

FLOREA COSTEA

AUGUSTIN - TIPIA ORMENIȘULUI

COMUNA AUGUSTIN, JUDEȚUL BRAȘOV

MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ

(I)

FLOREA COSTEA

AUGUSTIN-TIPIA ORMENIȘULUI

JUDEȚUL BRAȘOV

MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ

(I)

EDITURA C2 DESIGN

Consiliul Județean Brașov
Muzeul Județean de Istorie Brașov

FLOREA COSTEA ANGELICA BĂLOS LUCICA SAVU
RADU ARDEVAN ADRIAN URSUȚIU IOAN ȘONERIU
GEORGETA EL. SUSI BEATRICE DAISA CIUȚĂ DAN STEFAN
MARIA-MAGDALENA DUȚESCU

AUGUSTIN-TIPIA ORMENIȘULUI

JUDEȚUL BRAȘOV

MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ

(I)

Brașov, 2006

Tehnoredactare computerizată: autorii

Desene: Mihaela Cioc, Florea Costea, Mugurel Manea

Procesare ilustrație: Lucica Savu, Angelica Bălos, Mihaela Cioc, Adrian Ursuțiu, Voica Istrate, Dan Ștefan, Maria-Magdalena Duțescu

Fotografii: Fl. Costea, A. Bălos

Restaurarea materialelor: George Iacobeanu, Claudia-Mary Moței

Coperta: Caplat Carmen Alina

Coperta 1: Tipia Armenișului văzută de pe firul Oltului (vest)

Coperta 4: Tipia Armenișului văzută din „Orga de Bazalt” din Racoș (nord-vest)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Florea, Costea

AUGUSTIN-TIPIA ORMENIȘULUI

Brașov, Editura C2 Design, 2006

ISBN-10 973-8424-45-3

ISBN-13 978-973-8424-45-6

Editura **C2 Design** Brașov, 2006, tel./fax: 0268-410612

Tipografia **Brastar Print**

Brașov, str. Dorobanților nr. 6

Tel.: +40 (0)268 475737, 410506, 410612

Fax: +40 (0)268 410712

www.brastar.com

e-mail: birou@brastar.com

Comanda nr.: 1460 / 25.09.2006

© Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate
autorului volumului și Muzeului Județean de Istorie Brașov

CUPRINS

Introducere	9
Capitolul I Cadrul natural și resurse (I.Șoneriu, Fl. Costea)	11
I.1 Defileul Oltului din Munții Perșani.....	11
I.1.1 Localizare, delimitare, dimensiuni, denumire, origine	11
I.1.2 Aspecte fizico-geografice	11
I.2 Resursele naturale	13
Capitolul II Drumuri și căi de acces pe Tipia Ormenișului (Fl. Costea).....	17
Capitolul III Istoricul cercetărilor (Fl. Costea)	19
Capitolul IV Stratigrafia așezării (Fl. Costea).....	25
Capitolul V Descrierea săpăturii și a materialelor (Fl. Costea).....	29
Capitolul VI Cercetări în afara acropolei (Fl. Costea)	147
VII.1 Culturile Coțofeni și Wietenberg (Fl. Costea)	153
VII.2 Descoperirile aparținând primei vârste a fierului (A. Ursuțiu).....	155
Epoca Latène	
Capitolul VIII Sistemul de fortificare și de amenajare a platoului și teraselor (Fl. Costea).....	161
Capitolul IX Construcții.....	169
IX.1 Civile (A. Bălos)	169
IX.1.1 Locuințe	169
IX.1.2 Construcții deosebite	172
IX.2 Construcții militare (Fl. Costea).....	173
IX.2.1 Cazarma.....	173
IX.2.2 Turnul	174
IX.3 Construcții religioase (Fl. Costea).....	175
IX.3.1 Sanctuarul circular complex de pe terasele sudice (extra muros) (I. Glodariu, Fl. Costea).....	175
IX.3.2 Sanctuarele din incintă.....	181
IX.3.2.1 Sanctuarul cu baze de coloane din tuf vulcanic	181
IX.3.2.2 Sanctuarul cu baze de coloane din calcar.....	187
IX.3.2.3 Alte construcții cu funcție religioasă situate în incintă.	193
IX.3.2.3.1 Sanctuarul circular complex din incintă	194
IX.3.2.3.2 Edificiul cu plan dreptunghiular de pe platou.....	200
IX.4 Alte complexe	208
IX.4.1 Depuneri rituale (Fl. Costea)	208
IX.4.2 Figurine antropomorfe și zoomorfe (Fl. Costea)	211
IX.4.3 Instalații de foc (L. Savu)	212
IX.4.4 Anexe gospodărești (L. Savu).....	213
Capitolul X Inventarul	215
X.1 Ceramica (Fl. Costea).....	215
X.1.1 Secolele V-IV.....	215
X.1.2 Secolele III-II.....	218
X.1.3 Secolul I î.Hr.-106 d.Hr.....	225
X.2 Unelte (A. Bălos).....	234
X.3 Arme și piese de harnașament din fier și bronz (Fl. Costea)	235
X.4 Piese de îmbrăcăminte și de podoabă din fier, bronz și argint (Fl. Costea) ..	237
X.5 Materiale de construcție (A. Bălos).....	238

X.6 Obiecte din fier cu întrebuințări diverse (L. Savu)	239
X.7 Piese din bronz, argint și plumb (Fl. Costea).....	240
X.8 Unelte din lut ars (L. Savu)	240
X.9 Unelte din piatră (A. Bălos).....	242
X.10 Unelte din os (L. Savu).....	242
Capitolul XI Ocupațiile (Fl. Costea).....	243
XI.1 Prelucrarea pietrei	243
XI.2 Prelucrarea lemnului	243
XI.3 Reducerea și prelucrarea minereurilor din fier și aramă.....	244
XI.4 Torsul, țesutul, cusutul și împletitul	245
XI.5 Morăritul	245
XI.6 Olăritul	245
XI.7 Creșterea animalelor, vânatul și pescuitul	246
XI.8 Prelucrarea osului.....	247
Capitolul XII Demografia (L. Savu).....	249
Capitolul XIII Starea și statutul social al locuitorilor de pe Tipia Ormenișului (Fl. Costea).....	251
Capitolul XIV Cercetări interdisciplinare	253
XIV.1 Topografie arheologică și modele de analiza spațială (D. Ștefan și M. Duțescu	253
XIV.2 Monete (R. Ardevan).....	258
XIV.3 Analiza arheobotanică a loturilor de semințe carbonizate (B. D. Ciută) ..	260
XIV.4 Studiul resturilor de faună (G. El Susi)	265
Capitolul XV Cronologia așezării (Fl. Costea)	295
Capitolul XVI Concluzii (Fl. Costea)	299
Capitolul XVII Abstract.....	307
Bibliografie	377
Abrevieri	382
Index	384

Summary

Chapter I Natural frame and resources.....	9
Chapter II Routes and way of acces.....	17
Chapter III The Hystory of Research.....	19
Chapter IV Stratigraphy of the settelment	25
Chapter V Research description.....	29
Chapter VI. Research outside the acropolis	147
Chapter VII. Settlements preceding the iron epoch	153
VII.1 Transition period and the bronze epoch.....	153
VII.2 First iron epoch	155
Chapter VIII System of fortification and terrace arrangements	161
Chapter IX. Buildings.	169
IX.1 Civil engineering.	169
IX.1.1 Lodgings.....	169
IX.1.2. buildings that have special dimensions.....	172
IX.2 Military buildings:	173
IX.3 Religious buildungs.	175
IX.3.1 The extra muros complex circular sanctuary	175
IX.3.2 Intra muros sanctuary	181
IX.3.2.1 Volcano tufa alignments sanctuary	181
IX.3.2.2 Limestone alignments sanctuary	187
IX.3.2.3 Other buildings on the plateau	193
IX.3.2.3.1 Complex circular sanctuary on the plateau.....	194
IX.3.2.3.2 The rectangular building	200
IX.4. Another complexes:.....	208
IX.4.1. Ritual deposits	208
IX.4.2. Anthropomorphous and zoomorph figurines	211
IX.4.3. Fire instalations.....	212
IX.4.4. Household annexes	213
Chapter X Inventory	215
X.1 Ceramics.	215
X.1.1 The 5 th -4 th centuries.....	215
X.1.2 The 3 rd -2 nd centuries	218
X.1.3 The 1 st century before Christ-106 after Christ.....	225
X.2 Tools	234
X.3 Weapons and harness items made of iron and bronze	235
X.4 Dressing and garment items made of iron, bronze and silver	237
X.5 Building materials	238
X.6 Iron items intended for miscellaneous uses	239
X.7 Bronze, silver and lead items.....	240
X.8 Burnt-clay items	240
X.9 Stone tools	242
X.10 Bone tools.....	242
Chapter XI. Occupations.....	243
Chapter XII Demography	249
Chapter XIII Situation and social status of the inhabitants on the Ormeniș Hillock.....	251

Chapter XIV Interdisciplinary research:	253
XIV.1 Archaeological topography and models of spatial analysis	253
XIV.2 Coins	258
XIV.3 Archeobotanical review of the carbonized seed batches deriving from the Ormeniș hillock site.....	260
XIV.4 The analisis of the faunal remains	265
Chapter XV Chronology of the settlement.....	295
Chapter XVI Conclusions	299
Chapter XVII Abstract.....	307
Bibliography	377
Index	384

Introducere

Prezenta lucrare este încununarea a două decenii și jumătate de cercetări arheologice sistematice, cu întreruperi de un an. Atenția asupra așezării ne-a fost atrasă de repetatele menționări ale Tipiei (sau Tepeiul) Ormenișului în repertoriile arheologice, în presa cotidiană din secolele XIX și XX, ca și de descoperirea între cele două războaie mondiale din veacul trecut a unor obiecte de valoare, în urma cărora unul dintre locurile de la poalele dealului a primit numele „La Comoară”.

O precizare se impune în ceea ce privește titlul prezentei cărți. La începutul cercetărilor, autorii au fost informați că dealul aparține de Racoșul de Jos, motiv pentru care au publicat o serie de studii atribuind situl acestei localități. Ulterior, după cum însuși toponimul o spune, l-au atribuit satului Augustin, care era arondat din punct de vedere administrativ comunei Ormeniș. În prezent localitatea Augustin a redevenit comună, dar o parte din suprafața aflată în dreapta Pârâului Tipiei, fără o delimitare precisă, a intrat în administrarea comunei Racoș. Așadar, în prezent punctul aparține comunei Augustin.

„Redescoperirea” așezării se datorează preocupărilor autorilor acestei cărți pentru salvarea unor stațiuni arheologice intrate în literatura de specialitate, într-o perioadă în care acestea erau amenințate cu distrugerea iremediabilă provocată de „transformările” perioadei comuniste. De aceste amenințări nu a fost ferită nici Tipia Ormenișului, care în anul 1979 a fost plantată cu pini exact în suprafața pe care se extinde așezarea.

Existența plantației, acum pădure în toată puterea cuvântului, a avut în permanență un dublu rol nefast: nu a îngăduit extinderea săpăturii în zone de mare interes, în care monumentele sunt observabile cu ochiul liber, și a distrus cea mai mare parte din structura și substructura acestora, acțiune care continuă, în pofida faptului că așezarea este una de interes național și legal ocrotită, înscrisă în lista monumentelor istorice din România.

Desfășurarea cercetărilor a fost înlesnită de o serie de factori, dintre care doi ni se par hotărâtori: sprijinul autorităților județene și locale. Primul sprijin a venit din partea Consiliului Județean Brașov, care a asigurat fondurile financiare. Celălalt ne-a fost permanent oferit de Primăria și Consiliul Local din Racoșul de Jos, motiv care ne face să-i amintim pe toți primarii comunei din acest răstimp: Elena Cărbăvan (1980-1981), Ferkö Iosif (1981-1983), Kozocsa Iosif (1983-1990), Gaspar Támás (1990-2004), Kozocsa Iosif (2004-2006).

Cercetarea nu s-ar fi putut desfășura înainte de anul 1989 fără participarea anuală a elevilor de la Liceul „Johannes Honterus” din Brașov, conduși de eminenții profesori Klaus Fabritius, Karol Bălan, Kurt Buhmes și Liviu Călin cărora le aducem și pe această cale mulțumiri, chiar dacă primii trei sunt acum cetățeni germani.

La săpături au participat studenți de la următoarele universități din țară: Cluj-Napoca, Alba Iulia, Sibiu, Timișoara, Constanța, Brașov, Iași și București, iar din străinătate studenți din Anglia, Austria, Cehia, Germania, Statele Unite ale Americii.

Ajutor important am primit în permanență din partea mai multor familii din Racoș, acum enumerând câteva, deși suntem convingși că le nedreptățim pe multe altele: Ciprian Păpară, Mihail Nemes, Andras Rakosi și A. Tohotan.

Apariția volumului nu ar fi fost posibilă fără contribuția științifică a colegilor de la Universitatea Babeș-Bolyai și Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca, Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva, Institutul de Tracologie, Institutul de Arheologie Sistemică din Alba Iulia și Digital Domain S.R.L. București.

În mod deosebit, Fl. Costea îi adresează mulțumiri cordiale colegului Valeriu Sîrbu, în special pentru vizitele pe șantier și discuțiile referitoare la religia dacilor și la construcțiile sacre din Dacia preromană.

Cartea nu beneficiază de documentație de șantier (jurnale și desene) din anii 1981-1988, care ar fi putut întregi informația supra edificiilor și vestigiilor descoperite în acest răstimp. Faptul este independent de autori, care nu pot oferi o explicație completă în acest moment, în afara precizării că Profesorul I. Glodariu, conducătorul șantierului în cea perioadă, ne-a făcut cunoscut în data de 18 septembrie 2006 că va publica separat respectiva documentație, pe care o deține integral.

Autorii aduc mulțumiri Consiliului Județean Brașov și Comisiei pentru Cultură din cadrul acestuia, pentru înțelegerea importanței apariției prezentei monografii arheologice.

Un merit aparte în editarea acestei cărți îi revine Directorului Muzeului Județean de Istorie Brașov, Profesorul Radu Ștefănescu.

Călduroase mulțumiri Editurii C2 Design din Brașov.

Pentru sprijinul generos pe care l-au primit de-a lungul anilor, autorii volumului întorc tuturor întreaga lor grațitudine.

Autorii

Capitolul I Cadrul natural și resurse

1.1 Defileul Oltului din Munții Perșani

1.1.1 Localizare, delimitare, dimensiuni, denumire, origine

Defileul Oltului din Munții Perșani se află situat la limita dintre sectoarele de nord și centru ale acestor munți, care fac parte din grupa munților scunzi de la Curbura internă a Carpaților Orientali (la fel ca M-ții Baraoltului și M-ții Bodocului situați mai spre răsărit). Reperle social-geografice ale acestei localizări sunt reprezentate de localitățile Augustin (în amont) și Racoșul de Jos (în aval), ale căror stații de cale ferată sunt distanțate la 11 km dar, de fapt, defileul nu începe la Augustin ci într-un loc situat la 4 km în aval de acest sat, la intersecția căii ferate cu Oltul (aici, venind dinspre Augustin, calea ferată trece pe malul drept al râului, menținându-se așa până la ieșirea din defileu). Capătul din aval al defileului corespunde extremității vestice a vetrei satului Racoșul de Jos. Între aceste limite defileul are o lungime de circa 9 km, din care primii 5 km defileu tipic, foarte îngust și lipsit de luncă iar ultimii 4 km cu profil mai evazat prin câteva nivele de terase. În aceste condiții, unele denumiri care se dau defileului par neadecvate, în orice caz imprecise, de exemplu: “Defileul dintre Augustin și Racoș” care include 4 km din afara acestuia, sau “Defileul de la Racoș” care indică unilateral eșalonarea defileului, marcând numai capătul lui vestic. În felul acesta, cea mai pertinentă denumire din punct de vedere științific pare a fi “Defileul Oltului din Munții Perșani” care, chiar dacă e lipsită de repere mai precise, corespunde mai bine realității, având o semnificație pur geologică (de altfel, precizarea amănunțită a reperelor se poate face în afara denumirii). În sens transversal extensiunea defileului poate fi considerată pe o adâncime medie de 3 km de o parte și de alta a Oltului, incluzând integral sau parțial pâraiele afluate. Deci perimetrul defileului, în limitele considerate (9 km lungime și 6 km lățime) ar avea aproximativ 54 km².

1.1.2 Aspecte fizico-geografice

În schema de regionare fizico-geografică a teritoriului României, Munții Perșani se încadrează în marea unitate Carpatu-Transilvană, subunitatea Carpaților Orientali, grupa munților de la Curbură, subgrupa munților scunzi ai Curburii interne. Componenta de bază a complexului fizico-geografic din Munții Perșani e constituită de relieful acestora care, în clasificarea tipurilor genetice de relief din România, este definit ca “munți joși” (altitudinea maximă 1104 m în Perșanii Centrali), cu petece sedimentare mezozoice (klippe calcaroase triasic-jurasic în perimetrul defileului, în sectorul nordic-Munții Vârghișului, în sectorul central), cu trei suprafețe de nivelare și cu un relief carstic semnificativ (Cheile Vârghișului din sectorul nordic, Cheile Bogatei și Cheile Dopca din sectorul central). Pe fondul reliefului morfostructural adaptat la tectonica cutată se înscriu o serie de detalii morfostructurale create de agenții externi, dar asupra cărora și-a pus o puternică amprentă și substratul litologic cu comportamentul lui față de acțiunea erozivă. Acesta este contextul geomorfologic în care se integrează Defileul Oltului.

Cele mai expresive forme morfostructurale sunt klippele calcaroase (martori de eroziune), resturi izolate din cuvertura sedimentară, triasic-jurasică a fundamentului

¹ Asupra originii defileului s-au emis câteva ipoteze de către cercetători din secolul XX. Astfel, E. Behrmann (1924) și E. Jekelius (1932) presupuneau că în timpul scufundărilor daciene a avut loc în Perșani o lăsare axială care a atras Oltul ce se scurgea inițial spre sud; I. Popescu-Voitești (1942) argumenta ideea captărilor succesive ale Oltului din aval spre amont în timpul cuaternarului recent, una din etape fiind defileul de la Racoș; N. Orghidan (1929, 1965) este primul care acordă prioritate epigeniei și antededenței Oltului, în baza analizei nivelului din defileu și a poziției teraselor față de acumulările de bazalte. Antededența văii Oltului a fost acceptată ulterior de majoritatea geografilor, aducându-se doar precizări de ordin cronologic, dinamic sau asupra proceselor predominante.

cristalin. Ele se profilează proeminent prin înălțimea lor: (Dealul Negru 823m, Tipia Racoșului 820m iar în dreapta Oltului Tipia Ormenișului 755,9m) dar și prin forma lor originală de “căpățână de zahăr”. Uneori în profilul lor se observă o anumită asimetrie, cum e cazul, spre exemplu, cu Tipia Ormenișului, la care versantul de nord-est are o declivitate mai pronunțată (75° unghiul de pantă), în timp ce versantul opus, sud-vestic, prezintă două segmente cu declivități diferite—un segment inferior mai prelung, cu unghi de pantă de 65° și un segment superior, mai scurt, cu unghi de pantă de circa 15°, accesibil habitatului uman.

Alt element semnificativ în morfologia defileului îl reprezintă terasele, dispuse fragmentar în trei nivele: terasa de 5-10m lățime (altitudine relativă), eșalonată pe o distanță de aproape 4km în dreapta Oltului, din care 2,5km în vatra localității Racoș; un fragment din această terasă se află pe malul stâng al Oltului imediat după ieșirea lui din sectorul îngust al defileului. Terasa de 15–20m este eșalonată pe 2km în dreapta Oltului, din care 1,3km în vatra satului Racoș. De asemenea, 2 fragmente se află pe malul stâng al Oltului, unul de 3km din fața vetrei satului și unul de aproape 1km mai în amont, imediat la ieșirea râului din sectorul îngust al defileului. Terasa de 25–35m se extinde în dreapta Oltului pe 2km, din care 1km în vatra satului, apărând încă în două petece mai spre răsărit, până în dreptul carierei de calcar; terasa de 65–80m, apare într-un singur fragment rectangular (500/500m) pe malul stâng al Oltului, aproape de ieșirea râului din defileul evazat. În distribuția teraselor se observă, deci, o deosebire tranșantă între sectorul îngust și cel evazat al defileului; în timp ce sectorul îngust, tăiat în roci tari (calcare, gabouri, diabaze, peridotite) este în general lipsit de terase, în sectorul evazat al defileului terasele au o largă dezvoltare pe ambele maluri ale Oltului, oferind suprafețe însemnate apte pentru habitatul uman, după cum o demonstrează și vatra localității Racoșul de Jos, extinsă pe trei nivele de terase. O repartiție similară se înregistrează și pentru nivelul de luncă (albia majoră a râului Olt sau terasa de luncă); în sectorul evazat al defileului o fâșie continuă de luncă însoțește albia minoră (patul râului) pe tot parcursul de 3km. Pe ambele maluri, fiind cava mai largă pe malul drept unde este amplasat terasamentul căii ferate: în sectorul defileului îngust nivelul de luncă e absent. Din categoria formelor morfostructurale acumulative notabile sunt și agestrelor sau conurile de dejecție, microreliefuri semiconice formate din materiale aluvionare depuse de torenți și pârâuri, la debușeul lor în valea Oltului: ele se întâlnesc în ambele sectoare ale defileului: 4 exemplare (2 mai mari și 2 de dimensiuni mai mici) pe latura stângă (sudică) a defileului îngust și 3 exemplare pe latura dreaptă a defileului evazat.

Ansamblul reliefului prezintă o gamă foarte largă de declivități care variază între situații extreme: verticalitatea perfectă (unghi de pantă de 90°) a unor aflorimente stâncoase și orizontalitatea perfectă (0°) a podurilor de terasă, între aceste limite extreme înscriindu-se cele mai variate valori, de regulă mai ridicate în sectorul îngust al defileului. Aici, printre altele, un înalt perete vertical se ridică nemijlocit din albia Oltului, la nord de Tipia Ormenișului, oferind cel mai spectaculos tablou pentru călătorii care străbat defileul.²

În Munții Perșani, implicit în perimetrul defileului, relieful montan de joasă altitudine, orientarea lui pe o direcție SSV–NNV, perpendiculară pe direcția circulației dinspre vest a maselor de aer umede, covorul vegetal al pădurilor de foioase, predominant fagul, toate aceste elemente ale suprafeței active subiacente își pun amprenta pe clima acestui teritoriu, fapt consacrat în scheme de regionare climatică a țării sub formula tipologică: sectorul de provincie climatică cu influență oceanică, ținutul climatic de munți joși, districtul de vegetație de pădure și pajiști montane. Temperatura medie anuală este în jur de 6°C, media

² Locul se numește Durduva și adăpostește fortificații din epoca bronzului, *Hallstatt și Lârène*.

în luna cea mai caldă, iulie, este de circa 18°, iar în cea mai rece, ianuarie, de -4°. Cantitatea medie anuală de precipitații înregistrează între 700–750 l/mp.

Pe fondul acestor trăsături generale se înscriu nuanțări topoclimatice legate de expoziția versanților, de declivitate și de natura substratului litologic, mai bine fiind exprimate pe relieful klippelor calcaroase. Acestea, din cauza versanților mai intens însoriți (expoziție S, SV, SE), a declivității pronunțate (peste 45°) și a substratului calcaros de culoare deschisă (albă, alburie), beneficiază de un topoclimat mai cald și mai uscat, ceea ce favorizează instalarea unei vegetații de pajiști, cu ierburi xerofile și mezo-xerofile. În schimb, versanții mai intens umbriți (expoziție N, NE, NV), în aceleași condiții climaterice și litologice oferă o nuanță topoclimatică mai răcoroasă și mai umedă, exprimată și în covorul vegetal constituit din pădure de fag. Deosebirile de fizionomie dintre cele două expoziții apar astfel tranșante. Un exemplu tipic în acest sens îl oferă Tipia Racoșului din dreapta Oltului dar și Tipia Ormenișului, la care versantul de NE este îmbrăcat dens cu pădure de fag în vreme ce versantul de SV este învelit cu pajiști. În general fagul este dominant pe relieful montan din stânga Oltului în timp ce în dreapta râului relieful cu deschidere generală spre sud este dominat de gorun. În condițiile excesului de umiditate de pe malurile Oltului vegetează bine sălcii și arini.

În alcătuirea învelișului edafic, pe fondul dominat de solurile brune acide (soluri zonale) se inserează intrazonal rendzine legate de substrat calcaros care are o răspândire notabilă în sectorul îngust al defileului

Pitorescul peisajului din sectorul îngust al defileului, existența în sectorul evazat a unor aflorimente de roci, veritabile monumente ale naturii: coloane prismatice de bazalt, vulcan cu piroclastite (bombe fusiforme și în coajă de pâine, lapili), plăci verzui de tuf dacitic, profilele curioase ale klippelor calcaroase cu vestigiile lor arheologice, cuiburile fosilifere cu urme de faună cretacică de nevertebrate (ex. Carhaga), toate acestea conferă Defileului Oltului din Munții Perșani calitatea de microzonă de reală atracție turistică, pe lângă cea de interes științific.

1.2 Resursele naturale

Resursele naturale favorabile traiului comunităților umane sunt dintre cele mai bogate și diversificate, chiar dacă repartizarea lor areală este diferită. Astfel, în defileul propriu-zis luat în extenso, în afara pâraurilor și a oglinzilor de pășune, este de luat în seamă vânatul, bogatei faune din zilele noastre putându-i-se adăuga, cu probabilitate, bourul. Lipsa câmpurilor agricole din defileu este compensată la ambii „poli” ai trecătorii de depresiunile Baraoaltului și Brașovului în amont și de lunca și câmpia ce se deschid spre Mateiaș, în aval. Marea fortificație hallstattiană de pe Dealul Cornu (Meszes) cu o incintă de aproximativ 6 hectare, care putea adăposti mii de animale domestice, este o dovadă că respectivele daruri ale naturii au fost judicios folosite de traco-dacii localnici încă din prima epocă a fierului.

La rândul lor resursele minerale au completat în modul cel mai fericit exigențele unui trai lipsit de privațiuni nu numai pentru om, ci și pentru șeptelul cunoscut. Este vorba în primul rând de *sare*. Neșemnalată pe partea stângă a Oltului, ea se găsește în dreapta râului, sub formă de saramură. Concentrația cea mai densă se află în „bazinul” pâraului Borbath. În apropiere de izvorul acestuia, către satul Jimbor, în jurul anului 1790 a fost abandonată și astupată de către Dobai Janos Fântâna de Sare de Sus, pe motiv că s-a găsit o altă “vână de apă sărată” chiar în marginea satului. În trecut, pe una dintre grinzile incintei Fântânii Sărute de Jos se putea citi anul deschiderii acesteia, 1792, fântâna fiind în uz și în prezent. Importanța surselor de sare pentru răcășeni reiese din însemnările satului în care se stipulează că fântânile au avut de-a lungul întregului Ev Mediu asigurată pază permanentă.

Cu certitudine sarea din zona Borbath a fost exploatată și în preistorie datorită superficialității la care se află pânda freatică (în medie 1m), a concentrației temperate (1kg/40 l) și a fineței.

Bogate sunt *izvoarele de ape minerale*, trei dintre ele fiind mai cunoscute și cu un debit mai bogat, eșalonate din amont de Fântâna Sărată de Sus până în aval de aceea, din marginea localității, pe firul aceluiași pârâu.

O altă bogăție a subsolului, care în momentul prelucrării ei a schimbat fața civilizației antice, este *minereul de fier*. Prospecțiunile geologice mai vechi sau cele relativ recente au evidențiat prezența acestuia în numeroase puncte circumscrise sau adiacente defileului. Prezente și în stânga Oltului (în special în Valea Cetății-Valea lui Mihai), depozitele mai bogate se situează în dreapta acestui râu, în special pe versanții pârâului Kárhágo, la începutul defileului. Exploatate probabil în antichitate dar abandonate în Evul Mediu, minele de fier de la Racoșul de Jos au fost “redescoperite” în anul 1803, la scurt timp după aceea fiind înregistrate minele Ádám și Dénes care la 1858-1859 aveau în funcția de director pe dr. Francisc Herbich. Ambele erau în proprietatea firmei Kronstädter Bergan und Hittenaktionsvereinig. Urban Balasz susține însă că acestea ar fi aparținut familiei Daniel din Vârghiș. În zona pârâului Kárhágo se văd și în prezent blocurile de minereu neprelucrat, iar localnicii din cele două așezări Racoș recunosc cu ușurință haldele rezultate după exploatare. Din informațiile scrise reiese că minele răcășene de fier și-au încetat activitatea în jurul anului 1960, la data respectivă având loc ultimele prospecțiuni și analize privind concentrația de fier, încercări ale căror rezultate nu se cunosc. Este posibil ca exploatarea să fi fost abandonată pe criteriul lipsei de rentabilitate, cunoscut fiind că *pirita de fier* (sulfura de fier-FeS₂) de aici nu avea mai mult de 16% metal (pragul de eficiență și rentabilitate cu mijloace tehnice din anii '50 ai secolului trecut situându-se la 20%)³.

Zonele cu pirită de fier sunt depozitare și ale altor roci feruginoase, extrasă fiind și *creta roșie*, cunoscută popular sub numele de “creionul tâmplarului” (oxidul feroferic Fe₃O₄). Tot în apropierea depozitelor feroase se găsește *cremenea* exploatată și ea din vechime.

Deși mine sau rămășițe de cuptoare de reducere sau ateliere de făurar nu s-au descoperit în săpătură, cu toate că bucăți de zgură s-au semnalat, credem că exploatarea și prelucrarea fierului de către dacii din Defileul Oltului de la Racoș era o îndeletnicire cotidiană.

Altă substanță minerală sigur utilizată în antichitate era *grafitul*, cu o concentrare depozitară în locul Telekbukk. El a fost exploatat și de statul român, imediat după primul război mondial, abandonat din cauza durtății excesive. În schimb, în decursul epocilor istorice cu ceramică, a fost utilizat *nămolul grafitic* aflat din abundență în albia pârâului Șomoș. Ca emulsie concentrată poate fi transformată în angobe, în prezent utilizându-se frecvent la vărut.

O pastilă de grafit intens folosită a fost descoperită în Secțiunile_{Gemene A-B} în anul 1993.

Pentru *construcții* (începând din Evul Mediu și pentru mortare), în toate epocile s-a folosit *calcarul* aflat din belșug în zonă în variate depozite și tonalități coloristice. Mai rar s-a folosit în același scop *bazaltul*, deși exploatarea lui își are începutul tot în antichitate;⁴ începând din *Hallstatt* dar mult mai intens în *Latène* s-a apelat la *tuful vulcanic* dur, aproape nelipsit în râșnițele familiale, ca baze de coloană la unul dintre sanctuarele dacice

³ Vezi și I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizata fierului la daci*, Cluj Napoca, ed. Dacia, 1979; E. Iaroslavschi, *Tehnică la daci*, Cluj Napoca, 1997, cu bibliografia de arunci.

⁴ Cele două cariere amplasate pe ambele maluri ale Oltului plus Coloanele de Bazalt sunt o dovadă în acest sens.

de pe Tipia Ormenișului și chiar la temelia unor construcții, fie și la cele modeste. Largă utilizare a avut *tuful dacitic* (situat geologic sub Cariera de Bazalt din dreapta Oltului) dar recent semnalat chiar în albia Văii Tipiei. Avantajului de a se prelucra ușor i se adaugă coloritul variat și foarte plăcut (alb, verde, gri). Precizăm că este vorba de cel puțin trei specii de tuf: 1 dur și relativ greu de prelucrat; 2 calcaros, ușor și poros, culori deschise; 3 alb-gălbui, ușor de prelucrat, utilizat de daci la unul dintre sanctuarele *extra muros*. Specia dură, din care s-au făcut în primul rând pietrele de moară, se află într-un sediment ce ajunge de la Racoș la Comăna de Jos. Și *gipsul* se găsește în cel puțin trei forme: alabastru, cristale de gips⁵ și pulpe de gips, straturile subțiri și transparente fiind cunoscute sub numele de Sticlă Maria. Pe ambele părți ale Oltului se află depozite (stânci) impozante de *serpentin* și sedimente fine de *azbest*. De regulă serpentinitul este asociat cu două specii de *gabrou*: una dură de culoare alb-albăstruie sau verde, cealaltă granulară și de culoare cenușie. De-a lungul pârâului Borbath s-au exploatat permanent *marga argiloasă* cu mare căutare în obținerea cărămizilor și mai ales a țiglelor⁶. În mai multe zone, dar în special în cele cu margă s-au găsit *depozite de cărbune*. Sunt semnalate în acest sens cele din apropierea hotarului cu Jimborul Secuiesc (*lignitul* a fost exploatat aici până în anul 1956).

În afara elementelor enumerate (care nu epuizează lista), în Defileul Oltului de la Augustin-Racoș mai sunt cunoscute *galenita*, *peridotita*, *pirita*, *porfirul și porfirita* (inclusiv pe Valea Racilor), *gabroul de olivină*, *staniul*, *arama*, *minereul de plumb*, unele dintre ele fiind frecvent folosite în diverse domenii, cu precădere în prelucrarea metalelor și în obținerea podoaabelor⁷.

Din cele de mai sus credem că se desprinde limpede ideea că poziția strategică a Defileului Oltului dintre Augustin și Racoș, chiar dacă este una de o importanță extraordinară, nu a fost singura și poate nici cea determinantă în alegerea de către om a acestor locuri ca vatră de viațuire perenă.

⁵ Până nu demult un "eșantion" de cristal de gips aflat în colecția Banyai Janos era considerat unicat pentru Europa Răsăriteană (38x10x10 cm).

⁶ Pe firul văii Borbath a funcționat și o "fabrică de țigle" care și-a încetat activitatea în anul 1960.

⁷ Datele de mai sus au fost selectate de către Mihail Nemes, participant permanent la cercetările arheologice de la Racoș, din *Monografia Racoșului de Jos*, redactată de către Imreth Barna în anul 1968. Lui Mihail Nemes îi aparține și traducerea în limba română, pentru care îi aducem mulțumiri și pe această cale.

Capitolul II Drumuri și căi de acces pe Tipia Ormenișului

În afara numeroaselor poteci și cărări știute și utilizate în mod curent de către localnici, aceștia au folosit drumurile de care. Din păcate, recunoașterea pe teren a acestora este în prezent foarte dificilă, datorită distrugerilor în urma deschiderii de noi drumuri cu ocazia exploatărilor forestiere și a împăduririlor repetate. Din căile rutiere antice sunt observabile acum doar fragmente a căror continuare firească se poate intui pe curbele naturale de teren.

În mod sigur, o cale rutieră a existat pe malul stâng al Oltului, paralelă cu acesta, zonă în care terasele sunt mai largi; singurul obstacol, practic imposibil de trecut în vechime, este capătul nordic al Dealului Retezat, o continuare în aceeași direcție a Dealului Negru. Înainte de deschiderea actualului drum forestier, Dealul Retezat înainta până în malul stâng al râului, obstacolul fiind înlăturat cu ajutorul tehnicii moderne. Repetatele noastre cercetări de teren s-au soldat cu descoperirea unui drum pe o pantă surprinzător de domoală, reactualizat cu ocazia tăierii parțiale a pădurii în anul 2001. Acesta pleacă (din ambele părți ale dealului) direct de lângă Olt, urcă pe pantele învecinate, pentru a se întoarce în direcția inversă după 250-300m; merge în pantă relativ lină de-a lungul dealului până în capătul dinspre Olt (unde există un turn dacic cu elevație din lemn), traversează coama și coboară la fel de domol și pe aceeași lungime în partea opusă, pe malul râului. În felul acesta drumul străbate cei 17km ai Văii Oltului din zona respectivă.

Sigur acesta este unul din drumurile folosite (și) de către daci, el având și avantajul de a supraveghea calea fluvială.

El nu era însă singurul. În prezent, localnicii din Mateiaș, Dopca, Racoșul de Jos, Augustin și Ormeniș folosesc un drum de creastă ce unește prima și ultima dintre localități. El a fost cu siguranță utilizat în Evul Mediu și în epoca modernă, fiind ușor de întreținut datorită structurii aproape integrale din piatră (roca nativă). Plecând de la Mateiaș, de la așezarea dacică și românească veche (secolele VIII-X) situată în punctul "În Șipot", trece pe la sud de așezările *Hallstatt* și *Latène* de pe Dealul Vărăriei, la Cetatea lui Mihai și coboară în Valea Racilor (Tipiei). Începând din punctul "La Comoară", acesta ocolește tot pe la sud Tipia Ormenișului până în punctul "Mormântul Fetei Orfane" (aproximativ 700m înălțime), de unde continuă până la Ormeniș și Apața.

În punctul "Mormântul Fetei Orfane" din drum se desprinde un segment lung de aproximativ 350-400m, care urcă în pantă domoală 22m și întâlnește piciorul mamelonului la cota 722. De aici coboară foarte puțin spre sud (1-1,5m), de unde reia urcușul pe curba de nivel, până la cota 733.

Pe tot traseul, de la "Mormântul Fetei Orfane" până sub *Terasa a VII-a* drumul este dăltuit în stâncă, pe dreapta crestei (nord) până la piciorul mamelonului, pe stânga acestuia (sud) până la terase. Înălțimea tăieturii oscilează între 0,25 și 0,80m, în timp ce lățimea drumului este constantă în jurul a 2,50-3m.

La piciorul mamelonului, unde începe un urcuș de aproape 50°, calea era obturată de o stâncă de calcar înaltă între 1,50m și 4m. Pentru a se deschide accesul pe deal, dacii au tăiat în aceasta un aven în lungime de 22-23m, lăsând spre vale o bordură de siguranță lată de peste 1m și înaltă acum de 0,50-0,75m.

Pe toată această lungime stânca a fost aplatizată. Înainte de cota 723 unde stânca lipsea, dacii au completat infrastructura drumului cu bolovani de calcar, după care au placat-o la exterior (spre vale) cu blocuri plate din aceeași rocă aproape toate în prezent alunecate.

Drumul, inclusiv segmentul de sub terase, era folosit în mod curent în deceniile 8-9 din secolul trecut, pentru transportarea fânului de pe deal.

Este foarte posibil ca și din drumul de lângă Olt să se fi desprins alte două ramificații: una care urca în serpentine pe pantele și terasele nord-estice ale dealului și alta care urma în amonte Valea Tipiei pe terasele din punctul “La Comoară”, se unea cu drumul descris anterior și ajungea tot în drumul de creastă la “Mormântul Fetei Orfane”.

Singurul loc unde calea șerpuieste accentuat se află înainte de amintita deschidere în stâncă, unde există un crater natural, pe care îl ocolește.

De subliniat că pe tot parcursul din Valea Tipiei (și din Valea Oltului) până sub terase drumul întâlnește un singur “prag” mai dificil, în punctul “Tău”, care putea fi însă ușor de ocolit pe la sud. Traseele situate aici sunt prezumtive, după cum rezultă din harta din fig. 37, localnicii, indiferent de epocă, puteau alege drumuri și poteci mai lesnicioase decât cele care se practică în zilele noastre.

Sigur, sub *Terasa a VII-a* exista un loc amenajat pentru întoarcerea carelor, greu de sesizat în prezent.

Capitolul III Istoricul cercetărilor

Zona Defileului Oltului din Munții Perșani a stat de multă vreme în atenția cercetătorilor din diferite domenii ale științelor, cauza fiind bogatele resurse naturale ale solului, dar mai ales ale subsolului, unele exploatare încă din preistorie. Lăsând în afara discuției studiile speciale și tratatele generale referitoare la formarea reliefului sud-est transilvan, se cuvine spus că aproape fiecare element natural menit a favoriza traiul omului a beneficiat de cercetări minuțioase concretizate în studii de specialitate. Fără a le menționa aici, scopul cercetării noastre fiind diferit de al acelora, trebuie spus că numeroși învățați s-au aplecat asupra resurselor metalifere în general (fier, cupru, argint etc.), a celor petrografice, geodezice, salifere, ape minerale, cărbune (inclusiv grafit) și altele.

Așa cum s-a precizat deja⁸, unele dintre aceste resurse (fierul, cărbunele) au fost exploatare până de curând, renunțarea la ele datorându-se secătuirii sau rămânerii în depozite devenite nerentabile. Singurele care continuă sunt carierele de bazalt și utilizarea sării, cea din urmă doar pentru uz gospodăresc.

În paralel cu cercetările dedicate “științelor naturii” a apărut și interesul pentru “lucrurile vechi”, chiar dacă pionierii arheologiei sud-est transilvane nu erau oameni “de meserie”.

Rezumându-ne strict la Defileul Oltului din Munții Perșani trebuie spus că primul care cercetează antichitățile Racoșului de Jos este profesorul “brașovean” de sport Wilhelm Hausmann⁹, om cu pasiuni diverse și cunoscut bricoleur al secolului al XIX-lea.

El este cel dintâi care face săpături pe Tipia Armenișului, pe care le publică într-un amplu reportaj în ziarul brașovean “Kronstädter Zeitung” nr. 197 din 12 decembrie 1864, p. 2002-2010¹⁰.

Săpăturile efectuate de către W. Hausmann (1863) au fost, probabil, reluate de către Orban Balazs, care nu este de acord cu cele mai multe dintre afirmațiile profesorului brașovean. Iată, în rezumat, concluziile la care ajunge acesta din urmă: pe Tipia Armenișului există rămășițe de ziduri care au fost construite din pietre de forme diferite și de dimensiuni asemănătoare. În săpăturile de pe terase au fost găsite oase de animale, vârfuri de săgeți și diferite cioburi încărcate de ornamente; după ornamente, se presupune că acestea datau din timpuri străvechi. Încercând o atribuire, W. Hausmann le consideră romane, susținând că pe deal a existat un castru roman sau o haltă de frontieră în care era cantonată o gardă permanentă compusă din 25-30 de oameni, “care comunicau prin semne cu focul la Rupea, unde se aflau romanii”. El însuși, sau alții înaintea lui, au găsit arme și obiecte din argint. Un rol nefast au avut “căutătorii de metale prețioase”, care și-au însușit, prin șantaj, obiecte aflate în posesia unor oameni săraci.

O atenție specială acordă antichităților racoșene Orban Balazs¹¹. Redăm o parte din observațiile și concluziile la care a ajuns acesta, cu intenția de a nu reveni la ele când se vor prelucra rezultatele cercetărilor din alte fortificații din defileu, aflate în curs.

“În partea dreaptă a Defileul Oltului se află Tipeea Racoșului. Vizavi de aceasta, în partea cealaltă a defileului, se află Tipeea Armenișului, în jurul căreia sunt munți în formă de semicerc, înconjurată ca o cetate fiind de Muntele Talvajos, de Dealul Negru și de Dealul Pietros. În estul Ardealului, unde apele debușează în Olt, se vede poala cetății Tiburcz, iar mai departe vârfurile cetăților Piliske și Hatod(...). Dacă se urcă și se

⁸ Supra, subcapitolul Resurse naturale.

⁹ Născut la Ulm în anul 1822 și decedat în satul Turcheș de lângă Brașov (actualmente integrat municipiului Săcele), cf. Walter Myss, *Lexicon Sibeb. Sachsen*, 1993, p. 180 (cu o fotografie).

¹⁰ *Der Töpej bei Örmösch*.

¹¹ Orban Balazs, *A Szekelyföld leirása történelmi, régészeti, természetről, s népisímei szempontból*, I, Pest, 1866, p. 294 și urm.

cercetează doar sumar, vizitatorul poate părăsi aceste locuri cu convingerea că în locul acela nu a existat nici o cetate; dar cine cercetează Tipeea cu atenție își dă seama că și pe partea de nord a muntelui coboară cu vreo 80 de picioare și apoi merge cu vreo 3-4 picioare în sus zidul cetății. După cercetare, așezarea zidului te obligă să-i acorzi mai multă atenție: stâncă muntelui este cioplită manual de către om. Temelia acestui zid are o lungime de 400 de pași, este alcătuită din trei părți și are o formă de semicerc, rostul ei fiind de a sprijini cetatea. Tot pe partea de nord se află drumul de acces în cetate, și el cioplit în stâncă, având multe serpentine pentru a pierde din înclinare.

Cetatea aflată pe Tipea Racoșului a avut o legătură strânsă cu cetățile de pe partea cealaltă a defileului, așa încât, în caz de luptă, împreună beneficiau de o bună supraveghere.

În timpul construirii cuptoarelor pentru ars piatra de var, aflate în pământ la poalele Tipeei, din punct de vedere arheologic au avut loc pierderi mari. Unelte, armele, oasele și alte obiecte găsite în pământ au fost distruse. Se observă că în acel loc a existat un cimitir, sau chiar un câmp de luptă. Datorită faptului că legea îi obliga pe descoperitori să anunțe și să predea obiectele găsite, descoperitorii lor au preferat să distrugă tot ce avea legătură cu istoria cetății. A fost salvat un singur târnăcop din cupru, pe care localnicul Racoșului Iozsa András l-a trimis muzeului din Cluj”.

...

“Dacă în partea dreaptă a defileului există cetate, peșteră, Tipee, și în partea stângă a defileului existau cetăți, peșteri și Tipea Armenișului, precum și Dealul lui Mihai (Mihalyhegy). Aici există dealuri care se ridică direct din Olt, precum Turdoia (Durduia) și Piatra lui Fugo, care strângulează defileul Din valea Pârâului Cetății se înalță Dealurile lui Mihai. Pe cele două părți sunt două stânci: spre stânga, Hasatkö, vârful de calcar alb, iar pe partea cealaltă Piatra lui Mihai (Mihalkö), situată cu 400-500 de picioare peste nivelul văii.

Ca și Tipea Racoșului, și acest vârful a fost înconjurat de zidurile cetății a cărei alcătuire seamănă cu aceea a cetății (castelului, n.n.) de la Racoș. Și aici s-a cioplit în stâncă un pat necesar așezării zidului, lung de 140 pași, care înconjoară vârful dealului. Zidurile au fost construite cu mortar cald (“var fierbinte”). Stâncile care se aflau pe linia zidului au fost integrate acestuia, pentru a-i da mai mare rezistență. Aici se observă că stâncă înlocuiește zidul, dar în partea nordică se află un loc în care tocmai zidul este construit în scopul înlocuirii stâncii, folosită doar ca temelie. Această metodă de folosire a stâncilor nu a fost practică doar la construirea zidurilor, ci și la înconjurarea vârfului, unde partea estică a unui turn este cioplită în stâncă și numai partea lui vestică este completată cu zid. Interesanta cetate, fiind o miniatură a cetății Tipeei Racoșului, este posibil să fi fost construită de aceiași oameni în aceeași perioadă de timp, având o istorie la fel de nesigură ca și cealaltă.

Din Valea Pârâului Cetății (Vârpatok), trecând gâtul Durduiei, se ajunge în Valea Tipsei, vale ce urcă spre Munții Talvajos, Borostyánoș și Negru, înalți de 2500 picioare. În capătul Văii Tipsei, pe partea stângă se înalță stâncă Turdoia (Durduia), care se spală în Olt, iar în partea dreaptă se ridică Tipea Armenișului. Înainte de toate ne alegem ca obiect de examinare Tipea Armenișului, care este interesantă din mai multe puncte de vedere. Pentru ca această examinare să fie încheiată trebuie să urcăm pe deal, la o înălțime de 250m, urcuș care nu este deloc ușor deoarece singurul drum este pe partea estică, la gâtul muntelui. Urmând acest drum ajungem în acela al cetății, care este cioplit în stâncă. El se vede și în zilele noastre și este cunoscut sub numele de Drumul Cetății (vár utja).

Mai sus, gâtul muntelui se îngustează, locul fiind numit și astăzi Poarta Cetății (Várkapu), unde a fost construită casa porții, care închidea intrarea în cetate, ale cărei dărâmături se văd și astăzi.

În interiorul îngustării, drumul ajunge într-un loc unde, mai întâi, spre sud, se înalță în trepte spre suprafața (platoul, n.n.) muntelui.

În partea de răsărit a suprafeței se află un platou patrulater, cu lungimea de 120 pași. Aici, dacă privești în jos pe margini, în unele locuri se vede de parcă ar fi zid. Prin săpături făcute pe Tipeiul Ormenișului, Hausmann a dat de multe rămășițe. După părerea lui, zidurile au fost construite din pietre de diferite forme și dimensiuni asemănătoare”.

Începând de aici, Orban Balazs consideră că părerea lui W. Hausmann este greșită deoarece începând de la Ponte Vetere (la amândoi, Hoghiz), până acolo unde au fost cele două castre romane (?) există un drum militar care trecea prin defileul Racoșului de Jos. După cum rezultă din faptul că drumul de pe partea stângă a Oltului a fost închis de Durduia și de Fügökő, cetatea de pe Tepeiul Ormenișului nu putea supraveghea acest drum. Orban Balazs consideră că romanii nu au ajuns și nu s-au stabilit pe Tepeiul Ormenișului, argumentul fiind cioburile găsite de către W. Hausmann, mult mai “dure” decât cele ale romanilor. După părerea lui, pe Tepeiul Ormenișului nu există cărămidă, ci doar bucăți de piatră “de culoarea flăcării”. Orban Balazs susține că fortificația de pe Tepeiul Ormenișului trebuia să aibă legătură cu cetatea de pe Piatra lui Mihai (Mihalyvár) și cu cetatea de pe Tipia Racoșului. Nu crede că aceste cetăți au fost ridicate de romani. Din contră, este de părere că acestea au fost opera migratorilor, în primul rând a secuilor. Cu multă probabilitate, se întreabă dacă aici nu este vorba despre Defileul Taba, care este menționat în scrierile lui Iordanes și care, împreună cu Bonta, constituie intrarea dinspre vest a zonei. Dacă luăm în considerare documentele referitoare la granițele vechi reprezentate de cele două Tipee, vom constata că numele celor două Tipei apar destul de des sub forma Topaj și Taba, identice cu acela al defileului numit de Iordanes Taba.

Cele două intrări principale pe pământul secuiesc (Szelelyföld) sunt Valea Oltului și Valea Târnavei (dinspre est!?) (...).

“Pe Valea Tıpeei, cum urci dinspre pârâu, se află o peșteră deosebită de altele. Ea este un pod de stâncă peste pârâu, care curge printre stâncile de calcar și de marmură¹² (...). Mai sus de izvoarele celor două pârâie care se unesc în Valea Tıpeei se află peștera Talvajos, care a fost descoperită în anul 1862, după ce a fost tăiat copacul aflat în fața intrării, în vârstă de aproximativ 200 de ani”¹³.

Creдем că W. Hausmann și Orban Balazs sunt singurii care au văzut antichitățile Racoșului de Jos și le-au prezentat așa cum arătau acestea la vremea respectivă. Ulterior, aceste “antichități”, în care le includem și pe cele medievale, au fost înregistrate laconic în repertorii sau în studii care se refereau, mai mult sau mai puțin, la zonă sau la Transilvania. Facem precizarea că unii trimit la W. Hausmann, în timp ce alții îl ignoră voit.

Unul dintre aceștia este Carl Gooss¹⁴, *sub voce* Racoșul de Jos, unde menționează că s-au descoperit dinți de *elephas primigenius* aflați la muzeul clujean. Lângă clădirea [fabricii] de calcar, la picioarele Tipiei (Racoșului, n.n.) s-au găsit „măciuci de luptă” și vârfuri de săgeți din bronz¹⁵. Tot acolo afirmă că a dus la muzeul clujean “un topor în forma celor de azi, *descoperirea mea*” (n.a.).

Și mai lacunar este I. Marțian, care menționează aceeași “secure de bronz”, preluată de la Carl Gooss, ruinele de pe culmea Tipiei¹⁶, zăbale de argint¹⁷ și castelul din

¹² Creдем că Orban Balazs se referă la segmentul dintre Piatra Șoimului și partea de jos a teraselor din punctul “La Comoară”, unde în anii ‘81-‘82 ai secolului trecut s-a deschis actualul drum forestier ce urcă până sub Dealul Negru.

¹³ Traducere efectuată de către Kadar Enikő, elevă din Racoșul de Jos, care a participat la săpături mai mulți ani, împreună cu soțul ei, Andras Bokor, căreia îi aducem calde mulțumiri

¹⁴ În *AVSL*, I, 1876, p. 247

¹⁵ Orban Balazs, *op. cit.*, p. 204

¹⁶ Orban Balazs, *op. cit.*, I-VI, Pest, 1868-1873

¹⁷ G. Téglas. *Az erdélyi medencze őstörténelméhez*, Kolosvar, 1887

localitate¹⁸. În lucrarea *Urme din războaiele romanilor cu dacii* (Cluj, 1921), același I. Marțian aduce în discuție zona sud-est transilvană, pentru evenimentele din cel de al doilea război dacic al lui Traian. Necunoscător efectiv al locurilor, el mai mult îl derutează pe cercetător. Cu toate acestea, în intenția de a oferi lectorului cât mai multe informații despre antichitățile Racoșului de Jos, parcurgem câteva citate din lucrarea amintită.

„Linia fortificată a dacilor vis-à-vis de acest castru (de la Racoșul de Sus, n.n.) traversează strămoșia Oltului de la Racoșul de Sus (!), numită Turdoaia (Durduia, n.n., în realitate fiind vorba despre Racoșul de Jos), pe care o închidea o cetate situată pe țărmurile drept și încă două pe țărmurile stâng. La est de sat se ridică, din țărmurile drept al Oltului, o coastă prăpăstioasă, formată din stâncile de piatră văroasă ale dealului numit Tepei, la înălțimea de 360m deasupra nivelului văii. În culmea acestui deal a existat o cetate, a cărei incintă s-a conservat numai pe partea dinspre nord. unde resturile ei prezintă un zid legat cu var în lungime de 300m. Temeliile acestuia sunt așezate în o excavație săpată jur-împrejurul stâncii de la pantă, în urmărirea aceuiași scop, de a câștiga teren în suprafața culmei, ca și la cetățile asemănătoare descrise mai sus. Restul incintei s-a prăbușit în vale, în parte cu temelii cu tot. Pe țărmurile stâng al Oltului, în capul văii cetății, se văd, pe o culme izolată împrejmuită de pante stâncoase, la înălțime de 200m peste nivelul văii, ruinele unei cetăți a cărei incintă măsoară în circumferință 100m și care s-a conservat pe unele locuri până la 10m înălțime. Temeliile acesteia sunt așezate întocmai ca și la cele ale cetății precedente, în panta dealului. În interior se văd resturile unui turn de formă circulară, ale cărui baze s-au construit din o proeminență a stâncii naturale și care pe la începutul secolului trecut era bine conservată (este vorba despre Cetatea lui Mihai, n.n.). În apropierea acestei cetăți, vis-à-vis de dealul Tepei, se ridică un alt deal asemănător la înălțime de 293m peste nivelul văii, purtând și acesta tot numele de Tepei. La culmea lui conduce un drum săpat în stâncă. Platoul situat acolo măsoară 100m în lungime și 30m lățime. La periferia lui dinspre vest mai stau resturile unui zid ciclopic.

Grupul de dealuri înalte care se termină dinspre nord în cotitura cea mare a Oltului de la satul Racoșul-de-Sus își ia începutul din masivul Carpaților din sudul Ardealului și se întinde pe o lățime medie de 80km. Teritoriul acestora, străbătut de văi adânci și nepotrivit pentru agricultură, a fost, în vechime ca și în prezent, aproape pe întregă suprafața a lui acoperit cu păduri, formând astfel un obstacol considerabil. Până în timpurile mai noi au condus peste acest obstacol numai două linii de comunicație: una din sud, între satele Perșani și Vlădeni, care împreună țara Bârsii cu țara Făgărașului, și una în nord, între satele Hoghiz și Măgheruș (în prezent Măieruș, săsește Nussbach, n.n.), care trecea din țara Bârsii în bazinul Murășului. În scop de a stăpâni aceste două linii de comunicație, s-a ridicat, încă în antichitate, pe o culme înaltă situată între ele, la nord-vest de satu Crizba, o considerabilă cetate”.

Săpături „arheologice” s-au efectuat pe Tipia Ormenișului și după primul război mondial. „conduse” de unul dintre preoții din sat, prezente în monografia Racoșului de Jos scrisă de către Imreh Barna. Cartea acestuia, din păcate nepublicată, cu toate limitele inerente „voceației” de amator și de firesc subiectivism local-patriotic, oferă cititorului numeroase informații referitoare la așezarea geografică și erle geologice de-a lungul cărora s-a format relieful zonei și al localității, bogățiile minerale, date istorice despre sat și monumentele sale, cu mult mai multe detalii decât precedenții asupra înfățișării acestora în secolul XX. De o deosebită atenție se bucură rezultatele „săpăturilor arheologice” efectuate de către *Wilmos* (s.n.) Hausmann în anul 1863.

¹⁸ *Ibidem*. Informații similare se găsesc în *A.E.*, 5, 1875, p. 123

Iată ce scrie preotul Imreh Barna despre antichitățile și împrejurimile Tipiei Ormenișului: „Urcând prin Defileul Oltului până la locul unde (drumul) se intersectează cu calea ferată (forestieră, construită de un magnat austriac pentru exploatarea pădurilor din stânga Oltului, n.n.) și trecând Oltul pe la casa acarului, ajungem la Pârâul Tipiei Ormeniș și suntem deja la poalele Tipiei Ormenișului.

Pârâul Tipiei Ormeniș sau Valea Racilor este deosebit nu numai din cauza pășturilor care trăiesc în el, potolind foamea călătorilor și cu apa cristalină care potolește setea, ci și din cauza amonițiilor.... Drumul de aici de lângă Mormântul Fetei Frumoase (azi Orfane, n.n.) formează o adâncitură în formă de pâlnie, apoi o ia spre sud, ieșind din poteci cu aspect de labirint; după cca. 200m ajungem pe culme, *la locul fostului templu* (s.n.). La locul fostului templu găsim o platformă dreptunghiulară de 120m lungime pe 40 pași lățime, platformă lucrată de mâna omului, iar în acest loc găsim urmele săpăturilor făcute de Hausmann Wilmos în anul 1863.

Din acest pământ apar cioburi dure sau mai fine din diferite oale și ulcioare, chirpici, fragmente de oase, vârfuri de săgeți și monete. În fața platformei, la o depărtare de 50m, aflăm o platformă circulară, cu diametrul de 50m (în realitate 25-26m, n.n.), care a fost tăiată orizontal de mâna omului, probabil pentru vreo clădire (este vorba despre sanctuarul circular complex de pe terase, n.n.). După Hausmann Wilmos este vorba despre o operă a romanilor, iar după Orban Balazs este opera hunilor-secui, ai căpeteniei lor Csaba, sau a altor popoare barbare. Orban Balazs își pune întrebarea dacă nu a avut dreptate istoricul got Iordanes dacă [nu cumva] aici se aflau cheile Taba prin care (și prin perechea cărora) se putea ajunge în Dacia și mai departe în...Secuime... Aceste afirmații Orban Balazs le face spunând că Tipia apare în scrieri cu numele de Taba. *Însă lakab Elek a căutat fără succes scrieri vechi despre aceste lucruri și nu a găsit, fapt care dovedește că aceste fortărețe și temple au fost construite de către traci și geto-daci*¹⁹.

Un rol secundar în desfășurarea celui de al doilea război dacic al lui Traian este atribuit sud-estului Transilvaniei de către colonelul C. Verdeș²⁰. Deși în text nu afirmă că trupele romane ar fi pătruns în Transilvania prin pasurile est-carpaticе, ci doar pe Olt și prin pasul Bran-Predeluș²¹, în harta de la p. 269 înfățișează un dublu atac al acestora prin Carpații de Curbură, prin pasurile Oituz și Buzău. Conform direcției sugerate, teatrul de operațiuni ar fi trebuit să fie tocmai fortificațiile dacice din Defileul Oltului din Munții Perșani, respectiv cele două Tipii și Durduia.

Nici Al. Vulpe și M. Zahariade nu exclud un atac roman din această direcție, pornind din Moesia Inferior²².

Fără a insista în mod deosebit, dar neexcluzând posibilitatea unor operațiuni militare în zonă în cele două războaie daco-romane, asupra acestor evenimente și a urmărilor lor (în special cucerirea sud-estului Transilvaniei în războiul din 101-102) se opresc numeroși alți istorici români, dintre care amintim: Gr. Florescu²³, M. Macrea²⁴, I.

¹⁹ *Monografia Racoșului de Jos*, passim. Traducere din limba maghiară de către Mihail Nemeș, căruiu îi aducem mulțumiri pe această cale.

²⁰ *România Studiu geografic: fizic, economic și militar. Teatre de operațiuni*, nouă fiindu-ne accesibil doar vol. I din ediția a II-a, București, 1939, unde autorul încunoștiințează cititorii că tratarea acestora se va face în volumul al II-lea

²¹ *Idem op.cit.*, p. 268

²² Al. Vulpe, M. Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice*, București, 1987, p. 156 și urm. și harta de la p. 158 unde sunt trasate itinerariile războaielor din 101-102 și 105-106.

²³ În *Om.C.D.*, p. 227 și urm.; *idem*, în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova*, 1968, p. 35 și urm. unde „consideră că o primă acțiune a lui Labernus Maximus a fost să-i urmărească pe roxolani și să le impună relații clientelare, iar următoarea a fost campania contra daco-geților din Muntenia. Prin aceste acțiuni și (prin) decizia lui Traian de a ataca pe Olt, pasul Bratocea și posibil prin pasul Oituz. Decebal a fost constrâns să ceară pace la 102” (s.n.), nota 50, p. 92.

²⁴ *Organizarea provinciei Dacia*, în *Acta MN*, 3, p. 121 și urm., *VDR*, p. 22 și urm., în special p. 36.

Ioniță²⁵, N. Gostar²⁶, D. Tudor²⁷, H. Daicoviciu, I. Glodariu²⁸, V. M. Bârliba²⁹, V. Crișan³⁰, I. Bogdan-Cătănicu³¹, H. Daicoviciu³² ș.a.

Racoșul de Jos, cu antichitățile sale, a reintrat în atenția arheologilor în perioada în care cea mai mare parte a Oltului transilvan se preconiza a fi reconfigurată și «înzestrată» cu hidrocentrale. În scopul salvării cât de cât a așezărilor preistorice și antice aflate pe cursul său și care urmau a fi afectate de lucrări, Muzeul Județean de Istorie Brașov a efectuat o serie de periegeze menite a le identifica și, eventual, a le cerceta sub formă de salvare.

O primă cercetare de teren la Racoșul de Jos a avut loc în toamna anului 1979. Ea a fost repetată în luna martie a anului următor, de către Fl. Costea și I. I. Pop. Materialele recoltate atunci au servit ca argumente pentru o nouă periegeză, efectuată în luna septembrie a aceluiași an, de către Fl. Costea și I. Glodariu. Periegeza a început de la Ucea de Sus și a avut punct final Tipia Ormenișului. În urma depunerii vestigiilor descoperite la Consiliul Culturii și Educației Socialiste, precum și la instituțiile cărora le aparțineau cei doi. Din anul următor pe Tipia Ormenișului au început săpăturile sistematice.

În primii opt ani, acestea au fost conduse de către I. Glodariu, din partea Institutului de Arheologie și Istoria Artei din Cluj Napoca, după care au fost preluate de către Fl. Costea. Pe parcurs, din colectiv au făcut parte și alți cercetători, unii temporar, alții fiind prezenți și acum. Din prima categorie face parte I. Bauman (1989-1994), iar din cea de a doua Angelica Bălos (1995-2006), Lucica Savu (2001-2006) și Voica Istrate (2000-2002, 2006).

²⁵ *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacu din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, p. 14 și urm.

²⁶ în *Apulum*, 5, 1965, p. 144 și urm.; *Situația Moldovei în timpul stăpânirii romane*, în *Studii și articole de istorie*, 19, 1972, p. 79 și urm.

²⁷ *Orașe...*, 1968, p. 376.

²⁸ În *Acta MN*, 6, 1969, p. 471.

²⁹ În *Acta MN*, 26-30, I/1, p. 39 și urm.

³⁰ În *Acta MN*, 26-30, I/1, p. 79.

³¹ *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman, sec. I-III p. Chr.*, Alexandria, 1997, passim cap. II (pentru trecerea trupelor romane prin pasul Oituz spre Sarmizegetusa, după lupta de la Adamclisi, vezi p. 50); eadem, în *Acta MN*, 26-30, I/1, p. 49.

³² *Dacia*, p. 320, unde discută ocuparea sud-estului Transilvaniei în primul război.

Capitolul IV Stratigrafia așezării

Structura stâncoasă a Tipiei Ormenișului, subțirimea stratului de humus de pădure sau de pășune, ca și inexistența aporturilor aluvionare sau de creștere naturală, nu au favorizat formarea unui strat gros de pământ. La aceasta a contribuit și înclinarea accentuată a pantei, care a favorizat, în epocă și mai târziu, erodarea terenului. Rezultatele acestui proces se observă în special către capetele teraselor, unde humusul sau este gros de numai câțiva centimetri, sau lipsește, stânca răzbătând la suprafață. În această situație, succesiunea locuirilor (*bronz, Hallstatt, Latène*) a însemnat automat compromiterea nivelului precedent. Este adevărat că locuirea Wietenberg este slab reprezentată de vestigii și, în consecință, nu a avut construcții importante, cu excepția măcar a unui turn de veghe, ceea ce face firească inexistența ei în stratigrafie. În schimb, densa locuire din prima epocă a fierului (aproximativ 75-80 locuințe și un firesc, chiar modest, sistem de apărare) a generat un nivel de cultură consistent. Dar, din motivele anterior schițate, acesta a fost aproape în întregime distrus în prima, dar mai ales în cea de a doua fază de locuire dacică. Cerința mare de piatră și de pământ necesare amenajării platoului și teraselor a constat nu atât în acoperirea nivelului hallstattian, cât în dislocarea lui și mutarea în alt punct. Astfel se explică de ce în anumite zone, inclusiv pe platou, vestigiile din această epocă sunt mai bogate în pământul de nivelare din ultima fază dacică decât în adâncime, pe stâncă. Fenomenul este valabil atât la prima amenajare a teraselor de către daci, dar mai ales cu prilejul celei de a doua, când și locuințele lor din faza veche au fost distruse.

În ceea ce privește strict prima epocă a fierului, sunt de făcut câteva observații, unele teoretice, celelalte reale și apărute în decursul săpăturilor. În prima categorie se include obligatoria amenajare prealabilă a teraselor pentru locuit. În aceeași măsură, și tot obligatorie, era existența unui sistem defensiv. Altfel ies din sfera logicii un efort considerabil depus pentru asigurarea celor necesare unei așezări cu zeci de locuințe și care folosea o singură sursă de apă aflată la câteva sute de metri mai jos și la aproximativ o jumătate de oră de mers (nu luăm în calcul eventualele „grajduri” sau țarcuri pentru animale, ale căror urme nu s-au păstrat).

În cea de a doua categorie intră observațiile oferite de săpătură. Sigur este că amenajarea sumară a teraselor se face acum. Ele nu sunt însă prevăzute cu ziduri de susținere ca mai târziu, ci se rezumă la „corectarea” concrețiunilor naturale, principala măsură constând în înlăturarea denivelărilor stâncii și asigurarea în plan a stabilității construcțiilor. De aceste „etajări” fără zid de susținere au profitat dacii din faza I care au plantat în ele, după adăugiri minime, bordurile de sprijin pentru terasele proprii. Momentul a coincis și cu înălțarea-îngroșarea terasei, în care scop s-a apelat la nivelul de depunere preexistent, aspect perfect vizibil în pământul de nivelare care conține perete ars și inventar hallstattian.

Există, în mod excepțional, și locuri în care nivelul din prima epocă a fierului a fost ferit de distrugere totală. Unul dintre acestea se află în zona porții și sub primul nivel dacic de sub substructura sanctuarului cu aliniamente de plinte din tuf calcar. La poartă se aflau vase sparte pe loc și o vatră, în timp ce sub sanctuar s-a păstrat tot o vatră mică și un strat subțire de pământ ce conține vase mici sparte (străchini).

În secțiunea magistrală ce a traversat perpendicular o mică parte din platou și terasele (*S_{IV} 1983*), chiar în afara zidului și lângă el se găsește o scurtă porțiune de nivel *Ha nederanjată*. O situație similară, în aceeași secțiune, s-a întâlnit pe *Terasa a V-a*, la baza construcției menită a susține sanctuarul circular complex. În substructura aceluiasi sanctuar, prin *S_{XLX} 1986* au fost secționat podele de lut fățuit și o vatră din prima epocă a fierului.

Locuința putea avea laturi de aproximativ 4,5-5m, după cum rezultă din partea secționată. Constatarea este importantă nu atât pentru locuința în sine, cât pentru evidența că respectiva terasă fost amenajată mai întâi în prima epocă a fierului, chiar dacă nu cunoaștem configurația ei de atunci. Pe podea și la extremitățile ei se afla lipitură de perete arsă cu amprente de nulele, confirmare a elevației din paiantă.

Resturi dintr-o locuință hallstattană s-au semnalat și în Secțiunile *Gemene 1*. Este vorba despre o vatră subțire (5-7cm) atent lutuită și complet înroșită de foc. În imediata ei vecinătate, practic lipită, se afla o „râșniță” insolită: o eroziune existentă în roca naturală a fost adâncită și netezită, jucând rolul unei *meta*. Lângă ea se afla un frecător de gresie. În jurul amândouă se găseau fragmente de vase necanelate. Copacii din jur nu au îngăduit extinderea săpăturii pentru a se încerca măcar estimarea dimensiunilor casei. Pe vatră și pe „râșniță” nu era lipitură de perete arsă, dăci curățind locul în scopul construirii locuinței lor.

Nederanjată s-a descoperit o vatră pe *Terasa I*, într-o secțiune mai veche, peste care s-a depus un strat de nivelare gros de aproximativ 70cm. În *Secțiunea VII 99*, sub primul nivel dacic, în m 4-5, la adâncimea de 72cm față de cota pavajului, se afla o vatră din prima epocă a fierului, sub una dacică. A fost amenajată din lut amestecat cu sfărâmături de calcar, pe un pat de pietre. Vatra nu are bordură de susținere decât spre vale. Crusta, parțial crăpată și exfoliată, era înroșită de foc pe o grosime de 10-12cm. În jurul ei se aflau fragmente de străchini și oase calcinate.

O posibilă vatră din aceeași epocă, avansat deteriorată, există pe *Terasa a II-a*, în m 9-10. Ceramica dacică și hallstattană din jurul ei face datarea doar probabilă.

Pe *Terasa a VI-a*, în campania 2005 a fost dezvelită încă o vatră, de mici dimensiuni, pe și lângă care se găseau fragmente ceramice negre, necanelate. Este suprapusă de ambele nivelări dacice.

Din nefericire, acestea sunt singurele puncte în care s-au mai conservat „relicve” ale locuirii din prima epocă a fierului. Constatarea explică de ce vestigiile caracteristice epocii, în majoritatea cazurilor deosebit de valoroase (fibule etc.) au fost descoperite în poziții stratigrafice nefirești, inclusiv pe suprafața nivelului dacic din faza a II-a.

Nici despre o stratigrafie a locuințelor hallstattiene de pe terasele învecinate dealului nu poate fi vorba, acestea fiind practic spălate de ape sau colmatate în epocile următoare. Sigur este doar faptul că ele nu au fost „căpăcuite” de construcții ulterioare.

Mai bine stau lucrurile în ceea ce privește *stratigrafia din epoca dacică*. Ea este perfect vizibilă pe platou și relativ bine pe terase. Pe platou, după cum s-a afirmat, nivelul din prima epocă a fierului a fost aproape integral desființat, după o sumară curățire a locului, uneori și prin acoperirea cu pământ a resturilor menajere. Peste nivelul hallstattan, din *secolele V-IV î.Hr.*, după cum demonstrează câteva importuri și imitații ceramice descoperite în săpătură, pe Tipia Ormenișului începe o locuire al cărei sfârșit va fi cucerirea romană. Cu siguranță firavă la început și în primul rând cu rosturi strategice, așezarea se va dezvolta continuu tocmai din aceste motive, devenind una dintre cele mai importante din zonă. În existența ei, într-un moment greu de precizat dar foarte probabil în primele decenii ale secolului I î.Hr., așezarea trece printr-un incendiu devastator, care pune capăt fazei vechi dacice. Acum se amenajează platoul și terasele, se construiesc zidurile și unele dintre edificiile importante, laice și religioase. O reorganizare a tuturor acestora, precum și construcții noi, vor apărea mai târziu, într-un moment neprecizat din secolul I d.Hr. când, foarte probabil, se construiește cazarma și se refac unele sanctuare. Din vechea structură de la începutul secolului I î.Hr. pot fi amintite platformele de pe terase și resturile de construcții apărute în secțiunile de pe platou, sub pavajul sanctuarelor și al cazarmii.

Toate cele trei etape, care în fond sunt tot atâtea faze de locuire dacică, au lăsat urme în stratigrafia locului. *Faza străveche nu poate fi însă urmărită stratigrafic, ea fiind sacrificată de nivelul dacic I, care la rândul lui va fi brutal întrerupt pe la începutul domniei lui Burebista.* Intervențiile edilitare ulterioare constau în aporturi de altă natură, fără a produce modificări stratigrafice.

Arheologic, succesiunea acestor transformări, atâta cât poate fi ea urmărită, este următoarea: peste rămășițele arse ale locuințelor din faza I dacică (nivelul I dacic) s-a procedat în mod diferențiat la amenajările din faza a II-a dacică (nivelul II dacic). Pe platou au fost depuse straturi de piatră locală de calcar în alternanță cu pământ, până s-a obținut structura dorită, uneori nivelarea atingând 2,50m grosime. Operațiunea este vizibilă atât în secțiuni mai vechi, cât și în cele recente care s-au adâncit până la stâncă, în special *S₇, S_{III 2004}* (de sus în jos): 1 humus de pădure, gros între 5 și 25-30cm; 2 pământ bătut, așezat pe stratul superior de piatră locală de nivelare; 3 straturi de piatră în alternanță cu pământ, în număr de la unu la șapte, în funcție de înclinarea pantei; 4 strat subțire de pământ peste nivelul I dacic; 5 rămășițele incendiate ale nivelului I dacic: lipitură de perete, bărne carbonizate, ceramică, oase, vetre cuptoare etc.; 6 podeaua de lut sau de scândură a locuințelor din nivelul I dacic; 7 peliculă de pământ lutos care astupă nivelul hallstattian; 8 sporadice rămășițe ale nivelului hallstattian; 9-stâncă nativă. La secțiunile care au intersectat plinte din sanctuare se cuvin adăugate acestea cu suporturile lor, imediat după (sub) stratul de humus.

Pe terase, în schimb, fără excepție vechiul nivel dacic a fost acoperit cu un pavaj continuu din calcar și ofiolit. În unele locuri (exemplu pe *Terasa I*) nivelul vechi dacic împreună cu cel hallstattian au fost complet desființate, pe locul lor fiind depusă piatră compactă, nu în straturi. Peste această îngrămădire de pietre s-a așezat pavajul, uneori ca o suprafață continuă, alteori organizat în platforme, rectangulare pe platou, trapezoidale și triunghiulare în afara acestuia, pe terase. Deasupra unora dintre aceste platforme se vor înălța toate edificiile dacice din ultima fază de locuire: civile, militare, religioase. Stratigrafic, exceptând monumentele cu masivitate apreciabilă, urmele și contururile lor sigure, ca și succesiunea pe verticală, sunt greu de înregistrat, din cauzele pomenite la început. Acestora trebuie să li se adauge în permanență importante distrugerii provocate de căutătorii de comori sau de extraordinar cu orice preț, acte care pe Tipia Ormenișului au o vechime de aproape două secole, urmările lor fiind iremediabile.

Capitolul V Descrierea săpăturii și a materialelor

Secțiunea₁ (S₁ 1989). A fost practică pe *Terasa I*, la 20m depărtare de prăpastia dinspre NV. Este perpendiculară pe terasă și pe platou și are dimensiunile de 12 x 2m. Capătul din amonte depășește cu 2m spre interior „linia” zidului cetății.

Stratigrafia (de sus în jos): 1. humus de pădure gros de 20-25cm, cu pietre și sporadice fragmente ceramice hallstattiene și dacice, toate foarte rulate; 2. strat de lipitură de perete înroșită de foc, aproape continuu, gros între 5 și 25cm, situație asemănătoare celor din *cazarmă* și din sanctuarul circular complex de pe terase. Unele „lespezi” au dimensiuni de peste 45cm și păstrează urmele nuielilor folosite ca împletitură, groase de la 2 la 7-8cm, ca și stratificarea rezultată în urma fățuielilor (spoirii) repetate, pe ambele fețe ale pereților. Câteva blocuri sunt rotunjite, provenind sigur de la colțurile construcției (în unul era imprimat stâlpul, cu diametrul de 16-17cm); 3. materiale surprinse pe loc de pereții și acoperișul căzuți peste ele, în special ceramică, toată dacică. Începând de la nivelul superior al acestui strat (0,15-0,30m) și până la 0,43m, practic sub dărâmătură, se aflau numai vase în situ, multe întregibile. Menționăm un exemplar cu guler, lucrat la roată, întâlnit până acum numai în sanctuarul de pe terase; 4. la adâncimea amintită (0,43m) se află un pavaj din piatră locală de calcar, care reprezintă și podeaua construcției, pe care s-au observat bucăți de lemn carbonizat, unele provenind însă de la pereți și acoperiș. Data distrugerii construcției nu poate fi decât la cucerirea romană, după cum sugerează fibula de bronz cu corpul puternic arcuit, găsită pe podea (-0,45m). Toată partea lemnoasă a fost carbonizată, din unii stâlpi păstrându-se bucăți arse incomplet, pe baza cărora s-a putut trage concluzia că este vorba despre brad; 5. pavajul era gros de 15-25cm, sub care se află primul nivel de locuire dacică. Din păcate, în anul 1989, din cauza timpului excesiv de ploios, săpătura nu s-a putut adânci până la stâncă, nivelul respectiv și cel din prima epocă a fierului rămânând necercetate. Cu toate acestea, jumătatea din aval a secțiunii a permis unele precizări. Este vorba în primul rând despre faptul că „podina” locuinței este în fapt ultima nivelare făcută de daci pe *Terasa I* și că respectiva construcție era practic adosată zidului incintei. Pe acest nivel se aflau sparte pe loc mai multe borcane castanii, roșcate sau cenușiu-negre, decorate cu patru sau mai mulți butoni sau cu brâuri ghirlandate întrerupte de butoni mari. Dintre vasele lucrate la roată pomenim un bol cenușiu din pastă foarte fină, decorat cu trei registre de linii vălurite încadrate de câte două incizii orizontale (se pare că vasul a avut și două tortițe foarte mici). Piesa este o *imitație* locală. La aceeași adâncime (pe podea, la 0,43-0,45m) s-au mai găsit un idol antropomorf și un corn de bovid, ambele din **lut ars** și un mic nit din **bronz**, precum și un mic ciob din buza unui vas de **sticlă**.

În ansamblu, secțiunea a permis câteva constatări interesante, mai importante părându-ni-se cele referitoare la construcția aflată în zonă și la asemănarea dintre ruinele acesteia și cele ale *cazarmii* și sanctuarului complex de pe terase. Cât privește primul aspect, momentan subliniem doar dimensiunile puțin obișnuite ale construcției, lipitura de perete rezultată din ardere întinzându-se compact pe toată lungimea secțiunii (12m). În ceea ce privește al doilea aspect, precizăm că este prima dată când un edificiu situat *extra muros* nu este acoperit (complet sau parțial) cu un pavaj de piatră, pentru el existând certitudinea că a fost distrus la cucerirea romană. În aceeași măsură trebuie relevat că în secțiune nu se aflau decât câțiva bolovani și blocuri desprinse din „zidul” incintei, detaliu care se va dovedi important atunci când se va discuta latura arhitecturală a întregului complex.

Inventar. *Ceramica* (materialele au fost recoltate din metri 3-12, fiind vorba exclusiv de cele prinse sub peretele prăbușit peste ele).

Ceramica lucrată cu mâna. Borcane. Au fost adunate fragmente din circa 30 de exemplare de dimensiuni mici și mijlocii (în realitate numărul lor fiind cel puțin dublu, ca în multe alte secțiuni), din pastă în general bună și bine arsă, dar și din pastă grosieră; culorile dominante sunt griul și cenușiul, ambele cu nuanțe; nu lipsesc piesele castanii sau negre, al căror număr nu este însă însemnat. Profilul dominant este cel zvelt, nelipsind vasele cu peretele arcuit. Diferit curbat – scurt sau prelung – este și gâtul vaselor, în timp ce buza este fie rotunjită, fie teșită în diferite unghiuri; baza este foarte rar profilată. Decorul este în relief (butoni și brăuri) sau incizat. Din prima categorie amintim: șase vase cu brâu alveolar: 10 fragmente cu butoni rotunzi, arcuiți, fără alveole sau cu 1-3 alveole. Din cea de a doua categorie remarcăm un vas incizat pe tot corpul cu un pieptene cu 12 dinți și altul numai cu linii rare, arcuite. Atrag atenția două fragmente din partea inferioară, din pastă foarte fină, similară celei a vaselor lucrate la roată, în contrast cu cele neglijent finisate, din pastă grosieră, castaniu-cenușie. Diametrele bazelor oscilează între 8 și 17cm, în timp ce al buzelor se înscrie între 13 și 25cm. *Cești-opaiț.* Fragmente din 10 exemplare, dintre care numai unul este reconstituibil; este lucrat din pastă castanie, cu nisip și mică, corp arcuit, buza teșită oblic și cu muchia exterioară rotunjită. Celelalte fragmente (pereti, buze, funduri, torți) sunt în majoritate din pastă semifină și au culoarea castanie sau roșietică; doar unul este decorat cu brâu alveolar; cele mai multe buze sunt teșite spre exterior, nelipsind cele cu muchia rotunjită sau retezată orizontal. *Capace.* O singură buză cu început de perete, pastă semifină, cenușie, corp tronconic ($D=17\text{cm}$). *Căni.* Fragmente din aproximativ 11-12 exemplare, majoritatea din pastă semifină sau fină; părțile inferioare sugerează atât profile tronconice, cât și profile globulare (diametrele între 8 și 14cm), în timp ce părțile superioare trimit către gâturi tronconice, buză evazată sau numai înclinată dar întotdeauna cu muchia rotunjită; un exemplar are falț pentru capac; diametrele de peste 22cm sugerează existența unor vase de dimensiuni medii-mari. De reținut pasta foarte fină din care au fost lucrate două exemplare, identică aceleia folosită la vasele lucrate la roată.

Fructiere. Doar un fragment de perete dintr-un vas puțin adâncit, pastă fină, castanie (buza ruptă). *Străchini-castroane.* Parte superioară, pastă fină, cenușiu-închis, corp cu umăr marcat, buza înclinată; pe umăr se observă locul de lipire a torții ($D=17\text{cm}$); buză pâlniată cu muchia rotunjită, pastă puțin aspră, castaniu-neagră interior, roșie exterior ($D=23\text{cm}$). *Chiupuri.* Fragmente din circa 10 exemplare: din zona superioară provin o buză rotunjită de la un vas cu $D=27\text{cm}$ și câteva gâturi prelung sau brusc arcuite, cu buza rotunjită sau teșită, în pasta cărora se aflau ingrediente diverse. Diametrele gurii oscilează între 22 și 28cm, în timp ce acela al bazelor nu depășește 18cm. Decorul este cel întâlnit și pe borcane, atenția fiind reținută de un perete pe care este incizat un „brăduț” și de altul incizat cu pieptenele.

Merită menționat un fund de vas puțin concav, lucrat din pastă fină, culoarea cenușiu-închisă, care are la interior trei „rostre” și o bordură (umăr) circulară, al căror rost era de a nu lăsa un alt recipient mai mic să se atingă de peretele celui în discuție. Fragmente din vase identice au apărut ulterior și pe alte terase, ocazie cu care s-a putut stabili că este vorba de „căni” mari (*oinochoe*), înalte constant peste 35cm. Credem că toate vasele cu asemenea „distanțiere” erau utilizate în cel puțin două cazuri, în ambele fiind vorba de lichide: sau pentru o fierbere specială, la o anumită temperatură, sau pentru păstrarea și conservarea pe un termen mai lung a unui lichid-aliment ușor alterabil.

Ceramică lucrată la roată. Căni. Fragmente din diferite zone ale vaselor, cele recuperate provenind de la peste 25 exemplare. Toate sunt din pastă fină sau foarte fină și au culoarea gălbui-roșietică (cele mai multe) sau cenușie. Din rândul celor roșii se detașează două piese: un exemplar din pastă fină, cu profil piriform, gât tronconic, buza evazată și cu muchia îngroșată rotund, cu falț pentru capac ($D_g=13\text{cm}$; $D_b=9\text{cm}$; $I=34\text{cm}$) și un altul din pastă similară, corp globular, buza evazată, muchia rotunjită. Celelalte

fragmente fac parte din vase neîntregibile și sunt reprezentate de părți superioare cu buza evazată (unele cu falț pentru capac) sau diferit înclinată, buze rotunjite sau ascuțite, late între 10 și 35mm, baze cu inel de sprijin mai mult sau mai puțin profilat, fragmente de torți sau pereți cu început de torți elipsoidale, plate sau canelate longitudinal. Dimensiunile cănilor sunt foarte diverse, inventarul cuprinzând și miniaturi dar și exemplare cu diametrul gurii de peste 27cm. Înălțimea câtorva vase depășea cu siguranță 35-40cm. *Fructiere*. Fragmente din circa 10 exemplare neîntregibile, din pastă semifină sau fină, pentru care forma și dimensiunile sunt greu de stabilit. Reținem că doar o buză era fațetată, celelalte datându-se sigur numai în perioada „clasică”. *Chiupuri*. Fragmente din puține exemplare: o buză din pastă fină, cenușiu-gălbuie, invazată dar cu muchia ruptă; un perete din pastă fină și compactă și fragmente din alte patru vase fine, roșii sau cenușii, decorate cu benzi de câte 5 incizii plasate pe umăr.

Forme deosebite. Este vorba de mai multe fragmente dintr-un vas din pastă fină, cenușiu-roșcat, cu partea superioară orizontală, buza tăiată vertical pe circumferință dar cu o muchie ascuțită în sus pentru asamblarea capacului (D=54-55cm). Alături se aflau fragmente din capacul potrivit lui, lucrat tot din pastă fină gălbui-cenușie, buza cu muchia rotunjită dar profilată 13mm în înălțime încât să se înscrie în interiorul precedentului (D=53-54cm). Evident este vorba despre un vas mare, poate de *import*, al cărui profil este greu de stabilit; sigur este doar că el era utilizat la păstrarea lichidelor. Adăugăm că pe podeaua construcției se aflau fragmente din alte trei „vase” identice (D=55cm), deosebirea constând doar în înălțimea mai mare a bordurii profilate (18-20mm). Corpul „vaselor” pare a fi fost la toate tronconic. Cu certitudine, avem de-a face cu vase „de lux”, proprietarii locuinței nefiind oameni de rând³³.

Ca piese mai deosebite, din inventarul secțiunii fac parte: fragmentul de buză de vas de sticlă de culoare verzui-deschis, cu două caneluri circulare; cornul de taurină dintr-o figurină și un alt „idol” din lut ars (care pot fi hallstattiene), un ac de fibulă (inv. II/5957.), un nit (inv. II/54956) o verigă (cercel, inv. II/5959) și o aplică mică, toate din bronz.

În secțiune au apărut și două fragmente ceramic Wietenberg, unul negru, celălalt roșu, decorate cu benzi imprimate cu roțița.

Secțiunea II 1989 (SII 1989). A fost trasată pe *Terasa a IV-a*, perpendiculară pe *Secțiunea a XVIII-a*, începând de la 9,50m depărtare de aceasta (spre NV). Dimensiuni inițiale: 9 x 2m, prelungită fiind ulterior în ambele sensuri.

Este o secțiune în care, în jumătatea din amonte a terasei (lată aici de numai 7,50m), nivelul de călcare din antichitate este foarte superficial, unele formațiuni calcaroase depășind în înălțime nivelul actual. Zona nefiind împădurită, a permis prelungirea secțiunii cu patru metri în aval (extinzându-se și pe *Terasa a V-a*), extinderea conducând la concluzii importante referitoare la modul de amenajare a terasei. Astfel, s-a putut preciza că în partea din amonte nu a fost necesar un efort deosebit, nivelarea fiind rezultatul înlăturării asperităților stâncii și folosirea materialului rezultat la umplerea golurilor acesteia. În aval însă, efortul a fost considerabil. Deoarece panta era mult mai înclinată, dacii au realizat o platformă propriu-zisă, lată de peste patru metri. Aceasta are un „parament” exterior gros de aproximativ 1m, situat pe linia viitoarei margini de terasă, realizat din blocuri așezate fie pe un strat subțire de pământ, fie pe o decupare în așa fel a stâncii native încât stabilitatea zidului să fie asigurată. Blocurile „paramentului”, în cele mai multe cazuri atent fasonate, au dimensiuni ce depășesc 1,00 x 0,75 x 0,50m. În „spatele” lui, până la lățimea menționată, terasa este realizată din blocuri și lespezi la fel de mari, platforma păstrând

³³ După cum va rezulta din săpăturile efectuate ulterior pe acest loc, în special prin S II 2001

peste tot o înălțime constantă. Posibilitatea ca această structură să reprezinte fundația unei construcții de mari dimensiuni sau o simplă margine de terasă este exclusă, pe ea neexistând nici o urmă arheologică în acest sens (cărbune, lipitură de perete etc.). Ea este, pur și simplu, o platformă impozantă de piatră, cu lățimea egală cu aceea a capătului terasei (7,50m) și înaltă în medie de 1m. Adăugăm că de o parte și de alta a secțiunii, pe linia marginii atunci rezultată, se observă cu ochiul liber cum bordura continuă în ambele direcții pe o înălțime ușor variabilă (spre SE prelungindu-se cu aproximativ 80m).

Inventar. După cum era firesc, pe o asemenea suprafață nu s-au descoperit vestigii care să probeze o locuire ulterioară amenajării platformei. Fortuit însă, în pământul folosit ca „liant” al pavajului au fost descoperite două piese foarte interesante: o fibulă celtică din bronz, de tip Duchov³⁴ (inv. II/5952) și o ascuțitoare-amuletă de gresie ce sugerează o siluetă de om (inv. II/5951). Amândouă s-au găsit în poziție secundară.

Secțiunea_{III 1989} (S_{III 1989}). Amplasată pe *Terasa a V-a*, secțiunea este practic o continuare spre NV a *S_{XVII 1987}*. Dimensiuni: 9 x 2m), lungimea fiind echivalentă distanței dintre *S_{II 89}* și *S_{XVII 87}*.

Pe toată suprafața degajată de stratul vegetal, gros de 18-30cm, s-a constatat că avem de-a face cu o platformă identică celei întâlnită în secțiunea precedentă pe terasa imediat superioară, cu deosebirea că pietrele și lespezile folosite au dimensiuni sensibil mai reduse, în rare cazuri depășind 30cm pe latura lungă. Pavajul continuă aval și amonte de secțiune (fapt observat în ambele profile) și este încadrat (caroiat) de două șiruri de bolovani de dimensiuni medii, descoperite în m 1-2 și în m 9. Ambele sunt adâncite în pavaj și au direcții convergente spre aval, imaginea rezultată fiind aceea a unui trapez cu baza mare spre terasa superioară; șirul dinspre NV este format din pietre mai mari decât cel opus, care este acoperit în partea de jos de o mică platformă de calcar ce continuă în profil. Ambele borduri se află la 0,28-0,30m sub actualul nivel de călcare, în timp ce suprafața pavajului delimitat este cu câțiva cm mai coborâtă, așa cum este și cea din afara spațiului delimitat. Pe pavaj, în m 1-7, de-a lungul timpului s-au format suprafețe de piatră de calcar mărunță, colmatată pluvial, aflată la numai 9-10cm sub actualul nivel de călcare.

Pe suprafața acestei „construcții” s-au descoperit foarte puține vestigii, de menționat fiind un *catillus* spart, partea superioară a unui *urciol* și o buză „în trepte” de la un *chiup*, ambele vase din pastă fină, roșie (arse secundar) și databile în deceniile premergătoare cuceririi romane.

La data dezvelirii lor, cele două borduri au fost considerate drept fundații ale unor construcții mari, presupunere infirmată de descoperirile din anii următori, unele chiar de pe *Terasa a V-a*.

Adâncirea săpăturii sub acest pavaj a permis constatarea că înainte de amenajarea lui s-a procedat la curățirea atentă a locului până aproape de nivelul stâncii, *in situ* rămânând foarte puține materiale. Predominantă este ceramica. Ea aparține sigur unei locuințe (*L_{I 89}*) din prima fază dacică, ale cărei limite nu pot fi precizate dar care este confirmată de lipitura de perete arsă din m 5-9, alături de oase arse sau nearse. Mai numeroase sunt, în schimb, vestigiile găsite la suprafața pavajului, ajunse aici după amenajarea acestuia (fără a fi vorba de locuință).

Inventar. *Ceramică lucrată cu mâna. Borcane.* Fragmente din diferite zone ale corpului, de la aproximativ 20 exemplare de dimensiuni medii-mici. Unele au profil arcuit, buza evazată și muchia rotunjită, în timp ce altele au profil mai zvelt și buza retezată în

³⁴ Fl. Costea, în *Les Celtes et Thraco-Daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca, 2000, p. 160 și urm, idem, în *Cumidava, XXII-XXXIV, 1998-2000*, p. 3-6.

unghiuri diferite; pasta este în general fină sau foarte fină, doar două-trei fiind confecționate din pastă impură. Culoarele dominante sunt cenușiu-negru sau castaniu-închis; decorul în relief constă din butoni plați sau înalți, primii cu multe alveole superficiale, brăuri alveolare, pe un perete figurând un profil ce imită litera „ Ω ” răsturnată. Decorul incizat constă numai din benzi trase cu pieptenele. *Cești-opaiț*. Un perete de vas din pastă semifină, negricioasă, profil arcuit și buza rotunjită dar cu creștături oblice ($D_g=19\text{cm}$). *Fructiere*. Parte superioară din pastă semifină, castaniu-neagră, profil oval, umăr prelung arcuit, buza înclinată (muchia ruptă).

Ceramica lucrată la roată. Căni. Fragmente din patru exemplare: pereți care nu permit stabilirea de forme și dimensiuni (doar că acestea sunt medii-mici), din pastă fină, cenușie sau roșie, o toartă cu profil „D” în secțiune și alta din baghete rotunde, ultima din pastă puțin aspră, cenușie. *Fructiere*. Două buze foarte deteriorate, pastă fină, cenușie. *Cupe*. O buză rotunjită din pastă fină, cenușie, cu diametrul de 17cm.

Unelte: un cuțit curb (inv. II/5954) și un amnar (inv. II/5955), ambele din fier, precum și două părți dintr-o râșniță din tuf vulcanic. Tot din lut ars, modelat cu mâna, este un „calapod” de la care se păstrează numai mânerul.

Secțiunea₁₉₉₀ (S₁₉₀). A fost trasată în marginea din amonte a *Terasei a VI-a* (de-a lungul acesteia (240°), fără a se atinge linia zidului de susținere al terasei superioare. Este perpendiculară pe prelungirea din aval a *S_{III.89}* și la 1,50m sud-vest de ea (în momentul trasării, datorită configurației terenului, secțiunea a fost notată ca fiind pe *Terasa a V-a*). Dimensiunile: 15 x 3m.

Stratigrafia (de sus în jos): 1. humus de pășune, gros de numai 10-12cm; 2. pavaj compact de piatră de calcar local în amestec cu fragmente ceramice din prima și din a doua epocă a fierului; 3. nivel de locuire dacică, reprezentat de pereți și acoperișuri de locuințe incendiate și prăbușite peste inventar; 4. nivelul de locuire din prima epocă a fierului.

Deoarece autorul rândurilor de față nu a putut face uz de desenul efectuat în timpul săpăturii, din jurnalul de șantier poate preciza doar următoarele aspecte: 1. ca și pe alte terase, după îndepărtarea humusului a fost dezvelită o suprafață acoperită integral de un pavaj de calcar, similar celui de pe alte terase; 2. nivelul arheologic de pe *Terasa a V-a* se află foarte aproape de nivelul actual de călcare, unele țancuri de piatră (în realitate blocuri mai mari de piatră ordonată după o anumită geometrie) ieșind la lumina zilei; 3. după îndepărtarea cuverturii amintite, nivelul de locuire dacică era reprezentat de minimum trei locuințe de suprafață, toate incendiate la aceeași dată; 4. numărul locuințelor a fost stabilit pe baza celor trei instalații de foc, care nu au ridicat probleme de datare, fiind sigur contemporane. Dimensiunile locuințelor nu pot fi precizate, singurul indiciu în acest sens reprezentându-l distanța dintre vetre: pe baza ei se poate aprecia că încăperile aveau o suprafață în jurul a 20m². Toate aveau elevația și acoperișul din lemn, în resturile cinerare nefiind semnalată cenușă de stuf sau de paie, constatare valabilă la toate construcțiile de pe *Tipia Ormenișului*, indiferent de caracterul lor, element asupra căruia nu se va mai reveni.

Inventarul locuințelor. Ceramica lucrată cu mâna. Borcane. Aproximativ 30 fragmente de buze, pereți, funduri și butoni de la tot atâtea vase roșii sau roșcate (unele arse secundar); circa 40 fragmente din aceleași zone ale corpului dar castaniu-negricioase. Butonii sunt în general rotunzi (doar unul înalt), nedecorați, cu 1-4 alveole sau cu incizii în cruce; doar unul este alungit. Pasta este în general fină sau semifină, puține fiind lucrate din pastă cu exces de nisip sau cu asperități; profilele sunt fie arcuite, piesele respective având și gâtul asemănător curbat, în timp ce buza este evazată sau dreaptă, cu muchia rotunjită sau retezată în unghiuri diverse. Alte borcane au corpul zvelt, în timp ce buza păstrează formele menționate. Unele exemplare au gura pâlniată și buza retezată oblic în afară. Diametrul

gurii vaselor oscilează între 6 și 22cm, iar diametrul fundului între 7 și 17cm. Există un vas în miniatură, cu patru butoni mici, ascuțiți dar ruși, databil în secolele IV-III. Aproximativ opt vase au decor incizat cu pieptenele, puține având incizii oblice sau vălurite. *Chiupuri*. Fragmente din aproximativ 13 exemplare confecționate din pastă semifină sau fină, doar unul având suprafața excesiv aspră și altul multă barbotină; culorile sunt variate, datorită și arderii secundare: cărămizii, roșietice, cenușii, cenușiu-negre, castanii etc. Un singur exemplar este complet negru și are buza dublu fațetată ($D_g=19\text{cm}$). Vasele sunt de dimensiuni medii-mici, cu profile greu de precizat (doar despre partea superioară putându-se spune că este predominant tronconică), cu diametre la gură între 22 și 32cm; gâtul este scurt sau prelung arcuit, buza cu muchia rotunjită sau dreaptă, uneori neglijent finisată. Există vase cu butoni alungiți sau prismatici, datele anterior fazei „clasice”. *Cupe*. O singură parte inferioară dintr-un exemplar cu inel de sprijin înalt de 3cm ($D=7\text{cm}$). *Ceștiopaiț*. Trei torți din pastă grosieră, două roșii, una cenușie, aproape rotunde în secțiune; o parte inferioară cu adâncitura pentru fixarea torții, din pastă semifină. *Câni-urcioare* (prezentate împreună din cauza greutatei de încadrare precisă, unele foarte deteriorate). Amintim mai întâi fragmente de torți de la cinci vase de dimensiuni foarte mari (înalte de peste 40cm), toate inițial negre, din pastă fină și intens lustruită: toartă lată, albiată (lată de 4,5cm); două torți late de 7,2cm; toartă elipsoidală în secțiune, cu caneluri răsucite; toartă ovală în secțiune, cu un buton supraînălțat cu 2cm față de buză; toartă ovală în secțiune, cu nervură mediană. Celelalte exemplare (în total 14) sunt de dimensiuni mai reduse, dar tot din pastă fină și cu angobă lucioasă. Puținele fragmente de buze și de funduri nu sunt concludente pentru stabilirea profilelor și a dimensiunilor vaselor. *Străchini*. Fragmente dintr-un exemplar din pastă semifină, neagră, neatent modelat, buza invazată și ușor albiată la partea de sus (pentru capac), muchia rotunjită ($D=32-33\text{cm}$); fragment similar ca formă dar mai mare ($D=38\text{cm}$), și altul de dimensiuni mai mici, din pastă fină, castaniu ($D=26\text{cm}$). *Castroane*. Fragmente din trei exemplare: parte superioară din pastă fină, castanie, buza dublu fațetată, muchia rotunjită ($D_g=22\text{cm}$); parte superioară, pastă semifină, castanie, profil arcuit, buza cu muchia rotunjită ($D_g=33\text{cm}$); parte superioară, pastă semifină, roșcat, buza profilată rotund exterior ($D_g=14\text{cm}$). *Fructiere*. Fragmente din nouă exemplare: buză ușor arcuită, pastă semifină, roșie cu miez cenușiu ($D_g=23\text{cm}$); vas asemănător dar cu diametrul 27cm; patru fragmente din tot atâtea exemplare asemănătoare ca pastă și dimensiuni; un fragment de buză cu muchia retezată vertical ($D_g=28\text{cm}$); două fragmente de la unirea corp-picior, pastă semifină, cenușiu-neagră, intens lustruită ($D=7\text{cm}$, 9cm).

Datarea cea mai potrivită a tuturor tipurilor lucrate cu mâna ni se pare a fi secolul II - primele decenii ale secolului I î.Hr.

Ceramică lucrată la roată. Castroane-străchini. Fragmente din aproximativ 10 exemplare: perete din pastă fină, roșie, umăr marcat, gât arcuit, buza cu muchia rotunjită ($D_g=27\text{cm}$); parte superioară, pastă fină, cenușiu-închisă, buza dublu fațetată, muchia îngroșată rotund în jos ($D_g=28\text{cm}$); idem, pastă fină, cenușiu-roșcată interior, buza cu două fațete inegale, muchia rotund-ascuțită ($D_g=29\text{cm}$); idem, profil tronconic, buza cu muchia ascuțită, cu două nervuri circulare ($D_g=15\text{cm}$); idem, pastă fină, roșietică, gât arcuit, buza cu muchia rotunjită ($D_g=18\text{cm}$); idem, din pastă și cu profil identice ($D_g=13\text{cm}$); fragment de buză oblică, pastă fină, cenușiu-închisă, muchia rotunjită ($D_g=30\text{cm}$); fragment de buză din pastă fină, cenușie, muchia rotunjită ($D_g=16\text{cm}$); fund cu inel de sprijin dublu profilat, pastă fină, cenușie ($D=19\text{cm}$) și altul cu un singur inel, din pastă similară ($D=11\text{cm}$). *Capace*. Fragmente din patru exemplare: pastă fină, roșie integral, cu două nervuri circulare; pastă fină, cenușiu-gălbui, muchia rotunjită, aceleași nervuri circulare; pastă fină, cenușiu, muchia buzei îngroșată rotund, două nervuri circulare ($D=21\text{cm}$); buză, pastă

fină, cenușie, muchia rotunjită (D=27cm). De subliniat că toate patru piesele par a fi fost lucrate în același timp și în același atelier din străinătate, de unde au fost *importate* (dacă nu cumva ele sunt *imitații perfecte ale unor produse romane*, ceea ce ni se pare puțin probabil). *Chiupuri*. În mod surprinzător semnalăm numai un exemplar din pastă fină, cenușiu integral, cu buza „frântă” la jumătatea lățimii (D_g=32cm). *Urcioare*. Fragment din gura unui exemplar, pastă fină, cenușie, nervură circulară (D=5cm.). *Căni-urcioare*. Fragmente din circa opt exemplare, uneori greu de departajat: perete cu început de toartă, pastă puțin aspră, roșie integral, toarta din două baghete rotunde în secțiune; două torți fragmentare de la vase de peste 30cm înălțime, pastă fină, una cenușie, cealaltă negru-cenușie; fragment toartă ovală în secțiune, de la un vas mic, pastă puțin aspră, roșie; toartă din pastă fină, cenușie, elipsoidală dar cu nervură longitudinală și două șanțuri simetrice acesteia; fragment de gât (fără buză), pastă fină, cenușie, cu nervură circulară, dificil de dimensionat; perete din zona diametrului maxim (15cm), pastă fină, castaniu interior-exterior, miez roșu. Provine dintr-un vas cu profil bitronconic; fragment de perete, pastă fină, integral roșie, nervură circulară deasupra diametrului maxim, care putea avea 21-22cm (nu este exclus ca fragmentul să provină dintr-un capac). *Fructiere*. Fragmente din 6-7 exemplare: două fragmente cu inelul plat dar profilat rotund (D=12cm); fragment de la întâlnirea corp-picior, cu o nervură circulară, pastă fină, cenușie (D=10cm); fragment de picior, pastă fină, cenușie, registre de profile circulare cu diametre descrescânde ca mărime până la talpa profilată exterior, cu o muchie rotunjită. Alte fragmente din trei exemplare cenușiu-negre, foarte deteriorate.

Datarea vaselor lucrate la roată nu diferă de aceea a vaselor lucrate cu mâna.

Secțiunea II 1990 (S_{II} 90). A fost amplasată pe *Terasa I*, la nord-vest de sanctuarul *extra muros* și la numai câțiva metri de zidul cetății, perpendiculară pe *S_I 1989*. Orientată SE-NV (265°), ea a avut dimensiunile de 16 x 3,50m.

Imediat după înlăturarea stratului vegetal, gros de 25-30cm, a fost pusă în evidență o cantitate apreciabilă de lipitură de perete arsă, foarte compactă între m 5 și m 16 și groasă de la 2-3cm (în afara acestor limite) la 17cm (în zona centrală). Lipitura are în secțiune lățimea de 1,20m și merge paralel cu profilul dinspre platou al acesteia, precizare care poate contribui la aprecierea dimensiunilor construcției din care provine. În m 6 se afla o temelie de zid care continuă în aval perpendicular pe secțiune, ea reprezentând linia peretelui vestic al unei construcții mari, cu elevația din lemn. Faptul este confirmat, în afara lipiturii de perete cu impresiuni de nulee împletite, de existența în m 8 și în m 13 a doi stâlpi carbonizați, cu diametrul de 25-30cm. Deși peretele pereche nu s-a surprins cu precizie, se poate aprecia că respectiva construcție avea pe direcția NE-SV (amonte-aval) un front de minimum 9-10m, în timp ce frontul opus, longitudinal terasei, putea depăși 11-12m. Este primul edificiu descoperit în afara platoului care nu a fost „căpăcut” cu pietre de pavaj, el fiind în funcțiune la data cuceririi romane. Podeaua acestei construcții, în fapt un pavaj în toată regula din piatră locală de calcar, gros de 12-15cm, este la adâncimea de 42-47cm față de actualul nivel de călcare. Sub acest pavaj-podea, până la adâncimea de 0,75-0,80m, se aflau vestigii din primul nivel de locuire dacică, în amestec cu materiale din prima epocă a fierului.

Descrierea de mai sus reprezintă *stratigrafia* locului.

Edificiul amintit este incendiat la cucerirea romană, același din SI/89. Sub pereții lui prăbușiți pe loc se păstrează *in situ* o cantitate apreciabilă de vestigii dacice dintre care, în momentul dezvelirii lor, mai relevante au fost: vase de provizii modelate cu mâna sau la roată, borcane, fructiere, căni, cupe etc., unele întregi (căni) iar altele întregibile. Unul dintre vasele de provizii lucrate cu mâna conținea o cantitate însemnată de mei carbonizat. Dintre piesele de metal menționăm un pinten din **bronz** cu spinul în două muchii

(romboidal în secțiune) și un altul similar dar din fier, împreună cu două vârfuri de săgeți și unul de arbaletă, o fibulă fragmentară de dimensiuni mari, toate din fier, inventar concludent pentru atribuirea construcției unor militari de profesie. Din epocile următoare este de semnalat doar un vârf de săgeată cu aripioare, cu tub de fixare conic și cu tija torsionată, databil în secolele XII-XIII.

Inventarul construcției (*L* 1990) este însă mult mai bogat.

Ceramica lucrată cu mâna. Fructiere. Fragmente din aproximativ 20 de exemplare din pastă fină sau semifină, cenușii, gălbui-roșietice sau castaniu-negricioase, cu buza lată de 3-7cm și cu diametrele la gură între 28 și 54cm. Cele mai multe au profilul arcuit, corp semiadâncit și umăr profilat rotund sau unghiular. Unele exemplare au cupele întregibile, categorie în care se încadrează în primul rând cele roșii, arse secundar. *Străchini.* Fragmente din trei exemplare: o parte superioară din pastă semifină, castanie, umăr bine marcat, buza arcuită și muchia rotunjită ($D_g=30\text{cm}$); parte superioară din pastă fină, cenușiu-închis, gura pâlniată, umărul marcat de o nervură circulară ($D=20\text{cm}$); fragment dintr-un alt vas din pastă aspră, fără buză, cenușiu-roșcată ($D=25\text{cm}$). *Borcane.* Aproximativ 80 de părți superioare (buze) din tot atâtea exemplare din pastă semifină, fină sau grosieră, cenușii, castanii, roșii sau cenușiu-negricioase; exemplarele din pastă fină au în majoritate gura pâlniată, în timp ce la celelalte gâtul este brusc sau prelung curbat, buza profilată exterior sau dreaptă, muchia fiind la cele mai multe rotunjită, nelipsind însă cele retezate orizontal sau în diferite unghiuri. Câteva au la interior urme de materie organică arsă. Diametrele oscilează între 15 și 27cm. Circa 60 fragmente provin de la vase decorate cu pieptenele (trei sau patru exemplare,). De pe aceste vase nu lipsește decorul din brâu ghirlandat întrerupt de butoni sau numai din butoni. Părțile inferioare de vase sunt reprezentate de aproximativ 55 de funduri fragmentare sau întregi, drepte sau puțin profilate, cu diametrele între 6 și 18cm. După butoni au putut fi identificate alte 40 vase; aceștia sunt rotunzi sau puțin alungiți, nedecorați sau cu de la una la cinci alveole, prezenți fiind și câțiva incizați în cruce și unul cu un „brăduț”; brăurile alveolate, simple sau cu butoni inserați, circulare sau ghirlandate, provin de la aproximativ 25 vase. Pe un vas există mai multe „coloane” verticale (pe fragment fiind vizibile trei). Incizii arcuite se găsesc pe aproximativ 20 de pereți de la tot atâtea piese; acestea sunt simple, duble sau în fascicul, vălurite fiind doar pe două vase; tot pe două exemplare ele sunt asociate cu butoni mici, simpli sau cu alveolă; un fragment din pastă semifină, roșie, are incizate imagini geometrice (romburi, pătrate,). Pe patru fragmente din diferite zone ale vaselor se găsesc alveole imprimate cu un obiect cu capul rotunjit sau ușor ovalizat. În total, în incinta construcției se aflau peste 120 borcane, multe întregibile. *Chiupuri.* Fragmente din circa 30 exemplare, identificate după funduri (10), părți superioare-buze (8) și după decor (butoni, peste 12 piese). Raportul între cele din pastă grosieră sau din pastă semifină este sensibil egal, din pastă fină fiind confecționate doar patru vase. Culoarea predominantă este cea castaniu-roșcată, nelipsind roșul, cenușiu sau negrul-cenușiu. Cu toate că profilul nu este ușor de reconstituit, cele mai multe trădează forma zveltă, cu gâtul scurt sau prelung arcuit, buza evazată și cu muchia în majoritatea cazurilor rotunjită. Nici un vas nu este mai înalt de 1m, în timp ce diametrele fundurilor nu depășesc 20cm iar cele ale guri 35cm. Decorul este exclusiv în relief și constă din butoni de diferite forme și dimensiuni, alveolați sau nu, uneori asociați cu brăul alveolat. În scopul ilustrării celor afirmate prezentăm un fund de vas din pastă cu multe ingrediente, cenușiu-închis, cu angobă puțin lucioasă ($D=16\text{cm}$); parte superioară din pastă cu multe ingrediente, castaniu-roșcată; vasul are pe gâtul arcuit un brâu alveolar, de la care este acoperit cu barbotină spre bază, „decor” absent de la brâu spre gură ($D=28\text{cm}$); chiup din pastă fină (circa 70 fragmente în momentul descoperirii), pastă fină dar cu rare pietricele albe de râu, rulate, gălbui-roșcată, gura larg pâlniată și buza

cu muchia rotunjită; pe un fragment de perete se păstrează negativul butonului. Înălțimea vasului putea fi de 85-90cm, în timp ce $D_g=35\text{cm}$ iar $D_f=22\text{cm}$. De semnalat două fragmente dintr-un vas roșu din pastă similară celor lucrate la roată, decorat în zona umărului cu două incizii circulare care încadrează o incizie vălurită agitat spre stânga. Parțial întregibile sunt 3-4 vase de la care provin peste 100 fragmente; trei dintre acestea au muchia exterioară a buzei ascuțită, în timp ce la al patrulea muchia este rotunjită. Toate au gura pâlniată, cu diametrele între 30 și 33cm. Un exemplar pare a avea profilul foarte zvelt, cu cele trei diametre de dimensiuni apropiate.

În amestec cu aceste vase, aduse în încăpere odată cu pământul folosit pentru nivelare, au ajuns și câțiva butoni alungiți și arcuiți spre bază, din pastă semifină și foarte bine arsă, cu certitudine de la vase databile în secolele V-III î.Hr. *Cești-opaiț*. Fragmente din circa 10 exemplare: două torți integral roșii și două negre în spărtură, toate din pastă aspră, arse secundar; patru fragmente de pereți din pastă impură, cenușiu-neagră; parte superioară din pastă semifină, castanie, cu muchia buzei rotunjită; parte inferioară din pastă cu ingrediente, aspră la pipăit, cu toarta pornind de la nivelul bazei ($D_f=8\text{cm}$); perete din partea inferioară și parțial fund, pastă zgrunțuroasă, roșie cu pete cenușii și cu toarta pornind tot de la bază ($D_f=10\text{cm}$). *Căni*. Fragmente din numeroase exemplare, reprezentativ fiind un vas fără toartă găsit întreg, confecționat din pastă semifină, roșie, cu profil bitronconic.

Ceramica lucrată la roată. Fructiere. Fragmente din 10-12 exemplare confecționate din pastă fină, cenușie, lipsite de decor; fragmente din trei vase cenușiu-roșcate cu peretele subțire; un fragment aspru, din pastă roșie; fragmente din șapte vase din pastă fină, cenușie; fragmente din șase vase roșietice (arse secundar). Buza, lată între 3 și 7cm, este de regulă arcuită spre bază și are diametrul între 27 și 35cm, muchia fiind predominant rotunjită. Una dintre fructierele cenușii are o nervură proeminentă spre interior la gură, buza arcuită și muchia rotunjită. Multe au suferit ardere secundară. *Chiupuri*. Atrag atenția în primul rând vasele cu buza „în trepte”: exemplar din pastă roșie, bine arsă, cu foarte multă mică în compoziție, decorat cu o incizie fin vălurită exterior, buza cu șanțuire pentru capac și cu muchia rotunjită; parte superioară din pastă cenușie, semifină, cu trei nervuri circulare pe gât ($D=29\text{cm}$); buză de la un vas mai mic, din pastă cu mult nisip și înroșită inegal de arderea secundară; trei inele de sprijin cu diametrele între 19 și 25cm, două din aceeași pastă cu multă mică; fragmente de pereți din cinci vase cenușii și din trei roșii (arse secundar), toate din pastă fină. Din păcate, chiupurile lucrate la roată nu sunt întregibile. *Capace*: fragment din pastă fină, cenușie, buza rotunjită și cu o nervură circulară la exterior (inv. II/6048); fragment din pastă fină, cenușie, puțin lucios, cu buza ascuțită (inv. II/6023); fragment din pastă fină, cenușiu-gălbuie, cu muchie pentru fixarea în falț (probabil profil arcuit); fragment din pastă fină, cenușie, cu gulerul lat de 19mm. *Căni-urcioare*. Sunt de departe categoria cea mai numeroasă și mai diversificată din toate punctele de vedere, motiv care ne determină să procedăm la o prezentare oarecum individualizată a celor descoperite. Torți de la trei vase, rotunde în secțiune, toate din pastă fină, cenușie. Una dintre ele era din două sau mai multe baghete; toartă din pastă fină, cenușie, rotundă în ruptură; toartă din pastă identică dar cu două muchii longitudinale pe laturi; toartă (întregă) și fragment de gât de la un vas de peste 40cm înălțime, din pastă integral roșie, cu muchii longitudinale, gâtul cu o canelură circulară, superficială; fragmente de la patru vase din pastă fină, cenușie, cu buza evazată și muchia rotunjită, cu o canelură exterioară dedesubt, cu diametrele între 15 și 18cm; parte superioară din pastă fină, cenușie, parte dintr-un gât cilindric, buza evazată și cu muchia rotunjită ($D=10\text{cm}$); gât arcuit prelung, pastă fină, roșie, buza evazată și muchia rotunjită, cu o canelură perimetrală fină; parte superioară din pastă fină, cenușie, gura pâlniată și muchia buzei rotunjită, cu o

nervură circulară pe gât; parte superioară din pastă fină, angobă cenușiu-neagră, buza cu falț pentru capac, nervură circulară imediat sub buză (D=16cm); fragmente din circa 10 căni-urcioare cenușii, toate din pastă fină (doar unul pare a fi dintr-un urcior, cu D_g=9cm); fragmente din zona diametrului maxim (14, respectiv 15cm) de la două căni roșii; fragment dintr-un gât roșu-marونی (D=9cm); baze de sprijin inelare, cu înălțimi între 1,30 și 3cm și cu diametrele între 8 și 13cm.

Un număr de șase baze inelare provin de la tot atâtea vase în miniatură; nu este însă sigur că avem de-a face cu căni sau urcioare, ci, mai probabil, cu vase speciale, de tipul unguentariilor sau pentru păstrarea altor produse cosmetice sau farmaceutice. Fragmentului de *urcior* amintit mai sus i se poate adăuga sigur un ciob din gâtul altui vas din pastă fină, roșie, cu diametrul de 6cm. *Străchini-castroane*. Funduri de la trei vase cu inel de sprijin plat, pastă fină, cenușiu-închisă (D=9, 11, 12cm); inel de sprijin cu început de perete mult înclinat și arcuit (corp globular) din pastă fină, cenușie (D=11cm); parte superioară, pastă fină, gura fin arcuită, umăr marcat de o nervură mare, muchia buzei rotunjită (D=25cm); idem, din pastă fină, cenușiu-gălbui, cu buza rotunjită dar neprofilată, decorat cu șase incizii circulare (D=13/14cm; buză din pastă fină, roșietică, îngroșată rotund (D=11cm). Reprezintă o *imitație* după un vas roman. Tot *imitație* credem că este partea inferioară dintr-o cană sau urcior confecționat din pastă semifină, cenușiu-negricioasă și puțin zgrunțuroasă, cu fundul plat și puțin profilat (D=6/7cm). *Cupe*. Câteva fragmente din partea superioară a unui exemplar din pastă fină, cenușie, profil cu umăr unghiular, buza fin arcuită exterior și cu muchia rotunjită (D_g=24cm). Și acest vas poate fi înseriat *imitațiilor*.

Credem că nu trebuie insistat asupra culorii roșii sau roșietice a celor mai multe dintre vase, explicația constând în arderea secundară suferită la data cuceririi romane.

Nici **inventarul primului nivel de locuire dacică** nu este sărac; el este însă amestecat atât cu vestigiile din prima epocă a fierului, cât și cu materiale *Latène* din perioada care i-a succedat, interferarea lor petrecându-se în principal la data ridicării construcției, dar și ulterior, prin intervenții acum greu de sesizat. Precizăm că adâncirea secțiunii a avut loc în anul următor, odată cu pregătirea ei pentru desen.

Ceramica lucrată cu mâna. Căni. Acest tip de vas este de departe cel mai numeros și mai variat, în special ca dimensiuni. Menționăm mai întâi fragmente din exemplare de dimensiuni mari (peste 35cm înălțime), toate din pastă fină, cu angobă și miez negru, intens lustruite. Este vorba de torți circulare sau ușor ovale în secțiune; torți plate sau ușor albiate longitudinal provin de la alte opt exemplare cu angobă neagră lustruită sau roșii (arse secundar), înălțimea vaselor înscriindu-se între 20 și 40cm; părți superioare din pastă fină, cu toarta supraînălțată și sprijinită deasupra diametrului maxim, buza profilată rotunjit spre exterior, confecționate din pastă foarte bine arsă; fragment de perete cu început de toartă cu trei nervuri și două caneluri longitudinale, din pastă fină, cu angobă castaniu-închisă; fragment similar, din pastă puțin zgrunțuroasă dar bine imersată în angobă, buza răsfrântă exterior și cu falț pentru capac, toarta puțin supraînălțată. Găturile vaselor sunt fie tronconice (cele mai multe), fie cilindrice (trei exemplare), în timp ce buzele sunt evazate și cu muchia rotunjită, tăiate orizontal sau ascuțite (teșite) în diferite unghiuri. Diametrele gurii la vasele mari depășesc constant 25cm, aceleași coordonate înregistrând la exemplarele medii-mici între 14 și 23cm. Surprinzător, din strat provine numai un inel de sprijin puțin înalt, gălbui, din pastă fină (D=11cm). Din același tip de vas, în anul următor au mai fost descoperite: *a*. căni de dimensiuni mari și *b* căni de dimensiuni medii-mici, de data aceasta databile cu precădere în secolul al II-lea î.Hr. Da asemenea, torți fragmentare din pastă fină, cu angobă neagră lustruită, elipsoidale în secțiune și late între 4 și 6cm; parte superioară dintr-un vas din pastă fină, angobă neagră lustruită, cu gura arcuită și buza cu muchia rotunjită, toartă ovoidală în secțiune, lată de 4,5cm (D_g=22cm); toartă din pastă

semifină, cenușiu-neagră, lustruită, ovoidală în secțiune și cu două caneluri longitudinale. Vasul putea avea peste 35cm înălțime; patru fragmente de torți plate (trei cenușii și una neagră, lustruită); un fragment de perete cu toartă ruptă, pastă fină, roșie; buze și părți din gâtul a patru vase cu gura arcuită spre afară, buza rotunjită (două exemplare) sau retezată. Pe toate se observă angoba inițială, acum parțial exfoliată din cauza arderii secundare, un exemplar devenind roșu. Diametrele gurii oscilează între 10 și 22cm; funduri de la vase în miniatură, cu diametrele între 3,5 și 6,5cm; parte superioară, pastă fină, castanie, lucioasă, gât tronconic, buza evazată și cu muchia semiascuțită; *Străchini-castroane*. Cu multă probabilitate poate fi vorba despre fragmente din cinci piese: fragment de buză pâlniată dar ușor arcuită, muchia ascuțită, confecționat din pastă fină, cu angobă cenușiu-gălbui intens lustruită, ce amintește de vasele hallstattiene ($D_g=30\text{cm}$); fragment din aceeași zonă a altui vas, buza rotunjită, neprofilată, confecționat din pastă fină, roșie (arsă secundar) ($D=19\text{cm}$); fragment de gură cu buza orizontală (muchia ruptă), pastă cu mult nisip și mică foarte fină, culoarea roșie ($D=26\text{cm}$). Din același nivel provin două profile-torți arcuite ce fuseseră aplicate pe perețele unui vas de imitație greco-romană (*lebes?*), din pastă semifină, cenușie. Vasul se datează în secolele IV-III, poate și în secolul II î.Hr. În anul următor au mai fost descoperite: parte superioară, pastă semifină, castanie, umăr arcuit, gura pâlniată și buza cu muchia tăiată oblic în jos ($D=31\text{cm}$); idem, pastă semifină, cenușiu-castanie, buza dublu fațetată și cu muchia rotunjită ($D=28\text{cm}$); idem, pastă semifină, castaniu-neagră, gura arcuită și buza cu muchia rotunjită ($D=23\text{cm}$); fragment din zona umărului (unghiular, $D=31\text{cm}$), pastă semifină, cenușiu-neagră (buza ruptă din vechime). *Fructiere*. Parte superioară, pastă semifină, cu pete cenușiu-roșcate, corp puțin adânc, buza înclinată și ușor arcuită spre picior, lată de 6cm și cu muchia rotunjită ($D=32\text{cm}$); parte superioară, pastă fină, puternic angobată, lucioasă, umăr în unghi ($D=41\text{cm}$); idem, pastă fină, angobă roșietică, umăr rotunjit ($D=27\text{cm}$); mai multe buze castaniu-cenușii din pastă fină de la vase nereconstituibile și un fragment de la îmbinarea corp-picior, pastă semifină, angobă cenușiu-neagră. Pe fragment – o nervură circulară. *Cești-opaiț*. Parte superioară de perete din pastă cu multe ingrediente, castaniu-neagră, buza dreaptă și indecis rotunjită. La interior, aproape de buză, se păstrează urme de grăsimi arse ($D=11\text{cm}$); fragment de perete dintr-un exemplar tronconic, pastă semifină, roșie cu nuanțe castanii, muchia buzei ușor profilată și rotunjită exterior ($D=16\text{cm}$); fragment din altă piesă cu profil similar, din pastă puțin zgrunțuroasă, roșie dar cu buza castanie, rotunjită ($D=15\text{cm}$). Împreună cu acestea au mai fost descoperite câteva fragmente din pastă castanie, semifină, deformate de o ardere secundară. *Chipururi*. Numărul mic și starea fragmentară în care acestea au fost descoperite nu exclud recuperarea și utilizarea în continuare a vaselor de provizii din faza dacică veche, din care menționăm: parte superioară, pastă cu multe ingrediente, castanie, gâtul și gura arcuite, buza neatent rotunjită ($D=23\text{cm}$); parte superioară din pastă și de culoare similară, dar cu buza triplu fațetată ($D=20\text{cm}$); buză orizontală, cu muchia rotunjit-ascuțită, pastă grosieră, cu angobă neagră exterior și roșu interior ($D=24\text{cm}$); buză din pastă similară, roșie peste tot, arcuită în jos și cu muchia rotunjită ($D=21\text{cm}$); butoni rotunzi și nedecorați, butoni alungiți cu câte două alveole, butoni-pastile de dimensiuni mari și cu mai multe alveole superficiale; fragmente de brăuri alveolare de la patru vase din pastă semifină sau grosieră, roșii sau castanii. *Borcane*. Fragmente din circa 90 piese de dimensiuni diferite ($D_g=10-12\text{cm}$, $D_l=17-18\text{cm}$), cenușiu-castanii, roșcate, castanii, cenușiu-negricioase, cele din urmă cu angobă măcar pe una din suprafețe. Vasele sunt confecționate din pastă fină (patru piese) sau semifină (cele mai multe) și sunt decorate cu butoni rotunzi cu 1-4 impresiuni, nealveolați, alungiți (trei exemplare databile în secolele III-II); buza este dreaptă, arcuită sau teșită în diferite unghiuri, gâtul drept, scurt ori prelung arcuit sau pâlniat. Un exemplar castaniu, din pastă bună, decorat cu butoni mici (rupți) și brâu

ghirlandat pare a imita o *situla*. Foarte puține exemplare au fundurile diferit profilate. Pe nici un vas nu se regăsește brăul crestat; pe un fragment de perete există un „brăduț”, în timp ce pe altele au fost aplicate „coloane” alveolare puțin înclinate ori au fost trasate incizii în bandă (cu pieptenele).

Ceramica lucrată la roată. Căni. Fragmente din diferite zone ale vaselor, majoritatea din pastă fină sau semifină. Culoarea este neagră, cenușiu-neagră, roșie sau roșietică, brună, foarte multe vase fiind angobate și lustruite. Din păcate, datorită precarității conservării, despre profil nu se poate spune decât că vasele aparțin atât celui globular, cât și celui tronconic. Forma tronconică este caracteristică și pentru gâtul celor mai multe exemplare, de multe ori decorate cu nervuri sau incizii circulare. Gura este arcuită, pâlniată sau cu buza evazată (orizontală), cu muchia rotunjită sau ascuțită. Diametrul gurii se înscrie între 8 și 22cm. Fundul este în toate cazurile inelar și cu diametre între 5 și 20cm. Pentru a argumenta măcar parțial afirmațiile abia făcute prezentăm două dintre fragmentele care permit minime reconstituiri: parte superioară, pastă fină, cenușie, buza înclinată și cu muchia tăiată oblic în jos (D=16cm); fragment de gât înalt, tronconic, pastă fină, cenușiu-negricioasă, buza arcuită exterior și cu muchia rotunjită (D_{interior}=9cm).

În total, din nivelul dacic vechi au fost recoltate fragmente de la aproximativ 25 *căni* lucrate la roată. *Urcioare:* parte superioară din pastă fină, cenușie, cu o nervură circulară, gura fin arcuită, buza puțin îngroșată rotund (D=7cm); fragment din aceeași zonă a altui vas, gura curbată mai mult, buza evazată și cu muchia rotunjită (D=10cm); gură, tot din pastă fină, cenușie, gât arcuit, buza rotunjită dar neprofilată (D=4,5cm). *Capace.* Un singur fragment din pastă puțin aspră, cenușie, cu „coaste” la interior (D=14cm). *Străchini.* Parte superioară din pastă fină, cenușie, umăr rotund, buza înclinată, lată de 2cm și cu muchia rotunjită (D=22cm); fragment din partea superioară a altui vas cu buza ruptă din vechime, pastă fină, cenușiu-negricioasă, umăr bine profilat, rotund. *Fructiere.* Au fost recuperate fragmente din numai cinci exemplare databile înainte de secolul I î.Hr. dintre care semnalăm un picior de la un vas de dimensiuni apreciabile, cu angobă neagră la exterior și cu linii verticale lustruite pe aceeași parte (D=12cm). *Chiupuri.* Ca și în cazul celor lucrate cu mâna, numărul acestora este mic, iar starea foarte fragmentară: două funduri cu inele de sprijin din pastă fină, cenușie (D=13, 17cm); pereți de la opt vase, șase cenușii și două roșcate, toate din pastă fină. Două fragmente care provin din zona gâtului au nervuri circulare; un fragment de perete care se evidențiază prin pasta cu mult nisip și mică foarte fine, cu o canelură lată și o incizie fină la exterior; buze de la două vase: una cenușie, lucioasă, cu muchia ascuțită, cealaltă cenușie, nelustruită, lată și arcuită, cu muchia rotunjit-ascuțită (D=28cm). Ambele continuă în pastă și profil chiupurile mai vechi, „de tradiție hallstattiană”, cu luciu metalic.

Din perioada de trecere la epoca bronzului amintim un perete de vas Coțofeni, din pastă destul de fină, roșie, decorat cu incizii practicate cu un instrument ascuțit. Din primul nivel dacic, în amestec, provine un fragment dintr-un vas Wietenberg, pastă fină, roșie, decorat cu meandre foarte fine, atent executate.

Alte piese de inventar. Lut ars: două rotițe perforate din pereți de vase negre, pastă fină, neangobată, ambele plate (una întregă și alta fragmentară), o altă piesă asemănătoare dar îngroșată la mijloc; două *tessere* neterminate, din pastă fină, roșietică; un vas-căuș de dimensiuni mici, din pastă fină, roșu cu pete negre la interior și exterior (creuzet căruia îi lipsește coada); un profil deteriorat ce provine sigur de la o protomă de animal, aplicată pe un vas din pastă semifină, neagră. Este posibil ca vasul respectiv să fi avut două (sau mai multe) asemenea „mânere”; mâner de „calapod” din pastă semifină, cu angobă neagră, lustruită și o greutate din pastă aspră, nisipoasă, poliedrică și complet roșie. Dintre uneltele din **piatră** este de amintit doar o cute de gresie în patru muchii, ruptă la

capete, alături de o lespede din granit roșu, exfoliată în urma arderii secundare; trei ascuțitori fragmentare și o râșniță din gresie, foarte probabil din prima epocă a fierului, ca și mânerul de „calapod”, care are o analogie perfectă în cetatea dacică de la Râșnov, unde beneficiază de o datare sigură³⁵.

1991 este anul în care două secțiuni practicate în afara incintei nu au putut fi terminate în anul 1990 din cauza timpului extrem de nefavorabil, ambele fiind continuate în acest an.

Secțiunea_I 1990-1991 (S_I 90-91). A fost amplasată de-a lungul *Terasei a VI-a*, la vest și perpendiculară pe *Secțiunea_{II} 1983* de care o despart 5m. Orientarea V-E, capătul vestic aflându-se la 21m de prăpastia din aceeași direcție. Începută în 1990 cu dimensiunile de 22 x 2m, secțiunea a fost prelungită în 1991 cu 8m și lărgită cu 1m, operațiune ce a constat de fapt în corectarea profilurilor, operațiune posibilă prin faptul că zona nu era împădurită, dimensiunile ei finale ajungând la 30 x 3m.

Coroborarea rezultatelor celor doi ani de cercetare din *S_I 90-91* a condus la concluzii valoroase, care au deschis calea către interpretarea corectă a tuturor lucrărilor de arhitectură efectuate la o anumită dată pe terase și pe platou, eforturile dovedindu-se subordonate unei concepții edilitare unitare, coordonate de instituția statală. Astfel, suprafața mult mai mare degajată acum (90m²) în comparație cu anii precedenți (cel mult 40m²), a facilitat explicarea celorlalte „platforme” de piatră dezvelite anterior pe alte terase, dar imposibil de configurat geometric și de atribuit funcțional, datorită faptului că săpătura nu putea fi extinsă. *Acum s-a văzut pentru prima oară limpede că pe toată suprafața secțiunii, după îndepărtarea humusului de pășune (gros între 10-35cm), nu exista nici o construcție supraterană, întreg spațiul fiind acoperit de un pavaj continuu din piatră locală de calcar alb.* Deasupra lui, fragmente ceramice din prima și din cea de a doua epocă a fierului, majoritatea ajunse aici cu ocazia amenajării pavajului. Ca și pe alte terase, este vorba de *un singur strat de pietre cu care doar se acoperă un nivel de locuire mai vechi, și nu de straturi suprapuse, procedeu folosit la înălțarea și extinderea platoului și a teraselor, tocmai în vederea ridicării pe ele a unor construcții.* Și aici întâlnim amintitele borduri de piatră încastrate pavajului, borduri care împart platforma în suprafețe trapezoidale ale căror baze mari și mici sunt succesive pe lungimea terasei. Ele sunt construite odată cu pavajul, din lespezi sau blocuri mai mari decât în cazul acestuia și mai înalte cu 15-25cm. O asemenea bordură traversează oblic *S_I 90-91* pe direcția E-V, ieșind din profilul aval la m 4,35 și intrând în profilul opus între m 6,25-6,75, unde nu au mai fost puse lespezi, acestea fiind suplinite de stânca nativă, aplatizată. Bordura are lățimea (grosimea) maximă de 50cm și înălțimea menționată mai sus, doar partea de stâncă nativă situându-se la o cotă superioară (-10cm sub actualul nivel de călcare). O bordură asemănătoare, păstrată și în profilul dinspre deal, realizată din bolovani și lespezi mai mari, se află între m 21,95 și m 22,85, pe o direcție concurentă cu precedenta (N-S); de unde rezultă că depărtarea dintre ele, măsurată pe același profil, este de 15.20m.

În m 1-4, în jumătatea dinspre vale, la adâncimea de 0,23-0,33m față de actualul nivel de călcare, se conturează o infrastructură din bolovani și lespezi de calcar de dimensiuni medii-mici (0,45 x 0,25m), foarte probabil temeliea unei locuințe. Construcția, judecând după partea dezvelită în secțiune, pare a fi avut plan dreptunghiular cu colțurile rotunjite, formă curioasă pentru o fundație de piatră; precizăm că forma nu se datorează deplasării pietrelor în decursul timpului, ele fiind fixate în patul de nivelare prealabilă a locului. Cu o grosime (lățime) maximă a laturilor de 0,75m, fundația are o mică întrerupere în apropierea colțului estic, prea îngustă pentru a reprezenta intrarea (0,30m) și improbabilă

³⁵ Inedit, săpături 1998.

pentru un stâlp, pe loc negăsindu-se cărbune. Peretele din secțiune are lungimea de 3,50-3,75m, dimensiune pe care o considerăm apropiată de a celorlalte laturi; apreciem că suprafața încăperii putea avea 16-20m². Nu este exclus să avem de-a face cu o anexă gospodărească, și nu cu o locuință propriu-zisă. Cu toate acestea, construcția a fost notată drept *Locuința₁ 1991 (L₁ 91)*. Ea a fost incendiată odată cu celelalte existente pe terasă și tot atunci acoperită cu aceeași acoperitură de pietre. În perimetrul ei s-au prăbușit pereții și acoperișul, incendiate. Surprinzător, inventarul rămas pe loc era foarte sărac, impresia fiind aceea de evacuare premeditată, spre deosebire de situația întâlnită de obicei în locuințe.

Platforma acoperirea integral și pe toată lungimea secțiunii o cantitate însemnată de lipitură de perete înroșită de foc, provenită, cum deja s-a sugerat, din nivelul anterior de locuire dacică. În amestec cu lipitura se aflau bârne transformate în cenușă sau numai carbonizate, sigur de la elevația și acoperișul construcțiilor; în m 7 se păstra, tot carbonizată, o bârnă care unea doi stâlpi (poziția putând fi întâmplătoare, nu din construcție). Diametrele stâlpilor, ca și ale altor bârne carbonizate, oscilează între 20 și 30cm (un stâlp era sigur de fag). Din păcate, masa compactă a arsurii nu permite delimitarea locuințelor existente pe *Terasa a VI-a* înainte de incendiere. Sigur este însă că între m 5 și m 25 (numărătoarea făcându-se dinspre vest) au existat trei încăperi, care nu știm dacă reprezentau fiecare o locuință, sau este vorba despre o locuință cu mai multe compartimente. Numărul acestora se sprijină pe cele trei instalații de foc, pentru care denumirea de vatră este oarecum improprie. Ele se află în m 12, 16-17 și în m 20-21. Este vorba de „trunchiuri de con” cu baza mare în jos, construite integral din lut amestecat cu pietre mărunte de calcar local. Înălțimea lor, începând dinspre vest, este de 25, 40 și 60cm, iar diametrele bazelor mari de câte 1m. Interesant este că deși înălțimile lor sunt sensibil deosebite, toate se află la aproape aceeași adâncime față de actualul nivel de călcare (34-35cm), terenul fiind foarte accidentat. Toate încep a fi construite de la podea și sunt înconjurare de un cerc de pietre (parțial deteriorate din vechime). Depărtarea dintre centrele lor, în aceeași ordine, este de 4,75m și 4,50m. Credem că această distanță ar putea fi luată drept criteriu pentru dimensiunea longitudinală (pe terasă) a încăperilor (lățimea locuințelor), cealaltă dimensiune (lungimea), perpendiculară pe terasă, putând să se extindă (teoretic) chiar pe 10m din lățimea acesteia (aici de 13m). Părerea noastră este că suprafața construcțiilor oscila în limitele de 20-25m², deși pe *Terasa I* au fost descoperite construcții contemporane mult mai mari.

De reținut că la m 20-21. exact în dreptul vetrei, accesul pe terasa imediat superioară se făcea pe două trepte tăiate în stânca nativă, lungi de aproximativ 1m și late de 30-35cm. Este prima amenajare de acest fel întâlnită pe Tipia Ormenișului. „Scara” nu poate aparține însă locuinței dacice deoarece treapta inferioară a ei nu se află la nivelul podelei acesteia, ci la cota superioară a pavajului care acoperă locuința, de unde se deduce că era contemporană acestuia.

Pe fundul secțiunii, tot în m 20-21 există o vatră din prima epocă a fierului, a cărei amenajare este simplă: colțurile stâncii naturale au fost plombate cu pietre mici de calcar local amestecate cu pământ, peste care s-a așternut un strat de lut gros de numai 7-9cm, care nu prezintă fășii repetate. În momentul dezvelirii, atât lutul, cât și pietrele de sub el erau înroșite de foc. Vatra nu are gardină de pietre sau altă delimitare.

În legătură cu cele patru construcții, ultimele numerotate drept *L₂, L₃, L₄ 1990-1991*, se cuvine reținut că, în ciuda faptului că au fost incendiate și imediat acoperite integral cu un pat de pietre, inventarul rămânând pe loc, în cuprinsul lor nu a fost descoperit nici un cui sau piron din fier, de unde se poate deduce că asamblarea se făcea numai prin „cuie” (cepi) din lemn, procedeu utilizat și în prezent în multe zone ale României, în special în Transilvania.

Nivelul inferior al vetrelor coincide cu podeaua locuințelor. Este vorba de un pat de pietre nu cu mult mai mici decât acelea din pavajul terasei, peste care cu siguranță s-au așezat scânduri, imposibil de identificat în săpătură din cauza arderii. Pe această podea se afla inventarul locuințelor, ponderea fiind reprezentată de ceramică. Multe vase sparte pe loc sunt întregibile.

Adâncirea săpăturii sub podeaua locuințelor dacice (0,75m) a dus la constatarea că ele nu au fost construite pe un nivel dacic mai vechi, ci direct peste cel din prima epocă a fierului³⁶. Între m 16,40 și m 17,35, imediat sub podeaua locuințelor (-0,55m), se afla o aglomerare de vase dacice și din prima epocă a fierului, acoperite cu o manta subțire de pietre mici de calcar, intenționat sfărâmate. Dacă vasele hallstattiene erau toate neîntregibile, cele din a doua epocă a fierului erau în mare parte reconstituibile. Este vorba de 4-5 borcane și de o fructieră cu dimensiuni foarte mari ($D_g=58\text{cm}$), dar și de fragmente din alte tipuri: câni, chiupuri etc. Împreună cu vasele se aflau: o piatră de formă ovoidală, semitransparentă, perfect șlefuită, un mic fragment dintr-o brățară și altul dintr-o plăcuță de bronz, oase de animale, calcinate sau nu. Toate erau depuse pe un strat subțire de pietre, detaliu ce trimite o dată în plus spre un posibil act ritual: dacă ele ar fi fost doar adunate înainte de ridicarea construcțiilor, cu intenția de nivelare și igienizare a locului, nu credem că s-ar mai fi acordat atenție suportului și cuverturii lor, pentru a nu mai insista asupra prezenței pietrei ovoidale, aproape nelipsită în depunerile rituale dacice³⁷.

Descrierea abia încheiată corespunde *stratigrafiei* locului.

Alăturarea planului acestei secțiuni de cel al S_{190} , în amonte de ea cu numai 50cm, conduce la concluzia că pe *Terasa a VI-a*, între prăpastia vestică și S_{117-83} , care corespunde lungimii de 50m, se aflau șase locuințe din prima fază de locuire dacică, practic aliniate pe direcția NV-SE. Nu începe nici o îndoială că ne aflăm în fața unei sistematizări riguroase, constatarea fiind valabilă și pentru celelalte terase.

Inventar. Ceramică lucrată cu mâna. Străchini. Fragmente din aproximativ 12 exemplare, din diferite zone ale corpului. Cele mai multe sunt din pastă semifină, două din pastă fină și una din pastă puțin aspră la pipăit. Culorile sunt și ele diversificate: roșu, castaniu, maroniu-negru, castaniu-gălbui. Raportul între profilul ușor înclinat și cel rotunjit este echilibrat. La cele mai multe gura este pâlniată (doar în patru cazuri arcuită), buza cu muchia rotunjită sau retezată în diferite unghiuri. Diametrele la gură oscilează între 23 și 52cm. *Capace.* Fragmente din patru exemplare, toate cu profil tronconic: trei cenușiu-castanii, din pastă semifină, buza rotunjită; un exemplar roșu, pastă semifină. Diametrele între 20 și 32cm. *Castroane.* Doar o parte superioară fragmentară dintr-un vas de imitație, pastă fină, roșie, buza retezată orizontal. Pe corp a avut aplicată o „apucătoare” în relief, arcuită. *Cești-opaiș.* Patru torți fragmentare din pastă grosieră, cenușiu-roșietice (una complet roșie) și o bază profilată cu început de toartă, din pastă similară. *Câni.* Sunt reprezentate de torți plate și dreptunghiulare în secțiune, primele din pastă fină, castanie, celelalte din pastă aspră, roșcată, precum și de buze de la 5-6 exemplare cu muchia rotunjită sau ascuțită; un perete fragmentar din zona diametrului maxim (corp globular), angobă cenușie exterior, aspru interior, un fund cu *omphalos*. pastă impură, roșu-castanie ($D=8\text{cm}$) și două găuri tronconice: unul din pastă fină, subțire, cu angobă neagră exterior, roșu și aspru la pipăit pe interior, și altul de la un vas mare, pastă fină, cu angobă neagră pe ambele fețe. Sigur databile în secolele III-II î.Hr. sunt următoarele piese: parte superioară, pastă semifină, angobă neagră intens lustruită și miezul cu numeroase straturi policrome, gura

³⁶ În acest loc a fost descoperită fibula de bronz de tip „Augustin” (Fl. Costea, I. Bauman, în *Studii de istorie antică. Omagiu Profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, 2001, p. 1-5).

³⁷ Fl. Costea, în *Angustia*, 4, 1999, p. 105-119; V. Crișan, *Dacia*, p. 116 etc., cu bibliografia.

arcuită, buza cu muchia rotunjită ($D=23\text{cm}$); buză de cană de dimensiuni mari, pastă fină, angobă negru-cenușie intens lustruită, buza retezată în unghi ascuțit ($D=17\text{cm}$); parte superioară, pastă semifină, angobă roșietică (ardere secundară), gâtul arcuit, buza cu muchia rotunjită, toarta, supraînălțată, cu o canelură longitudinală, prinsă deasupra umărului. Vasul se înscrie în rândul celor de dimensiuni reduse ($D_g=9\text{cm}$, $D_{\max}=13\text{cm}$). Contemporane acestora pot fi menționate și alte fragmente de pereți de la vase mari, angobate și lustruite, precum și torți din pastă similară, albiate longitudinal. Numărul cănilor mai vechi de secolul I î.Hr. este de aproximativ 15. *Borcane*. Numeroase fragmente dintr-un exemplar întregibil, pastă cu mult nisip și pietricele, roșu dar cu miez cenușiu, profil alungit, gâtul ușor curbat, buza cu porțiuni îngroșate sau retezate neglijent. Vasul este decorat pe tot corpul cu incizii trase cu pieptenele în diferite direcții ($D_g=18\text{cm}$; $D_f=14\text{cm}$). Împreună cu el au mai fost găsite numeroase fragmente din alte borcane incizate cu pieptenele. Un alt exemplar păstrează partea superioară, din pastă impură, roșie, gura fin evazată și muchia buzei rotunjită; la 3cm sub buză are butoni-apucătoare alungiți (6cm) și abia perceptibil arcuiți în jos ($D_g=22\text{cm}$). Vasul pare a se data în secolele III-II; parte superioară dintr-un exemplar cu peretele aproape drept, pastă semifină, roșietică, buza rotunjită, cu un buton alungit la 5cm sub buză ($D_g=27\text{cm}$); idem, pastă semifină, negru-castanie, gura arcuită, buza cu muchia rotunjită, decorat cu alveole și profile alveolare puțin înclinate ($D_g=16\text{cm}$); idem, pastă semifină, cu nuanțe cenușii, castanii și negre, corp ușor arcuit, buza dreaptă, decorat cu butoni identici precedentului ($D_g=21-22\text{cm}$). O altă parte superioară, profil în „S” alungit, gura pâlniată și buza cu muchia rotunjită. Este confecționat din pastă aspră și decorat cu butoni prismatici ($D_g=16\text{cm}$). Toate sunt mai vechi de secolul I î.Hr. Numărul borcanelor este însă mult mai mare, după cum rezultă din alte componente specifice acestui tip de vas: peste 20 fragmente de buze cu diametrele între 12 și 23cm; numeroși butoni cilindrici de la circa 20 vase, simpli sau cu una-trei alveole, dar și butoni mici și ascuțiți, de clară tradiție hallstatiană; funduri, profilate sau drepte, de la 28 vase cu diametrele între 7 și 15cm; fragmente de pereți de la peste 20 exemplare decorate cu pieptenele. În secțiune au fost identificate fragmente din peste 150 de borcane de toate dimensiunile. Cele mai multe sunt confecționate din pastă semifină, nelipsind cele din pastă fină sau grosieră. Culoarea inițială a multora este acum greu de precizat, cele roșii sau roșietice suferind ardere secundară. Excluzându-le pe acestea, culorile negru, castaniu, cenușiu-închis, gălbui, sunt nelipsite. *Chiupuri*. Tip de vas prezent prin fragmente din circa 38 exemplare, cele mai multe fiind buze sau părți superioare. Pasta și culorile înregistrează gama și spectrul bine cunoscute, cu precizarea că ambele trădează anterioritate față de perioada „clasică”. Câteva buze (cu muchii rotunjite sau retezate în diferite unghiuri) prezintă falț pentru capac. Măsurătorile înscriu diametrele gurii chiupurilor între 25 și 35cm. *Fructiere*. Doar un picior de la un vas de dimensiuni apreciabile, pastă cenușiu-neagră, baza profilată rotund exterior, inelul plat ($D=19\text{cm}$).

Dificil de încadrat tipologic, dar databilă larg în secolele IV-II î.Hr. este o parte superioară dintr-un vas din pastă cu multe ingrediente bine mărunțite, cenușiu-roșcat, bine ars, cu buza simplă, rotunjită; sub buză este decorat cu brâu alveolar și butoni alungiți și arcuiți în sus.

Ceramica lucrată la roată. Căni. Vas cu două torți (zis *kantharos* de tip celtic): fragmente din jumătatea superioară (până sub diametrul maxim), pastă fină, cenușiu-roșcată interior, cenușiu și lucioasă exterior, umăr rotund bine marcat, gâtul fin arcuit și buza cu muchia rotunjită; între buză și umăr prezintă un decor de linii lustruite vertical, iar sub umăr linii lustruite dar orizontale (credem că vasul a fost astfel decorat pe tot corpul); toarta (lată de 3,5cm) este asimetric canelată longitudinal și se înalță cu 12mm peste nivelul buzei ($D_g=14\text{cm}$; $D_{\max}=16\text{cm}$); parte superioară, pastă semifină, roșietică, corp probabil globular,

gura arcuită și buza neglijent finisată, toarta ovoidală în secțiune ($D_g=8\text{cm}$); parte superioară dintr-un exemplar cu peretele foarte subțire, pastă fină, cenușiu-roșetică, partea de sus a corpului tronconică, gât cilindric, buza evazată și cu muchia rotunjită. Pe umăr, o bandă din cinci incizii circulare, paralele ($D_g=11\text{cm}$); fragmente dintr-un vas din pastă semifină, cenușie, corp globular, toarta (desprinsă) ovală în secțiune. Este un exemplar de dimensiuni mici ($D_f=6\text{cm}$); fragmente din zona diametrului maxim al unui vas în miniatură ($D=6\text{cm}$) cu corp globular, pastă fină, negricioasă; torți de la două vase din pastă fină, una cenușie și rotundă în secțiune, cealaltă cenușiu-gălbui și canelată longitudinal, ambele de la câni de dimensiuni mari: opt fragmente de buză sau părți superioare cu început de buză (diametrele între 16 și 23cm), toate din pastă fină și cu o excepție (castaniu-gălbui) cenușii, evazate și cu muchiile rotunjite. Un exemplar are falț pentru capac; o singură bază inelară din pastă puțin aspră ($D=8\text{cm}$); fragmente din diferite zone de la 5-6 vase din pastă fină, cenușii sau gălbui-roșcate, alături de pereți din alte șapte câni (urcioare) cenușiu-gălbui, cele mai multe din zona gâtului (tronconice), dar și din a diametrului maxim și din partea inferioară (arcuite). Unele vase au gura pâlniată, buza evazată și muchia rotunjită ($D=10\text{cm}$), iar altele buza arcuită și muchia rotunjită sau ascuțită ($D=10\text{cm}$). *Străchini*. Parte superioară cu profil arcuit, umăr marcat, pastă aspră, cenușie, buza cu șanțuire pentru capac ($D=19\text{cm}$); buză din pastă zgrunțuroasă, castaniu-roșie (muchia ruptă) și alta fațetată, tot din pastă aspră ($D=32\text{cm}$). Toate par a se data la finele secolului al II-lea-începutul secolului I î.Hr. Acest tip de vas cunoaște și câteva *imitații*: vas din pastă fină, complet negru, umăr marcat, buza orizontală în afară și cu muchia rotunjită; pe partea superioară a buzei (lată de 11mm), două incizii concentrice ($D=21\text{cm}$); vas din pastă identică, tot negru, buza mai lată (22mm), profilată interior-exterior și cu trei incizii pe partea superioară, muchia subțire dar rotunjită ($D=22\text{cm}$); parte superioară din pastă similară, profil arcuit (globular), ca și gâtul, buza fin evazată și cu muchia rotunjită ($D=24\text{cm}$,). Toate trei exemplarele au în pastă nisip foarte fin și „pulbere” de mică. Tot în rândul *imitațiilor* includem: 1. un fragment dintr-un vas cu profil globular (*bol?*), confecționat din pastă fină, roșie exterior, cenușie interior, cu o incizie circulară și linii verticale lustruite plasate deasupra acesteia; 2. o toartă arcuită, din suluri răsucite, pastă fină, cenușie. Este posibil ca ea se fi desprins de pe un *lebes* sau de pe un *castron* mare. *Capace*. Fragmente din șase exemplare cu profile diverse, toate din pastă fină și cu nuanțe cenușiu-gălbui, cenușii cu angobă lucioasă exterior sau cenușiu-negre, cu diametrele între 16 și 20cm. *Fructiere*. Fragmente din zece exemplare: un picior gălbui din pastă semifină și altul cenușiu exterior, negru interior, pastă fină ($I=15\text{cm}$, $D_b=16\text{cm}$); parte superioară din pastă fină, gălbui-roșcată, umăr marcat și „guler” interior, buza subțire și arcuită spre bază, lată de 43mm și cu muchia rotunjită ($D=22\text{cm}$); vas din pastă aspră, cenușiu ($D=27\text{cm}$); buze arcuite și late de peste 6cm, de la vase cu diametrul de 30-31cm, din pastă fină, cenușie sau cenușiu-neagră. *Chiupuri*. Fragmente de pereți din pastă fină, cenușie, unele cu „coaste” la interior. Nu se pot aprecia profile și dimensiuni.

Ceramica lucrată cu mâna. Borcane. Fragmente din aproximativ 25 exemplare, unele întregibile: vas din pastă friabilă, castanie, profil arcuit, buza îngroșată rotund, decorat peste tot cu pieptenele ($D_g=11\text{cm}$, $D_f=14\text{cm}$); exemplar din pastă impură, ușor zgrunțuroasă, castaniu-închis, corp arcuit, buza simplă și rețezată orizontal, decorat cu patru butoni alungiți, cu câte două impresiuni alveolare ($D_g=15\text{cm}$, $D_f=10\text{cm}$); vas din pastă impură (și destul de friabilă), castaniu-negru, corp arcuit, perete subțire, buza profilată exterior și neatent rotunjită. Este decorat cu patru butoni alungiți cu câte două alveole și cu incizii arcuite plasate începând din partea superioară a umărului până spre fund ($D_g=15\text{cm}$, $D_f=9\text{cm}$); parte superioară, pastă semifină, cenușiu exterior și negru interior (cu materie organică arsă), gura pâlniată și buza cu muchia neatent finisată. Este decorat cu patru butoni

rotunzi dispuși simetric și cu alți patru intercalați acestora, puțin ascuțiți, decor caracteristic vaselor databile anterior secolului I î.Hr. ($D_g=10\text{cm}$). Împreună cu acestea se aflau părți din pereți, buze, funduri de la alte borcane din pastă fină, semifină sau zgrunțuroasă (trei fragmente), în general bine arse și cu o bogată varietate de culori și nuanțe. De reținut că majoritatea cioburilor provenite din pereți sugerează profile rotunjite, gât cilindric sau curbat, în timp ce buzele sunt simple, mai mult sau mai puțin profilate exterior, cu muchiile rotunjite simplu, rotunjite îngroșat sau retezate în diverse planuri; câteva sunt ascuțite. Diametrele fundurilor oscilează între 6 și 18cm iar al gurii între 11 și 25cm, limite ce permit aprecieri asupra dimensiunilor borcanelor. *Căni*. Trei torți cu profil arcuit și două ovale în secțiune, cenușiu-negriceose (toate din pastă fină), alături de alta neagră, cu angobă intens lustruită, provin de la vase databile în secolul II î.Hr.; toată roșie, cu mult nisip și mică, nervură mediană încadrată de două caneluri (de la un vas foarte mare); perete dintr-un vas cu pastă similară și cu toarta în forma literei „D” în secțiune. Nici-un exemplar nu se datează în epoca „clasică”. *Străchini*. Buză dublu fațetată, pastă fină, neagră, buza cu muchia rotunjită $D=27\text{cm}$; buză mult profilată exterior, înclinată, pastă impură. Din ea pornește un perete ce sugerează un corp globular ($D=33\text{cm}$); buză din pastă fină, roșcată, arcuită spre bază, cu muchia neatent rotunjită ($D=27\text{cm}$); parte superioară, pastă fină cu angobă neagră intens lustruită, buza arcuită și cu muchia rotunjită ($D=33\text{cm}$); idem, din pastă cu multe ingrediente, neagră, buza ușor înclinată și cu muchia rotunjită puțin „trasă” în jos ($D=33\text{cm}$); fund plat, cu profilatură exterioară, pastă poroasă, cenușiu-neagră, asemănător vaselor lucrate la roată ($D=9\text{cm}$). *Fructiere*. Buză arcuită, din pastă fină, cu angobă castaniu-neagră pe ambele fețe și roșie în spărtură ($D=33\text{cm}$); parte superioară, pastă semifină, castanie, buza orizontală și cu muchia rotunjită (lată de 45mm) ($D=29\text{cm}$). *Cești-opaiț*. Pereți arcuiți, din pastă semifină, cenușie, unul tronconic, roșu, de la exemplare cu buza rotunjită, simplă, cu diametrele la gură de 12, 16 și 24cm; șase torți fragmentare de la tot atâtea exemplare (două roșii și patru cenușii) de dimensiuni mici și mijlocii. *Chiupuri*. Fragmente din aproximativ zece exemplare, dintre care amintim: circa 15 fragmente din zona perete-gât a unui vas din pastă densă și bine arsă, cenușiu-roșu, decorat cu cercuri în mijlocul cărora se află un „bumb” ascuțit; fragmente din alt vas cu același decor; peste 15 fragmente din alt vas din pastă similară dar roșu (ars secundar până la vitrifiere), decorat cu butoni plați și incizii rare, arcuite ($D_g=16\text{cm}$); parte superioară de la un vas cu gura pălniată și buza cu muchia retezată, pastă semifină, complet roșie. Este decorat cu un cerc de alveole plasate deasupra umărului. Corpul pornește arcuit spre bază și este decorat cu benzi de incizii trase cu un pieptene cu 10 dinți ($D_g=33\text{cm}$); parte superioară, gura pălniată, buza profilată exterior și cu muchia rotunjită. Este confecționat din pastă fină, cu angobă neagră. Din depunere mai semnalăm o altă parte superioară de la un recipient mic, din pastă semifină și cu angobă neagră exterior și roșcată interior, precum și câteva buze cu muchia rotunjită de la vase din pastă fină, castanie și cenușiu-castanie, cu diametrele între 20 și 33cm. Un singur exemplar a fost confecționat din pastă zgrunțuroasă.

Ceramica lucrată la roată, Chiupuri. Fragmente din toate zonele vaselor, majoritatea din pastă fină sau semifină (doar unul cu multe pietricele): buze, pereți cu nervuri circulare pe gât sau deasupra umărului, funduri inelare. Nici unul din cele aproximativ 14 exemplare nu este reconstituibil. *Strecurători*. Fragmente dintr-un exemplar din pastă fină, cenușiu-neagră și din altul tot din pastă fină dar cenușiu-deschis și cu o incizie circulară deasupra perforațiilor. Ambele sunt de dimensiuni medii. *Situla* (?). Buză fragmentară, înaltă, cu muchia rotunjită și cu o nervură circulară la exterior. Vasul pare a fi avut dimensiuni apreciabile, diametrul gurii depășind 50cm. Din pastă fină, cenușie ($D=10,5$ și $11,5\text{cm}$). *Fructiere*. Fragmente din aproximativ 15 exemplare, din toate zonele vaselor. Atrag atenția piesele de dimensiuni foarte mari (cu diametrul la gură între 48 și

65cm), din pastă cu angobă neagră intens lustruită, unele cu buza fațetată, altele cu buza arcuită spre picior, lată între 4,5 și 8cm. Datarea lor în secolele III-II î.Hr este mai mult decât evidentă. *Căni*. Trei torți (două cu început de corp nedeterminabil ca profil) de la tot atâtea exemplare din pastă fină (două cenușii și una neagră), cu câte trei muchii longitudinale și o altă toartă din pastă fină, cenușiu-roșie, albiată longitudinal. Piesele puteau avea aproximativ 30cm înălțime; buză cu muchia când îngroșată, când ascuțită în sus (D=9cm); buză profilată exterior, cu muchia retezată orizontal (D=16cm); buză din pastă fină, din faza „clasică” (D=15cm); perete dintr-un exemplar cu corp globular și gât tronconic, pastă fină, compactă, cenușiu-neagră, decorat cu trei incizii circulare. Vasul pare un *import* roman sau o *imitație* locală foarte asemănătoare originalelor; fragmente de pereți din două vase roșii (arse secundar), cu foarte multă mică în compoziție; perete negru-lucios exterior, pastă fină; fragment de gât din pastă fină, neagră, lucioasă, databil în secolele III-II î.Hr; fragmente din două vase cu gâtul și buza arcuite, muchiile rotunjite, ambele din pastă fină, cenușie (D=12, 13cm). Acestea li se pot adăuga peste 40 fragmente din alte 10 vase a căror imagine este dificil de reconstituit, doar forma globulară a corpului unora fiind evidentă. Surprinzător este faptul că de la cele circa 30 de exemplare identificate se păstrează numai două funduri inelare, și ele de la vase mici (D=5,5, respectiv 6,5cm).

În depunere, în afara pietrei semitransparente amintită anterior (din nefericire „pierdută” între timp), au mai fost găsite: o rondelă de lut, neterminată; patru ascuțitori fragmentare; o piatră maroniu-roșcată, lucioasă, cu profil oval-turtit; o lespede din gresie ușor concavă, folosită ca rășniță în prima epocă a fierului; spărturi din rășnițe din tuf vulcanic sau din piatră databile în ambele epoci ale fierului. Împreună cu acestea a fost descoperit un ciob Wietenberg din pastă fină, roșie, decorat cu meandre imprimate cu roțița.

Dintre piesele de **lut ars** (dar din nivelul superior) amintim trei fusaiole, toate din pastă fină (inv. II/6066, II/6096, II/6079), un mâner de „calapod” (inv. II/6084), un *phalus* fragmentar (inv. II/6092), precum și o „perlă” mică (inv. II/6059). **Fier**. Două posibile instrumente medicale: o spatulă de mici dimensiuni (inv. II/6064) și un raclor (inv. II/6099); un cuțit drept (inv. II/6065) și un vârf din altul (inv. II/6091); o lance romană (inv. II/6078). **Bronz**. Două plăcuțe de tablă (una perforată) (inv. II/6062, II/6094), două verigi (inv. II/6076, II/6077), un fragment dintr-o brățară cu decor incizat (inv. II/6074), precum și o bucată de sârmă în curs de prelucrare (inv. II/6063). **Sticlă**. Două perle colorate, din păcate foarte deteriorate (inv. II/6088, , II/6073). **Os**. Un ac rupt (inv. II/6075), un instrument nedeterminabil (inv. II/6089) și două „muștiuce” de fluier (inv. II/6061, II/6085). Unelte de **piatră**. Mai multe rășnițe fragmentare din tuf vulcanic, majoritatea de tip înalt.

Secțiunea_{II 1991} (S_{II 91}). A fost amplasată pe *Terasa I*, paralelă cu zidul cetății, la 8,50m sud de acesta și la 3,50m de prăpastia dinspre N-NV. Facem precizarea că depărtarea de zidul cetății a fost măsurată din marginea de jos a dărâmurilor și a depunerilor naturale petrecute de-a lungul timpului, și nu de la fața exterioară a acestuia, nedevelită anterior, ceea ce face ca distanța respectivă să se apropie în realitate de 10m. *Dimensiuni*: 28 x 3m.

Împreună cu *S_{I 1989}* și cu *S_{II 2001}*, secțiunea acum în discuție a adus informații importante despre construcțiile existente în partea nord-vestică a *Terasei I*. În m 1-4, unde colțurile stâncii naturale sunt foarte aproape de actualul nivel de călcare, nu s-au găsit decât sporadice fragmente ceramice din prima și din a doua epocă a fierului, precum și pigmentație de lipitură de perete. Începând însă din m 5 și continuând compact până în m 16, sub stratul vegetal, care are o grosime între 10 și 22cm, se află o masă de lipitură de perete arsă, care continuă rarefiată în unghi spre cetate până la limita metrilor 19-20. Pe toată suprafața secțiunii, atât sub lipitura de perete, cât și în zona în care aceasta lipsește

(parțial în m 16-19 și complet de la m 19 la m 28) se află un pavaj gros în medie de 20cm, compact până în m 15,70. Aici are o bordură de 2m transversală pe secțiune, care continuă de-a lungul acesteia până în m 26, unde există o altă bordură ce traversează șanțul tot perpendicular, spre vale. Suprafața delimitată de aceste borduri, care continuă spre aval, este în medie cu 15cm mai joasă decât restul pavajului, pe care este ridicată construcția din ultima fază de locuire dacică. Sub acest pavaj se află vechiul nivel de locuire dacică (gros de 15-20cm), în mare parte deranjat și care, la rândul lui, a bulversat locuirea din prima epocă a fierului. Așadar, săpătura a scos în evidență următoarele aspecte (*care echivalează cu stratigrafia*): pe *Terasa I* s-a dezvoltat o intensă locuire dacică, întreruptă brusc (și violent, prin incendiere) cândva în secolul I î.Hr. În afara vestigiilor caracteristice, ea este prezentă și prin două vetre de lut, în m 22 și 25 și un stâlp carbonizat la m 20, gros de 25cm. Imediat după distrugere, ruinele acesteia au fost acoperite integral cu un strat de piatră locală de calcar „legată” cu pământ, cu grosimea amintită. Pe amenajarea rezultată s-a ridicat o construcție de dimensiuni impresionante dar care nu pot fi delimitate clar acum, singura afirmație posibilă fiind aceea că ea ar fi putut avea aproximativ 15m lungime și o lățime de aproape 10m (arsura acoperă toată lățimea secțiunii și continuă în profilul aval). Inutil de precizat că este vorba despre o construcție cu elevație și acoperiș din lemn și că este a doua ca dimensiuni, după cazarmă. De reținut că în ciuda suprafeței mari degajate, în secțiune nu s-a descoperit nici un cui din fier. De asemenea, nu a fost descoperită vreo instalație de foc, deși ea este de presupus în restul suprafeței aparținătoare, necercetată.

Din cauza timpului excesiv ploios, secțiunea nu a fost adâncită până la stâncă nici în anul 1991, nici în anul următor, decât între m 16 și 28.

Inventarul secțiunii a fost recoltat în funcție de adâncirea săpăturii, respectiv din prima și din a doua fază de locuire dacică.

Faza a doua (zona construcției, m 1-18). *Ceramica lucrată la roată. Chiupuri.* Fragmente din aproximativ 20 exemplare, din diferite zone ale corpului: pereți cenușii sau roșii (ardere secundară) de la nouă vase, toate din pastă fină și doar unul din pastă angobată, cenușie, cu suport inelar roșu, (D=12cm); buze evazate, late de 3-4cm de la două vase, ambele cu muchia rotunjită (D=20, 32cm); parte superioară, pastă semifină, complet roșie, buza cu muchia îngroșată rotund. Doar în cazul unui vas pasta este zgrunțuroasă, cenușie, așa cum au fost toate exemplarele înainte de incendierea construcției. Un singur fragment de perete din pastă fină, roșie, este decorat cu două nervuri și o incizie, circulare, paralele. Din suprafața exterioară a construcției (m 19-28) semnalăm un chiup roșu, fragmentar, din pastă cu exces de mică și de nisip foarte fin (identică aceleia din care au fost confecționate mai multe vase de provizii de dimensiuni mari descoperite pe platou în primii ani de cercetări. *Căni.* Fragmente din circa 25 exemplare, aproape toate confecționate din pastă fină. Aproximativ jumătate dintre ele și-au schimbat culoarea inițial cenușie în roșu, în urma arderii secundare. Este vorba de căni cu dimensiuni mici și mijlocii. Torțile sunt cu câte două muchii și o albiere longitudinală, albiate dar fără muchii, plate, elipsoidale (doar două) sau din baghete rotunde în secțiune; părți superioare cu toarta prinsă foarte puțin deasupra buzei sau la nivelul ei (diametrele între 8 și 11cm); buze evazate sau îngroșate rotund, două cu canelură pe muchie (D=12, 13, 15cm) sau cu prag interior pentru capac și cu nervură pe gât (D=12cm); inele de sprijin înalte de 1-3cm, cu diametrele între 7 și 12cm; fragmente de pereți ce demonstrează existența de piese cu corp globular și gât tronconic. Două fragmente din zona diametrului maxim, din pastă fină, cenușie, au umărul foarte bine marcat și cu o nervură circulară. Circa 30 fragmente de pereți sunt total atipice, incertă fiind chiar proveniența lor din căni. *Capace.* Doar un fragment cu buza rotunjită, gulerul rupt (D=25cm). *Castroane-străchini.* Pentru primul tip sunt doar probabile două fragmente de pereți din pastă fină, cenușie, în timp ce străchini sigure sunt două: parte superioară, pastă

fină, roșie pe ambele fețe și cu miez cenușiu, umăr puțin rotunjit $D=30\text{cm}$); buză arcuită spre bază și cu muchia îngroșată rotund ($D=29\text{cm}$). Interesant este că în mod normal ea nu aparține acestui nivel, pasta fină din care este confecționată având angobă cenușie, lustruită. În afara construcției au fost descoperite: o buză dublu fațetată, din pastă fină, roșietică ($D=18\text{cm}$); buză puțin arcuită, pastă fină, cenușie, muchia rotunjită și cu o incizie circulară ($D=12\text{cm}$). *Fructiere*. Cele mai numeroase sunt fragmentele de la picioare sau din zona de asamblare corp-picior: două fragmente din pastă semifină, cenușie, cu „coaste” la interior, ambele de la vase de dimensiuni mari ($D=17\text{cm}$); 10 picioare și început de perete din pastă fină, cenușie-închis, alături de alte opt exemplare integral cenușii. Unele au talpa inelului plată, altele rotunjită și profilată exterior în același mod. Trei exemplare au câte o „plintă” decroșată deasupra inelului. Diametrele lor oscilează între 8 și 12cm, de unde rezultă că este vorba despre piese de dimensiuni medii-mici. Interesantă este o parte inferioară dintr-un vas cu picior fusiform ($D=7\text{cm}$), din pastă fină, puțin lucioasă în urma slabei arderi secundare. Vasul, cu corpul adânc și cu profil arcuit, are la baza cavității o perforație circulară făcută sigur înainte de ardere, detaliu care exclude utilizarea lui în scopuri domestice, casnice. Sunt prezente fragmente din partea de sus a vaselor, prea deteriorate însă pentru a permite stabilirea profilului și a tuturor dimensiunilor: două părți superioare, pastă fină, una cenușie, cealaltă roșie, buzele puțin arcuite spre bază și cu muchia rotunjită ($D=32, 35\text{cm}$); parte superioară, pastă fină, cenușie, puțin lucioasă, umăr unghiular (ascuțit), corp puțin adânc (buza ruptă); idem, pastă fină, prag interior ($D_{\text{interior}}=30\text{cm}$, buza ruptă); buză arcuită în jos, pastă fină, cenușie, muchia cu canelură perimetrală ($D=43\text{cm}$) și o gură de vas cu buza complet lipsă, din pastă fină, roșie, cu diametrul interior de 24cm.

Precizarea făcută la începutul prezentării inventarului, anume că acesta provine dintr-o construcție distrusă la data cuceririi romane, face inutil orice comentariu asupra datării lui.

Zona exterioară a construcției (m19-28) conținea fragmente din aproximativ alte 15 exemplare *lucrate cu mâna* din pastă fină sau semifină, de culoare roșie, roșietică, cenușie, cenușiu-castanie. Decorul constă în butoni cu sau fără alveole și în brâuri, de regulă în asociere pe același vas.

Aceeași zonă, primul nivel dacic (sub pavajul terasei). *Ceramică lucrată cu mâna. Cești-opaiț*. Șase torți fragmentare, dintre care patru roșii și două cenușiu-castanii, pastă semifină sau grosieră, rotunde sau cu muchii; parte superioară, profil ușor arcuit, pastă semifină, castanie, muchia buzei rotunjită ($D_g=16\text{cm}$). *Căni*. Fragmente de torți circular-ovale în secțiune de la trei vase de dimensiuni mari, pastă fină, angobă neagră, lustruită; fragment din altă toartă, pastă semifină, roșie, elipsoidală în secțiune (de la vas de dimensiuni medii); torți plate de la trei vase din pastă semifină, angobă neagră, roșie sau castanie, și ele de la vase mijlocii; perete de vas cu corp globular și gât tronconic (fără buză); perete de vas piriform, pastă fină cu angobă castaniu-neagră; parte superioară, pastă fină, angobă negricioasă, lustruită, gâtul arcuit, buza cu muchia îngroșată rotund ($D=19\text{cm}$); parte superioară din alt vas, același profil (buza ruptă din vechime); fragmente de pereți din alte șase vase din pastă bună, cenușii, castanii și negre (toate cu angobă); fragment de perete cu început de toartă, pastă fină, angobă neagră, lucioasă (miez roșu), toarta cu canelură longitudinală; fragment identic dar din alt vas; parte superioară, pastă fină, angobă neagră, lustruită, corp globular, toartă groasă plat-concavă, supraînălțată. *Străchini*. Parte superioară din pastă semifină, castanie exterior-neagră interior, gâtul arcuit, buza puțin înclinată și cu muchia rotunjită ($D=25\text{cm}$); idem, pastă puțin aspră, buza fin albiată la partea de sus, muchia retezată vertical și o nervură profilată spre picior. *Imitație* după produs greco-roman. ($D=17\text{cm}$); parte superioară cu început de corp globular, gâtul arcuit, buza tăiată oblic și muchia ascuțită ($D=16\text{cm}$), din pastă cu multe ingrediente, neagră cu

nuanțe castanii; idem, pastă fină, angobă neagră, lucioasă, profil similar precedentei, gât arcuit, buza cu muchia rotunjită ($D=12\text{cm}$). *Borcane*. Fragmente din aproximativ 120 de exemplare: vas semiîntregibil, pastă cu impurități, negru interior, crustă calcar exterior, decorat cu patru butoni mari și patru mici în alternanță, buza retezată și cu muchia exterioară profilată ($D=14\text{cm}$); parte superioară, pastă aspră, gura pâlniată, buza evazată și cu falț pentru capac ($D=21\text{cm}$); idem, pastă cu multe ingrediente, castaniu-roșcată, profil aproape drept, buza retezată orizontal și cu muchia ascuțită, buton ovoidal și o colonetă alveolară înclinată ($D_g=11\text{cm}$); idem, pastă similară dar castaniu-cenușie, profil aproape drept, muchia exterioară a buzei rotunjită ($D=12\text{cm}$); idem, pastă similară, maronie, profil ușor arcuit, buza retezată orizontal dar cu muchia exterioară rotunjită ($D=10\text{cm}$); funduri de la circa 35 exemplare, pastă semifină sau grosieră, cenușii, castanii, negricioase sau roșietice, cu diametre între 9 și 22cm; alte circa 20 de părți superioare și mai multe buze de la peste 30 exemplare de dimensiuni mici și mijlocii, castanii, roșietice, negricioase sau negre, gât tronconic sau diferit arcuit, buza rotunjită sau retezată în diverse unghiuri, unele cu profilaturi în exterior. Decorul în relief este cel bine cunoscut: butoni (cu una-patru alveole) sau brăuri alveolare, iar cel incizat, foarte sărac, din linii arcuite, izolate. În general este vorba de exemplare de dimensiuni medii-mici, diametrele gurii nedepășind 24cm. Datarea lor pe parcursul secolului al II-lea î.Hr și în primele decenii ale celui următor ni se pare evidentă. *Chiupuri*. Pereți cu angobă cenușiu-negricioasă, pastă fină, decorați cu profile muchiate, dispuse elipsoidal pe vas, cu un buton mic plasat în centru (până acum se cunosc aproximativ 10 exemplare cu acest simbol); butoni mari, alunghiți (6,5cm) și puțin arcuiți în jos (arși secundar). *Fructiere*. Fragmente din aproximativ 15 exemplare: din zona de îmbinare corp-picior, pastă bună, cu angobă castaniu-negricioasă, cu nervuri circulare; 11 buze cu muchia rotunjită sau ascuțită, orizontale ori diferit arcuite spre picior, din pastă semifină sau cu multe ingrediente, negre, cenușii sau castanii, cu diametrele între 22 și 31cm; mai multe părți superioare, dintre care menționăm un vas de dimensiuni mari ($D=52\text{cm}$) din pastă semifină, cenușiu-neagră, umăr bine marcat, buza lată de aproape 7cm și cu muchia rotunjită; parte superioară dintr-un vas de dimensiuni mai mici $D=31\text{cm}$), pastă fină, roșie dar cu miez negru, buza arcuită și cu muchia rotunjită, cu o canelură perimetrală rezultată din unirea straturilor. Acestea li se adaugă alte părți din aceeași zonă sau cioburi atipice, care nu lasă însă nici o îndoială asupra datării în secolele II-I î.Hr. *Capace*. Două fragmente dintr-un exemplar cu peretele foarte înclinat, din pastă semifină, cenușiu-castanie, care are la exterior o perforație pentru prinderea unui buton sau a unui mâner.

Imitații și importuri. Perete de vas din pastă puțin aspră, roșietică dar cu miez negru, foarte bine arsă, care păstrează găurile de fixarea unei apucători orizontale, în relief. Posibil *lebes*; trei fragmente din profile-apucători asemănătoare dar de la alte vase.

Alte materiale. **Fier**: un călcâi de lance ($L=5\text{cm}$,), un obiect nedeterminabil, rupt și puternic oxidat, ac de cusut cu urechiușele rupte ($L=12\text{cm}$). **Bronz**: o mică verigă ruptă și alta întreagă. **Lut ars**: mâner de „calapod-lustruitor”; roțiță mică, discoidală; un obiect prismatic dar fațetat, parțial gol interior (posibil tipar), o plăcuță elipsoidală, cu „apucători” la capete și două mărgeluțe. **Os**: un capăt de femur de oaie, șlefuit și cu câteva încrustații.

*Secțiunea*₁₉₉₂ (*S₁₋₉₂*). A fost trasată în cazarmă, paralelă cu latura lungă a acesteia, în zona depozitului de cereale. Dimensiuni: 8 x 2 m.

În toată suprafața cercetată s-a constatat existența arsului de perete semnalată în celelalte secțiuni practicate aici, cu grosimea de 60-65cm. Prin îndepărtarea ei a fost dezvelit pavajul cunoscut, pe care se aflau numai fragmente de vase de provizii, care se deosebeau de cele descoperite anterior doar prin faptul că erau în majoritate cenușii, explicația constând în situarea lor la o depărtare mai mare de „epicentrul” focului. Alte

piese de inventar de interes deosebit nu s-au semnalat (de menționat fiind doar un cui din fier, sigur de la structura pereților cazărmii).

Secțiunea_{II,1992} (S_{II,92}). A fost trasată în afara mamelonului, pe promontoriul aproape circular din punctul numit de localnicii din Mateiaș „Șopul Pădureanului”³⁸. Cu orientarea S-N, ea a avut dimensiunile de 104 x 2m. Singura construcție semnalată a fost o locuință de suprafață din prima epocă a fierului, între m 72 și m 77, din care nu au putut fi recuperate materiale datorită deteriorării lor foarte avansată, explicabilă prin stratul subțire de pământ care le acoperea. Din epoca dacică au fost recoltate doar fragmente ceramice de la vase lucrate cu mâna, majoritatea atipice. Surprinzător este faptul că nu s-au descoperit locuințe, deși locul este foarte favorabil și depășește suprafața de 1ha (este adevărat că el se situează la nord de Tipie și este umbrit o bună parte din an).

În restul campaniei, care a fost relativ scurtă (18 iulie-8 august) și excesiv de ploioasă, au fost efectuate numeroase sondaje, pe pantele dealului sau în alte locuri din defileu, sondaje care vor fi prezentate în alt capitol.

1993 Cercetări în incintă și pe terasele sudice. Primul punct a vizat cazarma, unde s-a terminat secțiunea din anul precedent, lângă care s-a trasat *S_{I,1993}*, paralelă și despărțită de ea printr-un martor de 50cm Nici una nu s-a adâncit sub pavaj. Constatându-se că pe locul secțiunii din anul 1992 stratul de depunere fusese compromis de săpături pe care nu le putem plasa în timp, aceasta a fost abandonată. În ea s-a descoperit, în afara ceramicii foarte rulate, un ac din fier cu incizii circulare.

Secțiunea_{I,1993} a avut ca principal rezultat dezvelirea unei vetre aproape întreagă, acoperită de un strat de lipitură de perete gros de 25-30cm și de un bloc de calcar ajuns acolo întâmplător. Vatra se află în încăperea dinspre NV a cazărmii, cu centrul la 5,80m de peretele din aceeași parte și la 5,50m de peretele sudic (dinspre terase), dimensiuni ce o plasează practic în centrul încăperii. Are o plan oval, cu axele la bază de 1,75 x 1,50m și este construită din straturi de lut împănate cu pietre de calcar local de dimensiuni medii, totul clădit pe un pat de pietre amestecate cu lut, gros de 20cm. Pe ea și în jur se afla o cantitate însemnată de cenușă și cărbune. Partea superioară, înroșită mai intens, este groasă de 25cm Înălțimea păstrată, originală, este de 75cm, imaginea semănând cu a unui soclu monobloc. Faptul că este în întregime înroșită de ardere, înseamnă că fiecare strat de pietre și pământ s-au adăugat după un răstimp de folosire, fiecare adăugire echivalând cu creșterea în înălțime. De sub ea, spre vest, iese cu 20cm în arc de cerc baza altei vetre de dimensiuni apropiate, anterioară celei păstrate. Amândouă sunt încadrate în borduri de piatră de calcar. Cu siguranță ele erau sursa de încălzire pentru ocupanții încăperii.

Pe terase au fost deschise trei perechi de secțiuni, despărțite de martori de 50cm grosime. Practicarea acestui sistem a fost impusă, ca în multe alte puncte, de configurația pădurii și de necesitatea de a se dezveli o suprafață care să ofere informații cât mai mulțumitoare. De fiecare dată, secțiunea din amont a fost notată cu litera anterioară din alfabet.

Secțiunile_{Gemene I (A-B)}. Pe *Terasa III*, la 6 m nord-vest de construcția intermediară (din tuf) a sanctuarului *extra muros*, cu orientarea NNV-SSE și fiecare cu dimensiunile de 8,50 x 1m Sub stratul vegetal, gros între 25-28cm, s-a dezvelit un pavaj de piatră de calcar care acoperea complet o locuință dacică, la rândul ei situată peste o locuință din prima epocă a fierului. Cea dacică (*L_{I,93}*) a fost identificată prin multă lipitură de perete arsă și o cantitatea mare de inventar menajer. În m 7 se afla o bordură de lespezi mari de calcar.

³⁸ Informație Gh. Sorea, viceprimar al comunei Racoș.

Dimensiunile locuinței nu pot fi stabilite, sigur fiind doar sfârșitul ei prin incendiu și acoperirea cu pietre, eveniment petrecut, după ceramică, în prima parte a secolului I î.Hr. .

Ceramica lucrată cu mâna. Fructiere. Un fragment din zona cavitate-picior, pastă semifină, angobă neagră-cenușie, cu nervură circulară. *Căni.* O bază de la un vas mic ($D=3,8\text{cm}$) castaniu-roșcat, pastă puțin aspră la pipăit; o parte inferioară dintr-un vas cu corp globular ($D_b=28\text{cm}$), pastă semifină, roșetică; o buză evazată cu muchia rotunjită ($D=21\text{cm}$) și o toartă plat-ovală din pastă semifină, cu angobă cenușie. *Strecurători.* Un perete castaniu din pastă fină, vas neîntregibil. *Cești-opaiț.* Patru torți cvasipătrate și una D în secțiune, pastă semifină, 2 roșii, 3 cenușiu-negre; parte inferioară dintr-un vas castaniu-roșcat, pastă semifină, cu toate începând de deasupra bazei, urme de materie organică arsă la interior ($D_b=8\text{cm}$) și o tortiță de la un vas în miniatură. *Borcane.* Peste 30 exemplare fragmentare, din diferite zone ale vaselor: butoni rotunzi, cu sau fără alveolă; pereți cu brâu alveolar sau cu incizii rare, arcuite; părți superioare cu gura arcuită sau dreaptă, buza rotunjită sau retezată în diferite unghiuri (un exemplar are alveole pe gât iar altul pe umăr); două baze castaniu-roșcate ($D=12$, respectiv 13cm). Majoritatea sunt din pastă semifină, doar 2 din pastă grosieră, culoarea în aceeași proporție cenușie, castanie sau roșie (ardere secundară). Diametrele gurii se înscriu între 9 și 18cm . Un borcan roșetic, cu buza trasă neglijent în afară ($D=17\text{cm}$) are un decor de linii haotic incizate. Alt vas, roșu exterior, are un decor incizat în valuri ce pornesc de sub buză și acoperă toată suprafața exterioară. *Chiupuri.* Mai multe fragmente din două vase roșii, pastă semifină, unul cu buza evazată și muchia rotunjită, celălalt cu buza neprofilată ($D=23$ și 27cm); multe fragmente din alt chiup excesiv barbotinat, gât curbat și buza cu muchia rotunjită ($D=25\text{cm}$). Fragmente din alt vas, pastă semifină, buza orizontală, decorat cu butoni rotunzi cu alveolă centrală mare ($D=20\text{cm}$).

Ceramica lucrată la roată este mai numeroasă decât aceea lucrată cu mâna. *Fructiere.* Toate fragmentare, majoritatea sparte pe loc dar parțial reconstituibile. Fragmentele provin din 7-8 vase, mai ales din partea superioară: 1 exemplar din pastă fină, cenușie, buza orizontală și muchia cu canelură rezultată la lipire ($D=32\text{cm}$), un exemplar cenușiu-negru, pastă puțin aspră, corp arcuit și umăr profilat, buza orizontală și muchia rotunjită ($D=31\text{cm}$), două fragmente din două vase din pastă fină, unul cu buza puțin arcuită și muchia îngroșată în jos, celălalt cu muchia simplă ($D=24$; 25cm); 3 fragmente din pastă fină, cu nuanțe cenușii, negre sau roșii (ardere secundară) provin dintr-o fructieră cu angobă lustruită, gura verticală și buza arcuită în jos ($D=38\text{cm}$). Există fragmente dintr-un picior cenușiu, neîntregibil. Majoritatea vaselor au diametrele în jurul a 30cm *Cupe.* Posibil o parte superioară cu peretele foarte subțire din pastă fină, neagră-cenușie cu angobă lucioasă, buza arcuită și cu o nervură la interior ($D_g=18\text{cm}$). *Chiupurile*, și ele fragmentare, au fost minimum cinci. Trei părți inferioare cu inel de sprijin profilat exterior, două din pastă cenușie, semifină, una din pastă fină, roșie ($D=14,5$; 14 ; 13cm) și un perete cenușiu, irelevant. Alte fragmente provin de la un vas din pastă fină, roșetică, decorat cu incizii circulare pe umăr și pe gât. Buza este rotunjită și are o nervură imediat sub ea ($D=26\text{cm}$). Un vas conținea alimente în momentul arderii. Fragmentele de *căni* și *urcioare* provin de la aproximativ 10 exemplare. Mai mulți pereți cenușii, roșetici sau roșii (ardere secundară), fără decor; două baze inelare ($D=5,5$; $6,5\text{cm}$); două torți cu profil în U și alta din care se păstrează doar o baghetă de la un vas ce putea avea 40cm înălțime; alt vas mare cu buza îngroșată, cu două profilaturi ($D=20\text{cm}$); vas cu gura arcuită și o nervură circulară pe gât, buza cu muchia rotunjită și altul cu buza orizontală și cu nervură circulară pe gât ($D=16\text{cm}$), precum și două buze puțin arcuite, subțiri, cu diametrele de 11 și 12cm Toate sunt din pastă fină. Neîntregibile sunt și câteva oale și *castroane* cenușii sau roșii, între care

numai unul cu fundul plat și neprofilat, toate celelalte având inel de susținere. Doar un fragment de perete dintr-o *strecurătoare*.

În rândul *imitațiilor* se încadrează peretele unui vas mare (*lebes?*), din pastă fină, gălbui-roșietică interior, cenușie exterior, care are aplicată o „apucătoare” arcuță, cvasiovală în secțiune

Dintre piesele de inventar mai interesante, în afara ceramicii, menționăm o **pastilă poligonală de grafit** găsită sigur în nivelul dacic la adâncimea de 25-30cm, m 8, cu clare urme de folosire pe muchie și pe fețele plane (inv. II/ 6109)³⁹, două plăcuțe de **bronz** (una cu 2 perforații și cu un decor presat, indescifrabil, inv. II/6108), un pandantiv (inv. II/6105), un fragment de brățară (inv. II/6107) și un vârf de săgeată din același aliaj (ultimul hallstattian, inv. II/6104,) iar din **fier** un cuțit curb (inv. II/6103) un racleur, un vârf de săgeată cu două aripiore (inv. II/6100), o scoabă (inv. II/6106) și o tăbliță zimțată (inv. II/6111). Din lut ars menționăm o „perlă” mare (inv. II/6098), o mărgică (inv. II/6110) și o roțiță din pastă fină, cenușie, folosită probabil și ca prâsnel, alături de trei ascuțitori din **piatră**.

*Secțiunile*_{Genene 2 (C-D)} au fost deschise pe *Terasa VI*, la est și doar cu 2m amonte de capătul *S_{II} 1983*. Dimensiunile de câte 8 x 1,50m și aici s-a surprins parțial o locuință dacică (*L₂ 1993*), prima confirmare făcând-o vatra din lut fățuit dezvelită în m 6-7 ai *S_C 2002*, la 20cm sub nivelul de călcare. Are diametrul de 65cm și este amenajată pe un pat de pietre. Pentru existența locuinței pledează și cantitatea însemnată de lipitură de perete arsă și cărbunele din m 3-5 ai ambelor secțiuni. Locuința era acoperită de un pavaj din piatră locală de calcar, compactă și organizată practic rectangular începând din m 1-2 ai *S D*. Prin deschiderea unei case (1,50 x 1,50m) s-a constatat că el continuă în ambele direcții, dezvelit fiind pe o suprafață de 3,50 x 2,50m Unele pietre din el ies deasupra actualului nivel de călcare. Descoperirea lui în apropiere de marginea terasei ne-a făcut să credem că poate fi vorba de fundația unui turn de apărare, presupunere infirmată de investigarea ulterioară a aceleiași terase, când s-a dovedit că el era parte a pavajului întregii terase care căpăcuia locuințe dacice mai vechi (în cazul de față *L₂1993*).

Din inventarul *L₂ 1993* semnalăm ca piese deosebite o monedă din **argint** emisă de Mesambria pontică (vezi capitolul *Descoperiri monetare*), iar din **fier** un vârf de săgeată foliform, cu „tub” conic și perforație pentru fixare în tijă (inv. II/6112) și un topor de tip „celt” (inv. II/6118). Din **bronz**, o verigă spiralată (inv. II/6122), iar din **lut ars** o perlă (inv. II/6112) și o piesă deteriorată, probabil un *phalus* (inv. II/6119).

Locuința a împărțit soarta celorlalte distruse prin incendiere, eveniment cu care cele mai multe dintre vase s-au spart pe loc, inventarul fiind destul de bogat.

Ceramica lucrată cu mâna. Fructiere: O parte superioară dintr-un vas din pastă semifină, angobă castanie și miez negru, cu buza orizontală; exemplar roșu interior, castaniu-negru exterior (nereconstituibil); exemplar din pastă fină, cenușie. Din pastă semifină, neagră, lucioasă, sunt o buză și un picior fragmentar, precum și o parte superioară cu corpul mult înclinat, buza arcuită și muchia rotunjită, cu o perforație ulterioară confecționării. Fragmentele de *căni* provin de la minimum 6 piese: Două torți rotunde în secțiune și una cu nervură mediană, toate din pastă fină de culoare roșie-cenușie; o buză

³⁹ Este posibil să avem de-a face cu material local, pe teritoriul Racoșului de Jos fiind cunoscute mai multe depozite de grafit, exploatat industrial până în urmă cu 4-5 decenii. Despre importul de grafit în Dacia vezi Aurel Rustoiu, *Observații privind importul de grafit în Transilvania în epoca Latene*, în *Acta Musei Porolissensis*, XVII, 1993, p. 67 și urm, cu bibliografia anterioară, Eugen Iaroslavski. *Tehnica la daci*, 1997, Cluj-Napoca, p. 36-37, cf. N. Petruțian, *Zăcămintele minerale utile*. București, 1973; Silvia Teodor, în *SCIV*, 20, 1969, 1, p. 40 menționează un bulgăre de grafit adus din Moravia, descoperit la Botoșana, jud. Suceava, așezare dacică datată în secolele III-II î.Hr.

roșietică, orizontală, cu muchia rotunjită, pastă fină ($D_g=14\text{cm}$) și alta tot orizontală dar cu muchia îngroșată; cană roșie dar cu miez cenușiu ($D_g=12\text{cm}$), toate de la vase cu înălțime sub 30cm. Din ultimul vas poate face parte un perete cu început de toartă rotundă în secțiune. Cenușiu-castaniu este un perete din pastă semifină cu început de toartă deltoidă în secțiune, prinsă de vas puțin deasupra diametrului maxim, iar din pastă fină, cenușie, sunt alte 3 fragmente de torți cu același profil. Celor cu angobă neagră lustruită li se adaugă o buză oblică retezată vertical ($D=21\text{cm}$). Cu siguranță cele 3 exemplare cu angobă neagră lustruită nu pot fi datate decât până în primele decenii ale secolului I î.Hr. Cele mai numeroase sunt *borcanele*, întregibile sau măcar reconstituibile ca formă fiind peste 55 piese. Multe păstrează trăsături hallstattiene (pastă, culoare, angobă neagră sau negricioasă), dintre care enumerăm: pereți castaniu-negricioși cu nuanțe roșii interior, din pastă grosieră, decor butoni alungiți și arcuiți, parte superioară dintr-un vas cu peretele aproape drept și cu buza rotunjită și butoni similari plasați imediat sub buză ($D=19\text{cm}$), precum și pereți dintr-un exemplar din pastă semifină, cenușiu-negru (cu materie organică arsă interior), decorat cu pieptenele. La fel de vechi pot fi 3 vase fragmentare din pastă neglijent aleasă, castanii, decorate cu brâu alveolar și butoni mici („bumbi”) sau alungiți. Mai numeroase sunt exemplarele databile în faza „clasică”. cele roșii putând fi eșalonate pe parcursul ultimelor două secole ale Daciei libere. Două vase din pastă semifină, roșii, unul cu buză simplă, celălalt îngroșată exterior, cu profil arcuit; sunt decorate peste tot cu pieptenele ($D=25\text{cm}$); 6 vase, unele cu mult nisip ca degresant, au brâuri alveolate; patru vase, toate roșii, au butoni rotunzi, nealveolați sau cu 1-3 alveole. Un singur borcan este decorat cu butoni alveolați și linii vălurite (inv. II/6149). Diametrele guri oscilează între 12 și 19cm; 18 funduri fragmentare, cu diametrele între 7 și 14cm, unele profilate, altele drepte (între care 6 rașii) sunt din pastă fină sau semifină; 7 părți superioare, dintre care una castanie cu buza tăiată orizontal dar îngroșată exterior în jos ($D=16\text{cm}$) iar altele (6) cenușiu-castanii, din pastă impură, cu gâtul mai mult sau mai puțin arcuit și cu început de curbare a corpului. Buzele sunt puțin evazate și cu muchiile drepte sau rotunjite, doar una oblică și bine profilată exterior. Exemplarul din urmă poate fi încadrat și *castroanelor* sau *străchinilor* mici ($D=16\text{cm}$), partea păstrată fiind prea mică pentru reconstituire. *Chiupuri*. Se păstrează fragmente din diferite zone ale vaelor: unul dinspre buză, roșu, cu brâu alveolar subțire și o parte superioară, roșie exterior și castaniu-roșie interior, cu buza evazată și muchia îngroșată ($D=27\text{cm}$). În rest, este vorba de butoni mari, roșii sau castaniu-roșii, unii ușor alungiți, alții rotunzi cu 1-4 alveole, câțiva încadrați de brâuri. Fragmentele provin din circa 10 vase. De la *cești-opaiț* provin doar 2 fragmente: o toartă roșie din pastă semifină și o parte inferioară dintr-un vas roșu exterior, castaniu-roșietic interior, pastă aspră la pipăit, peretele mult înclinat, cu toarta pomind de la nivelul bazei ($D=5\text{cm}$).

Din categoria *uneltelor* face parte doar o fusaiolă fragmentară, roșietică, profil arcuit.

Ceramica lucrată la roată, foarte fragmentară și mai puțin numeroasă, provine din pereți majoritar cenușii (dar și roșii, arși secundar), ce pot aparține *cănilor*, *urcioarelor* sau *castroanelor* de dimensiuni mici-medii. Reconstituibile tipologic sunt doar câteva piese: un *chiup* cu pete roșii și cenușii, din pastă bună, vasul putând avea peste 80cm înălțime, un suport inelar de *kantharos* din pastă fină cu angobă neagră lustruită pe ambele fețe ($D=4\text{cm}$). În categoria *imitațiilor* se încadrează o *strachină* cenușiu-neagră, din pastă cu multă mică și puțin zgrunțuroasă, cu buza îngroșată rotund și decorată cu 6 incizii vălurite agitat, plasate din loc în loc pe gât ($D=17\text{cm}$), precum și un *lebes* (2 fragmente) cu peretele gros, roșu, cu miez cenușiu, pe care se păstrează locul de lipire a unei „torți” arcuite, desprinsă dar existentă. Dintre *fructiere* semnalăm două piese care oferă detalii interesante:

un vas cenușiu, din pastă fină lustruită complet pe ambele fețe. Buza evazată are marginea trasă în jos. Lipsește piciorul desprins chiar de la baza cupei, amănuntul permițând observația că el se confecționa separat, după care se „suda” cu corpul, așa cum demonstrează profilele în formă de melc de la baza cupei; fragmente dintr-o fructieră roșie, cu buza dublu fațetată și o nervură circulară la interior. Picior gol, cu o nervură circulară la baza cupei. La această piesă se poate observa mai bine modul de asamblare corp-picior: confecționat separat, piciorul se introducea în deschizătura lăsată la baza cupei, după care se proceda la „tragerea” pastei peste piciorul a cărui pastă din capătul de sus se „evaza” pe peretele cupei. După terminarea „sudurii” se proceda la astuparea cavității prin aplicarea unei paste de lut moale ce se mula pe vas. La mai multe piese s-a constatat că și buzele se aplicau după același procedeu, ca și inelele de sprijin sau buzele celorlalte tipuri de vase. În toate cazurile foarte vizibile sunt „pozitivele” și „negativele” practicate în pasta moale. Piesa în discuție a fost prinsă într-un incendiu care i-a transformat pasta într-o masă vitroasă de culoare roșcat-albăstrie.

Dintre uneltele din **piatră** amintim o spărtură dintr-o râșniță din tuf vulcanic și 3 ascuțitori. Există și o piesă din gresie cenușie, ce putea fi folosită și ca percutor. În mod deosebit menționăm un bulgăre inform de zgură de fier, în greutate de aproape 2 kg., sugestiv pentru reducerea și prelucrarea fierului pe loc sau undeva în apropiere. Ca piesă de *import* semnalăm o buză de castron roman, din pastă cenușie, zgrunțuroasă. Între fragmente și unul din pastă foarte fină, vopsit roșu la interior

Se cuvine precizat că materialele considerate din perioada „clasică” nu sunt amestecate în strat, respectiv cu inventarul locuinței, toate aflându-se deasupra acestora și dând impresia că provin dintr-un nivel superior de locuire, care însă nu s-a constatat, ele părând a fi aduse din alt loc.

*Perechea de Secțiuni*_{Gemene 3 (E-F)} a fost trasată la 12m est de precedenta și tot la est de *S_{IV} 1983*, perpendiculară (aval-amont) pe terasele V și VI, fiecare lungă de 20,5 și lată de 1,50m S-a constatat că zona respectivă nu s-a bucurat de o amenajare specială în antichitate, colțuri ale stâncii ieșind chiar din iarba actualului nivel de călcare. Este singurul loc de pe terase unde nu se semnalează locuințe sau construcții de altă natură, constatare care poate avea și altă explicație. Fragmentele ceramice descoperite pe suprafața lor, mai numeroase spre deal, se datează în majoritate în prima epocă a fierului. Printre ele o bucușă de car în miniatură și o cute mică de gresie cenușie.

În 1994 s-au practicat 8 secțiuni, în incintă și pe terase.

*Secțiunea*_{1 1994}. La est de sanctuarul circular de pe *Terasa IV*, în continuarea unei secțiuni mai vechi care pornea de pe pavajul de lespezi de ofiolit, la 13,50m de cercul de tuf al construcției intermediare a monumentului. Dimensiuni: 14 x 2m Sub stratul vegetal, gros de 25-37cm, există un pavaj compact care acoperă aproape complet nivelul anterior de locuire. În metri 1-7 au fost surprinse resturi de lipitură de perete arsă cu amprente de nuiete, dar și cu suprafețe mari de urme de la loazbe, dovadă clară a existenței unor pereți de locuință din asemenea material. În amestec, ceramică de ambele tipuri și o spărtură dintr-o râșniță din tuf vulcanic, toate provenind dintr-o locuință căpăcuită de pavajul amintit (*L_I 1994*). Pe pavaj se aflau și alte obiecte menajere, dintre care menționăm un vârf de cuțit din fier (m 5), și un exemplar întreg cu muchia curbată, râșnițe fragmentare din tuf (m 3-9), ascuțitoare de gresie. Vasele sunt toate sparte pe loc, unele întregibile. Locuința a fost mistuită de incendiu și apoi acoperită cu pietre. În plan, în m 10, 11-12 și 13-14 se aflau segmente de temelii-fundații din lespezi și bolovani de calcar care nu se constituie într-un plan de construcție de locuit, părând mai degrabă o limită de terasă. Din nefericire planul nu poate fi urmărit în continuare din cauza plantației.

Demontarea pavajului a permis recuperarea materialelor din L_1 1994, al cărei contur de asemenea nu s-a putut urmări. Ponderea o deține *ceramica*, iar din cadrul acesteia aceea *lucrată cu mâna*. Cele mai numeroase sunt *borcanele*, peste 40 exemplare. Două sunt întregibile, ambele arse secundar, roșii, din pastă impură. Unul are partea superioară tronconică și corpul globular, gura pălniată și muchia buzei rotunjită. Este decorat cu un cerc de alveole dispuse pe gât și cu altul deasupra diametrului maxim, între care sunt plasați butoni mici alungiți și o incizie vălurită ($D_g=20\text{cm}$). Celălalt exemplar, căruia îi lipsește buza și care are tot corp globular, este decorat aproape peste tot cu pieptenele și cu 4 butoni, perechile simetrice având câte 2, respectiv 3 alveole. Parțial reconstituibile sunt alte borcane: o parte superioară cu muchia buzei țesită oblic, decorată cu un șir de alveole și un brâu tot elveolat, dispuse pe gât ($D=22\text{cm}$) și altul cu peretele aproape drept, cu brâu alveolar la 4cm sub buză ($D=20\text{cm}$). Ambele par mult mai vechi de secolul I î.Hr., poate chiar din III-II. Alte borcane sunt reprezentate prin fragmente de pereți de la 7 vase castanii din pastă impură, decorate cu incizii simple sau în benzi trasate în diferite direcții, 9 vase castanii cu brâu alveolar și altele cu incizii vălurite agitate. Există exemplare cu brăuri și cu butoni cu 1-3 alveole (5 exemplare), unul cu relief alveolat în forma literei T și 5 vase cu butoni rotunzi cu câte o adâncitură centrală. Fundurile vaselor măsoară între 11 și 21cm. De clară tradiție hallstattiană (sec. IV-III) este un vas cu peretele aproape drept, buza puțin înclinată spre afară și muchia rotunjită, decorat pe gât cu un șir de alveole (impresiuni) ce încadrează butoni alungiți cu câte o alveolă mare în centru ($D=27\text{cm}$). *Ceștile-opaiș* sunt numai 3, toate arse secundar. *Căni* fragmentare sunt 6: toartă bandată din pastă semifină, cenușie, altele două rotunde (roșie și cenușie), o parte superioară dintr-un vas roșu, pastă aspră la pipăit, cu început de toartă în 3 muchii, buza evazată și cu muchia rotunjită, falț pentru capac ($D=15\text{cm}$). Dintre *imitații* notăm două părți inferioare globulare din pastă fină cenușiu-castanie ($D_{\text{max}}=22$ și 25cm). Toate cănilile sunt de dimensiuni medii, înălțimea lor nedepășind 30cm. Doar un exemplar are muchia buzei verticală și foarte puțin rotunjită ($D=27\text{cm}$), el încadrându-se vaselor de peste 40 cm înălțime. *Urcioarele* sunt reprezentate de un gât fragmentar din pastă semifină cenușiu-neagră, cu $D=6\text{cm}$. *Străchinile* și *castroanele*, dificil de departajat din cauza sfărâmării avansate, sunt 7: două roși, patru cenușii și una cu angobă cenușiu-închis lucioasă exterior, roșie interior. Toate sunt din pastă semifină. Un exemplar are umărul bine marcat și buza ascuțită ($D=20\text{cm}$), iar altul buza arcuită și muchia rotunjită, în timp ce celelalte, cu diametrul între 14 și 19cm au buza diferit evazată și muchia în proporție egală rotunjită sau ascuțită. *Fructiere* databile în perioada „clasică” sunt 6, toate fragmentare, reprezentate de buze cu diametrele între 32 și 52cm; sunt din pastă fină, semifină sau puțin zgrunțuroasă (1 exemplar). Un fragment de picior și o buză arcuită în jos, cu muchia rotunjită, par a fi din același vas din pastă fină cu angobă neagră intens lustruită ($D=32-33\text{cm}$). Există și o fructieră de dimensiuni mai mari ($D_g=53\text{cm}$), cu un umăr unghiular. Fragmentele de *chiupuri* provin de la aproximativ 15 exemplare, dintre care 13 reconstituibile ca formă. Șapte au fost identificate prin părți de pereți din pastă semifină bine arsă, cu brâu alveolar și unul roșu decorat cu benzi de incizii cu pieptenele. Din zona superioară provine doar o buză cu muchia rotunjită, din pastă impură, castanie ($D=33\text{cm}$). Circa 70 fragmente provin dintr-un vas întregibil, din pastă semifină, cu corpul deformat de arderea secundară; este decorat cu 4 butoni mici, semisferici, aplicați pe gât și nealveolați, în alternanță cu alți 4 butoni mari, alungiți, cu câte 3 alveole, uniți de brâu alveolar ($D_f=18\text{cm}$, $D_g=22\text{cm}$). Buza puțin îngroșată și muchia rotunjită. Fragmentar este un alt vas asemănător, cu buza mai groasă, tăiată orizontal și cu muchia ușor profilată exterior ($D=30\text{cm}$) și altul cu gâtul arcuit și cu buza tăiată oblic ($D=30\text{cm}$), o parte superioară din pastă semifină, cenușiu-castanie, buza cu două fațete și muchia neatent rotunjită ($D=33\text{cm}$), foarte probabil din secolele II-I î.Hr. și o altă parte

superioară dintr-un vas din pastă fină, roșie; vasul are gura arcuită și muchia buzei rotunjită ($D=38\text{cm}$). Din rândul *imitațiilor* face parte un *lebes* din pastă cu nisip și pietricele albe, cenușiu-castaniu, cu profil arcuit, umăr bine marcat, buza albiată la partea de sus (pentru capac) și muchia rotunjită. Are 4 lobi supraînălțați, în formă de șa, simetrici și perforați la mijloc înainte de ardere ($D_f=12\text{cm}$, $D_g=38-39\text{cm}$). Vasul se datează sigur în secolele IV-III și credem că provine dintr-o locuință anterioară celei cercetată acum, probabil de pe același loc. Are numeroase analogii la sud de Carpați, aici amintind doar Brăilița⁴⁰.

Dintre unelte amintim o roțiță-prâsnel decupată dintr-un vas cenușiu modelat cu mâna și decorat cu 5 incizii vălurite făcute cu pieptenele și 6 ascuțitori de gresie dintre care doar una a fost prelucrată, celelalte fiind pietre naturale utilizate drept cute.

Ceramica lucrată la roată. Cele mai numeroase sunt *cămile*, dintre care două pot fi incluse „vaselor de lux”, fine și atent lucrate fiind de altfel și celelalte. Puține fragmente fac parte din vase mai mici de 35cm înălțime, doar una cu corp globular având dimensiuni mai mari. Cele întregibile au buza evazată și muchia rotunjită, cu toarta din 3 baghete ce pornesc orizontal de la nivelul buzei și se sprijină deasupra diametrului maxim. Toate sunt din pastă fină și pot fi încadrate *imitațiilor greco-romane* din secolele II-I î.Hr. *Chiupurile*, fragmentare, sun doar două, ambele din pastă fină, unul roșu, celălalt cenușiu. *Străchinile* sunt aproximativ 10. Cele mai multe fragmente au culoarea roșie, nelipsind cele cenușii sau castaniu-cenușii. Parte din ele au corpul scund, cele adânci având și umăr bine marcat. Diametrele la gură se înscriu între 23 și 47cm, buzele, arcuite sau „frânte” dar nefațetate, au în genere lățimea de la 4 la 6cm și muchia constant rotunjită. Bazele sunt inelare, unele profilate. La *importuri* poate fi inclusă o strachină din pastă fină, gura arcuită și buza cu falț pentru capac, muchia rotunjită. Începând de la buza vasul are un decor din mai multe caneluri circulare. Credem că este un produs roman.

Este foarte probabil că locuința a fost mistuită de foc în prima jumătate a secolului I î.Hr., după care a fost acoperită cu pavaj din calcar local. La rândul ei, a suprapus un nivel dacic mai vechi și pe cel din prima epocă a fierului. Din aceste perioade se păstrau 3 vetre deteriorate, ca și fragmente ceramice în amestec.

Secțiunea_{II} 1994. A fost deschisă în cazarmă, la 3,50m sud-est de peretele dintre încăperile acesteia, cu scopul de a verifica dacă și în această încăpere există vatră. Dimensiunile: 8 x 2m. Jumătate din lungimea secțiunii a fost abandonată în urma constatării că pe locul ei a existat o săpătură anterioară care a desființat stratul arheologic, pe pavaj descoperindu-se o sticlă de bere marca Azuga, datată 1943. În celălalt capăt al secțiunii au fost descoperite vase de provizii similare celor din primii ani de cercetări, cu deosebirea că erau mai puțin arse decât precedentele, de unde și culoarea predominant cenușie, nu roșie ca la cele recoltate atunci. Sigur provin din același depozit de alimente. Două vase sunt aproape întregibile, ambele din pastă fină, buza de tip roman, decorate cu registre de câte două incizii circulare în alternanță cu 2 linii vălurite, deasupra cărora se află o nervură circulară, orizontală. Forma lor este aceea a unor *dolia* clasice.

În paralel cu *S_{II} 1994* s-a deschis o casetă de dimensiuni mici, prin care s-a dezvelit integral colțul de nord-est al cazarmii.

Secțiunile_{III} și _{IV} 1994. Au fost deschise pe *Terasa VI*, la sud-est și perpendiculare pe *S_{IV} 1983*, la 12m amont de capătul din vale al acesteia. Sunt despărțite de un martor de 50cm. Dimensiunile: 28 x 2m. Încă din stratul vegetal, gros de 25-35cm, în *S_{III} 1994* (cea dinspre

⁴⁰ Emil Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983, Pl. XLIX/13, cu lobul neperforat, dar cea mai apropiată analogie ca formă la același planșă L/1-2. castronele provenind din mormântul 8 de la Brăilița. Împreună cu vasul de la Albești-Teleorman (Pl. XLIX/14, datat în prima jumătate a secolului IV î.Hr.) erau siugurele cunoscute la sud de Carpați până în anul 1983 și considerate specifice doar acelei zone (*ibidem*, p. 71-72).

deal) au apărut lespezi și bolovani mari de calcar veniți de pe terasa superioară, unele blocuri având clare urme de dăltuire. Ulterior s-a dovedit că ei erau desprinși din zidul terasei V. Blocurile mai mari depășeau lungimea de 1m, cele mai multe înscriindu-se însă între 70 x 50 x 40cm. În pământul folosit ca liant al zidului se aflau numai cioburi din prima epocă a fierului, indiciu că el a fost adus dintr-o zonă nelocuită încă în *Latène*. Zidul de terasă este impunător prin comparație cu cele descoperite până acum, pe de o parte prin înălțimea de aproape 1m, iar pe de altă parte prin construirea lui din blocuri paralelipipedice din calcar cenușiu, rocă inexistentă pe deal. Atrage atenția și faptul că zidul are lungimea de numai 9m și că în amont de el terasa are aceeași înălțime. Cele mai multe fragmente de la vasele modelate cu mâna se masează între m 2 și m 10.

În ambele secțiuni, între m 1-6 existau lipitură de perete arsă și cărbune rămase de la o locuință dacică incendiată (*L₃ 1994*), care putea avea laturile amont-aval de minimum 6m. Dintre piesele mai interesante descoperite în locuință menționăm o râșniță din tuf vulcanic, o verigă din bronz și o ascuțitoare de gresie maronie.

Ceramică lucrată cu mâna. *Cană* întregibilă din pastă puțin aspră, roșie dar cu miez cenușiu, corp globular, gât tronconic, buza arcuită și muchia rotunjită (D=14cm); parte superioară dintr-un *borcan* castaniu exterior, negru interior, gât ușor arcuit și buza dreaptă, precum și o bază de la un alt exemplar (D=14cm), din pastă semifină, neagră interior, roșetică exterior.

Din categoria *lucrată la roată* provin fragmente din aproximativ 10 vase nedeterminabile, excepție făcând două cioburi dintr-un perete de *chiup* roșu din pastă fină, o bază inelară tot de *chiup* din pastă cu multă mică (D=16cm), precum și fragmente din două *castroane* sau *străchini* (lipsesc buzele) cenușii din pastă fină, cu „coaste” la interior.

Secțiunea V 1994. A fost amplasată pe terasa I, paralelă cu zidul cetății și la 11m depărtare de acesta, cu un capăt la 13m de colțul sud-estic al fortificației, iar celălalt la 24m de *SIV 1984*. Dimensiunile: 28 x 2m, orientarea NV-SE, aceeași fiind numărătoarea carourilor. Pe toată lungimea ei s-au găsit doar câțiva bolovani veniți din zidul de incintă și aflați în poziție secundară pe un pavaj din piatră de calcar extins pe toată suprafața secțiunii. Încstrate acestui pavaj, în m 10-11 și în m 22-23 au fost descoperite două borduri din lespezi mari de calcar, late de aproape 1 m și mai înalte cu 15-20cm decât acesta. ambele pe direcții unghiulare, dar opuse în față de zidul cetății. Deoarece bordura dinspre sud-est trecea peste resturile arse ale unei locuințe (numerotată *L₄ 1994*), atunci s-a apreciat că ea reprezintă delimitarea unei proprietăți⁴¹. Cu excepția bordurilor, pe suprafața secțiunii nu s-au observat resturi de construcții supraterane, sporadica lipitură de perete arsă făcând parte efectiv din pavaj. Nici inventarul mobil de deasupra acestuia nu pledează pentru existența vreunui complex de locuit sau cu altă destinație. Vestigiile descoperite pe suprafața lui datează din ambele epoci ale fierului: în prima se încadrează o râșniță plată din gresie, multă ceramică fragmentară și un vas întregibil spart pe loc. Vestigiile *Latène* sunt mai numeroase spre capătul sud-estic al secțiunii și constau din ceramică, o râșniță din tuf vulcanic spartă și un ac de fibulă din fier de dimensiuni mari. Între m 14-17, laolaltă cu pietrele pavajului s-a folosit și o râșniță din tuf vulcanic mărunțită, probabil după ieșirea din uz și nu ritualic. Secțiunea s-a adâncit sub nivelul pavajului doar în m 13-14, unde s-a dezvelit o vatră din prima epocă a fierului, la adâncimea de 0,75m și în m 24-28. În acest ultim segment a fost descoperită o aglomerare de vase dacice întregi sau întregibile acoperite cu un strat de lipitură de perete arsă. Este vorba despre aproximativ 22 vase,

⁴¹ Florea Costea, *Dacu din sud-estul Transilvaniei*, p. 58-60

depuse pe un pat de pământ ars la roșu, purificat anterior, după care au fost acoperite cu altă lentilă de lut ars, peste care s-a așezat pavajul din ultima fază de locuire dacică.

Cele peste 20 de recipiente se datează atât în a doua epocă a fierului (cele mai multe) cât și în *Hallstatt*. Dimensiunile lor sunt diferite, dar în general medii și mici. Cele de dimensiuni mici erau fără excepție întregi și cu gura în sus, în timp ce celelalte, unele sparte pe loc dar întregibile, erau puțin înclinate. Nici unul nu era cu gura în jos.

Inițial am fost înclinați a le considera o îngrămădire de obiecte rezultată din curățirea locului în vederea ridicării pe loc a unei noi construcții. Încadrarea în rândul *depușilor rituale* a fost decisă, pe lângă așezarea și acoperirea cu o mană de lut ars, de prezența unei pietre ovoidale semitransparentă, foarte bine lustruită, semnalată și în alte complexe de acest fel, pe Tipia Ormenișului sau în alte așezări dacice⁴². Împreună cu acestea s-a mai găsit un mic creuzet din lut, cu mânerul rupt.

Inventarul depunerii rituale. Șase borcane, cinci borcane în miniatură (pahare), un vas bitronconic cu formă de detaliu inexistentă în olăria dacică, similar unei cupe cu picior gros, trei cățui cu urme de afumare, un chiup modelat cu mâna, o fructieră fără picior din pastă fină, cenușie, un castron roșu ce imită un vas roman, decorat pe gât cu 36 de ștampile spiralice și o cană din pastă fină, cenușie, lucrată la roată. În amestec cu vasele dacice s-au găsit și fragmente de vase hallstattiene, dintre care trei întregibile.

Poate că nu întâmplător, aproape toate vasele dacice au un decor încărcat de simboluri: spirala, frunza, bobul de grâu, cercul, simplu sau cu patru raze, roata, coloana verticală din alveole, simplă (semn justițiar) dar mai ales dublă (graviditate), perechi de reliefuri dispuse simetric pe vas sugerând profile umane, reliefuri aplicate, sub forma literei *omega* sau de protomă de comută (taur, berbec?), brăduți, profile în „V”, cornul abundenței etc. De subliniat că dintre toate simbolurile enumerate, frunza și bobul de graminee se întâlnesc și în alte locuri de pe terase, de fiecare dată împreună fiind 2-4 vase de dimensiuni diferite, lăsând impresia că fac parte dintr-un lot și că au fost făcute la comandă în același atelier.

Posibilele semnificații ale depunerii și ale „decorului” de pe vase au fost prezentate într-un studiu anterior. Acum facem doar precizarea că datarea complexului, bazată exclusiv pe inventar, este cândva pe parcursul secolului II î.Hr, fără precizări⁴³.

Inventarul S_V 1994. De aici provin părți de rășnițe din tuf vulcanic, un ac de fibulă din fier de dimensiuni mari.

Ceramică modelată cu mâna. *Ceștile-opaiț* sunt toate fragmentare: torți castanii și roșii din pastă semifină și două părți inferioare cu torți ce pornesc de la nivelul bazei, din pastă grosieră și cu diametrele de 5, respective 6cm, ambele castaniu-negre interior și castaniu-roșietice exterior; două părți superioare din pastă zgrunțuroasă, roșie, profilul peretelui arcuit interior, buza neglijent finisată (D=16cm) și o alta dintr-un vas roșu cu pete castanii dar din pastă semifină (D=15cm). Din zona inferioară este doar un fragment cu început de toartă la nivelul bazei, confecționat din pastă grosieră, roșie exterior, neagră interior (materie organică arsă, D=6cm). Mai numeroase sunt *cămile*, peste 20 exemplare, toate fragmentare: 2 torți, una din pastă fină, cu angobă neagră lustruită, aproape pătrată în secțiune și alta roșie, din pastă grosieră, ambele de la vase foarte mari. Alte torți, rotunde, plate sau elipsoidale în secțiune, 3 roșii și una neagră, toate cu angobă lucioasă, provin de la vase sub 30cm înălțime. Din zona diametrului maxim se păstrează 3 pereți castanii, cu aceeași angobă, un vas având corp bitronconic; din partea superioară provin mai multe buze

⁴²V. Crișan, *Dacu*, p. 117 (o piatră de râu asemănătoare unui ou, de culoare roz); V. Crișan, Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, 31, I, 1994, p. 382 și Pl. IV/15.

⁴³Fl. Costea, în *Angustia*, 4, 1999, p. 105-119 și 1-11.

cu diametrele între 14 și 20cm, roșii sau negre; patru (între care una de la un vas mare) sunt evazate orizontal și au muchia rotunjită, 3 sunt arcuite spre bază, celelalte fiind oblice (pâlniate) și având albieri pentru capac; două sunt de la vase medii-mici. Semnalăm o cană din pastă fină, neagră, cu o toartă (inv. II/6144) și alta bitronconică, fără toartă (inv. II/6143). Un *capac* din pastă semifină, roșietică, pentru vase mici ($D=9\text{cm}$). Alte două vase cu gura pâlniată nu pot fi încadrate tipologic.

Majoritatea celor prezentate mai sus sunt de clară „tradiție” hallstattiană, cu analogii bine datate în secolele III-II î.Hr, mai alea în ultimul⁴⁴. *Borcane*. Fragmentele recoltate fac parte din aproximativ 60 de vase, dintre care peste jumătate baze, majoritatea din pastă rău aleasă, dar și piese din pastă semifină. Toate vasele sunt bine arse (unele și secundar), raportul între cele castanii, negre sau roșietice fiind aproximativ egal; pereții roșietici sunt decorați cu incizii rare arcuite sau în benzi trase cu pieptenele. În general însă borcanele sunt decorate cu brâuri alveolare dispuse circular sau în ghirlandă și întrerupte de 4 butoni simetrici, de unde pornesc spre bază „coloane” din același profil; butonii sunt sau rotunzi și lipsiți de alveole, sau numai cu o alveolă și creștătură simplă sau în cruce. Câțiva sunt alungiți și au 1-3 alveole, unii aproape plați. Gâtul vaselor este de cele mai multe ori arcuit iar muchia buzei rotunjită, nelipsind cele cu gura dreaptă (verticală) și cu muchia retezată orizontal ori înclinată în diverse planuri. Există și un exemplar care s-a întregit pe loc (inv. II/6142). Dintre cele aproximativ 20 de *chiupuri* fragmentare doar profilul unuia poate fi reconstituit. Este confecționat din pastă ce folosește ca degresant nisip, mică și cioburi mărunțite și are un profil piriform răsturnat. Sub buza orizontală și cu muchia rotunjită au rămas din timpul asamblării 3 nervuri circulare în trepte; pe corp, începând de pe umăr prezintă un decor incizat ce imită frunza sau bobul de grâu despicat, decor identic celui de pe unele vase mai mici din depunerea rituală, amănunt determinant în susținerea că toate au fost lucrate în același atelier și că aparțin unui inventar menajer unitar. Majoritatea chiupurilor au gâtul arcuit și muchia buzei rotunjită; unele fragmente sunt din pastă bună, nelipsind cele din pastă grosieră sau cu barbotină. Culorile de bază sunt negrul-cenușiu, roșul și castaniul, fiecare cu nuanțe. Arderea secundară a deformat multe exemplare și le-a transformat într-o masă spongioasă, sticloasă. Unele exemplare au butoni mari foarte superficiali (pastille), cu 5-7 alveole; există butoni alungiți cu câte 2-5 alveole, din pastă zgrunțuroasă. Diametrele chiupurilor se cuprind între 15 și 23cm. De semnalat o bază inelară groasă (3cm), sigur de la un *vas de import*, nedeterminabil topologic. *Fructiere*. Numărul lor se ridică la aproximativ 20. Cele mai multe fragmente provin de la exemplare din pastă fină, neagră, intens lustruită, cu buza lată de 6-7cm și cu diametrul de 50-55cm, una cu două caneluri pe partea inferioară, asemănătoare celor din prima epocă a fierului. Vasele puțin adânci au peretele oblic și umărul unghiular sau lipsă, peretele pornind înclinat direct din buză, în timp ce vasele cu corpul adânc au profilul arcuit și umărul rotund și bine marcat. Indiferent de culoare, toate au angobă intens lustruită, culoarea modificându-se în timpul arderii secundare prin care au trecut cele mai multe. Tocmai această ardere secundară face nesigură datarea unora dintre produsele ceramice și în secolul III î.Hr., cea mai probabilă încadrare părându-ni-se a fi în *Latène*C2-D1. În aceeași vreme poate fi datat un vas gălbui, neîntregibil, din pastă cu nisip, paie de mică și cioburi pisate, prevăzut cu butoni prismatici mari.

În categoria unelte, dar care pot data și din epocile premergătoare, includem 8 pietre de gresie care au fost folosite ca scuțitori și o râșniță plată tot din gresie, din prima epocă a fierului. Epocii dacice îi aparțin sigur trei ace de fibule (inv. II/6136-6138) și un

⁴⁴ Vezi în special *dava* de la Grădiștea (Valeriu Sârbu, *Dava getică de la Grădiștea, județul Brăila, Brăila*, 1996, unde sunt sintetizate studiile dedicate anterior acestei așezări, începând cu *Istros*, II-III, p. 165 și urm) etc

pinten, toate din **bronz** (inv. II/6139). În amestec cu pământul adus din altă parte pentru fixarea pietrelor pavajului terasei au apărut și fragmente de vase neolitice, foarte probabil din cultura Boian.

*Secțiunile*_{VI-VII/1994}. Au fost deschise pe *Terasa V*, în apropierea și la vest de fundația sanctuarului circular complex. Sunt paralele cu *S_{IV} 1983* și despărțite de aceasta printr-un martor de 50cm, grosime pe care o are și acela dintre ele. Capătul aval al *S_{VI}* se află cu 13m mai spre deal de capătul *S_{IV} 1983* cu care se învecinează. Capetele din aval pătrund în *S_{III} 1994*. Dimensiunile fiecăreia: 11,50 x 2m. În m 1-2 din amont, secțiunile sunt traversate de o „fundație” din lespezi și blocuri de calcar, cele mai multe cu laturi de aproximativ 80 cm, asemănătoare celor din segmentul de zid de terasă descoperit în *S_{III} 1994*, lung de 8,50-9m. Atât aceste blocuri de calcar (relativ bine fasonate și cu partea de sus plană), cât și pavajul din perimetrul degajat, acoperă fără să ascundă complet o locuință anterioară, pusă în evidență prin lipitură de perete arsă și, mai ales, prin inventar menajer. *Ceramica*, în mare parte spartă pe loc și arsă secundar (de unde culoarea roșie a mai multor vase), este reprezentată de ambele categorii și înregistrează tipuri frecvente mai cu seamă în secolele II-I î.Hr. O notă aparte face un vas mare lucrat cu mâna din pastă grosieră, roșu, cu profil globular, înzestrat cu un decor stufos compus dintr-un brâu circular alveolat plasat sub buză și dintr-un alt brâu asemănător amplasat pe umăr, în care sunt inserați mai mulți butoni mari prismatici, cu sau fără alveole. Din acest brâu pornesc spre bază mai multe „coloane”, „bastoane” și „cârlige”. Decorul este caracteristic mai degrabă ceramicii din secolele V-IV î.Hr., cu multe analogii în special în Dobrogea⁴⁵. Prezente sunt și uneltele din lut ars: 3 fusaiole și 3 greutate prismatice pentru războiul de țesut, perforate orizontal și cu incizii cruciforme pe partea de sus.

Importanța majoră a acestor secțiuni constă în posibilitatea de compunere a planurilor segmentelor de ziduri dezvelite atunci cu cele descoperite pe aceeași terasă un deceniu mai târziu, lucru nici măcar bănuț la acea vreme.

*Secțiunea*_{I/III 1994}. Începută în apropierea cazarmei, între turn și prăpastie, ea a fost abandonată și astupată din cauza lipsei forței de muncă. Alegerea locului ei s-a dovedit totuși inspirată, în perimetrul ei apărând două lespezi din ringul cazarmei, construcție cercetată ulterior.

*Secțiunile*_{IX și X 1994}. Au fost trasate în capătul de NV al platoului, paralel cu zidul din această parte, cu un martor de 50cm între ele. Cu orientarea NE-SV, prima a avut dimensiunile de 18 x 2m, cealaltă 16 x 2m *S_{IX}* (cea din margine) a facilitat dezvelirea unui segment din fața interioară a zidului cetății. Principale rezultate obținute în acel an numai ca urmare a îndepărtării stratului de humus de pădure au fost: 1. confirmarea existenței în capătul de NV al platoului a unui zid de fortificare; 2. dezvelirea a 7 „cercuri” de piatră de calcar amestecată cu ofiolit, pe care se aflau fragmente din blocuri prelucrate de tuf vulcanic; 3. existența și în această zonă a unui pavaj asemănător celui din incintă și de pe terase, deosebirea constând doar în prezența acestor cercuri de piatră care erau aliniat pe două rânduri și mai înalte decât pavajul din jur. În *S_{IX}* s-au descoperit patru cercuri aliniat transversal pe platou, iar în *S_X* trei. Ele au constituit primul indiciu asupra posibilității ca acesta să fie locul de amplasare a plintelor din tuf vulcanic descoperite anterior pe terasele sudice de la baza Tipiei și în grohotișurile de la nord de ea; parțial în *S_{IX}*, dar în special în *S_X*

⁴⁵ Gavrilă Simion, *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du Vème au Ier siècle av. n. e.*, în *Thraco-Dacica*, II, 1976, p. 143 și urm. și 3/5-6.

s-a dovedit că în colțul de NE al platoului, pe aproximativ jumătate din lățimea lui, există alte construcții de piatră, pe o platformă mai înaltă cu peste 1m față de nivelul pavajului din zona cercurilor de piatră. Inițial s-a presupus că este vorba tot despre un sanctuar cu baze de coloană din piatră roșie, după cum lăsa să se înțeleagă un bloc de ofiolit a cărui față superioară era plană și circulară. Presupunerea a fost infirmată ulterior.

Secțiunile_I și II 1995. Sunt paralele cu ultimele două din anul precedent, cu 7m mai spre interiorul platoului. Locul lor a fost cel îngăduit de copacii existenți la acea dată pe platou. Cu dimensiunile de câte 18 x 2m, ele au fost despărțite de un martor de 50cm Pentru obținerea unei imagini cât mai cuprinzătoare asupra construcțiilor semnalate în campania 1994, acum s-au redescoperit parțial cele două secțiuni învecinate din acel an și s-a prelungit *S_I 1995* cu 7m spre prăpastia nord-estică. Un prim rezultat a fost confirmarea existenței sanctuarului cu plinte din tuf, fără ca dimensiunile și orientarea lui să poată fi precizate. La fel de importantă a fost constatarea referitoare la cele două construcții amplasate între acest sanctuar și bordura de piatră „cruțată” dinspre prăpastie: una are formă circulară cu diametrul în aparență mai mic decât al sanctuarului de pe terasele exterioare, cealaltă dreptunghiulară și astfel circumscrisă primei încât printre ele nu există loc de trecere, nici măcar pietonală. Înainte de dezvelirea completă a amândouă, impresia a fost de anterioritate a celei circulare⁴⁶. Indiferent de ordinea construirii lor, evidentă este distrugerea amândouă prin incendii în urma cărora a rezultat o cantitate însemnată de lipitură de perete arsă căzută în mijlocul construcțiilor, constatare care conduce la concluzia că aceea din faza ultimă a avut o încăpere centrală cu elevație din paianță, cu o infrastructură mai înaltă decât pavajul înconjurător. Un pavaj amenajat cu grijă, continuu, a existat și între aceste construcții și sanctuarul cu plinte din tuf vulcanic, acum păstrat numai în două mici suprafețe.

Nu s-a confirmat în schimb presupunerea că blocurile de piatră roșie pot fi plinte din ofiolit, ele fiind, foarte probabil, suporturi ale stâlpilor de rezistență ai construcției dreptunghiulare. Surprinzătoare a fost sărăcia inventarului care ar fi trebuit să se afle în încăperi în momentul distrugerii lor, lucru firesc pentru locuințe și des întâlnit în situații similare pe platou sau pe terase. Între pietrele din ultimul strat de pavaj s-au găsit chiar mai multe fragmente ceramice din prima epocă a fierului decât din *LT*. Dintre piesele mai deosebite databile în epoca din urmă se cuvin menționate o sulită subțire din fier, două cuțite, două dălțițe și câteva fusaiole.

Secțiunile_I și II 1996. Ambele au fost deschise între secțiunile din anii 1994 și 1995, cu scopul de a se dezveli o suprafață cât mai mare din construcțiile existente în partea nord-vestică a incintei. *S_I 1996* a avut dimensiunile de 18 x 1,50m, iar *S_{II} 1996* de 20 x 2m, cea din urmă fiind apoi prelungită cu 7m spre terase.

Încă de la nivelul humusului de pădure au apărut în amestec fragmente ceramice din prima și din a doua epocă a fierului, oase arse și lipitură de perete înroșită de foc. Aproximativ în centrul ansamblului, în *S_I 1996* a apărut fața unei vetre de foc bine conservată, lutuită, la 0,30m sub actualul nivel de călcare. Împrejurul ei, multă lipitură de perete arsă. Este amenajată pe o platformă de piatră locală mai înaltă decât podeaua, marcată de un chenar aproape perfect din pietre de calcar și pietre rulate care nu au dimensiuni mai mari de 15cm Spre extremitățile construcțiilor pavajul înregistrează cote descendente, vatra ocupând poziția cea mai ridicată.

⁴⁶ Florea Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei*, p. 57 și *passim*, idem, *Rep. Arh. BV*, 2004, p. 115

Prin coroborarea planurilor secțiunilor din ultimii 3 ani de cercetări s-a putut stabili că edificiul cu plan rotund are un diametru mai mic de 18m, de la el spre terase extinzându-se sanctuarul cu plinte din tuf. Totodată s-a confirmat că toată construcția cu plan dreptunghiular a fost ridicată pe o platformă de piatră mai înaltă cu peste 1m decât podeaua sanctuarului de tuf, platformă din a cărei față sudică se văd 1-5 asize de lespezi și blocuri de calcar local. Nu s-au întâlnit urme de construcții între m 4 și m 6 ai $S_{II\ 1996}$ (porțiune traversată de $S_{III\ 1982}$) și la N-NV de $S_I\ 1996$, motiv pentru care în acest ultim loc a fost deschisă $S_{III\ 1996}$, cu dimensiunile de 18 x 2m (care la rândul ei a intersectat $S_{III\ 1982}$). Și în această din urmă secțiune exista multă lipitură de perete arsă, provenită de la aceleași construcții. În amestec cu lipitura de perete s-au descoperit două scoabe mici din fier, probabil de la încuietorea ușii. Vatra este mult mai bine vizibilă și se înalță cu aproape 25cm peste cota pavajului.

Prin prelungirea spre terase a S_I și $S_{II\ 1995}$ a fost descoperită o locuință de mici dimensiuni, acoperită de un pavaj mărunț, precizare care o datează anterior amenajării finale a platoului. Deranjată parțial cu acea ocazie, locuința ($L_{I\ 1996}$) a avut fie o formă circular-ovală, fie cu absidă spre sud, după cum rezultă din planul rezultat în urma „cruțării” stâncii și a completării golurilor din ea cu pietre de calcar. O lespede găsită în mijlocul ei putea marca locul unui stâlp, deși în condițiile existenței rocii native aceasta era inutilă. Certitudinea că locuința a funcționat înainte de construirea sanctuarului rezultă din observația că peretele ei de V a fost demantelat parțial pentru a face loc unui cerc-suport pentru o plintă. În perimetrul $L_{I\ 1996}$ nu exista vatră; în schimb s-a găsit o cantitate apreciabilă de inventar menajer.

Ceramică lucrată cu mâna. Chiupuri. Au fost descoperite fragmente din aproximativ 10 exemplare: pereți din 3 vase din pastă cu nisip, mică și cioburi mărunțite, roșii, și din altul cenușiu, cu multă barbotină; părți superioare din 2 vase cu angobă neagră, ambele cu gura pâlniată și unul cu falț pentru capac iar muchia buzei retezată oblic ($D=30\text{cm}$), celălalt cu muchia buzei ascuțită ($D=20\text{cm}$), o buză arcuită și alta pâlniată, roșie, respectiv castanie, cu diametrele de 27 și 18cm și o bază tot fragmentară din pastă impură, negru-castanie ($D=16\text{cm}$). *Borcane.* Au fost recoltate fragmente din peste 30 de exemplare, cele mai multe de la baze. Pasta este în genere semifină, rare fiind vasele „aspre” la pipăit sau din pastă impură, culorile dominante fiind cenușiu-roșietică sau castanie. Diametrele gurii oscilează între 14 și 20cm, iar ale bazelor între 9 și 15cm Decorul este fie incizat (mai rar), fie brâul alveolar. Atrage atenția un exemplar castaniu-roșu cu umărul arcuit, buza retezată oblic, cu muchia de sus ascuțită iar cea inferioară arcuită spre corp. Vasul imită o *situla*. Este decorat cu butoni rotunzi crestați cruciform și cu incizii arcuite trasate cu un pieptene cu 15 dinți. *Fructierele* sunt aproximativ 10, confecționate în proporție egală din pastă fină sau semifină. Majoritatea picioarelor provin de la vase mari ($D=15-17\text{cm}$), databile în secolele II-I î.Hr, dar și de la vase mai mici cu mult nisip în pastă. Relativ numeroase sunt *cămile*, identificabile fiind 10 exemplare, și ele din pastă semifină sau fină. Culorile dominante sunt maroniul (pentru cele de dimensiuni mari) și roșul (pentru cele de dimensiuni mici). Nu lipsesc piesele din pastă fină cu angobă neagră lustruită ($D_{\text{max}}=26\text{cm}$) sau cenușiu-neagră cu gâtul tronconic, cu caneluri largi. O parte superioară dintr-o strachină din pastă semifină, cenușiu-neagră, cu buza invazată și cu muchia exterioară arcuită spre picior ($D=17\text{cm}$).

Ceramică lucrată la roată. Chiupuri. Fragmente din diferite zone dar numai din două exemplare, unul roșu, celălalt cenușiu, ambele din pastă fină și de dimensiuni mari; *căni*: parte superioară dintr-un vas din pastă fină, cenușie, corp globular, baza profilată ($D=9\text{cm}$), o buză de la un vas cenușiu ($D=16\text{cm}$) și un perete cu început de toartă, pastă fină, cenușie inclusiv în spărtură, gura cu șanțuire pentru capac; parte superioară dintr-o

strachină din pastă fină, cenușie, corp arcuit și umăr bine marcat, buza arcuită spre bază dar ruptă, lată de 3cm și muchia rotunjită (D=18cm). Lipsindu-i piciorul, încadrarea lui nu este sigură, fragmentul putând aparține și unei *fructiere*. *Strecurători*. Doar un exemplar din pastă fină, cenușie, profil în S cu umăr marcat, gura pâlniată și muchia buzei rotunjită, cu o nervură circulară pe gât (D=13 cm).

Prelungirea S_{II} 1995 spre terase cu 7m a condus la rezultate interesante. Astfel, în capătul dinspre sud au apărut multe fragmente ceramice de la vase modelate cu mâna sau la roată (borcane, fructiere, chiupuri etc.), unele întregibile, în amestec cu cărbune, toate provenind din *L₁ 1996*, împreună cu un cuțit din fier și două cute fragmentare. Pavajul care acoperă locuința continuă până la m 20, și această zonă bogată în vestigii care indică existența altei construcții mai vechi. Notată *L₂ 1996*, ea nu a putut fi delimitată datorită deteriorării produsă cu ocazia amenajării pavajului. Între m 22 și m 25,15 se află o porțiune din bolovani și lespezi mari de calcar, ale căror dimensiuni cresc pe măsură ce nivelarea se apropie de marginea incintei. Inițial s-a apreciat că este vorba despre temelia zidului cetății, gros de 3,15-3,25m. În realitate, segmentul respectiv nu este un zid propriu-zis, ci o continuare spre margine a pavajului din incintă cu blocuri mari de piatră, în măsură să asigure stabilitatea nivelării din amont. Marginea sudică a acestei amenajări corespunde limitei sudice a platoului (incintei). Nu credem că ea se termina într-un plan vertical care ar fi favorizat desprinderea pietrelor, ci într-un plan înclinat spre interior, avantajele lui fiind cunoscute mai demult de constructorii daci și aplicate la postamentul pe care s-a ridicat construcția rectangulară din apropiere.

În aceeași companie, în marginea prăpăstiei dinspre NV a fost deschisă *Suprafața₁ 1996*, cu scopul de a se verifica dacă aici există un zid de incintă, sau avem de-a face tot cu o amenajare asemănătoare celei dinspre *Terasa I*. Rezultatul a fost dezvelirea unui zid sec realizat din bolovani și lespezi de calcar ce nu au dimensiuni mai mari de 45-50cm, în amestec cu ofiolit (aproximativ 10%). Pietrele au fost așezate pe un strat subțire de pământ deus pe stâncă, după ce aceasta a fost sumar cioplită. În parte deteriorat, zidul are o grosime de 2-2,30m și înălțimea actuală cu 25-30cm peste nivelul pavajului din incintă și cu 45-50cm peste nivelul stâncii din exterior (primul șir transversal de suporturi de plinte din sanctuarul de tuf se află la numai 50-60cm depărtare de el). Cu siguranță el a fost mai înalt în antichitate, fără a se putea aprecia în ce măsură. Lângă el, în afară, se afla o plintă de tuf vulcanic din categoria celor care se „compuneau” pe locul din sanctuar. Din ea erau desprinse așchii aruncate deasupra zidului, acoperite ca și plinta cu un suspect de subțire strat de pământ. Constatarea ne-a întărit convingerea că defaectarea sanctuarului, inclusiv spargerea și ajungerea acestei plinte în afara zidului, nu sunt „opera” soldaților romani, ci a celor români din secolul trecut. Precizarea ne determină să renunțăm la toate supozițiile formulate în timpul cercetărilor referitoare la momentul distrugerii sanctuarului cu plinte din tuf vulcanic de pe Tipie, inclusiv la posibilitățile de deplasare a respectivei plinte de pe locul ei din templu.

Contribuția cercetărilor din campania 1996 la lămurirea problemelor ridicate de edificiile din nord-vestul incintei a fost importantă, dar nu a încheiat cercetarea acestora, ceea ce a impus continuarea lor în anii următori.

Secțiunea_{IV/1996}. În jumătatea dinspre prăpastia nord-estică a platoului, de-a lungul lui, între cazarmă și construcțiile despre care s-a vorbit anterior, alegerea amplasării ei aici avându-și explicația în lipsa informațiilor de natură arheologică asupra posibilelor monumente din zonă. Orientată NV-SE, ea a avut dimensiunile de 40 x 2m Pe toată lungimea ei s-au obținut informații care, coroborate cu cercetările din anii următori, au

contribuit la conturarea și amplasarea unora dintre edificiile cele mai importante de pe Tipia Ormenișului. Astfel, în prima parte a ei (numărătoarea carourilor începând dinspre NV) nu s-au observat ruine de construcții rămase pe loc, singurele indicii asupra posibilității existenței lor constând în câteva cercuri „cruțate” în roca de calcar sau realizate din pietre albe de carieră amestecate cu rare pietre rulate. În rest, intervenția antropică a constat în aplatizarea mecanică a acestei părți de incintă prin anularea țăncurilor și prin astuparea golurilor dintre ele cu pământ și calcar mărunțit. Cantitatea mică de lipitură de perete înroșită de foc face plauzibilă existența unor locuințe anterioare, fără a îngădui alte precizări în afara acelora că locuințele au fost de suprafață și cu elevație din paiantă. Pe pavaj au fost descoperite două lespezi de gresie cenușie, în m 18 și m 25, aliniate lungimii secțiunii, considerate atunci suporturi de stâlpi sau „funduri” pentru țăiat pe ele la bucătărie, funcție îndeplinită de mai multe asemenea pietre descoperite în locuințele de pe terase sau în cele din fortificația dacică de pe Durduia, toate inedite.

Inventarul mobil descoperit în această parte a secțiunii este deosebit de interesant. Semnalăm mai întâi o monedă Thasos și una romană găsite în m 5, respectiv m 17, dar și obiecte din metal: două vârfuri de săgeți din fier cu câte două aripioare și o dălțiță din bronz bine conservată.

Ceramica lucrată cu mâna sau la roată vine și ea în sprijinul existenței locuințelor. În prima categorie se înscriu *borcane*, între care un exemplar întregibil, din pastă semifină, negru, decorat cu 4 butoni cilindrici. Vasul a fost spart pe loc. Fragmentar se păstrează părți din aproximativ alte 20 de *borcane*, un *chiup*, 5 *câni*, 2 *cești-opaiș*, un *capac*, un picior de *fructieră* neagră, lustruită, din pastă impură, databil anterior secolului I î.Hr.

Din categoria vaselor *lucrate la roată* fac parte câteva zeci de fragmente dintr-un *chiup* roșu, din pastă fină, cu gura arcuită (D=44cm) și 2 baze inelare din pastă fină (D=15; 23cm), 5 *câni*, dintre care 2 roșii (fără gură) din pastă fină, de dimensiuni medii și 3 părți superioare din pastă fină dar cenușie: un exemplar cu umăr marcat de o nervură inelară și altul cu gura pâlniată, buza fațetată în sus și muchia rotunjită, cu nervură circulară pe gât (D=14cm) și un perete din aceeași pastă, cu caneluri circulare; două buze arcuite de *străchini* din pastă fină, ambele cu muchia rotunjită (D=14; 17cm), una cu umăr pronunțat, un picior inelar ce poate face parte din primul exemplar. *Fructiere* sunt 5. O parte superioară din pastă fină, roșie, buza fin arcuită (lată de 4.6cm) și muchia rotunjită, corp scund (D=27cm), 3 buze cenușii din pastă puțin aspră, cu muchia întoarsă spre bază (D=33; 30cm) și un fragment din zona de îmbinare corp-picior, probabil din primul vas prezentat. În secțiune se mai aflau două rondoale decupate din pereți de vase și așchii de silice folosite la răzuit.

Începând de la m 20 până la m 33, pavajul alternează din porțiuni nivelate cu pietre locale de calcar, sau aplatizate artificial. Este segmentul în care inventarul este sărac sau lipsește complet, cu excepția câtorva bolovani ca calcar alb, o dălțiță fragmentară din fier (m33) și cioburi dintr-un *chiup* roșcat lucrat la roată, decorat cu palmete stampate (m 35). În m 32 au fost dezvelite două șiruri de bolovani de calcar, iar în m 33, pe toată lățimea secțiunii, se afla numai un șir, cel exterior arcuit iar celălalt rectiliniu, încastrate pavajului. De o parte și de alta a lor, mai ales în afara arcului, se afla o cantitate apreciabilă de lipitură de perete arsă. Începând din acest punct al săpăturii, pentru dezvelirea completă a acestor „temelii” de zid considerate atunci, au fost practicate 8 casete (C₁-C₈) și o secțiune (S_V 1996). *Casetele*_{1,2} și 4-8 au fost amplasate către terase, C₃ și S_V 1996 către prăpastie. Cu ajutorul lor, în final a fost scos la lumină un ring care înconjoară cazarma pe laturile dinspre sud (terase), nord-vest și nord-est, până aproape de peretele despărțitor dintre cele două încăperi ale cazarmii. Către incintă (parțial în S_V și în C₁-C₂) acesta este format din două rânduri de

lespezi și bolovani plăți la partea superioară, în care sunt intercalate spărturi de rășnite din tuf vulcanic. Rândul exterior are două asize, pietrele de „fundatie” având dimensiuni mai mari. Prezența numai aici a celor două șiruri de lespezi, coroborată cu găsirea în apropiere în anii anteriori a unor scoabe și cârlige din fier, sunt suficiente indicii că în această parte (NV) era amplasată intrarea, în același mod fiind marcată trecerea dintre cele două încăperi ala cazarmei. Deoparte și de alta a intrării, respectiv în capătul nord-vestic și pe părțile laterale ale cazarmii, ringul continua dintr-un singur șir de lespezi ale căror dimensiuni nu depășeau pe nici o parte 40cm. În funcție de configurația terenului, acestea au fost așezate pe o nivelare cu piatră locală sau pe stâncă, după o prealabilă netezire și depunere pe aceasta a unei lentile subțiri de pământ. Tasarea în timp a acestei infrastructuri a cauzat sinuoșitatea nivelului lespezilor din ring. Pe cea mai mare parte din lungimea peretelui dinspre prăpastie al cazarmii asemenea lespezi lipsesc, înlocuite fiind de stânca aplatizată.

Depărtarea dintre accesul în ring și peretele nord-vestic al cazarmii este de 11m, în timp ce pe părțile laterale, între pereții lungi ai construcției și ring ea oscilează între 4,50 –și 4,95m. Precizăm că linia dinspre terase a ringului a fost pusă în evidență doar prin 4 casete mici, fără a avea o imagine completă, indubitabilă fiind existența ei. De aceea nu putem afirma dacă ea este pe toată lungimea dintr-un singur rând sau dintr-o singură asiză, ceea ce echivalează cu lipsa informațiilor referitoare la existența și la amplasarea altor posibile și necesare intrări, deși acestea puteau fi construite și fără dublarea pragului. Liniaritatea segmentelor din șirul interior de lespezi din partea nord-vestică dovedește că ringul avea o formă polygonală, nu arcuită.

După cum este cunoscut din repetatele comunicări prezentate la sesiunile anuale de rapoarte privitoare la cercetările arheologice din România, la care se adaugă succinta descriere de mai sus, specialiștilor în arhitectura dacilor din perioada statului le este ușor să recunoască în cazarma de pe Tipia Ormenișului planul exact al „sediului plăieșilor” de la Luncani-Piatra Roșie⁴⁷, deosebirile de altă natură între ele constând în dimensiunile mai mari ale aceleia față de cea de pe Tipie (40, respectiv 32m lungime) și în lipsa vetrei din camera *b* de la Piatra Roșie. Amănuntul se cuvine reținut în perspectiva concluziilor privitoare la edificiile în discuție, fie și doar pentru motivul că sunt singurele cunoscute până în prezent în Dacia preromană și care au un plan absolut identic, constatare care conduce obligatoriu spre aceeași funcționalitate, contemporaneitate și atribuire, confirmând totodată prezența în Dacia a unor arhitecți și constructori subordonați instituției statale. Doar astfel se poate explica existența a numai două edificii identice în puncte situate la peste 300km depărtare între ele⁴⁸.

*Secțiunea*_{1 1998-1999}⁴⁹. A fost trasată la NV de *S*_{1 1995}, unde exista un martor de 50cm grosime lăsat anterior pentru a se obține profilul incintei în zona construcțiilor. Cu orientarea NE-SV, ea a avut dimensiunile de 19 x 1m. Secțiunea nu se află pe diametrul maxim al construcției cu plan circular, ci mai spre SE (incintă) de acesta cu 3,50m. Numărătoarea carourilor s-a făcut dinspre terase către prăpastie. Din cauza timpului excesiv ploios, secțiunea a fost terminată în anul următor.

Prin adâncire, șanțul a secționat mai întâi vatra de lut aflată pe pavajul superior, între m 9,50 și m 11,65, aparținătoare construcției circulare. Construcția este delimitată de un ring de pietre parțial deteriorat dar sigur mai înalt în antichitate, probabil cu 20-25cm decât pavajul. Secționarea ei s-a produs pe 2,15m lungime, grosimea stratului de lut înroșit

⁴⁷ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 17.

⁴⁸ Fl. Costea nu exclude altă funcție a lor: în *Cumidava*, 25, p. 26 și urm.; idem, *Dacii din sud-estul Transilvaniei*, p. 57-58, 135-138; idem, *Rep.Arh.BV.*, ediția 2004, p. 115 etc.

⁴⁹ În anul 1997 nu s-au deschis secțiuni noi pe Tipia Ormenișului, terminate fiind cele din anul anterior.

de foc fiind de 15cm. Vatra a fost repetat făuită (spoită), depunerea de lipitură de perete peste ea contribuind la păstrarea ei destul de bine. Sub ea se află podeaua construcției circulare, vizibilă de la m 4 până la m 17,30, cu o întrerupere pe locul $S_{III.1982}$ (m 12-14), iar dedesubtul acesteia un strat de umplură din calcar local și pământ adus din altă parte, în care se aflau numeroase fragmente ceramice din ambele epoci ale fierului. Între m 8,50 și m 11,20 a fost secționată o altă vatră de lut, aparținătoare construcției cu plan dreptunghiular. Constatarea rezultă din faptul că pavajul (podeaua) pe care se află aceasta începe exact de la temelia dinspre terase a construcției (m 4 al secțiunii) și poate fi urmărită până la m 13,25. De dimensiuni apreciabile (partea secționată are 2,70m), și această vatră este marcată de o bordură de pietre locale rulate, a fost repetat făuită și are o înălțime de numai 10cm

Ambele construcții din care s-au păstrat resturi vizibile pe parcursul $S_{I.1998-1999}$ au fost construite pe o nivelare a locului cu pietre și pământ adus sau prin cioplirea stâncii native, în unele locuri observându-se urmele dăltuirii. De reținut însă că ele nu sunt primele ridicate aici, la m 5 și la m 12,50, sub pavajul primei construcții, aflându-se stâlpi carbonizați și multă lipitură de perete, sigur de la o locuință distrusă prin incendiere.

Revenind la pavajele (podelele) și la vetrele corespunzătoare lor constructiv și cronologic, se cuvin subliniate câteva detalii. Unul vizează atenția care li s-a acordat amândouă și de fiecare dată: piatra are dimensiuni foarte apropiate, spre deosebire de pavajele obișnuite unde dimensiunile ei sunt mult diferite și este depusă într-un singur strat; vetrele au borduri delimitatoare clare, mai înalte cu până la 25cm față de podea și, în special, dimensiuni neobișnuit de mari în comparație cu vetrele din locuințe sau cu aceea din cazarmă. Deasupra ambelor podele se afla lipitură de perete arsă, mai multă pe cea din faza ultimă. Impresia generală este de supraveghere a lucrărilor de către un constructor de meserie, sever inclusiv în cazul detaliilor. Sub supravegherea aceluiași au fost „cruțate” în calcarul local și cele două borduri în arc de cerc vizibile pe scurte porțiuni către prăpastia dinspre NE, foarte probabil pentru așezarea între ele a unor bârne pe care se sprijinea elevația. Este zona în care se întâlnește un alt amănunt interesant, absent în alte părți cu ocazia terasărilor: materialul dislocat nu s-a aruncat ci a fost mărunțit, practic „tocat” și așternut ca o peliculă de 5-7cm grosime peste podeaua învecinată. O peliculă identică acoperea și mica depunere rituală de vase întâlnită în aceeași secțiune, în m 15.

Depărtarea între aceste borduri și fundația în arc de cerc din aval oscilează între 14 și 15m, depărtare ce ar crește cu 2-3m în cazul în care secțiunea noastră s-ar afla pe diametrul construcției, acesta măsurând atunci aproximativ 17m, foarte apropiat de diametrul sanctuarului de pe terase. „Coincidența” este unul dintre motivele care ne-au determinat să considerăm de pe atunci această construcție tot un edificiu de cult, mai vechi decât cel de pe terase. Între m 5,85 și m 15,15 se afla un strat de lipitură de perete înroșită puternic de foc, de la încăperea în care funcționa vatra nivelului ultim. Limitele răspândirii ei nu corespund celor ale încăperii, firesc mai reduse. În continuarea acesteia, de o parte și de alta, podeaua construcției, cu diametrul de peste 17m.

În ceea ce privește construcția cu temelie rectangulară, aceasta a fost secționată începând din capătul dinspre terase unde are numai o asiză până după m 13, ocazie cu care s-au pus în evidență podeaua și vatra pomenite mai sus. Deteriorarea relativ recentă a întregului platou spre NV și NE nu a permis identificarea pereților pereche pentru cei păstrați, singura apreciere posibilă privind doar orientarea acestora (320° cel lung) și suprafața ocupată de construcție, anume puțin peste 100m². La data dezvelirii ei, nu am exclus posibilitatea ca edificiul să reprezinte reședința unei înalte oficialități locale, gândindu-ne în primul rând la preotul local, părere la care am renunțat în urma încadrării construcției circulare de pe același loc în rândul sanctualelor.

Materialele ceramice recoltate, covârșitor majoritare cele lucrate cu mâna, confirmă din plin cele două faze de construcție și îndreptătesc funcțiunile propuse. În prima fază (în a doua jumătate a secolului III, dar în principal pe parcursul secolului II î.Hr) se datează cu siguranță cămile și fructierele negre, toate din pastă fină și cu angobă neagră intens lustruită, majoritatea cu buza dublu și chiar triplu fațetată. În faza a doua se înregistrează practic aceleași tipuri de vase, cu precizarea că numărul celor lucrate la roată este în ușoară creștere. Nu dispar însă vasele din pastă fină cu angobă neagră lucioasă, caracteristice fazei anterioare. Precizăm că ponderea inventarului provine din pământul folosit pentru nivelare, care putea fi și de pe loc, o mică parte a lui fiind recoltată de pe podelele încăperilor.

Inventar. Ceramica lucrată cu mâna. Chiupuri. Au fost recuperate fragmente din aproximativ 20 vase, din diferite zone ale acestora. Bazele, cu diametrele între 15 și 18 cm sunt fie drepte, fie puțin profilate. Pasta este grosieră la cele roșietice sau negre și puțin aspră la cele gălbui-cenușii, spre deosebire de unul castaniu și altul cu angobă neagră și început de corp globular. ambele din pastă semifină. Buzele, toate din pastă bună cu angobă neagră (una intens lustruită) sunt de cele mai multe ori înclinate, au falț pentru capac și diametrele între 23 și 35cm Unele muchii ale buzelor sunt rotunjite, altele retezate orizontal sau în unghiuri diverse. Gâturile, cele mai multe de la vase roșietice cu diametrele între 20 și 27cm, sunt fie prelung, fie brusc arcuite, cele mai multe cu brâu alveolar dispus circular. Fragmentele de pereți de la circa 10 exemplare nu permit estimarea dimensiunilor, excepție o parte superioară dintr-un chiup din pastă grosieră și zgrunțuroasă, de culoare castanie. Are gura puțin înclinată, buza lată (5cm) cu șanțuire pentru capac și muchia buzei rotunjită; este decorat cu butoni mari alungiți, cu câte 3 adâncituri verticale și cu brâu ghirlandat ($D_g=40\text{cm}$). Vasul poate fi mai înalt de 1,25m, ca și un altul tot din pastă grosieră și cu foarte multă barbotină din care au fost „trase” diverse profile, inclusiv brăuri alveolate. Butonii de pe chiupuri au toți dimensiuni apreciabile și sunt fie lungi de 7-8cm și cu 3-4 alveole, fie foarte scunzi (pastile uriașe) și cu 6-8 „alveole”, nelipsind cei rotunzi cu câte o adâncitură mare în mijloc. Exemplarele din pastă neagră sau cu angobă de această culoare, ca și celea cu butoni alungiți sau cu 7-8 alveole sunt toate anterioare secolului I î.Hr. În secolele IV-III poate fi datat un vas tot de dimensiuni mari din care se păstrează un fragment de perete din pastă impură cu angobă neagră-cenușie, prevăzut cu butoni alungiți și arcuiți spre fund. *Cești-opaiț.* Fragmentele provin din peste 15 exemplare dar referiri asupra pasteii, culorii arderii și formei se pot face doar în cazul a 10-11 piese. Majoritatea sunt din pastă semifină, doar una din pastă cu multe pietricele. Culoarea dominantă este castaniul cu diferite nuanțe, cele mai dese fiind tonurile de gri, negricios sau roșietic. Profilul pereților este arcuit afară-interior, buza retezată în diverse planuri sau rotunjită. Atrag atenția două cești cu profilul în S alungit, unul în miniatură, din pastă cu pietricele, castaniu, buza neatent finisată, cu segmente rotunjite sau plane și altul care merită o descriere mai amănunțită. Este vorba despre 6 fragmente din partea inferioară, din pastă semifină, castaniu-roșietică; fundul are o profilatură ($D=8,4/9\text{cm}$), pe două fragmente păstrându-se locul de inserare a torții rotundă în secțiune. Vasul se distinge prin decorul din 10 „coloane” verticale, alveolate, care au la aproximativ 5 cm de la bază câte un mic buton ascuțit. Din păcate, vasul nu păstrează buza; el nu este singurul cu acest decor, profile alveolate până la bază existând și pe un exemplar din pastă rău aleasă, roșietică, miez negru, cu toarta prinsă la 13-14mm deasupra bazei ($D=13\text{cm}$). Este foarte probabil ca ambele opaițe să fi fost utilizate în timpul unui act cultural, motivația exclusiv estetică a decorului nefiind convingătoare.

Diametrele bazelor vaselor se înscriu între 5 și 22cm iar al gurii între 9 și 21cm, repertoriul lor cunoscând și piese în miniatură, posibil cu aceeași destinație. *Fructiere.* În

cazul acestui tip de vas este de observat de la bun început că avem de-a face cu piese care comportă datări diferite, argumentația fiind oferită de mai multe aspecte, unele de detaliu. Exemplarele mai vechi (secolele III-II î.Hr), aproximativ 10, sunt confecționate în proporție egală din pastă fină sau semifină, cu angobă neagră intens lustruită (unele fragmente albăstriu-sticloase), cele mai multe cu corp ovoidal. Unele au buza arcuită spre picior și muchia rotunjită, altele orizontală. Cele cu muchia buzei rotunjită au gura verticală și umăr bine marcat, celelalte au gura înclinată și umăr unghiular, frânt. Există vase de dimensiuni „normale”, cu diametrele la gură de 24-27cm, dar și exemplare cu buza lată de 3,5-7cm și cu diametrul de peste 45cm. Acestea nu sunt singurele fructiere din pastă semifină sau fină și cu angobă neagră, din secțiune provenind și alte părți din corp sau picioare, deosebirea constând doar în absența luciului metalic caracteristic celor de tradiție hallstattană. Ele s-au găsit în partea superioară a infrastructurii, stratigrafic fiind corespunzătoare edificiului cu plan circular, databile în ultimele decenii ale secolului II și în primele din secolul I î.Hr. În nici un caz nu poate fi vorba de o datare în faza „clasică” a ceramicii dacice. O notă aparte în ceea ce privește pasta face un vas negru neglijent finisat, al cărui „degresant” a explodat în timpul arderii și a provocat numeroase erupții și umflături superficiale.

Pe podeaua construcției circulare, nespate pe loc și nu în ipostază funcțională, au fost găsite și părți de *fructiere* databile în faza „clasică” a ceramicii dacice, ajunse acolo ulterior ieșirii ei din funcțiune: 4 vase din pastă fină, cenușiu-castanie cu miez roșu, corp tronconic, cu gura și umărul bine marcate, 2 părți superioare din pastă fină, una cenușie, cealaltă roșie, ambele cu buza orizontală și muchia rotunjită; 2 picioare fragmentare cu baza profilată, unul castaniu-negru din pastă fină, celălalt cu angobă cenușiu-roșietică ($D=10$; 7cm) și un fragment din zona de îmbinare a piciorului cu corpul, pastă fină dar arsă secundar până a devenit spongioasă, cenușie exterior, roșie interior. Se păstrează doar un picior de *cupă*, din pastă cu nisip, mică și cioburi, toate mărunțite, de culoare roșie fără a fi arsă secundar. Inelul de sprijin este plat dar profilat exterior și cu o mică retragere circulară. Profilul cupei este arcuit dar vasul nu se poate întregi ($D_b=9$ cm; $\hat{I}=5,5$ cm). *Cămile*, toate fragmentare, sunt peste 20, majoritatea databile tot în faza „clasică” a ceramicii dacice. Sunt ilustrate prin părți superioare, baze inelare, torți și pereți din diverse zone. Unele fragmente aparțin exemplarelor mici sau medii, nelipsind cele mari. Pasta este de calitate, rareori semifină și fără excepție cu angobă cenușiu-neagră, cenușiu-castanie sau cărămizie. Două părți inferioare au angobă neagră intens lustruită. Gura uneia dintre ele, arcuită, prezintă falș pentru capac. Aceste exemplare sunt anterioare secolului I î.Hr. Diametrele gurii, în general, se înscriu între 10 și 15cm. Din rândul celor databile în secolele I-II reținem o parte superioară din pastă fină, roșie, cu buza evazată și muchia rotunjită ($D=13$ cm; părți din zona diametrului maxim (între 18 și 24cm), tot din pastă fină, cenușii sau cărămiziu-roșietice, unele numai cu miez roșu. Bazele sunt inelare și au diametre între 10 și 16cm (unele fragmente roșii pot fi și din *urcioare*).

Starea avansat fragmentară a vaselor creează dificultăți când este vorba de încadrarea sigură a unor fragmente în repertoriul *străchinilor* sau al *castroanelor*, ceea ce ne face să le prezentăm împreună. Cele mai multe (în total 10 exemplare) sunt din pastă semifină, un vas având în exces nisip și pietricele, iar altul numai nisip foarte mărunț. Culoarea este predominant castanie cu multe nuanțe, existând și vase cu angobă cenușiu-închis pe ambele fețe sau integral roșii, cauza fiind arderea secundară. Cele mai multe au profilul arcuit, doar un exemplar mare ($D=27$ cm) având peretele înclinat (tronconic). Gâtul este brusc sau prelung arcuit, doar 2 piese având gura pâlniată; buzele sunt fie arcuite spre bază, fie evazate și cu muchia rotunjită, îngroșată tot rotund sau retezată în planuri înclinate. Diametrele lor se înscriu între 11 cm și 30cm.

Cele mai numeroase sunt *borcanele*, fragmentele recuperate provenind din peste 100 exemplare. În general pasta lor este bună, ca și arderea, prezente fiind și cele din pastă grosieră sau care au în exces un anume degresant (nisip, paiete de mică, pietricele albe, cioburi de vase atent sau neglijent mărunțite). Predominantă este culoarea castanie cu nuanțe, dar și cenușiul, negrul sau roșul, ultima datorată arderii secundare (un singur vas din pastă semifină, cu profil rotunjit, are la interior culoarea roșie fără a fi ars secundar). Profilele sunt și ele diverse: „butoi”, cu peretele aproape drept, în S alungit, cu gâtul brusc sau prelung arcuit, drept (vertical) sau diferit înclinat; buza este fie simplă și cu muchia rotunjită sau tăiată în diferite unghiuri, îngroșată ori ascuțită. uneori cu „bavuri” total inestetice. Puține fragmente sunt lipsite de decor. Acesta este fie incizat (linii simple sau în benzi, arcuite și rar vălurite, alveole în registre circulare, „brăduți”), fie în relief (brăuri, butoni, din nou foarte multe „pastile” superficiale, unele cu multe impresii nedefinite formal). Sunt și câțiva butoni alungiți și arcuiți în sus sau spre bază, dar și de formă prismatică, specifică vaselor din secolele IV-III î.Hr. Dimensiunile borcanelor sunt și ele diferite, de la cele în miniatură până la cele care se apropie de mărimea vaselor de provizii. Aproximativ 10% dintre ele au la interior resturi de materie organică arsă.

În rândul pieselor deosebite se înscrie un fragment de perete din pastă fină, subțire, roșie fără a fi arsă secundar, decorat cu un „brăduț” stampat și nu incizat. În epoca bronzului se datează un fragment dintr-o cană sau un castron Wietenberg, confecționat din pastă bună, roșie, decorat cu benzi de incizii oblice.

Ceramica lucrată la roată. A fost recoltată aproape în totalitate dintre pietrele pavajelor (podelelor), precum și din pământul folosit ca „liant” pentru acestea. Foarte reduse numeric sunt *chiupurile* (4-5 vase) și constau din pereți, baze și o buză, toate foarte rulate și în poziție secundară. Este vorba despre un vas databil în secolele II-I, confecționat din pastă fină, cu angobă neagră puternic lustruită la exterior, cu „coaste” la interior, buza dublu fațetată și muchia rotunjită (D=32cm); un alt vas, tot din pastă fină, păstrează circa 20 fragmente din perete, arse secundar la roșu, nereconstituibil; o bază fără inel de susținere (D=30cm) din pastă semifină, roșie pe ambele fețe dar cu miez cenușiu. Ultimele două se datează în secolele I-I. Mai numeroase sunt *cănille*, aproximativ 20 exemplare, unele de dimensiuni foarte mari, altele medii sau mici. Din rândul primelor fac parte două torți din pastă fină, una cenușie, cealaltă roșie, prima bandată și cu o nervură longitudinală, cealaltă din „baghete” rotunde în ruptură și un fragment dintr-o gură terompetiformă, lată de 2cm și cu fațete inegale (D=20cm), muchia buzei fiind rotunjită. Toate trei exemplarele aveau peste 35cm înălțime. Exemplarele de dimensiuni mijlocii sunt cinci, ca și cele mici (cu diametrele la gură sub 10cm, apropiate de acelea ale urcioarelor). Majoritatea au gâtul tronconic, gura armonios arcuită, buza evazată sau curbată în jos, muchia rotunjită (una cu canelură); un vas are șanțuire pentru capac. Două căni, foarte probabil databile în secolele III-II sunt din pastă fină, cu angobă neagră puternic lustruită, iar alta cu angobă cenușie dar la fel lustruită. cea din urmă cu buza „frântă” spre exterior (D=15cm). Și *fructierele* pot fi date în faza „clasică” sau mai înainte. În secolele II-I pot fi încadrate un picior și patru părți superioare din tot atâtea vase din pastă fină, cu buza fațetată, lată de peste 4cm, toate cu angobă neagră puternic lustruită (diametrele între 28-30cm). Nu poate fi stabilit profilul corpului, doar într-un caz acesta fiind adânc, cu umăr bine marcat și cu gura înclinată exterior. Vasele databile în faza „clasică”, și ele din pastă fină, au culoarea cenușie, roșietică ori gălbui-roșietică. Două sunt din pastă aspră la pipăit, dintre care unul cu buza prezentând un „prag” în jos la extremități (D=33cm), pentru capac „perimetral”. Celelalte au buza orizontală sau abia perceptibil curbată spre picior, muchia rotunjită sau tăiată vertical (un exemplar cu D=28cm). Nu există fructiere sparte pe loc și întregibile, ceea ce subliniază poziția secundară în care au fost găsite, și nu una funcțională pe loc. Un singur

fragment de *strecurătoare* din pastă cenușie, fină, din zona diametrului maxim (16cm), deasupra căruia se lipea toarta plată în secțiune.

Piese de metal: un ac de fibulă din fier (inv. II/6421) și un cosor cu vârful și mânerul rupte, ultimul cu gaură pentru nit (inv. II/6422).

Secțiunea II: 1998-1999. Este, din punctul de vedere al observațiilor de ordin arheologic pe care le-a oferit, o continuare spre terase a precedentei, cu precizarea că din cauza copacilor ea a trebuit să fie deplasată spre NV cu 1,50m, loc în care între capetele lor s-a lăsat un spațiu de 2m. corespunzător unei secțiuni mai vechi (dacă *S_I 1998-1999* ar fi fost prelungită pe direcția inițială ar fi trecut exact peste plinta descoperită ulterior *in situ*). Împreună, cele două secțiuni oferă profilul transversal al părții de NV a platoului, respectiv lățimea sanctuarului cu plinte din tuf vulcanic și amplasamentele construcțiilor despre care s-a vorbit mai sus. Dimensiunile: 10 x 1m. Și în cazul ei cercetările s-au extins pe durata a doi ani.

Secțiunea a oferit detalii asupra modului de organizare a infrastructurii sanctuarului cu plinte din tuf vulcanic și a „zidului de incintă” dinspre terase. Acesta din urmă se prezintă astfel: în marginea platoului, pe o lățime de 1,50m. se află bolovani și lespezi mari de calcar plombate cu ofiolit, pietre ale căror dimensiuni nu depășesc 50-55cm. Până la m 2,50 se află bolovani mai mici dar cu foarte puțin pământ între ei, fără a lăsa impresia că este vorba de un emplecton. În continuare, până la m 4, sunt blocuri asemănătoare celor din margine, ale căror dimensiuni descresc pe măsură ce nivelarea avansează spre interiorul platoului. În nici un caz nu se poate spune că suntem în fața unui zid cu paramente și emplecton. principala preocupare a constructorilor fiind aceea de a asigura stabilitatea platoului cu o „bordură” compactă lată de aproximativ 3,50m, și nu de a ridica un *zid de apărare* propriu-zis. Că la fel se prezenta marginea incintei și în antichitate rezultă din câteva constatări care nu lasă nici un dubiu asupra celor afirmate: 1. pe *Terasa I* nu s-au găsit decât puține blocuri desprinse din „zid”, dar nu în vechime; 2. suprafața dezvelită a pavajului și fața exterioară a platoului nu și-au modificat înfățișarea avută în antichitate, mărturie stând lipitura de perete căzută peste ele și găsită de noi intactă, orice intervenție ulterioară prăbușirii acesteia putând fi ușor observată arheologic; 3. fundația rezultată nu se înalță peste cota pavajului, ea fiind în fapt o continuare în plan orizontal a acestuia până la *Terasa I*. unde fața ei exterioară este ușor înclinată spre platou.

Nivelarea incintei nu se face cu straturi suprapuse de pietre și lut, ci este continuă și omogenă, spre deosebire de alte zone din platou sau de pe terase. Piatra este așezată direct peste nivelul hallstattian, fie că este vorba despre „zidul” din margine, fie despre umplutura ce începe de la m 3,50 și continuă până la capătul secțiunii. În m 1-2 ea acoperă o vatră, iar între m 6 și 10 o locuință din prima epocă a fierului, fără ca inventarul acesteia să fi fost măcar adunat și acoperit cu pământ, cum s-a procedat în alte ocazii. Nu se constată înlăturarea depunerilor de pe stâncă și. eventual, cioplirea ei orizontală pentru fixarea blocurilor de piatră, cum s-a procedat la zidul de incintă din zona cazărmii, sau la cetatea dacică de la Crizbav⁵⁰.

Materialele găsite între pietrele de amenajare a platoului sunt relevante pentru momentul operațiunii. Aduse din altă parte sau luate chiar de pe loc, ele marchează perioada în care se desfășoară lucrările, respectiv măsura prin care viețuirea civilă de până atunci este brusc desființată și înlocuită cu un atribut calitativ nou, anume cel spiritual, concretizat în edificii caracteristice acestuia. În schimb, obiectele databile într-o perioadă

⁵⁰ Florea Costea, în *Sargeșta*, 1992-1994, p. 49 și urm, *Dacii din sud-estul Transilvaniei*, Brașov, 2002, p. 179 și *passim*, *Rep.Arh.BV*, ediția 2004, p. 105 cu bibliografia mai veche.

mai recentă, aflate fără excepție pe podeaua construcției, confirmă răstimpul de funcționare a edificiului, printre ele aflându-se și fragmente de vase din faza „clasică” (borcane, fructiere negre și cenușii, cești, o parte superioară de la un chiup cu buza „în trepte” etc.), lipsind în schimb obiecte specifice ritualului, ca în sanctuarul de pe terase.

Pe baza acestor vestigii se poate afirma că amenajarea acestei zone din platou are loc în secolul I î.Hr, foarte probabil pe la mijlocul lui, datare susținută și de alte vestigii descoperite pe podeaua sanctuarului din tuf.

Inventar. *Ceramica lucrată cu mâna. Chiupuri.* Este vorba de o parte superioară dintr-un vas de mari dimensiuni (D=32cm) cu gâtul arcuit și buza cu falț pentru capac, muchia rotunjită și înclinată spre corp, de mai multe buze din pastă grosieră, semifină sau fină (un exemplar) de culoare neagră, castanie sau roșietică, buzele evazate și muchia rotunjită ori retezată orizontal sau înclinată, cu diametrele între 19 și 25cm; funduri din pastă fină cu angobă neagră, puțin sau deloc lustruită, cu straturi cenușii sau roșii în spărtură (diametrele în jurul a 15cm) și de o parte inferioară cu baza puțin profilată dar neatent finisată după asamblare, din pastă cu nisip, mică și cioburi pisate, cenușiu-neagră (D=15cm). Fragmentele provin din aproximativ 10 vase. *Borcane.* Și în această secțiune sunt cele mai numeroase, peste 100 exemplare. Aproximativ 30 dintre ele sunt din jumătatea superioară, cu profil diferit arcuit, tronconic sau aproape drept, cu buza evazată sau verticală (cele mai multe), retezată orizontal sau înclinată înlăuntrul/înafară. Majoritatea sunt din pastă semifină, celelalte din pastă grosieră. Diametrele oscilează între 10 și 22cm. Aceeași pastă este caracteristică și pentru baze (circa 20) care sunt drepte, puțin rotunjite sau diferit (dar nu exagerat) profilate, cu diametrele între 9 și 15cm, dimensiuni din care se poate deduce (ca și în cazul părților superioare) că avem de-a face cu vase mici-medii. Diversificată și sugestivă pentru o posibilă datare a vaselor este decorația, din motivele căreia cei mai numeroși sunt butonii. Pe unele piese ei au forma rotundă, cu înălțimi diferite dar nu mari, cu sau fără alveole ori incizii. Pe un vas au fost lipiți mai mulți butoni mici și ascuțiți, caracteristici primei epoci a fierului și perpetuați în secolele III-II î.Hr; unii sunt ovoidali sau alungiți (cei din urmă și înclinați sau arcuiți), cu una sau mai multe alveole, majoritatea încadrați de reliefuri alveolate aplicate, orizontale sau ghirlandate. Pe un borcan se întâlnesc mai multe elemente decorative; vasul are culoarea roșie exterior, angobă neagră numai pe interior (pentru lichide), pasta conținând degresant neatent ales; pe el sunt aplicați butoni alungiți și arcuiți, un brâu cu alveole deasupra căruia sunt lipiți alți 4 butoni mici ascuțiți; jumătatea superioară prezintă incizii arcuite, rare, în timp ce pe partea inferioară sunt benzi trase cu pieptenele. Decorul prezentat se regăsește pe fragmente din alte aproximativ 10 vase, dar nu în această compunere. O bază din pastă grosieră, castaniu-roșietică, are „coloane” alveolate ce pornesc de la nivelul ei spre gură (D=16cm). Pasta din care sunt confecționate borcanele este în general bună, nelipsind exemplarele din pastă grosieră, în timp ce culoarea are un spectru foarte variat: cenușiu-neagră, cenușie, castanie, castaniu-roșietică, roșie, gălbuie. Pe câteva exemplare s-au observat urme de materie organică arsă.

Din detaliile prezentate rezultă că datarea acestui tip de vas poate fi eșalonată pe durata ultimelor patru secole ce au premers cuceririi romane, ponderea având-o primele două secole. Tradiția hallstattană este pregnant și ușor sesizabilă în detalii care privesc pasta, arderea, culoarea și angobarea cu negru sau cenușiu-negru, inexactitățile de finisare, prezența butonilor caracteristici primei epoci a fierului; în multe cazuri aceștia din urmă împietesc asupra esteticii vaselor, olarul aplicându-i mecanic (este în primul rând cazul „pastilelor” aruncate haotic pe fața exterioară a vaelor), fără intenția de a le acorda un rost practic sau decorativ.

Și în cazul *fructierelor* se poate vorbi despre o datare asemănătoare, foarte diferită și eșalonată pe un răstimp lung. Din rândul celor databile în secolele II-I î.Hr. enumerăm: o parte superioară din pastă fină cu angobă neagră foarte lucioasă, sub care se văd în spărtură straturi subțiri roșii care trimit spre locul de unde a fost luat lutul (în cazul de față „*Valea lui Mihai*”). Gura nu este înaltă iar corpul tronconic, fără umăr, peretele pornind direct din buză; aceasta este arcuită și cu muchia rotunjită ($D=32\text{cm}$); vas din pastă identică, diferită fiind doar ascuțirea treptată a buzei spre muchie. Are un prag interior în unghi, gura înclinată; fragmente din alte trei exemplare cu angobă de aceeași culoare dar mai puțin lustruite, toate cu umăr exterior și cu corp puțin adânc, cu diametrele sub 30cm; un singur fragment de picior din pastă identică primului vas. În faza „clasică” se datează două părți superioare: un fragment corp-buză (aceasta ruptă) din pastă cenușie exterior, cu angobă neagră interior, gura puțin înaltă și cu o nervură la nivelul buzei, fără umăr, peretele plecând practic din aceasta (corp tronconic, $D=35\text{cm}$); un fragment din aceeași zonă dar din alt vas, pastă semifină, culoare ca precedentul; perete și buză (muchia ruptă) groase de peste 2cm Este un vas mare ($D=38\text{cm}$); un fragment de picior îngroșat spre inelul plat, angobă neagră exterior, castaniu și cu asperități din nisip interior ($D=13\text{cm}$). Există un singur gât fragmentar dintr-un *urci* din pastă semifină, roșu complet, cu buza teșită exterior în jos și muchia ascuțită ($D=6\text{cm}$). *Căni*. Aproximativ 20 exemplare, cele mai multe databile în secolele II-I î.Hr. Aproape toate sunt confecționate din pastă fină cu angobă neagră pe ambele fețe și intens lustruită pe cea exterioară, categorie în care se încadrează: o parte superioară de perete cu umăr de deasupra căruia pornea toarta cu caneluri torsionate; buze mult arcuite ($D=12-13\text{cm}$) sau evazate, cu muchia îngroșată rotund și cu câte o canelură imediat sub ele ($D=20-28\text{cm}$); un exemplar de dimensiuni mari (peste 30 cm înălțime și $D_g=12\text{cm}$) are bune analogii în vase databile cu certitudine în secolul II î.Hr.⁵¹. Torțile, cenușii sau roșii, au lățimi între 3 și 5,5cm și sunt elipsoidale sau cu profile marginale în secțiune. În faza „clasică” se datează două-trei vase din pastă fină, cenușie, similară aceleia din care se păstrează o parte superioară cu gâtul scurt și buza evazată, cu o profilatură circulară pe buză. Corpul a fost globular. După locul de prindere a torții de buză rezultă că aceasta era supraînălțată ($D_g=10\text{cm}$); fragment din pastă fină, gălbuie, cu caneluri largi dar superficiale, dintr-un vas de *import*, fără precizarea tipului. *Castroane-străchini*. Fragmente din aproximativ 10 exemplare, în special buze din pastă semifină, majoritatea cu gura pâlniată, muchia buzei rotunjită sau tăiată oblic, una dublu fațetată; cele mai multe au culoarea maronie. Diametrele oscilează între 15 și 26cm. Mai recente sunt două părți din zona corp-bază (ruptă) din pastă fină, una roșietică dar cu miez negru, cealaltă cenușiu-neagră pe ambele fețe și cu miez roșu, ambele cu umăr exterior arcuit. *Cești-opaiș*. Sunt doar trei, ilustrative în primul rând pentru violența incendiului care a pus capăt viețuirii dacilor pe Tipia Ormenișului. Un fragment perete-bază dintr-un vas cu nisip, pietricele și cioburi pisate, cărămiziu, buza simplu cu muchia rotunjită, profil înclinat, toarta rotundă în secțiune și prinsă de la nivelul fundului. Acesta și o parte din perete au devenit spongioase și s-au deformat aproape total, având acum $D_f=7\text{cm}$; $D_g=13\text{cm}$ și profilul tronconic în timpul arderii secundare vasul s-a „sudat” cu alți bulgări vitrificați de lut sau cu pietre. De la un alt vas se păstrează o buză rotunjită, neagră, cu început de toartă la 1cm mai jos ($D=14\text{cm}$) și o bază integral roșie, din pastă ce folosește ca degresant nisip alb cu bobul mare. Toarta pornește de la câțiva mm mai sus de fund, care se prezintă ca un „soclu” decroșat, cu circumferința profilată ($D=48/52\text{mm}$). Inițial vasul avea un profil zvelt.

⁵¹ Valeriu Sirbu, *Dava getică de la Grădișteștea, jud. Brăila*, Brăila, 1996, *passim*, pentru vasele databile în secolele III-II.

Rar întâlnite în repertoriul ceramicii dacice sunt două piese fragmentare: un fund cu omphalos foarte înalt, din pastă semifină, cenușiu-neagră, cu diametrul interior de 8,5cm și un perete din pastă fină cu angobă neagră intens lustruită dar cu straturi cenușii și roșii în spărtură. Ultimul poate proveni dintr-un castron mare, deși are ca decor butoni mici, rotunzi. Nu excludem posibilitatea ca ambele vase să reprezinte imitații ale unor vase grecești. Datarea lor nu poate fi mai recentă de secolele IV-III î. Hr., datare care sprijină încadrarea în aceeași perioadă și a altor vase cu care s-au găsit în asociere.

Ceramica lucrată la roată. Chiupuri. Numeroase fragmente din două vase ce par a fi sparte pe loc, din pastă cu multă mică și nisip foarte fin, roșu-cărămizii inclusiv în spărtură, decorate cu registre de câte două incizii paralele vălurite încadrate de incizii circulare. Ambele au dimensiuni relativ mari, de peste 1m înălțime. Facem precizarea că din pastă absolut identică au fost descoperite în primii ani câteva chiupuri cu buza „în trepte” sau de tip roman, toate în secțiunile din incintă. Compoziția pastei, arderea, decorul și culoarea conduc spre concluzia că toate au fost lucrate în același atelier. Este singurul tip de vas care prin proprietățile enumerate, net diferite de orice alte produse ceramice de pe Tipie, se constituie într-o categorie unicat, având ca model piese greco-romane. Calitatea pastei nu este cu nimic inferioară importurilor din această civilizație. Curioasă rămâne absența acestui tip de vas, sau a altora din pastă asemănătoare, pe terase. Cu siguranță ele erau proprietatea potentatilor locali. Altor două chiupuri le aparțin buze fragmentare din pastă cu angobă cenușie, una cu falț pentru capac și o canelură pe muchie (D=33cm), cealaltă cu muchia rotunjită (D=32cm). Pentru toate, argumentele de datare sunt chiupurile cu buza „în trepte”. *Fructiere.* Exemplarele databile înaintea secolului I î.Hr. sunt confecționate din pastă fină, foarte rar semifină, cu angobă neagră puternic lustruită, cu buza arcuită (mai rar), înclinată sau cu două-trei fațete, muchii rotunjite, ascuțite sau țeșite spre corp. Unele exemplare au gura verticală, prag interior și umăr exterior unghiular („frânt”), corp tronconic sau puțin arcuit; altor exemplare le lipsește umărul exterior sau este abia perceptibil, și ele cu cavitatea adâncă. Doar o fructieră din pastă aspră are buza orizontală, muchia rotunjită, cu o retragere și o nervură circulară pe fața inferioară. Din cele 21 piese, șapte sunt ilustrate prin fragmente din corp; există doar o parte din zona corp-picior, din pastă asemănătoare și la fel de bine lustruită (D=9cm). Diametrele gurii se înscriu între 26 și 36cm, buza celor mai multe depășind frecvent lățimea de 4,5cm. Judecând după pastă, formă, angobă, lustruire puternică și culoare, cel puțin trei vase provin din același atelier. Dintre vasele databile în faza „clasică” amintim o parte superioară din pastă fină, cenușie, cu buza orizontală, muchia de asemenea cu o „treaptă” pe partea de jos, gura verticală și cu o nervură ascuțită interior, umăr unghiular, corp adânc (D=30cm); exemplar din pastă cu multă mică, buza curbată, muchia rotunjită, umăr fin marcat și corp adânc (D=21cm); parte superioară dintr-un vas negricios, pastă puțin aspră, buza abia perceptibil arcuită și muchia rotunjită, și ea cu corp adânc (D=26cm). De la un vas de dimensiuni foarte mari dar greu de stabilit provine un fragment de buză arcuită și lată de peste 7cm. *Cămile* se diferențiază în primul rând prin dimensiuni, dar și prin calități care ajută la o datare largă. Dintre cele șapte piese de dimensiuni reduse, patru au corp globular, una tronconic, pentru celelalte profilul fiind greu de stabilit; cinci sunt din pastă cenușie, una roșietică și alta gălbuie, cea din urmă cu falț pentru capac. Și *cămile* de dimensiuni mari (între care una imensă, cu diametrul gurii de 27cm, din pastă aspră la pipăit) sunt aproape toate cenușii, din cele peste 40 fragmente doar două având culoarea gălbuie. Buzele sunt fie evazate, fie pâlniate, late între 1,5 și 3cm, de regulă cu muchia rotunjită. O parte superioară păstrează și toarta cu trei nervuri longitudinale, gura este albiată pentru așezarea capacului iar muchia buzei rotunjită. Și ea face parte dintr-un vas mare (D_g=30cm). Din *SII* 1999 provine doar o *strachină* cu gura verticală, buza evazată lată de 1,2cm și muchia rotunjită,

partea păstrată din perete sugerând un corp arcuit, globular ($D=10\text{cm}$). Forma vasului permitea folosirea lui și drept *capac*, o astfel de piesă găsită aici fiind confecționată din pastă similară ultimei fructiere prezentată mai sus, având și același diametru la gură.

*Secțiunea*₁₇₁₁ 1999. Începută cu dimensiunile de 7 x 2m, secțiunea a fost ulterior prelungită cu 2,50m și lărgită cu 2m, motiv pentru care a fost înregistrată și sub denumirea de *Caseta*₃ 1999. A fost amplasată tot în incintă, la răsărit de pragul transversal vizibil în cetate cu ochiul liber la 25m depărtare de capătul de NV al acesteia. Nici ea nu a fost adâncită sub cota pavajului, rostul ei fiind de a identifica eventualele construcții supratereane. Cu dimensiunile finale de 9,50x4m, secțiunea a condus la constatări care ulterior au concurat la punerea în lumină a sanctuarului cu plinte din calcar. Numărătoarea carourilor s-a făcut dinspre *Terasa I*.

De la marginea platoului (fața exterioară) până la m 5,50-6 există un pavaj din piatră de calcar alb și rare lespezi de ofiolit printre care răzbat pietre mai mari, unele fațetate la partea vizibilă, care nu se constituie în planuri de construcții dar care sigur provin de la construcții mai vechi existente în incintă sau pe terase, ca și cărbunele. La depărtarea de 3,85m față de zidul cetății s-a dezvelit o cutie („cistă”) din lespezi de calcar ce nu au laturi mai mari de 40 cm, bine fațetate în antichitate dar martelate atunci și parțial exfoliate de-a lungul timpului, cutie din care lipsește piatra din capătul sudic (terase), construcția având acum forma literei „U”. Lespezile sunt afundate în pavaj puțin peste 20cm (adâncime măsurată în interiorul cutiei), în timp ce cota superioară a bordurilor este cu 13-15cm mai înaltă decât acesta. Dimensiunile actuale: 1,15 x 0,85m. Întregirea planului construcției cu o lespeze lată de 40cm mărește lungimea acesteia la 1,50-1,55m, lățimea rămânând aceeași. În campania din acel an am considerat că ea este locul de fixare a unui stâlp dintr-un ansamblu de construcții cu destinație militară, deși pietrele din nivelul inferior și roca nativă făceau inutilă o asemenea fundație, pe lângă faptul că ea era supradimensionată și de o formă neobișnuită pentru un stâlp. Asocierea cu descoperirea în campaniile anterioare în incintă a unor vârfuri de săgeți, fibule din fier și călcâie de lance ne-au făcut să credem că este vorba de barăci adosate zidului cetății. Un serios semn de întrebare asupra acestei atribuirii a ridicat prezența în m 4-5 a unei mici amenajări circular-ovale din lespezi mici de calcar, mai înaltă cu 7-10cm decât pavajul înconjurător. „Construcția” are întocmai forma și dimensiunile alveolelor în care se fixau bazele de coloană ale sanctuarului din tuf vulcanic. Ea se află la nord de cutia de piatră și la 2,50m de marginea nord-vestică a platformei de la care începe respectivul sanctuar.

Se cuvine adăugat că pavajul dezvelit acum merge orizontal până în marginea platoului, fără a se profila un zid de incintă propriu-zis. Pe toată suprafața degajată, lată de aproximativ 12m măsuțați de la limita cu *Terasa I*, nu s-a observat nici o urmă de construcție supratereană, lipitura de perete înroșită de foc făcând parte din materialul adus din altă parte și folosit obișnuit la nivelarea locului.

Pe suprafața ei, cu precădere între pietrele ultimului strat de nivelare, a fost descoperit un inventar bogat, inclusiv o monedă.

Inventar. *Ceramică modelată cu mâna. Borcane.* În ciuda cantității foarte mari de fragmente, reconstituibile sunt aproximativ 30 exemplare. Păstrate mai bine sunt părțile superioare confecționate din pastă semifină, de culoare castanie, castaniu-negriceasă sau castaniu-roșietică; gâtul este prelung sau brusc arcuit sub buză, mai rar tronconic; buzele sunt ascuțite, profilate exterior, rotunjite cu sau fără îngroșare, retezate oblic sau orizontal. Dimensiunile gurii oscilează între 10 și 20cm Decorul este fie incizat (benzi cu pieptenele, linii arcuite sau unghiulare, caneluri circulare etc.), fie în relief (butoni rotunzi albiați sau plini, ascuțiți sau alunghiți cu o alveolă neglijent imprimată, brăuri alveolare sau (foarte rar)

ascuțite și surprinzător de puține zise „șnur”). În general, este vorba despre borcane de dimensiuni medii-mici, nefolosite cotidian pe loc și databile înainte de jumătatea secolului I î.Hr. *Fructiere*. Fragmente din doar trei piese: o parte superioară din pastă semifină, cu angobă neagră intens lustruită interior, cu cavitatea adâncă (buza ruptă), un fragment de la îmbinarea corp-picior, pastă semifină, angobă maroniu-închis pe ambele fețe, cu o nervură circulară și un fragment de picior, pastă semifină, roșietică. Ultimele două vase sunt de dimensiuni mari și databile în faza „clasică”, spre deosebire de primul care este sigur anterior secolului I î.Hr. *Chiupuri*. Cinci-șase exemplare fragmentare: partea inferioară dintr-un vas mare din pastă impură, roșietică, decorat cu brâu alveolat; un vas mediu-mic din pastă semifină, cu nuanțe castanii și gălbui-roșietice, decorat cu incizii paralele grupate într-un fascicol orizontal; parte superioară din alt vas din pastă grosieră, cu angobă castanie și miez roșu, gât arcuit, buza cu muchia rotunjită și cu falț pentru capac. *Cești-opai*: două torți ovale și una dreptunghiulară în secțiune, din pastă impură, castaniu-roșcate dar cu miez cenușiu, toate de la vase de dimensiuni mari; două părți inferioare, din pastă semifină, castaniu-roșietice, una cu toarta desprinsă, peretele oblic și buza profilată (D=8,5-9cm). *Străchini*. Două părți superioare din pastă puțin zgrunțuroasă, castanii, una cu buza orizontală și muchia rotunjită, cealaltă cu buza tăiată oblic (D=22-23cm). *Castroane*. Patru exemplare, toate fragmentare: buză castanie din pastă semifină de la un vas mare (D=33cm), o parte superioară cu gât arcuit, buza teșită oblic, din pastă aspră (D=38cm); buză din pastă semifină, castaniu-roșietică, arcuită și cu muchia rotunjită (D=33cm); buza unui vas mai mic (D=16cm) din pastă semifină, castanie, cu muchia tăiată orizontal. Bazele, din pastă asemănătoare, sunt toate plate și nu depășesc diametrul de 10cm. *Căni*. Sunt cele mai numeroase și înregistrează un raport echilibrat între exemplarele cu corp globular sau tronconic, ca și între dimensiunile mari și cele medii-mici. Pasta este fină sau semifină iar culoarea pentru cele tronconice, mai vechi, care sunt angobate și lucioase, castaniu-roșietice sau negricioase. Acestea au gura trompetiformă și toarta supraînălțată, cu analogii în diferite regiuni ale Daciei și datate în secolele II-I î.Hr.⁵². Unele exemplare au falț pentru capac, buza teșită iar muchia rotunjită sau ascuțită. Torțile au profil ovoidal, canelat longitudinal sau aproape dreptunghiular. *Câteva au inel de sprijin, imitând vase lucrate la roată*. Fragmentele din piesele „clasice” s-au găsit mai mult pe pavaj și sunt rulate, fără a fi vorba despre o utilizare pe loc. Pasta este în acest caz fină, iar culoarea roșie sau roșietică, prima datorită arderii secundare. Două vase au umăr bine profilat pe diametrul maxim și „coaste” interior/exterior.

Ceramică lucrată la roată. Este mai puțin numeroasă și diversificată tipologic. Pe primul loc numeric se situează *castroanele*. Două baze inelare din pastă fină, cu angobă cenușiu-roșietică, ambele profilate și una cu o nervură circulară, cu diametrele de 9-10cm. Amândouă au corp globular; o parte superioară din pastă semifină, cu angobă roșie și miez cenușiu, gura verticală, buza (ruptă) lată de peste 3cm, cu diametrul interior de 21cm; fragmente de pereți din trei vase cenușii din pastă fină, cupa adâncă, corpul globular. Un vas are umărul rotund și o incizie circulară. Diametrele oscilează între 25 și 28cm. Ultimele exemplare se datează în faza „clasică”. De la *fructiere* se păstrează un fragment dintr-un picior și părți superioare din alte trei vase, unul cu nervură la interior pe buza arcuită. Un exemplar are cupa adâncită ($D_{\text{interior}}=22\text{cm}$) și puțin arcuită, celelalte cu peretele înclinat și lipsite de umăr profilat. Toate aparțin fazei „clasice”. De la *chiupuri* se păstrează o parte inferioară din pastă fină, cenușie, cu inel de sprijin și nervuri circulare deasupra bazei

⁵² Valeriu Sirbu, *op. cit.*, dar în special 76-81, cu bibliografia proprie, anterioară, dedicată acestei *davae*, idem și colab., *Așezări*, 113/2 și 127/2 (Prundu-„Ia Stână”) cu datări în sec. III-II: I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 118 și urm., cu ilustrația corespunzătoare în Pl. CLX-CLXII, pentru aceeași datare.

profilată rotund (vas de dimensiune medie-mică, $D=14\text{cm}$) iar de la *căni* tot o bază inelară din pastă cenușie, fină, nelustruită ($D=6,5\text{cm}$), databilă în aceeași vreme. Importuri. Un fragment dintr-un perete de vas mic cu corp globular, greu de precizat tipologic, cel mai probabil cană sau urciur, sigur cu toartă (torți).

Unelte. Două *fusaiole* din pastă semifină, castanii, una ovoidală, cealaltă rotundă în secțiune și „tăiată” la capete. O *ascuțitoare* din gresie neagră.

*Secțiunile*_{III-VI} și *Casetele*₁₋₂ 1999. Toate au fost deschise și s-au extins inițial pe *Terasa I*, între poartă și colțul dinspre SE al cetății, cu excepția *S*_{VI} care a fost prelungită peste terasele de sub ea. Scopul lor a fost de a verifica existența sau nu a unor construcții, probabilă după cum lăsau să se înțeleagă săpăturile din primele campanii. *S*_{III} și *S*_{IV} încep de la zidul sudic al cetății, în timp ce *S*_V și *S*_{VI} pornesc din incintă. Din păcate, ultimele două nu au fost terminate, zidul cetății neputând fi secționat pentru obținerea profilului și stabilirea modului de construire a lui.

*Secțiunea*_{III} 1999. A fost amplasată la distanța de 22m față de colțul dinspre sud-est al cetății, exact în dreptul bornei de beton care marchează cota dealului și la 9,50m sud de ea. Dimensiuni: 11 x 2m Informațiile cele mai importante furnizate de *S*_{III} 1999 vizează în primul rând zidului cetății: acesta are acum fața exterioară înclinată spre platou și cu relativ multe blocuri alunecate pe *Terasa I*. În m 9-11 se detașează de restul pavajului, prin înălțimea și dimensiunile mai mari ale pietrelor, o bordură-fundație din două și trei rânduri de lespezi de calcar ce traversează secțiunea oblic, pe direcția E-V.

În scopul urmării eventualei continuări a acestei fundații către E-SE, în direcția respectivă a fost deschisă *Caseta*₁ 1999, cu dimensiunile de 3 x 2m, la 2,25m mai sus de capătul aval al *S*_{III}. Pe aceeași direcție (care corespunde celei a fundației) a fost deschisă *Caseta*₂ 1999, cu dimensiunile de 2,40 x 1,70m Concluzia a fost că respectiva fundație traversează toată *C*₁ și se oprește după ce pătrunde câțiva centimetri în *C*₂, depărtarea dintre acest punct și zidul cetății fiind de 7m

*Secțiunea*_{IV} 1999 a fost trasată la vest de *S*_{III}, despărțită de aceasta de un martor de 25cm Este mai lungă decât precedenta cu 2m dar numai în direcția cetății în care și pătrunde, dar lată tot de 2m. La rândul ei este traversată, în capătul aval, de fundația de piatră.

*Secțiunile*_{V și VI} 1999. Ambele sunt situate la vest de *S*_{IV} și despărțite de aceasta și între ele de câte un martor gros de 25cm Inițial au avut aceleași dimensiuni (10,75 x 2m) și au început din cetate, porțiuni care nu a putut fi terminată, la fel ca prelungirea aval a *S*_{IV}.

În toate secțiunile (*S*_{III-VI}) s-a constatat că blocurile desprinse din zidul cetății sunt destul de bine fațetate și că odată cu ele pe terasă a ajuns o cantitate însemnată de ceramică dacică de ambele categorii. Profuziunea ei ar fi putut fi considerată chiar un nivel de locuire dacă nu ar fi fost infirmată de amestecul cu materiale din prima epocă a fierului și chiar cu fragmente ceramice Wietenberg.

Disponerea în „covor” a secțiunilor a permis observații foarte interesante asupra rolului jucat de *Terasa I* pe durata celor două epoci ale fierului și în mod deosebit la succesiunea și amploarea lucrărilor edilitare desfășurate în *Latène*. Rezultatele vor fi analizate în ansamblu, cu excepția parțială a *S*_{VI}.

O primă constatare vizează porțiunea din imediata apropiere a zidului de incintă, lată (inconstant) de 3-4m. Pe pavajul terasei, care începe de la temelia zidului, se aflau blocuri și lespezi de calcar (rar și de ofiolit) destul de bine fasonați, desprinși din paramentul exterior. Ruinarea zidului se pare că s-a produs la intervale mari de timp, după cum demonstrează straturile de pământ dintre pietre, ceea ce nu exclude dintre cauze cutremurele puternice; dacă prăbușirea blocurilor s-ar fi petrecut la o dată anume și violent,

humusul nu s-ar fi stratificat, mai ales pe motivul că sursa lui este foarte săracă iar terenul în pantă. De la marginea acestui depozit până spre m 9 din aval pavajul îl continuă constructiv pe cel de sub dărâmturi. Pe suprafața lui se afla ceramică dacică databilă în faza „clasică,” spre deosebire de vestigiile găsite în amestec cu pietrele și pământul folosite la nivelare. Cantitatea mare de olărie dacică lăsa impresia unei locuiri intense în pragul cuceririi romane. Existența acestora a fost însă infirmată de absența oricăror urme arheologice de construcții, oricât de modeste, materialele fiind căzute foarte probabil din incintă. Pavajul continuă unitar spre aval, pe o lățime de încă 2-3m, zonă mai săracă în inventar.

În cuprinsul secțiunilor III-VI s-a profilat clar o fundație din 1-3 rânduri paralele de lespezi și blocuri de calcar (unele cu laturi constant peste 75cm) care traversează *Terasa I* pe direcția E-V, fundație traversată și de $S_{V,1994}$ și considerată limită de proprietate⁵³. În scopul dezvelirii ei integrale au fost deschise *Casetele*₁ și ₂ 1999 și *Secțiunea*_{VII} 1999. Cu ajutorul lor s-a ajuns la concluzia că de fapt este vorba despre marginea unei suprafețe-platformă de mari dimensiuni, mai înaltă între 10 și 25cm decât pavajul. Ea a fost reperată atât în C_1 (cu dimensiunile de 3 x 2,25m), cât și în C_2 (paralelă cu ea și cu dimensiunile de 6,30 x 1m) prin care a fost pus în evidență capătul ei dinspre cetate. În scopul dezvelirii prezumtivului capăt aval a fost deschisă o altă casetă, la marginea *Terasei I*,⁵⁴ (sau C_3 1999). În suprafața ei, bordura formează un unghi mai mare de 90° cu o altă bordură, paralelă cu buza teraselor. Este foarte important faptul că suprafața dintre ele acoperă cea mai mare parte dintr-o locuință mai veche, care s-a dovedit deosebit de interesantă.

*Secțiunea*_{VII} 1999. Tot două niveluri de locuire și de lucrări edilitare dacice au fost identificate și pe parcursul S_{VII} 1999. Pornită din C_1 1999, ea a continuat în aval peretele sud-estic al acesteia, cu scopul de a se obține un profil al primelor terase de lângă zid. Cu lungimea totală de 19,30m, ea nu a putut depăși lățimea de 1m decât de la m 10,70 până la capăt. Până la m 5,30 ea se află pe *Terasa I*, unde există o treaptă înaltă de 0,75m tăiată în roca nativă. Începând de la această treaptă până la m 12 se afla multă lipitură de perete înroșită de foc peste sau în amestec cu vase dacice sparte pe loc, unele răspândite până în m 15. Ele fac parte dintr-o altă locuință (L_2 1999) care se extinde spre est și spre vest, până în C_3 1999. În m 13-14, oblică pe secțiune (aici lată de 1,50m), tot pe direcția est-vest, a fost interceptată altă bordură din pietre de calcar de dimensiuni mai mici decât cele de pe *Terasa I*. Adâncirea săpăturii a demonstrat că peretele din paiantă al L_2 1999, care începe în m 3, se află sub această bordură, cum bine se vede în planul S_{VII} 1999. Avem de-a face cu încă o „căpăcuire” a primului nivel de locuire dacică, ca și în cazul L_1 1999. Chiar în condițiile în care dimensiunile locuinței nu pot fi precizate, este foarte probabil ca latura (peretele) de pe direcția NE-SV să fi depășit lungimea de 6,50m Vatra se afla în m 4-5, sub lipitura de perete prăbușită, la -50 cm față de actualul nivel de călcare. Sub ea, cu numai 12cm mai adânc și puțin „deplasată” spre vale se găsește o altă vatră, din prima epocă a fierului. Ambele au fost amenajate pe câte un pat de pietre mărunte, asigurate spre vale de o bordură dintr-un singur rând de pietre de calcar de dimensiuni mici. Au cruste parțial crăpate și exfoliate, iar lutul din care au fost realizate amestecat cu pietricele. Acesta este înroșit de foc la cea dacică pe toată grosimea (15-18cm în centru), mai puțin la cea din prima epocă a fierului (10-12cm).

Deși S_{VII} 1999 a traversat o suprafață mică din L_2 1999, **inventarul** provenit din aceasta este la fel de bogat ca al precedentei. Din repertoriul ceramic, spre exemplu, relativ

⁵³ Florea Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei*, p. 59-60, *Cronica*, 2001, p. 79-80.

⁵⁴ Casetă respectivă a fost începută în 1998 dar nu a fost terminată din cauza timpului excesiv ploios. A fost amplasată între viitoarele secțiuni II' și VII 1999. Locul a devenit ținta preferată a amatorilor de comori, între aceștia numărându-se și un localnic din Măieruș cu numele Ionuț G. care a și adus la muzeul brașovean o serie de obiecte, inclusiv vase găsite întregi.

puține sunt doar vasele „de lux”, nelipsind în schimb cele de uz curent (cești, castroane, borcane, chiupuri, fructiere, capace, vase în miniatură „căței de vatră” etc.). Impresia generală lăsată de olăria dacică este că ea poate fi larg datată în secolul II și la începutul celui următor, impresie dată în special de culoarea neagră sau negricioasă a recipientelor modelate cu mâna, precum și de angoba și lustruirea puternică a unora dintre fructierele lucrate cu mâna sau la roată. Locuința pare mai veche decât L_{1-1999} . Și în cuprinsul ei sunt prezente obiecte din fier, unele sugerând că avem de-a face tot cu un luptător: suport de paftă și un pinten din fier, o altă plăcuță nedeterminabilă din bronz și o verigă din același aliaj, cu patină nobilă.

L_{2-1999} nu este singurul complex cu această destinație identificat prin S_{VII} . O vatră a fost secționată și în m 9-10 în profilul estic, în jurul ei fiind și stâncă înroșită. Ceramica din ambele epoci ale fierului existentă și jurul ei nu îngăduie o datare sigură. De la m 14 spre vale secțiunea continuă pe *Terasa III*, începutul căreia este marcat de o dublă treaptă a stâncii naturale înaltă de 40cm și pe care se găsește bordura amintită anterior. Vasele dacice sparte pe loc (puține reconstituibile), dar mai cu seamă resturile unei vetre din m 15-16, demonstrează existența unui alt spațiu de locuit, și el parțial „căpăcut” de pavaj. Mai puține decât în L_1 și L_2 , materialele de aici se datează în același fel (secolul II-începutul secolului I î.Hr.). Și L_{3-1999} a fost distrusă de incendiu. Nici dimensiunile ei nu pot fi precizate, sigură fiind extinderea ei în *Terasa III* pe o lungime de 3m.

Alături de vatra *Latène* din m 15-16, puțin aval și la 37cm sub actualul nivel de călcare există încă o vatră, sigur hallstattană.

Deși de dimensiuni reduse (ne referim la lățime), $S_{VII-1999}$ a confirmat câteva constatări anterioare interesante, observate și în alte zone ale Tipiei Armenișului: 1. prima amenajare a *Terasei I*, este drept sumară, se petrece în prima epocă a fierului; 2. există cel puțin două niveluri de locuire dacică, primul distrus violent în prima jumătate a secolului I î.Hr.; 3. cea de a doua fază de locuire dacică, pusă în evidență din plin pe terasele I-III, nu se materializează în construcții supraterane (locuințe, temple, anexe gospodărești etc.), ci se „rezumă” la acoperirea cvasitotală a tuturor edificiilor anterioare, după o incendiere generală; 4. din acest moment, indiferent de terasă, în geometria planimetrică a acestora apar temeinice infrastructuri de piatră care delimitează suprafețe ce nu se suprapun și nu se confundă cu terasele propriu-zise, antropice sau naturale, și nici nu reprezintă temelii sau fundații de construcții. Prin cercetările anterioare campaniei 1999, asemenea infrastructuri au fost surprinse pe toate terasele I-VI, dar numai în segmente care nu au permis reconstituiri de planuri, cauza fiind cunoscută și des invocată. Nici în campania 1999 rostul lor nu ni s-a părut foarte clar, deși atunci le-am asemuit platformelor de luptă sau de instruire a militarilor cunoscute la Arpașu de Sus⁵⁵, Căpâlna⁵⁶ sau în alte fortificații dacice.

Inventarul Secțiunilor_{III-VII-1999}

Secțiunea III-1999. Ceramică lucrată cu mâna. Borcane. Fragmente din diferite zone ale corpului, de la aproximativ 12 piese: trei buze din pastă semifină, roșietice, cu diametrele între 13 și 18cm și alta din pastă grosieră complet neagră (D=16cm); buze castaniu-roșietice, castaniu-negricioase sau maroniu închis, simplu rotunjite sau îngroșate, cu diametrele între 14 și 27cm; un perete cu multă barbotină, roșu exterior-negru interior și altul castaniu-roșu, decorat cu butoni foarte mici; decorate cu brâu alveolar sunt doar două fragmente roșietice, din pastă semifină. *Cămile* sunt fie de dimensiuni mari, după cum rezultă dintr-o toartă imensă din pastă se3mifină, castanie, rotundă în secțiune, și după un perete cu angobă neagră lustruită, databile în secolele III-II. Tot fragmentare dar mai

⁵⁵ M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976

⁵⁶ I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989.

recente sunt: un fragment de toartă din pastă castanie și altul cu început de toartă castaniu-roșcată, din pastă grosieră. Una dintre căni avea și capac, ilustrat de un exemplar din pastă castaniu-cenușie, cu buza simplă, neîngroșată ($D=21\text{ cm}$).

Ceramica lucrată la roată. Căni. Doar două exemplare: o *oinochoe* ce poate depăși 40cm înălțime, din care se păstrează partea superioară, din pastă fină, cenușie, cu gâtul aproape cilindric, buza evazată (lată de 16 mm) și muchia teșită oblic spre vas, cu falț pentru capac și o nervură circulară pe gât, cană mică ($D_g=12\text{ cm}$) din pastă puțin aspră, roșietică inclusiv în spărtură, buza evazată și cu muchia rotunjită.

Piese de metal: fibulă fragmentară din fier, cu corpul puternic arcuit (inv. II/6433) și un răzuitor din fier (inv. II/6423); *piese din lut ars:* greutate deteriorată, nereconstituibilă (inv. II/6423).

Secțiunea I¹: 1999. Ceramică lucrată cu mâna. Borcane. Aproximativ 25 piese: buze maronii, negre sau castaniu-roșietice, ascuțite (puține), retezate în planuri diferite sau rotunjite, cu diametrele între 11 și 17cm; baze maroniu-roșietice sau cenușiu-negricioase, cu diametre între 9 și 15cm, unele profilate în locul de unire cu corpul care urcă înclinat (tronconic) sau cu început de arcuire (corp globular); gături prelung sau scurt arcuite, buza cu profilatură rotundă la extremitate; mai mulți pereți curbați sau drepți, unii cu butoni mari alungiți, alții rotunzi sau de forma unor „capsule”. Alte fragmente sunt lipsite de decor. Pasta este în general bună, ca și arderea, cu excepția unui vas care folosește ca degresant mult nisip și pietricele și a altora de dimensiuni mari ($D_g=26\text{ cm}$) care aveau în amestec și multe cioburi pisate. O singură bază inelară de la un *chiup* din pastă semifină, roșu (ars secundar, $D_g=20\text{ cm}$). *Străchini.* Fragment din porțiunea corp-buză, pastă cu mult nisip, complet roșu, buza evazată și muchia rotunjită ($D=21\text{ cm}$). *Castroane.* Buză neagră dublu fațetată și muchia rotunjită ($D=33\text{ cm}$). *Cățui.* O toartă din pastă grosieră de la un vas mic, roșu, și alta castanie dintr-un exemplar de dimensiuni medii cu amprente digitale de copii; o buză cu muchia rotunjită, din pastă semifină, roșie ($D=20\text{ cm}$). *Fructiere.* Trei fragmente dintr-un vas cenușiu-negru, angobat, buza arcuită (lată de 7cm), corp tronconic puțin adânc, cu umăr unghiular ($D=49\text{ cm}$); două părți superioare nereconstituibile, dintre care una cu umărul arcuit, buză din alt vas cenușiu-negru din pastă semifină, buza arcuită și muchia rotunjită ($D=25\text{ cm}$). Este sigur că una dintre fructiere nu a avut o întrebuintare casnică. Este vorba despre o parte corp-picior din pastă cu angobă neagră nelustruită exterior, castaniu-roșie interior și miez negru, cu o nervură circulară. O includem categoriei de obiecte speciale deoarece prezintă două perforații tronconice făcute după ardere dar nu pentru reparație. În zona de unire a părților are o nervură circulară cu diametrul de 10 cm. Judecând după începutul de corp de la picior spre buză, vasul avea dimensiuni apreciabile. *Căni.* Și de această dată ele se împart în exemplare foarte mari, folosite și ca recipiente, alături de exemplare medii-mici. În prima categorie se înscriu: fragment dintr-un vas cu gâtul tronconic din pastă neatent aleasă, roșu exterior, negru interior; o gură pâlniată, buza cu două muchii rotunjite ce încadrează o canelură, pastă cu angobă fină interior, castaniu-roșie ($D=27\text{ cm}$); gât tronconic, gură trompetiformă cu buza subțiată și muchia oblică în jos, cenușiu-roșie, și el dintr-un vas de peste 40cm înălțime ($D_g=22\text{ cm}$); perete cu început de toartă elipsoidală în secțiune, castaniu pe ambele fețe dar cu straturi subțiri roșii și cenușii în spărtură, tot dintr-un vas mare, categorie din care mai fac parte multe fragmente de pereți (două cu început de toartă elipsoidală și o buză maronie ($D=16\text{ cm}$), toate din pastă semifină. Cănila de dimensiuni medii-mici reconstituibile măcar parțial sunt cinci: patru sunt din pastă fină cenușiu-roșietică (între ele un gât cu peretele foarte subțire și o buză înclinată exterior, lată de 14mm), cea de a cincea reprezentând un vas cu diametrul gurii de numai 7cm. Este confecționat tot din pastă cenușiu-roșietică, are corp globular și gât tronconic, umăr (rotund) foarte bine marcat, buza evazată dar ruptă din vechime.

Exemplarelor de mai sus li se pot adăuga: un fund cu inel de sprijin, pastă zgrunțuroasă, roșie (D=10cm); gură arcuită cu buza puțin îngroșată iar muchia rotunjită (D=12cm); gurtă pâlniată, buza cu muchia rotunjită cu aceeași dimensiune. *Chiupuri*. Se păstrează fragmente din patru exemplare: gât curbat, pastă fină, roșie, cu nervuri orizontale; gât identic ca formă dar din pastă puțin aspră, gălbuie; perete cenușiu-gălbui din pastă fină; fragment din diametrul maxim (cu umăr), pastă cu multă mică și nisip fin, roșu, decorat cu patru incizii vălurite agitat spre stânga, sub care se află o incizie orizontală; inel de sprijin de la un vas cenușiu, mare, pastă semifină. Dintre cele două fructiere „clasice” una poate fi inclusă în categoria „de lux”. Din ea se păstrează buza arcuită spre picior, subțire, cu muchia rotunjită lată de 3cm (D_g=20cm). Peretele corpului, arcuit, este și el foarte subțire (3-6 mm). De reținut că vasul a fost vopsit pe ambele fețe cu alb. Există doar o *cupă*, respectiv partea superioară dintr-un exemplar cenușiu-roșcat din pastă fină, cu buza evazată, gura înclinată și cu guler interior (D=23cm), cu o nervură circulară sub buză. Un singur *capac*, pastă fină, cenușie, profil curbat, butonul rupt.

Piese din metal. **Fier**: ac de fibulă (inv. II/6432); dălțiță ruptă din vechime (inv. II/6444); lamelă mică (inv. II/6445). **Bronz**: „lingou” de dimensiuni mici (L=3,5cm, l=1cm, gr.=0,5cm, inv. II/6446,); fragment dintr-un posibil *instrument medical* (L=4cm, inv. II/6434), cu analogie la Galații Bistriței⁵⁷.

*Secțiunea*¹⁹⁹⁹. *Ceramica modelată cu mâna*. (sunt prezentate materiale din pavaj și, parțial, de sub dărâmturile zidului cetății. *Borcane*. Sunt de departe cele mai numeroase și mai diversificate după formă, pastă, ardere și datare, numărul lor ridicându-se la aproximativ 100. Cele mai multe sunt din pastă semifină (în special cele cu nuanțe castaniu-negre sau cenușii) și relativ bine arse, nelipsind cele cu pietricele sau chiar grosiere (cenușiu-negre ori castanii). În ceea ce privește profilele sunt de amintit vasele cu peretele aproape drept confecționate din pastă fină, maronii interior, cu buza retezată orizontal sau înclinată, uneori cu muchii ascuțite; tot cu peretele aproape drept există părți superioare din aproximativ 20 vase castanii, cenușiu-negre sau cărămizii, care au buza cu muchia rotunjită, uneori îngroșată. Exemplarele cu profil arcuit sunt mai puține, și ele din pastă fină sau semifină, buza rotunjită și puțin retrasă interior. Aproximativ jumătate dintre piese au gâtul arcuit și buza diferit profilată exterior cu muchia rotunjită sau ascuțită; alte vase au buza retezată. Culoarea predominantă este negrul. Diametrele la gură se înscriu între 13 și 36cm. Decorul este foarte variat, cu sublinierea că fasciculele de incizii cu pieptenele se regăsesc pe relativ multe exemplare, aproape toate negre sau cenușiu-negricioase. Butonii sunt alungiți, prismatici sau arcuiți, cei mai mulți părănd a fi desprinși de pe vase databile în secolele IV-III, deși nu lipsesc cei specifici secolelor I-I. Brăurile sunt fie alveolate, fie „șnur” sau crestate oblic (ultimele două foarte rare și prezente numai pe vase din pastă fină, indiferent de perioada în care se datează). Două borcane au deasupra diametrului maxim câte un brâu ascuțit (muchiat), simplu. Buzele (cu diametrele între 7 și 20cm) sunt fie simple, fie profilate rotund sau ascuțit. *Cești-opaiț*. Două părți inferioare cu torți ce pomesc de la nivelul bazei, din pastă grosieră, roșii, cu diametrele de 12 și 14cm; patru torți (trei cărămiziu-roșietice, una castanie), neglijent finisate, provin de la exemplare mari. O toartă are canelură longitudinală, alta este torsionată. S-a descoperit și o piesă în miniatură, din pastă aspră, roșie, cu apucătoarea „trasă” din pastă de la nivelul fundului. Un singur exemplar are buza crestată oblic; este confecționat din pastă compactă și puțin aspră la pipăit, de culoare neagră, buza muchiată. *Căni*. Fragmente din aproximativ 10 exemplare: parte superioară, pastă fină, cenușie, gât tronconic, buza profilată ascuțit în afară

⁵⁷ Șt. Dănilă, V. Bologa, T. Ghijan, în *Istoria Medicinii. Studii și comunicări*, 1957, apud Liliana Daniela Suciuc, în *Studia in Honorem Demetrii Protase, Bistrița*, 2006, Pl. III/3

(D=14cm); gât de la un vas mare, arcuit, pastă cu nisip și pietricele, cu nuanțe negre și cărămizii, buza cu muchia rotunjită (D=20cm); perete cu început de toartă (plată) dintr-un vas mic, castaniu; gura unui vas mare, pâlniată, pastă fină, cenușiu-neagră inclusiv în miez, nelustruită; două părți inferioare (una cu corp globular) cu inel de sprijin D=7; 8cm), unul negru-roșcat, celălalt roșu și cu mult nisip în pastă. O toartă din pastă fină, cu angobă neagră lustruită, elipsoidală în secțiune. *Fructiere*. Toate cele patru exemplare sunt de dimensiuni mari, confecționate din pastă fină cu angobă neagră lustruită metalic. Un vas are umăr unghiular iar altul arcuit și buza mult curbata în jos. Datare: sec. II î.Hr. *Chiupuri*. Cele aproximativ 10 exemplare ilustrate prin buze, pereți, baze și butoni au fost lucrate din pastă semifină sau grosieră și au culori apropiate de roșu, semn al arderii secundare. Nu sunt posibile reconstituiri.

Din ansamblul vaselor se disting două părți superioare din pastă cu mult nisip și pietricele, castanii, buza evazată dar ruptă la amândouă. Deteriorarea împiedică includerea lor în rândul *fructierelor* sau al *capacelor* (D=15; 19cm). În categoria *imitațiilor* includem un perete dintr-un *castron* din pastă semifină, cenușiu exterior, gălbui interior și cu miez negru, prevăzut cu apucătoare „plină” lipită orizontal pe corp, iar cu probabilitate un alt fragment de perete din pastă fină, decorat cu un relief trapezoidal în secțiune. Originalele castronului sunt databile în secolele IV-III, vasul nostru putând fi puțin ulterior. Interesantă și greu de încadrat unui anume tip de vas dacic este o parte superioară dintr-un recipient din pastă cu degresant de nisip cu bobul mare, cioburi pisate și mică, roșcat interior și castaniu în afară, cu buza identică *situlae*-lor și corpul cu început de arcuire (umăr rotunjit). Piesa pare a fi un hibrid *situla-borcan* mare sau *castron* mare.

Ceramica lucrată la roată. Este vorba de două „căni” de dimensiuni foarte mari, cu înălțimi de aproape 50cm: vas din pastă aspră, cu nisip și mică, roșietic dar cu miez negru. Păstrează baza cu marginea profilată rotund și fragmente din gura pâlniată, buza cu muchia ascuțită (D_f=17cm; D_g=15 cm); torțile erau prinse la 3,5cm sub buză. Baza cu *omphalos* trimite spre un original grecesc greu de precizat tipologic dar oricum dintre vasele databile larg în secolele V-III (*oinochoe*), produsele autohtone fiind evident ulterioare; vas cu gura pâlniată și falț pentru capac, muchia buzei îngroșată și cu două profilaturi circulare la partea inferioară (D_f=20cm). În ambele se păstrau lichide.

*Secțiunea*_{v1 1999}. **Inventar**. *Ceramică lucrată cu mâna*. *Borcan*. Aproximativ 30 exemplare, ilustrate prin fragmente din diferite părți ale corpului. Pasta este majoritar semifină, nelipsind cea grosieră sau fină, cea din urmă constant maronie cu nuanțe. Diametrele la gură se înscriu între 7 și 20cm. Doar două vase (cu gura arcuită și buza retezată oblic) au multă barbotină. Există exemplare din pastă cu multe ingrediente. cenușii, cenușiu-roșietice sau castanii, cu gura arcuită ori pâlniată, buza diferit îngroșată și muchia rotunjită. Vasele databile în secolele II-I î.Hr. se disting pe de o parte prin culoarea neagră sau negricioasă și prin lustruire, dar și prin decor: butoni mari în alternanță cu butoni mici ascuțiți, sau brăuri ascuțite și incizii curbate, rare, impresia cvasigenerală fiind aceea de arhaism *Căni*. Atrage atenția în mod deosebit o parte inferioară din pastă cu multe ingrediente dar omogenă, roșie exterior, neagră interior, angobată. Fundul are inel de susținere puțin înalt, asemănător celor lucrate la roată. Mai există un vas cu inel de sprijin dar și cu *umbo*; este din pastă semifină, neagră, culoare pe care o au mai multe piese, toate databile în secolele II-I. Din rândul celor databile în faza „clasică” amintim partea inferioară a unui vas mic din pastă cu nisip, mică și cioburi mărunțite, negru, profilul aproape drept, baza neprofilată. *Fructierele* sunt reprezentate de o buză castaniu-neagră, cu miezul din straturi roșii și negre, precum și de o parte superioară dintr-un alt vas din pastă semifină, negru, cu buza groasă și puternic arcuită, umăr rotunjit, muchia buzei ascuțită.

Cea din urmă poate fi datată în secolele II-I. De la *cupe* se păstrează două exemplare fragmentare. Un picior (gol interior) și început de corp, pastă semifină cu angobă neagră lustruită exterior, baza retezată oblic și o parte superioară din alt vas complet negru, cu buza tăiată orizontal și invazată.

Ceramica lucrată la roată. Cele mai numeroase sunt fragmentele din *căni* și *urcioare*, însă greu de repartizat riguros tipurilor respective. Excepție fac două buze de căni din pastă fină, cenușie, cu gura arcuită și buza invazată prevăzută cu o mică fațetă, muchia rotunjită și puțin îngroșată ($D=23\text{cm}$); vas din pastă și de culoare similară, gura pâlniată, buza retezată orizontal și îngroșată spre exterior ($D=15\text{cm}$). Celelalte fragmente fac parte din vase cenușii din pastă fină sau semifină, profilul cu umăr întotdeauna marcat, de dimensiuni medii și mici. Un perete păstrează locul de prindere a torții elipsoidale în secțiune, în timp ce altul are deasupra umărului, care corespunde diametrului maxim, o canelură circulară și trei incizii paralele vălurite. De la un vas mare provine o buză subțire, roșie, muchiată și lustruită exterior. Alte fragmente reprezintă diferite segmente din corp, cu profile tronconice sau globulare. Doar un exemplar are exterior angobă cenușie intens lustruită, în contrast cu interiorul negru și aspru la pipăit. Cele mai multe au fundul inelar. Indiferent din ce zonă a corpului provin, fragmentele indică prezența a aproximativ 12-13 vase. *Fructierele* sunt prezente doar printr-un fragment de parte superioară (fără buză) sin pastă fină, cenușie, cu corpul adânc. Un fragment de perete cu umăr unghiular, din pastă compactă, cenușie, decorat cu o bandă din 5 incizii paralele poate fi dintr-un *capac* de dimensiuni apreciabile.

Majoritatea fragmentelor au fost fie aduse din altă parte, fie provin din locuințe situate pe același loc, și într-un caz și în altul anterioare amenajării definitive a *Terasei I*. Anticipăm că pe aceeași terasă au fost descoperite în campaniile următoare vase întregi databile în secolele V-IV î. Hr., originale sau imitații.

Secțiunea¹⁷¹ 1999. Ceramică lucrată cu mâna. Cele mai numeroase sunt *borcanele*, fragmentele provenind de la aproape 100 exemplare. Părțile superioare sunt de la aproximativ 20 de vase, majoritatea din pastă semifină, dintre acestea 10 au culoarea castaniu-roșietică, cinci sunt negre iar celelalte cu nuanțe de castaniu. Gâtul este diferit arcuit sau tronconic (la cele mai multe), puține având peretele aproape drept. Exemplarele castaniu-roșietice au aproape fără excepție buza cu muchia rotunjită (unele profilate exterior), cu deschiderea gurii între 8 și 20cm O parte dintre fragmentele din zona gâtului și din corp au fost arse secundar, raportul dintre ele și cele castaniu-negricioase dovedindu-se echilibrat. Atrag atenția 2 fragmente dintr-un vas bitronconic, roșu, cu buza ruptă, care are pe diametrul maxim o profilatură atent netezită, asemănătoare unei „centuri” (în vas, amprente olarului). După formă, fragmentele pot aparține unei *căni*. În rândul miniaturilor pot fi incluse mai multe piese, între care trei părți superioare din pastă semifină, cenușiu-castanii. două cu gâtul arcuit și alta cu gât drept, toate cu butoni deasupra diametrului maxim; gura pâlniată. Două vase, tot dintre cele mici ($D_g=5,9\text{cm}$) sunt decorate cu brăuri alveolare. Un alt văscior ($D_g=3,5\text{cm}$) se apropie de forma unui pahar, este din pastă semifină, neagră. Fundurile borcanelor, dintre care peste 25 întregibile, sunt fie drepte, fie diferit dar nu exagerat profilate; au diametrele între 6 și 15cm. Decorul în relief cel mai des întâlnit este reprezentat de butoni, cu un raport echilibrat între cei rotunzi și cei ovali; câțiva sunt arcuiți, iar două imită perfect „creasta cocoșului”. Cei rotunzi sunt sau nedecorați, sau cu o cruce ori o alveolă de obicei centrală. *Străchinile* și *castroanele* sunt din nou dificil de departajat din cauza fărâmițării avansate, cu excepția a două părți superioare din tot atâtea vase: una din pastă cu impurități, cu angobă neagră inclusiv în spărtură, unde se văd și straturi foarte subțiri, roșii (datorate întotdeauna compușilor feroși, amănunt asupra căruia se va reveni) are un corp arcuit dar fără umăr bine marcat, gura cu buza groasă dar cu

muchia ruptă, cu diametrul de peste 35cm, de unde se poate deduce că este vorba despre un exemplar de dimensiuni mari. Vasul poate fi datat în secolele II-I. Și celălalt exemplar face parte din categoria vaselor mari ($D_g=30\text{cm}$), deosebirea constând în angoba roșcată și în faptul că buza este înclinată (muchia ruptă). Celelalte trei vase sunt prezente tot prin părți superioare: una din pastă fină, roșie, umăr bine marcat ($D=15\text{cm}$), alta din pastă semifină, angobă castanie, corp puțin adânc, buza orizontală, $D=23\text{mm}$). Al treilea exemplar este tot din pastă semifină, cu angobă roșietică, gura înclinată dar buza ruptă ($D=30\text{cm}$). Din repertoriul paharelor face parte un singur vas cu profil bitronconic, din pastă fină, roșie cu pete cenușii în afară și maronii în interior, miez roșu, buza simplă cu muchia rotunjită ($D_g=4\text{cm}$). *Căni*. Aproximativ 10 exemplare, din pastă fină ori semifină și întotdeauna cu angobă cenușiu-roșie sau neagră cu miez roșu, cele negre având angoba lustruită. Din păcate, gura vaselor nu se păstrează decât într-un caz: buza are două mici „trepte” și muchia rotunjită. Torțile au secțiuni plate, ovale sau cu câte două caneluri longitudinale. La vasele cu angobă neagră se remarcă abundența nisipului foarte fin din pastă. Un exemplar este atât de bine finisat încât poate fi confundat cu unul lucrat la roată. *Ceștile-opaiț*, rulate și arse secundar, sunt aproximativ 10. Sunt confecționate din pastă grosieră sau semifină, fie că este vorba de pereți, torți (ovale sau dreptunghiulare în secțiune), buze (rotunjite) sau funduri (drepte sau ușor profilate). *Fructierele* fragmentare sunt cinci, toate greu reconstituibile. Pasta este semifină sau fină, iar culoarea neagră și puternic lustruită sau castaniu-neagră și la fel lustruită. Doar un exemplar are diametrul gurii de 30cm, celelalte înscriindu-se între 40 și 45cm, dovadă a dimensiunilor lor mari, fapt ce rezultă și dintr-un picior fragmentar de la un vas din pastă semifină, negru și puternic lustruit exterior, al cărui diametru este de 15cm. Datarea cea mai potrivită ni se pare a fi intervalul dintre anii 150-50 î. Hr. Fragmentele de *chiupuri* permit identificarea a 12-13 exemplare, cele mai multe cu profil alungit. Pasta este în general bună, iar la patru vase foarte compactă și angobată, ceea ce poate să însemne că erau destinate exclusiv păstrării lichidelor. Culoarea predominantă este cea roșietică sau castaniu-roșietică; trei exemplare sunt cenușii-închis spre bază și interior. La vasele din care se păstrează partea superioară gâtul este arcuit sau pâlniat, buzele sunt rotunjite, retezate orizontal sau oblic, două cu falț pentru capac. În general, chiupurile sunt de dimensiuni medii (sub 1 m înălțime), cu diametrele la gură între 16 și 38cm, excepție un vas cu diametrul gurii de 48cm. Nici datarea lor nu este mai recentă de jumătatea secolului I î.Hr.

Ceramica lucrată la roată este mai slab reprezentată. Multe fragmente sunt atipice dar din pastă fină, cenușie, databile în faza „clasică”. La fel se datează unele fragmente din buza vaselor, una „în trepte” și cu muchia scuțită ($D=30-34\text{cm}$), spre deosebire de o altă parte superioară din pastă fină dar cu angobă cenușiu-închisă și intens lustruită, buza arcuită și muchia rotunjită. Două fragmente sunt din *fructiere*, celelalte putând fi din *căni* sau *castroane*. De la *chiupuri* există câteva cioburi roșii din pereți, din pastă puțin aspră și cu multă mică, precum și o parte superioară dintr-un vas cu buza „în trepte” și trei nervuri circulare pe gât. O singură buză de *castron*, pastă fină, cenușie, cu muchia rotunjită ($D=30\text{cm}$) și alta din pastă similară dar roșie și cu miez cenușiu, ce poate fi și dintr-o *strachină* mare.

Piese din metal. **Fier**: ac de cusut întreg (cu urechiușă), $L=11,5\text{cm}$ (inv. II/6431); suport pafta fragmentar (inv. II/6437). **Bronz**: ac, rupt și îndoit (inv. II/6436); verigă dintr-un colier (inv. II/6438) și un fragment dintr-o piesă nedeterminabilă (inv. II/6455). **Lut ars**: o fusaiolă fragmentară și o „perla neagră”, iar din piatră două *ascuțitori* de gresie și spărturi de râșnițe din tuf vulcanic.

În amestec cu materialele prezentate s-au găsit două „*tessere*” decupate din vase hallstattiene, nefinisate pe muchie.

Din perioada de trecere la epoca bronzului semnalăm un ciob dintr-un vas Coțofeni, din pastă fină, maronie, cu incizii în formă de „brăduți” alăturați.

*Caseta*₃ 1999. A fost trasată la vest de *S_{III}* și în aval de *Secțiunile_{III}* și *IV* de pe *Terasa I* din acest an. Modificată în funcție de deteriorările suferite din partea căutătorilor de comori, ea a avut în final dimensiunile de 11 x 7m. Prin ea a fost descoperită una dintre cele mai interesante construcții de pe Tipie, acoperită cu un pavaj de piatră de calcar, pavaj prin care ieșeau la suprafață fragmente ceramice dacice și o ceașcă-opaiț întreagă dar îngropată în acesta.

Locuința măsoară aproximativ 10 x 6,50m și era orientată cu peretele lung pe direcția E-V; formă dreptunghiulară. Pereții erau din paiantă ai cărei stâlpi se sprijineau pe lespezi de piatră albă sau de gresie, cu distanțe de aproximativ 1,20m între ele. Lipitura de perete era prăbușită vertical ca urmare a unui incendiu foarte puternic, acoperind (și ferind de la distrugere) partea de inventar aflată pe el sau pe podea, lângă el. Este compusă din două încăperi, pentru prima dată putând fi stabilite funcțiile fiecăreia. Suprafața de 65m² o include printre construcțiile civile mari din Dacia preromană.

Astfel, în încăperea mare, situată spre vest și măsurând 6 x 6,50m, au fost găsite numai vase de dimensiuni mici (cești, borcane în miniatură, străchini, cănițe etc.) dintre care numai două erau lucrate la roată, în timp ce în camera dinspre vest se aflau vase de dimensiuni mari, confecționate în ambele tehnici: borcane, chiupuri, fructiere (unele cu capace pe ele!, toate fără conținut), străchini și numai trei borcane în miniatură (de fapt păhăruțe). În total, în ambele încăperi se aflau peste o sută de vase întregi sau întregibile, care acopereau complet podeaua de lemn a acestora. În timp ce vasele mari sunt „repartizate” pe toată suprafața podelei, cele din încăperea alăturată (vestică), întregi sau sparte pe loc, se înșiruiau de-a lungul peretelui nordic, acoperite de lipitură de perete. Cu siguranță cele din urmă stăteau în mod obișnuit pe rafturi prinse de pereți, spre deosebire de cele mari, destinate proviziilor, care erau așezate pe podeaua de lemn, dovedită de arsura de sub ele. În unul dintre borcanele de dimensiuni medii (28cm înălțime), dar și printre fragmente ceramice de la chiupuri, se aflau boabe de cereale carbonizate. Într-un chiup era o cantitate mai mare de grâu (probabil chiar plin în momentul arderii, în el putând încăpea aproximativ 40kg), și el carbonizat. În nici una dintre fructiere, inclusiv în cele cu capac, nu erau resturi alimentare, ceea ce poate să arunce un semn de întrebare asupra utilizării lor la servirea mesei. Mai mult, la interior angoba și lustruirea se păstrează intacte, cel mai bine conservat fiind un exemplar cu înălțimea și diametrul la gură egal, 45cm. Și aflarea împreună cu vasele de provizii pledează pentru scoaterea lor din rândul veselei: dacă ar fi fost folosite la servirea mesei ele ar fi trebuit să fie alături de vasele mai mici, în camera alăturată, vase care aveau această destinație, alături de cele pentru băut⁵⁸. Din inventarul ceramic fac parte și vase grecești de import, aici amintind un *lekythos* și torți de amfore⁵⁹.

Este posibil să avem de-a face cu o compartimentare a interiorului în spațiu pentru păstrarea proviziilor alimentare și spațiu special pentru masă și desfășurarea meșteșugurilor casnice.

Foarte interesantă este *amplasarea vetrei*, inclusă camerei mari: ea funcționa într-un cotlon-ependice acoperit (polată) practicat în peretele estic dinspre cetate și avea acces din ambele părți, interior-exterior. De aici se pot trage concluzii de ordin practic și de eficiență: 1. vatra nu era folosită exclusiv la prepararea hranei, ci și la operațiuni de reparare (poate și de confecționare) a uneltelor și a armelor; 2. ea nu putea încălzi interiorul, scop în care trebuia să se apeleze la alte mijloace.

⁵⁸ Fl. Costea, *Dacii*, p. 58-59 și *passim*.

⁵⁹ Vezi Fl. Costea, V. Crișan, *Daci și Celți în sud-estul Transilvaniei*, Brâila-Bistrița, 2006 (în curs de apariție).

Locuința (*L*₂ 1999) a fost parțial acoperită (colțul dinspre nord-vest) de bordura uneia dintre platformele de pe *Terasa I*; cu certitudine ea aparține nivelului de locuire anterior jumătății secolului I î.Hr., răstimp în care peste ea a fost așternut un pavaj de piatră și s-au amenajat platformele de pe *Terasa I*.

Ceramica lucrată cu mâna. Borcane. Reprezintă tipul de vas cel mai bine reprezentat: peste 80 de exemplare, găsite întregi, sparte pe loc dar întregibile și fragmentare. Referindu-ne doar la ultima categorie, indiferent din ce zonă a vasului provin fragmentele, trebuie spus că pasta este semifină sau fină iar culorile într-un spectru foarte divers, influențat de arderea care a pus capăt locuinței: negru, cenușiu-negru, cenușiu-roșiatic, cărămiziu, roșu-cărămiziu, castaniu cu nuanțe; unul dintre vase era contaminat de o crustă de calcar alb. Părțile superioare sunt în majoritate puțin arcuite sau tronconice, cu buza brusc curbată spre afară și cu muchia rotunjită sau retezată în planuri diferite înclinate sau dreaptă și neîngroșată dar tot rotunjită sau retezată. Diametrul gurii oscilează între 14 și 22cm. Fundurile sunt întotdeauna plate, cele mai multe neprofilate, unele neatent finisate și cu muchii rezultate din unirea cu corpul. Diametrele oscilează între 7 și 15cm, cu excepția celor în miniatură care sunt mult mai mici. Corpul este globular, apropiat de cel bitronconic, „pepene” sau arcuit (globular) în partea inferioară și tronconic în cea superioară. Primul profil menționat este ilustrat de două părți superioare: una din pastă compactă și puțin „aspră”, roșu-cenușie, cu gura olică exterior și buza puțin evazată, muchia rotunjită, decorată cu butoni simpli rotunzi ($D_g=16\text{cm}$); cealaltă, din pastă roșie, semifină, cu gâtul înalt și cilindric (similar cănilor de secol III-II î.Hr.), buza ca a precedentului. Există un exemplar care „combină” elemente de borcane și castroane: perete cu profil arcuit, pastă fină, roșu, decorat cu un brâu asemănător unei „creste de cocoș”. *Decorul*, în general, este la rândul lui divers: butoni rotunzi, simpli sau cu incizii cruciforme, alungiți și cu 1-3 alveole mici, brăuri ghirlandate întrerupte butoni plați, pastile mari aplicate aparent neglijent și „neretușate”. Nu lipsesc inciziile cu un mesaj simbolistic evident⁶⁰. Nu puține sunt borcanele în miniatură, unele în formă de butoiaș, altele similare paharelor (cupe fără picior). Acestea erau cele mai multe aliniate peretelui dinspre nord. Precizăm că acest vas (inclusiv miniaturile) este prezent în depunerea rituală deja publicată și descoperită lângă același perete al locuinței acum în discuție, ele fiind posibil să provină chiar din inventarul acesteia⁶¹. Datarea lor, luate în ansamblu, se oprește în primele decenii ale secolului I î.Hr. Unele tipuri, menționate acum sau anterior⁶² nu se mai întâlnesc în repertoriul „clasic” al ceramicii dacice, fiind semnalate numai într-o groapă rituală tot de pe Tipie, pe *Terasa V*, la încrucișarea secțiunilor *XV-XVIII*. *Străchini.* Părți superioare din două vase din pastă semifină, cu nuanțe cenușiu-roșietice; una are umărul bine marcat rotund, buza evazată și cu muchia dreaptă, cealaltă cu umăr unghiular dar bine evidențiat, și ea cu buza evazată dar ruptă ($D_g=11, 14\text{cm}$). *Chiupuri.* Peste 100 de fragmente din două vase înalte de aproximativ 1m, din pastă cu nisip, mică și cioburi pisate, ambele înroșite de arderea secundară. Unul are buza puțin răsfântă exterior și îngroșată, celălalt retezată oblic. Sunt decorate cu brăuri alveolate cu un duct sinuos pe gât, iar pe corp ghirlandate, întrerupte de butoni cu câte trei alveole. Doar unul păstrează baza ($D=17\text{cm}$). Profilul amândouă este accentuat curbat; diametrul gurilor: 33 și 34cm, o parte superioară dintr-un exemplar mediu-mic din pastă semifină, roșu, cu început de brâu alveolat pe umăr, buza cu porțiuni rotunjite sau ascuțite ($D_g=28\text{cm}$) și o buză din alt exemplar cu gura pâlniată, buza cu muchia puțin rotunjită; pasta cu mult nisip și pietricele ($D_g=35\text{cm}$). *Căni.* O parte

⁶⁰ Fl. Costea, în *Augusta*, 4, 1999, p. 105-119.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, în special 2-3, 10.

superioară cu gât arcuit, buza lată de 2cm și cu falț pentru capac, pastă fină. Celelalte fragmente, din diferite părți ale vaselor, provin din alte 7-8 exemplare, majoritatea din pastă fină sau semifină, angobate și atent finisate, părând a fi destinate exclusiv lichidelor. Unele au nervuri horizontale pe gât sau pe umăr. O cană a cărei pastă conține mult nisip fin și mică, cenușiu-castanie, putea depăși înălțimea de 35cm. De la *strecurători* s-a recuperat doar un fragment din pastă roșietică, semifină. *Cești-opaiț*. O parte inferioară cu peretele aproape vertical și cu baza puțin profilată ($D=5,7\text{cm}$) și un alt perete puțin curbat, din pastă aspră, castaniu-roșie în afară și maroniu-neagră interior, buza profilată și cu muchia rotunjită. Este decorată cu alveole.

În rândul *imitațiilor* poate fi inclus un văscior asemănător unui *lacrimarium*, cu gâtul tronconic și buza arcuită exterior ($D_g=4,5\text{cm}$).

Ceramica lucrată la roată. Cupe. Numeroase fragmente din minimum cinci vase. Din trei se păstrează doar butăze: una lată de 2,5cm, cu muchia rotunjită; una cu muchia ascuțită și la fel de lată, ambele din pastă fină, gălbui-roșietică și cu luciu metalic, corpul cu umăr exterior; al treilea exemplar are gâtul tronconic, este din pastă cenușie și are prag interior. Diametrele între 15-16cm. Dintr-un alt vas se păstrează circa două treimi din corpul adânc, cu guler interior și umăr arcuit, buza curbată și muchia rotunjită, cu albiere (pentru capac) și o nervură fină, lată de 3cm. O nervură există și la unirea corp-picior ($D=4,7\text{cm}$). Deși inițial cu angobă neagră foarte lucioasă, în funcție de intensitatea arderii secundare, vasul are acum nuanțe cenușiu-negre, gălbui-roșietice sau roșii (piciorul); gura, puțin arcuită, are în prezent înălțimea de 33cm. Altă cupă, din care s-a păstrat mai puțin, are profil asemănător, gura puțin mai înaltă dar tot arcuită și prezintă un guler rotund la interior; buta este lată de 3cm și are muchia rotunjită ($D_g=25\text{cm}$). Toate exemplarele sunt din pastă fină. *Fructiere*. Se păstrează fragmente din aproximativ 16 vase. O parte superioară dintr-un vas foarte mare ($D_g=55\text{cm}$) din pastă neagră, fină, cu corpul pornind oblic din buza orizontală, lată de 5,5cm și în trei „trepte” canelate, gura verticală; buza dublu fațetată din alt vas cu început de corp cu umăr unghiular, gura verticală, din pastă fină, cu angobă cenușie, lucioasă ($D_g=52\text{cm}$); un exemplar cu corp adânc, din pastă aspră, cenușiu-neagră, și altul din pastă similară dar de dimensiuni mai mici ($D_g=23\text{cm}$). Din partea inferioară se păstrează două fragmente: un picior din pastă fină, cenușiu-gălbui, cilindric ($D=5,2\text{cm}$) și partea de jos a altui picior din pastă fină, cenușie, terminată cu două plinte retrase, singură din faza „clasică” și, credem, ajunsă fortuit în locuință; celelalte se datează identic borcanelor. Se cuvine reținută pasta fină din care este realizată majoritatea vaselor. *Urcioare*. Două buze cu perete subțire, din pastă fină, roșie, arcuite exterior, ambele cu muchia rotunjită, cu guler interior și prag pentru limitarea pătrunderii dopului, cu $D_g=10\text{cm}$. Ambele sunt piese de import sau imitații reușite. Fragmentele de *câni* provin de la aproximativ 40 de exemplare, majoritatea cu corpul globular și baza cu inel de sprijin ($D=6-14\text{cm}$). Sunt confecționate din pastă fină (cu excepția unuia din pastă aspră, neagră). Torțile sunt fie din baghete (la cânila mici sau mari), fie dintr-o bucată, late și cu una sau două caneluri longitudinale. Doar două vase cu buza răsfrântă exterior (lată de 4,5cm) sunt de dimensiuni superioare celorlalte, cu diametrele la gură de peste 20cm; trei au falțuri pentru capac. Și în rândul cânilor se găsesc piese importate: un fragment din zona gât-buză din pastă fină, roșie, cu falț, muchia îngroșată și nervură circulară în exterior ($D_g=9,5\text{cm}$); un fragment similar, tot cu peretele subțire și roșu ($D_g=7,5\text{cm}$) și altul similar, cu $D_g=11\text{cm}$, cărora li se adaugă u perete din pastă identică. Un vas ($D_g=13\text{cm}$) are gura și corpul decorate cu linii lustruite în „plasă”, Umărul vasului, care se află pe diametrul maxim, este marcat de o rotunjire abia perceptibilă. În zona de asamblare gât-corp are două nervuri circulare. Din aceeași zonă mai provin fragmente din alte 7-8 vase cu pereți subțiri, cenușii

exterior, roșii interior. Gâtul este aproape la toate cilindric sau puțin tronconic, buza evazată (două cu falț pentru capac).

O atenție aparte merită câteva exemplare, din păcate neîntregibile, care fac parte din *importuri și imitații, unele foarte reușite*: un picior de vas foarte mic (sau apucătoare de capac?) din pastă cenușiu-neagră, cu muchia rotunjită ($D=4\text{cm}$); o parte superioară dintr-un vas cenușiu cu pete roșii, gât arcuit, buza evazată și cu muchia rotunjită. Pe gât are o bandă de 6-7 incizii circulare. *Castron roman de import* ($D_g=15\text{cm}$); buză de vas cu început de corp globular, pastă fină, gălbui pe ambele fețe, miez cenușiu, buza cu muchia rotunjită și două caneluri fine pe gât $D=18\text{cm}$); vas globular din pastă puțin aspră, buza cu muchia simplă, rotunjită, cu două albieri exterioare largi ($D=18\text{cm}$); o buză (capac?) cu perforație tronconică, pastă fină, roșie ($D=32\text{cm}$) Un fragment dintr-un perete de vas nedeterminabil tipologic (cană?), din pastă cu nisip și paiete foarte fine de mică, din zona curbării maxime (corp în genere globular dar cu două unghiuri abia observabile) este decorat cu un relief ce reprezintă piciorul stânga-față al unui animal aflat în poziție staționară sau, mai degrabă, în mers spre stânga dar în momentul de sprijin; identificarea animalului oscilează între feline și câine-lup. Motivul nu se regăsește (în relief) pe toreutica dacică, fiind prezent în schimb pe ceramica pictată din Dacia, autohtonă sau de proveniență celtică⁶³. El este prezent, în schimb, pe *terra sigillata*. Credem că este vorba despre un import roman, posibil și pe filieră celtică; la vremea respectivă, cu relieful întreg, vasul reprezenta o evidentă aluzie cultural-mitologică, afirmație întărită și de găsierea în locuință a unei figurine de mistreț din lut ars. Alte aproximativ 100 de fragmente de vase cărămizii, arse secundar până la vitrifiere, conțin și ele părți din piese importate sau imitate: câni care pot depăși 30cm înălțime; trei torți de amfore (cu una sau cu două caneluri longitudinale) care pleacă orizontal de sub buză și se frâng în unghi drept spre corp, alături de alta bandată; o cană din pastă fină, cenușiu-neagră, cu toarta plată prinsă deasupra diametrului maxim, și ea de dimensiuni mari; un gât din pastă roșie, cu o nervură circulară exterioară (posibil amforă) și fragmente din zona gât-buză de la alte câni; o buză de urcior puțin arcuită spre afară, din pastă foarte fină și cu grosimea de 2-3mm, cu muchia rotunjită ($D_g=6\text{cm}$); mai multe capace de tip roman, *imitate*, dintre care unul întregibil, din pastă fină, neagră, aflat în momentul descoperirii pe una dintre fructiere.

Piese din metal. Fier: ac întreg, $L=10\text{cm}$ (inv. II/6424); ac rupt (inv. II/6456); vârf săgeată cu două aripioare (inv. II/6427); vârf săgeată foliform (inv. II/6428); frigare cu doi dinți arcuiți, mânerul rupt (inv. II/6429); cuțit rupt (inv. II/6451); cuțit cu mâner curbat (inv. II/6425); lamă de cuțit (inv. II/6462); corp fibulă puternic arcuită (inv. II/6457); ac fibulă, rupt (inv. II/6459); cui, $L=11\text{cm}$ (inv. II/6463); floare cui (inv. II/6460); două lamele de dimensiuni mici (inv. II/6430, II/6461). **Bronz**: ac cu lungimea de 9cm. Fiind rupt la capătul gros, nu suntem siguri că nu se poate data și în prima epocă a fierului (inv. II/6426). **Lut ars**: trei fusaiole (inv. II/6441, II/6443, II/6450), o *tesseră* (inv. II/6439) și vase în miniatură.

Figurină zoomorfă: piesă din pastă fină, roșcat-maronie, asupra detaliilor căreia nu s-a insistat suficient în timpul confecționării; sex bărbătesc. Dimensiuni: $L=3\text{cm}$; $\hat{I}=2\text{cm}$ (inv. II/6442). A fost găsită pe podeaua locuinței, împreună cu numeroasele vase sparte pe loc, întregi sau întregibile.

*Casetă*₁ 2000. A fost trasată în marginea de nord-vest a platoului, între m 13,50 și m 15,50 de la colțul dinspre terase al incintei, cu scopul de a se verifica dacă zidul din capătul

⁶³ Fl. Costea, V. Crișan, *op. cit.*: G. Florea, *Ceramica pictată. Artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I aCh.-I pChr)*, Cluj-Napoca, 1988, p. 202 și urm. și Pl. 62, 63, 80, 81. 83. Pentru alte categorii de artefacte vezi V. Sârbu, G. Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Brăila, 1997, *passim*.

acestea, surprins anterior în zona sanctuarului cu plinte din tuf vulcanic, continuă pe toată lățimea până la prăpastia diŃnspre nord-est. Dimensiuni: 4 x 2m, cu latura lungă perpendiculară pe ipoteticul zid.

Depunerile ulterioare abandonării așezării fiind destul de superficiale (datorită vecinătății cu panta foarte abruptă, care nu a permis sedimentarea acestora), la adâncimea de 25-30cm față de actualul nivel de călcare s-a observat că pe o lățime de 2-2,30m se mai păstrează pietre de calcar din patul zidului, dar acestea nu au consistență și continuitate, dând impresia că zidul „se pierde” exact în $C_{1,2000}$, de unde rezultă că nici în antichitate nu avea lungimea mai mare de 15m. Pentru ridicarea lui stâncă a fost aplatizată artificial anterior amănunt constatat, după cum s-a mai spus, și la zidul de incintă dinspre terase, în zona cazarmii. Lățimea rămășițelor de zid este de 2,10m, practic identică segmentului mai bine păstrat descoperit în 1994-1995, înalt în medie de 0,50m și realizat din lespezi și bolovani de calcar ale căror dimensiuni nu depășesc 40cm, în amestec cu ofiolit în proporție de aproximativ 90%.

În continuarea celor 15m păstrați, zidul este „suplinit” spre prăpastia de NE de o bordură „cruțată” în stâncă naturală, similară celei din marginea lungă a platoului, înaltă acum între 25 și 55cm (reamintim că nici în capătul opus al platoului-SE - nu există un zid continuu, deosebirea constând în faptul că acolo bordura „cruțată” lipsește și platoul se prelungește cu aproximativ 15m).

Inventar. Deși suprafața casei este de numai 8m², din nivelul de depunere a fost adunate relativ multe fragmente ceramice dacice, din ambele categorii. Faptul este surprinzător dacă avem în vedere că este vorba găsirea lor pe locul fostului zid, lăsând impresia că au fost împinse intenționat acolo după distrugerea aproape totală a acestuia. În categoria vaselor lucrate cu mâna cele mai multe sunt *borcanele*. Este vorba despre partea superioară a unui exemplar negru exterior și maroniu interior, din pastă cu multe ingrediente dar bine mărunțite, cu buza evazată și muchia neatent rotunjită. Vasul are profil asemănător unui castron (butoi) și este decorat cu incizii trasate cu un pieptene cu patru dinți. Este databil în secolele II-I î.Hr. Din același tip mai provin două fragmente: unul cu buza simplă și rețezată orizontal, celălalt cu buza tăiată în același fel dar îngroșată exterior, decorat tot cu pieptenele. Alte patru borcane castaniu-roșcate au profilul aproape drept și gâtul arcuit, trei cu muchia buzei rotunjită, al patrulea tăiată orizontal. Și acestea sunt decorate cu pieptenele. Diametrele gurii se înscriu între 16 și 19cm. Majoritatea sunt din pastă bună și bine arsă, doar unul conținând mult nisip alb. Există și fragmente de pereți castaniu-roșietice din pastă semifină, între care două cu brâu alveolar iar două cu brâu ascuțit și cu incizii superficiale („cu măturicea”). Nu lipsesc baze arse secundar, roșii, din pastă grosieră. *Străchini*. Două părți superioare din pastă poroasă, castanii, cu miez cenușiu. Una pare să fi avut corp arcuit; au diametrele de 26 și 27cm. *Fructiere*. O buză gălbui-roșcată din pastă semifină (multă mică) și două fragmente din zona corp-picior din alta cu slip negru și miez roșu, cu corp semiadânc, oblic. Două torți ce *cești-opiț*. De la *chiupuri* se păstrează o bază castaniu-neagră cu profilatură ascuțită, din pastă semifină, precum și partea de sus din alt exemplar, cenușiu cu pete gălbui-roșcate, cu pietricele în pastă; are gâtul arcuit brusc, buza tăiată orizontal dar cu părofil rotunjit exterior. Pare să fi avut profil arcuit și înălțime medie-mică ($D_g=42$ cm). Toate pot fi date ca și borcanele (sec. II-I î.Hr.).

De la vasele lucrate la roată amintim două fragmente dintr-o toartă de *cană* cu canelură longitudinală, pastă fină, cenușie, alături de aproximativ 25 cioburi roșii (arse secundar) dintr-un *chiup* cu trei caneluri concentrice pe fața superioară a buzei (pentru capac), buza puțin înclinată exterior, muchia rotunjită, cu o șanțuire pe mijloc. Face parte din recipientele mari ($D_g=45$ cm); fragmente din alte două exemplare din pastă fină, roșii, unul cu buza orizontală (lată de 4,5cm) și cu $D_g=35$ cm, celălalt cu buza „în trepte”, alături

de o buză de *fructieră* roșie, arsă și ea secundar, din pastă fină, ușor curbată spre picior ($D_g=33\text{cm}$).

Piese din metal. Fier: țință de dimensiuni mici (inv. II/6475); teacă de cuțit? (inv. II/6476).

Suprafața ^{1/2000}. A fost deschisă la vest de pragul care traversează perpendicular platoul, la 19m de zidul din capătul nord-vestic al cetății. Are dimensiunile de 12x3,50m, cu latura lungă transversală incintei. Scopul ei a fost de a verifica partea sud-estică a platformei care prin construcție se include sanctuarului cu plinte din tuf.

Degajarea întregii suprafețe a permis constatarea că pe ea nu există construcții supratereane databile în preajma cuceririi romane, pe pavaj neexistând nici temelii de piatră, nici resturi de pereți din paieantă. S-au observat, în schimb, două suporturi circulare de piatră în m 9 și m 11, prea izolate pentru a putea fi integrate vreunui plan, dar posibil aparținătoare sanctuarului din tuf, sens în care pledează și câteva „așchii” mari din această rocă, sigur nu de la râșnițe. Constructiv, pavajul dezvelit este o continuare a celui care ocupă restul incintei până în capătul de NV. Săpătura nu s-a adâncit până la stâncă.

Inventarul dintre pietrele pavajului. *Ceramică lucrată cu mâna. Chiupuri.* În mod surprinzător, fragmentele din acest tip de vas sunt cele mai numeroase: 10 părți superioare, dintre care cinci au gâtul puternic arcuit, trei sunt cu gura pâlniată (și puțin albiată pentru a asigura stabilitatea capacului), în timp ce două au gura brusc arcuită; patru au muchia buzei rotunjită (cu diametre între 25 și 34cm) și unul ascuțită ($D=36\text{cm}$); alte cinci exemplare au gâtul tronconic și buza fie arcuită brusc, fie doar profilată exterior și îngroșată. Alte exemplare, cu muchia buzei neatent rotunjită sau retezată, au diametre între 22 și 34cm în timp ce fundurile înregistrează diametre mai mici, între 21 și 24cm. Toate vasele sunt din pastă bună și au culoarea brună sau cenușiu-neagră, cenușiu-castanie. *Borcanele* sunt fie din pastă impură dar bine arsă, neagră, cu profil rotunjit, buza rotunjită și îngroșată sau retezată, uneori cu „bavuri” total inestetice (diametrele între 13 și 20cm), fie cenușiu-castanii din pastă bună și bine arsă, cu gât arcuit (trei piese) sau aproape cilindric. Fundurile au diametre între 12 și 15cm. Decorul de pe borcane este în relief și incizat. Primul este caracterizat în special de butoni rotunzi, simpli sau cu una-trei alveole atent imprimare. Doi sunt cvasidreptunghiulari și înalți, iar doi au câte două proeminențe arcuite în sus; toți par a proveni de la exemplare mai vechi de secolul I î.Hr. Nu lipsesc fragmentele cu benzi incizate cu pieptenele. Toate borcanele sunt din pastă bună și bine arse. Multe fragmente de *fructiere* negre, cu angobă lucioasă sunt sparte pe loc și incomplet acoperite de pavaj, de unde se poate deduce că și aici a existat o locuire anterioară. În același sens pledează, credem, și numărul neobișnuit de *chiupuri*, dar și lipitura de perete puternic arsă, spongioasă, care răzbate printre pietrele pavajului.

Ceramică lucrată la roată. Castroane. Părți superioare din patru exemplare: trei au buza evazată, lată de 2,2-3,5cm (una cu falț pentru capac) și una cu gura verticală, muchia buzei cu o mică șanțuire, profilată rotund exterior ($D=17\text{cm}$). *Străchini.* O parte inferioară din pastă bună, castaniu-roșietică, cu peretele înclinat ($D_b=11\text{cm}$). *Căni.* Sunt reprezentate de un gât fragmentar, roșu, din pastă semifină, cu o nervură deasupra umărului, o toartă lată, ovoidală în secțiune, cenușie; toartă aproape rotundă în secțiune, castanie. Toate sunt din pastă bună și provin de la recipiente de dimensiuni medii. Două funduri inelare, cu diametrele de 5,5 și 3,3cm aparțin unor vase în miniatură. *Urcioare.* Doar o parte superioară din pastă fină, cenușiu-castanie, cu buza evazată ($D=9\text{cm}$).

Piese din metal. Fier: cuțit curb (inv. II/6465); idem, dar vârful rupt ($L=8\text{cm}$, inv. II/6474); cuțit rupt (inv. II/6464); două cuie mici (inv. II/6466, II/6489).

Din **lut ars:** fusaiolă bitronconică din pastă fină, castaniu-roșietică, bogat decorată.

*Suprafața*_{II 2000} (*Sp.*_{II 2000}). Este practic lipită de $S_{VII} = C_{3,1999}$ pe care o continuă spre SE (poartă) și are dimensiunile de 7 x 2,50m. Nici în cuprinsul ei nu s-au semnalat construcții supraterane, rarele pigmentații de cărbune fiind ne semnificative. În schimb, de-a lungul suprafeței și aproximativ pe mijlocul ei au fost observate trei cercuri de pietre calcaroase, puțin mai înalte decât pavajul; se aliniază „transversal” platoului și au puțin peste 2m depărtare între ele. În m 2 se afla o spărtură mai mare dintr-o piesă din tuf vulcanic, sigur nu dintr-o râșniță.

Pavajul continuă spre poartă suprafața degajată prin $S_{VII} 1999$ și este sigur că a fost amenajat concomitent cu aceasta, deși pe parcursul ei există o treaptă lină înaltă de aproximativ 30cm.

Inventarul descoperit la suprafață sau printre pietrele de nivelare este sărac și constă în câteva baze și pereți de *borcane* roșii (arse secundar) sau cenușiu-negre, o *fructieră* lucrată cu mâna din pastă bună, cu angobă neagră, lucioasă, cu buza fațetată și lată de 7cm; din categoria *vaseelor lucrate la roată* fac parte câteva fragmente de *fructiere* cenușii sau roșii databile în secolele I-I. Nu a fost descoperită nici o piesă de metal.

2001. Înainte de trasarea unor secțiuni și casete s-au făcut *verificări în zona sanctuarului cu plinte din tuf vulcanic*. Acestea au urmărit modul de amenajare a pavajului (podelei) din interior și a infrastructurii plintelor.

Primul obiectiv nu a oferit noutăți față de ceea ce se cunoștea deja, anume că și în incinta sanctuarului avem de-a face cu un pavaj similar celui din afara lui, peste care s-a așternut un strat de pământ a cărui cotă superioară depășea în înălțime suporturile plintelor. Nicăieri însă nu s-a constatat o fătuială de lut sau altă amenajare de acest fel aparținătoare edificiului.

Urmărirea celui alt obiectiv a necesitat deschiderea de mici casete (2 x 1m) și adâncirea lor până la stânca nativă. Au fost secționate astfel trei suporturi care aveau deasupra lespezi de plinte sparte pe loc, operațiuni care a condus la următoarele rezultate: 1. stânca nativă este prea la suprafață pentru a se impune o construcție specială; 2. una dintre plinte a fost așezată pe un pat circular de pietre mici de calcar adâncite doar cu 5-7cm în pavaj și înconjurat de pietre mai mari de calcar (cu laturi între 15 și 45cm), îngropate și ele în pavaj, cu partea rămasă afară mai înaltă cu 15-20cm decât talpa plintei. În ansamblu, instalația are imaginea unei alveole superficiale, impusă de apropierea stâncii native; 3. la o altă plintă, bolovanii mai mari din jurul alveolei lipsesc aproape în totalitate, dar se observă că au fost demontați odată cu aruncarea plintei, eveniment care sigur nu a avut loc în antichitate; 4. la cea de a treia plintă se vede la fel de bine că pentru aducerea feței ei superioare în același plan (orizontal) cu celelalte s-a recurs la alveolare prin dăltuirea stâncii, punctul fiind singurul în care s-a procedat astfel.

Materialele rezultate, recoltate din pavaj și din cele trei casete (nenominalizate ca puncte de lucru), sunt relativ bogate și relevante atât pentru locuirea pe Tipie înaintea construirii sanctuarului, cât și pentru estimarea efortului făcut în vederea ridicării acestuia.

Ceramica lucrată cu mâna. Borcane. Fragmente din peste 30 exemplare. Cele mai multe sunt confecționate din pastă semifină dar bine arsă, de altfel ca și cele din pastă impură, de culoare neagră, cu profil rotunjit, buza retezată orizontal sau în planuri diferit înclinate, uneori îngroșată rotund sau cu muchie simplă. Diametrele acestora se înscriu între 13 și 20cm. Vasele cenușiu-castanii sunt în genere din pastă bună; unele au gâtul prelung arcuit, altele aproape drept; deseori se observă „bavuri” exterioare pe vase, spre deosebire de cele cu buza profilată rotund exterior, care sunt atent finisate. Butonii sunt fie rotunzi și nedecorați, fie cu una sau mai multe alveole. Mulți pereți sunt decorați cu incizii trase cu pieptenele (în special vasele castaniu-închis sau negre). Există destui butoni dreptunghiulari

sau prismatici înalți, câțiva cu câte două proeminente arcuite în sus. Pe un vas este incizat un „brăduț”. Două buze au falț pentru capac, ceea ce face nesigură includerea lor în rândul borcanelor, ele putând să provină de la castroane sau străchini. Diametrele bazelor se înscriu între 10 și 22cm. Profilele sunt și ele diverse, nelipsind practic nici una dintre forme. Se cuvine precizat că vasele cu perete înclinat (tronconice) sau globular se asociază culorilor închise (cenușii, negricioase sau castaniu-închis). În majoritate ele se datează în ultima parte a secolului II î.Hr. și în prima a secolului următor, deși există destule exemplare din secolele IV-III, unele decorate cu butoni ascuțiți și arcuiți. O curiozitate o reprezintă un fragment de perete din pastă cu mult nisip, roșu exterior, negru interior, *lucrat la roată și decorat cu un brâu subțire, crestă oblic*. Ornamentația este variată și în genere bine cunoscută, notă aparte făcând vasele decorate pe toată suprafața cu pieptenele. *Chiupuri*. Cantitativ se situează pe locul secund. Cel puțin 10 dintre ele reprezintă părți superioare care permit încadrarea tipologică. Cinci exemplare au gâtul arcuit, trei au gura pâlniată, iar două curbată brusc. Cele cu muchia buzei rotunjită au diametre între 25 și 34cm, iar cele cu muchia buzei ascuțită în jurul a 36cm. Alte vase au gâtul oblic până aproape de gură, care fie se arcuiește brusc, fie doar se îngroașă și se profilează exterior. Fundurile au diametrele între 21 și 24cm. Toate sunt din pastă bună, ca și arderea, și au colorarea cenușiu-neagră sau castaniu-închisă. *Fructiere*. Un fragment de la îmbinarea corp-picior, pastă semifină cu angobă cenușiu-neagră, lucioasă (D=19cm), precum și câteva fragmente din alt exemplar din pastă asemănătoare, gura înclinată spre afară, umăr rotund și corp semiadânc, cu muchia buzei subțire dar rotunjită. Tot cu angobă neagră lucioasă există fragmente care provin din exemplare cu multă mică în pastă (diametrele între 20 și 27cm). O piesă are peretele oblic, fără umăr, corpul puțin adânc, în timp ce alta atrage atenția prin dimensiuni, diametrul ei la gură depășind 60cm. Majoritatea sunt databile în secolul II-începutul secolului I î.Hr. *Câni* sunt doar două: o parte inferioară dintr-un vas mic (D=5cm) din pastă semifină cu angobă cenușiu-neagră lucioasă și o gură trompetiformă din alt exemplar, pastă semifină, gălbuie, cu toarta lipită imediat sub buză (D=12cm). *Străchinile și castroanele* sunt reprezentate de fragmente din 4-5 exemplare din pastă cu nisip, mică și cioburi mărunțite, culoarea maronie, cu buza profilată rotund în afară (D=19cm). Două vase au corp globular, dintre care unul cu buza îngroșată rotund (D=18cm), iar altul gura pâlniată și buza cu falț pentru capac. Un exemplar de dimensiuni mari (D=58cm) poate proveni dintr-un castron cu buza groasă și dublu fațetată. Nu lipsesc *capacele*.

Ceramica lucrată la roată. Fructiere. Semnalăm un exemplar cu corpul foarte adânc, din pastă fină, cenușiu, cu umăr unghiular, buza orizontală cu muchia ascuțită și două caneluri circulare pe partea superioară și două în exterior (D=25cm); două părți superioare din pastă fină, cenușie, cu buza puțin înclinată, ascuțită în sus și șanțuire pentru capac, corp mai puțin adânc, perete oblic, fără umăr (D=24cm); fragmente din alte câteva fructiere sunt ilustrative pentru datarea în secolul al II-lea î.Hr: o buză dublu fațetată cu muchia rotunjită (D=32cm), alta ascuțită, lată de 6,5cm (D=43cm), un perete care păstrează creștăturile în pasta moale pentru unirea cu piciorul, două părți superioare, una cu buza arcuită spre bază, gura verticală D=25cm), iar cealaltă cu umăr rotund bine marcat (buza ruptă) (D=30cm). Toate sunt din pastă fină, cu angobă neagră-cenușie, intens lustruită (cele mai multe cu luciu metalic, albăstrui, ca și alte câni sau fructiere descoperite anterior în cetate și databile în secolele III-II). Un perete fragmentar, din pastă foarte fină, provine dintr-un vas de import, greu de determinat tipologic. *Strecurători*. Un perete fragmentar din pastă fină, cenușie, corp globular, umăr bine marcat, gât tronconic. *Câni*. Au fost identificate fragmente din șase exemplare, toate din pastă fină: un perete dintr-un exemplar cu corpul globular, gălbui-roșcat, trei părți superioare dintre care una cu gura pâlniată și muchia buzei rotunjită, alta cu buza îngroșată rotund spre afară, ultima cu muchia buzei

teșită oblic (D=11cm, 14cm, 18cm). Alt exemplar are gura trompetiformă, buza evazată, îngustă și profilată rotunjit, cu nervuri circulare pe ambele fețe (D=13cm), iar altul, tot din pastă fină, cenușie, are buza evazată și cu două muchii fin profilate (D=10cm).

În suprafața cercetată se mai semnalează fragmente din alte 4-5 exemplare, majoritatea (ca și cele descrise până acum) putând fi considerate „vase de lux”; tortile sunt plate, canelate sau din baghete lipite. *Vase de provizii*. Fragmente din trei exemplare: o parte superioară, pastă fină, roșie, buza cu două muchii ascuțite, oblică și cu falț pentru capac (D=45cm); o bază inelară din pastă fină dar cu pietricele albe, cu două nervuri exterioare (D=15cm) și partea dinspre inelul de sprijin a altui vas negru-cenușiu, zgrunțuros. Există și fragmente din vase gălbui sau cărămizii, unele cu exces de mică, precum și câteva baze inelare.

Ca și în cazul celor modelate cu mâna, nici unul dintre cele lucrate la roată nu este întregibil. Amănuntul este concludent pentru lipsa de legătură funcțională a vaselor cu construcțiile în care s-au descoperit și pentru dovedirea locuirii dacice pe Tipia cu mult înaintea construirii sanctuarului

Secțiunea₁ 2001-2002. A fost deschisă transversal pe platou, pe profilatura dintre *SvIII* 1999 și *Sp₁* 2000, incluzând, pe lungime, o margine din fiecare. Practic ea se află în capătul sud-estic al sanctuarului cu plinte din tuf vulcanic. Scopul ei a fost de a investiga posibilele construcții sugerate de singura „curbă de nivel” vizibilă cu ochiul liber în incintă, perpendiculară pe aceasta. Dimensiunile proiectate au fost de 34 x 2m, lățimea neputând fi respectată în punctele în care copacii nu au permis acest lucru. Ea a început de pe *Terasa I*, de unde s-a făcut și numerotarea carourilor, în intenția de a surprinde și zidul de incintă dinspre sud. Neterminată în acel an, cercetarea a continuat în anul 2002.

Începând de la m 1, la numai 10cm sub actualul nivel de călcare se aflau câțiva bolovani și lespezi căzute din zidul cetății, până la limita metrilor 2-3 unde se vede fața exterioară a acestuia. Printre pietre se afla ceramică dacică fragmentară (fructiere lucrate la roată și cu mâna, borcane, chiupuri). De la m 2 la m 4,50 se profilează zidul construit din blocuri de calcar parțial fațetate, în amestec cu ofiolit. În prezent el se înfățișează ca un „val de piatră” cu coama rotunjită, gros de aproximativ 2,50m, cu o cotă mai înaltă cu aproape 1m față de *Terasa I* și practic imperceptibilă față de pavajul sanctuarului cu plinte din tuf, lăsând impresia că este o extindere a acestuia spre sud. Este posibil ca în antichitate zidul să fi fost mai gros cu aproximativ 50cm, desprinderea blocurilor din fața lui exterioară fiind ușor vizibilă.

Adâncirea secțiunii până la pavajul amintit, pe primii 20m ai secțiunii, a contribuit la dezvelirea marginii unei platforme mai înaltă cu 1,20m față de nivelul sanctuarului de tuf. Interesant este faptul că nu numai interiorul platoului crește în înălțime, ci și „zidul” de incintă, care înregistrează aici o treaptă la fel de înaltă. Este acesta capătul nord-vestic al platformei care se extinde în direcția opusă până la poartă și pe care se va construi sanctuarul cu aliniamente de plinte din calcar.

Capătul respectiv este în fapt un zid-parapet gros de aproape 1,50m, realizat din blocuri de calcar fațetate la exterior, cu laturile lungi de aproape 1m și cu grosimi/lățimi de 30/40cm. Unele sunt dislocate dar rămase în jurul fagilor crescuți pe traseu. Linia zidului-parapet este continuă până la m 13 al secțiunii, punct în care se observă că platforma a fost cândva demontată pe o lățime de 2-3m, acum având un „colț rotunjit”. Înălțimea zidului descrește de la 1,20m cât are la capătul dinspre terase până la zero în capătul opus, unde întâlnește stânca. Din cele spuse rezultă că platforma ar fi putut avea în antichitate lățimea de aproximativ 13m.

Din m 16 până la m 22,50 au fost intersectate două secțiuni mai vechi ($S_{III/1982}$ și $S_{IV/1996}$); pe următorii 4m stânca nativă a fost aplatizată mecanic sau prin umplerea golurilor cu piatră mărunțită; la ultimul reper începe o treaptă mai înaltă cu 20cm, până la m 29, unde se întâlnește o „fundatie” de zid lată de 2m. Dispusă oblic pe secțiune și pe incintă, aceasta s-a dovedit a nu fi de la o construcție, ci rezultatul umplerii cu piatră a unei adâncituri naturale.

Pe traseul sumar descris au fost întâlnite o serie de „formațiuni” de calcar, create de om sau ca rezultat al fenomenelor carstice, foarte intense în zonă. Astfel, între m 19,50 și m 20,50 (între secțiunile vechi!) a fost dezvelit un cerc parțial „cruțat”, parțial completat cu lespezi de calcar foarte atent cizelate și dimensionate, cu diametrul de 1,00/0,90m, apropiat altor cercuri descoperite în același an și cărora nu li s-a găsit de la început o explicație sigură. Cercul descoperit acum se „aliniază” marginii nord-vestice a platformei amintită mai sus, dar și cu alte două cercuri „cruțate” sau construite aflate în zonă⁶⁴. Până la capătul secțiunii nu s-au mai întâlnit construcții asemănătoare.

Importanța $S_{I/2001-2002}$ constă în primul rând în precizarea că în spațiul dintre poartă și sanctuarul cu plinte din tuf vulcanic au fost amenajate două suprafețe distincte: o platformă către *Terasa I*, rezultată din înălțarea pantei prin așezarea de straturi succesive de piatră și pământ, lată de aproximativ 13m, și alta în continuarea ei spre prăpastie, delimitată acolo de bordura des-amintită, realizată în parte prin același procedeu, în parte prin aplatizarea artificială a stâncii. În prima au fost reperate „cutia” și câteva cercuri de piatră de calcar, *toate construite*, în timp ce în cealaltă s-au găsit doar cercuri, identice ca dimensiuni, „cruțate” sau construite. Pentru a nu reveni asupra rostului lor când se va vorbi despre construcțiile de cult. precizăm de pe acum că amplasarea, mai ales „alinieră” acestora, nu configurează cu precizie planul unui asemenea edificiu. Ele nu pot fi însă scoase din discuție ca „monumente” de cult. dar cu altă încărcătură (într-un asemenea cerc sunt depuse vase și o cute mare de gresie).

Materialele descoperite în secțiune constau în primul rând în ceramică.

Ceramica lucrată cu mâna. Borcane. Au fost recoltate fragmente din peste 20 exemplare, cele mai multe ajunse aici cu prilejul nivelării incintei. Cele aflate între m 1 și m 16 provin de la suprafață și nu se întregesc, nefiind sparte pe loc. Este vorba în general de vase de dimensiuni medii (sub 35cm înălțime), majoritatea cu angobă castaniu-închisă sau cenușiu-roșietică, confecționate din pastă fină sau semifină (doar unul cu pietricele silicoase). Cele din pastă fină au în genere corpul globular, în timp ce acelea cu mult nisip în pastă au profilul aproape drept. La majoritatea gâtul este larg arcuit, în timp ce buzele sunt fie tăiate orizontal și profilate în afară, fie drepte, rotunjite sau nu. Butonii sunt fie rotunzi și nedecorați, fie alungiți și uneori arcuiți. Multe fragmente sunt incizate cu pieptenele. Diametrele gurii se înscriu între 13 și 28cm, iar cele ale bazelor între 13 și 17cm. Multe au culoarea roșie, ca urmare a arderii secundare. *Căni.* Numărul lor este scăzut: o parte dintr-un vas cu corpul globular și cu gâtul tronconic, din pastă puțin aspră la pipăit, gălbui-roșietică, și o toartă castaniu-neagră, supraînălțată, de la un exemplar mic, databil sigur în secolele III-II î.Hr. În mod deosebit atrag atenția o *ceașcă* din pastă impură, aspră, roșie dar cu miez negru-cenușiu, cu toarta înclinată, buza rotunjită, cu analogii în ceștile zise „post-scitice” ($D_g=9cm$) și o toartă de vas aproape dreptunghiulară în secțiune, cu umăr lățit și înalt la partea de sus. Aparține unei forme intermediară borcanelor și

⁶⁴ De la acest cerc până la construcția circulară din capătul nord-vestic al platoului sunt 5m, iar până la cea cu temelie dreptunghiulară sunt 6,50m.

situțiilor și are analogie perfectă la Hansca în Basarabia, datată acolo în secolele IV-III î. Hr.⁶⁵.

Ceramica lucrată la roată. Este reprezentată de câteva fragmente de pereți cenușii din pastă fină de la *căni* și *străchini*, o parte dintr-o *fructieră* adâncă și un picior din alt vas cu angobă lustruită, cu umăr rotund și prag interior, buza arcuită și muchia îngroșată rotund (D=27cm), un alt exemplar cu buza orizontală și muchia scuțită (D=26cm); un fragment din peretele unui *chiup* roșu-cenușiu (ars secundar) și altul dintr-un *castron* cu corp globular și gura pâlniată (D=36cm,); o parte dintr-o *strecurătoare* și partea superioară dintr-o *strachină* cenușie din pastă fină, cu buza evazată (D=16cm); o toartă plată și alta canelată pe ambele fețe, împreună cu o baghetă din toarta altei căni, tot din pastă fină, cenușie. Cea din urmă are gâtul tronconic, buza îngroșată rotund, decorată cu caneluri circulare la exterior și pe gât (D=8cm). O gură de *urcior* din pastă aspră, arsă secundar (D=3cm) și o buză de *capac* cenușiu (D=15cm); un vas în miniatură, nedeterminabil, păstrează amprentele (mici, sigur de copil) ale degetelor olarului care a făcut lipirea corpului cu baza inelară.

În segmentul dintre m 22 și 31 situația este asemănătoare celei din *S_{IV-1996}*, când s-a vorbit despre posibila existență pe loc a unei locuințe mai vechi. Din categoria vaselor lucrate la roată menționăm un gât de *chiup* roșu cu mult nisip și mică în pastă, identic unor exemplare descoperite tot în incintă în primii ani de cercetări și o gură de *cană* negru-castanie cu gura pâlniată. *Modelate cu mâna* sunt: un *chiup* foarte rulat, din pastă semifină, roșetică; butoni și pereți de *borcane* negre, roșii sau castanii, o parte superioară dintr-un vas maroniu exterior-roșu interior, cu buza profilată rotund în afară, gât arcuit (D=14cm) și un fund de *ceașcă* decorată cu brău alveolat (D=9cm). Dificil de încadrat tipologic este partea superioară dintr-un vas cu gura verticală, buza evazată, decorat cu buton mare, oval și albiat în centru, amplasat imediat sub buză. Vasul ar putea fi inclus *castroanelor* și poate fi o *imitație*-hibrid, nereușită, a unui prototip greco-roman.

Impresia generală lăsată de inventarul descoperit este aceea de amestec a pieselor databile în secolele III-II cu cele din perioada „clasică”. În nici unul dintre cazuri nu se poate vorbi despre utilizarea lor pe loc, singura precizare posibilă fiind existența în partea dinspre prăpastie a unei locuințe de suprafață, anterioară amenajării finale a platoului.

Secțiunea_{II-2001} (S_{II-01}). A fost trasată pe *Terasa I*, cu scopul de a se obține profilul longitudinal al acesteia. Orientată NV-SE (50°) până la m 63, acolo și-a schimbat direcția cu 4° spre NE. Pornită la 2m depărtare de zidul cetății, ea s-a îndepărtat de acesta la 8 m până în m 63, de unde a mers paralel cu el până la capăt. A fost cea mai lungă secțiune practică pe Tipie sau în afara ei (109m), cu lățimea de 2m. Datorită dimensiunilor, dar și complexității situației apărute (la care se adaugă existența pinilor care au impus schimbarea direcției), cercetarea *S_{II-01}* s-a extins pe durata a patru campanii, fiind terminată în anul 2004, an în care a fost adâncit trononul m 41-65. Subliniem, încă o dată, că *Terasa I* a fost singura care a permis o lucrare de asemenea anvergură, datorită absenței masive a pinilor.

În primul an a fost îndepărtat stratul de depunere naturală de pe un tronson de 39m, început la 13m depărtare de prăpastia vestică și la 2m de zidul incintei, tronson care între m 7,50 și m 9,50 intersectează perpendicular *S_{I-89}*. În campania 2002 s-au făcut două prelungiri: una spre NV, lungă de 11m (notată cu minus, pornind de la tronsonul vechi) și alta spre SE, lungă de 52m. Împreună cu lățimile secțiunilor *IV-82* și *I-89* și a martorilor cu acestea, *S_{II-01}* a ajuns la lungimea amintită (109m).

⁶⁵ I. Niculiță, în *Thraco-Getica. Studii și materiale*, Chișinău, 2004, p. 196-202 și 2/2; Tudor Arnăuț, Rodica Ursu Naniu, *Vestigii grtice din cea de a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistrean*, Iași, 1996, Pl. XXIII.3.

Complexitatea lucrărilor a necesitat deschiderea a patru casețe (C_1 - C_2 , C_4 - C_5), de o parte și de alta a secțiunii, altele fiind practicate în anii următori. Ele nu s-au dovedit însă suficiente pentru a identifica toate monumentele și a stabili stratigrafia zonei (altfel spus, succesiunea lor), pentru aceasta trebuind să se apeleze continuu la secțiunile mai vechi ($S_{I,89}$, $S_{II,90}$ și $S_{II,91}$) și la *Casetă*₂₀₀₁. Cu toate acestea, trebuie să o recunoaștem, amplasarea și, implicit, dimensiunile exacte ale construcțiilor au fost doar approximate, este drept cu o marjă de eroare destul de redusă.

O primă constatare privește organizarea terasei și dispunerea construcțiilor pe cei 50m lungime ai celor două tronsoane situate spre vest de $S_{II, 1982}$. Astfel, de la prăpastia dinspre vest până la m 7 al segmentului notat cu minus, respectiv pe o lungime de 6m, stânca naturală a fost dăltuită orizontal, în marginea ei exterioară existând și o „treaptă” lată de peste 1m, care poate fi pusă în legătură cu existența pe ea a unui obstacol, posibil din lemn, ale cărui urme însă nu s-au observat (chiar dacă ele ar fi existat, sigur ar fi alunecat primele pe pantă). De la m 7 la m 6 se află lipitură de perete inconsistentă, pentru ca de aici până la m 11,25 ai tronsonului notat cu plus aceasta să fie compactă și cu o grosime între 10 și 20cm. Ea se rărește în $S_{I,89}$ (care „iese” din platou cu 10m), pentru a reapărea compactă în m 10, de unde traversează capătul vestic al $S_{II,90}$ și acoperă metri 4-21 ai $S_{II,91}$ (cu mențiunea că și aici ea este compactă între m 5 și m 19,50, la 18-28cm sub actualul nivel de călcare, extremitățile late de câte 1m având de asemenea arsură sporadică). În felul acesta, ținând cont că $S_{II,91}$ se află la 10m sud de platou și că are arsură compactă între m 5 și m 19,50, apreciem că dimensiunea amonte-aval a construcției de acolo nu putea fi mai mică de 8-9m. Doar aproximări se pot face și asupra lungimii ei (de-a lungul terasei). Din măsurătorile de mai sus rezultă că lipitura de perete este neîntrerupt compactă pe 16,25m, dimensiune pe care nu ferim să o propunem drept lungime a construcției. Unele indicii asupra estimării acesteia există totuși: în $S_{I,89}$, în m 10 al $S_{II,01}$, ca și în sanctuarul de tuf, în aceeași zonă, au fost descoperite colțuri de clădire din chirpici masiv, cu urme de par și de loazbe pe interior. Având în vedere că respectiva „coloană” era perpendiculară pe terasă (implicit și pe platou), se poate afirma că punctul respectiv este foarte apropiat de capătul sud-estic al construcției, poate chiar confundabil cu el. Din păcate, calupi asemănători (specifici colțurilor) nu avem și în capătul opus. Cu toate acestea, reamintind că lipitură de perete cu urme de pari se întâlnește și în m 5-6 ai tronsonului notat cu minus, ca și în *Casetă*₂₀₀₁ (compactă între m 4,50 și m 7, deci până la capăt, unde se termină brusc dar unde este $S_{I,89}$), credem că nu greșim dacă aproximăm lungimea construcției la 14-15m, ceea ce nu ar fi deloc exagerat prin comparație cu alte edificii de pe Tipia Ormenișului. Așadar, estimăm că dimensiunile construcției puteau fi de 14-15m x 8-9m, iar înălțimea de aproximativ 5,50-6m (judecând după fâșia lată de peste 4m pe care este răspândită lipitura de perete din sanctuarul de tuf vulcanic). Un alt indiciu, de data aceasta asupra temeliei dinspre platou a peretelui, îl reprezintă „șirul” de pietre mari de calcar observate în m 2, 3, 4, 5, și 10, prima și ultima paralelipipedice, cea din m 10 și cu o șanțuire largă de 24cm. În mijlocul secțiunii, la m 3, se aflau trei lespezi mari de ofiolit, „aliniată” aval-amonte. Avem toate motivele să credem că punctul reprezintă limita unui perete despărțitor, caz în care se poate vorbi despre două încăperi. Toate pietrele de calcar, sumar prelucrate, sunt încastrate pavajului și au fața superioară în medie cu 10cm sub actualul nivel de călcare, în timp ce cota pavajului este cu 22-28cm mai coborâtă. Construcția a fost ridicată integral pe pietre sumar fasonate și încastrate în pavajul amintit, gros de 15-18cm, care se extinde în tot restul secțiunii și „căpăcuiește” nivelul I dacic, amestecat cu cel hallstattian, gros la rândul lui între 15 și 30cm, în funcție de sinuozițiile stâncii native de sub el.

În continuarea secțiunii, către SE, pavajul cunoaște doar mici denivelări între m 12 și m 28, acoperind nivelul I dacic și fiind lipsit de construcții din nivelul II. Segmentul

următor, între m 28 și m 33,50, este ocupat din nou de o masă compactă de lipitură de perete arsă, de la altă construcție. La limita metrilor 33-34 se află un perete prăbușit, ale cărui resturi sunt groase (late) între 0,50 și 0,95m și înalte de 14cm (între 0,18 și 0,32m față de actualul nivel de călcare). Ea nu poate fi decât temelia peretelui prăbușit spre vest, ale cărui urme se văd între m 28 și m 33,50. Construcția nu se încheie însă la metrul ultim, ci continuă până la m 43,25, porțiune în care înregistrează „monumente” care se cer prezentate. Astfel, de la m 35 până aproape de m 36 se află colțul unei platforme de piatră mijlocie de calcar alb, care continuă în profilul aval și pentru a cărei dezvelire a fost deschisă *Caseta*_{1, 2001}, între m 34 și m 39, cu o lățime de 2,50m. Suprafața ei (de aproximativ 2 x 1,50m) se confundă practic cu actualul nivel de călcare, doar în câteva puncte fiind mai coborâtă cu 4-5cm. Ea este precedată (la limita metrilor 35-36) de o lentilă de arsură, probabil netedă în antichitate dar fără fățuială în prezent. Sigur este doar că deasupra ei s-a făcut focul, probabil pentru încălzire și nu pentru prepararea hranei.

În jumătatea dinspre cetate a secțiunii, între m 36 și m 37,60, sub stratul de iarbă se află o altă platformă peste care se găsesc pietre mărunte și chirpici ars la roșu, foarte posibil resturi ale peretelui de paiantă din această parte.

La limita metrilor 38-39, la 12cm sub iarbă, a apărut o vatră cu lutuiala bine păstrată, puțin „bombată” în centru și cu conturul deteriorat din vechime, când putea avea diametrul de 0,85-0,90m. Deasupra ei se aflau cioburi dacice de la vase lucrate cu mâna și o lespede de calcar, iar împrejur oase, calcinate sau nu. Aproape lipite de vatră, spre sud-est, se află două „socluri” de piatră de calcar puțin mai mărunț decât aceea folosită la pavajul teraselor, înalte de 25-30cm și cu „diametrele” de 0,50m (cea din amonte) și 0,65m (cea din aval), suprafața lor fiind adâncită cu numai 0,05, respectiv 0,12cm față de actualul nivel de călcare. Utilitatea amândouă ni se pare una exclusiv menajeră: suporturi de veselă sau de „funduri” de lemn ori de gresie cenușie folosite la eviscerare, asemenea piese fiind găsite în mai multe locuințe și chiar în această secțiune, între m 32-33.

Estimarea dimensiunilor edificiului este parțial înlesnită de existența la limita metrilor 27-28 a unui stâlp ars, în a cărui imediată apropiere se găsește un perete incendiat prăbușit pe loc, cu dărâmăturile groase (late) de 80cm și înalte de 45cm. Construcția se încheie la m 43,25, unde există o bordură de bolovani de calcar care traversează secțiunea oblic, aproximativ pe direcția NV-SE. De aici rezultă că lungimea construcției era tot de aproximativ 15m, cu adăugirea că ea putea depăși această cifră dacă se are în vedere că exact lângă amintita bordură, în m 43-44, se află încă o vatră, dar care nu este sigur că aparține complexului, ea fiind mai degrabă acoperită de pavajul terasei. Este foarte posibil ca limita sud-estică a construcției să fie tocmai bordura amintită, ceea ce înseamnă că ea nu depășea în această direcție linia S_{IV-82} . Lățimea acesteia, perpendiculară pe secțiune, nu putea depăși nici ea 9m din cei 14,50m cât are aici *Terasa I* (estimarea lățimii s-a făcut după măsurătorile efectuate în campania 2005, în S_I din acel an, prin care s-a constatat că lipitura de perete arsă provenită din construcția acum în discuție începe abia în m 13 al secțiunii, respectiv la 12m de zidul cetății).

Asupra înălțimii edificiului, foarte probabil neetajat, nu avem indicii, răspândirea lipiturii de perete prăbușit nefiind concludentă. Nu credem însă că ea era mai mică de 5,50-6m, impusă fiind de armonizarea cu celelalte dimensiuni.

Revenind la complex, dintre metri 34,50 și 39,50 (unde trece S_{IV-82} , lată de 2m), trebuie spus că toate structurile (cele două platforme din profile, vetrele și cele două „postamente” de piatră) sunt construite deasupra pavajului (podelei), față de care se înalță diferit dar nu cu mai mult de 37cm. În plan, ele se situează aproximativ între peretele ars și prăbușit în m 33-34 și bordura din m 43-44. În consecință, este evidentă amenajarea lor după un plan astfel conceput. Nu excludem posibilitatea ca ele să aparțină unei refaceri a

construcției, când spațiul respectiv a câștigat în importanță în special prin dotarea cu un „mobilier” întâlnit numai în locuințele dacice cu pretenții de confort și târzii, nu în cele obișnuite, modeste⁶⁶. Foarte plauzibilă este și compartimentarea ei, peretele din m 33-34 putând să despartă două încăperi.

Fără a insista acum, credem că ambele platforme interioare reprezentau infrastructurile suprafețelor (instalațiilor) pe care se dormea, în timp ce „postamentele” puteau fi un fel de „mobilă de bucătărie”, învecinarea lor cu vatra fiind un argument greu de trecut cu vederea.

Din nefericire, tocmai cota superioară a acestora, la numai câțiva centimetri sub actualul nivel de călcare, a făcut ca inventarul construcției să fie sărac și fragmentar, oricum databil integral în preajma cuceririi romane.

În continuare, către SE, secțiunea se prezintă astfel: la m 45,30 iese din profilul aval un șir de bolovani și lespezi de calcar alb, clar prelucrați, care merge oblic și pătrunde în profilul amonte la m 49, unde se găsește o mică platformă de lespezi subțiri așezate pe stânca nativă. Dimensiunile lor nu depășesc 55 x 40x25cm, ca și ale celor din secțiune. Inițial am considerat că suprafața dintre acest șir de lespezi și bolovani, și cel din m 43-44 aparțin unei locuințe. După deschiderea casetelor, dar mai ales după dezvelirea unei porțiuni de peste 40m lungime, în care situația s-a repetat, atribuirea a fost abandonată, mai ales că „locuințele” aveau toate unul dintre colțuri spre vale și niciodată în unghi drept. O primă lămurire, în sensul scoaterii acestor suprafețe din rândul construcțiilor destinate locuirii (sau cu alte funcțiuni dar legate de prezența omului) a fost obținută prin trasarea Casetelor₁ și ₃ 2001, prima la sud și între m 41-44 ai $S_{II\ 01-04}$ (2,80 x 2,50m), cealaltă în unghiul format de $S_{II\ 83}$, $S_{II\ 01}$ și $C_{1\ 01}$, cu dimensiunile de 3 x 2,50m. În anul următor, la nord și între m 48 și m 51 ai $S_{II\ 01}$, a fost deschisă *Caseta* 1 2002 (3 x 2m), despărțită de ea printr-un marțor de 25cm. Așa s-a constatat că bordura din m 43-44 se termină în m 3 al $C_{1\ 02}$, unde are o fundație ce merge până în m 45 și este cu 65cm mai coborâtă decât actualul nivel de călcare, pentru ca de la m 45,30 să traverseze secțiunea până la m 49, unde pătrunde în caseta următoare. Merge apoi paralel cu profilul (și cu fața zidului cetății) între m 49-50, de unde traversează din nou secțiunea, tot în unghi dar în direcție opusă. Suprafața rămasă în afara bordurii, în fapt un triunghi isoscelic cu baza spre vale, este cu aproximativ 15cm mai coborâtă decât cea limitată de bordură, la rândul ei cu 15-18cm sub actualul nivel de călcare. De aici până spre capătul secțiunii, geometria $S_{II\ 01}$ reprezintă o repetare de triunghiuri „juxtapuse”, cu dimensiuni aproape identice, întotdeauna cele cu vârful spre platou având o suprafață mai coborâtă cu 15-25cm. Vârfurile din aval se află pe o linie depărtată cu 9-10m față de zidul cetății, în timp ce acelea din amonte sunt la 6-7m depărtare de același reper, inconstanța datorându-se deteriorării lor în timp și nu amplasării inițiale. Asemenea fundații au fost bine reperate la m 52-53 (vârf spre vale), m 57-58 (vârf spre deal), m 60-62 (vârf spre vale), m 67-68 (vârf spre deal), m 70-72 (vârf spre vale), m 77-78 (vârf spre deal) și m 81 (vârf spre vale.). Pentru surprinderea colțului din m 77-78 a fost deschisă *Caseta* 4 02, în amonte de secțiune cu 30cm (între m 74,50 și m 79), cu dimensiunile de 4,50x1,50m. Acesta se află la exact 7m de zidul cetății, care aici se vede perfect deoarece este pe direcția unei secțiuni mai vechi. Segmentul din urmă (m 77-m 81) este și ultimul construit din lespezi și bolovani de calcar, următoarele triunghiuri fiind obținute prin „crușarea” stâncii native și completarea golurilor dintre țăncurile ei tocmai cu sfărâmătura rezultată. Următorul triunghi, tăiat integral în stâncă, are vârful aval în m 86 (la 10m de colțul cetății, exact pe linia amonte-aval a acestuia) iar vârful amonte în m 90, de

⁶⁶ Locuințe asemănătoare, cu pietrar în continuarea instalației de încălzire și cu „postamente” de piatră în apropierea acestora, au fost descoperite recent și în fortificația dacică învecinată, pe Durduia (cercetări aflate în curs, efectuate de același colectiv).

unde începe ultimul, până în m 98. Până la m 109 nu s-au mai observat moduli similari, segmentul fiind unul în care ȃncururile stâncii ieșeau deseori din iarbă iar vestigiile erau sporadice și în poziție secundară.

Înainte de a încheia prezentarea acestei secțiuni se cuvin făcute câteva precizări care sunt legate mai mult de cercetările efectuate anterior în această zonă, multe din informații fiind obținute sau facilitate de observațiile de atunci. Secțiunea a traversat două șanțuri din anii 80 ai secolului trecut (la m 77-79 și la m 83-85), precum și o parte din secțiunile și casele din anul 1999 (între poartă și secțiunea din m 77-79). Întreaga suprafață dezvelită atunci, ca și aceea a *Casetei III* au fost lăsate intenționat neacoperite, tocmai în scopul de a putea surprinde cât mai mult din geometria *Terasei I*. Mai trebuie precizat că pe aceste triunghiuri supraînălțate nu există nici o construcție din lemn sau din piatră, ca de altfel și pe cele juxtapuse lor. Terasa este amenajată după incendierea și bulversarea aproape completă a nivelului dacic vechi (cu excepția parțială a locuințelor din zona *Caseta III-S₁₇₁ 99*, care a fost doar „căpăcuiță” cu un rând de pietre), fapt care a contribuit esențial la amestecarea inventarului mobil, de multe ori ceramica din prima epocă a fierului fiind mai numeroasă și la un nivel mai ridicat decât vestigiile dacice, dintre care întregi sau întregibile au rămas doar cele de sub pavaj, care sunt și cele mai vechi (sec. V-IV î.Hr.).

Deși inițial am luat aceste triunghiuri drept platforme de luptă, ideea a fost abandonată pe măsură ce suprafața cercetată se mărea, fără ca pe terasă să se semnaleze construcții care să poată fi cât de cât comparate cu unele obstacole figurate pe Columna lui Traian (șicane, palisade, capcane cu pari ascuțiți îndreptați împotriva inamicului, așa-zisele „gropi de lup”⁶⁷ etc.). În prezent suntem convinși că platformele nu au nici o legătură cu sistemul defensiv al ansamblului, rostul lor fiind conexe edificiilor de pe platou (din incintă) și de pe terase. Același rost îl aveau și platformele din Secțiunile IV și V descoperite în același an, în fața scării tăiată în stâncă pentru a facilita accesul dinspre est (Augustin). Acestea se repetau spre vale (sud) până se întâlneau cu platformele de pe *Terasa I*. Precizăm că nici pe acestea nu s-au găsit urme arheologice ale unor elevații, din piatră sau din lemn.

Inventarul S_{II 01-04} se impune a fi înfățișat diferențiat, tocmai din cauza varietății situațiilor întâlnite. Cum delimitarea strictă a acestora nu este posibilă, vom proceda la prezentarea lui în conformitate cu răspândirea lui areală și stratigrafică.

Zona Complexulu I 2001, m 1-15 (nivelul II dacic, materiale din construcția incendiată, de la 10 la 46cm sub actualul nivel de călcare). *Ceramica lucrată cu mâna. Chiupuri*. Fragmente din două exemplare roșii⁶⁸ de dimensiuni medii-mici, din pastă bună, de la care nu se păstrează buze sau funduri. Unul are în loc de butoni mai multe pastile cu alveole dezordonate. Dintr-un alt exemplar, maroniu, din pastă cu degresant divers și barbotinat, se păstrează fragmente de pereți pe care se vede că și decorul (butoni și brăuri) a fost „tras” din barbotină. *Cești-opaiț*. Perete-fund maroniu pe ambele fețe și cu miez negru, cu mult nisip în pastă, profil tronconic ($D_g=14\text{cm}$, $D_f=9\text{cm}$) și alt vas în miniatură, roșietic de la confecționare, din pastă similară precedentei și cu toarta „trasă” din pastă ($D_g=9\text{cm}$, $D_f=3\text{cm}$), precum și o toartă care poate fi de la primul exemplar. Există și o toartă din pastă grosieră, maronie, de la un vas de dimensiuni mari. *Căni*. Toartă de la un exemplar mare, din pastă cu degresant divers, maroniu-negricioasă, cu o albiere longitudinală. Interesant este că vasul este de clară tradiție hallstattiană dar se află împreună cu exemplare târzii, de

⁶⁷ Radu Vulpe, *Columna lui Traian*, București, 1988, p. 59, cu scena XXV; I. Micla, R. Florescu, *Decabal și Traian*, București, 1980, 284-285, unde este prezentată aceeași scenă etc.

⁶⁸ Unde nu se fac precizări asupra acestei culori, se va înțelege de la sine că ea se datorează arderii secundare.

unde se pot desprinde unele concluzii în legătură cu bulversarea straturilor de-a lungul timpului, cazul nefiind singular, pe Tipie sau în alte așezări dacice; parte inferioară (dar fără fund), pastă cu mult nisip, castanie, sigur din faza „clasică”; gură de vas din pastă fină, angobă subțire, cenușie, arcuită și cu muchia rotunjit-ascuțită, databilă și ea în faza „clasică” ($D=16\text{cm}$), ca și un alt vas de la care se păstrează numai buza evazată, cu muchia rotunjită ($D=18\text{cm}$). În afară de *fructierele* restaurate, din acest tip de vas mai amintim: trei fragmente de picior din pastă semifină, negricioase, cu inelul plat dar profilat, două de la exemplare medii-mici, celălalt de la unul mare. *Borcane*. Sunt cele mai numeroase, majoritatea de culoare roșie, dar și castaniu-negricioase. În ambele variante gâtul este arcuit scurt sau prelung și buza cu muchia predominant rotunjită, cu excepția unui exemplar la care aceasta este retezată orizontal și a altuia la care este ascuțită. Cele mai multe par a avea profile arcuite, deși nu lipsesc cele zvelte. Pasta este surprinzător de fină, rareori semifină, doar un perete având nisip în exces. Diametrele gurii oscilează între 11 și 18cm. Decorul este în relief și în adâncime, predominant fiind primul. Este vorba de butoni simpli sau cu câte o impresiune centrală (lipsind excesul de alveole întâlnit pe borcanele sau pe chiupurile mai vechi) și de brăuri alveolare. Inciziile sunt fie singulare și arcuite, fie în benzi trase cu pieptenele.

Ceramica lucrată la roată este de departe mai numeroasă decât cea lucrată cu mâna. *Strecurători*. Fragmente dintr-un exemplar din pastă fină, cenușie; numeroase fragmente de la aproximativ 10 vase greu de identificat dar foarte probabil de la căni, castroane, ulcioare și străchini. *Chiupuri*. Fragmente și parte superioară dintr-un exemplar cu buza „în trepte”, dintre cele cu foarte mult nisip fin și mică în compoziție; fragmente cenușii și cenușiu-roșietice de la mai multe exemplare, toate din pastă fină; perete negricios exterior, cenușiu și cu „coaste” pe interior dintr-un *castron*, alături de un fund inelar ($D=13\text{cm}$) ce poate fi de la un altul, ambele din pastă fină; buză ce pornește oblic spre afară și apoi se „frânge” orizontal, muchia cu o canelură perimetrală ($D=31\text{cm}$). *Fructiere*. Părți superioare din trei exemplare, toate cu nervură circulară pe buză la interior: exemplar din pastă cenușie, exfoliată, deformat; exemplar din pastă cenușie, cu peretele și buza foarte subțiri, cea din urmă arcuită și cu muchia rotunjită. Corpul are un profil în unghi și este adânc ($D_g=25\text{cm}$); parte superioară foarte deteriorată, roșie. *Străchini*. Fragmente din trei exemplare, toate din categoria *imitațiilor*: exemplar cu profil arcuit, buza puțin evazată și cu muchia îngroșată rotund („celtică”, $D=15\text{cm}$); parte superioară din pastă fină, umăr unghiular, buza evazată dar cu muchia ruptă din vechime ($D_{\text{interior}}=16\text{cm}$); parte superioară, pastă puțin zgrunțuroasă, umăr arcuit. Ultimul exemplar, cu corp globular, este deosebit din considerentul că buza lui este profilată interior-exterior și arcuită (bombată), imitând clar un produs greco-roman ($D=10,5\text{cm}$). Este foarte posibil ca vasul să fi fost folosit drept *cupă*; parte superioară, profil în „S” dar cu început de corp globular, gâtul scurt, buza evazată și cu muchia rotunjită ($D=10\text{cm}$). Toate pot fi considerate vase în miniatură și încadrate categoriei „de lux”. Tot de la un vas de dimensiuni mici, din pastă fină și cu peretele foarte subțire (ca și precedentă), se păstrează un fragment de perete arcuit, asemenea unui *bol*. Încadrarea este greu de făcut din cauză că lipsește buza ($D=10\text{cm}$). *Capace*. Fragment de buză din pastă fină, gălbui-roșcată, cu o bordură elegantă. Face parte din categoria celor puțin înalte ($D=50-51\text{cm}$). *Căni*. Bază inelară, pastă fină, cenușie ($D=5\text{cm}$); trei torți de la vase medii-mici: două cenușii, dintre care una cu „șă”, cealaltă cu o nervură și două albieri longitudinale, cea de a treia fiind din pastă puțin aspră, cenușiu-cafenie, și ea cu trei nervuri și două caneluri longitudinale. De la același tip de vas mai sunt trei fragmente de pereți din partea inferioară (corp globular) și o parte superioară, din pastă fină, cenușie, cu gura pâlniată, buza orizontală și cu muchia rotunjită ($D=10\text{cm}$). Din pastă roșie și nearsă secundar este doar un fragment de la un alt exemplar cu corpul globular, cu o nervură și o

canelură în zona diametrului maxim (12cm, deci tot un vas în miniatură, posibil *balsamarium* sau cu o utilitate farmaceutică).

După cum s-a observat, aproape toate vasele prezentate sunt de dimensiuni reduse și fac parte din aceeași „gospodărie”. Luând în considerare alte recipiente provenite de aici, restaurate sau nu, credem că este vorba de o „gospodărie” deosebită, cu o situație socială ridicată.

Tot din pastă roșie, dar arsă secundar, este o parte superioară dintr-un vas pe care îl încadrăm cu probabilitate *străchinilor*. Are gura aproape verticală și muchia buzei rotunjit-ascuțită, cu diametrul de 17cm. Din pastă cenușie, cu multă mică, este un suport de vas înalt de numai 3cm, tronconic ($D=10\text{cm}$).

În mod deosebit atrage atenția o parte superioară dintr-o *situla* din pastă fină și foarte compactă, cenușie, cu gura verticală, buza profilată rotund exterior și cu o nervură circulară în partea de jos ($D=23\text{cm}$).

Dintre uneltele din lut ars amintim o *fusaiolă* din pastă cu multe ingrediente, roșietică, cu profil arcuit).

Separat s-a luat vasele fragmentare dintr-o mică albiere existentă în centrul secțiunii, între m 15-17 (până la 60cm adâncime). De aici provin câteva fragmente de la vase *lucrate la roată*, dintre care amintim: pereți de *căni*, *castroane* și *străchini*, toate roșii, și un fragment mai mare dintr-un *chiup* roșu. Fără excepție pasta este fină sau foarte fină. Cu excepția chiupului, celelalte au dimensiuni tot medii-mici și se aliniază veselei „de lux”.

Ceramica lucrată cu mâna. Din această categorie atrag atenția în mod deosebit fragmente din cinci vase cu corp globular, buza evazată și cu muchia îngroșată rotund. Dintre acestea, de forma *castroanelor* se apropie cel mai mult o buză cu albiere pentru capac. Trei exemplare au câte o incizie vălurită pe umăr, imediat sub buză. Un vas are buza evazată, altul arcuită. În ceea ce privește pasta: trei sunt din pastă grosieră (cele cu incizii), unul cu angobă castanie și cu miez roșu, altul roșu cu miez cenușiu-negricios, din pastă aspră, cu mult nisip și mică (D_g între 11 și 27cm). Este foarte probabil ca toate cinci vasele să fi ieșit din mâna aceluiași meșter și să avem de-a face cu o „comandă” a beneficiarului. *Chiupuri*. Parte superioară dintr-un exemplar mare ($D_g=62\text{cm}$) din pastă roșie, semifină, (aspră, cu nisip fin și mică), gâtul arcuit, buza evazată și muchia rotunjită. Din porțiunea păstrată se poate deduce că avea un profil zvelt. *Borcane*. Șapte părți inferioare, dintre care cinci cu început de perete arcuit (corp globular?), un exemplar cu peretele aproape drept și cu baza neprofilată, iar altul cu peretele puțin curbat. Patru au culoarea castaniu-roșietică, două cenușiu-castanie, ultimul fiind negricios. Numai unul este din pastă fină (cenușiu-castanie), celelalte fiind din pastă grosieră (trei zgrunțuroase). Este vorba din nou de vase de dimensiuni mici ($D=7-10\text{cm}$). Un perete are ca decor în jumătatea superioară cercuri succesive „neterminate” în partea dinspre buză. Buza este evazată și întotdeauna cu muchia rotunjită. Trei exemplare sunt confecționate din pastă semifină, unul are foarte mult nisip și este foarte „aspru”. *Căni*. Parte inferioară dintr-un exemplar din pastă cu nisip și pietricele albe, culoarea gălbui-roșietică ($D_f=6\text{cm}$).

În categoria *importurilor* includem un perete dintr-un vas roșu exterior, negru interior și în spătură, pe care este aplicată o „toartă” în arc de cerc, probabil un *lebes*.

Confirmarea amestecului de materiale petrecut de-a lungul timpului în zona construcției, chiar dacă el nu a compromis radical stratigrafia, o face un fragment dintr-un *castron* Wietenberg, din pastă aspră, roșie, decorat cu un registru circular de împunsături pe exteriorul buzei.

În continuarea secțiunii, materialele au fost recoltate în funcție de construcții, de mobilierul din interiorul lor și de adâncime (stratigrafie).

O primă selecție a cuprins vestigiile dintre metri 15-30, segment ce reprezintă, cu aproximație, spațiul dintre cele două complexe. *Ceramica lucrată cu mâna* (0,10-0,25m). Ea este „concentrată” oarecum între metri 20-22, unde se aflau mai multe vase sparte pe loc. Din repertoriul acestora predominante cantitativ sunt *borcanele*, cu nimic deosebite de cele prezentate anterior. Este vorba despre funduri cu diametrele între 9 și 13cm (mici), pereți decorați cu brâu alveolar sau cu butoni rotunzi fără decor sau alungiți și cu una-trei alveole, toate din pastă semifină și roșii. Un exemplar negru exterior, roșu interior are gura pâlniată și buza cu muchia teșită oblic în jos. Doar o piesă este întregibilă: este confecționată din pastă impură, cenușiu-roșcată, cu profil arcuit, fundul profilat (buza ruptă din vechime). Vasul este decorat cu butoni rotunzi cu câte trei impresiuni, inserați unui brâu alveolar (D=15cm). Dintre celelalte vase lucrate cu mâna menționăm o toartă de *ceașcă-opaiț*, o posibilă *strachină* cu globulară și buza cu muchia rotunjită (D=13cm), un fund și parțial perete dintr-o *cană* brună, pastă semifină (corp tronconic, D_f=5cm). De la *chiupuri* se păstrează o buză rășfrântă exterior, fațetată, muchia rotunjită, din pastă semifină, castaniu-roșietică (D=36cm).

Ceramica lucrată la roată. Fragmente dintr-un *chiup* roșu de la confecționare, din categoria celor cu exces de nisip fin și mică, un gât de la o *oinochoe* de dimensiuni apreciabile, din pastă fină, cenușiu-roșieică (D_g=12cm), fragmente de la patru *câni* cenușii, pastă fină, una cu gâtul tronconic și altul roșu, cu corp globular, din pastă puțin aspră. În mod deosebit atrage atenția un fragment de toartă de la o *oinochoe* imensă, din pastă castaniu-roșie exterior și cu miez cenușiu, puțin ovoidală în secțiune, decorată cu albieri prelungi, puțin înclinate. Interesant este faptul că deși pasta este clar *Latène*, vasul are la fel de clare „rădăcini” hallstattiene (deși decurul se regăsește și pe torțile de câni de inspirație celtică). Toarta era pe pietrele pavajului.

Sub această adâncime, până la minus 40cm, materialele nu se prezintă mult diferit. *Ceramica lucrată cu mâna*. Parte superioară de la o *cătuie* roșie, pastă semifină, buza rotunjită, cu toarta începând de la 1cm sub ea (D=18-20cm); cătuie fragmentară, pastă impură dar bine arsă, castanie exterior, neagră interior, profil arcuit, buza simplă, rețezată orizontal (D=14/15cm,); toartă de *cană* mare, pastă impură, castanie, rotundă în secțiune; tortiță de la un exemplar în miniatură; o singură *fructieră* (fără buză), pastă semifină, cenușie cu nuanțe castanii, corp arcuit, semiadânc. *Chiupuri*. Doar un fragment dintr-o bază din pastă grosieră, roșietică (D=22cm). Posibil tot de la vase pentru păstrarea rezervelor alimentare sunt câteva fragmente din partea inferioară a unui exemplar de dimensiuni mari, cu peretele înclinat, cu pietricele albe în pastă (D=25cm); parte superioară din pastă grosieră, gâtul prelung arcuit, buza puțin înclinată exterior și cu muchia profilată rotund, roșietic (D=22cm); gură pâlniată, pastă impură, buza rotunjită (D=27cm). *Borcane*. Foarte fragmentare, acestea sunt cele mai numeroase. Majoritatea sunt de dimensiuni mici (diametrele fundurilor între 8 și 10,5cm la șapte piese). Din partea superioară se păstrează doar un exemplar cu gâtul arcuit și buza cu muchia ascuțită în sus (D=17cm) și un perete maroniu, decorat cu pieptenele. Celelalte fragmente (de la peste 30 vase) reprezintă butoni castanii, cenușii, roșcați, de regulă rotunzi sau foarte puțin alungiți, nedecorați sau cu una-patru alveole. Un vas cenușiu-închis are butonii inserați unui cerc de alveole superficiale, pe umăr. Fragmentele de pereți trimit spre profile majoritar zvelte, evident nelipsind cele arcuite. Buzele sunt fie rotunjite, fie tăiate în diferite unghiuri. De la un vas mic, probabil o căniță, se păstrează un fund din pastă semifină, roșietică (D=4,5cm).

Ceramica lucrată la roată. *Fructiere*. Fragmente dintr-un exemplar inițial cenușiu, acum roșu, corp adânc (profil globular), cu prag și nervură circulară la interior, buza abia perceptibil arcuită, cu muchia rotunjită (D=29cm); fragmente din alte patru exemplare cenușii, pastă fină, doar două parțial reconstituibile: una de dimensiuni mici, corpul arcuit și

semiadânc ($D_{int}=25\text{cm}$), cealaltă cu angobă cenușiu-închisă, și ea cu nervură interioară la buză, cu corp asemănător precedentei, buza lată de 5,5cm și curbată spre bază, muchia rotunjită ($D=33\text{cm}$). Fragmente din pereți și din două baze inelare de la tot atâtea *chiupuri* roșii arse secundar ($D=16, 17\text{cm}$). *Căni*. Fragmente dintr-un vas mediu-mare, pastă fină, cenușie, cu partea superioară foarte puțin arcuită spre interior, cu diametrul maxim de 27cm; pereți de la 5-6 vase cu corp globular, pastă fină, cenușie, cu „coaste” la interior, toate de dimensiuni medii; perete de la un exemplar mic, cu două caneluri deasupra diametrului maxim (8cm), precum și un fund inelar, tot de la un exemplar mic ($D=5,5\text{cm}$). *Castroane*. Buză înclinată exterior și apoi „frântă” orizontal, cu muchia rotunjită, din pastă puțin aspră ($D=32\text{cm}$); doi pereți de la exemplare globulare, unul cenușiu, cu două caneluri deasupra diametrului maxim, celălalt cenușiu-roșcat, fără decor.

Segmentul dintre metri 30-42, zona Complexului² 2001. Si aici s-a procedat la sortarea materialelor în funcție de situația întâlnită. În legătură cu aceasta se cuvine precizat de la început că penuria vestigiilor datează în ultimele decenii ale Daciei libere, precum și amestecul acestora cu unele mai vechi, au explicații în contextul arheologic: 1. stratul vegetal foarte subțire, în medie de numai 10cm, nu a putut păstra de-a lungul timpului decât o parte infimă din acestea: 2. era firesc ca acestea să se amestece cu cele mai vechi, existente pe loc sau aduse cu prilejul amenajării interiorului, respectiv a realizării infrastructurii platformelor, a vetrei și a suporturilor de lângă vatră.

Un prim grupaj provine din segmentul metrilor 30-36, până la adâncimea de 45cm (pe pavaj și parțial acoperite de lipitura de perete arsă).

Ceramica lucrată la roată. Se constată prezența fragmentelor din aproximativ 15 *căni*, toate cenușii și din pastă fină, datează în preajma cuceririi romane. Este vorba de funduri inelare cu diametrul între 6 și 14cm și de pereți de la vase cu corpul globular și gâtul tronconic. Trei exemplare sunt mai închise la culoare, patru au nuanțe gălbui. Torțile sunt fie ovoidale, fie ovoidale și canelate longitudinal, lipite deasupra umărului și orizontal sau numai cu 2-3mm deasupra buzei. Două dintre acestea provin de la vase mici-medii (sub 25cm înălțime), iar altele trei de la vase de peste 35cm înălțime. Există și torți din două sau trei baghete perfect cilindrice. Păstrată mai bine este o parte superioară dintr-un exemplar cu gâtul cilindric, buza evazată și cu muchia rotunjită, cu prag interior și cu o nervură circulară pe gât ($D=13\text{cm}$). *Fructiere*. Se păstrează buzele a trei exemplare: una roșie, deteriorată, orizontală ($D=36\text{cm}$), celelalte cenușii, ambele subțiri ($D=30\text{cm}$). Toate sunt din pastă fină. *Castroane*. Fragment cenușiu, pastă fină, din partea superioară a unui exemplar cu buza evazată (dar ruptă), gât arcuit scurt și început de umăr bine profilat ($D_{int}=20\text{cm}$); inel de sprijin mult înclinat și cu nervură circulară ($D=10\text{cm}$); trei fragmente de la vase inițial cenușii, acum roșii; parte superioară, din pastă cu multă mică, gât arcuit și buza cu muchia rotunjită ($D=20\text{cm}$); gură puțin arcuită și buza cu muchia rotunjită ($D=32\text{cm}$) și un perete de deasupra bazei, care sugerează un corp globular. *Străchini*. Parte superioară din pastă puțin zgrunțuroasă, roșie, profil în „S” ($D=15/17\text{cm}$); buză cu muchia rotunjită și o canelură pe mijloc ($D=24\text{cm}$); fragment din pastă cu angobă neagră parțial exfoliată, buza evazată și muchia ușor ascuțită, prag interior și umăr arcuit, bine marcat, peretele gros de numai 3-4mm ($D=20\text{cm}$); parte superioară dintr-un exemplar cenușiu, pastă fină, căruia nu i se pot reconstitui forma și dimensiunile din cauza deformării.

Nereconstituibile sunt alte cinci-șase vase de dimensiuni medii-mici (*castroane*, *căni*, *urcioare* sau *străchini*), precum și două-trei *chiupuri* ale căror fragmente sunt foarte deteriorate. Ele sunt din aceeași pastă ca precedentele și se datează tot în preajma cuceririi romane. *Capace*. Doar un exemplar din pastă fină cu angobă neagră, buza ascuțită ($D=36\text{cm}$)

Ceramică lucrată cu mâna. Străchini. Fragmente din trei exemplare: parte superioară, pastă semifină, cu angobă neagră, corp puțin adânc, prag interior și umăr rotund bine marcate, buza puțin înclinată și cu muchia rotunjită (D=27cm,); parte superioară, roșetică, corp globular, buza evazată și cu muchia rotunjită (D=23cm,); fragment din zona umărului din alt vas și un fund plat din pastă bună, cenușiu-negricioasă. *Castroane.* Pot fi reconstituite parțial cinci exemplare: o parte inferioară dintr-un vas gălbui, pastă fină, fundul plat, profilat (D=14cm,) și patru părți superioare, toate cu corp globular și gât curbat, dintre care unul roșu, buza cu muchia rotunjită (D=24cm.), două castanii exterior, negre interior, din pastă semifină, unul cu buza rotunjită (D=23cm), celălalt cu buza evazată și cu muchia rotunjită (D=20cm,); exemplar cenușiu exterior, negru interior, similar ca formă precedentelor (D=23cm,), decorat de la umăr în jos cu incizii verticale trase cu pieptenele, asemenea borcanelor. *Fructiere.* Puține și foarte fragmentare pentru stabilirea formelor și a dimensiunilor. Se poate aprecia doar numărul lor: 7. *Căni.* Nici numărul lor nu este mare: o toartă cvasipătrată în secțiune, roșie cu nuanțe cenușii, de la un vas mare, din pastă puțin aspră; toartă de la un vas mic, roșie, din pastă semifină, albiată longitudinal; parte inferioară, fund plat, perete foarte puțin înclinat (corp tronconic), cenușie, din pastă semifină (D=11cm); două buze de la exemplare cenușii, una larg arcuită și cu muchia rotunjită (D=13cm), cealaltă evazată și cu muchia ascuțită (D=19cm). *Cești-opaiț.* Fragmente de torți cvasirotunde în secțiune de la patru vase mari, două castanii și două cenușiu-castanii, toate din pastă semifină: toartă de la un exemplar în miniatură și un perete din partea inferioară a altui vas castaniu-roșcat, din pastă semifină, cu profilul puțin curbat spre interior. *Borcane.* Fragmente din aproximativ 30 exemplare, de forme variate. Cele din pastă impură, neagră sau negricioasă, au partea gâtului aproape cilindric, corp globular, buza cu muchia rotunjită, retezată orizontal sau oblic și ascuțită. Puține vase au gura pălniată. Există șase exemplare de dimensiuni mici, cu gâtul diferit arcuit și numai unul cu el cilindric. Diametrul gurii oscilează între 9cm și 27cm. Mai numeroase sunt vasele roșii sau roșii cu nuanțe castanii și cenușii, cu profilul zvelt sau foarte puțin curbat, doar două exemplare cu butoni rotunzi plasați deasupra umărului având gâtul curbat spre interior. Buza este în genere retezată în diverse unghiuri, iar fundul profilat. De subliniat că un exemplar are inel de susținere, ceea ce nu exclude înscrierea în alt tip de vas (căni?). Diametrele fundurilor oscilează între 10 și 13cm, în general vase mici. Majoritatea sunt din pastă semifină. Unul dintre ele, castaniu, din pastă cu nisip fin, este decorat cu incizii în benzi verticale sau înclinate (D_f=20cm). Este de fapt singurul decor în adâncime de pe vasele reconstituibile, mai bogat fiind cel în relief: butoni rotunzi, cu sau fără alveole (unul cu incizie în X) și brăuri în relief. *Chiupuri.* Fragmente de pereți din două exemplare și două funduri cu început de perete, oblic sau puțin curbat, toate din pastă semifină, roșii sau castanii (un vas). Diametrele fundurilor oscilează între 20 și 24cm. „Perlă” din lut ars, roșie cu pete cenușii.

În m 32 s-a descoperit un ciob Wietenberg, cu registre imprimite cu roțița.

Segmentul metrilor 33-40, respectiv adâncirea până la 0,90m a jumătății din aval a secțiunii în scopul desenării profilului, sub platforme și vetre. Din acest nivel, care reprezintă prima fază de locuire dacică, în care materialele sunt amestecate cu cele hallstattiene, sunt de reținut câteva vase fragmentare *lucrate cu mâna* sau *la roată*. Din prima categorie amintim: fragmente dintr-un *borcan* maroniu, pastă grosieră, decorat pe tot corpul cu pieptenele; vas cu corpul globular, negru, pastă semifină, buza evazată, decorat cu alveole deasupra diametrului maxim (13/14cm); butoni rotunzi (pastile) superficiali și cu multe impresii alveolare, butoni alungiți de la vase de culoare neagră, pastă semifină; perete de la un vas roșu, decorat cu brâu „șnur”, precum și un fund din pastă similară (D=11,5cm). Dintr-un vas mai mare, care poate fi și *chiup* mediu-mic, se păstrează partea

superioară cu gât cilindric, început de corp arcuit (globular?), buza evazată și cu muchia puțin ascuțită. Este din pastă semifină, negru la exterior și roșu interior, fără a fi ars secundar ($D=33\text{cm}$). Modelate tot cu mâna, dar din pastă fină, cu angobă neagră lustruită sunt: o buză de *fructieră* de dimensiuni mari și o parte inferioară de la o *cană* din pastă asemănătoare, corp globular, ambele databile foarte probabil în secolul al II-lea î.Hr. Din categoria ceramicii *lucrată la roată* menționăm o *cană* bitronconică, pastă fină, cenușiu-negricioasă, cu patru caneluri circulare deasupra diametrului maxim (umărului) și o parte superioară dintr-o *strachină* (?) cu gât arcuit, buza profilată exterior și cu muchia îngroșată rotund ($D=11\text{cm}$).

Segmentul m 42-m 53, până la și pe pavajul *Terasei I* ($0,15 - 0,30\text{m}$), prelungit în anul 2002. *Ceramica lucrată cu mâna. Borcane*. Semnalăm mai întâi un exemplar (găsit în m 52-53), castaniu-roșiatic exterior și negru interior, din pastă cu ingrediente diverse dar bine amestecate. Cu profil arcuit, vasul este decorat cu patru brăduți cu crengile în jos, care pornesc imediat de sub buză, despărțiți de patru butoni rotunzi. Buza este profilată și cu muchia nesigur rotunjită ($D_g=14\text{cm}$, $D_f=13\text{cm}$,). Tot acolo mai era un fragment de perete dintr-un vas din pastă semifină, maroniu exterior și negru interior, decorat tot cu brăduț.

Dintre celelalte borcane fragmentare (peste 130 exemplare) amintim: șase părți inferioare roșietice (două maronii interior) cu diametrele între 8 și 11 cm; funduri cenușiu-negre cu baza profilată ($D=9-11\text{cm}$) și patru castaniu-negre, dintre care trei profilate și cu diametrele între 6 și 12cm; fund și parte din perete din pastă cu mult nisip și mică, roșu ($D=13\text{cm}$); pereți din 9 vase, șase roșii și trei castanii, doar unul din pastă impură; cinci părți superioare cu profile arcuite, dintre care trei castanii (două cu muchia buzei rotunjită și unul cu ea retezată oblic) și două castaniu-negre, unul cu buza profilată, celălalt retezată, cu diametre între 13 și 17cm. Două fragmente, care se apropie ca profil de castroane: unul cu gât bine marcat și cu muchia buzei nereușit retezată, celălalt rotunjită ($D=14$, 20cm); cinci fragmente castaniu-roșii dintr-un exemplar decorat cu pieptenele, pastă semifină, gura pâlniată și muchia buzei profilată rotund ($D_g=20\text{cm}$, $D_f=13\text{cm}$); exemplare cu corp rotunjit, negre exterior, roșii interior, din pastă impură, unul cu butoni rotunzi pe umăr, altele cu pastile superficiale pe care se văd multe impresiuni făcute cu degetul, cu diametrele de 19, respectiv 23cm; parte superioară, roșu exterior, negru interior, cu gât arcuit și buza cu muchia rotunjită, are pe umăr un cerc de impresiuni alveolare ($D=21\text{cm}$).

Decorul în adâncime este sărac și se rezumă practic la impresiunile alveolare și inciziile amintite deja. Cel în relief este mai bogat și constă în butoni și brăuri alveolare. Primii sunt fie circulari și nedecorați (șapte vase, dintre care patru castaniu-roșietice, două castaniu-închis și unul roșiatic, de forma unui bumb); butoni ușor alungiți, cu una-două alveole (unii inserați brăului); butoni alungiți și ascuțiți, de tradiție mai veche; brăuri alveolare pe mai multe vase, roșietice sau castaniu-roșietice. De reținut că foarte puține exemplare sunt confecționate din pastă grosieră, predominante fiind cele din pastă semifină și bine arsă. *Căni*. Buză evazată, cu profilatură rotunjită ($D=8,5\text{cm}$) și alta asemănătoare dar dintr-un vas mai mare ($D=19\text{cm}$), ambele din pastă bună; fragment de toartă roșie, deltoidala în secțiune. Toate sunt din faza „clasică”. Mai veche este o parte inferioară dintr-o cană cu angobă neagră dar nelustruită intens, cu fundul plat ($D=11\text{cm}$). *Chiupuri*. Doar câțiva butoni mari, rotunzi (cu diametrul de peste 5cm), din pastă semifină sau grosieră, preponderent castanie. *Cești-opaiț*. Fragmente din patru exemplare: două părți de perete, una arcuită, cealaltă tronconică, din pastă semifină (cea arcuită cu mult nisip), castaniu-roșietice, ambele cu buza rotunjită ($D=15$, 18cm); fund din pastă grosieră, roșu și un alt fragment dintr-un vas puțin înalt (4,8cm), castaniu-roșu, pastă impură, buza neatent finisată ($D=5,3\text{cm}$), sigur dintr-un exemplar în miniatură; fragment de toartă castanie, rotundă în secțiune. *Oale în formă de „pepene”*. S-au găsit doar două fragmente, încadrate astfel pe

baza analogiilor descoperite pe Tipie: buză cafeniu-negricioasă, cu nisip în pastă, înclinată exterior (pâlniată), cu muchia arcuită spre peretele vasului; parte superioară cu gâtul prelung arcuit, gura tot pâlniată și buza cu muchia rotunjită. *Străchini*. Se cunosc două variante: cu buza evazată, din pastă semifină, cu nuanțe cenușiu-roșietice (D=24, 28cm), cu gât arcuit și buza răsfrântă exterior, dintre care una simplă și rotunjită, alta îngroșată rotund, cealaltă cu buza retezată orizontal (cu diametrele de 16, 23, 21cm). *Fructiere*. Buză cafeniu-interior, neagră în afară; două fragmente de la îmbinarea corp-picior, castaniu-cenușii și roșietice, cu câte o nervură circulară, ambele din pastă semifină (nisip), cu diametrele de câte 10,5cm; parte superioară, pastă inițial angobată și lustruită, acum roșie din cauza arderii secundare, probabil cu corpul puțin adâncit, buza fin arcuită spre bază, lată de 4,6cm și cu muchia rotunjită (D=32cm); fragment dintr-un picior negru, talpa profilată (D=13cm).

Ceramică lucrată la roată. Din această categorie, și ea reprezentată exclusiv prin fragmente, menționăm: inel de sprijin de la un *chiup* mare, roșu din fabricație (D=23cm) și două fragmente de pereți, tot roșii dar arse secundar, de la alte exemplare. *Urcioare*. Două fragmente de buză din pastă fină, cenușie, cu muchia subțire și cu o nervură exterioară (D=7cm). *Căni*. Mai multe fragmente, roșii sau cenușii, trei funduri inelare, două cenușii și unul roșu, cu diametrele de 5, 7 și 9cm, toate trei profilate. Toate sunt din pastă fină și databile în preajma cuceririi romane, ca și urcioarele; toartă cu trei nervuri și două albieri longitudinale, probabil puțin supraînălțată după curbura din partea de sus. Corpul vaselor, după cum se poate deduce din fragmentele recuperate, era predominant globular. Patru exemplare păstrează în proporție diferită părțile superioare. La trei dintre acestea, toate cu muchia buzei îngroșată rotund, nu poate fi precizată forma gâtului (diametrele de 16, 19 și 27cm). Al patrulea exemplar are gâtul prelung curbat și umăr care probează un corp globular, buza puțin profilată și cu muchia rotunjită. Vasul este decorat cu o nervură deasupra umărului (D=21/22cm).

Segmentul m 60-m 96, pe pavaj (0,25-0,35m) (intervalul m 53-m 59 a fost cercetat în anii anteriori). Inventarul cuprinde în primul rând materialele dintre pietrele pavajului. aduse cu prilejul amenajării terasei, precum și pe cele depuse ulterior.

Ceramică lucrată cu mâna. Cești-opaiț. Toartă din pastă impură, maroniu-închis, torsionată și un perete castaniu de la un exemplar tronconic, cu buza simplă, rotunjită (D=18cm). *Căni*. Perete de la un vas din pastă semifină, cenușiu exterior, negru interior, corp globular și gât tronconic, cu toarta prinsă deasupra diametrului maxim. Este de dimensiuni medii-mici; trei torți din pastă impură, una roșietică, celelalte cenușiu-castanii, prima canelată longitudinal, celelalte ovoidale și groase în secțiune. Toate provin de la vase mari, de peste 35cm înălțime. Din pastă bună, unele chiar fină, sunt următoarele exemplare: trei părți superioare cu gura pâlniată și buza retezată, neprofilată, cenușiu-negre (D=22, 24, 26cm), una cu buza puțin evazată și cu muchia rotunjită dar neîngroșată, alta cu angobă neagră lustruită, cu gura aproape dreaptă și cu muchia buzei îngroșată (D=15cm); două părți inferioare cu fundul plat (la una și profilat, D=9cm) sunt din pastă fină, ca și una neagră cu peretele înclinat (tronconică), de dimensiuni apropiate. *Urcioare*. Fragment dintr-un gât cilindric, pastă fină, angobă neagră exterior, buza evazată (D=7cm). *Castroane*. Trei exemplare: parte inferioară, pastă bună și bine arsă, angobă neagră, miez roșu, inel de sprijin mult înclinat și perete cu nervură proeminentă deasupra bazei (D=14cm). Din alt exemplar se păstrează fragmente din zona gurii, negru-roșcate, pastă puțin aspră, buza tăiată orizontal și profilată rotund exterior. Au fost incluse castroanelor pe considerentul că începutul peretelui sugerează corpul globular al acestui tip de vas (D_g=20-21cm). Al treilea exemplar provine tot din partea superioară, pastă semifină, negru exterior și pe buză, gălbui-roșu interior, cu gât arcuit și buza cu muchia rotunjită (D=25cm). *Străchini*. Vas fără fund, din pastă impură dar „mascată” de o angobă neagră groasă și puțin lustruită, corp

semiadânc, prag interior și umăr, buza ușor înclinată și cu muchia neatent dar evident profilată spre picior (D=27cm) și o parte inferioară dintr-un corp globular, fund plat dar cu marginea profilată, din pastă semifină, castanie (D=10cm). *Fructiere*. Fragment de picior accentuat profilat rotund, cu angobă neagră interior-exterior (D=11cm) și un alt fragment cenușiu dintr-o zonă mai ridicată; pereți din pastă semifină sau fină, unii cenușii, alții cenușiu-castanii, umăr unghiular și corp puțin adâncit. Dimensional se înscriu exemplarele medii, datele imediat înainte de cucerire. Alte fragmente sunt prea deteriorate pentru a se stabili forme și dimensiuni. *Borcane*. Sunt cele mai numeroase (fragmente din peste 200 exemplare) și cu forme variate. Din pastă neagră, semifină sau cu mult nisip, sunt trei părți superioare și doi pereți cu butoni rotunzi și scunzi. La toate gâtul este arcuit iar buza îngroșată rotund (două exemplare) sau oblică și simplă, cu diametru între 17 și 22cm. Vasele castanii sau castaniu-roșietice depășesc numărul de 30. Unele au profil alungit (corp zvelt, sau aproape zvelt), altele rotunjit, un vas apropiindu-se din acest punct de vedere de străchini. Cele din urmă sunt decorate cu butoni amplasați deasupra „umărului”. La exemplarele cu corp alungit buza este atent finisată, cu o tăietură sau cu tăietură și profilatură canelată, în timp ce la celelalte buza pare neglijent finisată, neacordându-se atenție nici rotunjirii, nici tăierii. Diametrul gurii oscilează între 11 și 24cm. !3 vase au butoni rotunzi nedecorați, în rare cazuri încadrați de brăuri alveolare. Alți butoni se prezintă astfel: rotunzi și cu câte o adâncitură centrală; alungiți și arcuiți, cu câte una sau două alveole; pastile superficiale aplicate neglijent pe pereți, cu sau fără impresiuni sau alveole propriu-zise; puțini butoni mamelonari, sigur de la vase mai vechi (secolele IV-III î.Hr), majoritatea din pastă semifină. Surprinzător de puține (aproximativ 20 exemplare) sunt fragmentele de pereți cu brău alveolar, iar și mai puține cele cu incizii simple sau în bandă, primele prezente de regulă pe vase maronii sau maroniu-roșietice. Fundurile borcanelor, unele profilate rotund, altele simple (cele mai multe), se înscriu tot în categoria celor medii-mici, cu diametrele între 9 și 16cm.

Ceramică lucrată la roată. Chiupuri. Fragmente de pereți roșii și cenușii din apropierea gurii, pastă fină, toate din același vas, decorate cu o incizie vălurită încadrată de altele două orizontale; fragmente din trei baze inelare castaniu-roșietice, unul cu mult nisip și mică, două drepte iar celălalt puțin profilat, cu diametrele de 14, 18 și 22cm și o parte superioară ce pare a aparține exemplarului cu mult nisip și mică, cu gâtul prelung arcuit, buza teșită oblic spre afară și cu muchia rotunjită (D=35cm). *Strecurătoare* din pastă semifină, cenușie, cu umăr bine marcat și cu o canelură deasupra perforațiilor. Fragmente de *câni* cenușii din pastă fină, între care una cu corp globular și cu patru caneluri deasupra diametrului maxim; o buză rotunjită și o toartă elipsoidală în secțiune; gât cilindric și pereți din zona diametrului maxim-umăr, cu corp globular și cu „coaste” la interior; fragmente negricioase și roșii, ultimele aspre la pipăit și din cauza arderii secundare. *Străchini*. Părți superioare din trei exemplare: una cu buza și peretele foarte subțiri, pastă fină, buza evazată și cu muchia rotunjită (D=12cm) celelalte două cu buza orizontală, una cu muchia ascuțită, cealaltă canelată și din pastă aspră, cu diametrele de 25, respectiv 17cm.

Surprinzător de mari par dimensiunile unui vas cu peretele foarte subțire, negricios, pastă puțin aspră, cu buza evazată și îngroșată exterior și cu o nervură pe gât, cu diametrul de 27-28cm. După dimensiuni, vasul ar putea fi încadrat chiupurilor; după pastă, însă, care este și angobată, credem că avem de-a face cu un recipient pentru păstrarea lichidelor, poate o *oinochoe* de dimensiuni mari, cum se mai cunosc pe Tipia Ormenișului. În cazul acesteia, încadrarea este îngreuiată și de lipsa torților.

De la vase care *imită castroane* sau *kratere* grecești provine un fragment de „toartă” rotundă în secțiune, care se aplica pe peretele vasului (date: sec. IV-II î.Hr).

Unelte. **Lut ars:** fusaiolă cenușiu-neagră din pastă fină. **Piatră:** cute fragmentară din gresie.

În scopul obținerii unor informații în măsură să confirme sau să înlăture presupunerea că în zona cercetată a existat un sanctuar cu aliniamente, între S_I 2001-2002 și ringul nord-vestic al cazarmii s-au deschis mai multe secțiuni (S_{III} 2001- S_{VIII} 2001), dispuse „în covor” și perpendiculare pe incintă (NE-SV). Toate au traversat (perpendicular) S_{IV} 1996.

Secțiunea $_{III}$ 2001. La depărtarea de 9m de ringul dublu care înconjoară cazarma spre nord-est. Dimensiuni: 14 x 1,5m.

Secțiunea $_{IV}$ 2001. La NV de precedentă și despărțită de ea printr-un martor de 50cm. Dimensiuni: 14 x 2m.

Secțiunea $_{V}$ 2001. La SE și paralelă cu S_{III} 2001, despărțite de un martor de 50cm. Dimensiuni: 12 x 4m (din care au fost săpați numai 19m, configurația terenului în capătul dinspre prăpastie nepermițând cercetarea integrală).

Secțiunea $_{VI}$ 2001. La NV de S_{IV} , de dimensiuni: 14 x 2m.

Secțiunea $_{VII}$ 2001. La NV de S_{VI} , între S_{II} -1982 și prăpastie, despărțită de S_{VI} de un martor de 30cm. Dimensiuni: 14 x 2m.

Secțiunea $_{VIII}$ 2001, între S_I și S_{VII} din același an. Aceleași dimensiuni ca S_{VII} .

Nici una dintre ele nu a fost adâncită sub nivelul pavajului (până la stâncă), rostul lor fiind acela de a se investiga suprafața dintre cazarmă și sanctuarul din tuf vulcanic și de a se identifica eventuale construcții.

S_{III} -2001. De la m 1 la m 5 (numerotarea dinspre terase) se află pavajul de piatră locală de calcar, iar între m 7 și m 13 stânca aplatizată artificial. În marginea dinspre prăpastie a platoului a fost „cruțat” segmentul de bordură din calcar. În fața bordurii, spre interior, se află un șir de lespezi de bazalt care nu poate fi pus în relație cu vreo construcție sau cu sistemul de apărare. Singura explicație plauzibilă pentru așezarea lor în acel loc este aceea de a marca un spațiu cu o destinație anume, pe care în momentul descoperirii nu o bănuiam. Pe mijlocul secțiunii, în m 10 și m 11 se aflau alte două lespezi de bazalt. La începutul metrului 8, pe pavaj se aflau spărturi de dimensiuni mari din blocuri de calcar alb, finisate, care la rândul lor nu puteau proveni din construcții. La m 6 și 7 se aflau, puțin adâncite în pavaj dar cu fața superioară la cota acestuia, două lespezi de gresie cenușie, similare și pe o linie (longitudinală platoului) cu cele din S_{IV} 1996. În martorul dinspre S_{II} -2001, între m 5,40 și m 6,30 s-a observat o „moviliță” din pietre de calcar (dovedită ulterior a fi una dintre plintele deteriorate dar rămase pe loc). Construcții supraterane sau rămășițe ale acestora, din piatră sau din lemn, databile în ultimele două secole ale Daciei preromane, nu au fost semnalate.

Inventar. Ceramica lucrată cu mâna. La nivelul pavajului se aflau foarte puține fragmente din această categorie: două *borcane* și alte câteva vase neîntregibile. În schimb, fragmentele de la vase lucrate la roată sunt foarte numeroase și provin de la *chiupuri* gălbui, roșii sau cenușii (puține), cu sau fără decor și *fructiere* cu aceleași culori. Ambele tipuri de vase sunt confecționate din pastă fină și îngrijit finisate. Împreună cu ele s-a descoperit un ciob roșu dintr-un vas de *import*. Toate sunt vase „de lux” și se datează exclusiv la cucerirea romană.

Din secțiune mai provine o scoabă mică din fier și un idol zoomorf deteriorat din vechime.

S_{IV} -2001. Prezintă practic aceeași planimetrie ca precedentă. Se cuvine precizat că tot în m 13 se întâlnește șirul de lespezi menționat anterior, căruiua îi urmează bordura marginală platoului. Aceeași configurație a platoului rezultă și din S_V 2001, stânca fiind aplatizată prin dăltuire de la m 6 până la bordura „cruțată”. În porțiunea înălțată prin adaos

de piatră și pământ se aflau foarte multe fragmente de vase „de lux”, de data aceasta repertoriul îmbogățindu-se cu *castroane, străchini, căni, și capace*. La prima vedere, această profuziune de fragmente face impresia că vasele respective au fost zdrobite intenționat în altă parte și apoi „semănat” pe o suprafață apreciabilă, care nu întâmplător coincide cu aceea a unui sanctuar. Între m 5-6 semnalăm încă o lespede de gresie care se aliniază precedentelor.

Inventar. În afara amintitei bogății de fragmente ceramice, în S_{IV} și $S_{V, 2001}$ au fost descoperite și alte piese, foarte interesante cele din metal. **Fier:** două așa-zise „cuiere” în forma literei „S”, unul integral pătrat în secțiune (inv. II/6545), celălalt cu un segment pătrat spre suport și cu cel dinspre „vârf” plat în secțiune (inv. II/6547); două cuie-cârlig (în S_V) pătrate în secțiune, unul rupt (inv. II/6558), celălalt întreg, lung de 7,1cm (inv. II/6548); un zăvor lamelar în forma literei „L”, lung de 9cm (inv. II/6559); vârf de săgeată rupt, probabil cu aripioare (inv. II/6543); mâner de cuțit cu o perforație pentru nit. **Lut ars.** Fusaiolă (inv. II/6526); idol antropomorf nedeterminabil (probabil bărbat), din pastă fină, cenușie (inv. II/6538).

Imaginea de ansamblu a acestei părți din incintă s-a conturat mai bine prin secțiunile $V-VIII$ și după demontarea martorilor care le separau. În toate acestea, dar numai pe porțiunea pavată, s-au observat mai mulți bolovani de calcar alb aflați în dezordine, care, nici în acest caz, nu puteau face parte din construcții. În plus, în secțiuni sau în martorii dintre ele existau mici „platforme” mai înalte decât pavajul, care, de regulă, nu depășeau $1m^2$ (în S_{IV} sunt două și câte una în S_{III} și S_V). În martorul dintre $S_{III}-S_V$ și parțial în planurile lor se afla o platformă circulară. Cercuri sau segmente de cercuri asemănătoare celor din sanctuarul de tuf s-au găsit în S_{IV} (între m 3,40 și m 4,25; m 6,40 și m 7,10, în afara cărora erau și spărturi din blocuri de calcar). În martorul dintre S_{IV} și S_{V} , între m 5,40 și m 6,30 exista o altă „moviliță” din pietre de calcar.

Indicii clare asupra existenței în zonă a unui sanctuar cu aliniamente de plinte din calcar alb s-au înregistrat odată cu demontarea martorului dintre S_{III} și S_V . În m 1 a fost dezvelit un „grupaj” de pietre mari, foarte asemănătoare suporturilor de plintă din sanctuarul de tuf, în jurul căruia se vedea perfect un cerc de pietre mai mici. În același martor, între m 2,10 și m 3,30 exista un alt cerc, și el întreg. În acesta s-a găsit prima plintă de calcar rămasă pe loc. Avea partea superioară denivelată, dar fără urme de martelare, ceea ce poate însemna că ea a erodat natural în timp, mai ales că fața ei se ridica deasupra nivelului de călcare și era permanent supusă intemperțiilor (și nu numai). Inițial monobloc, plinta prezenta în momentul descoperirii fisuri cauzate doar de îngheț-dezghet. Diametrul ei la suprafață era de aproximativ 85cm (între m 2,25 și m 3,10 din martor) iar înălțimea de aproximativ 40cm. Același rezultat s-a obținut prin demontarea martorului între m 4,80 și m 5,70, în cercul-suport de acolo păstrându-se însă doar trei spărturi de plină, restul acesteia fiind împrăștiat în jur. Un arc de cerc puțin adâncit în stâncă se observă în m 7, fără a se putea spune că el era destinat a susține o plintă.

Măsurarea distanței dintre centrul plinteii rămasă pe loc și alte două suporturi-cerc a permis estimarea depărtării dintre toate plintele, anume de aproximativ 2,40m. Cercuri-suport asemănătoare s-au dezvelit ulterior în martorul dintre S_{III} și S_{IV} , ca și în S_{VII} (3). Între plinta rămasă pe loc și primul cerc de la ea spre NV este o depărtare de 2,20m. Fără a putea fi înscrise într-un plan de ansamblu riguros, cele trei suporturi cu plinte aproape întregi pe ele descoperite în anul 2001 au confirmat existența pe Tipia Ormenișului a celui de al doilea sanctuar cu aliniamente, de data aceasta cu plinte din calcar alb, local. Pentru că este prematur a se vorbi despre dimensiunile și orientarea lui, acum facem doar precizarea că plinta „întregă”, împreună cu două suporturi, se înscriu într-un șir pe direcția NE-SV și se află la depărtarea de 9m spre NV de arcu dublu al ringului din aceeași parte a cazarmii.

Revenind la materialele descoperite în $S_{III-S_{VII}2001}$ se cuvin făcute măcar două precizări: 1. profuziunea de vase intenționat mărunțite și „semănate” (peste 6.000 de fragmente numărând doar cele recuperate de la suprafață, o cantitate însemnată rămânând pe loc) ocupă numai porțiunea dintre *Terasa I* și suprafața de stâncă netezită artificial, neextinzându-se și deasupra acesteia; 2. în cuprinsul S_b , S_{VII} și S_{VII} se aflau și alte vase fragmentare, inclusiv din categoria celor lucrate cu mâna, alături de puțină lipitură de perete arsă. Situația este similară celei din $S_{IV-1994}$ cu care se intersectează, ceea ce confirmă că înainte de ultima amenajare a platoului în zona respectivă a existat cel puțin o construcție de suprafață, cu elevație din paianță. La vremea respectivă am estimat că acolo au putut fi două locuințe, numerotate L_1 și L_2-1996 , fără ca planurile lor să poată fi precizate. Chirpicul exclude existența cabanelor de lemn.

În toate secțiunile practicate în anul 2001 în incintă au apărut și fragmente de vase Wietenberg, mai multe decât în alte zone de pe Tipie dar nu în măsură să probeze o locuire cât de cât intensă.

În ceea ce privește vestigiile dacice, se cuvine reținut că pe toată suprafața cercetată (peste 350m²) pe pavaj nu s-a aflat nici un vas spart pe loc, întregibil sau nu, care să poată fi pus în legătură nu neapărat cu ritualuri desfășurate în sanctuar, dar nici de uz gospodăresc. În pământul și printre pietrele de nivelare din stratul superior, ultim, aceste vestigii nu sunt însă puține și pot fi date pe parcursul ultimelor trei veacuri ce au premers cuceririi romane.

Pentru susținerea acestei afirmații prezentăm partea cea mai însemnată a vestigiilor scoase la lumină în acest an.

Inventar. Secțiunile $III-VIII 2001$

Ceramică lucrată cu mâna. În mod deosebit atrag atenția două vase fragmentare.

Unul dintre ele, prin profilul arcuit și buză, pare a proveni de la un *castron* sau de la o *strachină*. Este decorat cu „brăduți” în succesiune cu butoni înclinați spre gură, fiecare cu o alveolă alungită. Datorită arderii secundare foarte puternice, fragmentele s-au transformat într-o pastă vitroasă, peretele triplându-și grosimea și primind culoarea roșu-vișinie de unde se poate trage concluzia că lutul a fost luat din „*Valea lui Mihai*”, unde solul conține mulți compuși ai fierului. Vasul este de dimensiuni mici ($D_b=8$ cm, $D_g=12$ cm). Dimensiuni asemănătoare are și celălalt vas, găsit în apropiere. Și acesta are în pastă mult nisip cu bobul mare și pietricele; este castaniu-roșcat și decorat cu butoni (acum rupti) și brâu alveolar.

Numeroase fragmente din diferite zone ale vaselor (părți superioare, inferioare, buze și baze) provin de la piese în general mici (D_b între 10 și 15cm, $D_g=12-31$ cm). Pasta este grosieră, semifină sau fină (la cele negre sau negricioase și angobate). Predomină profilele curbate; gura este fie scurt arcuită sub buză, fie oblică în afară (pâlniată, la cele cu gât tronconic); buza este fie simplă și retezată în planuri diverse, fie diferit profilată exterior și îngroșată rotunjit. Decorul în relief constă din brăuri alveolare, butoni rotunzi simpli sau cu 1-3 alveole, puțini alunghiți, unii arcuiți spre gură și ascuțiți, amintind de prima epocă a fierului. Există fragmente, sigur de borcane, care au perechi de coloane verticale alveolate (motivul simbolizând graviditatea), în alternanță cu impresiuni alveolare. Pe un exemplar este aplicat un brâu „șnur”, asociat cu un fascicul de șase incizii plasate pe umăr. În unele cazuri aceste incizii intră în combinație cu registre orizontale din câte trei linii. Predominant este decorul compus din linii rare arcuite sau trase cu pieptenele, la un vas pe tot corpul; nu lipsește „brăduțul”.

În total, în aria secțiunilor $III-VIII 2001$ au fost recoltate fragmente din aproximativ 70 borcane, ponderea aparținând celor databile în secolul II-începutul secolului I î.Hr. S-au semnalat și borcane în miniatură: un vâscior din pastă impură, castaniu-gălbui, cu profil de „butoias”, gât scurt și buza puțin rotunjită, decorat cu butoni mici alunghiți și înclinați spre

gură, amplasați pe diametrul maxim și cu câte trei alveole. Alt văscior este din pastă semifină, neagră exterior și cenușiu-castanie interior, „decorat” cu pastile lipite deasupra diametrului maxim și cu incizii oblice trase pe buză. Și acestea se datează în secolele II-I î.Hr., poate chiar puțin mai devreme.

Surprinzător de puține sunt *ceștile-opaiț*: o toartă pătrată în secțiune descoperită în martorul dintre S_{III} și S_{I_1} ; din pastă cu nisip și pietricele, o altă toartă fragmentară, roșetică și din pastă relativ bună în S_{VII} , și un exemplar din pastă castanie, cu nisip, mică și cioburi mărunțite, corp tronconic, afumat interior-exterior, toarta în forma literei „D” ($D_b=4,5\text{cm}$, $D_g=12\text{cm}$).

Străchini. Au fost recoltate resturi din patru piese, relativ mai bine păstrate fiind două părți superioare, ambele cu gura oblică în afară și buza cu muchia rotunjită. O piesă are buza lată, celelalte mai îngustă; buză de la un vas din pastă bună (dar puțin aspră), maroniu-roșcat, cu baza profilată și centrul puțin înălțat ($D_b=8\text{cm}$). De la *cupe* s-a găsit doar un suport inelar înalt de aproape 4cm. Puține sunt și *fructierele*: un picior deformat de arderea secundară de la un exemplar de dimensiuni mari, o parte superioară dintr-un alt vas mare, cu buza ușor arcuită spre picior, lată de 7,2cm ($D_g=55\text{cm}$) din pastă fină, neagră, corp semiadânc, tronconic, umăr interior; databilă sigur în secolele III-II î.Hr. este o altă buză cu multe paiete de mică în pastă, neagră și foarte lustruită, ca și un alt vas din pastă similară, corp adânc și cu nervură în punctul de asamblare cu piciorul ($D=12\text{cm}$), buza puțin arcuită și cu muchia ascuțită în sus, lată de 5cm ($D_g=33\text{cm}$). În pasta ultimului exemplar se află mult nisip și pietricele vizibile numai în spărtură, ascunse de angoba neagră, consistentă. *Chiupurile* sunt și ele puține și fragmentare: trei buze evazate, din pastă cu mult nisip, cu muchia rotunjită ($D_g=46\text{cm}$), două arse secundar (roșii) și una castanie; buton prismatic de la un vas din pastă similară, roșu. Mai bine păstrate dar tot greu de reconstituit ca formă sunt câteva cioburi dint-un chiup cu peretele gros decorat cu butoni rotunzi foarte mari pe care sunt imprimate alveole superficiale și dezordonate. Asociat acestuia, fragmente dintr-un posibil suport de vas (sau picior de fructieră de dimensiuni foarte mari?) gol la interior, talpa plată și profilată exterior ($D=17\text{cm}$).

Mai multe sunt *cănille* (dar numai prin raportare la penuria celorlalte tipuri), ilustrate de torți foarte rulate și arse secundar, din faza „clasică” sau mai vechi: o bază și o toartă din pastă fină, neagră și lucioasă; baze inelare de la exemplare de dimensiuni mari, cu intrusiuni de mică în pastă, negre sau castanii-închis, cu buza evazată și muchia rotunjită. Semnalăm o toartă cu o perforație în apropierea buzei, practică după ardere.

Ceramica lucrată la roată. Ca și în cazul categoriei precedente, vom prezenta numai materialele aflate între pietrele ultimului strat de pietre folosite pentru nivelarea platoului, precum și pe roca dăltuită (porțiunea dinspre prăpastie). Nu luăm în considerare cele câteva mii de fragmente amintite mai sus.

Străchini: Parte superioară din pastă fină, cenușie, corp globular, buza cu muchia profilată rotund în afară, decorată cu două caneluri pe umăr ($D=27\text{cm}$); buză cu început de corp dintr-un vas roșu, pastă „moale”, arcuită în jos și muchia rotunjită; începutul de corp sugerează tot un profil globular ($D=25\text{cm}$); buză cu muchia rotunjit îngroșată, pastă fină, roșie (ardere secundară). Tot din cauza arderii secundare nu putem încadra cu precizie o parte superioară dint-un vas din pastă fină, roșu dar cu miez cenușiu, buza evazată, îngustă și cu muchia rotund-ascuțită, cu o nervură circulară pe gât. Tipologic s-ar încadra străchinilor de import (sau *imitațiilor* respective, foarte reușite; $D_g=13\text{cm}$). *Cănille*, de dimensiuni mai degrabă submedii, sunt ilustrate de fragmente: o buză „ascuțită”, un gât tronconic, o parte dintr-un fund inelar cu două nervuri orizontale și alta doar cu o nervură, o buză de la un vas mare cu început de toartă puțin supraînălțată, din pastă cenușie, fină, spre deosebire de altele care prezintă nuanțe diverse cauzate în principal de arderea secundară.

Există un vas în miniatură, foarte asemănător unui *lacrimariu*; o altă cană în miniatură prezintă angobă neagră lustruită și o nervură deasupra diametrului maxim. Ambele sunt din pastă fină și se datează în faza „clasică”. Torțile de căni sunt sau sub formă de baghete lipite, sigur de la vase „de lux”, sau bandate și cu una-două caneluri longitudinale, indiferent de dimensiunile recipientelor. Majoritatea au culoarea cenușie și sunt confecționate din pastă fină (unele conțin paiete de mică și sunt ușor aspre la pipăit). Fragmentele de pereți sugerează profile globulare cu umăr marcat rotund. Fragmentele neare secundar au culori cenușii, gălbui sau maronii. Atrage atenția un gât tronconic (și el fragmentar), din pastă fină, prin faptul că are ca decor un „brăduț” incizat, cu ramurile spre cer, caz mai rar întâlnit pe vasele lucrate la roată. Puține sunt și *chiupurile*: un perete vitrifiat, doi pereți dintr-un vas din pastă cu puțină mică, gălbui-roșiatic; un perete din pastă cu exces de paiete de mică, foarte asemănător chiupurilor descoperite în *Secțiunea III*¹⁹⁸², unele dintre acestea cu buza „în trepte”. *Fructiere*: buză fragmentară, roșie-violacee, orizontală și cu muchia rotunjită (D=28cm); buză și parte dintr-un picior, ambele foarte rulate și arse secundar, pastă bună, datare în faza „clasică”.

În afara artefactelor din metal, lut ars, os și piatră prezentate când s-a vorbit despre secțiunile I și IV-V²⁰⁰¹, amintim alte piese descoperite în secțiunile III-VIII din același an.

Metal. Fier. Nicovală mică în forma literei T, foarte probabil pentru bijutier, corp plat, ambele capete ascuțite, L=7,2cm; l=3,4cm (inv. II/6556, S_{VT}); pinten cu spinul rupt, extremitățile cu semicalote deteriorate (inv. II/6541, S_{VT}); vârf de săgeată corodat lateral, probabil cu aripioare (inv. II/6544, S_{VT}); cuțit ușor curbat, L=9,7cm, l=1,7cm (inv. II/6551, S_{VT}); cuțit cu lama și pedunculul ascuțite, L=7,3cm, l=1,5cm (inv. II/6552, S_{VT}); ac fibulă din sârmă trefilată, L=5,9cm (inv. II/6555, S_{VT}); corp fibulă cu două spire din resort, lipsă acul, L=7,2cm (inv. II/6561, S_{VT}); scoabă nr. inv. II/6560, S_{III}). **Bronz.** Verigă dintr-un colier, rotunjită interior, ascuțită exterior. D=17mm. **Piatră.** Ascuțitoare din gresie neagră, deteriorată. **Sticlă.** Fragment de mărgea cu „ochi de păun” (inv. II/6539, S_{VT}). **Lut ars.** Fusaiolă, pastă fină, maronie, decorată cu „acolade” incizate (inv. II/6536, S_{VT}); fusaiolă fragmentară, pastă fină; corn de idol reprezentând un bovidu de dimensiuni mari, pastă fină, roșietică (vârful rupt, partea păstrată torsionată), L=3,4cm, S_{VT}, idol mic, plat, în patru colțuri (stelar), cu început de perforație pentru a se purta agățat; putea avea rost apotropaic. L=22 x 21mm (inv. II/6536, S_{VT}); idol antropomorf, pastă fină, roșietică, modelat prin „tragerea” anatomiei cu degetele din pasta moale, piciorul stâng rupt din vechime; sex bărbătesc. Î=4,5cm, l=2cm) (nr. inv. II/6534, martor S_{III-S_I}).

Caseta²⁰⁰¹. Paralelă cu S_{II 01}, în aval de aceasta și despărțite de un martor de 50cm, între metrii 1-7. A fost trasată cu scopul de a se surprinde, eventual, urme arheologice care să ajute la delimitarea construcției semnalată în secțiune. Dimensiuni: 7 x 1m.

Pe toată suprafața ei se afla un pat de lipitură de perete arsă puternic, unele bucăți devenind spongios-sticloase. Răspândirea lor este neuniformă: fără a acoperi complet podeaua între m 1-4,50, compactă între m 4,50-6,50, unde se și termină. Nivelul ei față de cel actual de călcare oscilează între 0,20 și 0,30m. Pe ea, și din loc în loc prinse în ea, pietre mijlocii de calcar, (probabil de la presarea acoperișului). Tot din loc în loc prin arsură străbat la vedere fragmente de vase ceramice lucrate cu mâna sau la roată, evident sparte pe loc. Din ambele categorii, cele mai numeroase sunt *chiupurile* și *fructierele*, și unele și celelalte înroșite de ardere secundară. În m 2 semnalăm o râșniță fragmentară din tuf vulcanic, respectivele piese constituind principalul inventar al casei. Ca piese de metal adăugăm un mic tub din bronz și o țință din fier, ultima posibil de la o ușă.

În m 7, unde se termină arsura, la adâncimea de 45cm față de actualul nivel de călcare, apare nivelul hallstattian, care, în funcție de asperitățile stâncii native, coboară de la 35 la 85cm sub același nivel. Sub pavaj (podină) se găsesc fragmente ceramice dacice în amestec cu cele din prima epocă a fierului, de unde se poate deduce că atât prima fază dacică (strat gros de 10-15cm), cât și cea aparținând Hallstatt-ului, au fost compromise la data amenajării *Terasei I* și a ridicării construcției incendiată.

Importanța C_{201} constă în confirmarea extinderii construcției din S_{II01} și în perimetrul ei, în aval, de unde se poate deduce că una din laturile acesteia (amonte-aval) avea minimum 6,50m.

Caseta₃₂₀₀₁. A fost deschisă între caseta precedentă, S_{IV} veche și S_{II01} , cu scopul de a dezveli cât mai mult din suprafața platformei de acolo. În cuprinsul ei s-a putut vedea că S_{II01} a traversat bordura vestică a platformei care continuă în direcția opusă prin secțiune. **Inventory** ei nu diferă de cel al casetei învecinate, cu precizarea că este mai sărac în vestigii dacice și bogat în ceramică hallstattiană fragmentară, toată neagră și de mici dimensiuni (preponderent străchini).

Caseta₄₂₀₀₁. A fost amplasată în apropierea prăpăstiei nord-estice, între S_{VII} și S_{VIII} , de care o despart martori de câte 30cm grosime. Din cauza copacilor existenți în zonă, caseta a avut o formă trapezoidală, cu baza mare (4m) spre interior și în apropierea S_{IV1996} , iar cu baza mică de 2,80m spre prăpastie, „înălțimea” fiind de 7m.

Îndepărtarea stratului vegetal a permis concluzia că pe acest loc și în imediata apropiere a existat o construcție anterioară, fapt observat în secțiunea din 1996 și în cele din acest an, în special VII și VIII, relevantă fiind în primul rând lipitura de perete arsă, nu multă dar concludentă. Mai semnalăm că exact pe axul lung al casetei, între m 2,50 și m 3,50, se găsește un cerc realizat în parte din roca nativă, în parte din pietre de calcar atent finisate și perfect circumscrise. O corelare de plan cu alte „instalații” identice nu este posibilă, deși suntem convinși că efortul depus pentru realizarea lui se subordonează tocmai unui scop practic.

Cea mai mare parte a suprafeței degajate (spre sud-est) este reprezentată de stânca netezită artificial, în partea opusă, către interiorul platoului, începând porțiunea de pavaj care se extinde apoi până la *Terasa I*.

Inventory. Ceramică lucrată cu mâna. Căni. Fragmentele provenind de la acest tip de vase sunt din pastă fină, cu angobă neagră intens lustruită, între care una cu toarta dreptunghiulară în secțiune, de la un vas înalt de peste 35cm; torți de la trei căni castanii și de la una neagră, de clară tradiție hallstattiană; o toartă ortogonală și alta rotundă în secțiune, ambele din pastă aspră la pipăit; un perete cu început de toartă rotundă în secțiune; vas cu gât tronconic (fără buză); două buze evazate, una roșie, cealaltă neagră, amândouă din pastă semifină, toate databile în secolele II-I. Mai bine păstrat este un perete cu angobă castaniu-neagră, buza evazată și muchia rotunjită, corp globular cu umăr bine marcat, databilă în același timp ($D_g=9cm$,). Majoritatea cănilor au dimensiuni medii-mici (cu înălțimea de aproximativ 25cm), nelipsind cele ce depășesc 35cm înălțime. *Borcane.* Fragmentele provin din aproximativ 50 de exemplare, cele mai multe din pastă bună și bine arse (unele și secundar). Culorile dominante sunt: castaniu, castaniu cu pete negre, negru complet, cenușiu-roșietice, roșii (arse secundar). Ultimele menționate lasă impresia că au fost sparte pe loc. Profilele vaselor sunt rotunjite (butoi), zvelte sau cu peretele aproape drept. Exemplarele castanii cu pete negre au gâtul prelung sau brusc arcuit, buza cu muchia rotunjită (la un vas și alveolată). Gura vaselor este pâlniată sau dreaptă (verticală), predominante fiind cele cu buza tăiată orizontal. Cele de culoare neagră, angobate, au în jumătatea superioară impresiuni alveolare făcute, probabil, cu degetul. Decorul în relief constă din butoni alungiți, unii arcuiți în sus, butoni cu una-trei alveole, butoni prismatici

sau dreptunghiulari și înalți, încadrați sau nu de brâuri alveolate ori de impresiuni alveolare. Puținele exemplare din faza „clasică” au butoni rotunzi, simpli sau ci incizii cruciforme, unii asociați cu brâu alveolar, alții cu incizii rare arcuite sau în benzi trase cu pieptenele. Dimensiunile gurii borcanelor oscilează între 12 și 20cm, iar cel al fundurilor între 10 și 19cm.

Revenind la pastă, un vas face notă discordantă față de celelalte, olarul folosind ca „degresant” mult nisip alb cu bobul mare.

Chiuपुरi. Fragment din partea superioară, pastă impură, castanie, gâtul excesiv îngroșat pe curbura, muchia buzei rotunjită ($D_g=33/35\text{cm}$,). *Castroane*. Două fragmente din partea superioară și inelul de sprijin de la al treilea, pastă bună, neagră, buza fațetată (ruptă); vasul era sigur de dimensiuni foarte mari. *Fructiere*. Partea inferioară și buza unui exemplar de dimensiuni apreciabile, din pastă neagră, cu nisip și pietricele; are o nervură la unirea corpului cu piciorul ($D=12\text{cm}$), buza ușor arcuită și muchia ascuțită în sus ($D_g=33\text{cm}$); fragment din aceeași zonă altui vas, roșu-castaniu dar cu miez negru, cu nervură similară precedentului. *Cești-opaiț*. Partea inferioară a unui exemplar din pastă grosieră, castanie, cu profil tronconic. De la vase nedeterminabile tipologic provin fragmente de pereți cu aspect cimentos, foarte compacte, de culoare maroniu-roșietică.

Ceramică lucrată la roată. Semnalăm mai întâi *cămile*, clar detașabile în „clasice” și mai vechi. În a doua categorie se includ: o bază inelară din pastă fină, cenușiu-neagră ($D_f=7,5\text{cm}$); fragmente de pereți din două vase, unul negru și cu umăr bine marcat, gât tronconic, toarta prinsă deasupra diametrului maxim (12cm). Contemporană poate fi o parte superioară din pastă semifină, toarta puțin supraînălțată, buza simplă, dreaptă. În faza „clasică” se includ: un fund inelar din pastă fină, cenușie ($D=7\text{cm}$); parte superioară dintr-un vas cenușiu, pastă bună, și el cu „coaste” la interior-exterior, angobă, gura arcuită ($D=12\text{cm}$); două buze de la căni mici cu buza arcuită exterior și muchia rotunjită. *Fructiere*. Doar un exemplar din pastă fină, profil curbat, corp semiadânc, gura verticală cu o nervură interioară, buza arcuită spre picior, muchia rotunjită ($D_g=31\text{cm}$). *Străchini*. Sigure sunt două exemplare: o parte superioară din mai multe fragmente, pastă fină, cenușiu-gălbuie, umăr unghiular, gât oblic în afară, buza evazată, puțin rotunjită și cu o nervură interioară ($D_g=26\text{cm}$) și un vas mai mic ($D_g=13\text{cm}$) din pastă aspră cu nisip, umăr marcat, arcuit. buza îngroșată rotund. Amândouă vasele sunt de clară factură celtică și se datează, cu multă probabilitate, în secolul al II-lea î.Hr.

Alte câteva fragmente cenușii, toate de pereți, nu pot fi încadrate tipologic din cauza fărâmițării excesive și a arderii secundare.

Alte piese. Metal. O singură lamă de cuțit din fier (inv. II/ 6549). În două dintre casele de la suporturile bazelor de coloană au fost descoperite trei fusaiole (inv. II/6525, II/6528, II/6529), un tub de săgeată (nr. inv. II/6568) și trei mici obiecte nedeterminabile, oxidate (inv. II/6569a, b, c), toate din fier. În *S_{VIII 01}* au fost descoperite o scoabă din fier (inv. II/6560) și o verigă din bronz (inv. II/6563).

Suprafața P_{oaria}=Sp_{P 2002}. A fost deschisă la 33m depărtare de zidul din capătul de SE al cetății, unde exista o albiere de dimensiuni apreciabile ce începea de pe *Terasa I* și pătrundea în incintă. Inițial a avut dimensiunile de 10 x 7m, cu latura lungă perpendiculară pe incintă. Ulterior a fost prelungită prin unirea cu *Secțiunea P_{oaria}* trasată pe *Terasa I* exact la capătul *Sp_P* și cu dimensiunile de 7 x 2m, între ele lăsându-se un martor (desființat imediat) de 0,5 m. În felul acesta *Sp_{P 2002}* a căpătat lungimea de 12,5m, lățimea rămânând cea inițială (7m). *Suprafața* a fost astfel amplasată încât să permită cercetarea ambelor „taluzuri” ale șei care se bănuia a fi calea de acces. Pentru o mai bună poziționare a acesteia față de monumentele din incintă precizăm că latura dinspre SE a suprafeței se află

la 9 m de peretele de NV al cazarmei, iar capătul din incintă atinge $S_{II,1982}$. Latura de NV a *Suprafeței* a inclus circa 2m din pavajul incintei în timp ce latura opusă a acoperit o lățime mai mică.

O primă constatare vizează fâșia lată de 2m abia amintită: ea este continuarea organică a pavajului din sanctuarul de calcar, pavaj a cărui limită sud-estică s-a oprit pe linia porții. El (pavajul) a fost deteriorat de sondaje ale amatorilor de comori și a suferit o depunere de pietre și pământ care nu puteau proveni decât din zona porții. Deși data când s-au petrecut acestea nu are vreo relevanță, menționăm că în aglomerările rezultate s-au găsit o furculiță modernă și o pipă austriacă de porțelan. Amănuntul este în măsură să sublinieze modificarea configurației inițiale a zonei. La aceasta se adaugă colmatarea produsă de prăbușirea pietrelor din jur și de creșterea mai rapidă a nivelului de depunere naturală, locul fiind bine adăpostit.

În fața evidenței că imaginea porții antice este imposibil de reconstituit, cercetarea și-a propus obținerea unor indicii în măsură să confirme sau nu existența ei. În acest scop s-au îndepărtat toate depunerile și au fost secționate „taluzurile” șei (părțile laterale). Rezultatul primei operațiuni a condus la concluzia că pavajul *Terasei I*, deși acum puțin înclinat, în vechime mergea orizontal până la m 10-11 ai *Suprafeței*. În acest loc, pe mijlocul șei există un prag din pietre mai mari (implantate în pavaj) situat exact pe linia feței exterioare a zidului fortificației. De la acest prag (înalt de 25-30cm) până la m 0 al *Sp.P* (respectiv până la $S_{II,82}$) există un „pavaj” din pietre sensibil mai mari dar nu compacte, peste și printre care s-au observat resturi de lemn ars. Posibilitatea ca ele să provină de la trepte sau de la o altă componentă a porții nu este exclusă. După îndepărtarea acestor pietre (suport al unei podine de lemn ?) s-a ajuns la vechiul nivel de locuire dacică (faza I). Este vorba de o locuință de suprafață (dezvelită parțial) amenajată pe un pat de pietre de calcar, locuință al cărei plan nu poate fi reconstituit dar care este ilustrată prin două gropi de stâlpi săpate între pietre (adânci de câte 28cm), o vatră lutuită amenajată pe un pat subțire de pietre, fibule fragmentare din fier, o perlă ovoidală din bronz, zgură de fier și ceramică de ambele categorii. În ansamblu, dar în special fragmentele dintr-un chiup și dintr-un urcior nu par a fi mai vechi de jumătatea secolului I î.Hr. Locuirea din faza I dacică suprapune direct una hallstattiană. În anumite porțiuni s-a observat clar că nu dacii au nivelat primii stânca, operațiunea fiind făcută în prima epocă a fierului (și acestui nivel îi aparține o vatră iar dintre piesele mobile amintim un ac de bronz, un celt de tip transilvănean și ceramică necanelată.

Ambele niveluri, ca și întreaga incintă, au fost acoperite cu ocazia amenajării finale a platoului. Constatarea confirmă încă o dată detalii sesizate și în alte zone de pe Tipie: 1. prima amenajare a dealului în scopul locuirii are loc la începutul *Hallstatt*-ului; este foarte posibil și firesc ca operațiunea să fi fost însoțită de construcții cu rol defensiv, deși acestea nu s-au reperat; 2. înainte de organizarea finală a platoului avem de-a face și în această zonă cu o primă fază de locuire a dacilor, casele construindu-se direct peste nivelul anterior sau după ce pe acesta se așterne un strat de pământ cu grosime variabilă.

În urma secționării verticale a părților laterale ale alveolării au rezultat două profile oarecum diferite dar nu incompatibile.

Profilul de S-E: la partea superioară nu există pavajul similar celui de incintă, sub humusul de pădure care în decursul timpului a antrenat diferite materiale fiind așezați bolovani semiprelucrați sau lespezi de calcar alb sau roșu cu dimensiuni ce depășesc uneori 50 cm. În metri 1-2, direct pe pavajul anterior s-a depus un pat compact de pietre calcaroase puțin prelucrate, cu dimensiuni de 25-35cm care s-au întâlnit și în șa peste primul nivel dacic, cu foarte puțin pământ între ele; tot aici începe un arc de cerc în trei trepte ascendente spre interiorul platoului, realizat din pietre mijlocii de calcar de o nuanță

gălbuie. Arcul pornește direct de pe pavajul Hallstatt-ian și are deschiderea de 2,20m. „Construcția” se desenează aproape integral în planul secțiunii și nu poate fi legată de ultima fază de locuire pe tipie; de la m 1,50 la m 6,90, lespezi și blocuri compacte cu o față exterioară bine conturată, ce poate fi considerată limita „paramentului” interior. Aici pietrele mari (mai mult lespezi) formează un „pinten” gros de 1,25 m care pătrunde în cale cu 60-70cm. Pietrele care compun „zidul” sunt puțin mai adâncite decât cele din amonte și suprapun parțial o vatră (m 5-6); de la m 6,90 la m 9,80 se păstrează relativ bine din prima fază dacică un pavaj care începe pe linia feței exterioare a „paramentului” interior, pătrunde în șaua porții cu aproape 1 m. și revine în profilul nostru la m. 8,40; de la m 9,80 la m 11 se află un alt segment de bolovani compacți și lespezi așezate vertical sau culcate perpendicular pe zidul cetății, segment care reprezintă paramentul exterior. Urmează, spre *Terasa I*, o depunere groasă de pietre căzute din zid sau aruncate din săpături vechi care nu ne aparțin.

Profilul de N-V. Pe toată lungimea lui se păstrează la partea de sus (sub humusul de pădure suprapus de pământ rezultat din gropile căutărilor de comori sau săpături mai vechi pe care nu le putem preciza) două straturi de pietre de nivelare similare celor din incintă. Ambele straturi sunt arcuite, datorită tasării în timp atât spre terase cât și spre poartă. Ele sunt o dovadă că linia deschiderii pentru poartă era mai spre sud-est și nu a fost surprinsă în *SpP*. Practic avem de-a face cu realizarea platoului a cărui „infrastructură” arată după cum urmează. Până la începutul m 6,50 se află o asiză de bolovani și blocuri sumar fasonate, unele cu laturi de 60-70cm. Ele se află aproape direct pe nivelul de călcare din prima fază de locuire dacică, lentila de pământ menită a asigura stabilitatea fiind foarte subțire în unele puncte. Aici se conturează un „pinten” simetric celui amintit în profilul de S-E; la m. 6,50 încetează pietrele mari, și ele parțial fasonate, pentru a reîncepe la m 8 unde din nou sunt depuse direct pe pavajul din prima fază de locuire dacică. Ele avansează până în m 11 unde se află lespezi transversale pe zid, între cele de calcar alb existând și câteva de ofiolit (m 10-11). Aici (în m 11) este fața „paramentului” exterior mult alunecată spre *Terasa I* dar perfect vizibilă în cele 3 rânduri de bolovani mai mari și lespezi în colțul rezultat din degajarea umpluturii. Și în acest loc avem de-a face cu un „pinten” simetric celui din paramentul exterior din profilul sud-estic. La o analiză mai atentă a acestor „ieșinduri” ale zidului se observă că ele pot fi rezultatul unor intervenții mai târzii, care au „mutilat” configurația inițială a zidului. Sigur este doar intervalul liber dintre „pinteni”. De remarcat că și în plan la m 10,50 există în pavaj un prag din pietre plate iar în m 11 amintita deschidere de 1,50m lățime.

Din cele de mai sus nu rezultă că în acest profil avem de-a face cu un parament interior propriu-zis ca și în cazul celui alt profil. Acolo însă există o cezură clară a nivelării, căreia îi urmează pavajul dintre m. 6,90-8,40.

O simplă privire asupra primului profil (sud-estic) scoate în evidență inutilitatea acestui interstițiu ca element de rezistență al ansamblului defensiv. Dimpotrivă, fără un sistem de asamblare a celor două paramente la o cotă superioară celei contemporane cercetării arheologice, spațiul respectiv ar fi contribuit serios la diminuarea fiabilității paramentului exterior. Este acesta motivul care ne face să credem că respectivul pavaj se justifică în două ipostaze deși el poate avea și alte explicații: 1. drum de rond; 2. spațiu special amenajat în ansamblul porții pentru garda permanentă. Important este că punerea în oglindă a celor două profile scoate în evidență deosebiri neesențiale și permite afirmația că ele pot fi luate în discuție în tentativa de reconfigurare a intrării în cetate. Nu excludem existența unei „șicane” susținută pe o parte de extinderea în spațiu a porții a pavajului dintre m. 6,90-9,80, iar pe de altă parte de o ușoară asimetrie a paramentelor interioare.

Din cele abia spuse se impun a fi reținute câteva aspecte: deschiderea actuală către *Terasa I* este spațiul în care s-a încadrat intrarea, fără a o delimita; extinderea constructivă a pavajului sanctuarului de calcar cu până la 2m în șaua actuală, corelată cu prăbușirea în timp a profilului opus cu cel puțin 1 m lățime, ne face să credem că spațiul intrării nu putea avea în momentul funcționării acesteia o deschidere mai mare de 3-3,50m, poate chiar mai redusă. Amplasarea acesteia, judecând după puținele elemente arhitecturale existente, credem că trebuie să pornească de la cele 3 trepte în arc de cerc, pe un ax care să treacă prin deschiderea de 1,50m și peste pragul menționat. Reamintim însă că treptele în discuție nu aparțin ultimei faze de prezentă a dacilor pe Tipia Ormenișului, detaliu ce contravine afirmației abia făcute. Nu uităm însă că exact în fața acestor trepte, pe *Terasa I* (sud) s-a pomenit de existența unui prag și a unei podine de lemn. Ambele construcții sunt, credem, argumente în favoarea existenței a tot atâtea intrări, prima putând să aparțină unui edificiu important din prima fază de locuire a dacilor, cealaltă cu certitudine întregii incinte. Credibilitatea afirmației se întemeiază, pe de o parte, pe surprinderea în săpătură a unor construcții impozante anterioare secolului I î.Hr.⁶⁹ în cetate, fără ca ele să poată fi cartate iar, pe de altă parte, pe faptul că în locul respectiv se afla singura „breșă” în zidul cetății și în infrastructura platoului compatibilă cu intrarea. Coincidența locului ales poate fi sau nu voită. La alegerea lui era posibil să fi decis în primul rând situarea între zona sacră și cea militară din incintă (prima în stânga, cealaltă în dreapta intrării), criteriul constructiv fiind secundar.

Luate în ansamblu, argumentele în favoarea amplasării aici a intrării sunt puține. Unul indirect ar putea fi existența pe pavajul din zona celor trei trepte arcuite a lipiturii de perete arsă ajunsă în acest loc cu ocazia prăbușirii cazarmei din vecinătate, amănunt care demonstrează că la data respectivă calea era funcțională. Favorabil ar putea fi interpretate existența celor 4 „pinteni” de piatră conturați în plan, pragul și ecartul de 1,50m din metri 10-11, podina de lemn, amplasarea pavajului component al drumului de rond. Ele nu sunt însă elemente specifice porții propriu-zise: balamale, încuietori de orice fel, ușori, balustrade bine conturate, cuie, piroane etc. Nu este însă mai puțin adevărat ca dacă porțile au fost din lemn, după cum în repetate rânduri se văd pe Columnă⁷⁰, ele au fost cele dintâi mistuite de foc sau înlăturate, fără a lăsa urme. Era firesc ca ele să nu fi fost deosebit de puternice, scopul lor nefiind unul defensiv, atribut ce cădea în seama altor componente constructive (militare). În schimb, este de presupus ca ușile să fi avut o înfățișare cu valențe artistice, poate și cu o simbolistică subiacentă edificiilor din incintă.

Cu siguranță avem de-a face cu o cale exclusiv pietonală, afirmație care nu credem că trebuie argumentată. Reținem însă că imaginea rezultată în urma săpăturilor noastre este una aproximativă, ca și dimensiunile. Nu este exclus ca ea să fi avut mai mult de o trecere. După cum abia s-a spus, încercarea de reconstituire a căii de acces pe Tipia Ormenișului are puține șanse de a reproduce originalul. Lipsa aproape totală a elementelor de arhitectură probatorii poate avea tocmai explicația firească, la care arheologul se așteaptă cel mai puțin: intrarea pe platou putea fi una foarte simplă, o albiere cu dotări specifice minime, cazul fiind departe de a trece drept singular⁷¹.

Inventar. Ceramică lucrată cu mâna. O primă grupă este aceea a *străchinilor* și *castroanelor* confecționate din pastă bună, cu angobă neagră și cu luciu metalic intens, unele cu gura arcuită și cu buza muchiată, dreaptă sau rotunjită; corpul lor este globular sau

⁶⁹ I. Glodariu, Fl. Costea, Comunicare la Sesiunea Națională de Rapoarte Arheologice, 1983 și cercetări recente în zona sanctuarului cu plinte din calcar.

⁷⁰ Cf. R. Vulpe, *Columna lui Traian*, p. 134-137, scenele LXVII și LXX.

⁷¹ Tudor Arnăuț, Rodica Ursu Naniu, *Vestigi dacice din cea de a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistrean*, Iași, 1996, p. 38 (cetatea Hlinjeni II etc.).

înclinat (mai numeroase primele, umărul rotunjit sau unghiular. Există și o parte superioară cu buza orizontală asemănătoare fructierelor, dar și altele cu buza arcuită și cu muchia ascuțită ($D=22\text{cm}$). O parte superioară dintr-un castron negru din pastă fină cu buza răsfrântă exterior, muchia rotunjită și îngroșată în jos ($D=22\text{cm}$), iar din pastă impură o buză oblică, simplă, de culoare maronie, cu $D_g=30\text{cm}$. Mai numeroase sunt *fructierele*, fragmentare și ele, din pastă fină cu angobă neagră lustruită, cu buza arcuită sau ușor fațetată (unghiulară), muchia rotunjită sau ascuțit, lată între 5 și 8cm. Corpul este fie rotunjit și adânc fie înclinat și mai puțin adânc (cele mai multe). Un singur exemplar este din pastă gălbui-roșiatică (ars secundar) dar tot cu angobă lustruită. O parte dintre exemplare au pe partea interioară nervuri fine, circulare. Fragmentele de la picioare sunt fără excepție goale; două au inele în relief în zona de unire cu corpul. Toate provin de la vase mari, cu diametrele de 9-10cm. Bazele inelare sunt plate și profilate exterior. *Cămile*, în general de dimensiuni mari-medii, sunt reprezentate de 8 fragmente de torți puțin ovale în ruptură, din pastă bună, cenușiu-negre sau castanii, toate anterioare secolului I î.Hr, și de un singur fragment roșu, din faza „clasică”. Există și un vas în miniatură, din pastă bună, tot roșu, o parte inferioară din alt vas mic, cu corpul globular ($D_b=5/6\text{cm}$) și altul tot globular dar gălbui-roșcat; ultimele două sunt din pastă grosieră și arse secundar. Tot arsă secundar este o buză arcuită și cu muchia rotunjită, din pastă bună, cenușiu-maronie ($D_g=15\text{cm}$). Foarte rare sunt *ceștile-opaiț*, prezente doar prin 3 bucăți de torți castanii, cărora li se adaugă un perete roșu din pastă impură, neglijent modelată; vasul pare a fi de „tradiție scitică” ($D_g=14-15\text{cm}$). boranele din faza veche sunt reprezentate de butoni alungiți din pastă semifină sau grosieră, în general maronii și de un perete din pastă superioară, tot cu butoni alungiți, buza retezată oblic, din pastă cu mult nisip și pietricele; face parte din tipul vaselor-clopot; arderea secundară foarte puternică de formarea împiedică încadrarea sigură în Hallstatt-ul târziu sau în *Latène-ul* timpuriu. Nu lipsesc butonii asemănători unor pastile mari și subțiri, ca și aceia înalți și cu formă imprecisă (rotund-ascuțiți), ultimii provenind de la exemplarele din pastă impură, castanie sau castaniu-negricioasă. Oricum, ca și tipurile de vase prezentate mai sus și pentru care nu s-a făcut precizarea că sunt din faza „clasică” se datează anterior primelor decenii ale secolului I î.Hr. Alte fragmente se datează provin de la borcane databile în epoca statului. Este vorba de peste 30 de butoni rotunzi, mici sau mijlocii, simpli sau decorați cu incizii în cruce sau cu 1-3 alveole, alungiți și asemănători „creste de cocoș”; insolit este un buton incizat cu pieptenele, asemenea pereților de vase. În general, borcanele sunt ilustrate formal de părți din vase: circa 50 de baze și părți inferioare, majoritatea cu început de corp globular (apropiată de profilul „butoi”), cu gura rotunjită și îngroșată. Unii pereți sunt decorați cu pieptenele, alții cu brâu alveolar sau cu incizii rare, curbate. Dintre puținele borcane cu brâu secționat oblic găsite pe Tipia Ormenișului, 4 fragmente provin din Sp P/2002. Majoritatea exemplarelor sunt de dimensiuni medi-mici și confecționate din pastă semifină și de culoare maronie, dar și câteva exemplare din pastă grosieră, cenușiu-negricioasă. Puține sunt chiupurile: butoni mari rotunzi, ori cu perforații centrale și cu câte 2 alveole, alții (tot mari) nedecorați; pereți cu brâuri alveolare sau acoperite din belșug cu basbotină; predomină fragmentele din pastă semifină, castanii, năipsind cele din pastă grosieră, roșietice în urma arderii secundare.

Ceramică lucrată la roată: Chiupuri. Aproximativ 30 de fragmente de pereți roșii din pastă fină, câteva cu multă mic; o parte superioară cu buza evazată și lată de 7cm, cu 2 muchii și o nervură ($D_g=53\text{cm}$,). Doar un fragment are ca decor o incizie vălurită agitat spre stânga și provine din zona gurii. De culoare cenușie sunt circa 20 fragmente de pereți (unul cu o incizie circulară), 2 baze fragmentare dintre care una inelară ($D=47\text{cm}$, $D=20\text{cm}$,); se păstrează și buzele de la 2 vase de tip roman, cu diametrul de 29cm. Cu titlu de raritate amintim un buton prismatic-arcuit, din pastă fină, identic celor de pe vasele din faza I a

ceramicii dacice.⁷² Și în acest an au apărut părți de vase roșii cu foarte multe paiete de mică în pastă, identice aceloră descoperite în primele secțiuni din secolul trecut. *Căni*. În lipsa aproape totală a gurilor de vase, fragmentele de pereți provin de la 8-10 exemplare, majoritatea cenușii și din pastă fină; se disting exemplarele cu gâtul tronconic și corpul arcuit (globular), dintre care 3 au câte o canelură circulară pe gât, benzi de câte 5 incizii sau numai o incizie orizontală pe corp (umăr). O cană este bitronconică; gâturi arcuit, buza cu muchia rotunjită. *Urcioare*. Două părți superioare cu torți puțin supraînălțate (dar rupte din vechime), cenușii. Un perete are „coaste” la interior. Există și un fragment de toartă de la un vas în miniatură, cu 3 nervuri longitudinale. Câteva fragmente (roșii) pot fi atribuite cu siguranță cănilor sau urcioarelor, două putând fi chiar din fructiere. Există și o bază inelară de la o cană de dimensiuni apreciabile (care poate fi de la un castron). În mod deosebit atrag atenția două vase: unul cu corpul aproape sferic, cu gura mică și toarta începând de deasupra diametrului maxim, din pastă cenușiu-neagră, „moale”, cu amprente de la asamblarea părților. Sigur este un urcior din categoria imitațiilor. Nu este din faza „clasică” a ceramicii dacice. Tot în rândul *imitațiilor* greco-romane se înscrie un alt urcior (?) cu corpul quasicilindric și cu gâtul tronconic. Deasupra diametrului maxim este prinsă toarta plată, punct din care începe (spre gură) un decor format dintr-o bandă cu incizii vălurite. Ambele vase au analogii formale la Crășani și sunt datate înainte de secolul I î.Hr. Vasile Pârvan le consideră imitații după vase grecești, înregistrându-le ca oinochoe⁷³. De la fructiere provin doar 3 fragmente cenușii cu angobă lucioasă (una cu corp adânc, fără buză) și o buză dublu fațetată, cu D=32cm. *Străchini*. 9 fragmente din tot atâtea vase din care 3 cu buza lată, orizontală sau puțin arcuită (dar ruptă din vechime) și 3 cu buza îngroșată și rotunjită, cu D=8; 12 și 15cm. Primul fragment poate fi dintr-un *bol*.

Facem precizare că majoritatea vaselor lucrate la roată sunt din partea superioară a depunerii, cele lucrate cu mână aflându-se în nivelul aparținător primei faze de locuire dacică.

Inventarul din *SpP 02*, în afara ceramicii, a fost diversificat și foarte amestecat, dovadă a interferării în urma ruinerii construcțiilor. **Fier**. Ac de fibulă (inv. II/6653); lamelă care în urma arderii a căpătat o peliculă roșie, similară încuietorii din sanctuarul de pe *Terasa IV* (inv. II/6660); trei ace de cusut (inv. II/6661, II/6663, II/6664) dintre care primul întreg, un cuțit cu tăișul curbat spre vârf (inv. II/6666) și altul cu vârful rupt și mânerul în unghi față de tăiș (inv. II/6667); tăiș de topor călit negru (inv. II/6671); daltă-răzuitor (inv. II/6676); două verigi rupte (inv. II/6680-81); manșon vârf săgeată (inv. II/6690); posibilă piesă de harnașament apropiată de forma unei cataramă (inv. II/6693) și un bulgăre de zgură în greutate de 127,1 grame (inv. II/6682). **Bronz**. Suport de pandantive (sau piesă de harnașament?) cu trei brațe (inv. II/6644); două plăcuțe de tablă (inv. II/6657, 6659); o dălțiță (sau dorn) ruptă la un capăt (inv. II/6674); o piesă conică din tablă (manșon de săgeată sau de sulită mică, inv. II/6694). Sigur din prima epocă a fierului sunt un ac (inv. II/6649) și un celt de tip transilvănean, foarte deteriorat (inv. II/6691). **Argint**. O perlă bitronconică perforată longitudinal, în greutate de 8,150 grame (inv. II/6697). **Lut ars**. Două fusaiole (inv. II/6631, II/6634), o posibilă dar nereconstituibilă protomă desprinsă de pe un vas; „perlă” din pastă fină, castanie (inv. II/6637); figurină *hallstattiană* reprezentând o labă de urs, pastă fină, roșietică, cu analogie la Hansca⁷⁴ dar mult mai artistic realizată decât aceea (inv. II/6645); idol antropomorf din pastă fină, roșietică, sexul bărbătesc bine evidențiat (inv. II/6636). **Piatră**. Amuletă-idol din gresie cenușie, fin șlefuită, cap și corp

⁷² I. H. Crișan, *Ceramica*, Pl.

⁷³ V. Pârvan, *Getica*, 81-82.

⁷⁴ I. Neculiță, în *Thraco-Getica*, Chișinău, 2004, 1/2.

uman (rupt la partea inferioară), cu o șanțuire pentru agățat. Piesa poate fi la fel de bine un phalus în miniatură (I=32mm, inv. II/6646). *Podoabe. Mărgea* de **chiblimbar**, maronie (D=9mm, 0,302 grame, nr. inv. II/6642) și mărgea din **sticlă** albă, foarte deteriorată (0,301 grame, inv. II/6643).

Pentru a „demonstra” mai bine bulversarea straturilor amintim o furculiță din fier cu doi dinți și o pipă turcească fragmentară, ambele la 0,25-0,30m adâncime.

Secțiunea din Sanctuarul de Calcar= S_{C2002} . A fost deschisă între S_{II1982} și zidul dintre *Terasa I*, paralelă cu acesta. Inițial a avut dimensiunile de 10,50 x 4m., ulterior fiind prelungită spre vest cu 4,50m dar pe jumătate din lățime (2m). Capătul ei estic a fost la 2 m de *Suprafața Poartă 2002* iar latura dinspre prăpastia nord-estică la 6 m de plinta întregă descoperită în anul precedent. Numerotarea s-a început dinspre poarta cetății.

Constatări: la 4,50m de la capătul secțiunii s-a dezvelit o bază de coloană similară celei din 2001, și ea spartă dar rămasă pe loc dar și alte cercuri-suport pe direcția NV, cu spații de 2,20-2,25 m între ele. Baza de coloană este pe aceeași linie NE-SV cu precedenta și la 8,40m depărtare de ea (măsurat din centrul lor). „Diametrul” actual este de 95/85cm, iar înălțimea de 20-25cm de la cercul suport. Exfolierea i-a „dilatat” dimensiunile în plan, prin reasamblare rezultând un diametru cu câțiva centimetri mai mic (75-80). În direcția acesteia, la aproximativ 2 m distanță s-a dezvelit un alt cerc-suport. Corelând aceste detalii cu spațiul de 8,40m dintre plintele întregi, rezultă că între ele s-au aflat încă 3 baze cu interspații de aproximativ 2,10 m. Constatarea sugera posibilitatea ca frontul lung al construcției să fie pe direcția terasă-prăpastie (SV-NE), de la zidul cetății până la șirurile de lespezi de bazalt de lângă bordura „cruțată”. Amplasarea pare nefirească deoarece astfel s-ar fi obturat complet accesul între cazarmă și zona sanctuarului din tuf vulcanic. Chiar dacă sanctuarele nu ar fi fost contemporane pe toată durata lor, nu credem că printr-un lăcaș de cult dezafectat s-ar fi acceptat un flux pietonal, din motive ușor de înțeles. Așadar o suspiciune asupra unei asemenea orientări a axei lungi, exista de la început, deși în spațiul respectiv s-ar fi încadrat perfect un sanctuar cu minim 10 baze de coloană pe lungime și cu 4 sau mai multe pe șirul scurt.

Semnul de întrebare poate fi înlăturat prin relaționarea descoperirilor din 1998-2000 cu cele 3 cercuri-suport existente în m. 7, 8-9 și 11 ai S_{C2002} , la care se adaugă alte 2 asemenea instalații existente în apropierea cutiei de piatră („cistei”) dezvelită în $S_{VII}(C_3) 1999$, în apropierea sanctuarului din tuf. Alăturăm acestei constatări descoperirea celor 3 cercuri-suport în *Suprafața I12000*, aliniate transversal pe platou și cu o depărtare puțin mai mare de 2m între ele.

Prin $S_{I'01-02}$ s-a stabilit că distanța de la poartă la marginea de terasă dinspre sanctuarul de tuf este de aproximativ 27-28m iar de la rândul sud-estic de plinte până la plinta de la nord de „cutia” de piatră sunt aproape 21 m, caz în care spațiile dintre plinte erau de 2,25-2,30m pe șirul lung⁷⁵. Tot în $S_{I'01-02}$ s-au descoperit, lateral platformei de 25 x 10m, cercuri-suport parțial „cruțate”, parțial construite din pietre calcaroase aliniate marginii platformei, unele în mod sigur folosite ca suporturi de plinte. Ele justifică afirmația că în acest caz putem avea de-a face cu un sanctuar din 10x6 tamburi, cu axa lungă pe direcția NV-SE. Cu acest prilej s-a reținut că se poate vorbi despre două faze ale construcției sacre, probabilitate întemeiată în primul rând pe existența unor cercuri-suport duble perfect vizibile la unele dintre plintele rămase pe loc. Afirmația este susținută și de cele 3 suporturi de plintă descoperite acolo: în timp ce două dintre ele sunt corect distanțate,

⁷⁵ Pentru o mai bună poziționare a obiectivelor, precizăm că între primul șir scurt de plinte de calcar și peretele cazarmii sunt exact 20 m, iar de la cazarmă până la poartă sunt 9 m.

al treilea este departe de a se înscrie în spațiul „etalon”, ca și unele suporturi din secțiunile $S_{C\ 2002}$ și $S_{VII\ 2001}$ și în special martorul $S_{III-S_{IV\ 2001}}$. Deși nu cunoaștem cu exactitate distanța dintre tamburii din faza veche (plasarea lor parțial sub cele din faza nouă sugerează că aceasta era de aproximativ 2,20-22,25m) se poate conchide că sanctuarul vechi putea avea 6 x 4 rânduri, iar cel nou 10 x 6 rânduri de tamburi, cu șirul lung pe direcția NV-SE, cu 2,25-2,30m între plinte.

Dacă în privința edificiului mai vechi pot exista semne de îndoială asupra compoziției și a orientării, asupra celui din faza nouă aparent nesigur este doar numărul de tamburi de pe șirul scurt: pe primul aliniament dinspre sud-est (poartă) există 5 alveole (cu 2 plinte pe ele). Având însă în vedere că plinta (sau alveola) absentă își avea locul firesc între alveolele 2 și 4, pornind dinspre terase, conchidem că numărul lor a fost de 6. Facem precizarea că în această configurație (10 x 6 tamburi) sanctuarul cu baze de coloană din calcar din faza a doua se înscrie perfect între marginea sudică a platoului și amintitul șir de lespezi de gresie menționate când s-au prezentat *Secțiunile III-VIII 2001*.

Inventar. Ceramica modelată cu mâna: În afară de câteva fragmente de baze, pereți și butoni rotunzi de la borcane din pastă semifină castaniu-roșietică s-au mai găsit câteva cioburi dintr-o oală decorată pe tot corpul cu pieptenele și un fragment cenușiu-negricios dintr-un vas nedeterminabil decorat cu un șir de alveole alungite. Tipice sunt două părți superioare de castroane: unul maroniu dintr-un vas cu umăr bine marcat, cu gura oblică și muchia buzei tăiată vertical ($D_g = 43\text{cm}$), celălalt castaniu închis, cu început de corp globular (fără umăr exterior), cu buza puțin rotunjită și muchia ascuțită, decorat cu incizii făcute cu pieptenele ($D_g = 27/28\text{cm}$). Ambele exemplare sunt din pastă semifină.

Ceramica lucrată la roată: În afară de fragmente mărunțite și „semădate” pe pavaj numai în suprafața sanctuarului cu 10 x 6 baze de coloană semnalate în 2002, în campania 2002 au mai fost recoltate: o bază inelară fragmentară de la un chiup mare, roșu, străchini sau castroane, toate din pastă fină, cenușie, nedecorate. Tipice sunt: un fragment de fructieră din zona îmbinării corp-picior (cu amprente digitale), cenușiu, din pastă fină. Vasul era de dimensiuni apreciabile ($D_{\text{picior}} = 12\text{cm}$); o parte superioară dintr-un castron din pastă, cenușie, cu gura arcuită și muchia buzei rotunjită; nu are umăr exterior ($D_g = 29\text{cm}$). Un alt castron diferă de cel prezentat doar prin faptul că buza este mai îngustă și muchia abia perceptibil rotunjită ($D_g = 24\text{cm}$). În afara numeroaselor fragmente de vase dacice și Hallstatt-iene, pe pavajul sanctuarului au apărut și câteva cioburi Wietnberg: 3 fragmente de pereți roșii, decorate cu benzi triunghiulare imprimate cu roțița și unul cu registre geometrice combinate.

Alte piese: Fier. Răzuitor ($L = 12\text{cm}$, inv. II/6672); cârlig-cuier ($L = 9,2\text{cm}$, inv. II/6677); vârf de săgeată cu două aripioare ($L = 5\text{cm}$, inv. II/6689); frigare cu segment plat și segment torsionat, dinții ruți ($L = 25,5\text{cm}$, $l = 2\text{cm}$, inv. II/6665)⁷⁶; mâner de cuțit cu trei găuri pentru nituri (inv. II/6668); verigă seceră (inv. II/6675); portagrafă (inv. II/6655); fibulă *Latène* târzie cu corpul puternic profilat și portagrafa triunghiulară „traforată” (inv. II/6651); ac de cusut cu urechiușă ($L = 8,6\text{cm}$, inv. II/6662). **Bronz.** Două ace din prima epocă a fierului (inv. II/6647-48); platbandă mică (inv. II/6658); dăltiță de bijutier, ruptă ($L = 2\text{cm}$, $D = 5\text{mm}$, inv. II/6695); verigă mică dintr-un colier (inv. II/6696). **Argint.** Fragment de fibulă nedeterminabilă ($L = 4,7\text{cm}$, inv. II/6656). **Sticlă.** Mârgea cu ochi de păun, albastră ($L = 20\text{mm}$, $D = 20\text{mm}$, 2,250gr, inv. II/6641,). **Lut ars.** Patru fusaiole, întregi sau fragmentare (inv. II/6632-33, 6669-70,); rondelă (inv. 6635); mârgea din pastă fină,

⁷⁶ Piesa poate fi și un instrument medical, cu analogie la *Batina-Kis Koszeg* (apud Liliana Daniela Suciu, în *Studia in honorem Demetrii Protase*, Cluj-Napoca, 2006, Pl. V, dreapta.

roșetică (inv. II/6638) și alta din pastă castanie (inv. II/6639); pandantiv-idol în formă de greutate în miniatură, pastă fină, roșetică (inv. II/6640).

Secțiunea Poarta 2002 (S_{II} 2002) A fost inclusă în *Sp_P 2002* după demontarea matorului. (Ulterior s-a numit *S_{II} 2002*).

În campania 2002 au fost deschise 7 casete, toate în afara incintei.

Caseta₃ 2002. A fost deschisă în stânga actualei cărări de acces pe platou dinspre SE, într-o cavitate tăiată în roca nativă. Ea a avut exact dimensiunile acesteia: 4 x 3,5 m. Era pavată foarte îngrijit cu pietre de calcar mult mai mărunte decât cele din cetate și de pe terase, compacte și cu foarte puțin pământ de legătură. Probabil peste pietre a existat o podea de scânduri. Credem că era un loc de pază permanentă, de aici existând posibilitatea de a supraveghea poarta de acces pe deal și cea mai mare parte a drumului pe curba de nivel până la *Terasa VII*, precum și de a comunica direct (la vedere) cu straja din cetate.

Materialele descoperite pe podea se rezumă la ceramică dacică din ambele categorii, foarte mărunțită, databilă numai în perioada târzie. Printre pietrele podinei s-au găsit cioburi hallstattiene atipice. Încăperea nu avea vatră.

Caseta₆ 2002. A fost deschisă în marginea dinspre aval a *Terasei V*, la depărtare de 6m. de prăpastia naturală dinspre vest. Aici, anterior, fusese dezvelită o porțiune lungă de 1,50m. din ceea ce atunci am considerat a fi zid de terasă.

C₆ 2002 avea scopul de a verifica și, totodată, de a extinde suprafața decopertată prin în anul 1998. Dimensiunile ei au fost de 4 x 2m, cu latura lungă pe direcția V-E (ca și terasa). Observațiile obținute au o importanță valoare informativă, în afara celei tradițional constructive. Semnificativ ni se pare faptul că „zidul de terasă” se află și este îngrijit construit într-un loc în care nu pare justificat sub nici o formă: apropierea periculoasă de prăpastie și fără vreo construcție, chiar modestă, care să încapă în spațiul delimitat și pe care trebuia să o susțină (în amont). Mai mult, capătul vestic al acestui „zid” este continuat până la prăpastie de o dăltuire în L a stâncii native de calcar, fără ca prin efortul depus să se fi urmărit obținerea unor trepte. Profilul „zidului” este perfect vizibil în iarbă în sezoanele secetoase până la capătul opus al terasei (circa 100 m) și a mai fost parțial dezvelit în *Secțiunile III și IV* din anul 1994, fără a fi intersectat de *S_{IV} 1983*, amănunt ce ridică un serios semn de întrebare asupra continuității și liniarității lui. Precizăm că nici segmentul degajat în anul 1994 nu avea menirea de a susține o construcție, dimpotrivă, el acoperea o locuință din faza I dacică. Pe nici unul dintre segmente nu s-au găsit urme de lemn ars care ar fi putut proveni de la edificiul sau palisade, ceea ce conferă zidului respectiv, cel puțin la prima vedere, mai mult un rol estetic. Constructiv, în porțiunea dezvelită în 2002 avem de-a face cu o lucrare care „completează” denivelările mari ale stâncii pe o lățime de aproape 2 m., structura fiind împlinită cu bolovani și lespezi cu laturi ce ating 80cm, câteva prezentând și urme de daltă. Materialele descoperite în suprafața cercetată nu au relevanță în ceea ce privește datarea, fragmentele ceramice *Latène* mai vechi sau „clasice” aflându-se în egală măsură și amestecate cu cele hallstattiene. Cu titlu de curiozitate semnalăm o lespede plată care avea imprimate amprente de plante și de animale exclusiv acvatice⁷⁷.

Inventar: fragmente dacice și hallstattiene, cu mâna, atipice între -0,20 și -0,38m.

Ceramică lucrată cu mâna: butoni cilindrici sau puțin alungiți de la 11 oale borcan, simpli, cu 1 sau 2 alveole, 1 fragment perete cu șir alveolar și altul cu brâu alveolar, o parte inferioară de la un borcan cu peretele aproape drept; 7 părți inferioare cu gâtul arcuit, în 5 cazuri buza retezată și în 2 rotunjită, pastă semifină, 5 castanii, 2 negre. Unul

⁷⁷ În Valea Tipiei (Racilor) este activă și în prezent o „carieră” de amoniți, vizitată în tot cursul anului de către turiști și colecționari. Relicvele se găsesc și în vadul pârâului, împreună cu porfir, porfirit și alte roci.

din cele negre are „sectoare” cu incizii în diferite direcții cu un pieptene cu 8 dinți. Un fragment de toartă de *ceașcă*, roșie, semifină. O toartă ruptă și 2 fragmente dintr-o *cană* cu gâtul tronconic, din pastă fină, cu o angobă neagră foarte intens lustruită și cu o alveolă cu bordură în relief. Seamănă perfect cu cele date în secolele III-II î.Hr., dar nu suntem siguri că nu se poate data spre finalul *Hallstatt*-ului. Cu angobă asemănătoare dar mai puțin lustruită este o buză de fructieră.

Din categoria *ceramicii lucrate la roată* sunt doar câteva fragmente, 2 de la un *chiup* gălbui-roșcat, 3 fragmente de perete din 3 *câni* cenușii fine, una cu început de toartă, și 2 buze de *străchini* tot cenușii și fine, una cu buza simplă dar prea mică pentru tipologie, cealaltă cu o nervură la interior, orizontală cu muchia rotunjită, cu $D_g=23$ cm.

*Caseta*⁷₂₀₀₂. A fost deschisă în marginea *Terasei a-VII-a*, la 4m est de capătul aval al *S_{IV}*¹⁹⁸³. Dimensiuni: 4x3m. Prin aceasta s-au urmărit observații asupra zidului de terasă sau a unor posibile construcții cu rol defensiv. Adâncirea săpăturii până la stânca nativă, aflată la minus 1,30m față de actualul nivel de călcare, a evidențiat clar o terasare largă, extinsă în amont pe toți pe toți cei 4m lungime, și nu un zid de terasă propriu-zis. Bordura dinspre aval are acum înălțimea de 0,60m, dar, judecând după grohotișul rezultat din prăbușirea lespezilor și a pietrelor în aval, putea depăși 1,20m. Amenajarea are forma unui triunghi cu cateta mică spre vale și cu o înălțime în amont de peste 4m. Între stânca nativă și piatra depusă sub formă de zid sec s-a așezat mai întâi pământ care conține numai cioburi hallstattiene, amănunt nesezetizat până acum nici pe platou, nici pe terase. „Construcția” nu suprapune o locuință mai veche. În schimb este posibil ca pe ea să fi existat un complex de locuit, după cum reiese din fragmentele de vase (în special borcane) și lipitură de perete arsă existente pe pietre spre interiorul terasei. Ceramica *Latène* este numai din faza „clasică”. Din repertoriul ceramicii hallstattiene reține atenția un perete de la o splendidă amforă, comparabilă cu un vas cenușiu-negricios lucrat la roată.

Celelalte case vor fi discutate împreună cu *S_{II}*⁰¹⁻⁰²

*Secțiunile IV-V*²⁰⁰². Au fost deschise în afara incintei, în partea de E-SE a mamelonului, pe singura terasă existentă în această parte, situată la 20m depărtare de cazarmă, lângă prăpastia nordică. *S_{IV}*²⁰⁰² a avut dimensiunile de 8 x 2m, iar *S_V*²⁰⁰² de 16x3m, despărțite fiind de un martor de 30cm. Scopul a fost de a verifica un spațiu care prin poziție putea avea o destinație strategică, respectiv post de supraveghere permanentă a porții de la poalele dealului, a unui tronson din drumul de creastă, precum și a drumului de care de la poartă până sub *Terasa VII*.

Pentru amenajarea terasei dacii au procedat mai întâi la lărgirea spațiului prin tăierea verticală și orizontală a stâncii dinspre cetate, cu piatra rezultată făcând un pavaj cu o lățime de 4,40-4,50m, spre pantă. Marginea aval a acestuia a fost consolidată cu o bordură-fundație din piatră mare de calcar (între care și o *meta* de rășniță din tuf vulcanic). Bordura se întâlnește în unghi cu o construcție similară perfect vizibilă în *S_V*²⁰⁰², care continuă în porțiunea necercetată, spre terase. În afara acestor fundații există alt pavaj din pietre calcaroase „legate” cu pământ în care se văd cioburi din ambele epoci ale fierului, deosebirea față de pavajul din amont (până la stânca verticală) constând în dimensiunile mai mici și în atenția cu care a fost realizat acela. La rândul lui, pavajul din aval este oprit a se scurge pe pantă printr-un nou parapet, de data aceasta realizat prin „cruțarea” stâncii și prin completarea ei acolo unde s-a impus. Bordurile-parapet sunt cu 10-15cm mai înalte decât pavajele.

Presupunerea că pe acest loc ar fi putut exista o construcție cu rost de supraveghere nu s-a confirmat. În suprafața cercetată nu s-au semnalat materiale de construcție sau resturi din construcții, incendiate sau demantelate. Singura piesă de metal este un cui pătrat în secțiune, dar el se afla între pietrele pavajului și nu deasupra lor. Nici

amintitele fundații-parapet nu reprezintă temelii de edificii: configurația lor este una în zig-zag, formă cel puțin până acum neștiută de noi în arhitectura dacilor. În schimb, planimetria în discuție este identică aceleia de pe *Terasa I*. Nici inventarul mobil nu este specific spațiilor locuite de om. În ambele secțiuni, exceptând un borcan spart pe loc, nu există decât mici fragmente din vase lucrate la roată sau cu mâna. Ele se găsesc între pietre și nu pe pavaj. Cele mai multe se datează în secolele I î.Hr.-I d.Hr. Concluzia este că destinația de spațiu locuibil, indiferent în ce scop, este exclusă.

Sigură este în schimb o altă „construcție” ieșită la lumină în *S_V2002*. Astfel, în m 1-4 ai acesteia, începând de la limita feței aval (estică) a stâncii dăltuită de daci, pe o lungime de 3 m spre cetate, în roca de calcar a fost tăiată o scară ce permitea urcarea de pe terasă pe platoul din fața zidului cetății. Scara are acum lățimea de 1,20-1,25m și o pantă de 25-30 grade. Nu știm câte trepte avea în vechime, și nici dacă dimensiunile actuale sunt cele reale (puțin probabil în cazul calcarului), acum fiind relativ bine vizibile 6 dintre ele și având lățimea de 25-35cm. De la capătul scării până la zidul cetății sunt exact 13metri. Nu excludem posibilitatea ca în acest spațiu să fi existat un turn de lemn, în apropierea zidului de incintă găsindu-se piroane la fel de mari ca acelea din cazarmă și cărbune de lemn. Tot în apropiere de linia zidului se văd două șanțuri în V tăiate în roca nativă. Ambele permiteau scurgerea apei pluviale: unul din incintă (cazarmă) spre prăpastia nordică, al doilea din zona posibilului turn spre pantele sud-estice.

Punctele de lucru din campania 2003 s-au situat în cetate, pe terasele sudice și în zona cunoscută de localnici sub numele de „Șopul Pădureanului”.

În cetate au fost cercetate două suprafețe, ambele în capătul de nord-vest al acesteia.

Suprafața₁ 2003 (Sp 1.03) a fost deschisă în perimetrul sanctuarului cu aliniamente din tuf vulcanic și a avut în final dimensiunile de 8,50 x 6 m, cu latura lungă pe direcția 270°. După tăierea copacilor și îndepărtarea humusului de pădure, gros de 20-25cm, s-a dezvelit pavajul realizat din piatră de calcar în amestec cu ofiolit. Pe pavaj era căzută o cantitate apreciabilă de lipitură de perete arsă provenită de la o construcție de pe *Terasa I*⁷⁸. Ea păstrează urme de nuiete și de loazbe late de peste 20cm; după forma și poziția ei pe pavaj se poate spune că aici s-a prăbușit întreg peretele de NE și parte din cel sud-estic, după cum se deduce din „blocurile” rotunjite (de la colțuri) care susțin afirmația că înălțimea construcției era de minim 6-7m. Pe blocurile care au fost intens vitrificate (unele dând impresia de scoree vulcanică) s-au văzut clar mai multe straturi de fășială (spoială).

În suprafața cercetată, la o adâncime surprinzător de mică față de nivelul superior al humusului (15cm), a fost descoperită singura bază de coloană întreagă sin sanctuarul de tuf vulcanic. Ea se situează 5,90m depărtare de marginea interioară a zidului din partea nord-vestică a cetății (spre Racoș) și la 5.30m de plinta spartă pe loc lângă același zid, dar pe aceeași linie cu ea. În felul acesta au devenit posibile primele măsurători exacte atât în interiorul sanctuarului, cât și în ceea ce privește raportarea lui la celelalte construcții din incintă sau din afara ei.

Plinta găsită acum *in situ* este puțin ovalizată și are o formă tronconică. Baza mică (superioară) are „diametrul” de 57/52cm, în timp ce baza mare (inferioară) are 65cm. Aceasta din urmă este însă „ascuțită” (are muchia cioplită încă din carieră), cu scopul de a se „înfige” în suport, ceea ce înseamnă că diametrul ei real depășea 75cm. Înălțimea de la suport în sus este de 28cm, la care se adaugă 10cm care pătrund în cercul-suport. Acesta din

⁷⁸ Concluzia a fost posibilă în urma dezvelirii întregii suprafețe a sanctuarului, în vara anului 2003, corectându-se astfel afirmația noastră anterioară (Fl. Costea, *Dacu*, p. 195)

urmă are forma unei alveole realizată din pietre și lespezi de calcar și ofiolit, care se ridică deasupra pavajului cu 9-15cm. În centrul alveolei s-a așternut un strat subțire de pământ care a permis așezarea perfect orizontală a plintei, fără a lua contact cu pietrele de sub ea. Pe două fețe (opuse) piesa are mici suprafețe plane, de unde se poate deduce forma din carieră a blocului din care a fost dăltuită.

În legătură cu această plintă, asupra căreia se va reveni, pentru moment reținem doar că ea se deosebește de celelalte, dar nu esențial, doar prin dimensiuni și prin suprafețele plane de pe două părți.

Lămurirea problemelor care privesc acest lăcaș de cult a permis publicarea lui în varianta ultimă, în picioare la cucerirea romană⁷⁹. La informațiile de atunci adăugăm una care ni se pare importantă pentru desfășurarea evenimentelor ce au marcat sfârșitul așezării și pentru momentul distrugerii edificiului: nu numai pământul de pe pavaj, ci și jumătatea inferioară a plintei întregi erau acoperite de lipitură de perete venită de pe de pe *Terasa I*. Observația sugerează desfășurarea evenimentelor petrecute pe Tipia Ormenișului la data cuceririi romane. Din succesiunea acestora reies și cele mai importante constatări: 1. plintele nu au fost martelate sau împinse în prăpăstii de către romani, ci în deceniile 6-7 ale secolului XX, peste ele prăbușindu-se o construcție de pe *Terasa I*; 2. în suprafața sanctuarului nu s-au descoperit urme arheologice care să ateste existența unei elevații sau a acoperișului, indiferent de materialul de construcție; dacă acestea ar fi existat, ele ar fi fost conservate tocmai de acoperitura de lipitură de perete amintită. Nici indicii asupra unei incinte în care a funcționat sanctuarul nu s-au semnalat.

Inventar *Sp*₁ 2003. După cum deja s-a spus⁸⁰, materiale aflate pe pavaj, care să se dateze în aceeași vreme cu sanctuarul sunt practic absente, cuțitul curbat (inv. II/6724), fibula (inv. II/6719), scoabele din fier (inv. II/6720 și II/6723), fibula foliformă din bronz (inv. II/6719) și „lingoul” din plumb (inv. II/6754) având legătură cu momentul amenajării pavajului și nu cu funcționarea sau sfârșitul edificiului. O datare similară este valabilă și pentru ceramica aflată în pământul adus pentru fixarea pietrelor. Primei epoci a fierului îi aparțin fragmente de la vase de dimensiuni mari și medii, cancelate, negre sau cenușiu-negre la exterior și în majoritate roșii la interior, din pastă fină sau cu nisip (alb), funduri și buze de *străchini* retezate orizontal sau îngroșate și rotunjite, o toartă de *cană* neagră din pastă fină și un perete de vas cu buton alungit plasat sub buză, care poate fi datat și în secolele V-IV î.Hr.

Găsite tot în pământul de nivelare, din categoria *ceramici modelate cu mâna*, epocii dacice îi aparțin fragmente de *borcane* cenușii, castanii, roșii (arse secundar) sau negre, majoritatea din pastă semifină (excepție face un vas negru, decorat cu pieptenele, care este din pastă grosieră). Decorul constă din brăuri alveolare, incizii vălurite, simple sau în bandă. Vasele mari au gâtul larg arcuit și gura pâlniată, pasta semifină fiind de clară tradiție hallstattiană; *fructierele* sunt în majoritate de culoarea cenușiu-închis, din pastă semifină, doar un exemplar roșu (ars secundar) având pastă rău alcasă, cu umăr „frânt”; fragmentele de *cești-opaiș* provin din vase mari și sunt reprezentate de o toartă și de un perete cenușiu-castaniu a cărui toartă, foarte groasă, pornește de sub buză. Nici un vas nu este întregibil și orice speculație asupra utilizării lor pe loc este superfluă.

Din categoria *ceramicii modelată la roată* fac parte un inel de sprijin de la un *chiup*, precum și două fragmente de pereți dintr-un alt *chiup* roșu, cu foarte multă mică în pastă, asemănător celor descoperite în secțiunile I și II de la începutul cercetărilor.

⁷⁹ Fl. Costea, A. Bălos, L. Scurtu, *Das rechteckige Sanctuar mit Saulensockel aus Vulkantuff von Racoș-Tipia Ormenișului*, în *DACO-GETII*, Deva, 2004, p. 321 și urm.

⁸⁰ *Ibidem*.

Fragmentele din pereții unor *căni* sau *fructiere* sunt toate din pastă fină și au culoarea cenușiu-închis.

*Suprafața*_{2.2003}. Cealaltă suprafață de pe platou (*Sp*_{2.03}), cu dimensiunile de 7 x 4m, cu latura lungă NE-SV, a fost deschisă în zona construcțiilor circulară și „rectangulară” din același capăt nord-vestic. Săpătura a decurs și aici anevoios, din cauza fagilor imenși, ale căror rădăcini au compromis în mare măsură infrastructura monumentelor. Cu toate acestea, după dezvelirea zonei dinspre sanctuarul de tuf, s-au putut adăuga unele precizări referitoare la raportarea construcțiilor față de acesta: 1. este de fapt o corectare a unei afirmații anterioare: construcția circulară este mai recentă, și nu cea „rectangulară;” 2. diametrul ei interior este de 12-13m, iar cel exterior de 14-14,50m împreună cu pavajul (vezi mai jos); 3. orientarea laturii lungi a construcției „rectangulare” (NE-SV) este de 330°, iar a celei scurte de 50°, de unde rezultă că punctul lor de incidență nu formează un unghi drept; 4. între construcția circulară și cea „rectangulară”, spre terase, există un pavaj din piatră de calcar mai bine mărunțită decât în restul incintei, față de care construcția „rectangulară” este mai înaltă cu 40 cm. În pavajul amintit se afundă prima și o parte din cea de-a doua asiză a platformei pe care au fost ridicate clădirile; 5. clădirea nu era obligatoriu să aibă absidă în capătul de NV, deoarece peretele ei, lung de 11m, se termină și face un unghi drept cu alt zid ce merge spre prăpastie la aproape 3m de zidul dinspre NV al cetății (deși absida ar fi încăput în cei trei metri); 6. pavajul dintre construcții are ca fundație în unele locuri stâncă nativă, în timp ce în zonele în care existau goluri între țancuri acestea au fost umplute cu lespezi sau bolovani de calcar amestecați cu pământ.

Inventar *Sp*_{2.03} Ca și în alți ani în care săpătura nu s-a adâncit până la stâncă; materialele recoltate provin numai dintre pietrele pavajului și sunt dacice, mai vechi decât construcțiile. În afara unui cuțit ușor curbat (inv. II/6724,), a unei mici scoabe (inv. II6723) și a unui cârlig de undiță cu vârful rupt (inv. II6721), toate din fier, acestea constau exclusiv din ceramică fragmentară.

Din secolele V-IV este un fragment din peretele unui *vas în formă de clopot* din pastă grosieră, maroniu-roșcat, cu buza rotunjită și cu buton alungit plasat la 5 cm sub buză, similar celui găsit întreg pe *Terasa I*. În afara acestuia, în categoria *ceramicii modelată cu mâna* se mai includ părți inferioare de la *borcane* cenușii din pastă grosieră, borcane roșii decorate cu pieptenele, negre, decorate cu benzi de incizii circulare sau vălurite, roșii cu brâu alveolar, din pastă grosieră, cu butoni cu câte 1-3 alveole; de asemenea, sunt de menționat două fragmente de *cățui* din pastă grosieră, negru-castanii la exterior și afumate pe interior, o *fructieră* cu angobă neagră, cu buza arcuită și lată de aproape 6 cm, din pastă neatent aleasă dar și un exemplar negru cu angobă de aceeași culoare intens lustruită, din pastă fină. Tot de o dată timpurie (secolele II-I î.Hr) beneficiază și o *cupă* cenușiu-neagră, angobată numai pe corp.

Nici fragmentele din *vase lucrate la roată* nu sunt prea numeroase și constau din picioare de *fructiere* cenușii din pastă fină, un inel de sprijin de la o *cană* cu angobă neagră la interior, alte două inele de sprijin de la picioare de fructiere, o buză de *strachină* din pastă fină, cenușie, rotunjită, un inel de sprijin de la un *chiup* roșcat din pastă fină, un *jeton* cenușiu și mai multe fragmente din vase greu de încadrat tipologic, de dimensiuni mici sau mijlocii (*căni* ?, *fructiere* ?, *străchini* ?, *capace* ?).

Casetele de pe Terasa I. Pe *Terasa I* s-au deschis două casete ale căror forme și dimensiuni au fost condiționate de plantație, scopul urmărit fiind obținerea unei imagini clare privitoare la platformele semnalate în campania precedentă. Prima casetă (*C*_{1.03}), de forma unui trapez cu bazele de 6,70 și 4,80m iar înălțimea de 2,80m a avut baza mare între

m 68,50 și 75,20 ai $S_{II\ 01}$, iar cealaltă (C_{203}), cu dimensiunile de 4 x 3m, a continuat-o spre *Terasa a II-a*, despărțite fiind printr-un martor de 30cm.

În profilul acestui martor, la adâncimea de 37cm, se afla un *vas-clopot* întreg în poziție aproape verticală (funcțională). Este din pastă cu nisip, mică, pietricele și cioburi mărunțite, de culoare negru-castanie și este decorat cu patru butoni ovoidali (orizontali) simetrici, cu câte o alveolă „verticală” la mijloc, plasată în partea superioară. Are dimensiunile următoare: $I=17\text{cm}$, $D_f=12\text{ cm}$, $D_{\max}=16/17\text{cm}$, $D_g=16/17\text{cm}$. Buza este verticală și foarte puțin rotunjită (inv. II/6745). Vasul a fost acoperit intenționat cu un strat de pietre de calcar, din modul de aranjare a acestora reieșind că poate fi vorba despre o *depunere rituală* făcută cu prilejul distrugerii locuințelor de pe *Terasa I* și transformarea acesteia în mai multe platforme pietruite, al căror scop încă nu este clar. Că putem avea de-a face cu o depunere rituală rezultă din faptul că în suprafața săpată au mai apărut alte două vase întregi, acoperite intenționat: o *imitație de amforetă* cenușiu-neagră modelată cu mâna, corp tronconic, gât cilindric, umăr bine marcat, buza rotunjită, cu două torți mici, pur decorative (una ruptă din vechime) amplasate la gură ($D_g=5,5$, $D_b=5,1$, $I=15,5$, $D_{\max}=8,4\text{cm}$, inv. II/6743), databilă în secolele V-IV î.Hr. (ca și vasul clopot) și o *căuie* (inv. II/6744). Cu certitudine nu avem de-a face cu o locuință sau cu o altă construcție, vasele, fragmentare sau întregi, fiind aduse cu prilejul amenajării platformelor sau luate chiar de pe loc, din nivelele inferioare, acum iremediabil deranjate. În același context au mai fost găsite o gură de amforă de import din pastă gălbuie ($D=14,5\text{cm}$, inv. II/6797), imitații după prototipuri greco-romane (ex. inv. II/6798), un cercel din bronz cu decor incizat și torsionat (inv. II/6722), precum și încă o *pastilă de grafit* cu urme de utilizare pe o parte ($3,5 \times 3,2\text{cm}$, inv. II/6725).

Alte vestigii aflate pe sau între pietrele pavajului, toate în poziție secundară nu sunt de reținut în mod special. Amintim totuși din *prima epocă a fierului* fragmentele de ceramică neagră sau roșie la exterior, canelată sau incizată în benzi de câte 4 sau 5 linii. Spărturile provin de la *străchini* cu buza retezată sau rotunjită, vase cu butoni alungiți sau ascuțiți plasați în apropierea gurii, torți pline de la *căni* de diferite dimensiuni. Ceramica dacică se înscrie în ambele categorii, din cea *lucrată cu mâna* făcând parte: pereți de *borcane* cu brăuri alveolare sau cu butoni cu 1-4 alveole, o *fructieră* castanie, o parte inferioară dintr-un *castron* sau o *cană* cu inel de sprijin, torți de la *căni* mari; *la roată* sunt lucrate *fructiere* cenușii sau roșii, cu buza arcuită și lată de 4,5-8cm, celelalte nedepășind 3cm. Sigur în locuința din care au fost aduse au existat multe *căni* sau *urcioare*, după cum rezultă din torțile cenușii sau roșii, toate pline. Ele nu pot fi datate mai recent de primele decenii ale secolului I î.Hr.

În acest an, cu ocazia redezvelirii cutiei de piatră din sanctuarul de calcar, lângă aceasta a fost descoperită o monedă Abdera (vezi capitoul dedicat monedelor).

În campania din anul 2004 (iulie-august) au fost practicate trei secțiuni și cinci casete în incinta sau în afara cetății.

Secțiunea I = S_{I,2004} a fost trasată în perimetrul sanctuarului de calcar, paralelă și în imediata apropiere a rândului de resturi de plinte dinspre cazarmă (sud-est), transversală pe platou (NE-SV). Lungimea ei finală a fost de 19,25m, în timp ce lățimea începută de 1m a fost mărită acolo unde s-a impus de către obiectivele apărute. Scopul principal urmărit a fost de a verifica infrastructura sanctuarului cu aliniamente din calcar, dar și de a înregistra eventualele construcții mai vechi decât acesta. Coroborate cu *Secțiunile I-III* din anii '80 ai secolului trecut, ele au oferit o imagine destul de clară asupra celor petrecute pe tipie înainte de secolul I î.Hr.

Începând dinspre prăpastie (N), față de care capătul zero al secțiunii se află la 3m, până la m 6,50 stânca nativă a fost bine nivelată, urmele dăltuirii (martelării) fiind perfect vizibile. De aici până la capătul secțiunii, stânca înregistrează câteva praguri nu prea înalte (0,20-0,25m) și nivelări cu straturi alternative de pământ și piatră de calcar, amploarea lucrărilor fiind în funcție de epoca sau faza în care s-au efectuat. Configurația rezultată reprezintă tocmai *stratigrafia* incintei în această zonă. 1. Locuirea hallstattană se desfășoară pe o sumară netezire a terenului, principalul scop fiind anularea asperităților stâncii și obținerea unei suprafețe nu neapărat orizontală, ci plană. Practic nu avem de-a face cu o terasare, „infrastructura” locuințelor constând din stratul de piatră locală de calcar. Pe acesta erau construite locuințele, toate de suprafață așa cum s-a constatat și în perimetrul porții dar și pe terase. Din ele nu s-au mai păstrat însă decât mici părți de vetre amenajate între profilaturile stâncii, ceramică și oase amestecate cu pigmentație de lipitură de perete arsă. 2. La data primei amenajări și locuirii a viitorului platou de către daci, toate aceste vestigii au fost acoperite pe loc, fie *adunate intenționat* în „depozite” acoperite cu un pat de pământ peste care s-a așezat un strat de piatră de calcar. Cu această „curățire a locului” se începe *nivelul 2* arheologic, respectiv prima fază de locuire dacică. Nici cu acest prilej dealul nu este complet aplatizat, casele fiind ridicate pe cuvertura de piatră așternută pe nivelul *hallstattan*. O dovadă clară în acest sens este „pătrunderea” podelei uneia dintre locuințe *sub viitorul zid de incintă*, spre *Terasa I*. 3. Faza a doua de locuire dacică, este cea la finele căreia se configurează viitoarea cetate, răstimp ce poate avea două subfaze, așa cum reiese din detaliile oferite de *Secțiunea III 2004*.

Așa cum abia s-a spus, nivelul *hallstattan* a fost în mare parte deranjat, deși este vizibil la nivelul stâncii native, dar mai ales sub o locuință dacică unde sunt îngrămădite vase mici (străchini) sau mijlocii (castroane, oale bitronconice) și multe oase calcinate. În această secțiune se păstrează nederanjată și o vatră din prima epocă a fierului care surprinde prin dimensiunile extrem de reduse.

De la m 6,75 la m 11,50 a fost amenajată o locuință dacică (*L_I 2004*) a cărei vatră se află între m 9-10, la adâncimea de 0,75m față de actualul nivel de călcare (peste tot se adaugă 20-25cm ai stratului vegetal, lipsă în săpătura din 2004. Deci adâncimea este de circa 1m de la actualul nivel de călcare. Construită din paiantă, locuința a fost distrusă printr-un incendiu deosebit de violent, ceea ce a făcut ca o parte a inventarului să rămână pe loc. În amestec, dar mai ales peste lipitura de perete arsă și spre marginile acesteia (m 6, m 12) erau foarte multe lemne carbonizate căzute în poziții care uneori se intersectau, a căror grosime nu depășea 10cm. Credem că ele provin de la acoperiș, ca și o parte dintre pietrele mijlocii de calcar. Stâlpii se află, tot în m 9 și 10, diametrul lor nedepășind 225cm. Locuința se extinde până în m 12 (11,50), unde este secționată de *S_{II} 1982*. De aici se poate concluziona că una dintre laturile ei, în cazul de față N-S, putea avea lungimea de aproximativ 5m.

Pe pavajul locuinței, lângă vatră a fost descoperită o *fibulă* vestimentară din fier, cu resort bilateral din câte una sau două spire. Piesa se încadrează tipului *7a2* stabilit de către A. Rustoiu, tip datat între 75-25 î.Hr., „unele exemplare putând fi utilizate și mai târziu”⁸¹. În apropiere s-a găsit și un *cui* îndoit ca un zăvor. Ceramica este reprezentată de *căni* (dintre care una întregibilă), *toriți de cești-opaițe*, *borcane* de dimensiuni mici, negrecenușii, precum și părți superioare de căni negre și de două *fructiere* tot negre și lustruite. Cel puțin ultimele pot fi datate în principal în secolul II î.Hr., celelalte continuând și în primele decenii ale secolului următor.

⁸¹ A. Rustoiu, *Fibulele în Dacia preromană*, p.

De la m 13,75 până la capătul $S_{I:2004}$ au fost identificate alte două locuințe (L_2 , $L_{3:2004}$) aflate la același nivel cu precedentă. $L_{2:2004}$ este marcată de o vatră secționată de $S_{II:1982}$. O altă vatră se semnalează în m 16, la adâncimea de 1,20m față de pavajul incintei. Fiecare instalație de foc aparține altui complex, situație în care se poate afirma că în $S_{I:2004}$ au fost puse în evidență trei locuințe din prima fază, toate construite după aceeași tehnică și cu aceleași materiale și împărțind același sfârșit violent. Doar conturul lor este greu de precizat, tocmai din cauza amintită, moment în care elevația și acoperișul lor s-a prăbușit formând o masă de pământ, lemn și pietre arse. Sub $L_{3:2004}$, care începe în m 17 și continuă pe sub zidul cetății spre *Terasa I*, se aflau fragmente ceramice hallstattiene care provin din locuirea corespunzătoare acestei epoci.

Din cuprinsul $L_{1:2004}$, de pe podeaua de lut galben și de sub lipitura de perete arsă, prăbușită, până la m 11,50 (unde este $S_{II:1982}$) au fost descoperite vase databile în prima fază dacică. Amintim mai întâi cămile, unele sparte pe loc și întregibile: partea superioară a unui exemplar cu gâtul aproape cilindric (foarte puțin arcuit), tortă plată și ușor supraînălțată, început de corp globular, buza oblică și muchia rotunjită ($D_g=9\text{cm}$); lângă ea un vas asemănător doar D_g fiind diferit: 15cm Asemănător acestora este un alt vas cu corp globular și gât scurt, tronconic, de data asta cu toarta ovală în secțiune și prinsă deasupra diametrului maxim care este marcat de un umăr ($D_{\text{bază}}=8\text{cm}$, $D_g=14\text{cm}$, $I=16\text{cm}$). Toate trei sunt din pastă semifină și au culoarea castaniu-roșiatică, datorită arderii secundare. Inițial credem că au fost cenușii-negre și acoperite cu angobă lucioasă, așa cum se prezintă câteva fragmente de pereți neatins de foc. Arse secundar s-au mai aflat torți de la alte 3 căni de dimensiuni mari, o toartă de opaiț castaniu, cu multe pietricele în pastă, butoni rotunzi cu 1-3 alveole și butoni alungiți, ascuțiți și ușor curbați, butoni rotunzi nedecorați, pereți de borcane decorați cu brâu alveolar sau cu benzi de incizii cu pieptenele, circa 25 de baze fragmentare, plate, de la diverse tipuri de vase greu de reconstituit din cauza fragmentării și arderii fragmentare puternice (doar 10-12 sunt siguri de la borcane) al căror perete pornește în sus puțin arcuit sau aproape vertical. Buzele vaselor sunt simple sau evazate și au muchia rotunjită, tăiată orizontal sau în unghi, de puține ori fiind ascuțită. Există și vase cu corp globular, alături de părți superioare care fac sigur parte din categoria castroanelor (unul cu $D_g=46\text{cm}$). Un fragment de perete are un brăduț incizat.

Din categoria vaselor *lucrate la roată* provin doar câteva fragmente cenușii sau roșietice din pereți de *chiupuri* și de *căni*, din ultima categorie fiind de semnalat un gât cilindric și un altul cu început de toartă ovoidală în secțiune. *Cămile* sunt numai din pastă foarte fină. În amestec cu acestea se afla un *capac* cenușiu-roșietic din pastă semifină, puțin poroasă și aspră, cu $D=20\text{cm}$. Imediat sub podeaua incendiată se aflau o gură de vas hallstattiiană cu decor trefilat la exterior, un ciocan-percutor și o ascuțitoare de gresie din 2 bucăți.

Din zona și din contextul celorlalte locuințe din $S_{I:2004}$ (m 14-17) au rezultat deasemenea vase *modelate cu mâna* sau *la roată*. Din prima categorie amintim numeroase fragmente din diferite zone ale *borcanelor*: pereți castanii decorați cu „pieptenele”, unii cu butoni mici aplatizați; cenușii cu incizii rare arcuite; butoni rotunzi, unii cu până la 5 alveole mici, alții nedecorați; părți superioare din vase mici, maronii, din pastă semifină (greu de încadrat tipologic), vase în formă de butoi, cu gât curbat, buza evazată și muchia îngroșată rotund, decorate cu benzi arcuite trase cu pieptenele; vase din pastă grosieră, cu urme de materie organică arsă la interior, gât curbat, buză tăiată orizontal, fragmentele putând provenii din *chiupuri* de dimensiuni medii-mici ($D_g=25\text{cm}$; fragmente dintr-un *capac* cu angobă neagră; părți superioare din *străchini*, una cu angobă cenușie lustruită, cu umăr unghiular și buza dublă fațetată, gura verticală și buza ruptă. De la altă *strachină mare* (sau *castron*?) se păstrează 2 părți superioare cenușii-negre, cu multe pietricele dar bine

făcute, gura pâlniată și buza cu muchia rotunjită (D=20-22cm). Există câte o *fructieră* și o *cană* fragmentară, prima fiind ilustrată de un fragment din zona corp-picior, din pastă fină, neagră, și de o buză (lată de 6,5cm) de la un vas foarte mare (D=45cm), cu angobă neagră-cenușie foarte lustruită, databilă în secolele III-II î.Hr., în timp ce de la *cană* se păstrează un perete cu început de toartă din pastă semifină, roșie, toată cu 3 profilaturi și 2 caneluri longitudinale. Sigur este vorba de un vas de dimensiuni mari.

Vestigiile rezultate din pământul și dintre pietrele aduse pentru amenajarea platoului pot fi contemporane sau mai vechi decât acelea din locuințele distruse cu această ocazie. Amintim mai întâi *borcanele*, care sunt și cele mai multe. Este vorba despre pereți roșii, cenușii, cenușiu-negricioși sau castanii, cu decor și forme diverse: incizii simple larg arcuite sau benzi cu pieptenele, butoni rotunzi nedecorați, unii foarte mici și ascuțiți, alții alungiți și asemănători „crestei de cocoș” sau cu 1-3 alveole; pereți negri-castanii sau castanii-roșcați decorați cu brâu alveolar sau cu „brăduți”, cu alveole; buze castanii și negre, părți superioare din vase castaniu-roșietice exterior și negre înăuntru, cu gât arcuit și buza simplă sau cu muchia îngroșată rotund, unele cu incizie circulară vălurită pe gât, cu D în jurul a 16-17cm. La majoritatea exemplarelor pasta este semifină iar arderea uneori incompletă. Datarea lor este fără dubii în secolele II-I î.Hr, unele fragmente fiind chiar mai vechi.

Din aceleași straturi de nivelare provin un perete arcuit de la o *ceașcă-opaiț* alveolată pe buză (D=13cm) și două părți superioare de *castroane* sau *străchini* negre, una cu umăr bine marcat și cu muchia rotunjită (D=18cm), cealaltă cu buza rețezată orizontal și muchiată spre exterior. Din partea inferioară a nivelării provin bucăți din altă strachină sau castron mare, cu buza lată și arcuită și gura unei străchini negre din pastă semifină (buza ruptă), cu umăr rotunjit. *Fructierele* sunt prezente prin fragmente de pereți din pastă neagră lucioasă, 2 picioare fragmentare, unul tot negru și lustruit, celălalt cenușiu, ambele profilate și cu inelul tăiat orizontal (ambele de la vase de dimensiuni mici). *Cănille* sunt de două categorii: exemplare cu corp globular din pastă neagră intens lustruită, databile în secolele III-II î.Hr. și părți inferioare cu corp tot arcuit, cenușiu-roșcate, din pastă semifină, talpă plată sau cu peretele puțin oblic (corp tronconic, cu D=12-14cm). Din pastă superioară se păstrează un gât tronconic, subțire, roșcat, din pastă semifină și altul castaniu-roșcat cu mult nisip în pastă (aspru), gura arcuită și buza cu muchia rotunjită (D=20cm). Există și un fragment de toartă ce pornește oblic de sub buta rotunjită, după pastă putând fi chiar a vasului anterior. O altă toartă, din pastă cenușie, fină, din categoria celor lipite orizontal pe vase, este de la o *imitație*. Dintr-un perete de vas cenușiu se păstrează o *tesseră* nefinisată.

Din același nivel de umplură provin puține fragmente de vase lucrate la roată. Este vorba de cioburi dintr-un *chiup* roșu cu multă mică și nisip fin în pastă (semnalate și în alți ani în același strat) și altul din pastă fină, tot roșu, o buză cu 2 muchii ascuțite (*capac?*), un perete de *cană* roșie (și ea arsă secundar) cu o nervură circulară, una cenușiu-gălbuie și alta cenușie, mare, cu inel de sprijin, fragmente atipice, probabil de la *căni sau fructiere cenușii*, din pastă fină, partea superioară a unei fructiere din pastă fină, cenușie, cu peretele subțire, buza (lată de 4cm) arcuită și cu muchia rotunjită (D=28cm). Sunt de amintit și 3 *străchini cenușii* din pastă fină, două cu corpul globular, buza înclinată, îngroșată și cu o canelură circulară la exterior. În rândul castroanelor poate fi inclus doar o parte superioară cu buza lată de peste 5cm și cu profilul arcuit (corp globular) cu $D_g=31-32$ cm.

Spre capătul secțiunii (m 17-18,50), unde straturile de nivelare depășesc grosimea de 1m, s-au mai găsit: o parte inferioară de la o *cană* roșie pe dinafară și maronie în interior, cu peretele foarte puțin curbat (practic tronconic, cu D=10cm) și alta cenușie-neagră, cu mult nisip și mică în pastă (D=13cm). Ambele au baza plată. *Borcanele*, circa 20 la număr, sunt reprezentate prin pereți și funduri maronii-roșcate, decorate cu brâu alveolar

sau cu butoni mici, rotunzi sau ascuțiți. Există și câteva fragmente negre lustruite de la *căni* din pastă fină și databile de obicei în secolele III-II î.Hr. sau numai în secolele II-I î.Hr. Ca argumente pentru o asemenea datare s-au folosit o parte superioară dintr-un *borcan* din pastă aspră la pipăit, cu gura evazată și muchia buzei tăiată oblic și puțin îngroșată, decorată cu un șir de alveole și o alta dintr-o *strachină* cenușiu-gălbuie din pastă fină, cu buza abia perceptibil arcuită și muchia subțire dar rotunjită (D=19cm).

Materialele descoperite în L_2 și L_3 2004 sunt asemănătoare celor din L_1 2004, și aici lipsind aproape complet ceramica modelată la roată (cu excepția câtorva fragmente cenușii-negre semnalate în L_1 , fără a putea preciza de unde proveneau). Aparținătoare acestui nivel sau chiar mai vechi, dat fiind faptul că provin din pământul de umplură depus peste primul nivel dacic, sunt următoarele piese: două *fibule* întregi (inv. II 6833; II6835) și una fragmentară (inv. II6834), precum și un ac de fibulă (inv. II6894), toate *din fier*; deasemenea mai provin două *cuie* (inv. II6837; II6884), o *plăcușă din fier* cu perforație pentru fixare (inv. II6849), un *vârf de daltă din fier* (inv. II6872), un *vârf de săgeată* din fier, romboidal cu tijă de fixare (inv. II 6893); un posibil *negativ pentru turnarea vârfurilor de săgeată sau arbaletă* (inv. II6836); un *vârf poanson* (inv. II6873) și o *tăblișă de bronz* (inv. II6864); un mic „*raclor*” din fier (inv. II6865); *4 verigi din bronz* (inv. II6875, II6874a, II6874b, II6881) dintre care ultimele 3 este posibil să fi făcut parte din același colier; un *platband din fier*, probabil dintr-o piesă de harnașament (inv. II6892).

Pentru *faza a-II-a* a locuirii dacice sunt semnalate câteva observații interesante, rezultat al lucrărilor de totală restructurare a tipiei. Mai întâi, după ce au fost incendiate, vechile locuințe au fost „căpăcuite” cu pământ, în partea dinspre prăpastie (N) și cu 2-3 straturi de pietre în alternanță cu pământ adus din altă parte, conținând vestigii din epoca bronzului (foarte rare), din prima epocă a fierului și din *faza I* dacică. Această lucrare a fost încheiată printr-o operațiune anevoioasă de deslușit, cel mai probabil rost al ei fiind de natură igienică sau ritualică: de la m 15 până la capătul secțiunii s-a așternut o peliculă de pietre foarte mici de calcar intenționat mărunțit, groasă doar de 5-6 cm, care în prezent arată ca o pastă de var stins. Deasupra ei, în funcție de panta din acel moment a dealului, s-au depus de la 3 la 6 *straturi horizontale de piatră locală de calcar în alternanță cu pământ*. Pe stratul superior, în sectorul în care locuințele din faza I dacică au fost acoperite de această structură, au fost așezate plintele sanctuarului de calcar. În zona L_1 2004, peste care a fost depus numai pământ, în aceasta și parțial în vatra și podeaua locuinței a fost săpată o groapă alveolară în care au fost îngropate pietre mijlocii de calcar, care în „centru” se afundă cu cca. 35 cm sub cota superioară a pavajului. Cercul suport al plintei se află între m 8-9,20, iar plinta între m 8,10 și 9,10. Și fundația plintei vecine (spre terase) este adâncită în pământ, de data aceasta cu 40 cm. Sub cota pavajului.

Secțiunea III 2004. Alte observații ce vizează lucrări din faza a II-a dacică se constată în *Secțiunea III 2004*. Trasată perpendicular pe S_1 2004 la m 16 al acesteia, spre NV și despărțită printr-un martor de 75cm, ea a adăugat dar și a dat răspuns unor semne de întrebare ridicate de secțiunea precedentă. Cu dimensiunile inițiale reduse, de 8x1 m, ea a urmărit aceleași obiective dar în special modul de realizare a infrastructurii sanctuarului de calcar. Cu acest prilej s-a observat că și aici avem de-a face cu cercuri-suport de calcar, parțial îngropate în pavaj. Constatarea conduce spre concluzia că în zonele în care bazale de coloane suprapun mai multe niveluri de piatră de terasare nu s-a mai recurs la o fundație specială, mult adâncită și nivelată, masivitatea și densitatea nivelului ultim al acesteia dovedindu-se capabil să susțină bazele de coloană.

Informația nu este însă singulară. Ca și în cazul S_1 2004, prin S_{III} 2004 s-a demonstrat că la baza stratigrafiei întâlnim aceeași evoluție istorică: 1 un prim nivel de hallstattian

suprapus de o altă locuință; 2 din prima fază dacică (L_4 2004) și de a doua fază dacică; 3. L_4 2004, al cărei sfârșit este la fel de violent ca al celorlalte trei, nu se deosebește cu nimic de acestea în ceea ce privește materialele și tehnica de construcție. O deosebire există totuși și ea constă în instalația de foc, care aici constă dintr-o vatră simplă situată în profilul de nord și dintr-un cuptor din lut, relativ bine păstrat în plan dar cu calota compromisă de cel mai de jos strat de pietre de calcar din cele 4 la care s-a recurs pentru nivelarea platoului. Inventarul este în mare parte rămas pe loc, predominantă fiind ceramica modelată cu mâna. Din rândul ei sunt de remarcat borcanele medii și mari cu câte 4 sau 8 butoni cu numeroase alveole. Pe unul dintre vase, la nivelul butonilor mari (pe umăr, cei 4 mici fiind „urcați” pe gâtul recipientului) au fost incizate înainte de ardere o serie de simboluri greu de descifrat datorită faptului că nu avem un registru continuu al lor, unele fragmente nefiind găsite. Oricum, între semnele păstrate unul este în mod sigur focul. Și din această locuință lipsește ceramica lucrată la roată, cea modelată cu mâna fiind „grupată” *in situ* pe sau lângă o vatră (un borcan chiar în poziție verticală, funcțională). Tot lângă vatră, ca și în cazul L_1 2004, există o mare cantitate de oase de bovine și ovi-caprine. Multe oase erau îngropate alături de vatră, căpăcuite cu un strat de pământ compact, negru. Fără a putea preciza locul ușii în ansamblul locuinței, sigur este că ea era din scândură de lemn și avea încuietore metalică, din sistemul de închidere găsindu-se zăvorul de fier. Și deasupra ruinelor acestei locuințe se vede foarte clar acea peliculă subțire de „var stins”.

Interesant este că între m 4 și m 6, puțin oblic pe secțiune, exista un zid din bolovani mari de calcar, gros de aproape un metru. El este clar ulterior locuinței incendiate, fapt dovedit de absența urmelor de foc pe pietre și de „implantarea” primei lui asize în ruinele casei arse. El nu aparține nici sanctuarului, după cum rezultă din faptul că stratul superior de piatră de nivelare (în cazul de față al-IV-lea) îl acoperă complet, lucru inacceptabil în situația în care el ar fi fost o componentă a sanctuarului.

Pentru a înțelege rostul acestei rămășițe de zid, în anul 2005, între S_{III} '04 și S_{II} '82 s-a deschis Suprafața_V 2005, cu ajutorul căreia s-a cercetat martorul dintre acestea. Așa s-a putut stabili că tocmai în cuprinsul lui există un alt fragment de zid cu aceeași grosime ca precedentul, care formează un unghi drept cu acesta și are o lungime de peste 3 m în direcția nord-est (poartă). El poate fi tocmai cel întâlnit în m 15 al S_1 2004, aflat practic la aceeași adâncime (-0,53-0,55m) față de pavaj. Dacă lucrurile stau așa, construcția putea avea o lungime de 8-9 m pe direcția sud-est și lățimea de maximum 5m până la zidul cetății (în capătul de N-V). Este sigur că fundația aparține unei construcții intermediare fazei I dacice și construirii sanctuarului de calcar. Se pare însă că edificiul sau nu a fost terminat, sau a funcționat foarte scurtă vreme și s-a renunțat la el în favoarea edificării pe același loc a lăcașului de cult. Oricum existența lui probează o intensă activitate edilitară succesivă primei faze de locuire dacică și premergătoare sanctuarului.

În primul nivel de locuire dacică, în special în locuință, s-au găsit relativ multe vase fragmentare modelate manual, unele sparte pe loc. *Fructiere*: partea superioară a unui vas din pastă fină, cu luciu metalic, intens la interior și negru-castanie în afară, buza evazată și dublu fațetată, gura verticală și corpul puțin adâncit, oblic ($D=28$ cm), alături de un alt exemplar din pastă bună și tot cu angobă neagră puternic lustruită și mai multe fragmente din picioarele unor vase asemănătoare. *Căni*. Parte inferioară din pastă fină, cu angobă neagră foarte lucioasă, maronie la exterior, neagră la interior, fund plat, început de corp globular de dimensiuni mari ($D=13$ cm), un perete cu toartă supraînălțată, cu două muchii la partea de sus, mai multe cioburi din alte 2-3 căni mici, din aceeași pastă. De la cești-opaițe s-a găsit doar o toartă fragmentară. Pe podeaua arsă a L_4 s-au acoperite parțial de pereții prăbușiți s-au aflat și *borcane* întregibile: unul este din pastă neîngrijit aleasă, castanie, decorat cu 4 butoni rotunzi cu câte o alveolă centrală are gâtul arcuit, gura pâlniată și

muchia rotunjită sau retezată. Împreună cu el se aflau alte borcane întregibile, castanii sau castanii-roșietice, tot din pastă grosieră. Exemplarele de dimensiuni mici sunt decorate cu butoni mici, arcuiți în sus sau cu „unghia”. Unele au pe gât o linie incizată vălurit. Vasele de dimensiuni mai mari au butoni mari, simetrici, cu câte una sau mai multe alveole superficiale între care și cel cu simboluri. Pentru datarea L_4 și a întregului nivel corespunzător primei faze de locuire dacică pe Tipia Armenișului, prezentăm două borcane întregibile: 1 un vas din pastă complet neagră, cu multe paiete de mică (de unde se poate deduce că lutul provine din Valea lui Mihai), corpul în formă de butoi, gura arcuită în afară și buza desprinsă peste tot (ceea ce înseamnă că în momentul prăbușirii locuinței se afla în poziție verticală, așa cum s-a și găsit) este decorat cu 8 butoni, 4 rotunzi și mai înalți (unul nedecorat, unul cu o incizie în cruce și 2 cu câte o alveolă centrală) și alți 4 butoni aproape plați, asemănători unor pastile. Începând de sub buză are pe tot corpul incizii arcuite. Nu are fund. ($D_g=12$ cm; $D_{max}=14$ cm; inv. II6860). 2 Vas-borcan din pastă cu multe ingrediente, probabil tot negru inițial dar cu nuanțe de roșu, castanii și negricioase în urma arderii secundare când a primit și o crustă de calcar. Are un profil asemănător (puțin mai „zvelt”), buza îngroșată și retezată orizontal și rotunjită spre interior. Este decorat cu 4 butoni simetrici cu câte o alveolă și cu incizii „dezordonate” între ei și pe gât ($D_b=7,8$; $D_g=11$; $D_m=13,1$; $I=16,5$ cm; inv. II6861). După pastă și decor, dar mai ales pe temeiul asocierii lor cu fragmentele de căni negre și puternic lustruite, întregul inventar al locuinței (nivelului) se datează în secolele II-I î.Hr.

De menționat că pentru o datare și mai veche (secolele IV-III î.Hr.) pledează un fragment din partea superioară a unui vas roșu cu profil arcuit, buza evazată și muchia rotunjită, decorat cu butoni ascuțiți în sus cu analogie la Brașov-Bartolomeu. Din locuință lipsesc total vasele lucrate la roată.

În pământul și între pietrele folosite la nivelarea incintei alături de omniprezentele vestigii hallstattiene, au fost găsite și fragmente ceramice *Latène*. Vasele *modelate cu mâna* sunt ilustrate de *căni* negre-cenușii cu torți ovoidale, deltoide sau plate în secțiune, un buton de *capac* alveolat, o toartă de *ceașcă-opaiț*, mai multe fragmente de *borcane* și *chiupuri* în general maronii, dar și cenușii-negricioase, unele cu butoni cu 1-2 alveole, brăuri alveolare simple sau combinate, incizii izolate sau în benzi (cu pieptenele). Împreună cu acestea, fragmente dintr-o *fructieră* de clară tradiție hallstattiană, neagră și intens lustruită, precum și o buză de la un vas asemănător dar de dimensiuni apreciabile ($D_g=48$ cm). Și vasele *lucrate la roată* sunt slab reprezentate: o *fructieră* cenușie din pastă fină, cu buza foarte subțire și arcuită ($D=26$ cm), o parte superioară dintr-o *cană* cu buza orizontală și cu o canelură pe gât ($D_g=20$ cm) și un fragment de perete dintr-un vas nedeterminabil, din pastă roșie, fină, decorat cu perechi se incizii „agitate”. Din pastă fină, cenușie, se păstrează o parte dintr-un *capac* și o tesară nefinisată.

Din cuprinsul S_{III} au provenit și următoarele piese din metal și din os: un pinten din fier, nr. inv. II6879), o fibulă fragmentară din fier (inv. II6882) și portagrafa alteia, tot din fier (inv. II6888); de asemenea un ac de cusut din fier (inv. II6883); un punctator-străpungător din fier (inv. II6880); o foiță de tablă din bronz (inv. II6872) și o posibilă componentă a unei piese de harnașament din bronz (inv. II6851). Din os sunt 2 piese: un obiect cu funcționalitate neclară, cu vârf (inv. II6854) și un fragment prelucrat sugerând un cap de pasăre (inv. II6916). Este posibil ca ultimul obiect să fie hallstatiian, la fel ca și acul de bronz.

Secțiunea II.2004. A fost deschisă la sud de S_{II} 2001, în dreptul metrilor 77-79. Are orientarea de 357° și dimensiunile de $22 \times 1,50$ m. Scopul ei principal a fost de a verifica

existența unor posibile construcții pe *Terasele II-IV* ale Tipiei. Cercetarea s-a dovedit extrem de anevoioasă, zona fiind dens împădurită.

Între m 1-4 stâncă a fost parțial aplatizată artificial, segmentul aparținând *Terasei I*. De la m 4 la m 10 stâncă înregistrează „trepte” naturale, completate cu lespezi de calcar. Avem de-a face în fapt cu o pantă destul de accentuată, nelocuită, care în această parte se confundă cu *Terasa a II-a* între m 9-10 se află o asiză din lespezi de piatră roșie adusă dintr-o carieră învecinată tipiei. Ele cad aproape perpendicular pe secțiune și pot reprezenta în egală măsură *resturile unei buze de terasă sau temelia unei construcții*. Următorii 2m aparțin din nou stâncii aplatizate artificial, de unde începe pavajul obișnuit care merge până în capătul secțiunii (m22) străbătând *Terasa a III-a* și încheindu-se în *Terasa a IV-a*, terasă care se „închide” imediat în arc de cerc către sud-est. În m 21-22 se află un „zid de terasă”, pe pavajul care-l precede semnalându-se și pigmentație de lipitură de perete arsă, foarte săracă și nu din ultima fază ci în amestec cu pietrele de pavaj.

Pentru a urmări și încadra „zidul de terasă” într-o structură anume, de-o parte și de alta a secțiunii, pe *Terasa a IV-a*, s-au deschis 5 casete (C_1-C_5), în spațiile îngăduite de pădure. Iar pentru a se vedea modul de realizare, zidul a fost secționat în $C_{1/04}$, pe o lungime de 1,10m. Cu acest prilej s-a constatat că în stâncă nativă a fost „decupată” o treaptă orizontală pe care s-au depus mai multe asize de lespezi și bolovani de calcar. Grosimea primei asize, cere este și cea păstrată integral, are 1m iar înălțimea medie de 1,2m. În Casetele 3 și 4 zidul este mai subțire, de 60-65 cm, blocurile nedepășind nici aici laturile de 75cm. Pe aceste porțiuni el nu mai este așezat pe stâncă, ci încastrat în pavaj (care continuă și în afară, pe panta abruptă). În $C_{4/2004}$ zidul face un unghi puțin obtuz spre deal (cetate), probabil pentru a se uni cu acela din m 8-9. Zidul din partea opusă (vest) a fost măsurat în $C_{1-C_{2/2004}}$ pe o lungime de 10,50m, fără a putea fi dezvelit mai departe. În $S_{II-C_1-C_4 2004}$, „perechea” lui a putut fi identificată pe 9m lungime din colțul construcției, aflat la m 19, de unde rezultă că respectivul edificiu depășea 100m². În $C_{5/2004}$ s-au găsit resturile unei locuințe cu pereții din paiantă, cu vase și unelte surprinse pe loc în momentul distrugerii acesteia. Se observă clar cum fundația de zid vizibilă în $C_4-C_{5/2004}$ suprapune rămășițele locuinței, amănunt care nu lasă nici-un dubiu asupra anteriorității acesteia. Această construcție cu zid de piatră prezintă un amănunt care ni se pare deosebit de important, anume că pe nici-una dintre laturi nu există urme care să probeze existența unei elevații: cărbune sau lipitură de perete. Aceasta nu exclude o structură de lemn, care însă era imposibil să nu lase urme în cazul incendierii și al configurației terenului. Este acest unul dintre argumentele care ne face să credem că destinația complexului nu era una locativă, poate nici una defensivă, deși inițial am crezut contrariul⁸².

De subliniat că porțiunea de zid dinspre vale, unde nu mai exista altă terasă, este mult mai solidă și a fost ridicat din blocuri sensibil mai mari decât cele care pornesc din el în amonte.

Inventarul Secțiunii_{1 2004} și din Casetele_{1-5 2004}. Ceramica modelată cu mâna. Au fost recuperate aproape 100 de fragmente din *câni* mijlocii sau foarte mari, din pastă semifină sau fină, toate castanii-roșietice. Judecând după mărimea torților, 3 exemplare au avut înălțimea de aproximativ 50cm. Torțile sunt numai dintr-o bucată, ovoidale sau deltoideale în secțiune. Atrage atenția un vas din pastă fină, cenușiu-maronie la exterior și roșcat la interior, unde nu are angobă și prezintă mult nisip și mică. Are profilul birtonconic, baza plată, neprofilată. L-am considerat deosebit deoarece în interior, deasupra diametrului maxim are grupe de 3 rostre-suport (cuie) lungi de aproape 3cm, al căror rost credem că era de a nu lăsa un vas mai mic introdus în el să se atingă de perete. Sigur asemenea

⁸² *Cronica cercetărilor arheologice*, 2004, p. 59

„distanțiere” existau și pe fund, dar acesta nu s-a păstrat, ca și gura recipientului, ceea ce nu împieteașă asupra imaginii lui complete. O altă cană mare, probabil cu 2 torți supraînălțate, din pastă cenușie, semifină, are gâtul arcuit și gura pâlniată, buza cu muchia cu porțiuni rotunjite alternativ cu altele drepte ($D_g=25\text{cm}$). De aici mai provin 4 fragmente de torți plate sau ovoidale în secțiune, precum și 2 baze cu inel de sprijin, toate de la vase de dimensiuni medii sau mari și o apucătoare ovală cu un capăt rupt întâlnită de regulă pe vasele greco-romane imitate.

S-a găsit un singur fragment de *capac* din pastă semifină, castaniu-închis ($D=30\text{cm}$). Mai numeroase sunt borcanele (aproximativ 30). Este vorba de pereți roșii sau negri, decorați cu brâuri alveolare, simple sau în combinații, unul cu buton mare rotunjit și cu o alveolă și altul imitând o „creastă de cocos”; există de asemenea pereți nedecorați, toți din pastă semifină, dar și alții cu butoni rotunzi, nedecorați, alungiți, cu 1-3 alveole, cu brâuri pline și 5-6 vase cu incizii făcute cu „pieptenele”. Fundurile (circa 30 exemplare) au diametrele între 10 și 15cm, cele mai multe neprofilate. Toate sunt mai vechi de jumătatea secolului I î.Hr. Un exemplar cu diametrul gurii de 17cm, din pastă semifină castanie-negră și decorat cu 4 butoni rotunzi, nedecorați seamănă mai degrabă cu un castron (gura pâlniată și buza tăiată oblic în afară). O singură toartă de *ceașcă-opaiț* din pastă semifină, roșie, modelată neglijent, de la un vas negru-mic. Străchinile sunt în număr de 10, dintre care 5 din pastă semifină, roșietică sau roșie, celelalte cenușii. Șase exemplare au gura pâlniată, 2 arcuită și rotunjită în afară de una care are gâtul drept și buza cu muchia tăiată orizontal. O piesă are buza dublu fațetată și umăr profilat. Diametrele vaselor la gură oscilează între 14 și 42cm. Fragmentul cu buza fațetată poate fi al unui castron. Toate sunt databile în secolele II-I î.Hr.

În $C_{5/04}$ (locuință) au fost găsite, sparte pe loc și parțial „descompletate” în momentul impactului cu pereții complexului, fragmente din câteva vase de provizii. Din unul, confecționat din pastă grosieră, maronie se păstrează circa 70 de fragmente. Unul barbotinat și decorat cu brâuri și „bastoane” trase din barborină, cărora li se adaugă butoni rotunzi cu incizii în cruce. Profilul chiupului este arcuit, ca și gâtul, buza profilată exterior și cu muchia puțin arcuită. Este de dimensiuni mijlocii ($D_g=28$, $D_b=14$). Din aceeași pastă, tot barbotinată se păstrează partea inferioară a unui chiup mai mic.

Ceramica lucrată cu mâna. Din C_5 și parțial din C_4 , dar de sub pavajul locuinței, au rezultat funduri, pereți și butoni de la aproximativ 70 de borcane maronii, cenușii, roșiatice sau cenușii-negricioase, majoritatea aduse cu pământul de umplutură. Butonii sunt aproape toți rotunzi, unii nedecorați, alții cu 1-2 alveole și doar unul, cu o incizie în cruce. Un exemplar are o formă prismatic-arcuită. Atent finisat, din pastă fină, neagră, este un fragment de picior de *cupă* ce amintește de clar de suporturile de vase hallstattiene. Împreună cu ele s-au găsit 3 fragmente de torți de la căni, 2 roșietice, una neagră, ovale în secțiune și databil ca și restul fragmentelor, în secolele II-I î.Hr.

Din stratul de depunere naturală, în pantă și neamenajat, au fost recoltate (venite de pe *Terasa I*) câteva fragmente de borcane și chiupuri modelate cu mâna și bine arse, din pastă bună, maronii-roșietice, databile în secolul I î.Hr. De la un vas mai vechi provine un buton prismatic din pastă grosieră. Doar în m 9-10 se afla un chiup spart pe loc, tot maroniu-roșcat, cu gâtul arcuit și buza profilată exterior și muchia rotunjită ($D_g=30\text{cm}$). Este de dimensiuni mijlocii și credem că datează din prima jumătate a secolului I î.Hr. Tot din nivelul de depunere provine un castron castaniu închis din pastă bună, gura înclinată exterior și muchia buzei rotunjită ($D_g=26\text{cm}$).

Ceramica lucrată la roată. În aceeași încăpere se mai aflau fragmente din alte 3-4 chiupuri asemănătoare ca pastă, culoare și dimensiuni (medii-mici), dintre care unul posibil de întregit. Toate par a fi fost confecționate de același meșter (sau în același atelier) și sunt

fără excepție arse până la vitrifiere. Sigur evenimentul s-a petrecut odată cu incendierea celorlalte locuințe din cetate și de pe terase. În locuință se aflau fragmente din aproximativ 10 *fructiere*. Șapte dintre ele sunt cenușii închis, celelalte cenușiu-gălbui. Un vas are buza dublu fațetată, celelalte orizontală sau ușor rotunjită. Trei au umărul bine marcat și cavitatea adâncă, celelalte au corpul înclinat; 3 au gura verticală sau foarte puțin oblică în afară, celelalte înclinate mai mult. Buzele sunt late de 4,5-5cm. Există un exemplar mult mai mare decât celelalte, negricios, dar care nu poate fi dimensionat din cauza deteriorării avansate. Celelalte au diametrul gurii între 26 și 33cm. Fragmentele de picior și unul din zona de îmbinare cu corpul sunt toate simple, două au câte o nervură circulară sub corp. Din păcate, poziția casei în imediata apropiere a marginii de terasă, care la rândul ei se află într-un loc de cumpănă a dealului, au făcut ca mare parte din vase să alunece în această direcție, fără puțința de a mai fi recuperate în viitor.

Din locuință nu lipsesc *cănille* de dimensiuni medii-mici (circa 20 de exemplare), majoritatea cu corp globular și gât tronconic. Un vas are toarta prinsă orizontal la nivelul buzei evazate, este angobat și lustruit. Câteva piese sunt rupte exact pe diametrul maxim și păstrează perfect amprentele degetului olarului. Tot de la căni (sau *străchini* mici) sunt 4 funduri cu inel de susținere, cu diametrele între 9 și 15cm. Torțile sunt plate sau elipsoidale în secțiune, unele simple (bandă), altele cu 1-2 caneluri longitudinale, nelipsind cele din una sau din 3 baghete. Fără partea superioară și bază se păstrează pereții din 2 *boluri* nedecorate (*imitații*), ambele din pastă fină, cenușie-negricioasă, în timp ce de la străchini provin fragmente din 2 exemplare din pastă cenușie; au gura arcuită spre interior și muchia buzei rotunjită. Capace sunt tot 2: mai multe fragmente dintr-un exemplar din pastă fină, cenușie, cu guler bine profilat (D=20cm) și un ciob din altul tot cenușiu dar fără guler. Există o singură cupă cenușie din pastă fină, nelustruită, cu buza lată de 2,5cm și arcuită spre muchia rotunjită; peretele este „retras” spre exterior pe diametrul maxim, unde se găsește o incizie foarte fină. De la *chipuri* s-au găsit câteva fragmente din pastă fină provenind din baza inelară a unui vas și o buză foarte deteriorată dintr-un alt exemplar, se pare de dimensiuni mari. Subliniem prezența unui buton mare ascuțit și arcuit, identic celor prezente pe vasele modelate cu mâna și databile cu 3-4 secole mai înainte. Nu este însă singurul exemplar.

Din vasele lucrate la roată, fără a se putea face atribuire tipologice sigure (fructiere, căni, vase de provizie) provin alte fragmente de pereți. De reținut și două fragmente dintr-un vas din pastă foarte fină, roșu. vopsit cu negru pe fața exterioară. Sigur avem de-a face cu un *import*, probabil grecesc.

În stratul de cultură, în *S_{II} 2004* au fost găsite și câteva fragmente cenușii de la vase lucrate la roată din pastă fină și databile în faza „clasică”, între care și unul de la o cană cu început de toartă elipsoidală în secțiune și cu o nervură mediană longitudinală.

Luată în ansamblu, numărul, diversitatea și calitatea vaselor lucrate la roată descoperite în locuință, care dețin ponderea în comparație cu acelea modelate cu mâna, demonstrează că ne aflăm în fața unor „locatari” cu o poziție socială deosebită, aspect care decurge și din constatarea făcută anterior în sensul că respectiva familie își permitea a avea un anumit furnizor al produselor ceramice. Este vorba, probabil, de o familie cu o poziție socială deosebită, cazul nefiind singular.

Materialele descoperite în perimetrul „complexului” sumar prezentat aici (*C_{p1} 2004*) înfățișează două aspecte: în timp ce acelea surprinse de incendierea amintitei locuințe (*L₅ 01*) sunt *in situ* și compacte pe o suprafață redusă, cele aflate între ziduri sunt foarte fragmentare și împrăștiate, unele chiar în afara perimetrului marcat de construcție.

Cele din interiorul *C_{p1/04}* constau în principal din ceramică lucrată la roată sau cu mâna, raportul între categorii fiind aproximativ egal. Proporția se menține și dacă vasele

sunt divizate în „uzuale” și „de lux”. Repertoriul lor cunoaște: căni de dimensiuni mari sau medii, roșii sau cenușii, fructiere, castroane, străchini, chiupuri, ulcioare, capace etc. În C₃ 2004 s-au descoperit borcane, chiupuri (unul cu barbotină), fusaiole, (una dintr-un perete de vas) râșnițe fragmentare din tuf vulcanic (de tipul înalt).

Nu lipsesc obiectele din metal: în C₃/2004 s-a descoperit o placă din bronz sau parte dintr-o piesă de hamașament, cu perforații, acoperită de patină nobilă (inv. II6853) iar în C₄/2004, tot la demontarea pavajului s-au descoperit 2 ace de cusut, unul din bronz (inv. II6895) și altul din fier, 2 dălți bine păstrate din fier (inv. II6844 și II6814); de asemenea o fusaiolă întregă (inv. II6839) și o perlă-„butoiaș” din os (inv. II6842). Din C₂/04 provin o daltă din bronz (inv. II6840), un vârf de săgeată cu 2 aripioare și cu con de fixare, din fier (inv. II6838) și o fusaiolă fragmentară (inv. II6841).

O succintă analiză cantitativă a inventarului mobil din perimetrul Cp.1/04 scoate în evidență două aspecte distincte: 1. în „complex” piesele (ceramica în primul rând) nu sunt numeroase dar sunt de calitate și de atribuit unei categorii sociale privilegiate, înstărite; 2. în locuința suprapusă există o bogată veselă de uz cotidian sau de păstrare a rezervelor alimentare, precum și unelte și ustensile indispensabile unei „industrii” casnice. Diferențierea socială ni se pare evidentă. La fel de evidentă este și diferența funcțională între structura locuinței (ale cărei dimensiuni nu pot fi nici măcar estimate) și a structurilor de zid scoase la lumină în această zonă.

Din cuprinsul S_{IV}/2004, practic din stratul vegetal actual, au mai fost recoltate următoarele obiecte: două fibule fragmentare, o portagrafă, toate din fier (inv. II6878, II6889, II6876), o verigă din sărmă de fier cu capetele puțin petrecute (inv. II6886); 3 piese fragmentare din bronz: un tub conic, probabil de la o săgeată (inv. II6866) și 2 obiecte greu de determinat (inv. II6887 și II6890), ultimul putând fi dintr-o brățară.

Din prima epocă a fierului provine un ac de păr din bronz, cu patină nobilă (inv. II6844) și un mic topor-calapod din gresie, șlefuit, care nu este exclus să aparțină culturii Wietenberg și să fi fost folosit și ca ascuțitoare (inv. II6850).

Secțiunea I 2005 Între sanctuarul circular complex, cunoscut până acum ca fiind pe *Terasa a IV-a*, și *Terasa I*. Cu dimensiunile de 12,50 x 3m, ea a cuprins o parte din sanctuar și fâșii din *Terasele I și II*. Amplasarea ei în acest punct s-a făcut cu scopul de a se obține informații asupra zidului de terasă din amont. Spre surprinderea noastră, o asemenea construcție nu a existat în antichitate, ceea ce explică marea cantitate de materiale venite de pe *Terasa I*. Redezvelirea unei porțiuni din sanctuar a confirmat observațiile mai vechi⁸³, de adăugat fiind doar că panta dinspre cetate a amfiteatrului sanctuarului este mult mai abruptă față de cea văzută atunci (secțiunea veche aflându-se cu câțiva m mai spre SE). Ea este decupată în roca nativă într-un unghi de aproximativ 60°; de la cota ei superioară (buza terasei) spre cetate există un pavaj lat de 2 m realizat din piatră de calcar local, continuat spre amont de o altă centură, tot din piatră de calcar dar de dimensiuni mai mici, lată de 4m. Ambele centuri sunt rezultatul prelungirii razei construcției exterioare a sanctuarului cu 2, respectiv cu 6m. Ele sunt circumscrise ambelor structuri rotunde ale edificiului de pe *Terasa a IV-a*, ceea ce ne determină să le considerăm componente secundare ale respectivului lăcaș de cult, foarte probabil un „deambulatoriu” întâlnit nu numai în arhitectura religioasă din Dacia preromană⁸⁴. El nu înconjură complet sanctuarul (acest lucru nici nu era posibil, restul spațiului desfășurându-se pe alte 3 terase), ci era o

⁸³ Ioan Glodariu, Florea Costea, *Sanctuarul circular al cetății dacice de la Racoș*, în *Ephemera Napocensis*, 1, Cluj-Napoca, 1991, p. 1 și urm

⁸⁴ H. Daicovicu, *Dacia*, p. 150 și urm. (discuția supra construcțiilor circulare din zona apitalei Daciei preromane).

construcție judicios amplasată și menită a genera efecte special urmărite. Un zid de terasă pe locul „deambulatoriului,” chiar mai scund de 1,5-2m, ar fi obturat serios perspectiva reciprocă cetate-sanctuar sau terase-sanctuar-cetate, situație sinonimă cu lipsa de participare afectivă a comunității la actul religios, chiar dacă acesta se desfășura în intimitatea templului; importantă era rămânerea permanentă a lăcașului de cult în legătură vizuală cu credincioșii, indiferent de unde era privit.

Am enunțat doar una dintre posibilele explicații ale pavajului-deambulatoriu de lângă sanctuarul de pe *Terasa a IV-a*. Ea nu este singura, asupra celorlalte propunându-ne să poposim după ce vor fi prezentate și celelalte sanctuare. Acum mai precizăm doar că pavajul ocupă 6 m din lățimea *Terasei a II-a* și că pe el nu au fost găsite nici-un fel de urme de construcții. Restul spațiului până la zidul cetății revine terasei I, lată acolo de 14m, marginea ei din aval fiind marcată printr-un prag înalt de 30cm, tăiat în stâncă sau construit. Pe pavaj nu au fost găsite decât fragmente dispartate din vase dacice, fără ca ele să fie rezultatul unui ritual atâta vreme cât pe Tipia Ormenișului sunt cunoscute numeroase situații asemănătoare.

Sprijiți pe cele afirmate mai sus, credem că „deambulatoriul” recent descoperit se cuvine integrat imaginii de ansamblu a sanctuarului de pe *terasa a IV-a*.

*Secțiunea II*₂₀₀₅. A fost deschisă transversal pe buza *Terasei a V-a*, încadrată fiind de S_{XV} , S_{XVII} și S_{II} din anii anteriori, la 45m depărtare de prăpastia dinspre vest a dealului (capătul terasei). A avut dimensiunile de 8,50 x 3m Prin ea s-a urmărit în special dacă zidul de terasă dezvelit în *Caseta*_{6/2002} și în Secțiunile *III-IV* din anul 1994 (amplasate pe *Terasa VI*) este continuu și dacă ocupă toată lungimea terasei, care este de 96m. Totodată s-a verificat existența de posibile construcții.

Rezultatele au fost deosebit de importante deoarece împreună cu alte secțiuni de pe aceeași terasă sau de pe cele învecinate au clarificat definitiv rostul construcțiilor similare descoperite anterior pe mai multe terase și considerate ziduri de terasă sau complexe doar pe motivul că spațiul oferit de plantația de pini (acum pădure în toată regula) nu îngăduia urmărirea întregului lor traseu și integrarea într-un anume edificiu sau ansamblu arhitectural. Exemplele sunt numeroase și se va reveni la ele de fiecare dată când se vor formula concluzii despre o anumită parte a arhitecturii *Latène* de pe Tipia Ormenișului.

Numerotarea carourilor s-a început din marginea *Terasei V*, care în acest punct are lățimea de 15m În primii metri, mai precis între m 0,90 și m 2,25, se află o fâșie de pământ castaniu-roșcat amestecat cu bolovani și pietre venite din amont, unele cu pete rotunde de cenușă. Dacă pietrele provin sigur din terasă, arsura este una relativ recentă și fără vreo legătură cu construcții antice. Între m 2 și m 3,10 se aflau mai mulți bolovani de calcar parțial fațetați, sigur desprinși din structura T_I și ajunși pe pavajul T_{IV} , liber la acea dată. Dimensiunile lor nu depășesc 65-70cm. Între m 3,10 și m 5,20 se păstrează relativ bine zidul de terasă. Aceasta nu este însă grosimea (lățimea) lui reală din vechime (2,10m) pe linia feței observându-se golurile rămase după desprinderea blocurilor aflate acum pe T_{IV} . La m 5,20 zidul nu are o linie fermă între pietrele mari ale lui și cele mici ale pavajului terasei, trecerea făcându-se treptat. Pe toată lungimea secțiunii nu există nici-o urmă de construcție supratrană, de unde se desprinde că rostul terasei era cu totul altul decât acela de a susține edificii, destinate locuirii sau de altă natură.

Revenind la zidul de terasă se cuvine adăugat că blocurile din singura asiză rămasă pe loc în m 4 sunt îngrijit fasonate și perfect aliniată în vechime. Dimensiunile câtorva dintre ele depășesc 1m lungime. Unele (cele mai mari) sunt așezate longitudinal zidului, în

timp ce altele cad perpendicular pe primele⁸⁵. Ele nu sunt depuse pe pavaj, ci afundate organic în acesta cu 15-20cm. Partea vizibilă a construcției, aceea a cărei sarcină era de a preîntâmpina deplasarea terasei, trebuia să aibă 1,60-1,70m înălțime pentru a se înscrie cotei pavajului din amont. Profilul secțiunii (partea nord-vestică) a condus la rândul lui la constatări lămuritoare asupra tehnicii folosită de daci. Astfel, până la m 3 s-a procedat la o nivelare prealabilă a stâncii prin eliminarea țăncurilor și prin umplerea golurilor cu piatră locală. În acest fel a rezultat o „platformă” lată de peste 3m, cu aproximativ 40cm mai înaltă decât nivelul de locuire anterior (faza I dacică).

Fața (în realitate capătul) zidului rezultată în urma secționării transversale a confirmat construirea „zidului de terasă” din blocuri paralelipipedice, relativ bine fațetate și cu dimensiuni ce depășesc 75-80cm pe laturi. Profilul conservă două asize din asemenea blocuri (înalte împreună de aproape 1m), cea de la bază fiind de data aceasta așezată pe un strat subțire de pământ și nu îngropată în pavaj ca acelea din față. Pe măsură ce „zidul” avansează spre deal între pietre este din ce în ce mai puțin pământ de legătură. Nivelul pavajului este cu 20-25cm sub actualul nivel de călcare.

Privită în ansamblu, operațiunea al cărei rezultat a fost *Terasa a V-a* a însemnat sacrificarea aproape integrală a nivelurilor hallstattian și a celui dacic vechi. Nivelul pavajului este cu 15-18cm mai coborât decât cota superioară a zidului din apropiere.

După cum abia s-a afirmat, suprafața pietruită rezultată nu a fost destinată construcțiilor, indiferent de natura lor. Astfel se explică absența pieselor de inventar mobil interpretabile ca atare. Exceptând cioburile hallstattiene, care datorită profuziunii aproape că pot fi luate drept „materiale de construcție”, vasele dacice fragmentare nu lasă nici-un dubiu asupra ajungerii fortuite în acest loc, situație valabilă și pentru alte categorii de obiecte. Semnalăm o veriguță de bronz în m 7, iar în m 8 o fibulă din fier fragmentară cu corpul puternic profilat, o parte superioară dintr-o fructieră arsă secundar (roșie); la limita metrilor 6-7, părți dintr-un borcan și un perete de chiup sau de *oinochoe* de mari dimensiuni, toate arse secundar în alt loc dar ajunse aici. Alte câteva fragmente din pastă bună, neagră, de la 2-3 vase lucrate cu mâna și decorate cu brâu alveolar au ajuns aici odată cu terasarea și sunt databile anterior mijlocului secolului I î.Hr. Pe fundul șanțului (pe stâncă) este un vas hallstattian spart pe loc din vechime dar neîntregibil; la 25cm sub pavaj se văd resturi dintr-o vatră din prima fază de locuire dacică.

Secțiunea_{V:2005}. A fost trasată la sud-est de *S_{II:2005}* și despărțită de aceasta printr-un martor de 50 cm. Este paralelă cu ea (și cu *S_{IV:1983}*) dar începe de la m 2,50 al acesteia. Inițial a avut dimensiunile de 6 x 3 m, apoi jumătate din lățime (cea de sud-est) a fost prelungită cu 4,50m până a întâlnit *S_{XI}* veche. Prin tronsonul inițial s-a urmărit dezvelirea în continuare a „zidului de terasă” apărut în *S_{II:2005}*, prelungirea fiind necesară urmării altor elemente de construcție.

În ceea ce privește primul obiectiv (zidul de terasă), acesta pătrunde cu 1,85m în secțiunea nouă, lungime pentru a cărei primă asiză au fost necesare doar două blocuri paralelipipedice de calcar alb (90 x 50 x 40cm) între care se află o lespede în poziție transversală. Zidul înregistrează aici un colț din care pornește spre deal un altul clădit din blocuri mai mici și care se prelungesc cu o bordură perfect vizibilă până la capătul secțiunii. Cele două ziduri nu se întâlnesc perpendicular, unghiul rezultat având aproximativ 100 grade. Pentru moment reținem doar acest detaliu și faptul că „zidul de terasă” din *S_{II:2005}* nu este continuu.

⁸⁵ Tehnica este similară celei elenistice, deosebite fiind fmsirea și dimensiunile blocurilor de piatră folosite

Întorcându-ne la construcția în discuție, mai precis la colțul format de cele două ziduri, considerăm util să facem câteva precizări. Mai înainte s-a spus că fața dinspre T_{VI} a fost realizată din blocuri mari de calcar, vizibilă fiind prima asiză. Este foarte important de reținut că blocul din colțul construcției constituie treapta inferioară a unei scări între *Terasele V și VI*. Pe linia zidului ascendent (spre cetate) se păstrează blocurile care constituie următoarele trepte, cu înălțimile de câte 38 și 30cm Dimensiunile celor rămase pe loc sunt în jurul a 80x60x45cm, bine fațetate în antichitate dar parțial exfoliate acum (pe cea mai de sus se văd urmele de martelare, ceea ce presupune și demantelarea unora). Blocurile vizibile în prezent au făcut sigur parte dintr-o scară, confirmarea venind dinspre sistemul de construcție: blocul superior calcă parțial pe precedentul, în timp ce latura din amont se sprijină pe infrastructura (umplutura) de piatră. Înălțimea totală a celor 3 trepte este de 0,95m. Cea din antichitate era sigur mai mare, depășind-o pe a zidului din aval, care în $S_{II\ 2005}$ a fost estimată la 1,60-1,70m. Lateral și în fața zidului (pe *Terasa VI*) sunt alte blocuri de calcar deplasate. Reașezarea ipotetică a acestora pe locul inițial conduce la o scară cu deschiderea de aproximativ 3m și cu o înălțime de 2m (până la cota superioară a pavajului delimitat de ziduri).

Profilul transversal al zidului de terasă (aval-amont) are puțin peste 2m lungime (2,05). De aici până în m 11 el este continuat structural de o fundație-bordură din pietre de dimensiuni ale căror laturi nu depășesc 35cm. Exact la m 10,50 aceste borduri din pietre dispuse pe 2-3 rânduri își schimbă direcția către sud-est, tot în unghi obtuz, și traversează S_{IV} veche pe la m 56-57 și secțiunile 17 și 171 din anul 1994. Tronsonul respectiv are lungimea de aproximativ 7 m și este făcut din 2 rânduri de bolovani mari și lespezi de calcar (70 x 60 x 45cm); el se află lângă fundația sanctuarului circular complex, de unde pornește tot în unghi deschis către marginea terasei unde se unește cu fragmentul de zid de terasă descoperit secțiunile III și IV din același an. Cel din urmă este la rândul lui lung de aproape 9m, dimensiune relativă dacă se are în vedere că deteriorarea lui în antichitate sau în decursul timpului este ușor observabilă. Și el este construit din blocuri ale căror dimensiuni se apropie de 1 m și se păstrează pe înălțimea de 85-90cm.

Spațiul delimitat de cele 3 borduri-fundații și de buza terasei a V-a are o formă trapezoidală cu baza mare de 10m, pe linia buzei de terasă. „Incinta” ei este cu 25-30cm mai coborâtă decât suprafața înconjurătoare.

Adâncirea $S_{I\ 2005}$ până la stâncă pentru obținerea profilului longitudinal s-a soldat cu observații la fel de interesante. În m 1-2 a fost amenajată o suprafață plană din lespezi de calcar, iar în m următor (3, numărătoarea pornind din aval) o fundație din bolovani și lespezi ale căror laturi nu depășeau 40cm, mai sus de care începe o nivelare specifică interioarelor locuințelor, înălțată cu 30cm față de stânca nativă. Toate operațiunile aparțin primei faze de locuire dacică (din păcate fără inventar), afirmație întărită de prezența în m 4-5 a unui prag din lespezi de calcar suprapuse pavajului amintit. Pragul este lung de 1,15m și „iese” din profilul sud-estic (Augustin) cu 55cm. Împreună cu alte 3 pietre mai înalte cu 18-20cm decât pavajul, pragul reprezintă lățimea unui acces cu 2 trepte. Este cu siguranță vorba despre o construcție (locuință) care se extindea către magistrala S_{IV} . Locuința ($L_I\ 2005$) putea avea latura de NV lungă de aproximativ 5m Sigură este doar intrarea în ea dinspre NV. Elevația era din paiantă, mărturie stând lipitura de perete arsă, absentă în nivelul dacic următor⁸⁶. Construcția a fost distrusă cu ocazia ridicării zidurilor amintite, acoperită fiind de pavarea suprafeței trapezoidale.

⁸⁶ Este foarte posibil ca locuința în discuție să fie tocmai aceea a cărei podea a fost degajată prin secțiunile VI și VII din anul 1994, și ca căpăcuiță de bolovani pe care atunci i-am considerat ca veniți din fundația sanctuarului de pe *Terasa II*

În ciuda evidenței că ruinele de construcții nu sunt puține și nici modeste, ele nu puteau fi atribuite unui anume edificiu (inițial fiind numite *Complexul*_{1,2005}). Faptul ne-a determinat ca pe *Terasa a V-a* să deschidem alte 3 secțiuni (*S_{III}*, *S_{IIIa}*, *S_{IV}*) și o casetă (*C₅*₂₀₀₅), toate spre vest de *Secțiunea*_{II,2005}.

*Secțiunea*_{II,2005}. A fost trasată la 7m NV de *S_{II,2005}* cu capătul aval în marginea *Terasei VI*. Are dimensiunile de 10,50x3m și orientarea de 60 grade; capătul din amont se unește cu *S_{XVII}*₁₉₈₇. Prin ea s-a urmărit existența sau nu a „zidului de terasă” semnalat în *Secțiunile II și V* din acest an, presupunere confirmată imediat după înlăturarea stratului vegetal. În m 4 al noii secțiuni, la depărtarea de 1,10m de profilul nord-vestic, din el pornește spre amont un alt zid din blocuri de calcar alb parțial prelucrate cu dimensiuni cuprinse între 90 x 65 x 35cm și 1,60 x 0,90 x 0,40m. Blocurile cu dimensiunile din urmă au fost fixate la colțul nord-vestic al construcției, cu scopul de a asigura rezistența și legătura între segmentele concurente⁸⁷. Adăugăm că pietrele căzute din zid spre vest sunt aproape toate plate (lespezi mari), alese sau cioplite în așa fel încât să-și păstreze stabilitatea pe o înălțime cât mai mare. Diferența de nivel între cota superioară a restului de zid și zona din afara lui (pe care au căzut lespezile) este constant de 1m Zidul care urcă spre *Terasa IV* formează la rândul lui un unghi deschis cu cel din marginea terasei. Datorită faptului că el era oblic pe *S_{III,2005}* și intră în profilul nord-vestic al acesteia, în apropiere (cu un martor de 50cm) s-a deschis *Secțiunea IIIa*, care începe din dreptul m 4 al precedentei, este paralela cu aceasta și are dimensiunile de 6,50 x 1,50m Zidul dezvelit între cele două secțiuni are o grosime vizibilă acum de 1,40-1,50m.

Deoarece suprafața degajată s-a dovedit insuficientă pentru dezvelirea întregii structuri de zid, în unghiul format de *S_{IIIa}* și *S_{XVIII}* a fost deschisă *Caseta*_{5,2005}, cu dimensiunile de 3 x 2m Concomitent, pentru urmărirea zidului de terasă, a fost practicată *Secțiunea*_{IV,2005}, între *Secțiunile II și III* din această campanie, perpendiculară pe ele și cu dimensiunile de 5 x 3 m. Împreună, suprafețele deschise au oferit o imagine care permite interpretarea corectă atât a construcțiilor de pe *Terasa VI*, cât și a aceluia de pe toate celelalte terase dar care, din cauza imposibilității de a fi dezvelite pe suprafețele lor reale, au fost numite „locuințe”, „complexe”, „terase”, „subterase” etc.

Prin *Secțiunea*_{IV,2005} a fost confirmată continuitatea zidului de terasă de la scara din *S_{V,2005}* până la capătul din *S_{III,2005}*, distanța dintre cele două puncte măsurând 15m, echivalentă cu lungimea zidului. În secțiunile *III, IIIa* și *C₅*₂₀₀₅, lângă *S_{XVIII}*, se află o platformă de piatră cu laturile de 2,50 x 2m, cu 10-15cm mai înaltă decât pavajul din care pornește un alt zid spre aval, până în buza *Terasei V*. Platforme asemănătoare există și la colțurile din *S_{III}* și *S_V*, rostul celei din urmă putând fi pus în legătură cu treptele; de la platforma mică din colțul de jos al *S_{III,2005}* pornește și străbate longitudinal *S_{VI,2005}* o bordură puțin înaltă (25-30cm) și arcuită, care se pierde înainte de *S_{II,2005}*. Spațiul dintre ele și buza terasei a avut o destinație pe care nu o putem intui. De data aceasta unghiul dintre cele două fundații este mult mai mic (aproximativ de 30 grade). Suprafața triunghiulară rezultată are și în acest caz o cotă mai joasă cu aproape 1 m față de cea dintre ziduri și *Terasa IV*. Baza triunghiului (pe linia *Terasei V*) are lungimea de 8m, punct din care spre nord-vest pornește un alt segment de zid a cărui lungime este de aproximativ 14-15m, după cum rezultă din corelarea cu secțiunea din anul 19. Extinderea conexării cu celelalte secțiuni practicate anterior pe *Terasa V* și pe cele învecinate (*IV și VI*) permite reconstituirea aproape integrală a

⁸⁷ O situație identică se întâlnește la colțurile turului de la Brașov-Pietrele lui Solomon (Fl. Costea, *Fortificația dacică de la Brașov-Pietrele lui Solomon (Între Chietri)*, în *Cumidava*, 20, 1996, p. 71 și urm și 3a.

planimetriei construcțiilor de pe *Terasa V*. Acum se poate spune cu certitudine că între capătul de nord-vest și m 70 al *Terasei V* nu se află nici-un edificiu databil în faza ultimă de prezență a dacilor pe *Tipia Ormenișului*, ci doar platforme de piatră cu o înfățișare geometrică modulată din trapeze succesive juxtapuse, cele cu cota mai înaltă având întotdeauna baza mare pe linia buzei de pe terasa superioară. Prin suprafețele degajate în această campanie, precum și prin coroborarea lor cu descoperirile mai vechi, au putut fi măsurate (cu eroare minimă) două asemenea trapeze. Primul este cel scos la lumină în campania 2005 între S_{V} și C_5 , care are baza mare de aproape 17m și baza mică de 15 m, iar cel de al doilea între S_{V} din anul acesta și secțiunile III-IV și VI-VII din anul 1994, la care aceleași coordonate sunt de câte 12, respectiv 8,50-9 m. Înălțimea amândouă este de aproximativ 10m, într-o zonă în care terasa are lățimea între 12 și 15m, porțiunile îngustate datorându-se avansării în ele a infrastructurii sanctuarului din amont. Cu certitudine o platformă asemănătoare exista în capătul sud-estic al *Terasei V*, unde fără săpătură se profilează perfect o bordură înaltă de aproximativ 1m, orientată E-V. Absența unui zid de terasă în zona *Casetei*₁₋₂₀₀₅ (în amont de care se situează Secțiunile *Geneze*₃, și ele fără urme de construcții), aflată la 19m sud-est de scara din S_{V} ₂₀₀₅, coroborată cu prezența zidului din capătul sud-estic, demonstrează că în această zonă a fost construită o platformă similară celei dintre S_{III} și S_{V} ₂₀₀₅, apropiată și ca dimensiuni. Concluzia este că pe lungimea *Terasei V* încăpeau 4 sau 5 asemenea moduli trapezoidali, dintre care cei cu suprafața mai mare îi întreceau în înălțime pe ceilalți cu de la 30cm la 1m (înălțime care este departe de a fi cea din antichitate, deteriorarea lor fiind evidentă). O deosebire de luat în seamă poate fi dimensiunea mai redusă a pietrelor folosite la pavarea suprafețelor mari.

Credem că trepte (scări) de piatră existau și în alte locuri, nu numai pe *Terasa V* unde vedem obligatorie o pereche a celei descrisă mai sus.

Nici în secțiunile mai vechi, nici în cele practicate în această campanie, pe *Terasa V* nu au fost semnalate urme de construcții supraterane, indiferent de natura lor. Dimpotrivă, cercetările au confirmat că toate platformele suprapun construcții dintr-o fază anterioară de locuire dacică sau din prima epocă a fierului, indiferent de campanie și de locul lor pe terase. Afirmatia este susținută o dată în plus de cele observate în Secțiunile III și I din acest an. În S_{I} , de exemplu, prima fază de locuire dacică este vizibilă pe toată lungimea peretelui, dar în special între m 3-7, unde a fost dezvelită și o vatră. În aceeași secțiune pot fi urmărite eforturile de lărgire a terasei corespunzătoare fazei I dacice cu încă aproape 3m, terasa căpătând ulterior în acest punct lățimea de 15m. Lucrările de extindere au constat în esență în următoarele operațiuni: trecerea de la T_{I} la T_{VI} s-a făcut printr-o aplatizare din piatră de calcar. În m 1 s-a instalat un parapet din bolovani de calcar cu laturi de aproximativ 70cm, cu clare urme de dăltuire. De la acest parapet (m 1,50) până la m 2,30-2,35 s-a depus piatră măruntă de calcar cu o grosime de 30-35cm, direct pe nivelul din prima epocă a fierului, nivel marcat de o vatră care iese puțin din profil între m 1,85 și m 2,30, la 68-70cm sub actualul nivel de călcare. Marginea terasei din *faza I* dacică nu a fost demantelată, contribuind și ea la consolidarea noii terase. De la acest parapet până la m 6,70 se află o construcție dacică din faza veche (L_2 ₂₀₀₅), a cărei parte vizibilă în plan este de 4,40-4,50m, fără a se putea susține că respectiva dimensiune corespunde vreunui dintre laturi. Vatra locuinței iese din profil și a fost împărățiată din vechime între m 3,30 și 6,30. Locuința a fost acoperită integral cu pavajul platformei.

Lărgirea *Terasei V* este vizibilă în special în S_{II} , operațiunea finalizându-se cu un nou parapet mai rezistent și în S_{I} , exemplificată prin continuarea spre vale a pavajului corespunzător locuinței cu prag de piatră (L_1 ₂₀₀₅). Rezultate asemănătoare ale lucrărilor de

extindere s-au întâlnit și pe alte terase și în cetate⁸⁸, chiar din primii ani de săpături. În rare cazuri însă nivelul de călcare anterior acestei faze este vizibil în prezent, construcțiile fiind atât de bine astupate încât fără străpungerea în adâncime a des-amintitelor platforme existența lor nu ar putea fi ușor bănuită.

Secțiunea_{IV-2005}. A fost începută perpendicular pe *Terasa a IV-a* (47 grade), la 13m vest de caseta de la intersecția secțiunilor *XV-XVII* vechi, începând chiar din marginea amont a celei din urmă. Inițial a avut dimensiunile de 12 x 3m Prin ea s-a urmărit eventuala existență de construcții pe aceeași terasă cu sanctuarul circular, între acesta și prăpastia dinspre NV. Precizăm că de la construcția exterioară a sanctuarului până la *S_{IV-2005}* sunt 13m, iar de la sanctuar până la aceeași prăpastie sunt 38m Ulterior secțiunea a fost prelungită cu 4,20m în amont, ajungând aproape de Secțiunile_{Gemene 1}, pe *Terasa a III-a*. În buza aceleiași terase (*III*) au fost deschise concomitent *C₃* și *C₆²⁰⁰⁵*, prima la 3,50m NV de prelungirea secțiunii. Prelungirea *S_{IV}* și deschiderea celor două casete au fost impuse de monumentele apărute.

S_{IV-2005} inițială (12 x 3m) a pus în evidență următoarele aspecte, de la adâncimea de 20-25cm față de actualul nivel de călcare: între m 0 și m 3,50 există un colț dintr-o temelie de locuință care se dezvoltă spre aval, delimitat spre deal de o treaptă tăiată în stânca de calcar. În interiorul locuinței (numită *L₃₋₂₀₀₅*) stânca a fost aplatizată artificial. Puțina pigmentație de cărbune și lipitura de perete arsă, fără un contur cât de cât clar, sugerează existența unei elevații din lemn. Spațiul are aspectul de loc pregătit în vederea adăpostirii unei construcții, care nu a mai fost ridicată. De aceea în cuprinsul ei nu au fost găsite obiecte *in situ*, ci doar căzute. Spre amont urmează suprafețe alternative de stâncă aplatizată artificial și nivelări cu piatră, până în m 12. Deși vestigiile dacice sunt relativ bogate, în spațiul respectiv nu se conturează nici-o locuință. În schimb, de la m 6 la m 12 avem de-a face cu o locuință din prima epocă a fierului, și ea deteriorată avansat. Toată porțiunea are o pantă accentuată, improprie unei incinte locuite. Între m 11 și m 15 există un pavaj perfect plan la partea superioară, pe care se aflau vase dacice sparte pe loc de o parte și de alta a unui perete de paiantă incendiat. Lățimea neobișnuită a acestui pavaj (peste 4 m), ca și atenția cu care a fost făcut, pot trimite la existența unei polate sau a altei construcții secundare acoperită, deși poziționarea ei este spre sud. Nu respingem însă ideea ca această „bermă” să reprezinte o stradă în înțelesul actual al cuvântului, sau o cale pietonală mai largă, sesizată și în *C₃₋₂₀₀₅*. În acest caz s-ar putea vorbi de un element specific urbanismului clasic; reușita edilitară era subordonată punerii în valoare a edificiului de cult din vecinătate și facilitării accesului spre el, obiective care au avut drept rezultat sacrificarea construcțiilor existente pe terasă la acea dată.

Peretele ars și prăbușit nu ajunge până în *C₆₋₂₀₀₅*, aflată la 3,50m NV, și nici în *C₃₋₂₀₀₅*. Peste lipitura de perete, perpendiculară pe secțiune, se află un șir dublu de bolovani de calcar care se înscriu perfect pe linia structurilor de piatră din casetele amintite. Cunoscut fiind din anii precedenți că o astfel de structură se află și în Secțiunile_{Gemene 1} din anul 1993, din capătul amont al *S_{IV-2005}* s-a mers spre sanctuarul circular cu *Caseta₇₋₂₀₀₅*, cu dimensiunile de 3 x 1,50m, în care acest șir continua. Constatarea a avut darul de a limpezi rostul construcțiilor amintite: începând din *C₃₋₂₀₀₅*, unde avem de-a face cu o margine de platformă asemănătoare celor de pe *T_V*, fundația traversează *C₆* și *S_{IV-2005}*, fără a se întrerupe. Construcția a fost măsurată „la vedere” pe o lungime de 21m Cunoscând însă că ea începe cu 4-5m mai spre vest de *C₃₋₂₀₀₅* și că nu se termină în *Caseta₇₋₂₀₀₅* ci continuă spre

⁸⁸ I. Glodariu, Fl. Costea, *Raport la sesiunea anuală de rapoarte asupra cercetărilor arheologice din anul 1983*, p. 7, (mss.), când au fost semnalate construcții mai vechi (faza I dacică) și pe terase.

sanctuarul circular, este posibil ca lungimea ei reală să coincidă sau să se apropie de aceea a segmentului de terasă dintre prăpastia vestică (Racoș) și sanctuar, care este de 38m Ea nu este însă modulată ca pe T_V , ci are un traseu rectiliniu. În amont de ea se află *Terasa III*, care aici nu depășește lățimea de 11-12m Pavajul ei acoperă complet o locuință dintr-o fază mai veche, care ocupă o bună parte din C_6 , $S_{IV} 2005$ și Secțiunile $Gemene I 1993$. Dimensiunile acesteia puteau fi de 6m amont-aval și de 7m longitudinal terasei. Numerotată acum $L_4 2005$, ea a fost înregistrată și cu ocazia prezentării secțiunilor mai vechi. Foarte important este faptul că această locuință dacică, „ascunsă” de pavajul nou, suprapune o altă locuință, tot dacică, între ele fiind așternut un strat subțire de pietre de calcar de dimensiuni mici. El s-a depus direct pe rămășițele casei vechi și pe inventarul acesteia, din care făceau parte un borcan și un vas de provizii, ambele lucrate cu mâna. Ca și acelea din locuința ce le suprapune, vasele erau arse secundar (roșii) și imposibil de recuperat chiar în stare fragmentară. Este unul dintre rarele cazuri în care se înregistrează trei faze edilitare dacice, primele două din punct de vedere cronologic sfârșind invariabil prin incendii violente.

Caseta₁ 2005. Pe *Terasa V*, la 19m est de $S_V 2005$, mai sus de S_{IV} și $S_{III} 1994$. Dimensiuni: 3 x 1,50m Este perpendiculară pe buza terasei. Nu s-au descoperit nici ziduri de terasă, nici alte construcții. Stânca este totuși nivelată artificial.

Caseta₂ 2005. Pe *Terasa VI*, la 11m aval de S_{III} și $S_{IV} 2005$, punct în care această terasă are lățimea de aproximativ 15m Dimensiuni: 2,50 x 1,50m Nu s-au observat ziduri de terasă sau alte construcții, ci un pavaj comun tuturor teraselor, pavaj pe care se aflau fragmente ceramice hallstattiene negre sau galbui, primele calante; câteva fragmente de vase dacice modelate cu mâna, negricioase, unele cu brâu alveolar.

Caseta₃ 2005. Pe *Terasa IV*, la 10,50m NV de capătul din amont al S_{IV} . Dimensiuni: 3 x 1,50m În m 2-3 se află un zid lat de 1,40m construit din bolovani și lespezi de calcar care nu depășesc 50cm pe latura lungă. Lespezile marginale sunt acum puțin înclinate și cu tendința de deplasare spre vale. În fața lor, stânca prezintă urme clare de martelare și este orizontală, ceea ce duce cu gândul la existența pe loc a unei căi pietonale (între terase). La 3,50m NV terasa înregistrează un unghi drept, lățindu-se apoi 8,50-9m spre terasa imediat superioară (T_{III}). Este exclus ca zidul să aparțină unei construcții-incintă, porțiunea dezvelită acum reprezentând consolidarea marginii unei platforme care este sinonimă terasei. Nici aici nu s-au observat construcții sau ruine de construcții supraterane. Pe pavaj s-au găsit câteva fragmente de vase dacice lucrate cu mâna sau la roată: butoni rotunzi, între care 2 cu alveole și părți dintr-o fructieră cenușie. Fragmentele se datează în faza „clasică” a ceramicii dacice.

Caseta₄ 2005. Pe *Terasa a III-a*, la 7m de prăpastia dinspre NV, cu dimensiunile de 4 x 1,50m După îndepărtarea stratului de humus, în primii 2m s-a ajuns la stânca de calcar, a cărei față dinspre vale a fost tăiată vertical. Și fața superioară a fost „cruțată” dar în plan orizontal, pe o lățime ce depășește puțin 1m, din m 2 fiind continuată spre amont de bolovani mari de calcar în spatele cărora se află pavajul obișnuit. Constructiv este vorba despre o margine de terasă cizelată parțial în stânca nativă, în continuare procedându-se la organizarea „clasică” a terasei, care în acest capăt nu depășește 8m lățime. Și în fața ei stânca este tăiată orizontal.

În suprafața dezvelită nu sunt urme de construcții (cărbune, lipitură de perete etc.). Inventarul aflat pe pavaj este puțin mai consistent în comparație cu acela din alte casete: fragmente dintr-un vas de provizii cu gura larg arcuită și buza cu muchia rotunjită; începutul de corp sugerează profilul pepene. Vasul este din pastă semifină, cu angobă castanie-închis pe ambele fețe; o parte superioară dintr-un borcan din pastă neagră, gât cilindric, buza îngroșată rotund; un alt vas de provizii din pastă ca precedentul, dar având

profil rotunjit. Împreună cu un perete de vas din pastă fină, neagră, cu un buton mic ascuțit, toate vasele par a se data în secolul II î.Hr, dacă nu cumva și mai timpuriu. Dintr-un vas lucrat la roată a fost recuperat doar un fragment din gâtul unei *căni* gălbui-roșcată exterior și gălbui-cenușie interior, unde sunt vizibile și „coaste”.

*Caseta*_{6.2005}. Pe *Terasa a III-a*, la 8,50m SE de *C*_{3.2005}, pe aceeași cotă cu prelungirea *S*_{IV.2005}. Dimensiuni: 3,50x1,50m După degajarea stratului de humus, gros de 20-25cm, încă de la începutul m 2 (din aval) a apărut un zid de terasă ce traversează caseta pe direcția NV-SE (120 grade). Este lat de 55-60cm și dintr-o singură asiză de bolovani de calcar dispuși pe două rânduri, a căror parte superioară se află cu numai 7-10cm sub nivelul actual de călcare. În spatele acestei borduri se desfășoară pavajul terasei, mai înalt cu 15-20cm decât acela dinspre *Terasa IV*. Lățimea *T*_{III} este în acest punct de 10,50-11m Precizăm că ne aflăm în fața aceleiași buze de terasă care începe la vest de *C*_{3.2005} și continuă în prelungirea *S*_{IV} și în *Caseta*_{7.2005}.

În afara unor fragmente de la vase dacice similare celor din caseta precedentă, de aici mai provin un cuțit din fier puțin curbat și o fibulă din bronz databilă în Hallstatt B.

*Caseta*_{7.2005}. Pe *Terasa III*, continuarea spre sanctuar a prelungirii *S*_{IV.2005}. Dimensiuni: 3x1,50m Prin ea s-a demonstrat continuarea marginii de terasă din *C*₃, *C*₆ și *S*_{IV.2005}. Ea „căpăcuiește” locuința identificată în *S*_{Gemene} 1993 și în prelungirea pe *Terasa III* a *S*_{IV} din 2005. Nu știm cât de mult se apropie de construcția exterioară a sanctuarului, deoarece mica porțiune care le desparte nu poate fi investigată fără sacrificarea a cel puțin 10 pini. Nu respingem posibilitatea continuării până în acest loc a deambulatoriului din *S*_{I.2005}, (considerat atunci puțin probabil), chiar dacă el ar fi putut fi mai modest (mai îngust).

Inventarul casetei este identic celui din prelungirea *S*_{IV}: lipitură de perete înroșită de foc în care sau lângă care se află fragmente de vase lucrate majoritar cu mâna.

*Caseta*_{8.2005}. Pe *Terasa V/II*, mai jos de *S*_{III} și *S*_{V.2005}, cu dimensiunile de 5x4m, latura lungă pe direcția N-S. Pavajul nu are o margine bine marcată printr-o cădere de nivel, trecerea spre terasa următoare făcându-se printr-o declivitate de circa 30 grade, extinsă pe toată lungimea casetei. Serioase semne de întrebare pune prezența în mijlocul casetei a unei construcții unghiulare care nu-și poate găsi justificarea decât ca susținătoare a respectivului segment de terasă sau a unei construcții. Este realizată din blocuri de calcar de dimensiuni relativ mari (1,00 x 0,80 x 0,60m) și are forma unui „contrafort” medieval. Este foarte probabil ca el să reprezinte colțul unui turn, cum se poate presupune după denivelările pe care le prezintă terenul din jur, către NV, care nu a putut fi cercetat.

Pe pavaj, fragmente ceramice *Hallstatt* și *Latene* foarte rulate, toate atipice.

Toate casetele prezentate până acum au fost perpendiculare pe buzele de terase.

*Caseta*_{9.2005}. Pe *Terasa VII*, aproximativ în mijlocul acesteia, cu scopul de a verifica dacă și pe aceasta (ultima) au existat construcții, eventual un turn care să asigure supravegherea spre Valea Tipiei și a înălțimilor dintre Dealul Cornu (vest) și Dealul Negru (sud-est). Confirmată a fost numai prima presupunere, fără ca respectivul complex să poată fi delimitat. El este însă argumentat de lipitura de perete arsă și de ceramica dacică. Aceasta include ambele categorii, lucrată cu mâna sau la roată. Din prima categorie atrage atenția o *cană* cu gâtul aproape cilindric și cu început de toartă deasupra buzei; interesant este că *vasul are butoni alveolați*, ca și borcanele sau chiupurile. Tot cu mâna a fost modelat un *castron* din care se păstrează buza pâlniată, cu incizii unghiulare pe interior. De la vase lucrate la roată provin fragmente cenușii sau roșii (arse secundar), din primele făcând parte o gură de cană cu buza evazată și muchia rotunjită, cu o nervură circulară; fragmentele roșii sunt foarte probabil din *căni* din pastă foarte fină și cu pereții de numai 2-3mm grosime. Precizăm că nu este vorba de materiale venite de pe terasa de sus (*VII*),

inventarul aparținând cu certitudine unei construcții în interiorul căreia s-a săpat caseta. Din păcate pini prezenți pe toată suprafața terasei nu au permis extinderea săpăturii.

Caseta_{10/2005}. A fost trasată în afara zonei cu terase, practic pe un teren în pantă situat între *Terasa VII* și prăpastia dinspre vest a dealului (la 35m NV de *C_{9/2005}*). În ciuda pantei de peste 30 grade, care făcea imposibilă stabilitatea oricărei construcții, s-a constatat că terenul s-a bucurat de aceeași atenție ca terasele, cu precizarea că pietrele pavajului sunt puțin mai mari decât în cazul acestora. El este tot opera dacilor, după cum demonstrează vasele fragmentare aflate în pământul de legătură, găsite în amestec cu cele hallstattiene.

La prima vedere, pavarea acestei pante pare lipsită de sens. Lucrurile nu mai pot fi însă privite astfel dacă se ia în considerare faptul că suprafața în discuție este tocmai aceea dintre ultimele terase și drumul de care tăiat în stâncă pe pantele sud-estice. Cu certitudine în apropiere a fost amenajat un loc de întoarcere a acestora, greu de depistat în prezent. Sigur este că el reprezenta capătul căii rutiere colinare, configurația teraselor excluzând rulara mai departe a oricărui mijloc de transport.

Capitolul VI Cercetări în afara acropolei

1989 „La Comoară” Sondaje și cercetare de teren. A fost descoperită prima plintă din tuf vulcanic, răsturnată recent de lucrătorii forestieri, tronconică, întregă. Pe terasa inferioară, alte două plinte întregi, a patra fiind descoperită pe pantă, oprită de un fag gros.

Au fost trasate secțiuni. *Secțiunea_I L.C.* Are dimensiunile de 13 x 2m și este orientată 40° NV, cu capătul nord-vestic la 27m de drumul forestier. Până la adâncimea de 0,20m apar sporadic, în amestec, oase de animale, fragmente de vase dacice cenușii lucrate la roată, între care și un perete de urcioc ce pare de factură romană. Nu lipsesc fragmentele ceramice roșii, de la vase lucrate cu mâna. De la adâncimea de 0,30m vestigiile nu s-au mai semnalat. Nu s-au conturat complexe, dar locuirea dacică în apropiere este sigură, după ceramică ea datându-se în secolele I î.Hr-I d.Hr.

Secțiunea_{II} L.C. La 27m sud-est de precedenta și perpendiculară pe ea, la 46m de drumul forestier, cu dimensiunile de 15 x 2m. Materialele s-au dovedit a fi mai bogate doar între m 1-3, la adâncimea de 10-20cm față de nivelul de călcare, fără a se semnala urme de locuință.

Secțiunea_{III} L.C. La 350m în amonte de S_{II}, cu dimensiunile de 44 x 2m. Materialele au început să apară sub adâncimea de 18-20cm. Este vorba despre ceramică hallstattană fragmentară, în amestec cu vase din a doua epocă a fierului, cea din urmă mult mai bogată, dar și ea sfărâmată. Concentrarea mai mare se afla între m 26 și m 44, până la adâncimea de 25cm fiind tot în amestec.

Începând din m 4, a fost dezvelit un șir de bolovani de calcar și ofiolit, cei din urmă aduși de pe un mamelon învecinat. Șirul continuă până în m 7, spațiu în care exista o profuziune de fragmente ceramice dacice de ambele categorii, împreună cu un cuțițaș curb din fier. Ceramica modelată cu mâna este din pastă de calitate, de culoare roșietică. În segmentul din afara pădurii (m 40) a fost descoperită o piesă de cântar din fier.

Concluzia este că în segmentul situat în prezent în pădure (m 1-20) în epoca dacică a fost amenajată o terasă pe care s-au ridicat construcții de suprafață, sigură fiind doar o locuință, după cum probează și lipitura de perete arsă, care în mod cert nu putea proveni din altă parte (*L_{II}L.C.*). La fel de sigură este și locuirea hallstattană în zonă. Pentru nici una din epoci nu se pot face delimitări și măsurători. Locuirea dacică aparține fazei a II-a și este în strânsă legătură cu cea de pe acropolă.

1990 „La Comoară”

Secțiunea_{IV} L.C. A fost deschisă la 50m în aval de S_{III}, pe o terasă sigur antropogenă. Are aceeași orientare, dimensiunile fiind de 20 x 2m. Încă din stratul superior, de humus de pădure în amestec cu pietre venite de pe pante, au apărut fragmente ceramice din epocile fierului, în amestec cu lipitură de perete arsă. Începând din m 3, cea din urmă se prezenta sub formă de bulgări mari, cu urme de nuiele. Tot de aici, până în m 12, s-au găsit fragmente ceramice dacice din ambele categorii, mai numeroase fiind vasele lucrate cu mâna, în special borcane decorate cu brăuri și cu butoni cilindrici. Judecând după diametrele fundurilor, acestea aveau dimensiuni medii-mici, erau lucrate din pastă bună, culoarea predominant fiind castaniu.

În m 9 și în m 13 se aflau două șiruri de bolovani de calcar ce traversau perpendicular secțiunea, în zona lor existând și mai multă lipitură de perete arsă. Sigur cele două șiruri sunt temelii de construcție și marchează una din dimensiunile acesteia, de aproximativ 4,50m. În m 12 (11,30) exista o treaptă ce coboară aproximativ 30cm, marcând, foarte posibil, accesul în locuință, dinspre sud.

Locuința (L_{2LC}) este una de suprafață, databilă în faza finală a așezării, după cum sugerează și fragmentele de vase lucrate la roată (fructiere, câni sau străchini), majoritatea poroase și cu peretele foarte subțire. Din inventar lipsesc piesele din metal și chiupurile de ambele categorii.

1991- „La Comoară”.

Secțiuneav $L.C.$ Este cu 75m în aval de S_{II} și are dimensiunile de 10 x 2m, cu orientarea nord-sud.

Încă din stratul de depunere, de la minus 10cm, între m 5 și m 9 a apărut o aglomerare de lipitură de perete arsă, groasă de 14-18cm și cu lemn carbonizat. În amestec cu ea, fragmente ceramice hallstattiene roșii și negre, de la vase de dimensiuni medii-mici. Este vorba despre o locuință de suprafață din prima epocă a fierului, cu una din dimensiuni de aproximativ 4-4,50m.

Sondaje, în marginea de sud a terasei, locul fiind numit „Tău-Sud”. Au fost practicate patru gropi de câte 2 x 1m, în toate găsindu-se fragmente ceramice din cele două epoci ale fierului, în amestec. Cele dacice, conform cioburilor de la vase lucrate la roată, cenușii sau roșietice, se datează în faza „clasică”. Și de aici lipsesc vasele de provizii. Fără a se surprinde limite de construcții, se poate afirma că în zonă au existat locuințe de suprafață din ambele epoci, materialele neavând cum să ajungă aici de pe deal sau de pe terasele învecinate, între ele existând o vale cu apă intermitentă.

„Tău-Nord”. Punctul se află în amonte de lac. În cele cinci gropi de sondaj practicate, de aceleași dimensiuni, situația s-a repetat, în amestec cu fragmentele ceramice găsindu-se și fragmente de lipitură de perete arsă. Și această zonă a fost locuită, locuințele fiind de suprafață.

1993. Patru gropi de sondaj de câte 2 x 2m, trei pe terasele din dreapta actualului drum de acces, una pe stânga acestuia. Doar în sondajul nr. 3, în dreapta văii izvorului de sub Tipie, a fost găsit un fragment de perete dintr-un borcan dacic, sfărâmițos, negru-cafeniu. Ciobul se afla în poziție secundară, în afara vreunui complex.

1994 Sondaje pe una din terasele de la „La Comoară”. S-a descoperit o parte dintr-o plintă care se compunea din două bucăți, tăiată astfel în carieră. Este albiată la partea superioară, unde este și mult știrbită. Piesa a fost „depozitată” lângă altele două, la rădăcina a doi fagi îngemănați. Are dimensiuni apropiate de cele cunoscute până acum ($D_b=64$ cm; $D_s=35$ cm; $I=44$ cm).

Cercetări în *grohotișurile de la nord-est de Tipie*, în dreapta actualului drum. S-au descoperit: o plintă cioplită pe trei sferturi în carieră, care a fost «depozitată» într-un loc sigur și are dimensiuni asemănătoare celor din punctul „La Comoară”; o râșniță (*cattilus*) mare din tuf vulcanic, care a fost transportată la muzeul brașovean; o altă plintă întreagă, tot din tuf vulcanic.

Au mai fost identificate patru plinte, parțial sparte. Toate au formă tronconică și sunt relativ mai mici decât precedentele: $D_{max}=52$ cm; $D_{min}=42$ cm; $I=36$ cm; în special datorită deteriorării, dar și una cu $D_{max}=64,50$ cm; $D_{min}=46$ cm; $I=32$ cm (deci diametrele între 64,50 și 52cm, respectiv 46 și 42cm, iar înălțimea între 32 și 36cm).

„La Tău”. După defrișarea zonei, pe ultima terasă dinspre sud, a apărut o mică platformă de piatră, mai înaltă cu 25-35cm decât zona înconjurătoare. Deschiderea aici a unei suprafețe de 10 x 10m s-a soldat cu dezvelirea unei construcții cu absidă, orientată N-S, în care sunt intercalate pietre de bazalt, cele din urmă fațetate. Pe partea estică a ei se păstrează un arc dintr-o temelie construită numai din piatră roșie, care în antichitate

probabil înconjura complet încăperea interioară. Ea este mai coborâtă cu 25-30cm decât cea cu absidă. În spațiul dintre ei se afla un pavaj perfect din piatră roșie, sfărâmată intenționat, mai coborât decât nivelul podelei locuinței, și ea din piatră similară. În toată suprafața degajată s-au găsit cărbune și cenușă, alături de câteva fragmente ceramice de la borcane, acum toate castaniu-roșcate, culoare luată sigur de la piatra locală. Nu s-au descoperit alte categorii de piese, nici ceramică lucrată la roată.

Credem că este vorba de o locuință dacică, singura de pe terasele din dreapta Văii Tipiei, care s-a păstrat parțial, datorită faptului că se afla într-un punct perimetral zonei „La Comoară”-„Tău”. Dimensiunile locuinței au fost de 6 x 4,50m suprafața putând fi aproximată la cca.25m². Din acest punct se poate supraveghea Valea Racilor până la vărsarea în Olt. Terasa are în margine două izvoare care nu seacă nici în sezoanele secetoase.

1999, „Între Drumuri”. Este vorba despre o terasă aflată în dreapta segmentului de drum dintre „Mormântul Fetei Orfane” și Tipie, la est de mamelonul ce precede accesul pe deal. Are lungimea de aproximativ 30m și o lățime inconstantă, între 10 și 18m. Perpendicular pe ea au fost deschise două secțiuni: *Secțiunea_{II.D.}*, de 10 x 2 m și *Secțiunea_{I.D.}*, de 7 x 2m, la o depărtare de 10m una de cealaltă.

În ambele au fost descoperite fragmente ceramice din cele două epoci ale fierului, în amestec cu lipitură de perete arsă, dar aproape toată neagră. Majoritare sunt fragmentele din borcane, alături de câteva din vase de provizii. Pasta lor este foarte friabilă (datorită umidității aproape permanente), iar culoarea neagră sau castaniu-neagră (căutătorii de comori ne-au declarat că aici au găsit un borcan întreg). În afara de ceramică, în *Secțiunea_{I.D.}* s-a găsit un cuțișac curb din fie, iar în *Secțiunea_{II.D.}* un fragment dintr-un topor sau ciocan din piatră maronie.

Locuirea terasei în cele două epoci este neîndoielnică, materialele neputând ajunge aici de pe Tipie, depărtarea până la ea fiind de aproximativ 250m.

După fragmentele ceramice dacice, locuințele se datează în secolele II-I î.Hr. „Mormântul Fetei Orfane”. Au fost sondate *Terasele a II-a și a III-a* pornind de la drumul de creastă spre Valea Tipiei, cu ajutorul a două gropi de câte 2 x 2m. Pe *Terasa a II-a* nu s-a găsit nimic. În timp ce pe cea de a treia, de formă aproape circulară și cu un „diametru” de 25-28m, a fost descoperit un borcan dacic fragmentar, castaniu-închis, lucrat din pastă puțin aspră la pipăit. Terasa este sigur antropică și merită a fi cercetată în întregime.

2001. Pe firul miciei văi prin care curge apa izvorului de lângă peșterile de la piciorul Tipiei, în dreapta acesteia, la aproximativ 300m în amonte de Valea Racilor, au fost descoperite două fragmente de coloane din tuf alb, moale, similare celor din care a fost realizată construcția centrală a sanctuarului complex de pe terase. Una are lungimea de 86cm, iar cealaltă de 60cm, ambele trapezoidale în secțiune și cu laturi de 48 x 45cm.

În albia Văii Racilor, la aproximativ 300m înainte de vărsarea acesteia în Olt, a fost găsită, lângă mal, o coloană similară, înaltă de 1,27m, cu același profil ca al celorlalte. Este de presupus că piesele respective erau necesare în construcțiile de pe Tipie, unde nu au mai ajuns, locurile de descoperire putând să sugereze existența pe aceste terase a unuia dintre drumurile de care frecventate de către daci. Proveniența lor nu poate fi decât din una dintre carierele din actuala vatră a Racoșului, poate din Cariera Mică (în stânga Oltului).

Terasele de lângă Olt. Locul se află în dreapta Văii Tipiei, la o depărtare între 250-500m de vărsarea în Olt (către Augustin). Ele figurează pe hărțile militare sau forestiere cu numele „Sub Tipie”, deși depărtarea de aceasta nu este mică. Este vorba de

terasele dintre actualul drum paralel cu Oltul și deal, și nu de cele dintre drum și râu, astfel înundabile.

În campania 2001 aici au fost săpate 25 de gropi de sondaj, cu suprafețe ce au oscilat între 1,5mp și 16mp. Majoritatea acestora s-au dovedit sterile din punct de vedere arheologic (cu excepția unei sărace pigmentații roșii, de ceramică sau lipitură de perete). Peste tot este pășune.

Vestigiile concludente s-au semnalat în trei sonde:

Sondajul 1 (1,5 x 1,5m). La adâncimea de 0,30m față de actualul nivel de călcare (humus de pădure), în colțul dinspre vest au apărut, în plan și în profil, două bârme carbonizate. Este vorba tocmai de îmbinarea lor la colțul construcției, făcută prin decupare și „îmbinare”, fără cui sau piron. Lângă și sub bârme se aflau fragmente sfărâmițoase dintr-un borcan dacic spart pe loc dar neîntregibil, decorat cu brâu alveolar, precum și alte fragmente izolate, toate castanii.

Este vorba de o locuință dacică de suprafață, ale cărei dimensiuni nu s-au putut stabili. Datare: sec. I d.Hr.

Sondajul 2 (4 x 4m). Săpătura a ajuns la solul viu (-0,75m). În centru, la -0,35m, se afla o lespede de calcar cu dimensiuni de 25 x 80cm, foarte posibil suportul unui stâlp. Pe toată suprafața degajată s-au găsit fragmente de borcane castanii, decorate cu brăuri alveolare și butoni, împreună cu fragmente de vase lucrate la roată (câni, străchini și fructiere,). Este posibil ca locuința, tot de suprafață, să fi avut podea de lemn, cărbunele fiind răspândit pe toată suprafața. Datare: secolele I î.Hr-I d.Hr.

Sondajul 3 (2 x 1m), a cărui adâncime până la solul viu a fost de 0,65m. În cuprinsul lui s-au găsit fragmente de la vase dacice modelate cu mâna, între care și un fund plat de la un chiup. Chiar dacă limitele unei locuințe nu s-au surprins, este sigur că pe acel loc sau în apropiere a existat o locuință dacică, și ea databilă în faza „clasică”.

Facem precizarea că depărtarea între cele trei sonde este (în linie dreaptă) de câte 50m, fiecare situată pe o altă terasă, despărțite într-un caz de o văiuță cu apă permanentă.

Toate materialele aparțin fazei ultime de locuire dacică pe Tipia Ormenișului.

2002 „Șopul Pădureanului”

Toponimul reprezintă o zonă restrânsă din partea nordică a dealului, prezentă în hărți sub numele generic „Sub Tipie”. Mai exact, locul se află aproximativ la jumătatea urcușului de picior actual, pornind din punctul în care Valea Racilor se varsă în Olt. Coordonatele punctului sunt: altitudinea=552m, L=46°01,457; I=E 25°027,098 N

Zona prezintă două formațiuni geologice interesante care la prima vedere ridică semne de întrebare asupra genezei lor, naturală sau antropică.

Este vorba, mai întâi despre o coamă pietroasă semiîmpădurită, situată în dreapta drumului, cu aproximativ 400m mai sus de Valea Tipiei. Înainte de începerea cercetărilor putea fi confundată cu un val hallstattian (discuția a fost redeschisă în vara 2002 de către Ovidiu Savu, participant la săpături) cu o înălțime impozantă (peste 15m), orientat NE-SV.

Cercetarea s-a desfășurat în campaniile 2002 și 2003. În primul an au fost deschise o secțiune și o casetă după cum urmează:

Secțiunea 1 2002, transversală pe val, a fost trasată la 10m depărtare de capătul dinspre NE și a avut dimensiunile de 6 x 3m. După îndepărtarea stratului foarte subțire de depunere naturală de deasupra și după înlăturarea colmatării de pe părțile laterale, a rezultat o construcție deosebit de interesantă și, în același timp, impozantă. Așa cum se preconizase, ea s-a dovedit a fi o concrețiune naturală ce se înfățișează ca un obstacol avansat în calea atacatorilor. Intervenția dacilor pentru adaptarea lui în acest scop a constat în tăierea verticală cu dalta a pantei exterioare și în supraînălțarea valului cu materialul dislocat. O

parte din același material a fost așezat și tasat în spatele valului, pentru a se obține o platformă care are acum o lățime de aproape 15m. Pentru ca supraînălțarea să fie cât mai mare, constructorii au creat două paramente: unul exterior, cruțat din stâncă naturală, gros de 40-45cm, și altul la interior (spre deal), cu aceeași grosime și realizat numai din lespezile dislocate. Ambele paramente au fost la rândul lor înălțate la o cotă corespunzătoare emplectonului. Între paramente, lespezile și blocurile au fost așezate fie transversal, fie longitudinal zidului, în scopul de a se susține reciproc și de a nu presa paramentele, tehnica fiind de clară influență elenistică. Între lespezi nu exista alt pământ în afara celui infiltrat în decursul timpului, impresia fiind că lucrarea nu aparține constructorilor daci.

În felul acesta a rezultat un „zid” care pe segmentul cercetat acum, lung de 25m, este construit din două paramente groase fiecare de 40cm, și dintr-un emplecton realizat din lespezi și blocuri de piatră locală prelucrată, așezată după regulile tehnicii elenistice. Grosimea zidului oscilează (sigur din cauza eroziunii) între 5 și 5,10m, înălțimea păstrată (măsurată de la talpa din afară) nedepășind acum 1,80-2m.

Facem precizarea că nici în blocurile din paramente, nici în emplecton, nu s-au observat decupaje în formă de coadă de rândunică sau bârne care să facă legătura între acestea, dispunerea „încrucșată” a blocurilor considerându-se suficientă pentru a asigura coeziunea construcției.

În momentul dezvelirii ansamblului, emplectonul era mai înalt decât paramentele cu aproximativ 30-40cm.

Caseta₁. A fost deschisă în capătul opus al segmentului. Inițial a avut dimensiunile de 7 x 3m, fiind apoi prelungită cu 2,50m pe direcția paramentului interior, asemenea unei casețe fără martor. Cu aportul ei s-a constatat că aproape de capătul segmentului (m 21-22) paramentele încetează, grosimea amintită a zidului (5,10m) fiind realizată exclusiv din blocuri paralelipipedice așezate după aceeași tehnică, unele lungi de peste 1m și cu laturile de 20-35cm. Lățimea zidului este mai mare aici cu aproape 2m, ceea ce nu exclude existența în acest loc a unui turn cu laturile de cel puțin 4-5m.

În campania 2003 s-a prelungit *S₁ 2002* cu 12m spre deal, pe aceeași lățime, ocazie cu care din nou s-a constatat că o parte din piatra dislocată la “cruțarea” zidului s-a folosit pentru amenajarea platformei, de data aceasta după ce a fost mărunțită. Astfel a luat naștere o platformă lungă de 25m și lată între 10 și 15m, practic imposibil de accesat dinspre V-NV unde exista un perete vertical cu înălțimea minimă de 10m.

În același an a fost defrișat și delimitat segmentul care îl continuă liniar spre SV pe precedentul. Acesta are o lungime de 30m și o grosime asemănătoare primului, dar cu unele desprinderi (dislocări) de piatră. Diferența de înălțime între cele două segmente este de 9-15m, în funcție de pantă. Se configurează astfel un zid-parapet lung de aproximativ 55m, pe la capătul de SV al căruia trece în prezent un drum care este foarte posibil să fi fost folosit și în antichitate, panta lui fiind foarte domoală. După depășirea zidului, acesta cotea spre stânga prin spatele platformei descrisă mai sus, după care putea continua pe o altă curbă de nivel până la drumul de creastă.

În direcția zidului, dincolo de drum, există o altă platformă mai mică, pe care nu este exclus să fi existat un turn de lemn. Un calcul efectuat pe baza rămășițelor de zid vizibile în prezent, estimând că înălțimea medie a acestuia a fost de 2m, conduce spre concluzia că pentru realizarea lui au fost „cruțați” sau adăugați (în emplecton) aproximativ 400m³ de piatră.

Este foarte posibil ca o componentă a acestui obstacol să fi existat și în prelungirea spre NE a zidului, în pădure fiind și acum bine marcată diferența de nivel de 3-5m, pe o

lungime de aproximativ 35m. În cazul în care a existat, aceasta putea fi mai degrabă o palisadă și nu o construcție din piatră.

În cursul săpăturii nu au apărut materiale deosebite și nici numeroase, singurele obiecte în măsură să faciliteze atribuirea fiind câteva fragmente de borcane dacice din pastă bună, maronii.

În ceea ce privește împrejurările și datarea acestei construcții, cu o lungime de peste 110m, pot fi luate în considerare următoarele aspecte: tehnica utilizată la realizarea emplectonului și a platformei din capătul zidului înalt și pericolele ce amenințau atunci Dacia din afară. Judecând astfel lucrurile, zidul nu putea fi construit decât în vremea lui Burebista, după încheierea campaniei pontice, sub iminența războiului cu Caesar. Plauzibilă ar fi putut fi și perioada domniei lui Decebal, sub aceeași amenințare a Romei, dacă nu s-ar opune tehnica amintită. Nu este exclusă prezența meșterilor greci aduși de Burebista de la Pontul Euxin, ca și cu ocazia ridicării sanctualelor cu aliniamente.

Rostul construcției credem că a fost unul militar, ridicat într-un loc bine ales, din care apărătorii se puteau refugia pe Tipie, cu care aveau permanentă legătură de vedere. Sărăcia materialelor descoperite nu este elocventă în această privință deoarece este sigur că aici nu s-au purtat lupte, și chiar dacă acestea au avut loc, nu era obligatoriu ca pe loc să rămână urme ale lor așa cum nu au rămas la *Tapae* sau în fortificația de la Cioclovina. Nu este exclusă existența aici a unui post de veghe sau a unei locuiri permanente: în spatele zidului (către deal), în urma ploilor torențiale din anul 2005, exact pe firul drumului de care actual, a fost scos la iveală un borcan dacic aflat *in situ* și în poziție normală. Punctul nu a beneficiat de cercetări.

În amonte de acest zid, la o depărtare de numai 50m dar în stânga drumului actual, există un "promontoriu" aproape circular, singurul loc din zonă pe care nu au existat și nu sunt nici în prezent copaci. Aici a fost trasată *Secțiunea II*¹⁹⁹², cu dimensiunile de 104 x 2m. Singura construcție semnalată a fost o locuință de suprafață din prima epocă a fierului între m 72 și m 77, din care nu au fost recoltate materiale datorită deteriorării lor foarte avansată (ceramică), explicabilă în parte și prin stratul de pământ gros de numai 12-18cm. Din epoca dacică au fost recoltate doar fragmente ceramice de la vase lucrate cu mâna, atipice și foarte răspândite. Nu s-au semnalat locuințe, deși locul este foarte favorabil și are un izvor în apropiere.

2005. După cum s-a afirmat când s-a vorbit despre zidul de apărare din acest punct (campaniile 2002, 2003), se presupunea că zidul continuă dincolo de drum, astfel că a fost deschisă o secțiune cu dimensiunile de 15 x 2m, pe direcția amonte.

În suprafața ei s-a descoperit un șir de pietre plate de calcar transversal pe secțiune, așezat pe o nivelare de lut galben, compact. Urme ale unor construcții de piatră nu au apărut, așa încât șirul de pietre nu a putut fi corelat cu altă structură. În schimb, către marginea din aval a platformei, sigur amenajată de om, s-a semnalat cărbune. Nu știm dacă el provine dintr-un turn sau dintr-o altă construcție din lemn, eventual o simplă baracă de militari. Altă explicație pentru efortul depus în vederea aplatizării cu dalta în stâncă a unei suprafețe perfect plată și cu dimensiuni de 10 x 16m nu găsim.

Deși foarte restrânse ca suprafață, sondajele și secțiunile practicate în afara acropolei au pus în evidență 12 locuințe dacice din faza a doua, toate de suprafață. Dimensiunile lor și forma s-au putut stabili doar în cazul celei circular-ovale din punctul „la Tău” (6 x 4,50m) și a alteia de 4 x 4,50m. Importanța existenței lor pe terasele învecinate Tipiei, dar mai ales datarea în ansamblu în secolele I î.Hr-I d.Hr, confirmă afirmațiile referitoare la strămutarea petrecută în momentul transformărilor edilitare de pe Tipie, încheiată cu ridicarea edificiilor sacre și militare și cu acoperirea cu pavaj a teraselor.

Capitolul VII Locuiri anterioare epocii dacice

VII.1 Culturile Coțofeni și Wietenberg

Prima cultură, *Coțofeni*, este extrem de săracă în vestigii, în săpătură apărând, amestecate cu materiale din alte epoci, doar câteva fragmente.

Două fragmente ceramice au fost găsite în același loc: un perete de vas castaniu, din pastă semifină, cu nisip și paiete de mică, decorat cu incizii în formă de “brăduț” și cu un buton puțin ovalizat, alveolat ($S_{III\ 2003}$, m7, inv. II 6993a, Pl. I/1) și un perete de vas din pastă semifină, roșie, cu incizii “brăduț” mult mai dese (același loc, inv. II 6993b, Pl. I/2). Din $S_{I\ 2004}$, m 18 provine un fragment ceramic din pastă fină, decorat cu incizii “brăduț” (Pl. I/1). Alte 2 fragmente au fost descoperite în campania 1999, însă în locuri diferite: un perete de vas este din pastă semifină, castaniu-cenușiu, decorat ca și celelalte, provine din $S_{VII\ 1999}$ (inv. II 6992, Pl. I/3) și un altul, din pastă semifină, castaniu-roșcat, decorat cu incizii cu brăduț și “cu unghia” ($S_{I\ 1999}$, inv. II 7714, Pl. I/4). Mai multe fragmente (6) s-au găsit în $S_{II\ 1996}$, între metri 14-18. Două provin dintr-o oală roșie, cu gâtul arcuit și cu buza muchiată, din pastă semifină, roșie, cu incizii oblice și “dinți de lup” pe și sub buză (Pl. I/6), un bol este din aceeași pastă, roșie, cu trei registre orizontale de incizii făcute “cu unghia” (Pl. I/7) și alte trei cioburi din pastă fină, roșii-cenuși, toate cu decor incizat (Pl. I/8-10). Din anul 1990, din S_{II} provine un perete de vas făcut din pastă semifină, de culoare maroniu-roșcat și este decorat cu incizii superficiale, dezordonate (inv. II 7015, Pl. I/5).

Prezența lor este simbolică, atât cât să nu se poată spune că lipsesc urme din perioada de trecere la epoca bronzului. Nici în cazul $S_{II\ 1996}$ nu credem că este vorba de o locuință.

Sensibil mai multe sunt fragmentele ceramice aparținând *culturii Wietenberg*, care permit reconstituiri de forme și de tipuri, precum și o datare mulțumitoare a locuirii.

Din punct de vedere calitativ, pasta din care sunt confecționate vasele se împarte în trei categorii distincte: primele două categorii sunt caracteristice fazelor I și II, iar pasta semifină și fină fazelor II și III stabilite de către N. Chidioșan pe baza săpăturilor de la Dersida⁸⁹.

Din pastă grosieră fac parte vase de dimensiuni medii și mijlocii, (cu $D_{g=5-23cm}$), cu gâtul drept sau foarte puțin arcuit, decorate cu unul sau cu două brăuri alveolate sau crestate, plasate imediat sub sau pe buză (Pl. I/7; Pl. II/4-5 și 11; Pl. IV/1), precum și o “amforetă” care are culoarea cenușie, celelalte fiind cafeniu-roșcate. Din pastă semifină, roșietică sau castaniu-roșietică, sunt confecționate străchini și castroane decorate cu benzi de hașuri (Pl. II/6; Pl. III/13; Pl. IV/2), ca și un borcan în miniatură, decorat cu butoni rotunzi aplicați pe diametrul maxim sau cu alveole semilunare pe buză (Pl. III/4, 8). Din pastă grosieră este confecționată o oală cu gâtul drept, castanie la exterior și neagră la interior, decorată cu butoni alungiți și ascuțiți și cu incizii pe exteriorul buzei (Pl. I/3).

Toate se datează în *faza I* a culturii Wietenberg.

În *faza a II-a*, perpetuate din prima fază, sunt străchinile și castroanele cu diametre mari și înălțimi reduse, precum și ceștile. Primele sunt reprezentate prin fragmente decorate cu incizii în zig-zag pe buză (Pl. I/10; Pl. V/7) sau în benzi (Pl. III/15-16), benzi de incizii plasate de regulă pe umăr, dar și pe corp, imprimate cu un pieptene cu 4-7 dinți (Pl. I/5, 11/14; Pl. II/3; Pl. III/6-7 și 10-12; Pl. IV/3), triunghiuri hașurate (Pl. II/3, 5), puncte

⁸⁹ N. Chidioșan, *Beitrage...*, în *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 115 și urm.; idem, în *Crista*, 4, 1974, p. 153 și urm.

imprimare (Pl. I/4; Pl. II/6, 10; Pl. III/ 3; Pl. IV/6, 10), unele constituite deja în spirale, și ele apărute în această fază (Pl. II/1, care are și un brâu cu “dinți de lup” imprimați; Pl. IV, 10 etc.). Un vas polilobat, din pastă semifină, cenușie, este decorat cu pătrățele de “șah” hașurate alternativ (Pl. II/4).

Cele două căni databile în această fază sunt confecționate din pastă semifină, cenușie, cu toarta arcuită și rotunjită (Pl. I/29) sau din pastă fină, roșie, cu gât arcuit, buza puțin rotunjită, toartă unghiulară, decorată cu registru de impresiuni punctate și cu benzi incizate aplicate pe corp și pe buză (Pl. I/15, $D_g = 6,20\text{cm}$).

Pentru *faza a III-a* subliniem prezența în continuare a vaselor mari și medii din pastă fină, roșie, decorate cu spirala simplă sau multiplă, punctată (Pl. II/2; Pl. IV/10) sau înscrisă în două benzi de incizii dințate, practicate cu un instrument ascuțit, Pl. I/8; Pl. II'7). Numeroase sunt acum meandrele, rediate atât în desfășurare, cât și în segmente terminale (Pl. I/9 și 12-13; Pl. II/7-8; Pl. III/9; Pl. IV/4, 7 și 9).

O categorie aparte o constituie vasele din pastă fină sau semifină, cu angobă neagră sau cenușie pe ambele fețe, caracteristică sfârșitului epocii bronzului. Este vorba fie de oale cu gâtul aproape drept, buza orizontală și cu muchia prevăzută cu alveole mici (Pl. V/7) sau nedecorate, cu muchia buzei ascuțită (Pl. V/3). Străchinile de dimensiuni medii sunt fie lipsite de decor (Pl. V/2), fie cu un decor ce îmbină fazele anterioare (alveole, incizii, împunsături punctiforme în cercuri), asociat sau nu motivului apărut acum, canelura. Aceasta este orientată și “torsionată” fără excepție stânga-sus, dreapta-jos, superficială pe străchinile din pastă semifină (mai vechi?, Pl. V/4) și bine profilată pe cele din pastă fină și cu peretele subțire (Pl. II/12; Pl. V/5).

Tot din pastă fină, cu angobă neagră și lustruită este o parte superioară dintr-o ceașcă cu toarta supraînălțată, arcuită și albiată longitudinal, nedecorate pe porțiunea păstrată (Pl. V/8).

Un semn de întrebare asupra includerii în această cultură ridică un perete de vas de dimensiuni medi-mari descoperit în *C7 2002*. Este lucrat din pastă fină, cu angobă neagră lustruită, cu umăr unghiular și decorat cu “coloane” în relief prevăzute cu alveole arcuite (Pl. IV/5). Este posibil ca vasul să aparțină și culturii Basarabi.

Nu în ultimul rând trebuie menționată descoperirea pe platoul cetății, în *S1 2001*, m 19, în pavajul sanctuarului cu plinte din calcar, a unui *sceptru* din lut ars, din pastă semifină, și de culoare roșcată, ce reprezenta un animal, probabil urs. Dimensiunile piesei amintite erau: $I=4,50\text{cm}$; $L=7\text{cm}$; $L_{ajime}=3,80\text{cm}$; $D=3\text{cm}$. Se fixa vertical într-o tijă (inv. II6535, Pl. II/14).

Vasele prezentate, aici ca și alte câteva menționate acum, au fost descoperite atât pe terase, cât și pe platou, în următoarele secțiuni. casete și suprafețe: *SII* și *SIII 1982*; *SIV 1983*; *SI 1989*; *SII* și *SIII 1990*; *SI 1990*; *SI 1990-1991*; *SI 1993*; *SI* și *SII 1995*; *SII 1996*; *Sb*, *SIII* și *SIVIII 1999*; *Sp.2.2000*; *C4 2001*; *C7 2002*; *C4 2004* și în *sanctuarul din tuf vulcanic*.

Răspândirea lor pe o suprafață de peste două ha ar putea fi un indiciu asupra existenței pe Tipia Ormenișului a unei așezări locuită permanent în bronzul mijlociu-final. Puținătatea lor, mai ales în comparație cu materialele din epocile fierului, se opune acestei posibilități. Datarea extinsă pe toată durata culturii Wietenberg credem că trebuie pusă mai degrabă pe seama existenței aici a unui punct de observație permanent, aflat în slujba fortificației de pe Durduia⁹⁰, de ai cărei locuitori a fost construit (turn).

⁹⁰ Fl. Costea, *Așezarea Wietenberg de la Racoș-Piatra Detunată*, în *Angustia*, 2, 1997, p. 39-76.

Ar fi fost de neconceput ca tocmai acest punct, unul cu o poziție strategică deosebită pentru supravegherea defileului Oltului din Munții Perșani, să nu se fi bucurat de atenția cuvenită în această privință⁹¹.

VII.2 Descoperirile aparținând primei vârste a fierului

Cercetările arheologice desfășurate în situl de pe Tipia Ormenișului au oferit alături de spectaculoasele vestigii ale perioadei dacice și un bogat material arheologic specific primei a vârstei fierului. Din păcate, atât caracterul variat cât și bogăția relativă a inventarelor preistorice sunt marcate de intervențiile de anvergură din perioada dacică clasică. Amenajările intrusive impuse de pretențiile de organizare a spațiului specifice arhitecturii dacice, axate în principal în jurul efortului de amenajare a unor terase antropice, au avut ca efect distrugerea în mare măsură a urmelor de locuire din prima vârstă a fierului. Ca prim efect, terasările și nivelările dacice, au condus la „stergerea” unei eventuale coloane stratigrafice verticale, materialele hallstattiene fiind bulversate, de cele mai multe ori aflate în poziție secundară⁹².

Această situație nu este deloc singulară în arealul transilvănean, formele de relief dominante, apărate mai mult sau mai puțin de pante naturale și dispuse pe axele râurilor majore, fiind preferate deopotrivă în prima sau a doua epocă a fierului⁹³.

În acest context, analiza lotului ceramic, altfel extrem de bogat, se poate face doar formal și aproape exclusiv prin analogii cu siturile de tip Mediaș-Teleac, orizont căruia îi aparțin și descoperirile de pe Tipia Ormenișului. Încercările de sistematizare pe baza unei stratigrafii chiar și orizontale sunt practic imposibile în condițiile amenajărilor făcute de daci. Cu toate acestea, situl de pe dealul Ormenișului trebuie privit în contextul descoperirilor din arealul învecinat, practic asociate aceluiași șantier arheologic. Astfel, în imediata vecinătate sudică a Tipiei Ormenișului se ridică în chiar defileul Oltului, pe malul stâng al acestuia “Piatra Detunată”, practic o fortificație naturală ideală, pe platoul superior al căreia, cercetările arheologice din ultimii ani au dus la descoperirea unor urme de locuire aparținând primei vârste a fierului, precum și a unei fortificații de tip pinten barat asociată acesteia⁹⁴. La câțiva kilometri în aval de Racoș, tot pe malul stâng al Oltului se află la ieșirea din defileu, la “Dealul Vărăriei” o altă fortificație hallstattiană de dimensiuni mai mari. Construită conform aceluiași “norme”, dar cu un val de peste 500 de metri lungime ce închide o suprafață de 6-7 hectare⁹⁵, fortificația pe baza materialului arheologic aparține aceluiași orizont al ceramicii canelate de tip Mediaș-Teleac.

În acest context, interpretarea locuirii de pe Tipia Ormenișului, în condițiile unor informații precare stratigrafice devine problematică. Astfel dacă pentru epoca dacică avem două fortificații gemene ce practic închid valea Oltului de pe cele două maluri opuse, context cu o logică strategică clară, pare puțin probabil ca în prima epocă a fierului “Piatra Detunată”, să fi fost dublată de o a doua fortificație contemporană, situată pe același mal al râului. În acest context, în ciuda poziției dominante, a poziției natural avantajoase credem că situl de pe Tipie trebuie să fi avut un caracter civil, o fortificație suplimentară constituind un concept redundant, nespecific acestui orizont cultural-cronologic.

⁹¹ F. Costea, *Die dakischen Festungen aus dem Alt-entgal von Racoș im Thrako-Dakischen Abwehrsystem in Thracians and Circumpontic World*, II, Chișinău, 2004.

⁹² Situația este similară siturilor de la Tilișca, jud. Sibiu (vezi N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Căpânaș* București, 1989, p. 18) sau Tășad, jud. Bihor (A. Rustoiu și colab., *Habitat und Gesellschaft*, Cluj-Napoca 2002, p. 41, nr. 54, cu bibliografia)

⁹³ V. Vasiliev, *Fortifications de refuge et établissements fortifiés du premier Âge du fer en Transylvanie*, Bucarest, 1995, p. 148.

⁹⁴ F. Costea, A. Bălos, în *CCA. Campania 1996. 1997*, p. 47-48.

⁹⁵ F. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, 1995, p. 84, nr. 55.

Materialul arheologic.

1. Ceramica

Firesc, în materialului arheologic descoperit, ceramica este de departe cea mai bine reprezentată, grupată firesc din punctul de vedere al pasteii, al modului de tratare și ornamentare a suprafeței vaselor, în trei categorii: grosieră, fină și semifină. Desigur, în lipsa unei analize cantitative, procentuale, delimitarea devine neoperantă, vase cu funcționalități legate de servitul mesei (străchini) sau de băut (cești), putând aparține categoriei grosiere. De asemenea vase de mari dimensiuni, cu degresanți grosieri, datorită unei lustruiri atente a suprafețelor în vederea eliminării porozităților, pot aparent fi incluși în categoria ceramicii fine. În aceste condiții, factorul determinant în tratarea vasului rămâne decorul. Trebuie să menționăm că datorită rulajului, mai mult sau mai puțin datorat cauzelor naturale, precum și caracteristicilor acide ale solului, suprafețele lustruite ale vaselor au avut de suferit, ajungând mate sau lipsind uneori cu desăvârșire.

Vasele borcan apar pe Tipie în număr mare ele constituind grosul veselei de bucătărie, fiind caracterizate prin degresanți grosieri, cu cioburi pisate sau pietricele, cu pasta neomogenă și o ardere neunitară. Forma lor variază, buza fiind dreaptă (Pl. XX/3, 14, 15; Pl. XXI/4, 6), ușor evazată (Pl. XX/1, 2, 5, 10, 11; Pl. XXI/2) mai mult sau mai puțin invazată (Pl. XX/8, 9; Pl. XXI/3, 7). Gâtul uneori este bine marcat, în cazul celor cu pereți arcuiți, iar corpul poate fi mai mult sau mai puțin bombat iar fundul este plat. Sunt decorate cu butoni alungiți dispuși sub buză, uneori trași ușor în sus, accesorii cu rosturi practice (Pl. XX/6, 12, 14, 15; Pl. XXI/5, 6), dar mai rar și cu caneluri dispuse pe gât (Pl. XX/4, 5; Pl. XXI/3). Tot ca accesorii menționăm torțile scurte, cu secțiune circulară dispuse pe gât, prezente la unele piese. Adeseori prezintă ardere secundare intense spre zona submediană, dovadă a utilizării lor pe vetre. Ca și culoare ele variază de la tonuri de cărămiziu, maroniu până la cenușiu, dar arderea lor primară este de regulă oxidantă. Ele pot fi asociate, în special varianta cu butoni sub buză, tipului IIIb de la Teleac, tip cu o valoare cronologică scăzută⁹⁶. Remarcăm absența din repertoriul acestei forme a variantelor cu gura lobată (tip IIIc) și a celor cu proeminențe în forma unor „mici coarne” (tip IIIa) ce par a fi specifice fazei timpurii de la Teleac⁹⁷.

Vase bitronconice. Constituie o formă caracteristică întregului orizont al ceramicii de tip Mediaș-Teleac, fiind prezentă pe toate palierele de evoluție ale acesteia. Formele identificabile clar în cazul sitului nostru sunt relativ puține, în ciuda numărului mare de fragmente aparținând acestei forme (Pl. XVII, XVIII, XIX, XXIII/15, 17; XXII/1, 4, 7, 8). Degresantul folosit poate fi de bună calitate, fin dar de regulă în cazul pieselor de mari dimensiuni (Pl. XVII/5) se apelează la pietricele sau cioburi pisate, porozitatea pereților fiind compensată printr-o lustruire atentă. Majoritatea se circumscriu categoriei semifine. Buza vaselor poate fi mai mult sau mai puțin evazată, arareori ajunge spre orizontală, multe din forme putând conduce spre vasele borcan cu pereți arcuiți. Gâtul, în cazul exemplarelor unde s-a păstrat poate fi scurt, pronunțat (Pl. XVII/2; XVIII/6) sau tronconic alungit, spre buză (Pl. XVII/5; XIX/2, 8). Ca decor, majoritatea prezintă caneluri, orizontale, oblice, în ghirlandă sau mai rar, verticale, precum și proeminențe de mici dimensiuni orientate în sus (Pl. XXII/2, 5, 9). Sunt rare cazurile de proeminențe obținute prin impresiuni dinspre interior care să producă deformări (Pl. XXII/8; XXIII/6), dar efectele sunt departe de proeminențele hipertrofiate de tip Teleac. Ca și culori întâlnim

⁹⁶ V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României*, Cluj-Napoca, 1991, p.83, cu ilustrația.

⁹⁷ *Ibidem*, loc. cit.

nuanțe de cenușiu/negru, sau maroniu/gălbui. Dintre piesele relevante menționăm vasul de la Pl. XVII/5, care conduce spre cele de la Teleac, varianta Ib2, caracteristice nivelurilor II-III⁹⁸, precum și vasul etajat, decorat cu caneluri oblice, pe zona de lărgire și în partea superioară a corpului cu caneluri în ghirlandă, vase care deși apar în nivelul I sunt mai frecvente în nivelurile II-III al sitului de pe Mureș.

Străchinile. Constituie forma cea mai bine reprezentată la Tipia Ormenișului, varianta dominantă fiind cea invazată. Exemplele evazate sunt rare. În cazul primelor buza este ușor invazată, uneori îngroșată, decorată cu caneluri oblice pe partea superioară (Pl.X/1, 5, 9, 11, 12; XI/5, 7; XII/4, 12, 17; XIII/1), cu mici impresiuni succesive (Pl. XIII/4). Caneluri orizontale apar dispuse spre interiorul buzei (Pl. IX/ 3, 8, 18; XII/ 11; XIII/6; XVI/ 5, 6, 7), mai rar pe interiorul corpului vaselor (Pl. XVI/4). Pe interior străchinile sunt decorate și cu caneluri în ghirlandă (Pl. XII/ 7; XVI/ 4, 5), iar la exterior apar în trei cazuri ornamente, dar realizate prin incizii fine (Pl. XII/ 2; XIII/ 1; XIV/6). Într-un singur caz apare o buză ușor lobată (Pl.XI/2). Lipsesc proeminențele sau orice alt fel de accesorii. Formele variază de la cele relativ plate, „farfurii” (Pl. X/ 14; XI/1;XII/18), la cele mult mai înalte, dar aparținând aceleiași categorii (Pl. XIII/1-11). Ca și culoare domină culorile închise, cenușii, brune-maronii și negre, dar fără a lipsi și cele gălbui sau chiar cărămizii. Degresantul este fin de regulă, iar în general vasele aparținând acestei forme sunt lustruite, mai atent lucrate, urmele degroșărilor succesive fiind vizibile.

Formele evazate sunt rare cum am menționat deja, fiind găsit doar un exemplar (Pl. XVI/ 5). Este o formă mai înaltă decorată cu caneluri orizontale asociate cu caneluri în ghirlandă pe interior. Acest tip de străchină este specific Teleacului începând cu nivelul II și apoi III⁹⁹.

Un alt fragment pare să aparțină unei **fructiere** decorată cu caneluri concentrice dispuse pe interiorul buzei (Pl. X/15), ele fiind prezente în orizontul ceramicii canelate din Transilvania începând cu nivelul Teleac III¹⁰⁰.

Cești. De dimensiuni variabile, ele aparțin categoriei fine sau semifine, având degresat fin. Toată supraînălțată sau simplă, uneori sunt decorate cu caneluri fine la exterior sau concentrice pe interiorul buzei (Pl. VIII/1-9; IX/1-9).

Ornamentele ceramicii.

Ca tehnică, ornamentele vaselor sunt realizate prin canelare, incizie, impresiune sau aplicate în cazul accesoriilor.

Canelurile apar dispuse orizontal, în ghirlande, sau în asocieri ale acestora două, fiind dispuse pe corpul vaselor bitronconice sub zona de diametru maxim sau pe gât, pe buzele străchinilor, sau în interiorul acestora. Caneluri mai apar dispuse și vertical (Pl. XXIII/11, 14, 15), sau semicircular, mai rar, în jurul unor proeminențe (Pl. XXII/ 8; XXIV/12), ornament specific de altfel nivelurilor I-II de la Teleac¹⁰¹. Alături de canelurile mari apar și caneluri fine (Pl. XXIV/ 10), dispuse în zigzag (Pl. XXIV/10). Canelurile sunt asociate cu impresiuni circulare dispuse în șiruri (Pl. XXIV/11, 18, 26) sau grupate câte trei (Pl. XXIII/ 9).

Impresiunile apar fie sub forma deja menționată anterior în asociere cu canelurile, fie ca presiuni aplicate în pasta moale a vasului pentru a se obține o deformare a pereților acestuia spre exterior (Pl. XXII/ 8; XXIII/ 6).

Inciziile apar fie neorganizate, (Pl. XXIV/ 1, 2, 3, 7; XXIX/ 9), fie în registre sub forma „scheletului de pește” (Pl. XXIV/ 8, 10), sau un singur caz de „valuri călătoare”,

⁹⁸ *Ibidem*, p. 81, vezi și fig. 32/9

⁹⁹ *Ibidem*, p. 86, 98

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 90-91.

¹⁰¹ *Ibidem*, p.93

dispuse pe exteriorul unei străchini invazate sub zona de diametru maxim (Pl. XII/ 2). În cazul nivelurilor din situl multistratificat de la Teleac ele sunt prezente pe toată durata de funcționare a fortificației¹⁰².

Proeminențele variază ca dimensiuni și dispunere în funcție de forma și destinația vaselor de la butoni de mari dimensiuni cu destinații practice cum este cazul vaselor borcan la cele cu rol pur decorativ adeseori asociați cu caneluri, în cazul vaselor bitronconice.

O categorie distinctă o constituie cele câteva piese ceramice fragmentare de „import” prezente în cadrul descoperirilor de pe Tipia Ormenișului (Pl. XXX/1-8), care prin ornamentică, culoare, ardere fac notă aparte în repertoriul ceramic din sit. Fragmentele de la Pl. XXX/2, 3, și 4 își găsesc analogii în grupul cu ceramică imprimată Gornea-Kalakača, atât în Banatul românesc cât și cel sârbesc¹⁰³. Dacă acceptăm datarea absolută a acestui orizont cronologic la un nivel cuprins între începutul HaB2 și începutul HaB3, cum propune regretatul M. Gumă, pentru zona de nord a Banatului¹⁰⁴, atunci undeva în acest interval trebuie plasate și descoperirile de la Racoș. Mici intruziuni ale purtătorilor acestor comunități au fost depistate și în Transilvania pe valea Mureșului¹⁰⁵. Mai insolit chiar apare un fragment la Pl. XXX/6 ale cărui analogii conduc spre grupul Insula Banului¹⁰⁶, a cărei cronologie este oarecum paralelă cu fenomenul Gornea-Kalakača. Aria de răspândire limitată la nordul Olteniei, ne face să privim totuși cu rezerve deocamdată această asociere.

Cu aceleași rezerve privim și fragmentele de la Pl. XXX/1, 5, 8 care prin motivele imprimate cu cerulețe se situează în afara repertoriului decorativ al ceramicii de tip Mediaș-Teleac¹⁰⁷.

2. Piese de port.

Ace cu capul bitronconic. Sunt păstrate întregi cinci exemplare (Pl. XXXII/2, 3, 6, 8,9) iar alte patru sunt fragmentare (Pl. XXXII/1, 4, 5, 7). Pentru datările pieselor de la Teleac se propune un orizont *HaB3-C*, cele patru piese fiind descoperite în nivelurile II și respectiv III, ale așezării fortificate de aici¹⁰⁸. Durata lungă în care aceste piese se află în uz face ca ele să aibă o relevanță cronologică redusă¹⁰⁹.

Fibule. Din cercetările de la Racoș provine o piesă întreagă și două fragmentare. Piesa de la Pl. XXXI/1, aparține fibulelor de tip „Blattbügelfibeln” serie în care T. Bader, a asociat mai multe descoperiri de pe teritoriul românesc, distincția fiind făcută din punct de vedere funcțional și morfologic în fibule dintr-o singură bucată sau compuse din două bucăți¹¹⁰. Dacă piesele din repertoriul întocmit atunci sunt decorate, observăm în cazul piesei noastre, că suprafața expusă vederii era extrem de modest valorificată, în timp ce pe interiorul corpului poate fi observat conturul unei forme geometrice regulate sub forma unei clepsidre, obținută prin impresiuni punctiforme succesive. Caracterul fragmentar al piesei nu permite o încadrare mai strictă, dar datarea timpurie propusă de T. Bader, la orizont de *HaA1*¹¹¹, este contrazisă de descoperirea unei fibule de același tip la Teleac într-un

¹⁰² *Ibidem*, p. 93-94

¹⁰³ Vezi pentru nr.2, 3, 4, M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993, Pl. XLV/2, 3, 6. LII/4, 9 și P. Medović, *Kalakača. Naselje ranog gvođenog doba*, Novi Sad, 1988, p. 160. Pl. 144/2, 280/2, 297/8,

¹⁰⁴ M. Gumă, *op. cit.*, p. 202.

¹⁰⁵ A. Ursuțiu, *Etapa mijlocie a primei vârste a fierului în Transilvania (Cercetările de la Bernadea, com. Bahnea, jud. Mureș)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 29-30.

¹⁰⁶ S. Moritz, P. Roman, *Un nou grup hallstatian timpuriu în sud-vestul României – Insula Banului*, în *SCIV*, XX/1, p. 401, fig. 8/17.

¹⁰⁷ O eventuală apropiere cu unul din decorurile din grupul hallstatian timpuriu Grănicești din nordul Moldovei, ne este totuși la îndemână: A. László, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, București, 1994, p. 261, fig. 41/2.

¹⁰⁸ V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *op. cit.*, p.64 cu aria de răspândire, fig. 18/1-4.

¹⁰⁹ Cf. Jiří Řihovský, *Die Nadeln in Westungarn*, în *PBF XIII/10*, 1983, p. 25.

¹¹⁰ T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, în *PBF*, XIV, 6, p.27-38,

¹¹¹ *Idem*, p. 35

complex de locuire aparținând nivelului II (*HaB3*)¹¹². Fibulele de acest tip din zona central balcanică au fost datate de către R. Vasić¹¹³ tot la orizont de *HaA1*, ca și fibulele morave¹¹⁴. Având în vedere caracterul fragmentar al piesei, absența decorului, o datare mai mult decât generică *HaA-B* nu este posibilă. Spre o datare spre etapa *HaB* pledează eventual restul materialului arheologic asociat în acest sit.

Asupra celorlalte două fibule una întregă și una fragmentară (Pl. XXXI/2-3) pentru care descoperitorul propune numele de „fibule de tip Augustin”, asociindu-le unei piese identice morfologic de la Bădeni, jud. Cluj voi reveni doar cu o observație, ele fiind relativ recent introduse în circuitul științific¹¹⁵. Una din particularitățile acestui tip de fibule, este că acul se întoarce peste corpul fibulei astfel că în momentul purtării lor în veșmânt, ornamentele relativ elaborate, se pierd practic. Că aceasta este poziția ei firească o confirmă piesa de la Bădeni¹¹⁶ care nu prezintă nici un fel de modificări față de axul lung al piesei.

Aceiași dispunere „discretă” a decorului a fost observată și în cazul primei fibule de tip „Blattbügelfibeln”, fapt ce ne face să credem că în spatele unor asemenea opțiuni se ascund practici magice, un oarecare rol apotropaic al acestor decoruri fiind foarte probabil.

4. Ustensile de uz casnic.

Din categoria ustensilelor de uz casnic menționăm cele două piese destinate decorării ceramicii (Pl. XXXIII/4, 5), dar rostul acestora este discutabil, și la Teleac interpretarea destinației acestora fiind pusă sub semnul întrebării.¹¹⁷

5. Plastica zoomorfă.

Unele dintre cele mai interesante descoperiri de la Tipia Ormenișului le reprezintă cele două labe de urs fragmentare descoperite (Pl. XXVII/1, 3). În întreg repertoriul reprezentărilor plastice ale orizontului ceramicii canelate de pe teritoriul României nu se cunosc reprezentări plantigrade. Dacă alte animale sălbatice precum porcii sălbatici (?) de la Teleac și eventual cervide¹¹⁸, sunt prezente în aria ceramicii canelate intracarpatic, în zona din nordul Moldovei, în aria grupului Grănicești apar exclusiv animale domestice¹¹⁹.

Analogiile cele mai bune pentru piesele de la Racoș se regăsesc în descoperirile de la Hanska, de pe teritoriul Basarabiei, în situl hallstattian datat în orizontul *HaB1-B2*, de acolo. Piesa de la Hanska este întregă și dovedește că plastica respectivă nu face parte dintr-o figurină ci constituie un obiect distinct, singularizat¹²⁰. De asemenea în așezarea eponimă de la Cozia, mai apare o piesă similară.¹²¹

Prin urmare aceste două reprezentări constituie deocamdată o apariție inedită în contextul plasticii zoomorfe al orizontului Mediaș-Teleac din spațiul intracarpatic, originea lor putând fi regăsită la est de Carpați, într-un orizont istoric și cultural sincron.

Astfel, situl primei epoci a fierului de pe Tipia Ormenișului, și în principal materialul arheologic aferent acestuia constituie un reper semnificativ al acestui orizont cultural-cronologic pe cursul superior al văii Oltului.

Cantitatea mare de ceramică, din care au fost ilustrate selectiv doar ceva mai mult de 300 de fragmente, contribuie semnificativ la cunoașterea formelor concrete de

¹¹² V. Vasiliev, I.A.I. Aldea, H. Ciugudean, *op. cit.*, p. 66-67

¹¹³ R. Vasić, *Die Fibeln im Zentralbalkan*, în *PBF*, XIV, 12, 1999, p. 21

¹¹⁴ Jiří Řihovský, *Die Fibeln in Mähren*, în *PBF*, XIV, 9, 1993, p. 51-52

¹¹⁵ F. Costea, *Două fibule hallstattiene de tip „Augustin”*, în volumul *Studii de istorie antică Deva. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Deva, 2001, p. 1-6.

¹¹⁶ Z. Múlea, *Podabe de bronz hallstattiene de la Bădeni (com. Poiana, jud. Cluj)*, în *SCIV*, 19, 3, 1968, p. 513-516, fig. 1.

¹¹⁷ V. Vasiliev, I.A.I. Aldea, H. Ciugudean, *op. cit.* fig. 25/5-8.

¹¹⁸ *Idem*, p. 68 cu ilustrația.

¹¹⁹ A. László, *op. cit.*, p. 90

¹²⁰ Ion Niculiță, *Așezarea hallstattiană de la Hanska, punctul „Microraton”*, în *Studii și materiale*, Chișinău, 2004, p. 146-158, fig.

1/2

¹²¹ ?

manifestare a fenomenului ceramicii canelate din acest areal. O structurare evolutivă a formelor ceramice este cel puțin artificială, în absența unei coloane stratigrafice nederanjate, astfel că o integrare în diferitele secvențe ale fenomenului Mediaș-Teleac este posibilă doar prin racordarea la siturile eponime. Pe baza analogiilor propuse în analiza ceramicii am constatat că majoritatea formelor se regăsesc în nivelul Teleac III, dar sunt prezente, mult mai rar și forme mai timpurii. La acestea se adaugă fibulele de bronz ce acoperă o secvență cronologică relativ timpurie, plasată în intervalul *HaB1-B2*. Importurile ceramice sunt relevante deoarece plasează viața sitului din prima vârstă a fierului într-un interval cronologic undeva la nivel *HaB2-B3*, fapt ce probează funcționarea așezării și în această perioadă. Datarea duratei de existență poate fi deci plasată pe tot intervalul *HaB* eventual și începutul *HaC*, deci sec.X-începutul sec. al VII-lea.

Din altă perspectivă prezența ceramicii de „import” reflectă relațiile cu comunități aflate la mare distanță, la răsărit și apus, conexiuni care nu fac decât să reflecte rolul esențial jucat de cursul marilor râuri în evoluția diferitelor arealuri. De asemenea, importanța sitului în epocă este confirmată și de inventarul relativ bogat al pieselor de bronz, ce se constituie într-un eșantion semnificativ. Astfel, defileul Oltului, a fost evident folosit în prima vârstă a fierului ca zonă de tranzit, importanța acestui culoar fiind dovedită de densitatea mare de locuire în acest orizont în zona Racoșului.

Epoca Latène

Capitolul VIII Sistemul de fortificare și de amenajare a platoului și teraselor

Identificarea și reconstituirea urmelor care alcătuiesc sistemul defensiv al ansamblului de pe Tipia Ormenișului sunt dificile, atât pentru prima epocă a fierului, cât și pentru epoca dacică. Așa cum a rezultat din prezentarea care a vizat prima dintre epocile amintite, locuirea Tipiei a fost intensă și îndelungată, acoperind practic toată durata acesteia. Din nefericire, cercetările recent încheiate nu au scos la iveală nici un element de construcție specific defensivei, deși existența acestora este nu doar de presupus, ci chiar imperioasă¹²². Este puțin probabil ca o așezare al cărei număr de locuințe poate fi aproximat la cel puțin 75-80 să nu fi avut un sistem de apărare pe măsură, în care să-și afle refugiul în primul rând locuitorii de pe terase, dar și cei din afara dealului, semnalati în mai multe locuri. Iar în cazul în care punctul de retragere ar fi fost doar fortificația contemporană de pe Durduia, situată la mai puțin de 1km depărtare, pe Tipia Ormenișului tot ar fi trebuit să funcționeze un post de veghe permanent, aflat în legătură de vedere cu aceasta și cu marea fortificație de pe Dealul Cornu (Meseș). Cum urme arheologice ale unor asemenea întărituri nu s-au descoperit, ele trebuie considerate peremptorii, iar sfârșitul lor de pus pe seama transformărilor edilitare petrecute în prima și în a doua fază a locuirii dacice. Altfel, alegerea Tipiei ca punct de locuire permanentă și intensă, în condițiile în care singura sursă permanentă de apă se află în afara așezării și la o depărtare de o jumătate de oră de mers, ar părea greu de înțeles. Fără construcții adecvate nu ar fi putut fi puse în valoare nici avantajele strategice ale dealului care, împreună cu fortificația de pe Durduia, închideau defileul.

Nici urmele amenajărilor pentru locuit de pe platou și terase nu sunt consistente și relevante. Se poate spune chiar că în săpătură nu s-au putut delimita terase sau platforme construite acum. Din cercetări rezultă că vechii traci s-au mulțumit să aducă mici corecturi configurației naturale a pantelor, fără a construi terase propriu-zise. Edificator în acest sens este în primul rând actualul platou, care nu se deosebește prin nimic de pantele sudice, nici din punct de vedere fizic și nici în ceea ce privește organizarea spațiilor destinate locuirii. Casele hallstattiene, toate de suprafață și cu elevație din paiantă, au fost construite după o pregătire sumară a locului ales. O excepție în această privință, care poate fi un argument în favoarea existenței și a altora dar nesemnlate în săpătură, este terasa rotundă pe care ulterior s-a construit unul dintre sanctuarele dacice. Acolo, prin *Secțiunea XIX* au fost interceptate podele și vetre de la locuințe aparținătoare epocii, dovadă a amenajării respectivei terase înainte de epoca dacică. Acestea s-au păstrat datorită destinației sacre dată locului de către daci, care nu au înlăturat total nivelul de locuire anterior lor, o substructură deja existentă, așa cum au procedat în alte situații și locuri, chiar pe Tipie.

Prima transformare structurală a dealului se petrece în faza I a locuirii dacice intense¹²³, în prima jumătate a secolului al II-lea î.Hr., când au fost compromise și locuințele corespunzătoare vestigiilor databile în secolele V-III î.Hr. (ceramică, monede), precum și cele din prima epocă a fierului (construcții din epoca bronzului nu s-au semnalat). Lucrările de atunci nu au vizat însă actualul platou; toate locuințele dezvelite prin *Secțiunile I-III* din anii 80 ai secolului trecut, S₁ și II 1991 și I și III 2004 au demonstrat că nu s-a intervenit conștient asupra înfățișării dealului, ele fiind construite peste casele

¹²² Inexistența acestora a fost subliniată în repetate rânduri de către I. Glodariu și Fl. Costea în rapoartele prezentate la sesiunile anuale ale muzeelor, începând cu anul 1982.

¹²³ I. Glodariu, Fl. Costea, *Sanctuarul circular al cetății dacice de la Racoș*, în *Ephemeris Napocensis*, 1, Cluj-Napoca, 1991, p. 21.

hallstattiene, după curățirea și nivelarea atentă locului. Urme de fortificare din vremea respectivă nu există. În schimb, atunci s-a procedat la prima amenajare importantă a teraselor, operațiunea fiind bine observată în aproape toate secțiunile care le-au traversat. Atunci au fost ridicate ziduri modeste, care pot fi comparate mai degrabă cu niște borduri trainice, construite din lespezi și bolovani de calcar sumar fasonate. De regulă, acestea aveau numai una sau două asize, prima fiind bine încastrată în pavaj. Asemenea „ziduri de terasă” s-au observat pe *Terasele I, III și V*. Spațiul din spatele lor a fost apoi nivelat cu piatră locală de calcar amestecată cu pământ în care se găseau din abundență vestigii mai vechi. Peste aceasta s-a așezat podeaua de piatră și lemn a viitoarelor locuințe, în rare cazuri fără a distruge locuințele sau vetrele hallstattiene (*S_{II 91}*, *S_{VII 01}*, *S_{III 05}* și sanctuarul de pe terase). Nu s-au înregistrat straturi de piatră în alternanță cu pământ, ci doar o umplutură compactă din „materialele” amintite.

De reținut este faptul că nu avem de-a face cu ziduri de terasă propriu-zise, groase și mai înalte decât suprafața din spate, ci cu o construcție modestă, în măsură doar să stabilizeze locul; nu putem vorbi nici de un parapet care să oprească prăbușirea construcțiilor sau a altor materiale de pe terasa superioară, ele neîntrecând în înălțime nivelul terasei. Lungimea teraselor conturate atunci corespunde practic celei din faza următoare de locuire dacică; în schimb, lățimea lor era mai redusă cu 1-4 metri decât a acelora, amănunt observat în mai multe locuri. În faza respectivă, lungimea tuturor teraselor de pe pantele sudice ale dealului se apropia de 800m, în timp ce lățimea lor nu era mai mare de 10m, poate cu excepția *Terasei I*, care întotdeauna a fost mai mare decât a celorlalte. Se cuvine adăugat că între bordura respectivă, groasă în medie de 1m, și terasa din aval nu a rezultat o treaptă verticală, trecerea spre aceasta făcându-se pe o pantă domoală de pe care au fost înlăturate denivelările stâncii, suprafața rezultată putând fi folosită și pentru deplasarea de-a lungul teraselor.

Pe nici una dintre marginile de terasă nu s-au semnalat urme arheologice ale unor structuri din lemn sau din alte materiale de construcție.

Pe suprafața astfel amenajată, pe pantele sudice ale dealului puteau fi ridicate aproximativ 100 de locuințe, estimarea făcându-se după numărul vetrelor de foc din aria cercetată, raportat la suprafața necercetată. Calcule sumare conduc spre concluzia că pentru amenajarea teraselor din faza I dacică a fost dislocată și refolosită, în amestec cu pământ, o cantitate de aproximativ 3.000m³ de piatră, de multe ori apelându-se și la ofiolitul adus de pe un mamelon învecinat.

În secolul I î.Hr, cu multă probabilitate puțin înainte de jumătatea lui, pe Tipia Ormenișului au avut loc lucrări edilitare de anvergură, dealul căpătând aproape în întregime înfățișarea pe care în linii mari a păstrat-o până la cucerirea romană. Atenția principală a fost acordată piscului, care anterior arăta ca un șanc cu perete vertical către NV și NE și cu o pantă deloc domoală spre sud. Folosind tehnica încălzirii și răcirii repetate a stâncii, pietrării daci au dislocat partea mai înaltă a acesteia, blocurile rezultate fiind apoi sfărâmate la dimensiuni convenabile și așezate în partea joasă a pantei, în straturi alternative cu altele de pământ. În funcție de înclinarea pantei, numărul straturilor de piatră varia între 1 și 7 (un singur caz), în felul acesta grosimea (înălțimea) umpluturii ajungând în unele puncte din aval la aproximativ 2,50m.

Pe toată lungimea mamelonului, către prăpăstii, în stâncă a fost „cruțată” o bordură groasă între 1m și 2,10m și înaltă de 0,40-1,35m. Rostul acesteia este limpede, neclară și nesigură fiind în schimb existența pe ea a unei palisade sau a altei construcții din lemn, urme ale acestora lipsind. Ele sunt însă de presupus, măcar din două considerente: pericolul căderii localnicilor și a bunurilor în prăpastie și crearea unui obstacol în calea vântului deosebit de puternic mai ales iarna. Bordura s-a păstrat cu intermitențe pe

marginea lungă, nord-estică, și pe jumătate din lungimea capătului de NV al platoului, însumând aproximativ 120m lungime și circa 120mc de piatră „cruțată”.

După dislocarea blocurilor mari, nivelările stâncii au fost corectate cu dalta, urmele acestora fiind vizibile în mai multe locuri (ca și pe terase și în special la sanctuarul de acolo). Credem că tocmai din acest calcar mărunțit a fost obținută lentila fină observată în Secțiunile I și III²⁰⁰⁴ și considerată drept „măsură de igienizare” a locului și de copertare a depunerii rituale de sub sanctuarul circular de pe platou.

Tot atunci au fost construite zidurile incintei de pe platou. Trebuie spus însă că acestea nu s-au întâlnit în săpătură în toate locurile în care erau de așteptat. Părți inferioare de ziduri se păstrează bine la capetele incintei, pe o lungime de 22m către SE și de 16m în capătul opus. Segmentul dinspre NV are un parament exterior gros de numai 0,50-0,60m, realizat din blocuri de calcar semiprelucrate, ale căror laturi lungi nu depășesc decât în rare cazuri 0,65m. „Paramentul” interior, așa cum se vede acum, este de fapt o bordură liniară din blocuri asemănătoare, încastate în pavaj. Între „paramente” au fost puși bolovani de dimensiuni mai mici, „legați” cu lut. La secționarea zidului nu s-au observat straturi, emplectonul fiind unul compact, sec. Grosimea zidului este aproape constant de 2m, cu mici tasări până la 2,10-2,20m, în timp ce înălțimea nu se apropie decât la colțul dinspre terase de 1m.

Asemănător este zidul din capătul de SE, cu precizarea că el este sensibil mai înalt, tot în colțul dinspre terase, unde depășește 3m. Partea exterioară a lui a fost placată cu lespezi și blocuri de calcar și ofiolit sumar fasonate, în mare parte acum prăbușite.

Zid clasic, cu două paramente și emplecton există între poartă și colțul de SE. El a fost pus în evidență prin secțiunile I, XI și XIII din anii 80 ai secolului XX.

Pentru segmentul dintre poartă și colțul de SE s-a putut stabili și tehnica folosită la realizarea lui. În stâncă a fost decupat un prag orizontal, pe care apoi a fost așezat zidul, gros de aproximativ 3,80-4m și mai înalt în antichitate cu 5,50-6m decât *Terasa I*, înălțime din care s-a conservat aproape jumătate. Este compus din două paramente și emplecton, fără un sistem de legătură între părți, paramentele fiind făcute din blocuri de calcar și ofiolit relativ bine finisate la exterior.

Nu aceeași înfățișare are marginea sudică a platoului, între poartă și colțul de NV, traseu pe care „zidul” are, în primul rând, cote diferite: mai înalt cu 1,20m pornind de acolo până la m 28, lungime corespunzătoare platformei sanctuarului cu plinte din calcar și cercetată prin secțiunile IV, XI și XVI din anii 80 ai secolului trecut, și tot cu atât mai coborâtă față de acesta începând de la el până la capătul platoului, spațiu corespunzător platformei sanctuarului cu plinte din tuf vulcanic, lung de aproximativ 25m. Pe primul segment, mai bine observabil a fost paramentul exterior, respectiv o placare marginală, solidă, cu lespezi și blocuri de calcar fasonate pe partea vizibilă, groasă de aproximativ 1,20m. În spatele ei, fără a mai fi clar surprinse emplectonul și paramentul interior, se află nivelarea stratiformă din incintă. Detaliul s-a văzut foarte bine în *Secțiunea I*₀₄, care a traversat platoul și nu a intersectat un parament interior. Același lucru a fost semnalat și în *Secțiunea II* din 1998, unde nivelarea incintei nu mai este în straturi, ci compactă și din pietre din ce în ce mai mari pe măsură ce ne apropiem de terasă. Impresia degajată de amenajare, asupra căreia s-a insistat când s-a făcut descrierea săpăturii, este că un zid propriu-zis nici nu s-a dorit, din motivele tot atunci arătate.

Rezumând, se poate spune că marginile platoului cunosc două tipuri de construcții: de zid „clasic”, cu paramente și emplecton la ambele capete și pe porțiunea dintre poartă și colțul de SE, și cu un singur parament pornind de la poartă până la zidul din capătul dinspre NV. Nu știm dacă este pură întâmplare faptul că zidul „clasic” corespunde în incintă cu zona cazarmii, iar cel cu un singur parament (placare) cu zona sanctualelor. Înălțimea din

antichitate a acestor ziduri putea fi apropiată celei estimată mai înainte (5,50-6m), în timp ce diferența actuală dintre cota lor superioară și cea a *Terasei I* oscilează între 1,20m în capătul dinspre NV și circa 4m în cel opus. În prezent ele nu se ridică peste nivelul pavajului. Oricum, pe la jumătatea secolului al XIX-lea și mult timp în secolul următor ele erau considerate „ciclopice”.

Lungimea platoului construit este de 93-94m, iar lățimea între 22 și 33m, în timp ce lungimea naturală a lui este cu aproximativ 20m mai mare, în partea de SE. Pentru obținerea lui a fost dislocată și s-a refolosit o cantitate de aproximativ 2350m³ de piatră și pământ.

În interiorul platoului au fost construite trei platforme, pentru fiecare dintre edificiile sacre: una de 28 x 13m pentru sanctuarul cu plinte de calcar, a doua pentru sanctuarul cu plinte din tuf vulcanic (23 x 10m) și ultima pentru sanctuarul dreptunghiular cu aliniament continuu din piatră (11 x 10m). Prima și ultima sunt mai înalte în medie cu 1,20m decât pavajul sanctuarului din tuf cu care se învecinează.

Fără a fi înălțate pe o platformă specială, pe platou au fost ridicate, în aceeași perioadă, două construcții care sunt legate în mod diferit de apărare: cazarma din capătul de SE (cu dimensiunile de 21 x 12m, măsurate la exteriorul pietrelor de temelie) și turnul de lângă ea, cu dimensiunile de 6,50 x 4,20m. Prima construcție, identică celeia de la Luncani-Piatra Roșie, se susține a fi fost sediul garnizoanei permanente, iar cea de a doua turn de veghe la dispoziția acelorași militari.

Transformări substanțiale cunosc acum și terasele. Principala operațiune s-a soldat cu lărgirea lor în medie cu 1-4m, înainte de care toate locuințele existente au fost incendiate. Lărgirea s-a produs prin împingerea liniei de terasă spre vale, ocupând o fâșie din amintitele pante înguste. Locul vechilor borduri menite a susține pavajele, fără ca ele să fi fost demontate (vezi *S_{III-05}*), este preluat de construcții care pe bună dreptate pot fi numite impunătoare. Este vorba, mai întâi, de un pavaj continuu ce acoperă noua terasă și construcțiile din faza veche dacică, pavaj dintr-un singur strat de piatră. La marginea noii terase au apărut două tipuri de ziduri de susținere: unul liniar, cum este cel de pe *Terasa a III-a* (care a putut fi urmărit de la prăpastia nordică până la sanctuar), celălalt de forma unor „zigurate”, ca acela de pe *Terasa aIV-a*. Pentru primul tip este de adăugat că are o grosime (lățime) de 2,50-3m la capătul vestic, în rest nedepășind 1m. Fața lui din aval este verticală, realizată din blocuri fațetate și lespezi de calcar și ofiolit. El nu se înalță în nici un loc peste cota pavajului terasei din spate, simultaneitatea și complementaritatea lor fiind evidente.

În fața „zidului” *Terasei a III-a*, în *Caseta₁₋₀₅*, a fost dezvelită, pe o lungime de 2m, o platformă perfect plană tăiată în roca nativă, lată de 1,30-1,40m. Este sigur că excavarea s-a făcut prin aceeași tehnică de încălzire-răcire a stâncii și dăltuire. Situația s-a repetat pe aceeași terasă, în *Secțiunea IV-05*, în aval de locuința dezvelită în *S_{Gemenel}*. Rostul acestei „alei” nu putea fi decât unul pietonal, printre și de-a lungul teraselor.

Forma de „zigurat” a fost întâlnită în mai multe locuri pe parcursul săpăturilor mai vechi, dar numai sub formă de fragmente de ziduri constant oblice pe terase. Datorită copacilor, ele nu au putut fi atunci urmărite în întregime, din care cauză au și fost considerate temelii de construcții de dimensiuni apreciabile. Orientarea săpăturilor din campaniile 1994 (*S₁₇* și *VII* pe *Terasa a IV-a*, *S_{III}* și *S_{IV}* pe *Terasa a V-a*) și din 2005 (pe *Terasa a VI-a*) a facilitat conturarea și măsurarea lor, un indiciu ajutător existând și secțiunile *IV-83* și *III-89*. Prin corelarea descoperirilor din aceste secțiuni, în special a „zidurilor” de pe *Terasa a V-a*, s-a putut conchide că nu avem de-a face cu o margine de terasă continuă și masivă, ci cu mai mulți moduli de forma unor platforme trapezoidale juxtapuse. După cum deja s-a precizat, două dintre acestea au putut fi localizate și dimensionate, cu erori neesențiale. Prima platformă se află între *S_V* și *C₅₋₀₅* și are baza mare

(în amonte) de 17m, iar baza mică de 15m, în timp ce la cel de al doilea modul (către SE), aceleași coordonate sunt de câte 12, respectiv de 8,50-9m. „Înălțimea” amândouă este de 10m, într-o porțiune în care lățimea maximă a terasei este de 14-15m. O platformă similară, dar de alte dimensiuni, începe din *Caseta*₆₀₂ și ocupă spațiul dintre prăpastia de NV și *S_{III-05}*. În acest moment se poate spune cu certitudine că pe lungimea de 70m ai terasei cercetate, pornind din capătul ei de NV, există trei platforme de acest fel, iar după cum se profilează terasa până la capăt (m 94), cu siguranță mai există cel puțin una.

Înălțimea zidurilor păstrate oscilează între 0,50m (*Caseta*₆₀₂) și 1,70m (la treptele din *S_{V-05}*). Ele sunt clădite din blocuri diferit prelucrate: bine fațetate cele vizibile, semiprelucrate cele ascunse vederii. Și dimensiunile lor sunt variabile. De la 0,70m la peste 1,60m lungime, în timp ce grosimile se situează între 25 și 70cm. Lățimea (grosimea) zidului este și ea variabilă, în funcție de locul ocupat pe laturile platformei. De la 1,25m la peste 2,50m în cazul celor de pe linia terasei și latura dinspre vest, și de numai 30-40cm pe latura dinspre est, cea din urmă de fapt o bordură din 1-2 rânduri de lespezi mici încastrate în pavaj. O particularitate se cuvine subliniată în ceea ce privește tehnica de realizare a celor groase, dinspre terasă: blocurile mari din asizele exterioare (cu lungimi de aproximativ 1m) sunt așezate de-a lungul terasei și „împănate” din loc în loc cu lespezi perpendiculare pe ele, amănunt ce trădează o clară influență elenistică, dacă nu cumva poate sugera și participarea efectivă la lucrări a meșterilor greci.

Evidentă este dorința constructorilor de a scoate în evidență importanța platformelor cu baza mare către deal, acestea fiind fără excepție mai înalte decât cele dintre ele: cu 35-40cm față de platforme a doua și a treia, și cu peste 1m față de cea dintre platformele întâi și a doua. În locul de întâlnire din amonte a zidurilor se află câte o platformă rectangulară de 6-8 m², al căror rost este greu de deslușit atâta vreme cât pe ele nu s-au observat urme de construcții.

Rostul și importanța în epocă a acestor platforme sunt în plus subliniate de un element arhitectural surprins pentru prima dată cu claritate în *S_{V-05}*. Este vorba despre o scară ce pe drept cuvânt poate fi numită monumentală, din care s-au mai păstrat trei trepte, cu înălțimile de 27, 30 și 38cm. Dimensiunile blocurilor rămase pe loc au aproximativ 80 x 60 x 45cm. Cel inferior este încastrat în pavaj, în timp ce următoarele se sprijină pe el și pe umplutura de piatră bine tasată din spate. Înălțimea totală a scării este în prezent de 0,95m; din partea de sus a ei lipsesc cel puțin două trepte (care pot fi blocurile căzute pe *Terasa a V-a*), ceea ce conduce la estimarea unei înălțimi de 1,60-1,70m, dacă nu cumva și mai mare, pavajul platformei fiind acum cu 2m mai sus decât acela al *Terasei a VI-a*. Prin reașezarea ipotetică a blocurilor desprinse pe locul lor inițial ar rezulta o scară cu minimum cinci trepte și cu o deschidere (lățime) de aproximativ 3m. Cu ajutorul ei se asigura legătura între *Terasele IV și V*.

Nu credem că ea a fost singura construcție de acest fel între cele două terase, acum aflându-și explicația și treptele despre care s-a amintit cu prilejul prezentării construcțiilor din *S_{III-90}* (*S_{V-91}*), situate între m 20-21, lungi de 1m și late de 30-35cm, trepte care legau aceleași terase. De aceea este de presupus că încă două scări asemănătoare mai existau până la capătul răsăritean al terasei, câte una la platformele III și IV.

O situație identică s-a constatat în campania din anul 2004, în *S_{II}* și în *C_{I-C₄}*, în marginea *Terasei a IV-a*. Și aici a fost dezvelit un „zid de terasă” cu o lungime de 10,50m, fără ca el să poată fi urmărit până la capătul vestic, de unde se poate deduce că era mai lung, poate de 14-15m. Pentru construirea lui s-a procedat mai întâi la decuparea în stâncă a unui pat orizontal, lat de aproape 2m. Pe acesta s-au așezat mai multe asize de blocuri și lespezi de calcar fasonate la exterior. Grosimea primei asize este de 1m, iar înălțimea zidului de 1,20m. Zidul este mai subțire în casete, de numai 0,65m. Aici nu mai este depus

direct pe stâncă, ci încastrat pavajului. De remarcat că și în acest caz zidul din marginea terasei se întâlnește în unghiuri obtuze cu cele care pornesc spre deal (lungi de peste 10m) și formează cu ele o platformă identică celor prezentate anterior, doar dimensiunile fiind altele. Ca și în cazul acelora, cota superioară a pavajului ei este mai înaltă decât suprafața învecinată dinspre vest cu peste 1m, în timp ce zidul dinspre est nu se ridică peste cota pietruirii învecinate decât cu 25-35cm

Fără a aduce în discuție alte exemple, reamintim că segmente de ziduri și de „fundații” similare, toate oblice pe terase, s-au dezvelit anterior pe *Terasele I-II și IV-V*, doar pe *Terasa a III-a* existând un zid liniar, între prăpastie și sanctuar.

Pe nici unul dintre ziduri sau borduri nu s-au descoperit urme de construcții sau de arsură. De asemenea, pe toată suprafața lor nu s-au găsit obiecte care să poată fi puse în legătură cu o eventuală utilizare pe loc sau într-un complex anume. Toate erau deschise și libere de orice amenajări supraterrane, rostul lor fiind de a oferi perspectivă asupra sanctuarului *extra muros* și a celorlalte edificii de pe platou și de pe *Terasa I*.

Platforme de piatră s-au dezvelit în alte două zone ale Tipiei Ormenișului, pe *Terasa I* și pe mica suprafață plană din capătul sud-estic al platoului. În ambele locuri ele au forma unor „dinți de ferăstrău”. Cele de pe *Terasa I* au unghiul din amonte la 6,50-7m depărtare de zidul incintei, iar cel din aval constant la 10m față de același reper. O parte dintre ele au fost construite, celelalte „cruțate” în rocă. Deși este posibil ca astfel de formațiuni să existe și între m 1 și m 37 ai $S_{II\ 01}$, unde s-au întâlnit două borduri oblice pe secțiune dar peste care s-au înălțat cele două construcții de mari dimensiuni, aceste triunghiuri au putut fi relativ bine urmărite doar începând de la est de $S_{IV\ 83}$, respectiv din m 39 până în m 81, porțiuni pe care se află patru platforme. Dintre acestea, cel mai bine păstrate sunt cele două dintre m 52 și m 70. Toate sunt făcute din piatră de calcar și au două asize. De un plus de atenție s-a bucurat latura nordică a triunghiului dintre m 61 și m 70, mai lată (1,40m) și mai înaltă decât toate celelalte, compusă din două și trei asize. Lespezile și blocurile din nivelul superior, vizibil în prezent, au dimensiunile cele mai mari (unele peste 0,75m lungime) și sunt dispuse pe patru „șiruri”. Asemănătoare ei, dar din lespezi mai mici, este tot latura nordică a triunghiului învecinat, dintre m 52 și m 61.

Toate triunghiurile cu vârful spre vale sunt mai înalte decât cele juxtapuse lor cu de la 16 la 50cm, cele din urmă intrând în componența pavajului obișnuit al *Terasei I*, până la zidul de margine, care de data aceasta este liniar și alcătuit din blocuri cu latura mare de aproape 1m. Nici pe suprafața sau pe bordurile acestor triunghiuri nu s-au semnalat urme de construcții sau de ardere.

Celelalte două platforme triunghiulare, aflate în continuarea terasei până la m 96, sunt „cruțate” în piatră. Este mai mult decât evident că rostul lor defensiv sau ca substructură de construcții este exclus, singura explicație posibilă a existenței lor putând fi de altă natură. Nici pe platformele triunghiulare „cruțate” nu s-au semnalat urme de construcții, de ardere sau obiecte de inventar uzual.

Două platforme asemănătoare au fost dezvelite în $S_{II}-S_{V\ 02}$, pe mica terasă de la sud-est de zidul incintei. Parțial dislocate și deformate de rădăcinile copacilor, ele au fost construite în aceeași tehnică și sunt mai înalte doar cu 10-15cm decât pavajele din jurul lor. Singurele piese mobile găsite în suprafața lor au fost un borcan spart pe loc și un cui, cel din urmă în pământul de umplură, de unde se desprinde aceeași absență a urmelor de construcții, de ardere sau de inventar uzual.

Deoarece suprafața dintre aceste platforme și cele de pe *Terasa I* nu a fost cercetată, terenul fiind foarte accidentat, putem doar presupune că și aici au existat platforme, foarte probabil triunghiulare și „cruțate”. Probabilitatea doar a existenței lor și în acea zonă nu se opune conchiderii că nici una dintre platformele prezentate, indiferent de

locul, forma și natura constructivă, nu au putut avea un rost defensiv. De admis sunt mai degrabă alte explicații, mijlocit legate de ideea de relevare a edificiilor cu caracter sacru și, implicit, de inducere a sentimentului religios.

Pentru construirea lor, de formă trapezoidală sau triunghiulară, au fost necesari aproximativ 8.000m^3 de piatră și pământ.

Eforturi serioase a necesitat amenajarea substructurii sanctuarului de pe terase. De formă circulară, cu diametrul de 24-25m, la aceasta s-a ajuns utilizându-se aceeași tehnică a dislocării pietrei din partea mai înaltă și depunerea ei în cea din aval. Trebuie spus însă că dislocarea a avut loc doar în arcu de cerc existent acum pe *Terasa a II-a*, în aval de care existau locuințe mai vechi. Întregirea cercului s-a făcut continuând de la acestea spre vale, până pe *Terasa a IV-a*. Nu știm câte straturi de piatră în alternanță cu lut au fost așternute acolo, vizibile fiind acum pe partea exterioară a substructurii 12 asize din blocuri de calcar ale căror laturi mari se înscriu între 35 și (rareori) 70cm. Sigur acestea nu provin din piatra excavată în partea de sus a sanctuarului, ci dintr-o carieră din apropiere. Toate cele vizibile acum sunt relativ bine fasonate și dau impresia preocupării pentru înfățișare și rezistență. Pietrele sunt dispuse în straturi perfect orizontale și într-o descreștere ascendentă, rezultatul fiind o construcție tronconică pe care sunt vizibile „trepte” de 15-20cm lățime, corespunzătoare retragerii fiecărui rând. Așa s-a născut substructura circulară a sanctuarului, mai înaltă cu 5,50m decât cota platformei din aval de ea, pe *Terasa a V-a*. Pentru înălțarea ei s-au dislocat și folosit aproximativ 1.000m^3 de piatră și pământ.

Așadar, realizarea întregii substructuri a platoului și a teraselor de pe Tipia Ormenișului a necesitat un efort considerabil, concretizat în dislocarea și prelucrarea măcar sumară a unui volum de aproximativ 11.500m^3 de piatră, la care se adaugă cei peste 400m^3 ai zidului din punctul „Șopul Pădureanului”, totalul ridicându-se la aproape 12.000m^3 . Cantitatea ni se pare considerabilă și de reținut în perspectiva formulării unor judecăți de valoare vis a vis de două aspecte: 1. participarea la lucrări nu numai a unor meșteri pietrari, făurari și dulgheri pricepuți, ci și a unor ingineri și arhitecți cu înaltă pregătire; 2. era posibil ca lucrări de asemenea anvergură să fi fost executate de o comunitate anume, fie ea și zonală? Noi credem că nu și că, dimpotrivă, totul a fost inițiat, coordonat și controlat de stat prin „ministrul” de resort, în cazul de față prin „sfetnicul” care avea în grijă armata și cetățile, chiar dacă el (împreună cu acela care avea în grijă agricultura) este menționat de medicul lui Traian numai pentru vremea lui Decebal¹²⁴.

Importanță mai mult simbolică putea să aibă în cadrul „sistemului defensiv” al ansamblului de pe Tipia Ormenișului poarta tăiată în piatră la poalele mamelonului. Credem însă că efortul depus pentru deschiderea acestei căi de acces a fost încununat și de un turn de veghe. Un astfel de turn trebuia să aibă cel puțin două nivele, cel superior destinat gărzii permanente, în timp ce „parterul” reprezenta intrarea propriu-zisă, foarte probabil cu un complicat sistem de funcționare și de siguranță.

Turnuri cu rost strict militar, în măsură să opună rezistență în caz de atac, nu au fost descoperite pe Tipia Ormenișului, cu excepția celui de la vest de cazarmă. Nimic nu se opune însă posibilității ca la extremitățile unor terase sau pe marginea celei mai de jos (*a VII-a*) să fi existat alte turnuri de veghe permanente, și ele din lemn.

Posibilă este existența în epocă a unor turnuri izolate, din piatră sau din lemn și încă neidentificate, amplasate în apropierea căilor de acces sau de posibil atac. Componentă importantă a apărării este în schimb zidul din punctul „Șopul Pădureanului”, unul dintre cele mai impozante obstacole avansate cunoscute până acum în Dacia preromană. El putea fi însă evitat destul de ușor, de unde presupunerea că ar fi putut avea și altă destinație decât

¹²⁴ Vezi discuția pe larg, cu bibliografia anterioară, la Fl. Costea, *Dacia*, p. 140 și urm.

cea defensivă. La fel de bine el poate să aparțină unei perioade în care apărarea locuitorilor era într-adevăr o problemă de viață și de moarte, spre deosebire de perioada în care locuințele civililor au fost înlocuite cu edificii sacre, când nu concepția militară s-a modificat, ci importanța laturii spirituale exprimată prin noile construcții a reușit să se impună, schimbând definitiv înfățișarea și, totodată, destinul unei însemnate și vechi așezări dacice.

Concluzionând, se poate spune că ansamblul de construcții cu caracter civil, militar și religios de pe Tipia Ormenișului, în mod paradoxal, nu a avut un sistem defensiv propriu-zis, ci doar amenajări subiacente edificiilor de pe platou și de pe terase, prin natura lor inadecvate și insuficiente în a asigura integritatea lor în caz de pericol. Apărarea acestora cădea în sarcina celorlalte fortificații din defileu, avantaj care și singur poate părea suficient pentru o explicație credibilă a absenței construcțiilor defensive proprii. Mai mult, în vremea statului nici nu se punea problema vreunui atac din afară asupra centrelor religioase, iar de o amenințare din interior nici nu putea fi vorba.

Capitolul IX Construcții

IX.1 Civile

IX.1.1 Locuințe

. Pe parcursul celor 25 de ani de cercetări arheologice sistematice efectuate pe acropola Tipia Ormenișului, databile în epoca *Latène* au fost descoperite numai locuințe de suprafață, explicația constând în structura de piatră a dealului. Majoritatea acestora aparțin primei faze de locuire dacică.

În rândurile ce urmează prezentăm o parte din locuințele cercetate, cu precizarea că la multe dintre ele conturul nu a putut fi surprins datorită, pe de o parte, lucrărilor edilitare petrecute în ultimele două secole ce au premers cuceririi romane, iar, pe de altă parte, pădurii de pini care, în cele mai multe cazuri a fost hotărâtoare în alegerea locului și în extinderea săpăturii.

Au fost identificate două tipuri de locuințe: *a.* cu plan dreptunghiular și *b.* cu plan rotund-oval sau cu absidă.

a. Locuințe cu plan dreptunghiular. La stabilirea planului acestora, în condițiile în care numai una a putut fi dezvelită aproape integral (pe *Terasa I*), ne-am ghidat pe disponerea pietrelor de temelie, pe bărnele sau pe urmele de bărne carbonizate și pe configurația răspândirii lipiturii de perete prăbușită pe loc. Trebuie spus însă că primele indicii au fost destul de sărace, în cele mai multe cazuri roca nativă sau nivelarea cu piatră locală reprezentând temelii suficiente și sigure pentru pereți.

Locuința L₁ 1991. A fost parțial dezvelită în *S₁ 1990-1991*, pe *Terasa a VI-a*. Cu colțurile rotunjite, construcția avea pereții lungi de 3,50-3,75m și cu o grosime puțin peste 50cm. Podeaua era din pietre, peste care s-au așezat scânduri de lemn. Suprafața ei putea fi de 16-20mp. Acești pereți și acoperișul s-au prăbușit peste podea, inventarul rămas pe loc a fost sărac, locatorii având timp să evacueze obiectele de valoare sau de strictă necesitate.

Ulterior, locuința a fost acoperită cu un pavaj de calcar.

Locuințele L₂, L₃ și L₄ 1990-1991. Au fost identificate în aceeași secțiune. Delimitarea nu s-a putut face deoarece lipitura de perete arsă și căzută pe loc ocupa practic toată lungimea secțiunii, localizarea lor prezumtivă bazându-se pe cele trei instalații de foc. Având în vedere configurația terasei, ele nu puteau fi decât patrulete. Printre lemnele carbonizate se aflau stâlpi și bărne cu grosimea de 20-30cm. Podeaua era din pietre peste care s-au așezat scânduri, și ele arse. Este posibil ca asamblarea pereților să se fi făcut cu ajutorul cepilor de lemn, deoarece cuie, piroane sau scoabe din fier nu s-au găsit. Judecând după distanța dintre vetre (aproximativ 4,50m) suprafața lor poate fi aproximată la 20-25mp.

Pe podea se afla mare parte din inventar, multe dintre vasele sparte pe loc fiind întregibile.

În toate cele patru locuințe identificate în *S_{1,91}* a fost descoperită mai ales ceramică modelată cu mâna, de diferite tipuri (străchini, castroane, cești-opaiț, căni, borcane, vase de provizii, capace, fructiere), dar și vase lucrate cu roata olarului (străchini, vas „celtic” cu două torți, căni, capace, fructiere, chiupuri). Majoritatea se încadrează cronologic în secolului II-începutul secolului I î.Hr, unele chiar mai timpurii.

Peste locuință s-a așternut un pavaj de piatră în care, între m 22 și m 24, oblică pe secțiune, a fost încastrată o latură a unei platforme de piatră, groasă de 1m și mai înaltă cu 30cm decât suprafețele pietruite învecinate.

Locuința L₁ 1993 (aceeași cu *L₄ 05*). A fost identificată în secțiunile *Gemene 1*, trasate pe *Terasa a IV-a*. Face parte dintre cele cu două încăperi, după cum reiese din temelia de lespezi de calcar care o divide. Conturul ei exact nu s-a putut urmări din cauza pinilor dar, pe baza suprafeței dezvelite, ea putea avea peste 6 x 7m, cu peretele lung aliniat terasei (dreptunghiulară). A fost incendiată și acoperită integral cu un pavaj de calcar, în prima jumătate a secolului I î.Hr. Marginea (limita) din aval a acestuia reprezintă și baza de terasă liniară, de forma unei borduri din lespezi de calcar. Inventarul ei, foarte bogat, include ambele categorii de ceramică dacică, lucrată cu mâna sau la roată, din prima făcând parte și un „capac” ce imită un cap de pasăre.

Locuința L₂ 93 (*S_{Gemene2 C. B.} Terasa a VI-a*) conținea o vatră și o cantitate mare de lipitură de perete arsă și cărbune, totul fiind acoperit cu pavajul realizat în ultima fază dacică. Din inventar menționăm o monedă de argint emisă de Mesembria pontică, un vârf de săgeată din fier, o bardă din fier, o verigă spiralată de bronz, o perlă de lut ars și vase modelate cu mâna și la roată. Avea formă dreptunghiulară.

Locuința L₁ 94, a fost parțial dezvelită în *S₁ 94*, pe *Terasa a IV-a*, între metri 1-7. Delimitarea construcției nu a fost posibilă, dar după suprafața pe care era căzută lipitura de perete arsă, ea putea avea ceva peste 20mp și era dreptunghiulară. Pe interiorul lipiturii s-au păstrat perfect urme de loazbe, de unde se poate deduce că în afara împletiturii de nuiele pereții erau placați pe interior cu scânduri groase. La exterior s-au observat lutuiele (spoiri) repetate.

Încăperea conținea ceramică lucrată cu mâna și la roată, precum și o râșniță fragmentară. Podeaua ei suprapunea un nivel dacic mai vechi și pe cel din prima epocă a fierului. Sfârșitul ei se datorează tot unui incendiu și tot în prima jumătate a secolului I. î.Hr.

Locuința L₂ 94 (*S_{VT-SVII}*) este amplasată pe *Terasa a V-a*, fiind descoperită lipitura de perete arsă și inventar menajer. Ceramica spartă pe loc și arsă secundar este reprezentată de ambele categorii. Avea formă dreptunghiulară.

Locuința L₃ 94. A fost parțial dezvelită în *Secțiunile III și IV* din acel an, pe *Terasa a VI-a*. S-a putut preciza doar că laturile ei amonte-aval aveau lungimea de minimum 6 m de unde se deduce că era dreptunghiulară. Ulterior și ea a fost acoperită cu pavaj de calcar, foarte compact pe primii 11 m ai secțiunilor, începând dinspre vest. Acesta a suprapus o vatră mică și un inventar relativ sărac, dintre piesele mai interesante menționând aici o verigă din bronz, o ascuțitoare de gresie și o râșniță din tuf. Probabil locuitorii au avut răgazul de a salva inventarul.

Locuința L₂ 1999 (*S_{VII} 99*) a fost descoperită pe *Terasa a II-a*. Pereții erau din paiantă, latura de NE-SV fiind mai mare de 6,50m. Conținea vatră și un inventar bogat, vasele „de lux” fiind puține, dar cele de uz curent în cantitate mare și câteva obiecte din fier și bronz. Și această locuință este posibil să fi aparținut unui luptător, părând a fi mai veche decât *L₁ 99*

Locuința L₄ 2004 (*S_{III} 2004*) a fost construită în tehnica deja descrisă. Conținea pe lângă vatră și un cuptor din lut. Au fost descoperite multe oase, majoritatea fiind îngropate lângă vatră și căpăcuite cu un strat de pământ compact, de culoare neagră. Ușa era din scândură de lemn și avea încuietorie metalică. Inventarul locuinței era compus mai ales din ceramică lucrată cu mâna. Locuința aparținea unui luptător călare, în ea fiind descoperită o zăbală fragmentară din bronz.

Locuința L₅ 2004 (*C₅ 2004*). Pe *Terasa a IV-a* au fost descoperite rămășițele unei locuințe din prima fază dacică. Conținea o bogată veselă de uz cotidian și de păstrare a rezervelor alimentare, unelte și ustensile. Avea formă dreptunghiulară

Locuința L_{1.2005} (S_{V.2005}) a fost descoperită pe *Terasa a V-a*. Elevația construcției era realizată din paiantă, latura de NV fiind lungă de aproximativ 5m, intrarea făcându-se pe aceeași parte. A fost acoperită de pavarea platformei trapezoidale. Forma era dreptunghiulară.

Locuința L_{2.2005} (S_{V.2005}, Terasa a V-a) avea vatră și era acoperită integral de pavajul unei platforme trapezoidale. Avea formă dreptunghiulară, cu prag de lespezi de calcar, intrarea dinspre vest.

Locuința L_{3.2005} (S_{IV.2005}, Terasa a IV-a). Pentru construirea ei, stânca a fost aplatizată, fiind delimitată spre deal de o treaptă tăiată în roca de calcar. Elevația locuinței era din lemn. Formă dreptunghiulară.

Pe *Terasa a VI-a* (S_{I.90}) au fost identificate *trei locuințe* contemporane, incendiate în același timp. Numărul acestora a fost stabilit pe baza celor trei vetre descoperite, apreciindu-se că suprafața acestora era de aproximativ 20mp. Elevația și acoperișul au fost făcute din lemn, iar inventarul se compunea din vase modelate cu mâna și la roată. Date: secolul al II-lea-prima jumătate a secolului I î.Hr. Formă dreptunghiulară

b. Locuințe cu plan rotund-oval

Locuința L_{1.99} (Caset_{3.99}). Avea peste 10m lungime și minim 6,50m lățime. Încăperea dinspre vest, mai mică și absidată, conținea vase de dimensiuni medii-mici (cești, borcane, străchini, alte vase în miniatură etc.), două din ele fiind modelate la roată. În cealaltă încăpere, spre est, au fost descoperite vase de dimensiuni mari, lucrate în ambele tehnici: borcane, vase de provizii, fructiere (unele cu capac), străchini și trei pahare. În total se aflau în locuință peste 100 de vase întregi și întregibile. Vasele mari s-au găsit pe toată suprafața podelei, pe când cele din încăperea alăturată (întregi sau sparte pe loc) erau aliniate de-a lungul peretelui nordic, fiind acoperite de peretele prăbușit. Cele din urmă au stat pe rafturi prinse de perete, spre deosebire de cele de mare capacitate, destinate păstrării proviziilor, care erau așezate pe podeaua de lemn. Unele din vase conțineau boabe de cereale. Vatra depășea în afară și în interior linia peretelui nordic astfel că a funcționat, credem, într-un spațiu bine delimitat care comunica direct cu exteriorul, fiind utilă atât preparării hranei, cât și reparării uneltelor și armelor din metal. În apropierea vetrei se aflau două „funduri” plate de gresie cu urme de tăiere pe fața superioară. În funcție de inventarul conținut se observă compartimentarea locuinței în spațiu special pentru servirea mesei, deosebit de cel pentru păstrarea alimentelor. Locuința a fost distrusă în prima jumătate a secolului I î.Hr. Unele vase din locuință sunt de factură celtică și imitate de localnici.

Pe lângă vase ceramice au fost descoperite ustensile de fier (cuțite, foarfeci, o frigare și un suport de pafta), o plăcuță de bronz, fusaiole din lut și o figurină (mistreț) din lut ars. Datorită dimensiunilor și inventarului se poate spune că locuința era proprietatea unui militar de profesie, bogat și cu o funcție importantă. Bulgării de zgură descoperiți probează funcționarea vetrei și ca atelier de fierărie sau de reparare a ustensilelor de metal.

Locuința din punctul “La Tău”. Construcție cu absidă, orientată N-S, în care sunt intercalate pietre de bazalt, cele din urmă fațetate. Pe partea estică a ei, la o depărtare de 2,20m se păstrează un arc dintr-o temelie construită numai din piatră roșie, care în antichitate probabil înconjura complet încăperea interioară. Cea exterioară era mai coborâtă cu 25-30cm decât cea cu absidă. Credem că este vorba de o locuință dacică, singura de pe terasele din dreapta Văii Tipiei, care s-a păstrat parțial, datorită faptului că se afla într-un punct perimetral zonei «La Comoară»-«Tău». Dimensiunile locuinței au fost de 6x4,50m.

Locuința L_{1.96}. A fost surprinsă în S_I și S_{II.95-96}, pe platou, în partea dinspre terase. Sigur ea era de dimensiuni reduse și avea forma circular-ovală, așa cum rezultă din arcul de cerc de lespezi mici de calcar. Locuința avea un stâlp „central”, după cum sugerează o

lespede aflată relativ în mijlocul ei. Lungimea putea fi de 4,5-5m, iar lățimea de maximum 3,50m. Acoperiș adecvat planului. Locuința a fost acoperită cu un strat subțire de calcar mărunțit; pe linia peretelui dinspre vest a fost amenajată o alveolă-suport pentru o plintă din sanctuarul de tuf vulcanic.

c. Locuințe cu plan incert

Locuința L_{1 1989} (S_{III 1989}, Terasa a V-a) aparține primei faze dacice. Limitele ei nu pot fi precizate, dar este confirmată de lipitura de perete arsă din metri 5-9, alături de ceramică și de oase de animale, unele arse.

Locuința L_{4 94} (S_{I 94}) A fost descoperită în partea de sud-vest a *Terasei I*. Sfârșitul ei a fost violent, fiind apoi acoperită de pavajul din ultima fază dacică.

Locuința L_{2 96} (prelungirea S_{II 95} spre terase) nu a putut fi delimitată datorită deteriorării cauzate de amenajarea pavajului. A fost identificată datorită prezenței lipiturii de perete arsă și inventarului menajer.

Locuința L_{3 99} (S_{I 171 99}) este plasată pe *Terasa a II-a*. Conține o vatră, dar dimensiunile construcției nu au putut fi precizate, fiind distrusă de incendiu și parțial „căpăcuită” de pavajul construit în a II-a fază a epocii dacice.

Locuința L_{1 2004} (S_{I 2004}) este plasată pe platou. A fost construită din paiantă, una din laturi având aproximativ 5m. A fost distrusă într-un incendiu violent, în amestec cu lipitura și peste ea descoperindu-se multe lemne carbonizate provenind, probabil, de la acoperiș. În locuință se afla ceramică modelată cu mâna și la roată, iar lângă vatră, pe pavaj, o fibulă cu resort bilateral. Dată: secolul al II-lea-începutul sec. I î.Hr. Nu îi cunoaștem forma.

Locuințele L_{2 2004} și L_{3/2004} (ambele conținând vetre) au fost descoperite în aceeași secțiune. Au fost construite în tehnica descrisă mai sus, materialele din interior fiind similare iar sfârșitul lor violent. Nu le cunoaștem forma.

IX.1.2 Construcții deosebite

Complexul I_{1989, 2001} (S_{I 1989}, S_{II 2001}) a fost identificat pe *Terasa I*. S-a putut aprecia că dimensiunea amonte-aval a clădirii nu putea fi mai mică de 8-9m. Pentru lungimea au existat unele indicii pentru a putea fi estimată: răspândirea lipiturii de perete arsă și descoperirea de colțuri de clădire din chirpici masiv cu urme de loazbe și de par pe interior într-un punct ce ar reprezenta capătul de sud-est al construcției. Din aceste observații rezultă că lungimea acesteia putea fi de 14-15m, iar înălțimea de aproximativ 5,50-6 m. În mijlocul secțiunii *S_{II 2001}* se aflau lespezi mari, din piatră de ofiolit aliniate, acest punct, putând reprezenta limita unui perete despărțitor. Construcția a fost ridicată pe pietre sumar fasonate și încastrate în pavaj. Sigur avea cel puțin trei sau patru intrări, pe laturile de S (două), est și vest.

Pe podeaua locuinței se aflau mai multe vase sparte pe loc, modelate cu mâna și la roată, un idol antropomorf și un corn de bovidu din lut ars, un fragment din baza unui vas de sticlă și un nit din bronz. De aici provin arme și alte piese metalice care argumentează că edificiul unor militari de profesie. Măcar în una dintre încăperi se desfășurau și diferite activități productive.

Dimensiunile construcției și inventarul conținut ne fac să credem că aceasta a aparținut unui personaj important, cu o stare socială ridicată. Dată: în preajma cuceririi romane.

Complexul II₂₀₀₁ (S_{II 2001}). Pe aceeași terasă a fost cercetată o altă construcție de dimensiuni impresionante (lungimea de aproximativ 15 m; lățimea de circa 9 m, iar

înălțimea de 5,50-6m. Probabil compartimentată (datorită peretelui descoperit în m 33-34 dar și judecând după dimensiuni), conținea două platforme din piatră de calcar ce reprezentau infrastructurile locurilor de dormit, o instalație de încălzit și o vatră mai mică.

În jurul vetrei se aflau cioburi dacice de la vase lucrate cu mâna și o lespede de calcar, iar împrejur oase, din care unele arse. Aproape lipite de vatră se aflau două socluri de piatră de calcar, înalte de 25-30cm și cu „diametrele” de 0,50, respectiv 0,65m, utilitatea lor fiind, credem, menajeră (suporturi de veselă sau suporturi de „funduri” folosite la eviscerare).

Complexul descris mai sus este situat între peretele ars și prăbușit în metri 33-34 și bordura din pietre de calcar de la metri 43-44 ai secțiunii *S_{II} 2001*. Inventarul construcției este databil la cucerirea romană.

Din cele prezentate mai sus se poate observa că majoritatea locuințelor aparțin primei faze dacice. Acestea erau construite din paintă, pe o temelie din pietre de calcar și ofiolit, iar acoperișul din lemn. Bârnelor folosite erau prinse cu „piroane” de lemn, iar ușile erau făcute din același material. Majoritatea caselor conțineau vetre.

Din raportul între locuințele cercetate și suprafața mamelonului se poate aprecia că numărul celor din prima fază de locuire dacică (pe platou și pe toate terasele) este de aproximativ 100, suprafața lor fiind în medie de 20-25m² cu excepția celor două complexe de pe *Terasa I*.

În ultima fază dacică imaginea acropolei se schimbă fundamental, construcțiile ridicate având alte destinații.

Pe *Terasa I* și pe platou au fost descoperite trei construcții cu rol de locuințe, având dimensiuni impresionante și dând impresia unor adevărate „palate”. Cele de pe terasă aparțineau militarilor, iar cea de pe platou, probabil, sacerdoților și administratorului civil.

IX.2 Construcții militare

În afara zidului avansat din punctul „Șopul Pădureanului”, asupra căruia nu mai revenim¹²⁵, pe Tipia Ormenișului există numai două construcții cu această destinație, ambele pe platoul superior: cazarma și turnul din vecinătatea ei.

IX.2.1 Cazarma

Clădirea denumită astfel „convențional” nu este una obișnuită. Ea a fost ridicată în tehnica tradițională din Dacia preromană: temelie de lespezi de calcar local în așa fel fasonate încât să permită așezarea pe ele a bânelor de la bază, din care porneau stâlpii verticali ai pereților. La rândul lor, stâlpii susțineau o țesătură de crengi, pe care se aplica lutul moale. Din loc în loc, sigur la colțuri și în capetele peretelui median, în nivelare au fost înfipti stâlpi groși de 0,40-0,50m. Este de la sine înțeles că atât aceștia, cât și bânelor, erau bine fasonați. Clădirea are două încăperi inegale, mai mare cea dinspre NV, între ele existând o trecere marcată prin două rânduri de lespezi, puțin mai lată de 2m. Accesul în clădire se pare că se făcea dinspre vest, baza peretelui din această parte având două întreruperi între m 4 și m 6, late fiecare de câte 0,75m și cu o lespede de calcar între ele.

Aproximativ în centrul încăperii vestice se află o instalație de foc, sigur sursa de încălzire în anotimpurile reci, de forma unui cilindru puțin ovalizat¹²⁶. O instalație de acest fel nu s-a semnalat în cealaltă încăpere.

¹²⁵ Vezi capitolul *Cercetări în afara acropolei*.

¹²⁶ *Supra*, subcapitolul *Instalațiile de foc*.

Dimensiunile construcției măsurate la exteriorul lespezilor de la bază sunt de 21 x 12m.

În campania din anul 1996, cu ajutorul S_{IV} și al casetelor deschise atunci a fost dezvelit un ring care „înconjoară” clădirea pe trei părți SV, V și NE. Pe părțile laterale, lespezile de calcar sumar formate sunt dispuse pe un singur șir, în timp ce spre vest există două șiruri, ambele în arc de cerc, porțiuni care corespunde accesului în complex. Pe laturile de SV și V pietrele sunt încastrate pavajului, în timp ce spre prăpastie există și un segment de circa 3m în care sunt așezate pe pavaj. Către est, locul lor este luat de stânca aplatizată. Distanța dintre pereții clădirii și ring este variabilă pe laturi, în funcție de tasarea petrecută în timp, anume între 4,50 și 4,95m. Depărtarea dintre peretele vestic și ring este de 11m, de unde rezultă că lungimea complexului era de 32m iar lățimea maximă de 20, 45m. Pentru comparație reținem că lungimea totală este cu 8m mai mică decât aceea a „cazărmi” de la Luncani-Piatra Roșie (40m).

Acoperișul din șindrilă era comun pentru tot ansamblul, sub el având adăpost și depozitul de provizii alimentare și de apă¹²⁷. În alte privințe, clădirea de pe Tipia Ormenișului nu diferă cu nimic¹²⁸ de cea abia amintită. Ca și aceasta, ea a fost considerată adăpost (garnizoană) pentru garnizoana cetății¹²⁹. Nu credem însă că garnizoana se compunea din comandament și militari de rând, pentru cei din urmă fiind suficiente, ca în oricare altă epocă, amenajări simple caracteristice vieții cazone, barăcile. Aspectul pretențios al clădirii și asemănările ei parțiale cu construcții descoperite în așezări dacice importante (Bănița, Bâta Doamnei, lipsite însă de ringuri), ne face să credem că asemenea edificii erau interzise ostașilor de rând, în ele avându-și reședința reprezentanții clasei nobiliare, cu virtuți și atribuții caracteristice sacerdoților și vârfurilor militare¹³⁰.

IX.2.2 Turnul

Aproape lipit de peretele vestic al „cazărmi”, spre vest se află o substructură-pavaj din piatră mărunță de calcar, podită cu pietre mici de carieră dispuse pe o suprafață patrulateră¹³¹, cu dimensiunile de 6,50 x 4,20m¹³², cu laturile lungi paralele cu peretele cazărmi. Sub aceste pietre se aflau pietre de calcar folosite în mod curent la terasări. Aproximativ în centrul pavajului s-a observat o tasare de numai câțiva cm, pe care era un rest de podină arsă. Contemporaneitatea construcției și a cazărmi este improbabilă. turnul neavând cum să încapă sub acoperișul comun al ansamblului, constatate care lasă loc următoarelor posibilități: 1.sau turnul este mai vechi decât cazarma, și atunci se ridică întrebarea de ce nu a fost dărâmat la data construirii acesteia; 2.sau el este de fapt substructura unei locuințe, în caz afirmativ fără etaj și sediu al comandantului. Funcționarea lui cu două nivele în același timp cu cazarma este posibilă doar în situația în care acoperiș avea doar aceasta, de unde rezultă că propunerea de reconstituire a celei de la Piatra Roșie nu este realistă, amănuntul fiind parțial susținut de faptul că pe ringul celei de pe Tipie nu s-au semnalat resturi arheologice de elevație arsă. Altfel spus, acoperișul cazărmi nu se prelungea până la linia ringului. El a fost construit într-un „cofraj” de bârne groase de 20-25cm, din care s-au păstrat pe loc, carbonizate, cele de la bază.

¹²⁷ I. Glodariu, *Arhitectura*, 6.

¹²⁸ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 17.

¹²⁹ I. Glodariu, Fl. Costea, *Raport la sesiunea anuală de cercetări arheologice*, 1983.

¹³⁰ Pentru altă posibilă destinație a clădirii vezi și Fl. Costea, în *Cumidava*, XXV, p. 26 și urm.

¹³¹ I. Glodariu, Fl. Costea, *loc. cit.*

¹³² Dimensiuni verificate în anul 2006.

IX.3 Construcții religioase

IX.3.1 Sanctuarul circular complex de pe terasele sudice (extra muros)

După cum este deja cunoscut, cercetările arheologice de pe *Tipia Ormenișului* au scos la lumină și edificii religioase, atât circulare, cât și patrulete (cu aliniamente). Din prima categorie, dar din tipul celor complexe, face parte sanctuarul deja publicat și cunoscut ca fiind amplasat pe *Terasa a III-a*¹³³. În anii care au urmat publicării acestuia, pe terasele amonte-aval de el s-au făcut descoperiri care au permis nuanțarea imaginii ansamblului și poziționarea corectă a acestuia.

În ceea ce privește primul aspect, importante sunt elementele de arhitectură evidențiate de *Secțiunea I*₂₀₀₅, chiar dacă ele pot fi considerate de importanță secundară. Este vorba despre pavajul-deambulatoriu în arc de cerc, lat de 6 m și integrat *Terasei a II-a*, de absența unui zid de terasă propriu-zis în acest loc și de modul de rezolvare tehnică a descărcării apelor pluviale. Întrucât asupra primelor două aspecte credem că s-a insistat suficient cu ocazia prezentării respectivei secțiuni, acum atragem doar atenția, fără a intra în detalii, asupra rostului placajului înclinat și al tăierii într-o declivitate asemănătoare a stâncii din partea dinspre cetate a craterului în care a fost construit acesta, anume de a prelua apa și de a o conduce într-un colector (de lemn ?) amplasat în spațiul dintre construcția exterioară a sanctuarului și abruptul de stâncă, lat de aproximativ 60 cm; este porțiunea în care placajul de piatră lipsește complet și pentru care nu găsim altă explicație. În lipsa acestor amenajări modeste dar utile, apa ar fi lovit direct în construcția exterioară, chiar dacă ea putea să nu fie din perete plin, sau ar fi inundat sanctuarul. Preocuparea de a preveni asemenea evenimente nedorite își poate afla o parte din explicație și în construirea „în trepte” a sanctuarului, cota cea mai înaltă înregistrându-se în construcția centrală (vezi *infra*).

În campaniile 2004-2005, ca și cu prilejul repetatelor observații făcute în sezoanele lipsite de vegetație din alți ani, s-a putut preciza că sanctuarul *extra muros* de pe *Tipia Ormenișului* se extinde pe *Terasele a II-a V-a*, și nu doar pe *Terasa a III-a*. Pe *Terasa a IV-a* nu se află însă construcția propriu-zisă, ci fundația ei în arc de cerc, care continuă din terasa superioară. Precizăm că această fundație are pe linia diametrului ei o înălțime de 5,50m față de pavajul *Terasei a V-a* și că este construită prin respectarea întocmai a tehnicii aplicată la terasări și la amenajarea incintei cetății: alternarea straturilor de piatră cu acelea de pământ, cu precizarea că unii bolovani folosiți sunt de fapt adevărate blocuri fațetate și cu laturi ce depășesc 50cm.

Alte aspecte de natură să modifice esențial părerile formulate cu un deceniu și jumătate în urmă despre acest sanctuar nu au apărut. Cu toate acestea, reluarea în acest volum a informațiilor din anul 1991, alături de detaliile amintite mai sus, credem că se impun măcar din două motive: raritatea periodicului clujan în care a apărut studiul respectiv și, în primul rând, aportul la reconstituirea imaginii de ansamblu a construcțiilor de pe *Tipie*. Redăm textul din anul 1991.

„Pe *Terasa a III-a* s-a descoperit și cercetat sanctuarul circular. Ea a fost (terasa, n. a.) secționată în două rânduri: mai întâi prin *Secțiunea IV* care a tăiat toată treimea superioară a versantului de sud al mamelonului, și apoi prin *Secțiunea XIX*, care a tăiat doar partea centrală a terasei fiind orientată perpendicular pe absida construcției interioare a sanctuarului. În profilul *Secțiunii IV* (2), plasată înspre marginea de est a terasei rezultă felul în care a fost amenajată terasa spre extremitățile sale de est și de vest. Anume, s-a procedat

¹³³ I. Glodariu, Fl. Costea, *Sanctuarul circular al cetății dacice de la Racoș*, în *Ephemera Napocensis*, 1, 1991, p. 21 și urm.

la nivelarea resturilor hallstattiene, după care a urmat pământul de umplutură propriu-zisă a terasei. Este evident că terasa inițială hallstattiană a fost lărgită spre nord (înspre culmea mamelonului, m. 32-35) și spre sud (m. 40-44). Umplutura terasei era susținută, corect spus împiedicată să alunece de un zid din piatră (ofiolit și calcar) sumar fasonată, legată cu pământ. Acesta din urmă s-a prăbușit (m. 49-53). Un zid similar, prăbușit și el, se afla pe marginea de sud a Terasei a II-a¹³⁴. Aceste ziduri îndeplineau din punct de vedere funcțional o dublă menire: susținerea umpluturii terasei și împiedicarea alunecărilor de pe terasa superioară. Sigur în antichitate ele depășeau în înălțime nivelul de călcare de pe terase.

Secțiunea_{XIX} (3) oferă date suplimentare la stabilirea umpluturii terasei acolo unde ea era mai groasă. Ne referim în special la alternarea straturilor de pământ de umplutură cu altele de lut menite să stabilizeze întreaga umplutură. Pământul ars într-un caz (m. 3) provine de la o construcție hallstattiană, iar în celelalte (m. 7-8 și 11) de undeva din apropierea terasei. Cel din m. 8-9 este urmarea incendiului care a mistuit sanctuarul. Lângă porțiunea nesăpată (m. 12) pentru că ea susținea peretele despărțitor al construcției interioare a sanctuarului s-au găsit trei gropi mici cu pământ ars (plan, m. 12) care nu provin de la stâlpi de lemn distruși de incendiu. În sfârșit este de notat că nivelul de călcare constă din pământ amestecat cu lut (3), așezat pe un „pavaj” subțire din sfărâmatură de calcar. Nici unde, în pofida incendiului, nu au fost descoperite urme de podină din lemn, care, dacă ar fi existat, era imposibil să nu lase resturi sesizabile arheologic. Observația privită căreia în pământul de umplutură s-au descoperit atât fragmente ceramice hallstattiene, cât și dacice (cele din urmă sensibil mai puține) conduce la concluzia că el a fost adus cel puțin parțial din alt loc. Fragmentele ceramice dacice pot să provină de la o construcție anterioară sanctuarului (puțin probabil), fie de la alta din apropiere.

Revenind la umplutura terasei, alternarea straturilor de pământ cu lut este întâlnită la Sarmizegetusa pe *Terasa a XI-a* unde însă grosimea întregii umpluturi este mult mai mare. Și acolo s-a constatat că nivelul de călcare constă din pământ amestecat cu lut¹³⁵. Nivelul de călcare pe terasă și în interiorul sanctuarului nu era același, ci de la marginea construcției exterioare se înălța cu 10-12cm, la fel de la marginea construcției intermediare din tuf și de la marginea construcției interioare. Avem de-a face, așadar, cu tot atâtea mici trepte, câte sunt încăperile sanctuarului. Sanctuarul (4, 13) s-a păstrat relativ bine cu precizarea că în zona de nord a sa și a terasei s-au prăbușit resturi din construcțiile de pe *Terasa a II-a* și din pământul ei de umplutură și că peste traseul construcției exterioare din partea de sud-est se află un pavaj de ofiolit din epoca feudală timpurie. Probabil în această epocă au fost dislocate și au dispărut unele dintre componentele construcțiilor sanctuarului. Pavajul constituia baza unui punct de observație databil, după singurul fragment ceramic descoperit pe el, în secolul al XIII-lea.

Monumentul constă din trei construcții „concentrice”: una exterioară aparent circulară, în interiorul ei alta circulară și în interiorul acesteia una cu absidă, la rândul ei segmentată în două încăperi. Pentru înlesnirea urmăririi descrierii prima va fi numită construcția exterioară, următoarea construcția intermediară și ultima construcția interioară (x și propunere de reconstituire în y).

Construcția exterioară, cum s-a spus, aparent circulară are astăzi diametrul de 19,20-19,30m. Traseul ei este marcat de un șir de lespezi de calcar și ofiolit sumar fasonate. Rareori șirul este dublu și atunci constă din lespezi mai mici. Nu s-a păstrat acest șir în

¹³⁴ Cercetările din campania 2005 nu au confirmat existența acestuia, cu toate că secțiunea respectivă a avut lăpimea de 3 m.

¹³⁵ H. Daicovicu, I. Ferenczi, I. Glodaru, E. Iaroslavski, *Cercetări în incinta sacră a Sarmizegetusei*, în *Materiale*, [XI], Oradea, 1979, p. 136 (apărut, din păcate, fără ilustrație).

sectoarele de est și parțial în cele de nord și nord-nord-vest. Lespezile au fost așezate direct pe pământul amestecat cu lut din partea superioară a terasei. Distanța între acest șir (măsurată din marginea sa interioară) și exteriorul blocurilor din construcția intermediară este de 0,80-1,20m. O astfel de variație este de pus pe seama alunecării parțiale a umpluturii terasei care a antrenat cu ea și lespezile și pe seama deranjărilor ulterioare distrugerii sanctuarului. Șirul de lespezi urmărit atent dă impresia unui poligon ale cărui laturi par să fi avut lungimea în jur de 3,50m. Multe din aceste lespezi aveau urme de arsură—mai rar cărbune—în partea superioară, ceea ce trimite spre concluzia că ele susțineau o structură de lemn și aveau menirea de a se interpune între ea și sol.

Construcția intermediară este marcată de un cerc din blocuri de tuf alb fasonate în arc de cerc. Diametrul ei este de 16,50-16,60m. Blocurile, înalte de 13-16cm, sunt fasonate foarte îngrijit pe fața dinspre interiorul construcției, pe cea superioară și pe cea exterioară. Prima și ultima prezintă spre bază un ieșind de circa 2cm de la care în jos fasonarea nu mai este atât de îngrijită. Ca urmare, această bordură marchează nivelul de călcare, altminteri indubitabil grație podinei păstrate în spațiul rămas până la șirul de lespezi al construcției exterioare. Lungimea și lățimea blocurilor sunt în parte diferite: 0,84 x 0,20; 0,90 x 0,23; 0,64 x 0,21; 0,57 x 0,21; 0,53 x 0,20 (ruptă pe lungime); 0,49 x 0,21; 0,45 x 0,21; 0,57 x 0,20; 0,55 x 0,21m.

Se constată, deci, că înălțimea blocurilor este în mod obișnuit de 0,20-0,21 m (o singură dată 0,23 și atunci la un bloc cu bordură) și că lungimea este total diferită. Atare deosebiri în lungime își au explicație în friabilitatea extrem de pronunțată a tufului alb din care au fost fasonate. Într-un singur caz s-a înregistrat o neglijență existentă în fasonare și în alte două mantelarea intenționată a feței superioare a blocurilor (5), ultima petrecută la distrugerea sanctuarului sau ulterior acesteia.

Dacă cercul de tuf era sau nu întrerupt pentru o intrare este dificil de precizat în condițiile păstrării sale incomplete. Oricum ea nu era neapărat necesară dacă se are în vedere înălțimea mică a blocurilor. Cert este însă că aceste blocuri, tocmai din pricina friabilității rocii, nu puteau susține nici un fel de suprastructură de lemn.

Construcția interioară este amplasată descentrat în interiorul celei intermediare. Ea constă din două încăperi, una patrulateră, de 7 x 6,50m, cealaltă cu absidă; distanța interioară între peretele despărțitor și curbura maximă a absidei este de 2,30m.

La baza pereților construcției sunt tot lespezi de calcar și ofiolit, dar mai mari și mai îngrijit cioplite, unele având chiar forme regulate. Și ele au fost așezate direct pe stratul de lut din partea superioară a podinei. La colțurile de sud și de est ale încăperii rectangulare s-au găsit resturile carbonizate a doi stâlpi circulari; alt stâlp în peretele despărțitor și unii cu diametrul de numai 3-4cm erau în lutul peretelui despărțitor. Acesta din urmă s-a păstrat pe lungimea de 0,7m cu lățimea de 0,20-0,23m. Este cert că a fost construit din lut bătut pe un schelet din pari de brad. Fățuiala sa, groasă de numai 1mm, s-a păstrat doar pe latura dinspre încăperea dreptunghiulară.

Pereții exteriori ai construcției interioare erau din lemn lipit cu un strat gros de lut. Prăbușirea lor în interiorul și exteriorul construcției a dus la o aglomerare considerabilă de lipitură de perete arsă și de cărbune. Podina încăperilor, păstrată puternic arsă pe unele porțiuni, consta din lut îngrijit fățuit.

Încăperea patrulateră avea două intrări, ambele plasate pe laturile lungi, una începând de la colțul de est, cealaltă de la colțul de sud. Lățimea acestora nu a putut fi precizată dar ele au fost stabilite pe baza descoperirii în aceste sectoare a trei și respectiv două balamale, unele păstrate inclusiv cu cuiele de fixare (Fig.11, sus) și a unui zăvor.

Peretele despărțitor dintre încăperea rectangulară și cea cu absidă avea și el o deschidere marcată de o barmă-prag din brad, dar păstrată numai pe 0,31m, încât lățimea

deschiderii nu se poate preciza. Oricum deschiderea era plasată la mijlocul peretelui despărțitor. Absența balamalelor, prezente în celelalte două cazuri, duce la întrebarea dacă deschiderea avea sau nu ușă. Înclinăm să credem că nu avea.

Lângă peretele median, dar în încăperea rectangulară, s-au descoperit resturile unei bârne de brad carbonizate în care se aflau înfipte piroane cu cap de lebădă. Asupra lor se va reveni.

Cât privește încăperea cu plan absidal, câtă vreme nu s-au descoperit urme de stâlpi verticali, peretele de lemn care se sprijinea pe baza de piatră curbată a fost, foarte probabil, asemănător cu laturile unui poligon.

Intensitatea incendiului care a mistuit întreaga construcție, arderea unor suprafețe considerabile nu numai în interiorul sanctuarului, ci și în afara lui, pereții de lemn lipiți cu lut ai construcției interioare și podina de lut a tuturor „încăperilor”, conduc spre concluzia potrivit căreia edificiul era acoperit. Învelitoarea a fost foarte probabil din șindrilă și proteja întregul edificiu.

Materialul arheologic, cu rare excepții, se afla în construcția interioară¹³⁶. El constă din ceramică, material de construcție și două fibule fragmentare.

Ceramica aparține categoriilor lucrate cu mâna și la roată, cea din urmă fiind majoritară. Prăbușirea edificiului a dus la răspândirea fragmentelor de vase pe suprafețe mari. Constatarea că nici un vas nu este întregibil este în măsură să indice amploarea deranjărilor ulterioare, petrecute mai ales la începutul epocii feudale. Pasta vaselor este bună la categoria lucrată cu mâna și fină la cealaltă. Este de remarcat folosirea ca ingrediente a cioburilor pisate și a nisipului la vase din ambele categorii. Arderea este bună și multe fragmente prezintă urme de ardere secundară. *Ceramica lucrată cu mâna* (6/1-7) este reprezentată de trei buze, provenind de la vase borcan, unul zvelt cu gât prelung (6/3), de un fund de ceașcă (6/2) și de trei fragmente din pereții unor astfel de vase ornamentați cu butoni circulari cu alveole (6/1), butoni circulari și brâu alveolar (6/6) și cu linii incizate (6/4). Din construcția interioară provine doar fragmentul de fund de ceașcă; celelalte s-au găsit risipite în celelalte două construcții. Fragmentele de pereți și buza din 6/5 cu toate că erau pe nivelul de călcare din sectorul de est al construcției exterioare puteau să ajungă acolo împreună cu prăbușirile de pe terasa superioară.

Ceramica lucrată la roată a fost arsă atât oxidant cât și inoxidant. Fragmentele provin de la trei fructiere (7/1-2, 6), una decorată cu linii lustruite (7/2), alta cu o perforație pe buză făcută înainte de arderea vasului (7/6). Ca urmare, perforația nu este de pus pe seama unei reparații. Toate trei sunt cenușii. Aceștia li se adaugă o buză (7/3) și un fund de cană (7/4) de la două vase diferite, un picior scund și masiv (7/7), buza unui vas de mărime mijlocie (7/8), fragmente din buza (8/1), fundul (6/8) și pereții unor chiupuri (6/9, 8/3) și de la trei vase cu guler (6/10, 7/9, 8/2). Unul dintre fragmentele de vas cu guler (8/2) și peretele de chiup (6/9) au fost găsite în construcția intermediară; toate celelalte provin din construcția interioară.

Materialul de construcție din fier cuprinde balamale, un zăvor și un cârlig, cuie și piroane.

Balamalele (9/19; 11 sus) constau dintr-o placă dreptunghiulară, curbată la mijloc; în zona curburii, pentru a mări rezistența piesei, sunt trei profilaturi, una mediană, celelalte laterale. În mod obișnuit ele sunt prevăzute cu câte patru orificii la un capăt pentru cuie. Cele din urmă aveau totdeauna floarea mare. Piesa de metal se fixa în tocul ușii. Cum toate provin de la intrările în încăperea rectangulară a construcției interioare este de dedus că fiecare ușă avea trei balamale. Analogii publicate pentru ele se cunosc din cetatea de la

¹³⁶ Peste tot unde nu se fac alte precizări, piesele arheologice provin din construcția interioară.

Costești-Cețățuie¹³⁷; altele, inedite, provin din zona Sarmizegetusei. Lângă una din intrări s-a găsit și zăvorul ușii (9/3; 12 dreapta). Cârligul acestuia intra într-un belciug de fier.

Piroanele sunt de două tipuri: cu partea superioară doar îndoită (9/6-14; 12) și cu cap de lebădă (9/15-18; 10-12). Cu toate că fac parte din materialul obișnuit de construcție ele nu au fost folosite la îmbinarea părților lemnoase ale construcției interioare. Că lucrurile stau astfel o demonstrează descoperirea bârnei carbonizate, căzută lângă peretele despărțitor, în care fuseseră bătute 18 astfel de piroane. Ele serveau, deci, pentru atârnat, la fel ca și cârligul din 9/2, care are analogii tot în zona Sarmizegetusei, dar și în lumea celtică¹³⁸. Este de subliniat că toate piroanele și cârligul au fost găsite numai în încăperea rectangulară a construcției interioare. O balama și mai multe piroane păstrau pe ele urme de substanță roșcată, culoare primită în urma incendiului. Acestea sunt și cele mai bine păstrate, încât părerea că unele materiale de construcție au fost „vopsite” cu o substanță anticorozivă câștigă în consistență.

Descoperirilor de mai sus li se adaugă o fibulă de fier (9/4), descoperită în aceeași încăpere, și alta fragmentară (12 stânga), găsită lângă bordura de tuf. Ambele sunt de schemă *Latène* târzie.

Rotița fragmentară de bronz (9/1), descoperită în spațiul construcției exterioare era în poziție secundară, căzută, împreună cu alte materiale, de pe terasa superioară.

Inventarul sanctuarului este caracteristic epocii *Latène* târzii și mai ales secolului I e.n. Oricum el nu permite stabilirea perioadei de funcționare a edificiului decât pe durata secolelor I î.e.n.-I e.n. Având în vedere însă distrugerea edificiului și incendierea sa, martelarea unora dintre blocurile de tuf ale construcției intermediare, precum și mistuirea de incendiu a celorlalte construcții din cetate și din apropierea ei, sfârșitul edificiului este de pus pe seama războaielor de la începutul secolului II e.n.. Cu cât timp înainte a fost construit nu se poate preciza.

În încercarea de a stabili destinația construcțiilor componente sanctuarului circular de la Racoș, comparația cu celelalte sanctuare circulare cunoscute până acum pe teritoriul Daciei relevă unele elemente comune de real interes.

În privința planului cea mai apropiată analogie o oferă marele sanctuar circular de la Sarmizegetusa¹³⁹. Din păcate, acest sanctuar a început a fi „dezvelit” încă din secolul trecut, încât observațiile prilejuite de diferitele etape de cercetare nu au putut fi complete. În acest context importantă ni se pare constatarea prilejuită de verificările din anul 1980 potrivit căreia construcția interioară, cu absidă, a marelui sanctuar circular avea peretele de lut mai gros decât lățimea laturii celor 34 de stâlpi de lemn care o delimitează. Dacă stâlpii erau aparenti în interior nu se poate preciza. Cert este că pe durata cercetărilor mai vechi, căzute lângă stâlpi, s-au găsit fie cuie cu capul îndoit, fie cu perforația triunghiulară. Au fost ele bătute în stâlpii aparenti, sau pe grinzi ca piroanele de la Racoș? Indiferent de răspunsul la această întrebare este de domeniul evidenței că serveau la atârnat ceva. La Sarmizegetusa porțiunea cu absidă a construcției interioare nu este separată printr-un perete de rest, dar și aici intrările sunt plasate tot pe laturile lungi, în apropierea colțurilor.

Micul sanctuar circular de la Sarmizegetusa¹⁴⁰ al cărui plan a rămas incomplet, la fel ca și sanctuarul circular de la Fețele Albe¹⁴¹ nu oferă nici o analogie pentru cel de la

¹³⁷ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, 1979, 74/2, 5.

¹³⁸ *Idem*, *op. cit.*, p. 117 și 64/1-5.

¹³⁹ C. Daicoviciu și colab., în *SCII*, III, 1952, p. 283-287; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, 1972, p. 235-240, 260-262. Cum se știe, verificările din anul 1980 au demonstrat că „cercul” de stâlpi de lemn avea 84, nu 68 cum se crezuse inițial. Fără a intra în detaliu este de menționat doar că în cele patru sectoare ale construcției circulare de lemn, delimitate tot de atâtea praguri de calcar, numărul stâlpilor este inegal.

¹⁴⁰ C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, VI, 1959, p. 336-337.

¹⁴¹ H. Daicoviciu, *Un sanctuar circular dacic la Fețele Albe*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 257-272

Racoș decât că sunt „rotunde”. Aceeași situație este și în privința sanctuarelor circulare de lemn de la Pecica¹⁴², Dolinean¹⁴³, Bradu¹⁴⁴ și Butuceni¹⁴⁵. Pe de altă parte aducerea acum în discuție a mult controversatelor construcții cu plan asemănător de pe munții Rudele, Meleia și Tâmpu ni se pare inutilă până la publicarea monografică a tuturor celor cercetate până acum¹⁴⁶.

În schimb, o altă apropiată analogie, inclusiv pentru „bordura” circulară, dar de astă dată din calcar, oferă construcția de pe *Terasa a II-a* de la Fețele Albe, încă inedită. La aceasta podina de lut a construcției circulare intermediare era ornamentată în relief¹⁴⁷, ceea ce exclude călcarea ei zilnică sau de un număr mare de oameni.

Revenind la sanctuarul circular de la Racoș și la indiciile pe care le-a oferit cercetarea sa, în privința destinației construcțiilor sale componente credem că aceea exterioară era un pridvor acoperit, fără pereți plini. Pe pietrele de la bază s-au așezat bărne orizontale în care se înfingeau stâlpii verticali, de susținere a marginilor învelitoarei și a căpriorilor ce se întâlneau în vârful acoperișului¹⁴⁸. Construcția intermediară din blocuri fasonate de tuf nu putea avea pereți, iar rostul bordurii de tuf nu era altul decât de delimitare a spațiului sacru, probabil interzis accesului laicilor. Singura construcție cu pereți plini (fără a exclude decupajele pentru ferestre) era cea interioară. Încăperea dreptunghiulară servea pentru păstrarea ofrandelor atârinate de piroane sau depuse pe podea, în vasele de lut. Vasele cu guler caracterizate prin absența fundului, pentru care nu s-a găsit încă nici o explicație utilitară convingătoare și acceptabilă sunt de pus în legătură tot cu practici rituale rămase necunoscute. În sfârșit absida, fără inventar, aici ca și în alte părți, este posibil să fi constituit locul sacru prin excelență, rezervat necunoscutei de noi divinități adorare, fără ca aceasta să implice prezența acolo a unei statui a divinității. La popoarele indoeuropene, aflate pe o treaptă similară de dezvoltare, „chipul cioplit” al divinității era de neconceput în temple. Situația este prea bine cunoscută în lumea celtică și germanică pentru a fi necesare aici exemplificările.

Cât privește originea planului acestui tip de construcții religioase, credem în continuare că el își are sorginea în construcțiile laice, cum, de altfel, s-a întâlnit peste tot în lumea antică¹⁴⁹. Frapantă rămâne constatarea că absidele atât la locuințele cu încăperi „concentrice”, cât și la sanctuare sunt orientate nord-vest sau nord-nord-vest. Evident că ea a izvorât din considerente rămase încă necunoscute pentru noi dar aceasta nu poate constitui un argument pentru catalogarea tuturor construcțiilor cu absidă drept religioase și, mai mult, cu absida ca atare preluată din lumea grecească. Într-un domeniu atât de conservator cum este religia implantările de semnificații și forme străine sunt rarissime și anevoie asimilate. În ultimă instanță absida (de fapt o construcție unghiulară de lemn în cele mai multe cazuri) putea fi și la locuințele cu un astfel de plan locul de cinstire a divinității, cum, de altfel, spații anume destinate acestui scop se întâlnesc și la alte popoare antice, iar orientarea locuințelor este solstițială.

¹⁴² I. H. Crișan, *Ziridava*, 1978, p. 98-102, 104, 106, 175.

¹⁴³ G. I. Smirnova, *Sanctuarul de lângă satul Dolinean din regiunea Nistrului mijlociu*, în *SCIVA*, 27, 1976, 3, p. 309-316.

¹⁴⁴ V. Ursachi, *Sanctuarul din ceretae dacică de la Brad. com. Negri, jud. Bacău*, în *Memoria antiquitatis*, XII-XIV, 1980-1982, p. 94-95.

¹⁴⁵ Informații 1. Nicolici

¹⁴⁶ Ultima părere apărută, potrivit căreia toate sunt sanctuare aparține lui Al. Vulpe (*Despre unele aspecte ale spiritualității dacice*, în *Thraco-Dacica*, VII, 1-2, 1986, p. 101-111). Notăm doar că la Meleia sunt patru grupări de construcții, una pe terase, celelalte trei pe coama muntelui, încât numărul lor este foarte mare și toate cele cercetate până acum sunt sezoniere.

¹⁴⁷ Ultima părere apărută, potrivit căreia toate sunt sanctuare aparține lui Al. Vulpe (*Despre unele aspecte ale spiritualității dacice*, în *Thraco-Dacica*, VII, 1-2, 1986, p. 101-111). Notăm doar că la Meleia sunt patru grupări de construcții, una pe terase, celelalte trei pe coama muntelui, încât numărul lor este foarte mare și toate cele cercetate până acum sunt sezoniere.

¹⁴⁸ Vezi reconstituirea structurii de rezistență a învelitoarelor de acest tip la I. Glodariu, *Arhitectura dacilor. Civilă și militară*, 1983, 8/2-5.

¹⁴⁹ Idem, *L'origine de la conception architectonique des sanctuaires daces circulaires*, în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, p. 249-258.

Despre divinitățile cărora le erau închinat sanctuarele circulare și cele patrulete, ca și despre ritualul desfășurat în ele nu se poate spune nimic cu certitudine¹⁵⁰. Sigur rămâne doar constatarea că din punct de vedere numeric ponderea o au sanctuarele patrulete.

IX.3.2 Sanctuarele din incintă

IX.3.2.1 Sanctuarul cu baze de coloane din tuf vulcanic

Plintele la care s-a făcut referire în nota finală a subcapitolului precedent postulau existența unui sanctuar cu aliniamente pe *Tipia Ormenișului*, fără ca locul lui să fie cunoscut la acea dată. Presupunerea de localizare a acestuia vizau terasele mamelonului, în special pe cele sudice, care l-ar fi putut adăposti oricât de mari ar fi fost dimensiunile lui. În ciuda străduințelor arheologilor, concretizate în numeroase periegeze și sondaje practicate în afara cetății, localizarea lui s-a petrecut abia la 5 ani după descoperirea primelor plinte. Descoperirea a avut loc în data de 18 iulie 1989, când pe terasele sudice dintre piciorul dealului și Pârâul Racilor (Tipiei), în punctul cunoscut de localnicii din Augustin și din Racoș și sub numele „*La Comoară*”, au fost identificate patru asemenea piese¹⁵¹. Deși trei dintre plinte se aflau pe terase foarte potrivite pentru construcții, localizarea sanctuarului în cu totul altă parte a fost sugerată de o altă plintă care în rostogolire s-a oprit într-un fag a cărui tulpină a crescut peste ea. Amănuntul ar putea fi luat drept anecdotic, dar importanța lui este remarcabilă, fie și numai pentru că el „datează” reala distrugere a sanctuarului și prăvălirea plintelor de pe Tipie, poate chiar de pe locul lor din templu: fagul trebuia să fie foarte rezistent pentru a opri plinta grea de peste 250 kg după ce aceasta parcursese aproape tot traseul de circa 350m cu o pantă aproape verticală în partea finală. Nici plintele de pe terase nu fuseseră „înghițite” de solul pădurii: cavitatea din care fusese dislocată una și care se păstra perfect nu era mai adâncă de 10 cm. Nu luăm în discuție o jumătate de plintă sub care se găseau frunze neputrezite, deplasarea petrecându-se cu ocazia tăierii pădurii. Revenind, însă, la vârsta copacului și la faptul că plinta nu a putut trece de el în cădere, suntem aproape convinși că „desăvârșirea” distrugerii sanctuarelor dacice de pe *Tipia Ormenișului* nu s-a petrecut la cucerirea romană, ci în anii 50-60 ai secolului ~~XX~~: de atunci datează toate „punctele trigonometrice” de pe înălțimile considerate strategice. În aceeași perioadă, tot teritoriul României a fost supus unei riguroase ridicări topografice, efectuată de către armată. Cu certitudine atunci au fost dezvelite plintele sanctuarelor (sigur ale celui din tuf), pietrele din perimetrul lui fiind folosite la construirea piramidei care susținea construcția de lemn, existentă încă la data descoperirii sitului (1979) la numai 5-6m NE de sanctuar (un „punct trigonometric” identic se afla și pe *Durduia*, în locul cel mai înalt din fortificația dacică, și el cu o fundație solidă din piatră locală). Afirmția este pe deplin confirmată de descoperirea pe panta opusă (spre nord) a unui număr și mai mare de plinte (7), dintre care trei erau la suprafața grohotișului și practic lipsite de echilibru stabil (ceea ce s-a și dovedit, unele „dispărând” între timp), ipostază greu de imaginat pentru resturi dintr-o construcție distrusă de romani acum două milenii. Salvarea restului sanctuarului s-a datorat pădurii existentă în acei ani pe platou: executanții lucrărilor au luat materialul din spațiile mai largi oferite de copaci, fără a se atinge de cele mici, incomode

¹⁵⁰ O propunere de atribuire a sanctuarului acum în discuție zeului Marte, la Fl. Costea, *Construcțiile sacre de la Augustin-Tipia Ormenișului și câteva dintre posibilele lor interpretări*, în *Cumidava*, 25, Brașov, 2002, p. 35 și urm.

¹⁵¹ Credem că bazele de coloană ar fi rămas încă multă vreme ascunse printr-o pădure în primăvara aceluiași an (1989) nu s-ar fi procedat la o tăiere masivă a pădurii seculare de acolo și dacă utilajele mecanizate nu ar fi răscolit profund zona. La descoperire au participat Mihail Nemeș, Gabriel Costea, Karin Schrom și Alex Stefanuc, ultimii doi elevi la Liceul „Johannes Honterus” din Brașov.

tocmai datorită desimii arborilor. Astfel s-a ajuns la bulversarea cvasitotală a suprafețelor de pe care lipsesc plintele sau alveolele de piatră de sub ele. La fel poate fi explicat și faptul că singura plintă întreagă găsită de arheologi *in situ* era încadrată de trei copaci care nu se aflau la o depărtare reciprocă mai mare de 3 metri. Copacii aveau la rândul lor vârste respectabile.

Aceeași soartă au împărtășit-o și alte monumente din incintă, fenomen asupra căruia ne propunem să poposim în partea finală a lucrării. Până atunci însă ne exprimăm părerea, care poate fi luată și ca o invitație de colaborare, că existența și punerea la dispoziția arheologilor a consemnărilor din arhivele fostului Minister al Forțelor Armate Române pot fi de un real folos în reabilitarea multor situri arheologice. Lucrările au fost deosebit de importante și de anvergură, ceea ce face foarte probabilă existența (încă) a documentației respective.

Întorcându-ne le cele patru plinte descoperite în punctual „La Comoară”, considerăm binevenită o prezentare individuală a lor, detaliile privitoare la dimensiuni și forme fiind utile concluziilor asupra monumentului; ordinea menționării corespunde celei a găsirii lor.

Plinta nr. 1, tronconică, baza mare în jos: $D_b=60\text{cm}$, $D_s=50/54\text{cm}$, $I=40\text{cm}$; plinta nr. 2, tronconică dar octogonală, lăsând impresia că nu a fost finisată: $D_b=58\text{cm}$, $D_s=54\text{cm}$, $I=30\text{cm}$, cu spărturi la bază. Sub ea erau frunze neputrezite; plinta nr. 3, păstrată aproximativ jumătate: $D_b=60\text{cm}$, $D_s=55\text{cm}$, $I=48\text{cm}$ (baza puțin deteriorată); plinta nr. 4, păstrată tot aproximativ jumătate: $D_b=70\text{cm}$, $D_s=60\text{cm}$, $I=32\text{cm}$ ¹⁵².

În anul următor au mai fost depistate alte plinte, dintre care două s-au „conservat” pe loc. Împreună cu ele s-a depozitat un disc, tot din tuf vulcanic, cu diametrul puțin mai mic decât baza mică (superioară) a plintelor. Piesa este bine finisată și în mod sigur nu avea o utilizare casnică, locul ei fiind foarte probabil în lăcașul de cult, afirmație susținută de ajungerea ei aici în același timp cu plintele, fără să putem spune care era rostul.

Ulterior, în grohotișurile de pe panta nord-estică a dealului au fost găsite alte 7 baze de coloană și un disc asemănător precedentului, dar spart. Din nefericire, între campaniile de cercetări 2001-2002, trei dintre acestea au dispărut¹⁵³.

Localizarea sanctuarului s-a făcut abia în campania 1994, când s-a început cercetarea capătului dinspre nord-vest al incintei, iar confirmarea definitivă în anul 2003. În anul 1994 au fost scoase la lumină șapte cercuri de calcar și ofiolit pe care se aflau bucăți de plinte sparte pe loc, ordonate pe două șiruri de patru, respectiv trei, și la distanțe aproximativ egale. În ultimul an menționat, când au fost tăiați ultimii trei copaci din zonă, au fost descoperite *in situ* o plintă întreagă (singura, de altfel) și o jumătate din alta¹⁵⁴. Explicația rămănerii lor pe loc, datorită șansei de a fi protejată de copaci, este valabilă numai pentru un răstimp foarte apropiat de zilele noastre, șansă pe care nu au avut-o piesele care au ajuns în grohotișuri. Protejarea lor integrală (sau a cel puțin șase șiruri transversale din partea nord-vestică) până la data construirii „punctelor trigonometrice” amintite își găsește explicația în prăbușirea peste sanctuar a unei construcții învecinate, asupra căreia se

¹⁵² Trei plinte au fost aduse la Muzeul Județean de Istorie din Brașov deoarece muncitorii forestieri intenționau transportarea lor în localitățile de baștină. Dimensiunile acestora sunt foarte apropiate celor ale plintelor de calcar de la Costești-Cețățuie, ale sanctuarului mic patrolater de aneazit de la Grădiștea Muncelului sau ale celui de la Băica Doamnei unde diferențele sensibile dintre ele privesc înălțimea (H. Daicovicu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, pp. 205, 210, 211, N. Gostar, *Cețăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 18 și urm).

¹⁵³ La descoperirea plintelor a participat ing. Paul Pavel, care a realizat și documentația foto.

¹⁵⁴ Condițiile de identificare și de localizare a acestui sanctuar sunt întrucâtva asemănătoare sanctuarului de la Costești-Blidaru, cu un plus de precizie pe Tipia Armenișului: în timp ce la Blidaru s-a descoperit numai o plmă, și aceea deplasată de pe locul inițial (I. Glodariu, în *ActaMN*, 32, 1/1, 1995, p. 123), pe Tipie s-au dezvelit zece suporturi, o plintă întreagă și una spartă la jumătate, toate pe locul lor unikal, ceea ce a permis stabilirea distanțelor dintre plinte și dintre alimente. Aceeași comparație se poate face și cu condițiile de descoperire a sanctuarului cu plinte din calcar de pe Tipie.

va insista mai târziu. Este vorba practic de o conservare asemănătoare aceleia de care s-a bucurat partea din amonte a sanctuarului circular prezentat anterior, peste care au venit materiale de pe terasa superioară.

După cum abia s-a precizat, sanctuarul este amplasat în partea dinspre Racoș (NV) a platoului, în colțul format de zidurile dinspre *Terasa I* și prăpastia nord-vestică. Suprafața viitorului edificiu a fost amenajată prin eforturi considerabile, care de altfel au vizat întreaga incintă: părțile mai joase (sudice) au fost înălțate cu piatră locală legată cu lut aduse din altă parte, și nu din porțiunea dintre sanctuar și prăpastia nord-estică deoarece acolo existau alte construcții. Depunerea materialelor s-a făcut direct peste un nivel de locuire dacică și peste cel hallstattan, în zonă fiind surprinse locuințe din ambele epoci. Suprafața rezultată nu a fost acoperită cu o podea lutuită sau cu una de lemn, ambele în măsură să lase urme arheologice dacă ar fi existat. constatare care ridică un serios semn de întrebare asupra deplasării omului pe ea. Situația nu este însă nici pe departe singulară, analogie frapantă reprezentând sanctuarul cu 60 baze de coloane de pe *Terasa XI-a* de la *Sarmizegetusa Regia*, de dimensiuni mult mai mari¹⁵⁵.

Locul sanctuarului a fost bine delimitat de celelalte edificii din incintă: suprafața lui reprezintă un dreptunghi cu nivelul de călcare mai coborât cu 1-1,20m față de aceea a construcțiilor învecinate dinspre nord-est și față de platforma dinspre sud-est pe care se află sanctuarul cu baze de coloane din calcar, separarea de acesta făcându-se printr-un „prag” din bolovani și lespezi de calcar și ofiolit fasonate pe suprafața vizibilă, prag care reprezintă în fapt capătul unei platforme care se întinde de aici până la poarta de acces pe platou. El se află la 24m depărtare de capătul nord-vestic al incintei, lungimea fiind echivalentă celei a sanctuarului.

Resturile de baze de coloane sparte pe loc, implicit cercurile-suport ale acestora, au fost așezate pe șiruri lungi paralele cu zidul dinspre terase al incintei, rândurile scurte fiind perpendiculare pe platou. Modul de așezare a plintelor este pe cât de simplu, pe atât de practic. În pavajul de calcar alb și ofiolit au fost implantate odată cu realizarea acestuia infrastructuri de piatră care se terminau la partea superioară (vizibilă acum dar nu și în antichitate) cu suporturile amintite, realizate din pietre natural plate sau astfel fasonate atunci, așezate înclinat-jos către centru. În centrul construcției alveolare a fost depus atâta pământ cât să permită o perfectă orizontalizare a feței superioare, fără ca plinta să intre în contact cu pietrele de sub ea. Partea vizibilă (acum) a alveolei se înalță cu 10-12cm de la pavaj. Adăugăm un amănunt care privește exclusiv pietrele din care sunt făcute aceste cercuri-suport: în timp ce unele nu au lungimi sau grosimi mai mari de 14-15cm (cum este și cazul plintei întregi găsită pe loc), altele au dimensiuni mult mai mari, diferența fiind sesizabilă în primul rând la grosime. Ultima remarcă este legată de necesitatea de a așeza plintele în același plan orizontal, măsură impusă la rândul ei de înălțimea diferită a bazelor, observabilă și când s-au descris cele 4 plinte. De aici se poate deduce încă o dată că suporturile (alveolele) nu erau vizibile.

Depărtarea primului șir transversal (scurt) față de zidul din capătul cetății este de numai 0,50 m, puțin mai mare fiind aceea care desparte șirul lung de zidul dinspre *Terasa I* (sud), anume de aproape 1m¹⁵⁶. Precizăm că zidul din capăt este mai înalt decât nivelul de călcare al sanctuarului cu numai 25-50cm, în timp ce spre *Terasa I* nu se observă o linie interioară de zid, pavajul terminându-se practic pe linia marginală a platoului, cu

¹⁵⁵ J. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975, p. 389 și urm

¹⁵⁶ Pentru înlesnirea unor dorite și necesare lucrări de restaurare precizăm că baza de coloană întreagă se află la 5,90-6m de marginea interioară a zidului din capătul nord-vestic al incintei și la 5,30m de plinta spartă pe loc lângă același zid, ambele pe șirul lung, de asemenea, depărtarea dintre plintă și temelia construcției circulare dinspre nord-est este de exact 6 m, în timp ce până la zidul NV-SE al construcției dreptunghiulare din aceeași parte sunt 7,50m.

sublinierea că ultimii 3,50m din lățime sunt realizați din lespezi din ce în ce mai mari, cele de pe fața exterioară depășind constant 0,60-0,70m și fiind relativ bine fasonate. Dovada că în această parte platoul nu a fost limitat spre terase de un zid propriu-zis o face tot peretele construcției prăbușite în această direcție: lipitura arsă este compactă și continuă, înfățișare pe care nu ar mai fi avut-o dacă lespezile care placau fața exterioară ar fi fost dislocate după incendierea construcțiilor de pe Tipie. În plus, pe *Terasa I* se află puține blocuri desprinse din infrastructura platoului.

Plinta descoperită în campania 2003 are, ca și celelalte de altfel, o formă tronconică. Diametrul bazei mici, ușor ovalizat probabil în timpul transportării, este de 52/57cm, în timp ce acela al bazei mari este de 65cm (dacă nu s-ar fi cioplit din muchie pentru a se așeza în alveolă, diametrul ar fi fost cu circa 10cm mai mare, poate chiar 0,80m). Tot în timpul transportului credem că s-au desprins și unele „așchii” din aceeași parte, de unde a rezultat o înălțime inegală a laturilor blocului: 22, respectiv 28cm. Nu este mai puțin adevărat că deteriorarea putea să se producă în timpul „ascuțirii” plintei la partea inferioară, formă pe care o au aproape toate.

De observat că baza de coloană acum în discuție are spre NV și SE câte o suprafață plană dar de mărimi diferite, detaliu care poate fi pus în primul rând pe seama formei blocului folosit în carieră. Observația nu este singulară, câteva dintre bazele de coloană ajunse la poalele dealului având o formă geometrică asemănătoare sau apropiată; plinta nr. 2 avea chiar o formă octogonală, lăsând impresia (ca și cele cu fațete) că nu a fost terminată, amănunt care iarăși nu este lipsit de importanță pentru o discuție despre o eventuală refacere a edificiului. Există și plinte confecționate din două bucăți, care prezintă pe înălțime un profil în „L”. Procedul nu mai poate fi explicat prin forma blocului din care a fost confecționată plinta, ci prin măsura de a se ușura transportarea pe Tipie. Greutatea pieselor avea în aceste cazuri raportul de 3:1, sfertul „decupat” fiind așezat ultimul.

Este sigur că toate bazele de coloane au fost confecționate în carieră și nu în cetate sau în apropierea ei. Nu cunoaștem însă cu exactitate în care dintre carierele existente atât pe partea dreaptă a Oltului (3), cât și pe cea stângă (una, în marginea localității Mateiaș, rămasă în activitate până în epoca modernă, care ni se pare cea mai probabilă). Nu excludem însă nici posibilitatea ca atelierul să fi funcționat în cariera despre care în monografia Racoșului de Jos se vorbește de „pietre mici de moară” neutilizate de localnici, care nu pot fi decât rășnițe dacice. Aceeași situație se întâlnește în incinta și la poalele *Cetății lui Mihai*, unde s-au descoperit peste 30 de asemenea piese dar unde nu este carieră de tuf.

La data publicării în limba germană a acestui sanctuar¹⁵⁷ nu am considerat utilă o împărțire a plintelor pe dimensiuni și nici nu am susținut posibilitatea existenței a două sau a mai multe sanctuare. Descoperirea între timp a încă unei plinte cu baza mare de 70cm a fost de natură să ne determine a admite această posibilitate. Aceasta pentru că și alte date numerice au suferit modificări: maxima de 70 cm a diametrului bazei nu mai este insolită (un exemplar are chiar 80 cm), ea fiind măsurată pe două piese, la care adăugăm variația de înălțime de la 22 la 48cm, spre deosebire de 28 și 42cm măsurate anterior. Diametrul superior se înscrie între 52 și 60cm. Dacă înălțimea nu poate fi decisivă în a susține că plintele provin din două sanctuare, ea putând fi reglată cu lespezile mai groase sau mai subțiri despre care s-a vorbit, diferența între diametre ni se pare de luat în seamă. Nimic nu exclude posibilitatea ca edificiul să fi cunoscut două faze de construire și, implicit, de funcționare, fără ca motivul și momentele distrugerii primei construcții și acela al refacerii

¹⁵⁷ Florea Costea, Angelica Bălos, Lucica Scurtu, *Das rechteckige Sanktuar mit Säulensockel aus Vulkantuff von Racoș-Tipio Armenişului*, în *Daco-Getii*, Deva, 2004, p. 321 și urm.

să poată fi precizate (oricum, în răstimpul dintre domnia lui Burebista și cucerirea romană). Variația dimensiunilor plintelor, chiar dacă în ansamblu ele se înscriu unor limite rezonabile, reprezintă un serios argument în privința existenței unui sanctuar cu plinte din tuf vulcanic cu două etape de funcționare. În acest caz, plintele cu bazele de câte 70cm sau mai mult aparțin fazei a doua, acesta fiind diametrul celei găsite pe loc în 2003. Este vorba, în fond, de o problemă de „stratigrafie”, cercurile-suport cu dimensiuni mai mici aparținând monumentul vechi.

Modul de așezare a plintelor este impus de infrastructura preexistentă pe locul respectiv. Astfel, pe primul șir scurt de lângă zidul cetății, dezvelit în 1994, plinta dinspre interiorul platoului s-a depus pe un cerc de pietre mici de calcar (în plan îndepărtat), în timp ce următoarele două se sprijineau pe lespezi groase de calcar, sub care s-a așternut pământ. Pentru prima plintă dinspre *Terasa I* însă a trebuit ca în cele două straturi de pietre de calcar folosite la nivelarea platoului să se adâncească o alveolă în care s-au așezat lespezi de calcar înclinate. În aceste alveole, la data descoperirii se aflau spărturi de plinte din tuf, cu ajutorul lor făcându-se de fapt prima localizare a sanctuarului.

Detalii asupra infrastructurii plintelor a oferit în primul rând cea găsită *in situ*. Prin degajarea unei suprafețe de 2 x 2m s-a putut vedea că sub ea există o fundație compactă din pietre amestecate cu lut (nu așezate în straturi) care are la partea de sus o albiere asemănătoare celor descoperite anterior, realizată din lespezi de calcar și ofiolit. Partea superioară a acestor lespezi, circulară, depășea în medie cu 10cm nivelul pavajului. În alveolă era depusă plinta, pe un strat de pământ, după ce partea ei de jos (muchia) fusese cioplită pentru a se adapta cavității.

Ca și în cazul bazelor de coloane din calcar, substructura de piatră pare exagerată pentru un edificiu a cărui elevație nu s-a găsit. Masa plintei ar fi fost susținută și împiedicată să se deplaseze numai de pavaj și de alveolă.

Revenind la organizarea sanctuarului, precizăm că pe același șir scurt cu baza de coloană menționată există un cerc-suport către *Terasa I* și o jumătate din alta spartă pe loc către nord-est, ambele la câte 2,45m depărtare de ea, măsurat din centrul lor. Pe șirul lung, distanța dintre plinta întregă și cercurile-suport cu spărturi de plinte pe ele este de 1,80m¹⁵⁸, verificarea făcându-se de la plinta întregă spre NV, direcție pe care mai sunt trei suporturi cu plinte sparte pe ele.

După dezvelirea întregului ansamblu au rămas perfect vizibile locurile a 10 plinte sparte pe loc, o plintă întregă și una pe jumătate. Imaginea conduce spre concluzia că avem de-a face cu un edificiu cu trei plinte pe șirul transversal, în timp ce pe șirul lung, dat fiind interspațiul de 1,80m, puteau încăpea 10 plinte. Este foarte posibil ca aliniamentul lung să fi avut numai 6 baze de coloană, construcția fiind asemănătoare „sanctuarului mic” de pe *Terasa XI-a* de la Grădiștea Muncelului, deosebirea constând doar în faptul că acela este din calcar¹⁵⁹. În această situație, lungimea lui putea fi de 10,80-1 lm iar lățimea de cel mult 6m

Facem însă precizarea că acestea sunt dimensiunile din ultima fază de funcționare. După cum s-a văzut când s-a început prezentarea monumentului, la data dezvelirii primelor

¹⁵⁸ Afirmația noastră mai veche că între centrul spărturilor de plinte sunt 3,50-3,75 m se datorează absenței unora dintre cercurile-suport ale acestora (Florea Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane*, Brașov, 2002, p. 195).

¹⁵⁹ Ștefan Ferenczi, *Sanctuarul vechi mic*, în *Materiale*, X, 1973, p. 63-65 și 2; E. Iaroslavschi, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 453 (pentru inventarul sanctuarului); H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 209 și 51/1; I. H. Crișan, *Burebista*, 1975, p. 209 cu bibliografia anterioară. Pentru sanctuare cu compunere de 10x4 coloane pe rânduri vezi sanctuarul V de la *Sarmizegetusa Regia* și pe cel de la Piatra Craivii (Vasile Moga, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 109 și urm.; *Daco-Geții*, Deva, p. 79-81). Pentru alte dispoziții vezi H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 205 și urm.; I. H. Crișan, *Spiritualitatea*, p. 176 și urm.; Dinu Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984, p. 51 și urm.; N. Gostar și colab., în *Sesiunea de comunicări*, I, 1971, p. 418 și urm.; N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, 1969, p. 33 și urm. (pentru Bătea Doamnei) etc.

cercuri-suport cu resturi de plinte sparte pe ele, pe șirul scurt *existau patru asemenea „construcții”* (s.n.). Considerăm că amănuntul este un argument decisiv în susținerea că în faza I sanctuarul a avut *patru* șiruri lungi a câte 10 plinte: două își aveau locul în spațiul dintre plinta întreagă și fundația construcției circulare învecinate, până la care s-a precizat că sunt 6 m, unul este cel al plintei întregi, al patrulea rând eșalonându-se spre terase, pe linia cercului-suport apropiat, din aceeași imagine. În felul acesta, lungimea de 24m a platformei pe care este amplasat sanctuarul își găsește explicația și utilitatea logică¹⁶⁰, sanctuarul din faza I având 10 x 4 plinte și dimensiunile de 17,50-18m x 8,50-9m, iar cel din faza a II-a 6 x 3 plinte¹⁶¹. Orientarea frontului lung al sanctuarului este NV-SE, mai exact 320°.

Fazele I și a II-a se pare că au fost precedate, pe același loc, de o construcție tot cu aliniamente, dar din lemn. Afirmatia are drept temei descoperirea în decursul cercetărilor a două gropi cilindrice cu diametrele de 0,80m și adânci de aproape 70cm, în care se păstra lemn carbonizat. Situarea lor, una spre colțul platoului, cealaltă practic pe al doilea șir scurt dinspre nord-vest al sanctuarului de tuf, nu permite integrarea într-un plan anume sau precizarea unor distanțe între tamburii sau coloanele din lemn. Confirmarea existenței unui asemenea lăcaș de cult ar reprezenta, teoretic vorbind, un argument în susținerea că în zona nord-vestică a incintei se poate vorbi despre un sanctuar cu coloane din lemn anterior celui cu plinte din tuf vulcanic. Suntem însă conștienți că pe baza celor doi stâlpi carbonizați nu se poate susține existența pe Tipia Ormenișului a unui astfel de edificiu. La fel ne îndoiim de prezența unui sanctuar de lemn la Barboși și de funcționarea în epoca romană a unui sanctuar la Panic, lângă limesul roman, situație contrară celei din Gallia sau din alte provincii, unde romanii au interzis de la început credințele și practicile religioase ale autohtonilor¹⁶².

Inventarul mobil aflat în perimetrul sanctuarului este deosebit de sărac, iar cel existent nu poate fi în nici-un caz legat de vreo activitate cotidiană civilă sau culturală desfășurate pe loc. Faptul poate să însemne că un inventar de utilitate cultică nici nu mai exista în ultimele clipe ale înclășării armate, el fiind recuperat și ascuns în speranța refolosirii după victorie (sau, pur și simplu, pentru a nu cădea în mâna inamicului, ceea ce în credința dacilor ar fi echivalat atât cu înfrângerea lor, cât și, cu umilirea zeității protectoare). Dacă inventarul ar fi existat, acoperirea lui de pereții construcției învecinate l-ar fi protejat integral (sau măcar în zona în care în anul 2003 au fost găsite cele două plinte). La fel ar fi trebuit să se conserve o podea din lemn sau una lutuită, dar mai ales urmele arheologice ale unei construcții înconjurătoare sau ale elevației sanctuarului însuși, ceea ce nu s-a observat în nici-o zonă a construcției¹⁶³.

Puținele obiecte recoltate constau din fragmente ceramice dacice de la vase lucrate cu mâna sau la roată (între cele din urmă și o buză „în trepte” de la un chiup roșu) și hallstattiene, și unele și celelalte antrenate cu pământul adus pentru nivelarea stratului ultim de pietre de calcar (facem precizarea că toate materialele inventariate ca provenind din *Suprafața*_{1 2003} sunt din pământul de umplură, cele pomenite mai sus aflându-se pe pavaj).

¹⁶⁰ Florea Costea, *ReArhBI*, Brașov, 2004, p. 116. Analogiile pentru o dispunere similară a plintelor nu lipsesc: Piatra Craivii (I. Berciu, în *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, p. 51); V. Moga, în *Studii dacice*, 1981, p. 109 și urm.) etc.

¹⁶¹ Fl. Costea, *Rep.ArhBV*, p. 116.

¹⁶² Al. V. Matei, în *Materiale*, 1980, p. 240 și urm. După descrierea autorului, sanctuarul a cunoscut cel puțin două faze: Strabon, IV, 5, N. Gostar și colab., în *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie*, I, București, 1971, 2, Silviu Sanie, *Cetățile geto-dacice de la Barboși (II)*, în *Arheologia Moldovei*, 12, p. 62 și urm și G, p. 63. Tocmai descrierea și inventarul („nefiresc pentru un edificiu de cult”) ni se par potrivnice includerii acestei construcții în rândul celor sacre.

¹⁶³ O propunere de reconstituire a unui edificiu exclusiv din lemn (pereți și acoperiș) s-a făcut pentru sanctuarul II de andezit (sanctuarul C) de la Grădiștea Muncelului (I. H. Crișan, *Spiritualitatea*, p. 186).

Nici piesele din metal nu sunt numeroase: o scoabă din fier (care poate proveni și de la o casă preexistentă), o piesă turnată din *plumb* (s.n.) pentru care nu am găsit analogii între artefactele sau lingourile dacice, ea putând fi destinată unui viitor aliaj sau folosită în alt scop și o fibulă fragmentară, din bronz. Importantă pentru datarea construcției este numai ultima piesă menționată. Este vorba despre arcul unei fibule foliforme, aplatizată și cu o canelură longitudinală pe mijloc, găsită pe pavaj chiar lângă plinta întregă. Fibula se încadrează în *Tipul 4* stabilit de către Aurel Rustoiu (*Orlea-Maglavit*) și are o analogie perfectă la Kostolač. Tipul respectiv este datat în special în prima jumătate a secolului I î. Hr.¹⁶⁴, în cronologie relativă făcând „legătura între exemplarele de tip *Latène B2-C* și fibulele cu scut rombic”¹⁶⁵. În mod fericit, fibula de pe Tipia Ormenișului permite datarea începutului sanctuarului cândva în timpul domniei lui Burebista¹⁶⁶. Încetarea funcționării lui este implicit legată de cucerirea Daciei de către romani, iar distrugerea lui iremediabilă în deceniile șase și șapte ale secolului XX.

IX.3.2.2 Sanctuarul cu baze de coloane din calcar

Acest sanctuar a fost construit între poarta cetății și sanctuarul cu plinte din tuf vulcanic, zonă care ocupă 28 m din lungimea platoului. Primele secțiuni care au traversat suprafața lui au fost *S_{II}* și *S_{III 1982}* și *S_{IV}* din 1996, fără ca atunci să fi fost dezvelite elemente din construcție. Explicația constă în faptul că *S_{II 1982}* a trecut printre rândurile de plinte, în timp ce *S_{III}* din același an și *S_{IV 1996}* au fost amplasate în sectoare care nu mai conservau plinte sau suporturi ale lor. În secțiunea din 1996 au fost semnalate doar lespezi de gresie cenușie care ulterior s-au dovedit a avea o legătură cu sanctuarul.

Secțiuni sau casete în care s-au identificat și interpretat ca atare elemente arhitecturale au fost *S_{VIII 1999}* și *S_{I 2001}*. Prima a permis dezvelirea unei „cutii” de piatră și a două suporturi circulare de plintă, iar cealaltă urmărirea marginii nord-vestice a platformei pe care s-a construit sanctuarul, respectiv parapetul ce îl desparte de cel cu baze de coloane din tuf vulcanic. Certitudinea existenței lui au adus-o Secțiunile *III-VII* din anul 2001 și unii dintre martorii care le despărteau. În *S_{IIIb}*, pe pavaj, se aflau blocuri de calcar provenite din plinte dar deplasate de pe locul lor și lespezi de gresie similare celor semnalate în *S_{IV 1996}*, o altă lespede fiind în *S_{V 2001}*. Confirmarea definitivă și începerea localizării plintelor s-a făcut odată cu demontarea unora dintre martorii, în principal a acelora dintre *Secțiunile III-IV* și *III-V*. În primul caz s-a dovedit că movilița de pietre dintre m 5,40 și m 6,30 era de fapt o plintă de calcar deteriorată dar rămasă pe loc. Atunci au putut fi interpretate corespunzător și alte cercuri-suport și lespezi de calcar aflate în dezordine și care nu puteau proveni din construcții. În suprafața acelorași secțiuni sau în martorii existau mici „platforme” de piatră identică aceleia a pavajului, dar cu 5-10cm mai înalte, care nu depășeau în suprafață 1 m² (în *S_{IV}* sunt două, câte una în *S_{III}* și *S_V* și în martorul dintre ele; cea din *S_V* era rotundă). Cercuri-suport sau doar arcuri de cerc din piatră asemănătoare celor din sanctuarul de tuf s-au găsit în *S_{VI}* (între m 3,40-4,25 și m 6,40-7,10) alături de care se aflau și spărturi de plinte. În martorul dintre *S_{VI}-S_{VI}*, între m 5,40 și 6,30 se afla o altă plintă spartă pe loc, rămasă sub forma unei movilițe de piatră mărunțită. Indicii la fel de clare s-au înregistrat la demontarea martorului dintre *S_{III}* și *S_{V 2001}*. În m 1, un suport de plintă în jurul căruia se vedea perfect un cerc de pietre mai mici; între m 2,10 și 3,30, un alt cerc, și el întreg. În acesta s-a găsit

¹⁶⁴ P. Popovic, în *Sbornik narodnog muzeja*, XIV/1, Beograd, 1991, p. 319 și urm

¹⁶⁵ *Ibidem*. Vezi discuția la A. Rustoiu, *Fibulele din Dacia preromană (sec. II î. e. n. - I e. n.)* București, 1997, p. 37-38 și 25/8 cu bibliografia.

¹⁶⁶ O situație similară este în sanctuarul circular de pe terase, unde au fost găsite două fibule din fier caracteristice *La Tène*-ului târziu (I. Glodanu, Fl. Costea, *op. cit.*, cu exemplarul întreg în 12, dreapta-jos).

prima plintă rămasă pe loc și aproape întreagă. Era evidentă absența părții superioare, fără ca pe cea păstrată să se observe urme de martelare, ceea ce poate însemna că piatra s-a erodat în timp, mai ales că parte din ea se afla deasupra nivelului actual de călcare¹⁶⁷. De înălțime relativ redusă, blocul prezenta mai multe fisuri. În momentul descoperirii avea diametrul superior de 85/95cm și înălțimea de 38-40cm, de unde se poate deduce că era destul de înaltă. Ca și în cazul celor din tuf, și aici avem de-a face cu o plintă așezată pe o bază inelară¹⁶⁸. Între m 4,80-5,70, pe aceeași direcție (NE-SV), într-un cerc de pietre și în afara lui se păstrau spărturi din altă plintă.

Interesant este modul de așezare a plintelor, operațiune care adoptă soluții în funcție de condițiile oferite de infrastructură. Astfel, pentru plinta care a suprapus locuința incendiată din *S_I2004* s-a construit o fundație alveolară din pietre mari de calcar legate cu lut, cu grosimea (înălțimea) de 35 cm și cu un diametru de 1,25m. Fundația are formă alveolară și la partea superioară, panta spre centrul ei creându-se prin așezarea în unghi a lespezilor de calcar al căror capăt neîngropat se constituia într-o „plintă” cu câțiva cm mai înaltă decât pavajul înconjurător, din care rezulta baza inelară. În alveola superioară se așternea din nou pământ, în care se „înfigea” plinta. Termenul este pe deplin justificat deoarece, ca și în cazul celor din tuf, plintele de calcar aveau muchia inferioară cioplită într-un unghi care le asigura asamblarea cu suportul. Formă și dimensiuni identice a avut fundația plintei învecinate, către terase, dispusă tot în perimetrul fostei locuințe, cu deosebirea că ea este puțin mai înaltă (40cm).

Aceste fundații alveolare din piatră nu sunt caracteristice doar sanctualelor de pe Tipia Armenișului, substrucții de piatră și pământ, inclusiv (dar întâmplător) cu grosimea acestora fiind demult cunoscute în mai multe locuri, cel mai adesea reținându-se asemănarea cu *sanctuarul V* de la Grădiștea Muncelului¹⁶⁹. În schimb, la plintele care s-au plantat în zone în care organizarea platoului s-a făcut prin suprapuneri de straturi de piatră și lut, substructura alveolară a devenit inutilă, din anatomia ei păstrându-se doar concavitatea în care se așeza plinta (baza inelară).

Măsurarea distanței dintre plinta aproape întreagă și alte două suporturi a permis constatarea că între primele este o depărtare ce nu depășește 2,40m, neputându-se susține că suporturile sunt contemporane (vezi în continuare). Între aceeași plintă și primul suport dinspre NV este o depărtare de 2,65-2,70m. Împreună cu alte două suporturi, plinta se înscrie pe direcția NE-SV. Precizăm că acest aliniament se află exact la 20m depărtare de peretele nord-vestic al cazărzii și la 9m (în aceeași direcție) de poarta cetății.

În *S_{III}2001*, în fața bordurii „cruțate” în piatră spre prăpastie, a fost dezvelit un rând de lespezi de bazalt, rocă inexistentă pe Tipie sau pe dealurile învecinate, ea fiind adusă din carierele de peste Olt. Lăsând la o parte insolitul respectivei roci pe mamelon, se cuvine remarcat că rândul de lespezi (care trece și în *S_{II}*) nu își găsește o motivație constructivă pe loc: cu ocazia „cruțării” bordurii dinspre prăpastie, la data când s-a amenajat infrastructura viitorului sanctuar, stânca din incintă a fost applatizată pe o lățime de 4-8m, suprafața rezultată devenind ideală pentru orice elevație. Se poate spune chiar că o temelie din lespezi ar fi șubrezit rezistența construcției. De aici se desprinde concluzia că respectivele lespezi aveau menirea de a marca o latură a unui spațiu cu o destinație clară, anume limita de NE a ariei afectată sanctuarului, și nu una constructivă.

La conturarea planului sanctuarului au contribuit în special *S_I2001* și *S_I, S_{III}2004*. Prima a fost deschisă între ultimii m ai *S_{II}1982* și *Terasa I*, în perimetrul ei fiind adâncită

¹⁶⁷ În incintă existau zeci de asemenea „excreșcențe” calcaroase, pe care turiștii le foloseau drept locuri de popas.

¹⁶⁸ Evenimentul s-a petrecut în data de 17 iulie 2001, plinta fiind dezvelită de către A. Bălos.

¹⁶⁹ L. H. Crișan, *Spiritualitatea*, p. 189.

până la stâncă $S_{III-2004}$, în timp ce S_I din acest ultim an a fost amplasată în fața șirului de plinte pomenit mai sus. În S_{I-2001} au fost evidențiate: la 1,50m de la capătul secțiunii o altă bază de coloană similară celei descoperită în 2001, și ea spartă pe loc și rămasă cu partea cea mai mare în alveola-suport; pe acest pavaj se văd clar alte trei suporturi, cu precizarea că nu sunt perfect aliniată, amănunt care se va dovedi important pentru conchiderile privitoare la înfățișarea și fazele construcției. În schimb, plinta spartă pe loc este așezată exact pe șirul celei aproape întregi și la o depărtare de 8,40m de ea. „Diametrul” ei superior (actual) este de 85/95cm iar înălțimea de la cercul-suport de 20-25cm. Exfolierea a produs o „dilatare” a piesei cu câțiva centimetri, în antichitate ea putând să aibă diametrul de aproximativ 80cm. În direcția celeilalte plinte spartă pe loc, în marginea $S_{II-1982}$ și la circa 2,10m se găsește un alt suport circular. Corelând aceste detalii cu ecartul de 5,70m dintre plintele considerate întregi, rezultă că între ele se aflau încă două baze cu același interspațiu, adică de 1,90m; celelalte două plinte se aflau de o parte și de alta a celor aproape întregi, una spre terase, cealaltă spre prăpastie. Deoarece aproape toate acestea (cu excepția cutiei de piatră și a celorlalte două suporturi din $S_{VIII-1999}$) se aflau pe direcția NE-SV, pentru care există reperul de lespezi de bazalt din marginea prăpastiei, inițial s-a presupus că tocmai spațiul dintre *Terasa I* și aceste lespezi (prăpastie) era dedicat sanctuarului, cu frontul lung pe această direcție; constatarea că pe porțiunea dăltuită orizontal nu s-au observat plinte (fragmentare sau întregi) și nici suporturi (eventual adâncite în rocă) nu se opunea presupunerii atâta vreme cât plintele ar fi putut fi așezate direct pe stâncă și ușor de împins în prăpastie la data cuceririi romane sau ulterior. În acest caz însă, după cum deja s-a remarcat, comunicarea de orice fel între zona cazărmii și aceea a sanctuarului de tuf ar fi fost complet întreruptă. Chiar dacă sanctuarele ar fi fost parțial contemporane. nu credem că printr-un lăcaș de cult scos din uz (dacă ar fi fost cazul) s-ar fi acceptat un flux pietonal, din rațiuni ușor de înțeles. Așadar, o suspiciune asupra extinderii sanctuarului pe toată lățimea platoului exista de la început, în situația în care acesta trebuia să aibă 10 x 4 rânduri de plinte; este verosimilă însă o variantă cu șase plinte pe șirul lung, probată prin cele cinci existente și prin cea absentă dintre nr. 2 și nr. 4 și tot cu patru pe șirul scurt. În acest caz, sanctuarul ocupa doar porțiunea din platou înălțată cu piatră locală și pământ, în timp ce suprafața cu stâncă aplatizată era destinată tocmai comunicării dintre extremitățile lungi ale incintei. Așadar, avem un prim plan cu 6 x 4 plinte, cu frontul lung pe direcția NE-SV (50°) amplasat între zidul de incintă dinspre sud și de șirul de lespezi de gresie surprins în mai multe secțiuni, dispus tot pe direcția NV-SE (plintele accentuate).

Această variantă, deși nu poate fi integral susținută cu elemente de construcție, nu poate fi scoasă din discuție. Considerarea ei ca singur sanctuar de calcar este însă infirmată de cel puțin trei realități peste care nu se poate trece: cutia de piatră și suporturile de plintă din $S_{VIII-1999}$, „nealinierea” unor suporturi din $S_{III-VII-2001}$ și, mai ales, prezența unor cercuri-suport duble, dintre care unele (cele mai vechi) pătrundeau sub plintele sparte, care în mod firesc aparțin unei faze mai recente; în acest fel se explică și depărtarea de 2,40m dintre două plinte, singulară de altfel. În această situație, sanctuarul din prima fază, cu depărtarea de 2,40m între plinte pe șirul scurt și de 1,90m pe șirul lung orientat NE-SV, avea dimensiunile de aproximativ 13 x 9m. Ulterior platforma a fost lățită cu aproape 3m și prelungită spre NV cu circa 10m, cu scopul de a permite amplasarea construcției augmentate, care de această dată are frontul lung pe direcția NV-SE (320°), într-o compunere de 10 x 6 plinte, cu analogie în sanctuarul de andezit de pe *Terasa a X-a* de la Grădiștea Muncelului¹⁷⁰. Dimensiunile lui de aproximativ 22 x 11,50-12 m se înscriu

¹⁷⁰ Discuția asupra lui, cu bibliografia, la H. Daicovicu, *Dacia*, p. 210. Despre același sanctuar I. H. Crișan crede că este vorba de o dispunere pe 10 x 4 șiruri (*Spiritualitatea*, p. 188 și urm). Câte 6 tamburi pe șirul scurt au și sanctuarele patrulete III și IV din

armonios în platforma de 28 x 13 m dintre poartă și sanctuarul cu plinte din tuf, între *Terasa I* și des-amintitul șir de lespezi de gresie. Foarte important este faptul că primul șir de șase plinte dinspre SE (poartă) din forma veche rămâne pe loc, noile șiruri lungi pornind de aici spre NV până la sanctuarul din tuf vulcanic, „încadrând” cutia de piatră, dovadă în acest sens fiind suporturile de plinte din apropiere. În această fază, depărtarea între plinte pe șirul lung s-a extins la 2,70m. Spațiul dintre sanctuarul nou și lespezile de bazalt de lângă prăpastie și-a păstrat destinația avută și în vremea sanctuarului de 6 x 4 plinte, anume de comunicare între aceleași extremități ale platoului. Distanța între plinte rămâne cea din prima fază.

După cum abia s-a afirmat, singurul șir de plinte care rămâne pe loc în ambele variante este cel dinspre SE (poartă), cu șase piese. Pe baza lui s-ar putea afirma că în prima fază sanctuarul a avut 7 x 6 sau 6 x 6 plinte pe rând, asemănător aliniamentelor III și IV de la Costești¹⁷¹. Varianta este într-adevăr ispititoare și nu trebuie omisă, deși nu poate fi susținută cu argumente indubitabile. Facem precizarea că și în acest caz un număr de suporturi de plinte (cinci sau șase, pe o suprafață de aproximativ 150m²) rămân în afara planurilor sanctualelor. Este posibil ca tocmai acestora să le aparțină cercurile-suport de sub actualele plinte, situație în care șirul de pe direcția NE-SV se deplasează cu 5-7° spre N. Avem de-a face, așadar, cu minimum trei faze ale sanctuarului cu aliniamente din calcar, prima imposibil de reconstituit.

Amplasarea în această zonă a sanctuarului (sanctualelor) de calcar a coincis cu distrugerea violentă a construcțiilor preexistente, civile sau nu, confirmarea venind cel puțin din două surse: pe de o parte construcțiile incendiate din S_7 și $S_{III\ 2004}$ care împreună cu concentrările de lipitură de perete și de ceramica arsă secundar semnalate în $S_{II\ 1996}$ și în $S_{III\ VII\ 2001}$ fac dovada existenței unui mare număr de locuințe de suprafață, iar pe de altă parte de dezvelirea în $S_{III\ 2004}$ a unui zid dintr-o construcție de mari dimensiuni, compartimentată, căreia nu i s-a găsit o explicație acceptabilă și nici stabili planul exact. De remarcat este nu numai distrugerea lor foarte violentă și prin incendiere, ci și simultaneitatea acestui act pentru întregul platou și terasele Tipiei.

O prezență insolită în arhitectura sanctuarului din faza a doua este cutia de piatră din capătul nord-vestic, situată la jumătatea lățimii edificiului La o depărtare de 3,85m față de marginea platformei, „cista” este construită din lespezi de calcar cu laturi mai mici de 40cm. Foarte probabil dreptunghiulară în antichitate, cutia are acum forma literei U, cu deschiderea spre terase. A fost construită concomitent cu amenajarea pavajului, lespezile fiind implantate cu 23cm în acesta (adâncime măsurată în interiorul ei), în timp ce cota superioară a bordurilor este cu 13-15cm mai înaltă decât pavajul.

La începutul cercetării zonei, când doar cutia a fost scoasă la iveală, am presupus că avem de-a face cu un suport de stâlp de lemn dintr-un ansamblu de barăci, bazați și pe descoperirea pe pavaj a unor vârfuri de săgeți și călcâie de lance. Odată cu descoperirea de plinte sau suporturi de plinte într-o suprafață care include și „cista”, destinația prezumată nu se mai justifică. Schimbarea destinației acesteia este susținută de mai mulți factori, dintre care reținem: apartenența constructivă la edificiu, dimensiunile neobișnuite pentru o temelie de stâlp (1,15 x 0,85m, fără a se ține cont că din partea „deschisă” pot lipsi una sau mai multe lespezi); nici forma nu este caracteristică pentru un stâlp.

În situația dată suntem înclinați să credem că această cutie de piatră poate fi considerată piesă a sanctuarului și, probabil, *depozitarul* ofrandei adusă zeului adorat.

cetatea dacică de la Costești (D. M. Teodorescu, *Cetatea dacică de la Costești*, în *ACMIT*, II, 1929, p. 281 și urm, cf și H. Daicovicu, *Dacia*, p. 206, Pl. XXV).

¹⁷¹ H. Daicovicu, *op. cit.*, p. 206 (*apud* D. M. Teodorescu).

Ofranda putea fi depusă fie direct în cutie, fie (mai puțin probabil) într-un alt recipient introdus în ea; cutia putea avea sau nu un capac, din piatră sau din lemn. Consacrată ofrandei, *mutatis mutandis*, ea ar fi putut avea o funcție asemănătoare piroanelor terminate în „cap de lebădă” semnalate în sanctuarul circular. Nu excludem posibilitatea ca deasupra cutiei să se fi așezat un vas în care să se depună ofrande, inclusiv să se ardă substanțe sau plante (mirodenii), așa cum susținea Hadrian Daicoviciu, cu deosebirea că el își imagina că arderea se petrecea în vase de piatră așezate pe discuri¹⁷². Este puțin probabil ca în spațiul din jurul cutiei să se fi desfășurat procesiuni¹⁷³. Improbabilă este utilizarea cutiei ca suport sau depozitar al „chipului cioplit” al zeității protectoare, practică neatestată literar, dar nici arheologic în sanctuarele daco-getice, spre deosebire de situația din lumea celtică și germanică¹⁷⁴. Plauzibil este ca ea să îndeplinească rolul vetrelor din construcțiile centrale, absidate sau nu. Nu excludem nici analogia funcțională cu discurile găsite împreună cu plintele din tuf vulcanic, deși utilitatea acestora rămâne nedemonstrată. Cea mai apropiată analogie, inclusiv ritualică, o vedem în „îngrămădirea de pietre” cu dimensiunile de 2,15 x 1,15m din centrul sanctuarului circular dacic de la Fețele Albe, chiar dacă Hadrian Daicoviciu nu a propus vreo utilitate a acesteia. O rememorare a imaginii de acolo (3 și 4), dublată de lecturarea atentă a afirmației: „excepție face numai o lespede de calcar, așezată în dungă, lungă de 51cm și groasă de 7cm, care *închide* (s.n.) spre VNV suprafața cu pietre. Legătura între această lespede și grămada de pietre nu este însă deloc sigură, căci ele sunt despărțite de un spațiu gol de aproximativ 40cm”¹⁷⁵.

Atât detaliile descriptive, cât și precauțiunea învățatului clujean, în sensul că lespede s-ar putea să nu aparțină ansamblului de pietre, ni se par a conține tocmai argumentația contrariului, construcția de pe Tipie având la rândul ei deschidere completă în capătul de sud, ceea ce presupune măcar că nu mai este vorba despre o întâmplare. Și mai importantă ni se pare prezența acestor construcții în ambele tipuri de sanctuare, fapt ce conduce la concluzia dacă nu a identității, cel puțin a apropierii sensului funcției lor ritualice în oricare dintre tipurile de edificii religioase, deși nu poate fi vorba despre adorarea aceleiași zeități.

Este de presupus că în ambele faze sanctuarul era închinat aceluiași zeu, al cărui nume nu îl cunoaștem dar care cerea jertfe. Afirmația poate fi argumentată de cârligele din fier descoperite pe pavaj în secțiunile din anul 2003, piese care au analogii și în alte lăcașuri de cult¹⁷⁶.

Surprinzătoare, ca și în cazul sanctuarului din tuf vulcanic, este absența oricăror urme arheologice care să susțină existența unei construcții perimetrare sau aparținătoare edificiului însuși, cu sau fără acoperiș.

¹⁷² H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 210 și XXVII

¹⁷³ Probabilitatea este de luat în discuție, mai ales că asemenea „construcții” se cunosc în perimetrul sanctuarelor IV și IX de la Grădiștea Muncelului, prima cu dimensiunile de 5 x 1,30 m. și ea mai coborâtă în plan decât restul pavajului și pentru care se întvede un rost legat de practici culturale (I. H. Crișan, *Spiritualitatea*, p. 188) O posibilă „încăpere” marcată de doi tamburi, cu dimensiunile de 6 x 2 m, este cunoscută în sanctuarul de pe terasa a V-a de la Piatra Craivii (V. Moga, în *Studu dacice*, 1981, p. 110) Enigmatică, dar tot cu un rol cultural, poate fi considerată groapa mică rectangulară (deși în desen este rombică) din adâncitura interioară a sanctuarului de la Dolinean, sanctuar lipsit de vatră (G. I. Smirnova, *op. cit.*, 1).

¹⁷⁴ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 722; M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, 1986, p. 136 și urm., cu bibliografia, *De la Zalmoxis la Gîngis-Han*, p. 31-80; D. Berciu, *Lumea celților*, București, 1986, p. 189, cu bibliografia.

¹⁷⁵ H. Daicoviciu, *Un sanctuar circular dacic la Fețele Albe*, în *Apulum*, IX, p. 257 și urm. Un text și aceleași imagini la H. Daicoviciu, I. Glodariu, I. Piso, *Un complex de construcții în terase din așezarea de la Fețele Albe*, în *ActaMN*, X, p. 69 și urm. și 17-18. Pentru datarea acestuia, dar și a altor construcții de acolo, H. Daicoviciu, I. Glodariu, *Considerații asupra cronologiei așezării de la Fețele Albe*, în *ActaMN*, VI, p. 165 și urm. Vezi și I. Glodariu, în *ActaMN*, 32, unde se procedează la datarea, în general, a cetăților și a așezărilor civile din Munții Orăștiei

¹⁷⁶ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, planșa X/5, 17; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj, 1979,

Rarissimă este în schimb o altă realitate arheologică: în timp ce vasele de uz cotidian modelate cu mâna, foarte puține și aparținătoare nivelului de locuire mai vechi, sparte pe loc sau adunate în grămezi înainte de amenajarea incintei, se găsesc numai sub ultimul strat de pietre din pavaj, exact pe suprafața sanctuarului din faza ultimă se aflau câteva mii de fragmente de la vase lucrate numai la roată, din repertoriul cărora nu lipsește practic nici-un vas de utilitate gospodărească. Neobișnuitul constă în cel puțin două amănunte, ambele la fel de importante: „semnarea” lor exclusiv în perimetrul sanctuarului și încadrarea în totalitate în inventarul gospodăresc, nu și în cel ritualic. Credem că este vorba, totuși, despre o ardere și o spargere ritualică din partea dacilor, acțiune cunoscută și practică și de celți, un exemplu convingător oferindu-l sanctuarul de la Lebenice, în Moravia Centrală¹⁷⁷. Apartenența vaselor la categoria laicului exclude însă posibilitatea ca în ele să fi fost arse ofrande. Plauzibilă ar părea și aducerea lor în sanctuar de către daci în speranța că piesele vor avea parte de ocrotire din partea aceleiași zeități. Acțiunea este însă exclusă de realitate: peste tot dacii golesc sanctuarele de orice fel de inventar care ar putea cădea în mâna inamicului. Toate tipurile ceramice pot fi incluse categoriei „vaselor de lux”, care au aparținut cu siguranță potentatilor locului, sacerdoți sau laici. Actul în sine, anume spargerea, arderea și împrăștierea (sau depunerea) ritualică a vaselor nu este singular în Dacia preromană, cazuri asemănătoare fiind cunoscute la Conțești, Cetățeni și Cărlomănești, cu precizarea că acolo zeului îi sunt închinată și alte ofrande (unelte, obiecte de podoabă etc.) care nu ajung în sanctuare, ci în *locuri sacre*, funcție îndeplinită chiar de rug (Cetățeni, unde vasele rămân pe loc)¹⁷⁸. Și includerea vaselor de ofrandă numai în categoria „de lux” are analogii, anume la Ciolănești din Deal, unde sunt însă depuse într-un puț¹⁷⁹.

Prezența acestei „puzderii” de fragmente ceramice (unică până acum în sanctuarele dacice dacă se ia în considerare absența altor artefacte), ridică și alte semne de întrebare. După cum abia s-a afirmat, pe raza sanctuarului nu sunt urme ale unei elevații, fie și din lemn. Nici una dintre pietre, plinte sau din pavaj, nu sunt nici măcar afumate, asemenea celor din sau de lângă vetre și cuptoare, de unde se poate desprinde că la data cuceririi romane pe loc nu exista suprastructură. Cu toate acestea, vasele despre care s-a vorbit sunt puternic arse secundar, unele deformate și transformate în scoree sau în pastă sticloasă de culoare cenușiu-neagră ori roșie, ardere care nu se putea produce pe loc în lipsa structurii din lemn. Detaliul conduce spre supoziția că spargerea și arderea lor puteau să se producă în altă parte, poate pe un rug special.

Arderea pe loc a acestei ceramici (nedemonstrată) ar constitui singurul indiciu indirect asupra elevației sanctuarului (sanctuarelor) de calcar. Lipsa urmelor arheologice, în cazul celei în discuție, dublată de absența acestora și în cazul sanctuarului cu plinte din tuf vulcanic, poate doar sugera, fără a și proba funcționarea lăcașurilor de cult *sub caelo*, cum susținea H. Daicovicu. Funcționarea sub cerul liber a sanctuarelor de pe Tipia Ormenișului, în condiții climatice poate mai vitrege decât cele din zona capitalei statului dac, ni se pare foarte puțin probabilă.

Cercetarea sanctuarelor cu plinte din tuf vulcanic sau din calcar a condus la concluzia că ambele au funcționat aproape concomitent cea mai mare parte din timp, fără a se putea estima anterioritatea unuia dintre ele. Concluziile desprinse din cercetările de la

¹⁷⁷ A. Rybova, Soudsky Bohumil, *Keltiské Ve Středních Cechach (Sanctuaire Celtique en Bohême centrale)*, în *Monumenta Archaeologica*, 10, Praga, 1962 (cf. D. Berciu, *op. cit.*, p. 205); W. Krämer, în *Helvetica Antiqua, Festschrift Emil Fogt*, Zürich, 1966, p. 111 și urm.

¹⁷⁸ Al. Vulpe, E. Popescu, în *Thraco-Dacia*, 1976, p. 217-226; M. Babeș, în *SCIVA*, 39, 1988, p. 3-32; idem, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 341, pentru situația de la Cărlomănești; I. H. Crișan, *Spiritualitatea*, p. 417-430.

¹⁷⁹ M. Petrescu Dămbovița, în *In memoriam Constantini Daicovicu*, p. 285 și urm.

Grădiștea Muncelului, în sensul că sanctuarele cu plinte din calcar le preced pe cele cu plinte din tuf vulcanic nu credem că sunt obligatoriu valabile și pentru Tipia Ormenișului. Dimpotrivă, înălțarea incintei cu peste 1 m cu ocazia construirii sanctuarului din calcar față de cota pavajului învecinat al sanctuarului cu plinte din tuf face plauzibilă posterioritatea celui dintâi, fără ca decalajul temporal să poată fi precizat. Explicația poate consta și în faptul că, spre deosebire de Munții Orăștiei și nu numai, tuful era pentru dacii de la Racoș un material local, comun și permanent la îndemână, de aici fiind răspândit în cea mai mare parte a Daciei, în primul rând pentru confecționarea nelipsitelor rășnițe din gospodăriile dacilor.

Există totuși un semn de întrebare care nu poate fi omis și care nu exclude vechimea mai mare a sanctuarelor de calcar: cât de vechi sunt suporturile de plinte cioplite din această rocă și rămase în afara ariei sanctuarelor existente la cucerirea romană? Discuția asupra primatului temporal rămâne, credem, deschisă, deși ea nu ni se pare esențială în ansamblul problemei. Mai ales pentru că nu poate fi vorba decât de un răstimp măsurat, eventual, în decenii.

Din fericire, spre deosebire de situația din alte așezări dacice, începutul ambelor sanctuare de pe Tipia Ormenișului poate fi datat relativ cu ajutorul fibulelor descoperite în săpătură, caracteristice mijlocului secolului I î.Hr., sau, mai larg, în vremea domniei lui Burebista. Sfârșitul lor se petrece simultan și în același mod cu al celorlalte edificii, la cucerirea romană, chiar dacă au cunoscut mai multe faze.

Când au fost refăcute și care au fost motivele distrugerii lor pe parcursul unui secol și jumătate nu știm, deși din discuție nu pot fi scoase „secesiunea” Daciei după moartea lui Burebista sau opera edilitară din vremea domniei lui Decebal-Diurpaneus. Foarte plauzibilă este și „revendicarea” acestui loc din ipostaza de fostă „reședință religioasă” a unui precursor al regelui unificator. Dar, în fond, refacerea sau repararea acestei categorii de edificii nu trebuie diferențiată de a altora și neapărat condiționată de evenimente sau de personalități istorice, majoritatea lor degradându-se în decursul timpului, ca și cele civile, și unele și celelalte putând cunoaște mai multe faze de construcție¹⁸⁰. Importantă și definitorie pentru atributul general al Tipiei rămâne funcționarea lor pe durata a 150 de ani, în cadrul statului unitar sau al unuia dintre „regatele” pre- sau postburebistane, și că din punct de vedere topografic sunt situate *intra muros*, ca și *Aliniamentul II* (s.n.) de la Costești, care se află *intra vallum*¹⁸¹. În cazul Tipiei Ormenișului avem însă de-a face nu cu un sanctuar singular, ci cu o adevărată zonă sacră, special amenajată și care ocupă cea mai mare parte din incintă, aspect asupra căruia se va reveni. Până atunci însă avansăm ideea că în cazul Tipiei Ormenișului, de la o anumită dată, termenul de incintă sacră nu trebuie restrâns la platou, ci la întregul deal.

IX.3.2.3 Alte construcții cu funcție religioasă situate în incintă

Pe platoul superior se află și alte construcții de mari dimensiuni care fac parte din categoria construcțiilor religioase. Mărturisim însă că unele dintre componentele constructive caracteristice acestora nu mai există, ele fiind în mare parte distruse, în antichitate sau foarte recent. Din această cauză, argumentarea noastră va aduce în discuție, pe lângă elemente indubitabile, o serie de analogii, arhitecturale și culturale, valabile pentru ambele tipuri de sanctuare. Este motivul care ne face să ne așteptăm ca nu toți arheologii să împărtășească opiniile noastre.

¹⁸⁰ I. Glodariu, în *Sarmizegetusa Regia, capitala Daciei preromane*, Deva, 1996, p. 226-227. Vezi discuția problemei la I. H. Crișan, *Burebista*, p. 347; idem, *Spiritualitatea*, p. 188 etc.

¹⁸¹ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 205, cu bibliografia anterioară.

Construcțiile se situează tot în capătul nord-vestic al platoului, între sanctuarul de tuf vulcanic și prăpăstiile dinspre NV și NE. Ele nu au fost identificate în Secțiunea_{III-1982} deoarece aceasta a traversat tocmai porțiunea din care s-au prelevat materiale pentru „punctele topografice.”

Scoaterea lor la lumină s-a început în anul 1994, prin S_{IX} și S_X , aceleași care au pus în evidență sanctuarul cu plinte din tuf vulcanic, investigarea finalizându-se în anul 2003. În S_{IX} s-a dezvelit parțial capătul unui „zid de terasă”, mult mai bine evidențiat ulterior prin S_X . În anul următor, cu ajutorul Secțiunilor_I și _{II} trasate spre interiorul platoului, a fost confirmată existența unor construcții suprapuse, una de plan circular, cealaltă ortogonală, încadrarea în cazul celei din urmă făcându-se pe baza unui segment mai lung din „zidul de terasă” semnalat în S_{IX} - S_X ₁₉₉₄ (care este și temelia edificiului) și a fundației altui zid „perpendicular” pe el, ambele legate constructiv. Primul zid are capetele pe linia temeliei circulare, împreună cu care desenează sigla „D” cu hasta spre NE, fără un spațiu care să le despartă sau să permită trecerea printre ele. El pare să fi fost chiar mai lung decât deschiderea respectivului arc de cerc.

Pe baza imaginii conturată atunci s-a crezut că mai veche este construcția circulară, afirmație infirmată ulterior¹⁸². Totodată s-a tras concluzia că edificiul vechi a fost distrus printr-un incendiu, el fiind apoi integral acoperit cu un pavaj de calcar amestecat cu ofiolit, pavaj care în fapt este podeaua unei construcții mai recente, cu o platformă centrală sensibil mai înaltă decât părțile marginale. Platforma, împreună cu vatra din cuprinsul ei, au fost dezvelite prin S_I ₁₉₉₆ și S_I ₁₉₉₈. În S_I ₁₉₉₉ a fost apoi descoperită și secționată vatra construcției vechi, situată aproximativ sub cea recentă, etapele edilitare descoperite în fiecare. În anul 2000 s-a constatat că pavajele construcțiilor avansează până aproape de zidul de incintă din această parte (unde nu avem lipitură compactă de perete arsă). Precizări importante s-au făcut și în anul 2003, prin *Suprafața*_{II}, precizări care vizau, pe de o parte, planul și orientarea construcțiilor, iar pe de altă parte dimensiunile și succesiunea lor.

Concluzionând, putem spune că în cei 9 ani de cercetări (este adevărat, cu întreruperi) au fost acumulate suficiente informații în temeiul cărora să se susțină că funcția construcțiilor nu a fost una laică ci, dimpotrivă, una de cult.

IX.3.2.3.1 Sanctuarul circular complex din incintă

Partea cea mai bine păstrată a acestei construcții s-a dezvelit în zona din apropierea sanctuarului de tuf vulcanic (neafectată de răscolirile din deceniile 6-7 ale secolului trecut), zonă care, *grosso modo*, reprezintă aproximativ jumătate din plan. Ca și în cazul sanctuarului de pe terase, este vorba despre trei construcții „concentrice,” și de această dată concepute în trepte descendente de la centru spre margine. Identificarea monumentului și stabilirea dimensiunilor lui s-au făcut pe baza platformei-pavaj înconjurătoare, pe temelia construcției intermediare și pe ruinele construcției „centrale”.

a. „Construcția” exterioră. După cum abia s-a spus, este vorba despre o suprafață în formă de arc de cerc, pavată cu pietre de calcar local de dimensiuni mai mici decât în restul incintei, pavaj din care mai bine se păstrează două suprafețe către terase. Cu o cotă mai joasă cu 20-25cm decât lespezile din temelia circulară, pavajul are acum o lățime ce oscilează între 1,25 și 1,50m, în funcție de deteriorări. Firesc ar fi fost ca el să aibă o bordură exterioră, care nu s-a observat, cele câteva pietre aflate la distanța potrivită pentru

¹⁸² Fl. Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei*, p. 57-58.

a fi considerate ca atare fiind neconcludente. Nu este însă exclusă o bordură din dulapi de lemn, o asemenea construcție bine conservată aflându-se la baza turnului de piatră de lângă cazarmă. Cele două suprafețe ar putea fi luate în discuție ca locuri de acces, ipoteză nesusținută însă de un argument convingător.

Fără a introduce în calcul posibila bordură, diametrul exterior al acestui pavaj, care în fapt reprezintă diametrul maxim construit, este de 14-14,50m, cu aproape 5m mai mic decât al celui de pe terase. Este foarte posibil ca el să fi fost acoperit de o streășină, similară celei de la Dolinean¹⁸³ sau din alte locuri.

b. *Construcția intermediară.* Retrasă spre centrul ansamblului la o distanță egală cu lățimea pavajului înconjurător (1,25-1,50m), *construcția intermediară* este reprezentată de un segment dintr-o temelie „circulară” din piatră. „Circulară” este o expresie generică, deplasarea evidentă a unora dintre pietre nepermițând precizări asupra unei configurații pe care o vedem mai degrabă poligonală, în primul rând din cauza dimensiunilor puțin obișnuite ale construcției, dar și prin analogie cu construcția exterioară a sanctuarului de pe *Terasa a IV-a*. Temelia este realizată din lespezi de calcar alb ale căror laturi nu depășesc decât rareori 50cm, așezate în cea mai mare parte a traseului pe un rând, o dublare observându-se doar în partea de sud-est, fără a i se putea găsi o explicație. Lespezile sunt așezate pe un strat de pământ cu grosimea impusă de denivelările stâncii native, singurele puncte în care ele au ca suport alte pietre fiind locurile în care surmontează capetele zidului din construcția rectangulară. Fundația se păstrează pe o lungime de 18,50m, către sanctuarul cu plinte din tuf vulcanic. Prezența sporadică pe ea a cărbunelui și a lipiturii de perete arsă face puțin probabil un perete plin, plauzibilă părându-ni-se mai degrabă o colonadă de stâlpi pornind vertical din bărne de lemn așezate pe lespezi. Este de admis și absența colonadei (stâlpi pentru o „cupolă” comună), acoperită complet fiind doar construcția centrală, pe lespezi instalându-se o balustradă circulară sau modulară, după modelul propus de către D. Antonescu¹⁸⁴; un argument în acest sens poate fi și absența cuielor și a piroanelor. În ambele variante lumina pentru construcția centrală era asigurată.

Diametrul acestui segment din temelia circulară, deformat datorită deplasării pietrelor de-a lungul timpului, este de aproximativ 13m.

În decursul cercetărilor, în apropierea bordurii-parapet dinspre prăpastia nordică au fost dezvelite două profilaturi cruțate în stânca nativă, profilaturi care se înscriu diametral (și radial) fundației din lespezi. Spațiile prea mari dintre capetele celor două arcuri, din care lespezile sau alte pietre lipsesc complet, impun prudență în a afirma că ele fac parte din planul construcției, deși imaginea rezultată poate fi considerată convingătoare (între ele s-a descoperit o vatră de dimensiuni foarte mici - sub 30cm în „diametru” - pe care au fost arse și apoi acoperite cu o peliculă fină de calcar, intenționat mărunțit, o ceașcă-opaiț și un borcan, ambele în miniatură, din borcan fiind prelevat ritual un ciob care s-a introdus în vas. Actul nu se putea petrece decât la fundarea construcției).

c. *Construcția centrală.* În interiorul acestui plan circular se găsesc resturile unei platforme de piatră mai înaltă la rândul ei cu 20-25cm decât pavajul din *construcția intermediară*¹⁸⁵. Datorită demantelării unei bune părți din ea, în antichitate sau recent, nu se poate preciza dacă avem de-a face cu amplasarea ei exact în centrul ansamblului, poziționare care nu se constată nici la sanctuarul de pe terase, nici la Sanctuarul Mare de la Grădiștea Muncelului, amănunt care nu ni se pare deloc lipsit de importanță, acum fiind cunoscute trei edificii cu acest „viciu de arhitectură”. Pe această platformă și în jurul ei s-a

¹⁸³ G. I. Smimova, în *SC/VA*, 27, 1976, 3, p. 309-316.

¹⁸⁴ Dinu Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, 54.

¹⁸⁵ Construirea în trepte descendente dinspre centru (eventual vatră) spre margini semnalată la sanctuarul de pe terase se întâlnește și aici, ca și la alte edificii de cult de acest fel (ex. sanctuarul rotund de la Pecica, I. H. Crișan, Ziridava, 38).

găsit o cantitate însemnată de lipitură de perete înroșită de foc, spre deosebire de restul suprafeței până la temelia circulară, unde lipitura se prezenta sub formă de pigmentație. De aici s-a tras concluzia firească, anume că în partea centrală a acestui „complex” a existat o încăpere cu elevație din paiantă, cu o substructură ce o detașa prin înălțime de pavajul înconjurător. Din nefericire, partea dinspre NE a pavajului nu mai există. Cu toate acestea, luând în calcul aria pe care ea era răspândită, se poate aprecia că laturile încăperii de pe platformă erau de aproximativ 6,50-7m lungime. Suntem de părere că planul construcției este rectangular, deși marginea bordurii, este drept deteriorată în timp, sugerează mai degrabă un plan circular. Luăm ca punct de sprijin câteva segmente de fundații-aliniamente, dintre care două observate în campania din 2003. De pe bârnele orizontale așezate pe acestea se înălțau pereții de lemn lipiți cu lut, care susțineau acoperișul, foarte probabil din sindrilă.

După cum s-a mai precizat, prin S_{11996} s-a constatat că aproximativ în centrul ansamblului există o *instalație de foc* clar conturată, la numai 30cm sub actualul nivel de călcare. De jur-împrejurul ei se găsea lipitură de perete arsă, cu o grosime de 35cm în mijloc, răspândită pe o rază ce depășea 1,25m. Repetat lutuită (spoită) la partea superioară, vatra era amenajată pe un postament de calcar încastrat în podeaua încăperii, mai înalt decât aceasta tot cu 20-25cm. Este marcată de o bordură de pietre de calcar și de râu, cele din urmă *rarissime* pe Tipie, ce nu au dimensiuni mai mari de 15cm, organizată într-un chenar rectangular cu laturile de 1,30 x 1,50m (aproape identică aceleia din sanctuarul mare circular de la Grădiștea Muncelului, care are 1,35 x 1,50¹⁸⁶). Porțiunea lutuită (înroșită de foc pe o grosime de 15 cm, dimensiune măsurată în S_{11999}) nu s-a păstrat intactă în tot chenarul. Pe vatră și în imediata ei apropiere nu se afla nici-un obiect ceramic sau metalic, de utilitate menajeră sau religioasă. Cu alte cuvinte, avem de-a face cu aceeași sărăcie de inventar întâlnită și în sanctualele cu aliniamente de pe platoul Tipiei

Nu departe de vatră, în amestec cu arsura de perete, s-au găsit două scoabe din fier, prea mici pentru a fi fost folosite la îmbinarea lemnului, potrivite în schimb ca făgaș și limitator pentru zăvor. Locul lor de descoperire nu reprezintă un indiciu asupra amplasării intrării, pe care suntem înclinați să o situăm pe linia peretelui dinspre incintă, din următoarele considerente: în partea sudică nu s-au semnalat trepte la o trecere de nivel de peste 1m; un acces din acea parte era exclus în cazul contemporaneității edificiilor, pe locul respectiv aflându-se sanctuarul din tuf vulcanic; laturile de NE și NV, ambele spre și lângă prăpăstii, sunt permanent expuse și intemperiilor care în cele mai multe cazuri sunt deosebit de aspre; peretele dinspre incintă (sud-est) este cel mai protejat și nu necesita decât o treaptă, respectiv trecerea peste asiza de lespezi. Este posibil ca hotărâtoare în alegerea locului intrării să fi fost condițiile de climă îndelung verificate și nu o cutumă, afirmația luând în calcul și amănuntul că ambele intrări în încăperea patruleteră a sanctuarului de pe terase se aflau la colțurile dinspre sud și est¹⁸⁷. Deloc de neglijat este deschiderea locului către celelalte edificii de cult din incintă, primul către SE fiind sanctuarul cu aliniamente din calcar.

Judecând după cele două segmente de temelii la care s-a făcut referire (lungi de 6,50-7m), se poate spune că o pereche de pereți avea orientarea NV-SE iar cealaltă pereche coordonatele opuse, fără a se ști care erau pereții scurți și care cei lungi (în cazul în care asemenea deosebiri au existat). Oricum, amplasarea aleasă de către constructor justifică denumirea acestei încăperi drept *construcție interioară, centrală*. Imposibil de stabilit în

¹⁸⁶ H. Daicoviciu, *Dacta*, p. 240.

¹⁸⁷ I. Glodariu, Fl. Costea, *op cit.*, p. 28.

prezent este dacă ea a avut sau nu absidă, orice tentativă în acest sens fiind sortită eșecului din cauza distrugerilor recente.

O încercare de reconstituire conduce către imaginea unei încăperi cu intrarea dinspre incintă (sud-est), clădită pe o platformă ce domină prin înălțime restul ansamblului, cu orientarea pereților lungi pe direcția NV-SE. Problema luminii (ca și aceea a evacuării fumului) s-au bucurat cu siguranță de o soluție diferită față de locuințele obișnuite, ferestrele și lucramele neputând să lipsească. Constructiv, sanctuarul de pe terase nu se deosebește esențial de edificiul acum în discuție, diferența între ele constând în materialul din care este realizată *construcția intermediară* de acolo (tuf vulcanic alb, moale) și în grija cu care a fost finisat acesta. În prezent, expresia cea mai potrivită pentru asemănarea celor două monumente ar fi atribuirea lor aceluiași arhitect sau includerea într-un plan tipizat dar cu variante.

O atenție specială merită vatra din încăperea centrală care prin încorporarea în podea, prin plan, material de construcție și supraînălțare a bordurii față de nivelul podelei întrunește suficiente atribute ce o diferențiază net de instalațiile de foc din locuințele obișnuite. În același sens pledează, după cum s-a mai spus, lipsa totală a inventarului de orice fel de pe suprafața și din jurul ei, prin comparație cu bogăția materialelor de pe vetrele din locuințe, în special a vaselor, a oaselor sau a altor resturi menajere. Atâta vreme cât existența unei abside sau a altei vetre nu sunt probate, considerăm că ea reprezintă altarul pe care se săvârșeau actele ritualice. Cazul este departe de a fi singular, același rol fiind de atribuit vetrelor sau construcțiilor speciale din piatră semnalate până acum în sanctuare, unele pomenite în paginile anterioare. Denumirea cea mai corectă credem că este aceea de vatră-altar, similară celor de la *Sarmizegetusa Regia* și *Pecica*. O bună analogie pentru rostul vetrei-altar acum în discuție, deși cea mai îndepărtată geografic și în timp, o reprezintă altarul de la Butuceni¹⁸⁸; asupra unei asemenea relații planează însă un dublu semn de întrebare care vizează, pe de o parte, vechimea considerabilă a celui din urmă în raport cu oricare dintre edificiile religioase daco-getice cunoscute, ca și cele de la *Kazanlâk* și *Mézek* din Bulgaria, și ele mult mai vechi (sec. IV î.Hr.), iar, pe de altă parte, rămânerea în situația de unicat, un alt sanctuar asemănător nefiind încă semnalat în teritoriile locuite de daco-geți în epoca „clasică”.

În ceea ce privește funcția fiecărui compartiment, deosebirea față de sanctuarul de pe terase constă în prezența vetrei-altar în edificiul de pe platou, ceea ce poate să însemne că acolo aveau loc sacrificii pe care nu le cunoaștem dar din rândul cărora nu putem elimina purificarea. Este posibil ca aici să se fi ars ofrande care se depuneau apoi în alte construcții sacre de pe deal.

Relevantă pentru încadrarea în categoria edificiilor religioase ni s-a părut de la început și în primul rând sărăcia inventarului de pe aproape toată suprafața interiorului. Acesta ar fi fost firesc să rămână integral pe loc în momentul distrugerii violente a construcțiilor, în special în perimetrul încăperii centrale ai cărei pereți și acoperiș s-au prăbușit peste vatră. Subliniem chiar numărul mai mare al fragmentelor ceramice din *Hallstatt* decât al celor din *Latène*, și unele și celelalte aflate printre pietrele pavajului și nu în uz gospodăresc sau cultic. De aici se desprinde concluzia că în momentul incendierii și prăbușirii construcției interiorul ei fusese golit cu grijă.

Nu oitem însă o constatare care contrastează cu cele abia spuse, deși nu credem că ea modifică afirmația anterioară. Astfel, cu toate că în secțiunile care au traversat construcțiile inventarul s-a dovedit a fi sărac, în *S_{II} 1996*, între m 14 și m 17,30, pe podea se găsea multă ceramică dacică spartă pe loc (borcane, fructiere, chiupuri, strecurători,

¹⁸⁸ Ion Niculiță, Silvia Teodor, Aurel Zanoci, *Butuceni. Monografie arheologică*, București, 2002. p. 41, 59

majoritatea din pastă fină, neagră și lustruită). Situația este aproape singulară, știut fiind că dacii au procedat tocmai invers, anume au golit sanctuarele de toate genurile de obiecte. Se întâlnesc însă și excepții, cea mai cunoscută fiind aceea a sanctuarului mic rotund de la *Sarmizegetusa Regia*. În interiorul acestuia „...la baza stratului de pământ roșu, pe nivelul de călcare antic”, a fost găsit „material ce e de presupus că exista pe suprafața sanctuarului în momentul izbucnirii incendiului ce a dus la distrugerea lui”. Pe baza obiectelor existente acolo, în special a uneltelor din fier, construcția ar putea fi considerată mai degrabă locuință-atelier, ceea ce evident nu este cazul dar impune o altă explicație decât cea avansată de autor¹⁸⁹.

Penuria sau absența aproape totală a vestigiilor menajere nu constituie singurul argument determinant pentru includerea construcției în rândul sanctuarelor, ea trebuind a fi reținută doar ca o constatare suplimentară probatorie. Hotărâtoare sunt punctele comune pe care recenta descoperire le are cu monumentele cunoscute până acum și asupra cărora nu s-au formulat contestări sau îndoieli. De aceea, în sprijinul afirmației noastre apelăm la vocabularul arhitectural comun al sanctuarelor circulare în general și, pentru că ni se pare decisiv, la acela al sanctuarelor circulare complexe, lăsând momentan în afara discuției construcțiile de la Fețele Albe, Rudele, Pustiosu și Meleia¹⁹⁰, asupra cărora nu există consens dar pe care noi le considerăm tot edificii de cult, în pofida faptului că planurile lor nu coincid integral, nefiind ridicate „după canoane bine stabilite”¹⁹¹. Precizarea restrânge numărul analogiilor la două sanctuare, de altfel singurele cunoscute: *Marele Sanctuar circular de la Sarmizegetusa Regia*¹⁹² și des-amintitul sanctuar de pe terasele Tipiei Armenișului¹⁹³. Cum ambele sunt bine cunoscute, reamintim doar deosebirea de plan a construcțiilor centrale și nesiguranța existenței absidei în cazul edificiului discutat acum, deși ea nu trebuie total exclusă. Orientarea este la toate trei aproape aceeași, NNW-SSE. Practic identice sunt vetrele din piatră, lutuite la suprafață, inclusiv, dar fortuit, ca substructură și cu dimensiuni foarte apropiate (1,35 x 1,50m la Grădiștea Muncelului, 1,30 x 1,50m pe Tipie). Un alt element comun, de data aceasta pentru toate trei, este inexistența, sau cel puțin neobligativitatea existenței pereților plini la construcțiile exterioare și intermediare, constatare valabilă și pentru unele sanctuare circulare simple¹⁹⁴. Decisive sunt alte elemente: morfologia planurilor, orientarea construcțiilor centrale și lipsa inventarului specific vieții laice. La acestea se cuvine neapărat făcută precizarea conform căreia este greu de admis ca dintre două edificii practic identice situate în aceeași așezare unul să aibă funcție religioasă iar celălalt funcție laică. Faptul că unul se află *extra muros* iar celălalt în incintă (care de fapt este un platou) nu reprezintă o exclusivitate, cazul nefiind singular și definind o anumită calitate a întregului deal, mai ales că în apropierea celui dintâi nu există construcții civile. Afirmând altădată că nu este vorba despre un edificiu religios, ci despre locuința unui potentat local, poate chiar a preotului (după cum noi înșine am afirmat înainte

¹⁸⁹ E. Iaroslavschi, *Inventarul sanctuarului mic rotund de la Sarmizegetusa Regia*, în *ActaMN*, 22-23, p. 453.

¹⁹⁰ Vezi bibliografia și discuțiile asupra încadrărilor la I. Glodariu, *L'origine de la conception architectonique des sanctuaires daces circulaires*, în *Thraco-Dacica*, 1976, p. 249 și urm.

¹⁹¹ Idem, în *Istoria Transilvaniei. vol. I (până la 1541)*, Cluj-Napoca, 2003, p. 124; K. Horedt, în *SCIVA*, 24, 1973, 2, p. 303; M. Babeș, în *SCIVA*, 25, 1974, p. 23 și urm.; D. Antonescu, *Arhitectura*, 2-3, 1977, p. 90; *Arhitectura*, 3, 1978, p. 53 și urm.; *Introducere*, p. 80 și urm.; Alex. Vulpe, *Despre unele aspecte ale spiritualității dacice*, în *Thraco-Dacica*, VII, 1-2, 1986, p. 101 și urm.

¹⁹² Din bogata bibliografie de care s-a bucurat acest edificiu amintim: D. M. Teodorescu, *Cetatea dacică de la Grădiștea Muncelului (județul Hunedoara)*, în *ACMIT*, 1930-1931, p. 60-62; C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, 2, 1951, 1, pp. 113-115, 117; *SCIV*, 3, 1952, p. 283-287; H. Daicoviciu, *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 234-252; *Dacia*, p. 234 și urm.; I. Glodariu, în *Thraco-Dacica*, 1976, p. 253; I. H. Crișan, *Spiritualitatea*, p. 200 și urm.

¹⁹³ I. Glodariu, *Fl. Costea, op. cit.*

¹⁹⁴ Spre exemplu la Fețele Albe. Cf. H. Daicoviciu, în *Apulum*, IX, 1971, p. 259

de terminarea cercetărilor¹⁹⁵), facem acum convenita rectificare, posibilă la încheierea cercetărilor.

Asemănările amintite, dar în special faptul că acum *se cunosc în Dacia trei construcții circulare complexe* (dintre care două pe Tipia Ormenișului), reprezintă un argument în plus pentru încadrarea acesteia în rândul sanctuarelor. Situația se înscrie perfect în *criteriul 1* stabilit de către Carstens Colpe pentru considerarea sanctuarelor, anume *categoria repetiției (forme repetate de sanctuare)*¹⁹⁶, ca și în acelea care folosesc drept criterii amplasarea, orientarea, asocierea cu alte construcții sau elemente legate de cult (inclusiv într-o incintă sacră). Criteriile, credem, pot fi aplicate și construcțiilor de la Fețele Albe, Rudele, Meleia, Pustiosu.

Dintre componentele *Construcției de cult* de la Butuceni, dacă planul complex publicat al acesteia este cel corect, posibile fiind și alte „desene”, reține atenția în primul rând *altarul* central, cu același rol ritualic ca oricare dintre vetre. Atragem atenția doar asupra triunghiului de gropi de stâlpi din jurul altarului, pentru care cunoaștem analogii: în fortificația dacică de la Râșnov-Cetate (*Cumidava*) există vetre și cuptoare de piatră la care cele trei gropi sunt astfel înclinate încât stâlpii se întâlnesc la 1,50-2m mai sus, formând scheletul unui acoperiș-paravan ușor demontabil, în funcție de intemperii¹⁹⁷. Cu alte cuvinte, „sistemul” constructiv există și este preluat din arhitectura civilă.

În ceea ce privește relația cu sanctuarele circulare simple, importante sunt prezența vetrelor sau a altor instalații din piatră sau din lut cu funcție de altar, orientarea și, îndeosebi, aceeași lipsă totală sau sărăcie a inventarului de orice fel. Exemplele sunt prea cunoscute pentru a fi reluate aici. Pentru toate este de subliniat atenția cu care s-au finisat construcțiile, detalii neglijat în cazul construcțiilor laice.

O datare strânsă a sanctuarului nu este posibilă, el nebeneficiind de un inventar ajutător în acest sens (fibule, monede etc.), în afara ceramicii. Pe baza acesteia, descoperită în partea superioară a umpluturii de pământ și printre pietrele folosite la terasare, precum și prin „depozitul” de vase amintit anterior, se poate spune cu destul teamei că începerea construirii lui în primele decenii ale secolului I î.Hr. este cea mai plauzibilă, deși unele tipuri ceramice din „depozit” sunt sigur mai vechi, considerate „de tradiție hallstattană” și ar putea coborî momentul la finele secolului precedent, ca la Pecica¹⁹⁸. Este posibil să fi suferit refaceri repetate, cea incendiată la cucerirea romană fiind ultima.

Încă două probleme ni se par importante în legătură cu acest edificiu: situarea în imediata apropiere a sanctuarului patrulei din tuf vulcanic (aproximativ 4m) și distrugerea lui într-un moment ce nu a premers cu mult cuceririi romane, după cum rezultă din faptul că rămășițele incendiului nu au fost îndepărtate și nici acoperite cu pavaj, așa cum s-a procedat când construcția în discuție a suprapus-o pe cea dreptunghiulară (vezi mai departe). Primul aspect pledează pentru funcționarea în paralel a două edificii dedicate tot atâtor zei cu atribuții diferite, în ciuda învecinării construcțiilor. În fond, situația nu este diferită de cea de la *Sarmizegetusa Regia*, cu precizarea că acolo distanțele între sanctuarele de tipuri diferite sunt mai mari. Păstrând însă proporțiile dealului, amplasarea ni se pare firească. Ne gândim și la o altă explicație a funcționării lui în paralel cu celelalte sanctuare: utilizarea ca loc de rug, jertfe etc. pentru celelalte edificii, situație în care sanctuarul în discuție ar putea

¹⁹⁵ Fl. Costea, *Dacia*, p. 196; *RepArhBf.*, p. 116. Atunci nu se cunoștea că pe temelia construcției interioare nu era perete continuu, situație în care ea putea fi locuită doar estival.

¹⁹⁶ C. Colpe, în *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nord-Europa*, Göttingen, 1970, p. 18-19 (N. Conovici, G. Trohani, *Sanctare și zone sacre la geto-daci*, în „Revista de Istorie”, 41, 1988, 2, p. 205 și urm. și nota 3).

¹⁹⁷ Fl. Costea, *Așezarea dacică de la Râșnov-Cetate*, în *Cumidava*, IV, 1970, p. 17 și urm. *idem*, în *Cumidava*, XIV, p. 41 și urm.

¹⁹⁸ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 106.

fi considerat „anexă” a acestora, exemplul nefiind singular dar ilustrat cu construcții modeste și cu planuri caracteristice celor laice.

IX.3.2.3 Edificiul cu plan dreptunghiular de pe platou

După cum s-a putut constata cu prilejul descrierii săpăturilor, prin prelungirea SII-1996 spre terase (cu 7m) și prin coroborarea ei cu secțiunile anterioare au fost dezvelite integral „zidul de terasă” și segmentul sudic al temeliei în arc de cerc, primul aflat la aproximativ 1m de construcția centrală iar temelia arcuită la 3m față de peretele sudic al aceleiași construcții. Lungimea zidului este de 11m, iar orientarea aproximativ pe direcția NNV-SSE (320°), similară celei a șirului lung de plinte din tuf vulcanic din sanctuarul învecinat. Din capătul lui sud-estic pornește spre NE temelia peretelui dinspre incintă, într-un unghi care în prezent este mai mare de 90°, cauza putând fi tasarea în decursul timpului. În prezent el este pe direcția NE-SV (50°), se păstrează compact pe o lungime de 6m începând de la colț și continuă „rarefiat” încă 4m. Nu știm dacă în antichitate se prelungea spre prăpastie ori se oprea la cei 10m, în continuare stânca aplatizată făcând inutilă existența vreunei temelii. Lespezile dispartite găsite între acest perete și prăpastia dinspre NV nu pot fi integrate unui plan cu patru pereți bine precizați. În această situație, deși este sigur că edificiul avea dimensiuni mai mari, suntem nevoiți să reținem doar că două dintre laturile lui erau de 11, respectiv 10m lungime, dimensiuni probabile și pentru „perechea” lor. Discuția despre o posibilă absidă spre NV este superfluă atâta vreme cât tocmai acea parte a fost profund bulversată recent; totuși, dacă ar fi existat, ea nu putea avea „înălțimea” mai mare de 2,50m. Drept urmare, considerăm că avem de-a face cu o construcție cu un plan inițial dreptunghiular dar deformat de-a lungul timpului, situație constatată și la celți sau la alte popoare¹⁹⁹, absida făcând parte dintre elementele arhitecturale posibile dar nedemonstrate²⁰⁰.

Ambele temelii de pereți sunt realizate din lespezi de calcar alb „plombate” cu ofiolit, în cea de 11m inserându-se și râșnițe dacice din tuf vulcanic. Segmentul de 10m este de la început realizat din o singură asiză depusă pe un pat de lut, în timp ce „zidul de terasă” păstrează de la 1 la 5 rânduri de lespezi, numărul lor crescând dinspre incintă spre marginea platoului, parte în care asiza primă este îngropată în pavajul care face trecerea spre sanctuarul din tuf. De subliniat că succesiunea se face într-un „decoș” ascendent, asemenea unui contrafort (zidul este mai gros la bază), soluție care preîntâmpină ieșirea lespezilor din zid și asigură o rezistență sporită prin comparație cu o temelie verticală, mai ales în lipsa mortarului. Cele două ziduri-fundație sunt de fapt marginile platformei special amenajată pentru a susține construcția dreptunghiulară, preocupare care pe platou se mai întâlnește doar la substructura sanctuarului cu plinte din calcar iar pe terase la fundația sanctuarului circular complex, înaltă de 5,50m.

¹⁹⁹ Absida putea fi numai din lemn, cum presupune V. Ursachi pentru Brad, ceea ce poate explica absența urmelor ei arheologice (op. cit., p. 74). Situația este identică la Popești, unde există o construcție „dreptunghiulară”, situată tot în capătul de NV al așezării, care nu are absidă vizibilă dar pe care Al. Vulpe nu o exclude. „După ceramica din zona ei, datarea se poate face în sec. III î.Hr. ca în general a construcțiilor de acolo” (s.n.), pentru ca în aceeași lucrare să precizeze că sanctuarul se datează pe la anul 150 î.Hr. (CICSA, p. 6)

²⁰⁰ Construcții de cult cu absidă, cu una sau două încăperi, sunt cunoscute în mai multe așezări dacice importante: Popești (R. Vulpe, în *Materiale*, VI, p. 308 și urm.; *Materiale*, VII, p. 327 și urm.; *Așezări getice din Muntenia*, 1966, p. 32-33); Pecica (I. H. Crișan, în *ActaMN*, III, p. 92 și urm.; *Ziridava*, 1978, p. 106 și urm.); Piatra Roșie (C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 1954); Căpâlna (I. Berciu, în *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, 1966, Pl. 1); Cărlomănești (M. Babeș, în *SCIIA*, 28, 1977, 3, p. 340 și urm.); București-Tei (D. V. Rosetti, *Așezări și locuințe preistorice din preajma Bucureștilor*, 1932, p. 307); Cetățeni (R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, 1966, p. 38); Brad (V. Ursachi, *Zargidava*, p. 64 și urm. și 22). Sanctuare dreptunghiulare fără absidă există și la celți, ca și cele de formă circulară (D. Berciu, *Lumea celtilor*, p. 204 și urm., cu bibliografie).

Elevația și acoperișul aveau schelet din lemn. Împletitura pereților a fost împănată cu lut, fapt demonstrat de lipitura arsă rămasă sub pavajul construcției circulare (, profil).

Construcția avea (probabil în centru, loc greu de stabilit în lipsa a doi dintre pereți) o vatră cu dimensiuni mult mai mari decât ale celei din faza nouă, înroșită pe o grosime de 12cm²⁰¹; fătuiala ei era răspândită pe o suprafață relativ mare, observată în profilul *S_I 1999* pe o lungime de aproape 3m. Și ea a fost amenajată pe un ring de piatră locală, mai înalt la rândul lui tot cu 20-25cm față de podea. Secționarea făcându-se doar pe o direcție, nu ne putem pronunța dacă vatra era tot rectangulară sau rotundă. Frapante sunt dimensiunile ei foarte mari, neîntâlnite la nici una dintre construcțiile din așezare sau cunoscute din alte stațiuni, cu excepția rugurilor. Constatarea trimite spre funcția de vatră-altar (sau rug), ca și în cazul construcției circulare de pe același loc. Este improbabil ca o vatră de asemenea dimensiuni să aparțină unei locuințe obișnuite, un argument în favoarea celor spuse oferindu-l cazarma din capătul opus al platoului, care, la o suprafață și un volum mult mai mari, are o vatră al cărei diametru este doar de 1,60m.

Vatra-altar a fost căpăcuită în întregime de podeaua-pavaj a sanctuarului din faza următoare. Nu este exclus ca edificiul să fi fost compartimentat, în perimetrul lui înregistrându-se aglomerări de perete ars, bărne și stâlpi carbonizați. Plauzibilă ni se pare și existența pe loc a unei locuințe mai vechi²⁰², anterioară secolului II î.Hr. sau cel mult în primele decenii ale lui. Ar putea fi vorba chiar despre un sanctuar mai vechi, stâlpi carbonizați și lipitură de perete arsă surprinzându-se sub toate construcțiile de aici (*S_I 1989*).

Situația inventarului descoperit pe podea este similară construcției circulare: vasele menajere, frecvente și numeroase în cazul locuințelor, sunt puține și doar câteva întregibile, aduse tot cu ocazia nivelării locului. Lipsesc obiectele de cult sau de preț. Și în acest caz ceramica este singurul criteriu de datare largă (ca și la Pecica sau în alte părți), foarte probabil în prima jumătate a secolului II î.Hr. Cronologic, evident și stratigrafic, aceasta este prima construcție cu caracter de cult din capătul nord-vestic al incintei, care este posibil să fi cunoscut reparații sau refaceri, ca oricare dintre construcții. Pe același loc a fost ridicat mai târziu un sanctuar circular complex.

De la început încadrarea ei în categoria edificiilor sacre ni s-a părut dificilă, deși argumentele nu lipsesc. Cel mai important dintre acestea îl reprezintă amplasarea în acea parte a platoului în care se află alte două sanctuare cu aliniamente și unul circular complex. Este foarte puțin probabil ca în ambianța acestora (zonă sacră) să fi fost ridicate construcții cu altă destinație, civilă sau militară, locul acelorora fiind de la început clar delimitat.

Pentru cele două construcții, în Dacia preromană este cunoscută o situație asemănătoare atât în ceea ce privește planurile și raportarea lor reciprocă, cât și succesiunea și amplasarea în cadrul incintei, anume în *dava* de la Brad²⁰³. Ca și acolo, ele se află în capătul de nord-vest al platoului. Descriind sanctuarul rotund, autorul precizează că acesta cunoaște mai multe faze, prima fiind reprezentată de platforma de pământ galben bătut, cu laturile de 14 x 8 m, orientată SSE-VNV (21), ca și construcția dreptunghiulară de pe Tipie. Deasupra aceleiași platforme de lut, direct pe ea, în faza a doua se ridică edificiul cu absidă (22), ambele fiind apreciate ca „prima etapă în evoluția sanctuarelor dacice din așezările de tip *dava*”²⁰⁴. A treia construcție de cult de la Brad este sanctuarul simplu rotund, cu diametrul exterior de 16 m²⁰⁵. Construcția este ulterioară celorlalte²⁰⁶. Din

²⁰¹ Detaliu din *S_I 1988*.

²⁰² Vezi *supra*, cercetările din anul 1999. Ridicarea de sanctuare peste construcții civile este întâlnită și în alte părți, cazul cel mai cunoscut fiind *Sarmizegetusa Regia*, terasele a X-a și a XI-a (H. Daicoviciu et alii, *Cercetări în incinta sacră a Sarmizegetusei*, în *Materialae*, Oradea, 1979, p. 135-137).

²⁰³ V. Ursachu, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*. București, 1995, p. 62 și urm, 20-22, Pl. 351-352

²⁰⁴ *Idem*, op. cit., p. 68

²⁰⁵ *Idem*, op. cit. p. 68-69.

context, prin analogie cu situația de pe Tipia Ormenișului, se cuvin reținute două constatări, ambele demonstrate arheologic (stratigrafic): anterioritatea construcțiilor dreptunghiulare și, în special, *succedarea lor pe același loc*. Afirmatia este la fel de convingătoare la Brad și la Augustin, din imagini rezultând că între extremitățile celor două tipuri de construcții nu există spații cu funcție arhitecturală sau de o anume utilitate, nici măcar pentru treceri pietonale. Constatarea referitoare la succesiunea construcțiilor, *fără ca locul lor să fie schimbat*, este sinonimă cu *consacrarea* acelei zone din cetate, care pe toată durata existenței acesteia va fi considerată și respectată ca zonă sacră de către toți locuitorii din așezare, și nu numai. Alături de ele a fost construit sanctuarul dreptunghiular cu baze de coloane din tuf vulcanic.

Sintetizând prezentarea edificiilor cu caracter religios de pe Tipia Ormenișului, ajungem la concluzia că aici se întâlnesc ambele categorii cunoscute și specifice întregii lumi daco-gețice: *sanctuale circulare și sanctuale cu aliniamente, ultimele cu două tipuri*. Primul tip cunoaște doar varianta sanctualelor circulare complexe (3 construcții „concentrice”), figurate și pe Columna lui Traian (scena LXII) în timp ce tipul cu aliniamente înregistrează două variante: cu aliniamente de baze de coloane (cu plinte din tuf vulcanic sau din calcar alb), și ele înfățișate pe Columnă (scenele CII și CXIII) sau cu fundații liniare și pereți continui. *Sanctuale circulare complexe* sunt două, unul pe terasele sudice iar celălalt în incintă. *Sanctualele cu aliniamente de baze de coloane* se află în incintă, fiecare edificiu (tuf sau calcar) înregistrând minimum două faze, constatare care datorită modificării poziționale (la amândouă) și a reorientării frontului lung (în cazul celui de calcar) ridică numărul lor la cel puțin patru. Din tipul celor cu aliniamente, dar cu temelie continuă de zid (probabil și cu absidă), se cunoaște doar unul, sub cel circular complex din incintă. La sanctualele circulare nu s-au sesizat reparații sau refaceri, deși ele sunt de admis pentru ambele monumente și au putut fi chiar mai numeroase.

Așadar, pe Tipia Ormenișului se construiesc de-a lungul timpului patru sanctuale cu aliniamente de plinte din piatră, unul cu temelii continui de pereți, de calcar și ofiolit, precum și două sanctuale circulare, enumerare care ridică totalul acestora la șapte. Ar fi, credem, greșit să se creadă că acestea au funcționat concomitent pe o durată atât de îndelungată, de o contemporaneitate verificabilă arheologic putându-se vorbi doar pentru ultima fază a celor cu plinte de piatră și pentru sanctualele circulare complexe²⁰⁷, constatare care confirmă o dată în plus religia politeistă a daco-geților, realitate demult demonstrată²⁰⁸. Dintre aceste edificii, doar unul este amplasat *extra muros*, constatare care conduce la concluzia că pe platou ne aflăm în fața unei veritabile **incinte sacre**, care ocupă aproximativ două treimi din lungimea acestuia, respectiv întreaga suprafață situată în stânga intrării, în partea opusă aflându-se cazarma. De reținut este faptul că între cazarmă și incinta sacră nu există o construcție despărțitoare sau alt element material care să constituie ori să semnifice în vre-un fel o cezură (eventual o platformă, ca în cazul sanctualelor), delimitarea spațiilor putând fi interpretată ca atare numai prin faptul că zona sacră se află în stânga porții (nord-vestul platoului, ca și pe terasele de la Grădiștea Muncelului, incinta de la Brad etc.) iar „cazarma” în capătul opus al platoului; ele sunt unite de un pavaj continuu din punct de vedere constructiv.

Dacă pentru situarea unuia dintre sanctualele circulare complexe pe terasele exterioare ne gândim la o explicație care vizează caracterul sacru al întregului deal la un

²⁰⁶ *Idem, op.cit.*, p. 369

²⁰⁷ Este posibil, totuși, ca sanctuarul cu plinte din calcar să-și fi încetat existența înaintea celui cu plinte din tuf, fără ca acest moment să se poată preciza.

²⁰⁸ I. I. Russu, *op. cit.*; C. Daicoviciu, *Herodot și pretinsul monoteism al dacilor*, în, *Apulum*, 2, 1943-1945, p. 90-94; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 204 și urm.; I. H. Crișan, *Spiritualitatea*, p. 356-412 etc.

moment dat, amplasarea tuturor celorlalte pe platou este cum nu se poate mai firească, înainte de amenajarea din secolul I î.Hr. aici existând o *zonă consacrată (loc sacru)*, în perimetrul căreia s-au ridicat succesiv construcția rectangulară (posibil cu absidă) și cea circulară simplă, urmate de cea cu plan circular complex și de sanctuarele cu aliniamente de plinte.

După cum s-a mai spus, cea mai veche dintre ele este construcția dreptunghiulară. Ea a fost clădită pe o platformă special amenajată, net detașată de pavajul incintei și mai înaltă decât acesta cu peste 1 m, asemenea templelor grecești. În lipsa unor artefacte care să permită o încadrare mai restrânsă în timp, datarea ei s-a făcut doar pe baza ceramicii: fructiere din pastă fină, angobată și intens lustruită, cele mai multe exemplare cu buza dublu sau triplu fațetată; căni de dimensiuni mari din pastă identică și cu același luciu metalic; oale în formă de pepene, tot din pastă fină, neagră și lustruită, lipsite de decor sau cu mici butoni ascuțiți plasați în jumătatea superioară etc. Toate aceste tipuri și forme de vase, ca și altele nemenționate aici, se datează în secolele III-II î.Hr., ceea ce permite datarea construcției, foarte probabil, în prima jumătate a secolului al II-lea î.Hr.

Într-o fază următoare, probabil spre finele secolului II și în primele decenii ale secolului I î.Hr., deasupra acesteia este construit sanctuarul circular complex, la data sau în preajma datei când între poartă și zidul din capătul nord-vestic (construit tot acum) sunt ridicate numai edificiile cu destinație religioasă, măsura consfințind și nu dând naștere zonei sacre, care deja exista. Momentul respectiv, cu multiple implicații asupra cărora se va reveni, este marcat de o măsură care a schimbat radical înfățișarea, dimensiunile și destinația tuturor teraselor și ale construcțiilor preexistente pe acestea sau pe mamelon: toate, fără cea mai mică excepție, au fost distruse printr-un incendiu devastator, existența și funcționarea lor aparținând epocii preburebistane. Constatarea este contrară celei pe care am enunțat-o în anul 1983, cercetările de până atunci fiind neconcludente²⁰⁹. Ele au fost înlocuite de construcții complet noi, de data aceasta ridicate după ce platoul a fost reamenajat din temelii iar terasele redimensionate (lărgite și prevăzute din loc în loc cu trepte de piatră) și căpătând o altă destinație decât aceea de locuire. Toate casele de pe terase au fost complet acoperite măcar cu un strat de piatră locală de calcar, nici una rămânând vizibilă sau sesizabilă fără îndepărtarea acestei cuverturi, extinsă mult în afara teraselor și „prelungită” pe pantele dealului, altfel nelocuite. Evenimentul, petrecut cu certitudine în vremea lui Burebista, are o importanță copleșitoare pentru istoria Daciei preromane. Insistența acum asupra lui își găsește justificarea în faptul că Tipia Ormenișului oferă un foarte bun exemplu de înlocuire radicală a unor structuri vechi de secole și caracteristice pentru o organizare unional-tribală cu elemente noi, definitorii pentru instituția statală. În tot cuprinsul așezării, cercetarea arheologică oferă informații asupra nivelului de locuire anterior secolului I î.Hr., despre modul în care acesta a luat sfârșit și despre edificiile corespunzătoare vechii și noii organizări politice. În rezumat, cele mai importante aspecte legate direct de aceste transformări, din plin dovedite arheologic, credem că sunt următoarele: 1. existența pe loc sau în altă cetate din apropiere (Covasna?) a sediului unei căpetenii unional-tribale care și-a estimat puterile de așa manieră încât nu numai că nu a cooperat, ba chiar s-a opus la unificare, Burebista fiind „obligat” să recurgă la măsura extremă, poate și la eliminarea fizică a unui *rex* anonim pentru noi, posibil succesor al lui Oroles; 2. la acea dată pe Tipia Ormenișului funcționa de aproape un secol un centru religios, calitate recunoscută și perpetuată de noua autoritate prin *ridicarea pe același loc* a altor edificiile de cult, de această dată și sanctuare cu aliniamente din piatră,

²⁰⁹ I. Glodariu, Fl. Costea, *Raport la sesiunea anuală de rapoarte privind săpăturile arheologice*, 1984, p. 8 (mss.)

ceea ce conferă amploare dar nu schimbă componenta spirituală a Tipiei²¹⁰; 3. pentru amplasarea fiecăreia dintre noile construcții, religioase sau laice, s-a procedat mai întâi la amenajarea întregului platou, urmată de crearea unei infrastructuri dimensionată și adaptată fiecărui monument. Ne referim în special la platformele care „caroiază” și compartimentează întreaga zonă sacră, la pavarea cazarmii și la ringul care o înconjoară, la turnul de piatră din vecinătatea ei și la infrastructura sanctuarului de pe terase, înaltă de 5,5m. Efortul cerut de amploarea acestor lucrări, în paralel cu acelea mult mai mari de pe terase, nu putea fi nici pe departe asigurat de o comunitate locală, oricât de numeroasă și de bine organizată ar fi fost ea, ci doar de puterea statală. Realizările edilitare înregistrate acum în întreaga Dacie sunt reflectarea materială a inițiativei regalității în colaborare cu marea preoțime, despre care vorbește Strabo²¹¹, de a instituționaliza și consolida o stare de lucruri care se petrecuse mai înainte, în secolul al II-lea î.Hr., colaborarea dintre Burebista și Deceneu impunând „o recunoaștere *de jure* de către autoritatea religioasă centrală a unor realități *de facto* mai vechi”²¹². Se cuvine subliniat că prefacerile de natură spirituală din societatea dacică, oglindite în centre care acoperă arii largi din Dacia, coincid aproape perfect cu alte două fenomene istorice demonstrate arheologic: încetarea prezenței celților în Transilvania și „începutul unei ample și rapide dezvoltări economice interne. Procesele istorice petrecute în prima jumătate a secolului următor nu pot fi despărțite de această dezvoltare, în care suntem obligați să vedem suportul economic al statului dac centralizat, constituit sub conducerea lui Burebista”²¹³.

Demn de reținut în legătură cu amplele lucrări edilitare menționate este modul de amenajare a incintei platoului. Astfel, în timp ce zona din dreapta intrării, afectată cazarmii și turnului de lângă ea, se închidea spre terase printr-un zid cu paramente, zona afectată sanctuarelor este lipsită de un zid propriu-zis spre margine, platoul terminându-se spre *Terasa I* sub forma unui prag vertical, înalt (în prezent) între 1m (în capătul nord-vestic) și 3,50m (în zona porții) realizat din pietre din ce în ce mai mari pe măsura apropierii de terasă, zid propriu-zis existând doar pe latura scurtă din același capăt. După înfățișarea acestei părți din incintă s-ar putea deduce că nici nu s-a dorit fortificarea zonei. efectul rezultat ținând mai degrabă de domeniul imaginii, cu siguranță una care trebuia să impună deopotrivă respect, admirație și pietate față de construcțiile dedicate zeilor, neîndoios impozante la acea dată. Modul diferit de amenajare a platoului (cu zid „clasic” în zona cazarmii și sub formă de terasă în zona sanctuarelor) poate să nu fie rezultatul organizării lor în etape diferite ci destinația fiecărei zone; 4. este plauzibil ca a doua fază din existența celor două sanctuare cu baze de coloană din piatră (poate numai a celui din tuf) să se explice prin reintrarea așezării și a zonei sub autoritatea premergătoare lui Burebista, tot atunci fiind construit și sanctuarul de pe terase, sub patronajul zeiței venerată și în

²¹⁰ Părerea coafom căreia Tipia Ormenișului și *Sarmizegetusa Basileion* sunt „două centre religioase, cvasiecale ca amploare în Dacia”, pe care este „firesc să le atribuim unor formațiuni politice cvasiecale ca prestigiu și putere” a fost formulată nu demult de către Alex. Vulpe, cunoscător al unora dintre monumente la fața locului (*C/CSA*, 1-2, 998, p. 7). Noi înșine am afirmat acest lucru în anul 1979 (*Fl. Costea, Dacia din Bazinul Oltului Transilvan*, teză de doctorat), când am susținut că în această zonă au existat regatul lui Oroles și al lui Rubobostes, părere pe care o agreem și în prezent. Ne gândim în primul rând la „Cetatea Zânelor” de la Covasna, în măsura în care monumentele ei impozante vor susține arheologic o datare corespunzătoare. Cetatea dacică de acolo este bine „ascunsă” și greu accesibilă în caz de atac.

²¹¹ „Regele lucra împreună cu el (cu preotul suprem, n. n.), fiindcă vedea că oamenii ajunseseră (datorită lui) mai ascultători decât înainte. Căci supușii credeau că regele dă poruncile sfătuit de zei”. Deceneu, „...l-a convins pe rege să-l facă părtaș la domnie, spunându-i că este în stare să-i vestească voința zeilor” (Strabon, VII, 3, 5)

²¹² Al. Vulpe, E. Popescu, în *Dacia*, N.S., 16, 1972, p. 90; V. Sârbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993, p. 127; *Istros*, IV, 1985, p. 89 și urm.; V. Sârbu, A. Rustoiu, în *Cumidava*, 25, 2002, p. 42 și urm., cu bibliografia mai veche; M. Babeș, în *SCIVA*, 39, 1988, 1, p. 3-32; Fl. Costea, *Construcțiile sacre de la Augustin-Tipia Ormenișului și câteva dintre posibilele lor interpretări*, în *Cumidava*, 25, 2002, p. 26 și urm.

²¹³ O sinteză la H. Daicovicu, *Dacia*, p. 18; M. Babeș, *op. cit.* Pentru relațiile dintre daci și celți în Transilvania și în vestul României, vezi V. Sârbu, în *Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, p. 191-204, iar pentru sud-estul Transilvaniei, Fl. Costea, V. Crișan, *Daci și celți în sud-estul Transilvaniei*, Brăila-Bistrița, 2006 (în curs de apariție).

sanctuarul similar din incintă. Toate trei au rămas în funcție până în preajma cuceririi romane.

În legătură cu modul de realizare a infrastructurii tuturor sanctuarelor de la Augustin-Tipia Ormenișului se cuvine reținut un amănunt tehnic important, diferit de cel din Munții Orăștiei: în timp ce unele dintre sanctuarele de acolo își încep elevația direct de la sol²¹⁴, pe Tipie fiecare edificiu religios este ridicat pe platforme care delimitează zona și (parțial) dimensiunile acestora, asemenea practicii din Grecia²¹⁵. Precizarea poate fi considerată drept argument indirect referitor la participarea la lucrări a meșterilor greci, cel puțin în cazul sanctuarelor cu aliniamente din baze de coloane.

După cum credem că s-a reținut, la nici unul dintre sanctuarele cu aliniamente din calcar sau din tuf nu au fost menționate elemente de suprastructură, nici construcții perimetrice acestora. Fără a detalia acum, suntem convingși că edificiile de cult de pe Tipia Ormenișului nu se abat prea mult de la imaginile propuse de către arhitectul Dinu Antonescu pentru fiecare tip analizat, ținând cont, pe de o parte, de concepția arhitecturală autohtonă, iar, pe de altă parte, de condițiile de climă din Munții Perșani, cu nimic mai blânde decât cele din Munții Orăștiei²¹⁶. Tocmai aceste rigori climatice ne determină să reluăm, foarte pe scurt, problema acoperirii sau a funcționării sub cerul liber a sanctuarelor cu aliniamente.

Din ambele sanctuare prezentate s-au păstrat numai substructura și plintele pe care se sprijineau coloanele de lemn, care la rândul lor făceau parte dintr-un ansamblu ce susținea și acoperișul. Situația este contrară construcțiilor cu pereți plini, în cazul de față cazarma și sanctuarele circulare, unde aceștia au ars și s-au prăbușit pe loc. De aici nu se poate deduce în nici un caz că sanctuarele circulare funcționau în tot cursul anului iar cele cu aliniamente numai estival. Și unele și celelalte au avut elevație și acoperiș, care erau însă deosebite din punct de vedere constructiv. În această deosebire („pădure de coloane” la cele cu aliniamente, perete plin la celelalte) consta ușurința de a le demonta pe primele și imposibilitatea de a proceda în același fel cu celelalte. Războiul cu Traian fiind departe de a reprezenta o surpriză, dacii au avut răgazul de a salva mai întâi obiectele de cult și pe cele de preț din sanctuare (cu excepția-unicat a inelului de aur de la Pecica (dar care „poate fi și pierdut”) și a sanctuarului mic rotund de la *Sarmizegetusa Regia*, care, după inventarul găsit pe podea, ar fi putut avea numai funcție laică), după care au procedat la demantelarea elevației celor cu aliniamente și la incendierea celorlalte, scopul operațiunii fiind acela de a le feri pe toate de distrugerea și profanarea de către inamic, ceea ce ar fi echivalat cu grave prejudicii aduse zeității protectoare. Așadar, convingerea noastră este că și acest tip de sanctuare a avut elevație și a funcționat obligatoriu sub un acoperiș, dar construcțiile *au fost distruse de către daci înainte de începerea ostilităților cu soldații romani*, din motivele mai sus arătate, acțiunea fiind redată dramatic și pe Columnă, în scenele finale dedicate asedierii *Sarmizegetusei*²¹⁷. Ea poate fi și urmarea directă a tratatului din 102, una din obligațiile dacilor fiind aceea de a-și dărâma cetățile, în scenele respective dacii incendiind monumentele din interiorul acestora.

În sprijinul afirmației noastre aducem situația din cazarmă, monument de cu totul altă natură. În incinta acesteia, doar între peretele nordic și segmentul de ring din aceeași parte se aflau doar rezerva de alimente și de apă (un chiup cu mei, unul cu grâu și câteva

²¹⁴ D. Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984, p. 61.

²¹⁵ *Ibidem*, p. 61.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 51-89.

²¹⁷ Convingerea asupra veridicității acestei măsuri am avut-o în urma unor îndelungi discuții cu colegul Valeriu Sârbu; după cum credem că s-a reținut din prezentarea inventarului fiecărui monument, înaintea acestor discuții noi am limitat operațiunile de salvare a bunurilor din calea atacatorilor doar la o parte a inventarului mobil, în special a ceramicii. C. Daicoviciu și H. Daicoviciu nu sunt de acord cu interpretarea în acest sens a scenei CXIX (*Columna lui Traian*, București, 1966, comentariul la fig 58).

vase mari pentru lichide). În afara acestora nu s-au găsit obiecte de valoare sau de utilizare curentă, ceea ce demonstrează că și alte categorii de artefacte au fost ferite de mâna prezumtivului învingător. În schimb, au fost găsite numeroase piroane și cuie de la construcție, care lipsesc total de la sanctuarele în discuție, lipsa acestora putând fi pusă pe seama demontării și nu a incendierii.

În aceeași ordine de idei trebuie spus că soldații romani nu au dezafectat nicăieri substructura sanctuarelor dacice, aceasta fiind găsită aproape intactă de către arheologi în rarele situații în care ea nu a avut de suferit ulterior, așa cum s-a întâmplat pe Tipia Ormenișului.

În ceea ce privește al doilea aspect, anume existența sau nu a unor construcții perimetrice, opinăm că acestea nu au existat. Un prim argument îl reprezintă neșemnalarea lor în săpătură, nici măcar la sanctuarul cu plinte din tuf vulcanic peste care s-a prăbușit construcția învecinată. Al doilea argument, dar nu ca importanță, este tocmai de natură religioasă: platoul Tipiei este unul dintre cele mai reduse ca suprafață dintre „cetățile” dacice (mai puțin de o jumătate de hectar) și învecinat de pante care îl fac greu accesibil și, deopotrivă, greu vizibil. De aceea suntem convinși că înconjurarea sanctuarelor cu pereți sau ziduri ar fi contribuit mai degrabă la „ascunderea” acestora față de credincioși, efectul fiind contrar dorinței de inducere a sentimentului religios. Ele trebuiau să se impună și în același timp să impună privitorilor dinspre terase; altfel, toate eforturile depuse pentru amenajarea lor și pentru ridicarea edificiilor de cult de pe ele și din incintă își pierdeau sensul și justificarea și conduceau la rezultate contrarii celor dorite, inclusiv la îndepărtarea credincioșilor.

La nici unul dintre sanctuare, indiferent de tip, nu s-au constatat arheologic podele de lemn sau de piatră, acestea fiind suplinite de cele din pământ bătătorit, al căror nivel superior se situa undeva pe înălțimea plintelor, acoperind alveolele-suport la cele dreptunghiulare și temeliile de piatră la celelalte. O asemenea podea cerea și ea, în mod obligatoriu, acoperiș.

Prin descoperirea edificiilor de cult de pe *Tipia Ormenișului*, patrimoniul arhitectural specific religiei majore și oficiale a dacilor din perioada „clasică” se îmbogățește cu construcții din ambele tipuri cunoscute în Dacia: cu aliniamente din baze de coloane (dreptunghiulare) și circulare complexe. Singură enumerarea lor este în măsură pledeze în favoarea existenței în Dacia preromană, înainte de unificare, a unor centre de putere politică și spirituală comparabile cu cel de la *Sarmizegetusa Regia* din perioada „clasică”²¹⁸, afirmație greu de combătut în temeiul informațiilor oferite în prezent de cercetarea arheologică. Nu suntem însă deloc convinși că acestea sunt singurele centre existente în perioada respectivă, numărul lor trebuind să fie apropiat sau mai mare decât cel prezumat de către C. Preda pe baza tipurilor de emisiuni monetare, fără ca între cele două aspecte și numărul centrelor de putere să existe o strictă condiționare. Acestea, sau numai o parte dintre ele, revendică și participă nemijlocit la înlăturarea lui Burebista și la „secesiunea” Daciei. Așa vor reapărea „regate” ce nu vor reconsidera integral o organizare mai veche devenită acum istoricește anacronică, perpetuând, în schimb, cu mai multe foloase, elemente organizatorice și spirituale care în timpul lui Burebista și-au demonstrat viabilitatea și au primit confirmarea socială. Este spiritul pozitiv care a caracterizat cea mai mare parte a teritoriului fostei Dacii unite, spirit în care-și găsește măcar în parte explicația

²¹⁸C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973, în special p. 429. Ca și domnia sa, suntem de părere că este vorba de formațiunea sud-transilvană. Pentru situația politică a Daciei după moartea lui Burebista vezi în special H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 104 și urm

înfașării și puterii ei din pragul războaielor cu Traian, după reunificarea de către Diurpaneus-Decebal.

Dintre marile realizări edilitare ale perioadei, sanctuarele sunt monumentele care s-au bucurat de o atenție deosebită din partea regalității, religia dovedindu-se a fi efectiv a doua putere în stat, preotul suprem deținând funcția politică imediat inferioară monarhului (vicerege), căruia putea nu doar să-i procească, ci și să-l conducă²¹⁹ sau să-i succedă la tron.

O comparație între monumentele religioase de pe Tipia Ormenișului și cele de la Grădiștea Muncelului nu credem că este neapărat necesară, dar poate fi utilă în măsura în care afirmațiile despre existența mai multor *Munți Sfinți* și a unor centre de putere politică și spirituală necunoscute până acum la daci câștigă în argumentare. Altfel, estimarea corectă a importanței monumentelor de pe Tipia Ormenișului, precum și descoperirea altora de amploarea acestora, pot doar contribui la cunoașterea mai aprofundată a Daciei preromane, fără a diminua în vre-un fel statutul de metropolă politică și religioasă al *Sarmizegetusei Regia*.

În ceea ce privește capitala dacilor, afirmația din urmă este însă valabilă numai pentru epoca statului, pe Tipia Ormenișului fenomenul religios putând fi urmărit pe o perioadă mai îndelungată, respectiv cu un început mai vechi. La Augustin-Tipia Ormenișului avem de-a face cu un *centru religios pandacic* care ia naștere cu peste un secol înaintea „reformei religioase” din vremea lui Burebista și Deceneu²²⁰, regalitatea doar sancționând, la îndemnul și cu concursul marelui preot, un fenomen spiritual deja generalizat, pe care ambele instituții au fost nevoite și deopotrivă interesate să-l recunoască și să-l „legalizeze”, tocmai pentru a-și atrage simpatia credincioșilor. Ca și la Grădiștea Muncelului, pe Tipia Ormenișului ne aflăm în fața unei concentrări de sanctuare, cu preoții numeroasă și instituțional ierarhizată. Ca și la *Sarmizegetusa Regia* sau la Rudele și Meleia, *Muntele Sfânt* se află pe înălțimi apreciabile, deși precizarea nu este obligatorie pentru definirea calității de sacru. Asemănările generale între edificii, toate lipsite de reprezentări figurative, tezaure sau depuneri de ofrande, permit includerea fără rezerve a Tipiei Ormenișului în rândul *centrelor religioase pandacice* abia numite²²¹. Ca și celelalte, el se constituie în timp și ca rezultat al unor practici ritualice generalizate, care polarizează recunoașterea credincioșilor dintr-o zonă extinsă, spre deosebire de celelalte „monumente” religioase cunoscute (incinte, locuri sacre, puțuri votive etc.) care se adresează unor teritorii mai restrânse, uneori numai unor comunități locale (Cârlomănești, Ciolăneștii din Deal etc.). Asemenea centre religioase vedem, după cum s-a mai afirmat, și în *stânile* de la Meleia și Rudele, ca și în *locuințele permanente* (s.n.) de pe Pustiosu și de la Fețele Albe, asemănătoare în cele mai multe detalii de plan (la care se adaugă concentrarea deosebită) cu sanctuarele circulare complexe de pe Tipia Ormenișului (amănunt care ridică problema direcției difuziunii planului lor), ca și în incintele și locurile de cult de la Măgura

²¹⁹ Strabon, *Geographia*, XVI, 2, 39. Alte referiri la religia dacilor: *ibidem*, VII, 3, 3; VII, 3, 5; VII, 3, 11; Iordanes, *Getica*, 72-72; Cl. Ptolemeu, *Geographia*, III, etc. Cele mai importante izvoare scrise referitoare la religia dacilor la I. H. Crișan, *Spiritualitatea*, p. 345. O sinteză recentă asupra religiei dacilor la I. Glodariu, *Istoria Transilvaniei (I) până la 1541*, Cluj-Napoca, 2003, p. 118-128.

²²⁰ I. I. Russu, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase*, în *AISC*, Cluj-Sibiu, 1944-1948; H. Daicovicu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 204 și urm.; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975, p. 416 și urm.; *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, p. 345 și urm.; V. Lica, în *Istros*, I, Brăila, 1980, p. 177-182; N. Gostar, V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iași, 1984; M. Babeș, în *SCIVA*, 39, 1988, I, p. 3-32; V. Sârbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993, cu bibliografia proprie mai veche referitoare la această „reformă”; Fl. Costea, în *Cumidava*, 25, 2002, p. 26-41, cu principală bibliografie anterioară. Vezi A. Vulpe, E. Popescu, care consideră că acum este adoptat „un nou cult” (*Dacia*, N.S., 16, 1972, p. 90) etc.

²²¹ Cf. V. Sârbu, *Sanctuaires et lieux de culte chez les Geto-Daces (Ile siècle av. J.-C. – Ier siècle apr. J.-C.)*, (studiu în curs de apariție în Franța), p. 1 și urm.

Moigradului²²², sau de la Pietroasele-Gruui Dării²²³, Sighișoara-Wietenberg²²⁴ și Sf. Gheorghe-Bedehaza²²⁵ etc., în pofida faptului că ultimele sunt de altă natură constructivă și cu altă compunere și semnificație, ca și cel de la Orlea²²⁶. Era obligatoriu ca toate acestea să funcționeze după o ierarhizare riguroasă, organizată de preoțime și recunoscută de regalitate, conformă dealfel politeismului religiei daco-getice²²⁷. Dintre zei, se pare că pe Tipia Ormenișului au fost venerați în primul rând Marte și Zeul Soarelui²²⁸.

Față de toate centrele enumerate până acum, centrul religios *pandacic* de la Augustin-Tipia Ormenișului se individualizează prin adăpostirea unui număr apreciabil de edificii religioase (șapte), dintre care numai unul se situează în afara platoului, dar în perimetrul Muntelui Sacru. Așa cum ne apare în prezent, el este o înfăptuire dintre domniile lui Burebista și Diurpaneus-Decebal, primul dintre aceștia schimbând radical și definitiv destinul unei așezări civile importante din punct de vedere strategic-militar, în care ființă de aproximativ o sută de ani un loc cu sanctuare. Într-un centru de sacerdoți și militari care dețin oficial și exclusiv prerogativele ce decurg din funcțiile respective și care s-au dovedit a fi reazemul instituției statale.

Cu siguranță, despre centrele religioase enumerate acum și considerate *pandacice* nu se poate spune că sunt singurele din teritoriile locuite de daco-geți; cercetări noi, dar mai ales interpretări corecte și totodată flexibile, debarasate de rutina arheologică, demult utilizate în alte țări, pot aduce contribuții valoroase la cunoașterea religiei strămoșilor noștri „de loc”. Deocamdată se cuvine a fi reținută existența *centrului religios pandacic* de la Augustin-Tipia Ormenișului, despre a cărui autoritate spirituală suntem înclinați să credem că s-a extins asupra sud-estului Transilvaniei și, poate, asupra unei regiuni din estul Carpaților Răsăriteni. Timp de aproximativ 150 de ani el a participat nemijlocit la consolidarea și respectarea religiei oficiale a regatului dac, fiind complet integrat instituțional acestuia, după o vreme în care cunoscuse o dezvoltare independentă și ale cărui începuturi pot fi plasate, cu multă probabilitate, în prima jumătate a secolului II î.Hr. Ca și statul, acest centru religios a încetat să ființeze la anul 106 d.Hr., asemenea tuturor edificiilor religioase de aici și din interiorul sau din afara viitoarei Dacii romane, fenomen similar Galliei și altor provincii ale Imperiului Roman.

IX.4 Alte complexe

IX.4.1 Depuneri rituale

Pe Terasa a IV-a, la intersecția secțiunilor^{xv-xviii}. Groapă cvasidreptunghiulară, cu laturile de 50 x 45cm și adâncă de 47cm. A fost săpată cu dalta în roca de calcar, în apropierea unor locuințe din faza I de locuire dacică, fiind contemporană acestora, cu precizarea că vasele sunt și mai vechi. Pe fundul gropii s-a depus mai întâi pământ

²²² M. Macrea, M. Rusu, în *Dacia*, N.S., 4, p. 201-229; Al. V. Matei, H. Pop, *Măgura Moigradului, zonă sacră (sec. I î. Hr.) și așezare dacică fortificată (sec. I d. Hr.)*, în *Studii de istorie antică. Omagiu Profesorului Ioan Glodariu*, Deva, 2001, p. 235-277.

²²³ V. Dupoi, V. Sârbu, *Pietroasele-Gruui Dării. Incinta fortificată (I)*, Buzău, 2001

²²⁴ K. Horedt, C. Scraphim, *Die prähistorische Ansiedlung auf Wietenberg, bei Sighișoara-Schäburg*, Bonn, V. Sârbu, *Credințe*, p. 98-99; I. Andrișoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, București

²²⁵ K. Horedt, *Așezarea de la Sf. Gheorghe Bedehaza*, în *Materiale*, II, p. 7-39; V. Sârbu, *Credințe*, p. 98.

²²⁶ E. Comșa, în *Apulum*, X, p. 65-78; V. Sârbu, *Credințe*, p. 97-98. Majoritatea acestor puncte, numite incinte sacre, locuri sacre, locuri de cult, sanctuare etc., la N. Conovici, G. Trohăni, *Sanctuare și zone sacre la geto-daci*, în „Revista de Istorie,” 41, 1988, 205-217; V. Sârbu, în *ActaMN*, 32, p. 313-330; idem, *Incinte și locuri sacre cu sacrificii și depuneri de ofrande în lumea deto-dacilor*, în *Pontica*, XXVI, p. 41 și urm; *Sanctuaires et lieux de culte chez les Géo-Daces (IIe siècle av. J. C. - Ier siècle apr. J. C.)*, mss., p. 1-7; Al. Vulpe, în *Thraco-Dacia*, 7, 1986, p. 101-111.

²²⁷ V. Sârbu, *op. cit.*, p. 1; *Credințe și practici funerare*, p. 97, 106. *Pontica*, XXVI, 47 p. 41 și urm; *Sanctuaires et lieux de culte, p. 2*; *Les Thraces entre les Carpates, les Balkans et la Mer Noire (Ve s. av. J.-C. - Ier s. apr. J.-C.)*. *Quatre conférences données à la Sorbonne, Brâila*, 2004, p. 87 și urm; o sinteză la I. Glodariu, *Istoria Transilvaniei (I) până la 1541*, p. 118 și urm.

²²⁸ Fl. Costea, *Construcțiile sacre*, în *Cumidava*, XXV, 2002, p. 26-41.

amestecat cu cioburi hallsattiane și dacice mărunte, alături de care se afla și fragmentație de lipitură de perete arsă, înroșită de foc, ceea ce dovedește că pe loc sau în apropiere a existat o locuire mai veche, foarte probabil din prima epocă a fierului.

Inventarul a fost depus pe acest amestec, la 22cm deasupra fundului gropii. Vasele se aflau aproape toate cu gura în sus, doar borcanul mare fiind puțin înclinat. Componenta lui este următoarea: 1. borcan din pastă semifină, roșcată, decorat cu patru butoni simetrici ce fac impresia că au fost „trași” din pastă, arcuiți spre buză și ascuțiți. Vasul nu poate fi datat mai recent de secolul al III-lea î.Hr., poate numai în cel precedent. A fost ars secundar dar nu în groapă. poate pe un rug sau cu ocazia incendierii complexului din care a făcut parte. Dimensiunile acestuia sunt: $D_g=11,50\text{cm}$; $D_f=8,50\text{cm}$; $I=14\text{cm}$, inv. II 5785, borcan din pastă asemănătoare, roșcat, decorat cu patru butoni alveolați. Dimensiuni: $D_g=10,50\text{cm}$; $D_f=8,50\text{cm}$; $I=11,50\text{cm}$; inv. II 5784. 3. borcan în miniatură, formă de pahar tronconic, pastă semifină, gălbui-roșcată. Este decorat cu patru butoni mici. Dimensiuni: $D_g=8\text{cm}$; $D_f=3,50\text{cm}$; $I=7\text{cm}$; inv. II 5781. 4. ca precedentul. Dimensiuni: $D_g=7\text{cm}$; $D_f=4\text{cm}$; $I=7,50\text{cm}$; inv. II 5782. 5. ca precedentul, inclusiv ca dimensiuni, inv. II 5783. Și aceste vase au fost arse secundar, dar mai puțin intens decât borcanul mai mare. Credem că au fost îngropate cu ocazia „fundării” pavajului terasei, în prima jumătate a secolului I î.Hr.

Secțiunea III 1990=Secțiunea 11991, Terasa a VI-a. Între metrul 6,40 și m 17,35, la adâncimea de 0,55m, sub podeaua locuințelor, se afla o aglomerare de vase hallsattiene și dacice, primele nereconstituibile, celelalte parțial întregibile. Este vorba de borcane, o fructieră lucrată la roată de dimensiuni apreciabile ($D_g=58\text{cm}$), căni, vase de provizii de ambele tipuri etc. Împreună cu acestea se mai aflau: o plăcuță și un fragment dintr-o brăjară de bronz și o piatră în formă de ou, foarte bine șlefuită și semitransparentă, similară celor din depunerea de pe *Terasa I*. Inventarul era așezat pe un strat de piatră de calcar și acoperit cu o lentilă de pământ, peste care s-a construit pavajul din faza a II-a de locuire. Confirmarea în plus a statutului de depunere rituală o face din nou piatra ovoidală, inexistentă în zonă, în cariere sau în văile apelor.

Secțiunea I 1994. În metrul 12, la adâncimea de 40cm față de actualul nivel de călcare. Sub două lespezi de gresie se aflau: un borcan dacic cenușiu, cu patru butoni cilindrici, spart pe loc dar întregibil, împreună cu oase de animale sfărâmate și lipitură de perete vitrifiată. Erau depuse pe o piatră de râu în formă de calapod, lângă care mai era o gresie mică, plată. Tot acest *inventar* era depus într-o groapă săpată în roca nativă, adâncă de 36cm. Sub piatra-calapod fusese așezat pământ cu pigmentație de ceramică și pietre mici de calcar.

Secțiunea I 1994, Terasa I. Între metri 24-28,50, cu o concentrare mai mare în m 24-25. Este vorba despre aproximativ 22 vase întregi sau întregibile, depuse pe un pat de pământ ars la roșu, după care au fost acoperite cu altă lentilă de lut ars, peste care s-a așezat pavajul din ultima fază de locuire dacică.

Cele peste 20 de vase se datează atât în a doua epocă a fierului (cele mai multe) cât și în *Hallstatt*. Dimensiunile lor sunt diferite, dar în general medii și mici. Cele de dimensiuni mici erau fără excepție întregi și cu gura în sus, în timp ce celelalte, unele sparte pe loc dar întregibile, erau puțin înclinate. Nici unul nu era cu gura în jos. Inițial am fost înclinați a le considera o îngrămădire de obiecte rezultată din curățirea locului în vederea ridicării pe loc a unei noi construcții. Încadrarea în rândul depunerilor rituale a fost decisă, pe lângă așezarea și acoperirea cu o manta de lut ars, de prezența unei pietre ovoidale semitransparentă, foarte bine lustruită, semnalată și în alte complexe de acest fel, pe Tipia

Ormenișului sau în alte așezări dacice²²⁹. Împreună cu acestea s-a mai găsit un mic creuzet din lut, cu mânerul rupt.

Inventarul se compune din șase borcane, cinci borcane în miniatură (pahare), un vas bitronconic cu formă de detaliu inexistentă în olăria dacică, similar unei cupe cu picior gros, trei cățui cu urme de afumare, un chiup modelat cu mâna, o fructieră fără picior din pastă fină, cenușie, un castron roșu ce imită un vas roman, decorat pe gât cu 36 de ștampile spiralece și o cană din pastă fină, cenușie, lucrată al roată. În amestec cu vasele dacice s-au găsit și fragmente de vase hallstattiene, dintre care trei întregibile.

Poate că nu întâmplător, aproape toate vasele dacice au un decor încărcat de simboluri: spirala, frunza, bobul de grâu, cercul, simplu sau cu patru raze, roata, coloana verticală din alveole, simplă (semn justițiar) dar mai ales dublă (graviditate), perechi de reliefuri dispuse simetric pe vas sugerând profile umane, reliefuri aplicate, sub forma literei *omega* sau de protomă de cornuță (taur, berbec?), brăduți, profile în „V”, cornul abundenței etc. De subliniat că dintre toate simbolurile enumerate, frunza și bobul de graminee se întâlnesc și în alte locuri de pe terase, de fiecare dată împreună fiind 2-4 vase de dimensiuni diferite, lăsând impresia că fac parte dintr-un lot și că au fost făcute la comandă în același atelier. Posibilele semnificații ale depunerii și ale „decorului” de pe vase au fost prezentate într-un studiu anterior. Acum facem doar precizarea că datarea complexului, bazată exclusiv pe inventar, este cândva pe parcursul secolului II î.Hr, fără precizări²³⁰.

În suprafața sanctuarului circular complex de pe platou, între două borduri „cruțate” cu dalta, a fost identificat în anul 1998 un pavaj din spărtură mărunță de calcar, gros de 5-7cm. Sub pavaj a fost amenajată o mică vatră cu „diametrul” de 30cm, într-un cerc de pietre puțin mai mari decât cuvertura de pe ea. La rândul lui, lutul a fost așezat pe un alt pat de pietre mici. Pe vatră se aflau două vase dacice: o ceșcuță în miniatură, din pastă fină, roșie, cu peretele arcuit și cu buza evazată, și un borcan de dimensiuni mici, din pastă semifină, decorat cu trei butoni și cu trei reliefuri alveolare arcuite. Ceașca era cu gura în jos, iar borcanelul în poziție înclinată. După arderea pe loc a celor două vâscoare, vatra a fost bine curățată de resturile focului, pe ea neexistând cenușă, cărbune sau alte resturi ale ringului. Din partea inferioară a lui a fost prelevat intenționat un ciob care s-a introdus în vas. Cazul nu este singular, patru dintre vasele depuse în groapa rituală de la Sâncrăieni (jud. Harghita) fiind „știrbite” intenționat înainte de depunere²³¹.

Legătura dintre fundarea sanctuarului și arderea celor două vase nelipsite din repertoriul olăriei dacice clasice, aici în miniatură, este evidentă, ele fiind închinat zeității protectoare, foarte probabil celei a focului.

*Secțiunea*_{II} 2001-2002, m. 72-72,50. Mică groapă între pietrele pavajului, amenajată de daci cu prilejul realizării acestuia. Are laturile de 35 x 37cm și adâncimea în mijloc de 45cm. Deși este sigur că ea a fost făcută în ultima fază de locuire, conținutul constă exclusiv din vase fragmentare hallstattiene: mai multe părți de străchini negre pe ambele fețe sau numai la interior și cenușii la exterior, părți superioare din vase medii canelate (una cu un buton ascuțit în sus); trei cioburi dintr-un vas de dimensiuni mari, din pastă grosieră neagră exterior și alb-gălbui interior, foarte neglijent netezit; două funduri de la vase de dimensiuni medii, roșcate exterior și negre interior, precum și alte două funduri negru-castanii, unul cu un *umbo* puțin înalt și cu un inel de sprijin subțire. Fragmentele au fost

²²⁹ V. Crișan, *Dacii*, p. 117 (o piatră de râu asemănătoare unui ou, de culoare roz), V. Crișan, Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, 31, I. 1994, p. 382 și Pl. IV/15.

²³⁰ Fl. Costea, în *Angustia*, 4, 1999, p. 105-119 și 1-11.

²³¹ Cf. V. Crișan, *Dacii*, p. 117.

depuse direct în groapă, fără un strat de pământ sau de altă natură sub ele. Groapa nu era acoperită decât cu pavajul ultimului nivel de locuire dacică.

Terasa I. În martorul dintre *Casetele*₁ și *C*₃, între metri 68 și 75 ai *S*_{II/2001}, la adâncimea de 0,37m. Sub pavajul platformei din ultima fază de locuire dacică se afla un vas-clopot întreg, în poziție foarte puțin înclinată (cu gura în sus). În apropiere, tot depuse cu prilejul amenajării pavajului, sub el au mai fost depuse alte două vase întregi: o cătuie de dimensiuni mari și o imitație locală de amforă. Piesele au fost descrise cu prilejul prezentării secțiunilor și casetelor, o repetare a acestora nefiind necesară.

IX.4.2 Figurine antropomorfe și zoomorfe

În decursul cercetărilor s-au descoperit fi câteva figurine, databile în ambele epoci ale fierului. În rândurile ce urmează le vom prezenta pe cele databile în *Latène* și trei piese care ridică unele probleme de încadrare culturală și de datare.

Figurine antropomorfe.

1. Lut ars, pastă cu nisip alb foarte fin, culoarea cenușiu-roșietică. Sex bărbătesc foarte pronunțat, piciorul stâng rupt din vechime; modelare „realistă”. A fost descoperită în incintă, pe platou, în pământul de nivelare, în martorul dintre *S*_{III} și *S*_{V/2001}. Dimensiuni: $\hat{I}=45\text{mm}$; $l=22\text{mm}$; $G_r=18\text{mm}$ (inv. II/6534, Pl. CLXI/1).

2. Lut ars, pastă fină, cenușiu-gălbuie; sex bărbătesc, realizare atentă, fină. A fost descoperită în *Secțiunea Poartă-2002*, practic în incintă. Dimensiuni: $\hat{I}=30\text{mm}$; $l=18\text{mm}$; $G_r=15\text{mm}$ (inv. II/6636, Pl. CLXI/2).

3. Lut ars, pastă foarte fină, maronie; formă stelară cu patru colțuri, cu început de perforație în zona capului. Intenția de perforare poate avea dublă explicație: marcarea feței (capului) sau exprimarea dorinței de orbire a unui personaj neagreat. A fost descoperită pe platou, nu departe de piesa nr. 1, în *S*_{VII/2001}. Dimensiuni: $L/l=22/21\text{mm}$; $G_r=5\text{mm}$ (inv. II/6536, Pl. CLXI/8).

Figurine zoomorfe.

1. Mistreț. Lut ars, pastă semifină, cenușiu-castanie; modelare neatentă, „realistă”. A fost descoperită în locuința din *Caseta*_{3,99} de pe *Terasa I*, împreună cu vasul imitat după un prototip celtic. Dimensiuni: $L=30\text{mm}$; $\hat{I}=20\text{mm}$; $l=18\text{mm}$ (inv. II/6442, Pl. CLXI/7).

2. Corn bovideu, desprins din vechime; pastă fină, cenușie. A fost descoperit în apropiere de piesa antropomorfă nr. 2, pe platou, în *S*_{V/2001}. Dimensiuni: $L=19\text{mm}$ (inv. II/6538, Pl. CLXI/5).

3. Corn de bovideu, desprins din vechime; pastă fină, roșietică. A fost descoperit în apropiere de piesa antropomorfă nr. 2., în martorul dintre *S*_{III-S}_{VII/2001}, pe platou. Dimensiuni: $L=34\text{mm}$ (inv. II/6537, Pl. CLXI/6).

Referitor la locul și condițiile de descoperire se impun câteva precizări. Exceptând figurina de mistreț, celelalte provin din zona centrală a platoului, mai precis din suprafața sanctuarului cu plinte din calcar. Faptul că ele se aflau fără excepție în pământul de umplură și de nivelare infirmă orice speculație privitoare la o posibilă relație între ele și edificiul de cult, pământul fiind adus în incintă de pe terasele sudice ale dealului. În altă ordine de idei, condițiile de descoperire ajută și la „datare”: toate sunt mai vechi de prima jumătate a secolului I î.Hr., când locuința de pe *Terasa I* a fost incendiată și când a fost amenajat platoul.

Piese „speciale”.

1. Este vorba despre un fragment (parte superioară) dintr-o piesă imposibil de reconstituit (pasăre?) din care se păstrează locul cu perforația pentru agățat. Sigur este doar că avem de-a face cu o piesă purtată, apotropaică. Provine tot de pe platou, din apropierea celorlalte. (Pl. CLXI /9).

2. Siluetă umană de dimensiuni reduse, foarte stilizată. Este lucrată din gresie alb-gălbuie foarte fin șlefuită. A fost descoperită în *S_{II} 1989*. Dimensiunile ei reduse ($\hat{I}=53\text{mm}$; $l=27\text{mm}$; $G_r=13\text{mm}$) fac puțin probabilă utilizarea ca ascuțitoare, mai ales că nu prezintă urme caracteristice (inv. II/5951, Pl. CLXI /3).

3. Siluetă umană stilizată, foarte fin șlefuită din gresie albicioasă. Se deosebește de precedentă doar prin dimensiunile și mai reduse ($\hat{I}=32\text{mm}$; $l=20\text{mm}$; $G_r=13\text{mm}$). Nici ea nu prezintă urme de frecare cu un obiect dur, eventual metal. A fost descoperită în *S_{II} 2001*, pe *Terasa I* (inv. II/6646, Pl. CLXI /4).

Și în legătură cu piesele din gresie se impun scurte comentarii. Ambele au fost descoperite în poziție secundară, ceea ce împiedică nu numai „datarea”, ci și încadrarea culturală. Doar finisarea foarte bună poate fi un pretext pentru atribuirea lor *Latène*-ului. Alt fapt aproape sigur este neutilizarea lor ca ascuțitori (cute). Poate fi vorba, mai degrabă, de amulete purtate tocmai de meșteșugari care foloseau în mod curent respectivele unelte.

Analogii pentru piesele din gresie nu cunoaștem. În schimb, studiile numeroase publicate în ultima vreme ne scutesc a insista aici asupra celor din lut ars, ele fiind bine cunoscute de către specialiști (cf. V. Sirbu, *Istros*, V, 1987 etc.).

Difficil de încadrat sau nu în rândul pieselor cu rol cultural este nr. 11 din Pl. CLXI, greutatea constând în faptul că ea este ruptă. Este lucrată din pastă fină, cenușiu-negricioasă, caracteristică primei vârste a fierului. Putem doar presupune că este vorba de un *phalus*.

IX.4.3 Instalații de foc

Cercetările arheologice de pe Tipia Ormenișului au pus în evidență un număr mare de vetre aparținând locuirilor din cele două epoci ale fierului. Cum peste nivelul din prima epocă a fierului s-a suprapus primul nivel dacic, multe din vetrele aparținând acelei epoci au fost distruse. În general, acestea au fost amenajate direct pe stâncă sau pe un pat de pietre, fiind realizate din lut amestecat cu pietricele și marcate de o bordură din pietre de calcar.

În *Secțiunea_I 1990-1991* de pe *Terasa a VI-a* au fost descoperite *trei instalații de foc* în formă de „trunchi de con” cu baza mare în jos. Înălțimea lor varia de la 25,40 la 60cm, iar diametrele bazelor mari de câte 1m. Toate au fost construite de la podea, fiind înconjurată de câte un cerc de pietre.

Secțiunea_I 93 a pus în evidență *vatra* din încăperea nord-vestică a „cazărzii”. Planul acesteia este oval, cu axele la bază de 1,75 x 1,50m. A fost construită din straturi de lut în amestec cu pietre de calcar local de dimensiuni medii, totul fiind clădit pe un pat de pietre amestecate cu lut, gros de 20cm. Partea superioară are o grosime de 25cm, înălțimea păstrată fiind de 75cm, părând a fi un soclu monobloc. Fiecare strat de pietre și pământ a fost adăugat după un timp de folosire. De sub ea, spre vest, iese cu 20cm în arc de cerc baza altei vetre, de dimensiuni apropiate, anterioară celei păstrate. Vetrele au fost încadrate în borduri din piatră de calcar. Pe *vatra* din ultima fază și în jur s-a descoperit o cantitate însemnată de cărbune și cenușă.

În locuința $L_{2,93}$ ($S_{Gemene 2}$, *Terasa a VI-a*) a fost cercetată o *vatră* de lut fățuită, amenajată pe un pat de pietre, cu diametrul de 65cm.

Construcția circulară din partea de nord-vest a platoului conținea, aproximativ în centru, o *vatră* cu fața lutuită bine conservată. A fost amenajată pe o platformă de piatră locală mai înaltă decât podeaua și marcată de un chenar din pietre de calcar și pietre rulate. *Vatra* ocupă poziția cea mai ridicată a construcției, înălțându-se cu aproape 25cm peste cota pavajului. A fost repetat fățuită, grosimea stratului de lut înroșit de foc fiind de 15cm.

În $S_{1,98-99}$ a fost descoperită *vatra* ce aparținea construcției dreptunghiulare din capătul de nord-vest al platoului. De dimensiuni apreciabile (2,70m partea secționată), a fost marcată de o bordură de pietre locale rulate. Repetat fățuită, înălțimea ei este de 10cm.

Locuința $L_{2,99}$ conținea o *vatră* amenajată pe un pat de pietre mărunte, fiind asigurată spre vale de o bordură realizată dintr-un rând de pietre de calcar. S-a confecționat din lut amestecat cu pietricele, grosimea ei în centru fiind de 15-18cm.

Vatra din *Complexul II.2001* avea lutuiala bine păstrată. Era puțin „bombată” în centru, cu conturul deteriorat din vechime, când putea avea diametrul de 0,85-0,90m.

În locuința $L_{1,2002}$ *vatra* lutuită era amenajată pe un pat subțire din pietre.

Au fost descoperite *alte vetre* aparținând locuințelor din a doua epocă a fierului, sistemul lor de amenajare fiind identic. De formă rotundă, ovală sau dreptunghiulară, instalațiile de foc au fost amenajate pe un pat din pietre de calcar și înconjugate de o bordură făcută din același fel de pietre. Erau confecționate din lut amestecat cu pietricele și fățuite bine. *Vetrele* aflate în construcțiile de pe platou ce aparțin ultimei faze dacice aveau dimensiuni mult mai mari, utilitatea lor fiind cu totul alta decât gătitul sau încălzirea locuințelor.

Locuința $L_{1,2004}$ conținea un *cuptor* de lut relativ bine păstrat în plan, dar cu calota compromisă de stratul de pietre folosit la amenajarea platoului în faza a II-a dacică.

IX.4.4 Anexe gospodărești

În unele din locuințele cercetate, una din încăperi putea să aibă funcția de cămară, deducție făcută după materialul descoperit. Având în vedere că în stâncă nu puteau fi săpate gropi de provizii, stocurile de alimente erau depozitate în încăperi separate sau în prelungirea acoperișului (polată), anexe închise. În unele locuri s-au construit adevărate magazine din lemn, cum este aceea dintre „cazarmă” și ring.

Capitolul X Inventarul

X.1 Ceramica

Este de departe cea mai numeroasă dintre componentele culturii materiale descoperită pe Tipia Ormenișului, situație constatată în toate așezările sau necropolele dacice. În plus, în lipsa ștampilelor, a mărcilor de olar sau a unor artefacte caracteristice ea reprezintă documentul de bază de datare largă, ca și în obținerea de observații referitoare la meșteșugul în sine, la posibilele valențe artistice ale vaselor, precum și la starea socială a proprietarilor. În cazul Tipiei Ormenișului, a cărei cercetare poate fi considerată încheiată deși nu a cuprins decât aproximativ a cincea parte din suprafață, ceramica este argumentul principal în demonstrarea locuirii îndelungate, de peste cinci secole. Este acesta motivul care ne determină să încercăm o sinteză a ei pe criteriul evolutiv, în ciuda faptului că stratigrafia așezării nu permite decât o departajare al cărei moment de cumpănă este aproximativ la jumătatea secolului I î.Hr. sau cu două-trei decenii mai înainte. Reorganizarea atunci a platoului și a teraselor a marcat în teren „istoria” așezării: straturile mai vechi au fost practic compromise, nesizabil stratigrafic devenind „pragul” *Hallstatt-Latène*. Avantajul acestei separări pentru cercetător este important, toate vestigiile fiind împărțite în două perioade distincte: cele aflate în straturile de nivelare sau sub ele sunt anterioare secolului I î.Hr., în timp ce materialele aflate pe pavaj sau în construcțiile contemporane ori posterioare reprezintă categoria recentă, din ultimul secol și jumătate din istoria Daciei preromane.

Cu toate că în așezare delimitarea prin construcții este vizibilă și clară în tot locul, încadrarea tranșantă a ceramicii într-o perioadă sau în cealaltă nu este deloc ușoară, din cauza insesizabilelor dar permanente schimbări intervenite în evoluția formelor, a pastei, a tehnicii și a detaliilor de altă natură care devin certitudini după timp îndelungat.

De mare ajutor în prezentarea ceramicii de pe Tipia Ormenișului ne-au fost cele două celebre monografii asupra ceramicii traco-daco-getice, precum și alte studii de mai mică întindere²³². Ca metodă de lucru nu am ales nici una din variantele celor doi autori de monografii, ci am combinat criteriul tipologic (E. Moscalu) cu cel evolutiv (I. H. Crișan). Pentru noi importantă s-a dovedit a fi susținerea cu mărturii arheologice a afirmațiilor referitoare la îndelungata viață a dacilor pe Tipie.

Observațiile oferite de ceramica datată larg înainte de domnia lui Burebista permit împărțirea ei în două sau chiar trei subfaze, dar, cum o periodizare strictă nu este posibilă pentru toate tipurile ceramice, tocmai din cauza amintitei evoluții lente, ne-am mulțumit cu datarea largă în secolele V-IV și în secolele III-II î.Hr., în final oprindu-ne asupra celei din secolele I-I. De fiecare dată vor fi menționate imitațiile și importurile. Demersul nostru nu va fi de anvergură și nici detaliat, deoarece materialele au fost descrise pe larg cu ocazia prezentării săpăturii. Insistarea acum asupra lor ar fi echivalat cu o repetare inutilă a informației oferită atunci.

X.1.1 Secolele V-IV

Deși cantitatea ceramicii din aceste secole nu este mică, ea este greu de sesizat în săpătură, iar atunci când lucrul este posibil trebuie reținut că se află în poziție secundară, uneori chiar în nivelele superioare, într-un context stratigrafic nefiresc.

²³² I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969; E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983; I. H. Crișan, *Spiritualitatea*, p. 261-263; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 182 și urm.; Fl. Costea, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 127-145, I. Glodaru, în *Studii dacice*, p. 146-165.

Cele mai numeroase tipuri databile în secolele amintite sunt vasele mari (de provizii) și *borcanele*.

Chiupuri. Sunt confecționate din pastă grosieră și poroasă sau semifină, în ambele cazuri dar în proporții diferite cu degresant de nisip, pietricele și cioburi sfărâmate. Identificarea și datarea lor s-au făcut în primul rând după butonii-apucători, prismatici sau arcuiți, și unii și alții de dimensiuni apreciabile (Pl. CVI/27-28; Pl. CVII/21-22; Pl. CIX/5). Dimensiunea redusă, disproporționată a fragmentelor păstrate în raport cu vasul întreg nu îngăduie includerea acestora în forma reală, sac, clopot sau cu peretele ușor arcuit, deși curbura multora pare să încline către cele din urmă, amănunt care permite prelungirea datării până în secolul al III-lea î.Hr. Este foarte posibil ca pe același vas să fi fost plasați și butoni mici, rotunzi și ascuțiți, după cum sugerează unele fragmente. Unele exemplare sunt „decorate” cu pastile imense, aplicate în oricare zonă a vasului, pastile al căror decor constă în amprente degetelor sau ale obiectului cu care s-a apăsat pe ele.

Cele mai multe au la exterior o angobă negricioasă sau gălbui-roșietică, prin care răzbat imperfecțiunile netezirii; rarele fragmente de buze sunt orizontale și cu muchia rotunjită.

Asupra dimensiunilor este inutil a se face încercări atâta vreme cât nu sunt posibile întregiri.

Borcane. Toate fragmentare, ele se înscriu în două tipuri principale: cu peretele arcuit sau aproape drept; fundul este plat, cu sau fără profilare. Pasta este semifină sau grosieră, deși există exemplare din pastă bună. Culoarea dominantă este negrul, nelipsind cele gălbui, cenușii-închis sau castanii, fără excepție angobate și cu neglijențe de finisare, atât pe suprafața pereților (netezire), cât și la buză care în genere este dreaptă și cu muchia rotunjită, dar și cu segmente retezate, rotunjite sau ascuțite, toate pe același vas. Decorul este amplasat în partea de sus și constă în impresiuni cu un obiect rotund-oval sau cu degetul, dispuse pe unul sau pe două rânduri, butoni arcuiți, alungiți, ascuțiți sau prismatici (Pl. CVI/6,11-12, 17-18), brăuri alveolate plasate pe gât, uneori întrerupte de butoni (Pl. CVII/6,16). Dimensiunile pot fi apreciate ca medii-mici, înălțimea lor probabilă putând depăși în rare cazuri 35cm.

Un caz insolit îl reprezintă vasul din Pl. CVIII/1. După formă și cele patru perechi de butoni alungiți și ascuțiți plasați pe buză și pe gât, el poate fi foarte bine inclus repertoriului hallstattian. Pasta, în schimb, este mai degrabă dacică: este fină, „moale” la pipăit, cu degresant de nisip foarte fin și mică; culoarea gălbui-roșcată. Are analogii formale la Stara Zagora, Brăilița și, parțial, la Hansca²³³. Piesa poate fi un reper în procesul trecerii spre *Latène* (Pl. CVIII/1).

În secolele IV-III se datează vasele lucrate cu mâna și prevăzute cu două torți aplicate deasupra umărului, ca acela descoperit în necropola de la Hansca-Lutărie²³⁴. Cu certitudine în această perioadă, pot fi incluse borcanele cu peretele aproape drept (P.XCIII/1-10); și unele cu corpul arcuit (Pl. XCIV/1-4, 7). De aceeași tradiție sunt și vasele decorate cu două registre de câte patru butoni, cei mici intercalați și mai sus decât cei mari. Multe sunt adevărate miniaturi, cu utilizarea cea mai probabilă de pahare, decorate cu butoni mici ascuțiți și îndreptați spre gură. Ele se întâlnesc în multe locuri fragmentare, dar și în depunerea rituală în groapă de piatră.

Fructiere. În săpătură, în pământul dintre straturile de piatră, au fost găsite și buze de fructiere de dimensiuni foarte mari (late de 7,5-10cm și cu diametrul la gură de 58-

²³³ E. Moscalu, *Ceramica*, Pl. 27/2, 28/5, 29/1.

²³⁴ I. Niculiță, în *Dalecoe proșloe Moldavii*, Chișinău, 1969, p. 134-145, 1/2; *Thraco-Getica*, Chișinău, 2004, p. 202; T. Arnăut, *Vestigii*, Pl. XXIII/3

60cm) și picioare cu nervuri groase la locul de unire cu corpul, confecționate din pastă fină și semifină, din belșug angobate cu negru și cu un luciu puternic negru-albăstrui. Prin analogie cu fructierele vechi de la Slimnic sau de la Cluj-Mănăștur, pentru ele poate fi avansată propunerea de datare în secolul al IV-lea, ca și acelea²³⁵.

Vasul-clopot. Este slab reprezentat și nu cunoaște, cum ar fi firesc, exemplare de dimensiuni mari. Singura piesă întreagă a fost descoperită sub mantaua de calcar care a acoperit *Terasa I*, deșus ca ofrandă. Dimensiunile reduse permit includerea vasului în rândul borcanelor (Pl. XXXIV/3), cum și este numit de unii cercetători.

Străchini. În majoritate din pastă bună, dar și poroasă, străchinile au culoarea neagră, negricioasă sau gălbui-roșietică. Toate sunt puternic angobate și moderat lustruite, cu precizarea că la unele exemplare procedeul se aplică numai pe exterior sau numai pe interior. Profilul dominant este cel tronconic, cu umeri și cu gât bine marcate, buza oblică în afară și cu muchia rotunjită sau simplă și rotunjită, cu clare reminiscențe din *Hallstatt* (Pl. XLI/4, 6).

Un singur vas a fost întregibil (Pl. XLI/2). A fost confecționat din pastă semifină, neagră și lustruită. Profilul tronconic și restul detaliilor corespund descrierii abia încheiate, cu adăugirea că fundul prezintă o ridicătură abia perceptibilă spre centru. Vasul a fost găsit în pământul de nivelare din sanctuarul dreptunghiular vechi și are numeroase analogii în Dacia, ca la Poiana, datat în secolul IV î.Hr., la Răcățâu²³⁶, Sf. Gheorghe-Covasna²³⁷, Valea lui Mihai²³⁸ sau la Brad, în nivelul I²³⁹.

Imitații Confirmarea locuirii dacilor pe Tipia Ormenișului vine și din partea *imitațiilor ceramice*, ca și din aceea a *importurilor ceramice grecești*. Din prima categorie amintim câțiva pereți de vase din pastă fină, cenușiu-gălbuie, pe care au fost aplicate torți orizontale, arcuite sau imitând litera *omega*. Trei dintre acestea sunt de dimensiuni mari, ceea ce poate însemna că este vorba despre *cratere*; altele, de dimensiuni mai reduse, pot fi de la alte tipuri de vase, mai mici (Pl. X/10-17).

Întregibil s-a dovedit a fi un *lèkane* (Pl. XL/1). Este modelat cu mâna din pastă semifină, cenușiu-gălbuie și puțin lucioasă; corp arcuit spre interior, umăr profilat, buza evazată și cu muchia rotunjită. Pe buză sunt aplicați patru lobi simetrici, înclinați arcuit în sus și perforați înainte de ardere. Baza este și ea puțin arcuită în sus și cu un inel de sprijin abia perceptibil. Piesa are rare analogii în zonă, fiind frecvent întâlnită în schimb în așezări dacice din regiunea Dunării de Jos, datate în secolele IV-III. Exemplarul în discuție se apropie mult de cel de la Brăilița, datat între 300-275 î.H.²⁴⁰, dar și de cele de la Pietroasele-Gruu Dării, datate la fel²⁴¹.

Amforetă. Vas modelat cu mâna din pastă semifină, neagră, lucioasă. Corpul tronconic, gât cilindric, cu umăr „frânt” între ele, care coincide diametrului maxim; fundul este plat și neprofilat, gura dreaptă (verticală) și muchia buzei rotunjită. În partea superioară a gurii au fost plasate două torți mici, supraînălțate. Deși vasul imită fără îndoială un original grecesc, olarul i-a imprimat alura unui personaj (femeie?) în orație (Pl. XXXIV/1), dacă nu cumva este vorba de o pură întâmplare. Vasul se datează în secolele V-IV î.Hr.

²³⁵ I. H. Crișan, *op. cit.*, Pl. XX/6, XXI/2.

²³⁶ V. Căpitanu, în *Carpica*, XVIII-XIX, 1986-1987, 3/3, datat în secolele IV-III.

²³⁷ I. H. Crișan, *op. cit.*, Pl. XIX/9-10.

²³⁸ *Ibidem*, Pl. XCLII/6.

²³⁹ V. Ursachi, *Zargidava*, Pl. 58.

²⁴⁰ E. Moscalu, *op. cit.*, Pl. L/2.

²⁴¹ V. Dupoi, V. Sirbu, *Pietroasele*, I, 100.

Deși este prima piesă de acest tip descoperită în zonă, ea este contemporană cu imitațiile de amfore de la Poian și Ozun, stațiuni aflate în apropiere²⁴².

Importuri Databile cu certitudine în această vreme sunt numai trei fragmente ceramice: un perete de la un vas mare, roșu, din pastă fină, prevăzut cu o mare toartă oarbă arcuită, probabil de la un *crater* (Pl. CXXV/5), o buză de *amforă* roșie (Pl. CXXV/4), tot din pastă fină, și o jumătate dintr-o piesă rotundă, asemănătoare unei *rondele* cu profile descrescătoare spre centru, probabil o fusaiolă grecească (Pl. CXXV/6). Datarea amforei și a fusaiolei în secolul al IV-lea î.Hr s-au făcut prin asociere cu peretele de *crater*, piesele fiind descoperite împreună în *Secțiunea IV* 1983, imediat în afara platoului, pe *Terasa I*.

De semnalat pentru această fază o ceașcă „scitică”, din pastă impură, toarta îngroșată și cu profil „D” în secțiune, puțin supraînălțată. Piesa este unicat în așezare (Pl. LXIX/1).

Concluzionând asupra acestei subfaze (secolele V-IV î.Hr.) se poate spune că Tipia Ormenișului reprezintă una dintre așezările dacice însemnate ale vremii, aflată în relații de schimb cu dacii extracarpatici, iar prin intermediul acestora cu civilizația greacă de la Pontul Euxin.

X.1.2 Secolele III-II

Fără a intra în detaliile caracteristice olăriei dacice din această fază, bine precizate de către I. H. Crișan²⁴³, vom spune doar că pe parcursul cercetărilor de pe Tipia Ormenișului ea s-a dovedit a fi mai numeroasă decât în secolele precedente. Nici de data aceasta nu avem de-a face cu materiale găsite integral *in situ*, ci în pământul de multe ori rulat cu ocazia amenajărilor de pe acropolă.

Ca tip de vas nou poate fi semnalată în primul rând *ceașca-opaiț*, iar din punct de vedere tehnic apariția vaselor lucrate la roată, și ele greu de sesizat.

Ceramica lucrată cu mâna.

Borcane. Ca și în faza precedentă, ele sunt tipul de vas care le întrece numeric pe toate celelalte. O estimare care are ca puncte de reper suprafața săpată și nesăpată conduce la concluzia că pe Tipia Ormenișului au fost confecționate numai în epoca dacică peste 20.000 de piese. Din această bogăție decurge multitudinea variantelor și a subvariantelor, asupra cărora nu găsim util să ne oprim. Vom menționa doar formele predominante, calitatea pastei, arderea și decorul.

Pasta din care sunt lucrate se împarte în două categorii: grosieră sau semifină, nelipsind cele din pastă fină dar în număr redus. Arderea slabă este caracteristică de regulă pastei grosiere, în timp ce arderea bună, uniformă, se face în cazul celor din pastă semifină sau fină. La rândul ei, culoarea este asociată arderii: negre sau cenușiu-negre cele arse incomplet, gălbui-roșietice sau castanii și cenușii celelalte. Finisarea și decorul, inclusiv modul de organizare a acestuia pe vas, au strânsă legătură cu calitatea și culoarea pastei, mai atentă la cele castanii și cenușii și superficială la majoritatea celor negre.

După cum deja s-a putut deduce din precizările de mai sus, culoarea predominantă a borcanelor este negrul intens sau negrul-cenușiu. Nuanța este imprimată nu numai de ardere, ci și de angobă, care practic nu lipsește, o diferență ușor sesizabilă observându-se doar în insistența cu care au fost netezite suprafețele, unele bine, altele mai rău.

²⁴² I. H. Crișan, *op. cit.*, Pl. XXII/1-2. Piesele se află în colecția Muzeului Național Secuiesc din Sf. Gheorghe. Pentru cele de la Brad vezi V. Ursachi, *Zargidava*, p. 270.

²⁴³ *Ceramica*, p. 100 și urm.

Profilul vaselor, în mare, cunoaște două forme: arcuit și cu tendințe spre înălțare. La primele, gâtul este prelung sau scurt arcuit iar buza dreaptă sau puțin înclinată exterior, cu muchia rotunjită simplu sau îngroșat. Există exemplare cu muchia buzei ascuțită, uneori cu „bavuri” care deranjează nu doar estetic, ci și în timpul utilizării. La borcanele cu peretele aproape drept buza este în majoritatea cazurilor simplă și cu muchia rotunjită, rareori ascuțită. De adăugat că unele dintre vasele cu profil arcuit au în interior resturi alimentare cremate, indiciu că erau preferate la prepararea hranei (Pl. XCIV/5-6, 8-10; Pl. XCV/1-10; Pl. XCVII/1-2, 7, 10; Pl. XCVII/7, 9-10; Pl. XCIX/10; C/1-2).

Observații interesante oferă asocierea decorului cu forma borcanelor: decorul din alveole imprimate și cel trasat cu pieptenele este mai des frecvent pe cele cu profil arcuit, spre deosebire de vasele zvelte, pe care mai numeroși sunt butonii alungiți, ușor ovalizați sau arcuiți spre gură (Pl. CVI/4-5, 7-10, 15, 18-19, 21-27, 31-33, 52, 64-56; Pl. CVII/4, 10, 23, 45). Brăul alveolar este destul de rar, iar când există are ghirlande mult coborâte. Tot pe borcane cu corp rotunjit („butoi”) există un bogat decor incizat trasat cu pieptenele. Pe alte vase apropiate ca formă dar mai evolute, de datat probabil în secolele II-I, s-a practicat un decor cu incizie vălurită întreruptă de butoni rotunzi.

Pe criteriul dimensiunilor, borcanele se împart în trei categorii principale: medii-mici (sub 25cm înălțime), mari (până la 45cm înălțime) și miniaturi. De observat că resturi de alimente arse s-au găsit mai multe în borcanele medii-mici, ceea ce înseamnă că acestea erau preferate la gătit, în cele mari păstrându-se lichide sau rezerve alimentare. Toate aveau capac.

Cu riscul de a ne repeta, credem că profuziunea și varietatea acestui tip de vas nu se pot explica decât prin confecționarea în gospodărie, lipsa calității și indiferența pentru ordonarea și estetica decorului mergând mână în mână cu ușurința cu care se renunța la ele, tocmai pentru că erau ușor de produs.

Deși există vase pentru care este evident că s-a manifestat preocupare pentru acuratețea desenului, cele mai multe fac impresia că acest amănunt este secundar, dacă nu cumva ne înșelăm, în sensul că putem avea de-a face exact cu situația contrară. Decorul putând avea o încărcătură simbolică pe care nu o bănuim.

Străchini. Continuatoare ale formelor din faza precedentă, străchinile sunt foarte frecvente în așezări și în necropole, de fiecare dată cu utilizările știute. Tipologic, ele se împart vase cu buza îndreptată în sus, cu profil și margine de bol (cu origini în vesela hallstattiană) și cu buza diferit evazată. Există variante cu corp globular, cu umăr profilat și cu buza evazată, dar și cu buza invazată. Corpul este diferit adâncit, umărul marcat rotund sau în unghi, unele și cu o nervură pe diametrul maxim, gâtul scurt sau prelung arcuit, gura pâlniată dar cu buza îngustă, arcuită sau orizontală. Numeroase exemplare au buza dublu fațetată.

Indiferent de variantă, pasta este în general semifină sau fină, puține fiind străchinile din pastă cu multe pietricele și cioburi neatent mărunțite (la unele vase acestea sunt negre și sfărâmičioase, ca și în pasta borcanelor, de unde se deduce că erau luate tot din olăria comună, ușor perisabilă). Fără excepție, vasele sunt angobate și lustruite. Culoarea rezultată în urma arderii este predominant neagră sau cenușie-închis, însemnat fiind și numărul celor care prezintă particularități: castaniu-negre, castanii, cenușiu-negre, roșii sau roșietice. Multe au în spărtură straturi duble de roșu, roșietic, violet, vânăt, gălbui, culori și nuanțe rezultate deopotrivă din procesul de ardere, dar și din compoziția nativă a lutului (Pl. XLI/3, 5, 7-11 și Pl. XLII/3-4, 6-9, 11-12).

Analogii pentru străchinile de pe Tipie se cunosc din multe așezări dacice, aici amintind doar Poiana²⁴⁴ și Răcățău²⁴⁵.

Dimensiunile vaselor sunt foarte diferite, diametrele gurii înscriindu-se, de exemplu, între 15 și 35cm.

Castroane. Și ele sunt confecționate din pastă semifină sau fină, cu degresant de nisip bine cernut și mică. Majoritatea au angobă neagră și luciu metalic, existând însă și piese gălbui-roșcate sau gălbui-cenușii. Corpul continuă profilul tronconic, dar apar și vase arcuite, cu umărul rotund sau unghiular; gura este pâlniată, ascuțită sau dublu fațetată; fundul este plat, uneori profilat. În spărtură se văd aceleași pelicule policrome amintite la străchini. În general, castroanele descoperite diferă de străchini în primul rând prin dimensiuni, relevant fiind din nou diametrul, care depășește 40cm (Pl. XLV/1-3, 4).

Căni. Este un tip de vas bine reprezentat cu precizarea că poate fi împărțit în multe variante, atât în ceea ce privește forma, cât și datarea: căni mari, bitronconice, cu angobă neagră lustruită, confecționate din pastă fină, rareori semifină; căni mai mici, din pastă semifină, tronconice dar cu început de corp globular; căni bitronconice lipsite de toartă; căni zise „de lux”, cu corpul globular, gâtul cilindric, cu sau fără toartă. În cadrul fiecărei variante există subvariante (Pl. LXIX/1-8; LXX/1-8; LXXI/1-4; LXXII/1-3; LXXIII/1-3).

Cănilor de dimensiuni mari, cu înălțimi ce depășesc obișnuit 40cm, sunt lucrate, după cum s-a precizat, din pastă fină sau semifină, în afară de nisip folosind ca degresant, în proporție redusă, cioburi pisate. Toate prezintă luciu metalic. Profilul este bitronconic, buza evazată, puțin înclinată sau arcuită, cu muchia constant rotunjită, uneori și îngroșată. Câteva piese au falș pentru capac. Torțile (Pl. LXXV/1, 20, 26, 28, 31-37, 42) sunt late, elipsoidale sau bandate, de regulă puțin supraînălțate și cu albieri sau caneluri longitudinale. Fundul este în general plat și puțin profilat, dar la unele se observă un început timid de inel de sprijin; doar un exemplar din pastă impură, castanie are *omphalos*.

Cu siguranță aceste căni erau destinate păstrării lichidelor, angobarea și lustruirea intense făcându-se tocmai pentru înlăturarea permeabilității. Analogii apropiate la Poian²⁴⁶.

În aceeași categorie, a *oinochoelor* mari, includem câteva exemplare confecționate din pastă semifină, castanii-roșietice, care au la interior „suporturi-distanțiere” din lut, asemenea unor cepi tronconici sau ascuțiți, înfipti în pasta moale. Sunt grupați câte trei (pe fund), în șiruri sau fără o ordine anume pe pereți, de la jumătatea înălțimii în jos. O cană descoperită în ruinele zidului în afara platformei trapezoidale de pe *Terasa a IV-a* (*S_{III 04}*) trebuie să fi avut cel puțin 50cm înălțime, judecând după toarta care singură avea aproape 30cm lungime și 6cm lățime.

Descoperirea nu este singulară, analogii fiind cunoscute în mai multe așezări importante din Dacia. Dintre ele le amintim pe cele de la Brad și Răcățău²⁴⁷, cu precizarea că în prima *dava* s-au găsit și borcane prevăzute cu asemenea distanțiere. V. Ursachi crede, pe bună dreptate, că aceste vase erau folosite la izolarea de pereți a altor recipiente, pentru fierbere sau pentru izolare termică, probabil și ca vase de cult.

Asociate celeilalte ceramici găsită în punctul respectiv pe Tipie, între care multe piese „de lux”, este verosimil ca ele să fi aparținut unei familii sau unei colectivități cu o stare socială privilegiată.

A doua variantă de căni, și ea cu subvariante, este reprezentată de exemplare mai mici (Pl. LXXV/12, 14, 16, 18, 29, 38-39, 43) ca dimensiuni, sub 20cm înălțime. Unele păstrează încă forma bitronconică și au toarta supraînălțată, uneori ascuțită la partea de sus.

²⁴⁴ I. H. Crișan, *Ceramica*, 42.

²⁴⁵ V. Căpitanu, în *Carpica*, XVIII-XIX, 1986-1987, 3-4, 10 etc.

²⁴⁶ I. H. Crișan, *op. cit.*, Pl. CXXXVIII/3-4.

²⁴⁷ V. Ursachi, *op. cit.*, p. 166 și nota 572.

O cană nu a avut toartă (Pl. LXXII/3) din confecționare și este complet roșie din cauza arderii secundare. Vasele sunt din pastă semifină sau fină și acoperite cu o angobă subțire și puțin lustruită, de culoare gălbui-roșcată, cenușiu-roșcată, castaniu-negricioasă sau cenușie cu pete roșii. Fundul, cu excepția celei fără toartă care este arcuit în sus, este plat, iar gura dreaptă sau ușor înclinată spre afară, buza cu muchia rotunjită.

Toate exemplarele de acest fel, întregi sau întregibile, au fost fără excepție găsite sub amenajările din secolul I î.Hr. Una dintre ele, din pastă semifină, castaniu-roșcată, are toarta (supraînălțată) prevăzută cu alveole lungi și înclinate, creând impresia unei torsade (Pl. LXXI/1). Este încadrată de către I. H. Crișan în tipul III și datată în secolele III-II î.Hr. Are analogii pe arii întinse din Dacia, aici amintind-o pe aceea de la Popești²⁴⁸.

Câteva exemplare, dintre care doar unul întregibil au doar partea inferioară tronconică, de unde profilul se arcuiește în sus, ca și gâtul vasului; toarta supraînălțată. Pasta este foarte fină iar vasul este acoperit cu angobă neagră intens lustruită. Vasele se datează sigur în secolele III-II î.Hr. și au numeroase analogii în Dacia, ceea ce ne scutește de a oferi exemple.

La fel se datează o cană care nu are toarta supraînălțată, cu corpul și gâtul tronconice. Este lucrată tot din pastă fină și acoperită cu angobă neagră lustruită (Pl. LXXI/2). Un exemplar cu corpul globular și gâtul tronconic (parțial rupt) este decorat cu patru incizii în *omega* neîmplinit (Pl. LXXI/4). O variantă este vizibilă în piesele cu corp globular, umăr tronconic și gât cilindric, fără toartă, buza cu albiere pentru capac și cu muchia îngroșată rotund. Au analogii în puțul votiv de la Ciolăneștii din Deal, Grădiștea etc.

Fructiere. Nota comună a acestui tip de vas este dată de detaliile referitoare la pastă, ardere, forme și de faptul că majoritatea sunt acoperite cu angobă neagră, intens sau foarte intens lustruită. Pasta este fină sau semifină, puține exemplare având ca degresant pietricele și cioburi care deformează suprafața angobei. Și de această dată în spărtură sunt vizibile straturi policrome subțiri. Există și piese cu angobă gălbuie, dar puține. Corpul este scund sau adâncit, cu umăr „frânt” sau arcuit. Piciorul este aproape cilindric, ușor tronconic sau îngroșat la mijlocul înălțimii, iar talpa plată sau profilată. În punctul de unire corp-picior au rezultat nervuri circulare groase, ca și la câteva pe interiorul buzei. Aceasta din urmă este în cele mai multe cazuri lată de 5-10cm și are poziția înclinată, orizontală, prelung arcuită sau, în multe cazuri, dublu sau triplu fațetată.

Dimensiunile lor sunt în general „normale”, dar există și piese cu diametre la gură de 58-60cm. Ele s-au găsit peste tot în așezare, dar cu o concentrare mai mare în sectorul de nord-vest, unde erau și exemplarele cu buza fațetată. Tradiția hallstattiană și din secolele V-IV este evidentă, ca și datarea în secolele III-II, din ele perpetuându-se în primul rând variantele cu buza evazată sau mai îngustă și arcuită.

O primă variantă o formează exemplarele cu angobă neagră și cu luciu metalic (Pl. L/1-6; Pl. LII/1-6; Pl. LV/4,6; Pl. LVIII/6; Pl. LII/8; Pl. LVII/3-4,7; Pl. LIII/1-8). Altă variantă este formată de cele cu buza fațetată. Profilul este arcuit sau tronconic, peretele plecând direct din partea inferioară a buzei sau după ce marchează un umăr unghiular sau rotunjit. În general cupa este puțin adâncă, albiată, rare fiind excepțiile când se adâncește, cu peretele curbat sau oblic. Câteva piese, indiferent de configurație, au o profilare către interior. Buza este înclinată, prelung arcuită și uneori îngroșată către vas, orizontală și cu muchia ușor ascuțită, mai mult sau mai puțin curbată și numai cu muchia înclinată spre picior. Dimensiunile sunt în general mari, dar scad în comparație cu faza anterioară, diametrele la gură înscriindu-se între 20 și 55cm.

²⁴⁸ I. H. Crișan, *op. cit.*, 17.

O subvariantă a aceleiași forme o reprezintă fructierele tot negre dar nelustruite intens, mai reduse numeric.

Picioarele au formă tronconică sau aproape cilindrică (Pl. LIX/1-3, 5-7), unele cu nervură în punctul de unire cu cupa (Pl. LIX/1-2), talpa plată, simplă sau profilată.

Din sec. II î.Hr. începe să crească numărul celor lucrate la roata. Angoba neagră este pe cale de dispariție, înlocuită fiind corespunzător de pe la începutul secolului I d.Hr. de fructierele cenușii-negricioase, apoi definitiv de cele cenușii. O piesă de mici dimensiuni (cu diametrul la gură de numai 16,5cm), descoperită în $S_{IV\ 99}$, are pe fața interioară urme de vopsea albă.

Cele mai multe dintre exemplarele abia menționate, lucrate la roată, au fost descoperite în locuințele acoperite integral de pavaj pe terase și în pământul de nivelare de pe platou, ceea ce pledează pentru datarea lor în principal în sec. II î.Hr., dar și în primele decenii ale celui următor, departajarea clară nefiind posibilă

Afirmația că măcar o parte dintre fructiere erau folosite în acte culturale o confirmă perforarea în partea inferioară, lateral, a unui vas din pastă semifină, neagră, angobată și lustruită. Fructiera face parte din categoria celor de mari dimensiuni. Alt vas are două perforații făcute după ardere, în buză, fără ca fructiera să necesite reparații în zona respectivă. Piesa este însă lucrată la roata olarului și se datează în secolele I î.Hr.-I p.Hr.

Chiupuri. Exemplarele aparținătoare acestui tip de vas au fost găsite fragmentar și în poziție secundară (cu o excepție). Excepția o face un chiup spart pe loc sub locuința dacică și zidul *Terasei a III-a*. A fost lucrat din pastă impură, poroasă, cafeniu-roșietică. Profilul este arcuit, gâtul prelung curbat și buza cu muchia simplu rotunjită. Era decorat cu butoni prismatici. Din păcate, el nu a putut fi recuperat, sfărâmându-se la cea mai mică atingere. Înălțimea lui putea fi de 75-80cm.

Alt chiup care a putut fi întregit (Pl. CVIII/2) este lucrat din pastă semifină și acoperit cu angobă neagră, lucioasă la exterior, asemenea fructierelor și cănilor mari din aceeași perioadă. Are corpul bombat, baza plată și gura arcuită în afară, buza cu muchia rotunjită. Dimensiuni: $D_g=32,5\text{cm}$, $D_b=13\text{cm}$, $D_{\max}=37\text{cm}$, $\hat{I}=45\text{cm}$.

În aceeași fază se încadrează multe vase din care se păstrează părți superioare cu gura arcuită și muchia buzei rotunjită, decorate cu brâu alveolat lat și înalt, plasat imediat sub buză. Exemplarul 5 din Pl. CIX poate fi chiar mai vechi, din sec.IV.

Există chiupuri din pastă grosieră, dar și din pastă semifină, cu degresant de nisip, mică și cioburi fin măcinate. Profilul este alungit sau ușor arcuit, gura pâlniată sau curbată, buza cu muchia rotunjită. Toate au fundul plat, drept sau puțin profilat (Pl. CIX/1-2, 4; Pl. CX/1-3, 5). Sigur înălțimea lor nu depășea 1m. Decorul îl continuă pe cel din faza precedentă: butoni mari, prismatici sau curbați, sau pastile enorme aplicate la întâmplare și prevăzute cu sumedenie de „alveole” superficiale, neconturate. Pe alte vase însă, butonii sunt îngrijit aplicați, au dimensiuni neobișnuit de mari (diametre de aproape 10cm) și alveole atent imprimate (Pl. CVI/13-14, 20, 53, 57-60; Pl. CVII/2-3, 5, 24).

De precizat că unii pereți de chiupuri sunt din pastă semifină, gălbuie, similară celei a *oinochoelor* mari și sunt decorați cu butoni prismatici sau arcuiți.

Cești-opaiț. Deși apar în această perioadă, în secolul al II-lea î.Hr., este imposibil de precizat care aparțin acestui răstimp și care celui următor, cu excepția celor găsite în complexele databile în ultima fază dacică. Întrucât unele nu se deosebesc în mod esențial de celelalte, le vom prezenta când vom trata perioada dintre secolul I î.Hr. și anul 106.

Vase cu profil alungit. Este vorba despre un tip de vas cu multe exemplare, identificat însă aproape în totalitate prin fragmente. Pasta lor este fără excepție fină sau semifină, culoarea neagră, gălbui-roșietică sau gălbui-cenușie, toate cu angobă lustruită în culorile amintite. Piesele sunt în genere lipsite de decor, iar la cele pe care acesta există

constă din mici butoni ascuțiți plasați deasupra diametrului maxim (Pl. XLIX /1-2). Au talpa bazei plată, buza simplă și cu muchia rotunjită, iar înălțimea sub 45cm. Au fost descoperite fragmente din aproximativ 30 exemplare.

Analogii în faza mijlocie a ceramicii dacice²⁴⁹.

În aceeași fază se datează o serie de *oale* și *vase cu corpul globular* sau în general arcuit. Fără excepție sunt lucrate din pastă fină și angobată, negre sau gălbui-roșcate ori gălbui-cenușii. Nu au decor.

„Capac” *ornitoform*. Este singura piesă de acest fel, descoperită pe podeaua locuinței dacice din faza I dacică, pe *Terasa a III-a*, în Secțiunile *Gemene 1* (Pl. CXXI/1). Este lucrată din pastă semifină, neagră. Întrucât piesa are numeroase analogii și s-a bucurat de o literatură bogată²⁵⁰, considerăm superfluu a insista acum asupra simbolisticii ei. Datarea cea mai plauzibilă, în cazul celei acum în discuție, ni se pare a fi partea finală a secolului al II-lea î.Hr., poate și începutul celui următor.

Alte capace lucrate cu mâna sunt puține și nu prezintă caracteristici deosebite. Sunt din pastă semifină, negricioasă (Pl. X/1-4).

Imitații. Din repertoriul olăriei greco-elenistice continuă a fi imitate vasele cenușii care au aplicate pe corp „torți” oarbe sau profile în formă de potcoavă ori litera *omega*. Starea fragmentară a acestora nepermițând precizarea tipului de vas (Pl. CXXIX/10-17). Decorul se întâlnește și pe unele borcane de mici dimensiuni, găsite izolat sau în depuneri rituale.

Este posibil ca unele fragmente de urcioare lucrate cu mâna să aibă ca model *lekythosul* sau *lagynosul*. Aceeași situație și în cazul străchinilor și al castroanelor.

Tipsie. Descoperită în *S_{1,81}*, este confecționată din pastă puțin aspră la pipăit, roșetică, baza plată și peretele aproape vertical, buza ascuțită spre interior. D=16,5cm; Î=4,5cm (Pl. CXXX/4).

După prototipuri romane se imită, este adevărat timid, *situla*, ca aceea din Pl. CXXXI/7, lucrată din pastă fină, cenușie, iar după cele greco-elenistice *bolurile* nedecorate. Două dintre acestea au fost găsite în locuința „nobilă” din *Caseta III₁₉₉₉* (Pl. CXVII/1-2), unul cu buza simplă, celălalt cu buza rotunjită și îngroșată. Amândouă sunt din pastă fină, primul cenușiu, celelalte cenușiu-negricios. Exemplarul cu buza simplă este de dimensiuni mari, care îl apropie ca utilitate mai degrabă de recipientele pentru păstrat lichide (D_g=22cm), în timp ce acela cu buza îngroșată este mai mic (D_g=16,5cm).

Și din olăria celtică sunt imitate câteva tipuri databile în acest timp, poate numai în secolul al II-lea î.Hr. Este vorba despre un *castron* descoperit într-o depunere rituală pe *Terasa I*²⁵¹. Este lucrat la roată din pastă fină, cu degresant de nisip și paiete de mică. Inițial cenușie, pasta a devenit roșie cu pete mari negre din cauza arderii secundare, miezul rămânând negru. Are corpul globular, inel de sprijin, gura arcuită în afară și buza cu muchia rotunjită. A fost decorat cu 36 ștampile spiralate aplicate pe gât. Nu are analogii în olăria dacică preromană²⁵², deși castronul este imitat deseori de daci²⁵³, forma putând fi transmisă de către celți din repertoriul ceramic roman. Piesa este atât de bine realizată tehnic încât poate fi socotită import (Pl. XXXV/9).

²⁴⁹ V. Ursachi, *op. cit.*, Pl. 60/6-7; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 111 etc.

²⁵⁰ M. Babeș, *Cărlomănești*, în *SCN/A*. 28, 1977, 3, p. 332 și urm. și 7: 9/1; C. Preda, *Sprâncenata*, Pl. XXII/3-6. Cel de la Mărgăritești (Pl. LXV/2) este asociat cu vase databile în sec. IV-III (p. 105); V. Sirbu, Fl. Atanasiu, în *Materiale*, Tulcea, 1980, Pl. III/6 (așezare datată în sec. II î.Hr.); *Grădiștea*, 93-94 etc.

²⁵¹ Fl. Costea, în *Angustia*. 4, 1999, p. 106, 3/2, 7/1; *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Covasna, 2003, p. 24, nr. 12.

²⁵² I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 137 și urm. și *passim*.

²⁵³ Fl. Costea, în *Studu dacice*, p. 127-145.

Ca și alte vase împreună cu care s-a găsit, el poate fi datat la finele secolului al II-lea î.Hr., deși tipul din care face parte acoperea un răstimp care precede și urmează acestui veac.

Des imitate la roată, ca și în cetatea de pe Durduia, este *kantharos*-ul de tip celtic, lucrat din pastă fină, cenușie (Pl. CXXIX/1-2, 4-6), uneori în replici miniaturale (4,6). Vasul este datat în secolele III-II î.Hr. și are analogii în toată Dacia preromană. Paternitatea vasului este altfel incontestabil grecească.

Oală. Este lucrată din pastă fină, cenușiu-negricioasă cu nuanțe roșii, ușor lustruită. Profil ovoidal, cu umăr și gât marcate, fundul plat și buza arcuită exterior, cu muchia rotunjită. Două nervuri fine deasupra umărului. S-a găsit pe *Terasa I*, sub pavajul din ultima fază dacică. Dimensiuni: $D_g=25\text{cm}$; $D_b=13\text{cm}$; $D_{\max}=27\text{cm}$; $\hat{I}=16,5\text{cm}$ (Pl. XXXIX/1).

Și alte tipuri de vase își originalele în olăria celtică (Pl. CXXI/3-6,9). Este vorba despre străchini, oale simple. Toate sunt din pastă fină, cenușie. Datarea lor credem că nu poate depăși începutul sec. I î.Hr.

Cupă-pahar. A fost descoperită împreună cu castronul. Este lucrată cu mâna din pastă fină, de culoare gălbui-roșcată. Profil sinuos, cu diametrul maxim în zona mijlocului, fund cu *omphalos*, buza simplă cu muchia rotunjită, decorată pe interior cu o incizie în zig-zag (Pl. XXXV/7). Nu cunoaștem analogii în ceramica dacică.

Ceramică lucrată la roată.

Câni. Piesele incluse în acest tip sunt de fapt varianta transpusă în noua tehnică a unor vase demult existente în repertoriul olăriei dacice. Este vorba despre câteva câni cu corpul bitronconic și cu gâtul cilindric (Pl. LXXVIII/1, 3-4, 7-8); Pl. LXXIX/4-5, 11). Sunt lucrate din pastă fină, probabil inițial cenușii dar acum roșii cu diferite nuanțe. Două dintre ele sunt decorate cu linii lustruite dispuse „în plasă”, la una numai pe gât, la cealaltă pe tot corpul. Analogii databile în secolele III-II, dintre care le amintim pe cele de la Ciolănești din Deal²⁵⁴, Poiana, Popești, Zimnicea²⁵⁵ sau de la Grădiștea²⁵⁶, cu precizarea că acelea au fost lucrate cu mâna. Exemplarul reconstituit (Pl. LXXVIII/1) are următoarele dimensiuni: $D_g=12\text{cm}$; $D_b=9,5\text{cm}$; $D_{\max}=16\text{cm}$; $D_{\text{gât}}=7,5\text{cm}$; $\hat{I}=30\text{cm}$.

În aceeași perioadă credem că se datează și alte câni fragmentare lucrate la roată din pastă similară și în continuare ușor lustruite. Fragmentele recoltate indică atât corpuri globulare, cât și tronconice, dar insuficiente pentru reconstituiri și încadrări corecte.

Fructiere. Este vorba de câteva exemplare (Pl. LXI/2-4), lustruite, de dimensiuni destul de mari, cu buza mai lată și corpul tronconic.

Lucrate la roata olarului sunt și patru fragmente de butoni mari, prismatici, din pastă fină și de culoare gălbui-roșcată (Pl. CVIII/1-3, 6).

Importuri. Din diferite locuri de pe acropolă s-au recoltat numeroase fragmente de *amfore* grecești de import, din păcate neîntregibile. Erau confecționate din pastă semifină, castaniu-roșcate, majoritatea arse secundar. Cel mai bine păstrate sunt fragmentele de torți (Pl. CXXVIII/1-3) cvasidreptunghiulare sau cu una-două șanțuri longitudinale, late de 4-5,5cm și groase de 1,5-2,5cm, care pornesc orizontal, arcuit sau în unghi de sub buză. După mărimea torților, amforele erau de dimensiuni medii. În absența ștampilelor sau a altor posibilități de încadrare în timp, luând în considerare mediul în care s-au descoperit, propunem datarea lor larg în secolele III-II î.Hr.

²⁵⁴ M. P. Dămbovița, în *MCD*, p. 285 și 4/6.

²⁵⁵ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 122 și urm., tipul III.

²⁵⁶ V. Sirbu, *Grădiștea*, 36/2; 61/17; 7/1 etc. Pentru alte exemplare din zona Dunării de Jos vezi același et alii, *Așezări din zona Căscioarele-Greaca-Prundu*, 114/3, 6.

Lekythos. Este singurul vas de import care a putut fi reconstituit (Pl. CXXXVII/1). A fost confecționat din pastă fină dar care a devenit „dură” în urma arderilor ulterioare, care i-au imprimat o culoare cărămiziu-albăstrie. Corp ovoidal, gât cilindric cu o nervură circulară, buza cu muchia rotunjită. Lipsește toarta. Tipologic, exemplarul se datează larg în secolele IV-II î.Hr.²⁵⁷.

Parțial reconstituibile sunt alte vase, anume patru amfore (Pl. CXXV/1-3; Pl. CXXVI/3) și două guri de vase mai mici, probabil tot *lekythos*, cum se poate presupune după diametrul gurii unuia, de 7,5cm (la celălalt lipsește, Pl. CXXVI/1-2). Toate sunt lucrate din pastă bună, cărămiziu-maronie. Amforele par a fi de dimensiuni medii-mici, cum se poate presupune după diametrul gurii între 11și 19cm. Una dintre piese nu este exclus să fie de fapt gura altui *lekythos*, după cum sugerează umărul și dimensiunile reduse: diametrul gâtului-7,6cm, iar cel maxim, la umăr-18cm. Este posibil ca și cealaltă gură de vas să aparțină unui *lekythos*.

Trebuie menționată prezența unui fragment provenit din zona diametrului maxim al unei căni sau străchini (identificarea tipului de vas este probabilă din cauza dimensiunilor fragmentului), lucrat la roată din pastă fină, cenușie (Pl. CXXXII/1). Interesant este decorul în relief de pe vas: partea inferioară a unui picior, orientat spre stânga, probabil aparținând unui animal. Dacă semnificația este greu de precizat se poate spune totuși că este vorba de un vas de import din lumea romană și poate fi datat, cu ajutorul contextului, la sfârșitul secolului II î.Hr.

Descoperirea a două torți de vas în „X” (Pl. LXXV/29) nu poate fi nici măcar o aluzie la prezența bastarnică în așezare, altfel simbolică și la Brad sau în alte stațiuni importante din Moldova, unde ne-am fi așteptat la semnalarea mai accentuată a lor.

În urma analizei sumare a ceramicii din secolele III-II î.Hr. se poate conchide că Tipia Ormenișului a fost mult mai intens locuită decât în secolele anterioare, de o creștere demografică putându-se vorbi în prima jumătate a secolului al II-lea î.Hr. Legăturile localnicilor cu dacii din ținuturile extracarpatice și cu civilizația greco-elenistică sunt continuate. Prezent este încă ecoul civilizației celtice, pe care nu o credem dispărută complet la acea vreme din alte zone ale Transilvaniei.

X.1.3 Secolul I î.Hr.–106 d.Hr.

În această perioadă a fost inclusă ceramica descoperită în construcțiile de pe *Terasa I*, din „cazarmă”, de pe pavajul sanctuarului cu plinte din calcar, precum și vasele fragmentare găsite pe pavajul teraselor sau al platoului; tot aici s-au inclus acele complexe în care existau cești-opaiț, deși acestea au o apariție cu un secol mai veche în repertoriul ceramicii dacice.

Ceramica lucrată cu mâna.

Cești-opaiț (Pl. LXXXVI/1-9, Pl. LXXXV/1-10, Pl. LXXXVII/1-9). În cuprinsul așezării au fost descoperite fragmente din câteva sute de exemplare, rare fiind cele întregi sau întregibile. În ansamblu ele sunt confecționate din pastă impură sau semifină, puține exemplare din pastă de calitate, care sunt și bine arse. Culoarea predominantă este castaniu-roșietică, nelipsind cele cenușii, roșii sau negre, uneori pe ambele fețe. Profilul este fie tronconic, fie arcuit, dar niciodată în exterior; fundul plat, buza retezată sau rotunjită și foarte rar îngroșată. Doar o piesă are pe exterior o profilare triplă circulară, ca și în apropiere de bază. Toarta este sau plină și uneori „trasă” din pastă, sau cu ochi și prinsă de

²⁵⁷ Mihai Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*. Constanța, 1976, p. 127.

la nivelul fundului ori puțin deasupra, rareori înălțată până la buza vasului. În mod surprinzător, majoritatea sunt nedecorate, excepție făcând o piesă descoperită pe *Terasa a VI-a* în locuința din Secțiunile *Gemene 2*. Două exemplare care au fost găsite pe pavajul sanctuarului cu aliniamente din tuf vulcanic, foarte probabil ajunse acolo din construcția mare de pe *Terasa I* odată cu peretele acesteia, aveau la bază o profilare circulară foarte pronunțată care permitea fixarea vasului într-un soclu, o confirmare în plus a folosirii lor pentru iluminat sau în acte de cult. Aproximativ o treime din ele erau afumate la interior.

Dimensiunile celor care au putut fi reconstituite nu sunt mari, diametrele la gură depășind rar 23cm, înălțimea maximă fiind 14cm. Există însă torți (Pl. LXXV/15, 19, 22, 24-25, 30) de la piese care sigur erau mult mai mari dar care nu pot fi reconstituite.

Borcane. Și în această perioadă ele constituie tipul cel mai bine reprezentat, confirmare a utilizării în viața de zi cu zi, în special la bucătărie. Pasta este cea frecvent folosită la vasele de uz menajer, cu un ușor sesizabil progres în ceea ce privește calitatea și arderea. Culoarea dominantă este castaniul cu diferite nuanțe, nelipsite fiind cele cenușii, roșietice sau chiar roșii. Corpul este zvelt sau cu tendințe de zveltețe, inclusiv în cazul celor din unele depuneri rituale. La toate fundul este plat, drept sau diferit profilat, doar într-un caz cu *omphalos* (Pl. CIV/8, sub rezerva că el poate fi și de la o cană), gura aproape verticală, pâlniată ori diferit arcuită, buza cu muchia rotunjită (în rare cazuri îngroșată), retezată orizontal sau în unghiuri. Nu se mai înregistrează neatențiile de finisare caracteristice perioadelor anterioare. Decorul (Pl. CVI/36-50, 55-56, 61; Pl. CVII/1, 7-9, 11-15, 17-20, 25-44, 46) predominant este în relief și constituit din butoni cilindrici mai mult or mai puțin înalți, nedecorați sau cu câte una-trei alveole, intercalați într-un brâu alveolat sau independenți. S-au întâlnit și piese fără decor. Unele păstrează la interior urme de alimente arse. În multe cazuri dimensiunile borcanelor sunt apropiate de cele ale chiupurilor, dovadă că măcar o parte dintre ele erau folosite și pentru conservarea rezervelor alimentare sau a lichidelor.

În această perioadă am încadrat piesele din Pl. XCVII/3-5, 8-9; Pl. XCVIII/1-6, 8; Pl. XCIX/1-9, Pl. XCII/1-3; Pl. XCVI/1-7; Pl. CI/1-4; Pl. C/3-4 ultimele fiind și întregibile. În același răstimp credem că se datează și borcanele din Pl. CIII/1-10 cu precizarea că multe au fost confecționate și în secolul al II-lea î.Hr.

Facem aici o remarcă asupra a două borcane decorate cu același instrument dar care se datează total diferit. Este vorba vasul-butoi care are toate caracteristicile pastei din secolele III-II î.Hr., și despre cel alăturat, caracteristic ca formă și pastă olăriei dacice „clasice”.

Închidem discuția asupra borcanelor din ultimele două secole ale Daciei preromane cu precizarea că numărul celor zvelte, lucrate din pastă bună și bine arse, decorate cu butoni rotunzi simpli, cu alveolă sau incizie în cruce ori liniară, brăuri atent finisate și amplasate în zona umărului vasului este mult mai mare în așezare față de cel ilustrat.

Semnalăm un exemplar găsit în locuința 4 (*SIII.04*) de pe platou, sub substructura sanctuarului de calcar. Vasul (Pl. XCVI/7) (fără partea inferioară în momentul descoperirii) putea avea peste 50cm înălțime, diametrul gurii fiind de 32cm. Este decorat cu patru butoni mari cu câte șase alveole dintre care una centrală, și cu alți patru butoni mai mici intercalați primilor. Pe perete, deasupra registrului de butoni, are incizat un desen complex, din nefericire imposibil de recuperat integral: o „potcoavă” (?) în care se înscrie altă incizie ovoidală verticală neunită la partea de jos. Din partea superioară a „potcoavei” pornesc spre gura vasului 12 incizii în formă de virgule alungite, deasupra cărora se află, tot incizată, o pasăre în zbor vertical, stilizată. Spre stânga, orizontale, se află alte cinci incizii lungi, executate sigur cu același instrument ascuțit. Mai departe, spre bază, vasul lipsește.

Conștienți că este vorba de o ideogramă a cărei descifrare și interpretare nu sunt simple, momentan avansăm doar presupunerea că ar putea fi vorba despre o simbolistică din care nu pot lipsi trimiterile la vatră-foc sacru, curgerea timpului, sau, mult mai plauzibil, la bogata simbolistică a fecundității-fertilității, prin exprimarea care nu ni se pare a fi exclusiv maternă, ci, mai degrabă androgină. Nu excludem aluzii la simbolistica vulvei și, în special, a uterului²⁵⁸.

Mai mult ca sigur că vasul avea și (sau numai?) utilitate culturală.

Chiupuri. Nelipsite din dotarea fiecărei gospodării, cele lucrate cu mâna continuă să fie folosite, este drept într-o măsură mai mică decât în perioada precedentă și aproape la egalitate cu cele lucrate la roată. Pasta lor nu diferă de aceea a borcanelor, ca și coloritul și decorul, cel din urmă constând din butoni rotunzi, simpli sau alveolați, sau din brâu alveolat dispus circular sau ghirlandat, întrerupt în toate situațiile de patru butoni (Pl. CX/4). Câteva piese găsite în secțiunile II-IV din anii 1982-1983 au brâul plasat pe gât, ca o reminiscență din faza precedentă. Doar un vas s-a putut întregi (Pl. CXI/1), găsit spart pe loc pe *Terasa I* și conținând grâu carbonizat. Este lucrat din pastă cu degresant de nisip, mică, pietricele și cioburi mărunțite și acoperit parțial cu barbotină. Cu profil zvelt inițial, vasul s-a deformat în urma arderii secundare închise, care i-a și dat pe alocuri culoarea neagră. Are gura arcuită și buza cu muchia rotunjită și este decorat cu patru butoni rotunzi destul de scunzi și mici în comparație cu cei din secolele anterioare, plasați deasupra diametrului maxim. Face parte din categoria recipientelor mici: $D_g=34\text{cm}$, $D_b=18\text{cm}$, $D_{\text{max}}=39\text{cm}$, $\hat{I}=61,5\text{cm}$.

Există piese din pastă semifină, castaniu-cenușie, care au buza mult îngroșată spre interior, asemenea unui prag pentru capac, dar și altele cu gura foarte puțin înclinată în afară și buza cu muchia simplu rotunjită.

În general, ca și cele lucrate la roată, aceste vase se grupau ori erau așezate individual într-un loc special, afară sau interior, constituind „grânarul” gospodăriei.

Fructiere. Folosită, foarte probabil, în preistorie ca vas de cult, fructiera a fost larg răspândită în multe civilizații, inclusiv în cea traco-dacică, unde nu și-a pierdut destinația primară. Pe Tipia Ormenișului ea poate fi urmărită începând din *Hallstatt*, pentru ca în epoca dacică târzie să fie înzestrată și cu reale calități artistice.

O remarcă referitoare la fructiere este că și după generalizarea roții olarului mai numeroase sunt cele lucrate cu mâna. Neornamentarea pe fața vizibilă, ca și nedeteriorarea în vreun fel a aceleiași părți, pot fi explicate prin rolul secundar pe care au continuat să-l aibă ca vas menajer, principal rămânând cel de cult.

Exemplarele produse acum sunt tot din pastă fină sau foarte fină și conservă aproape în totalitate arhitectura celor de dinainte. Ele nu mai au însă buza dublu sau triplu fațetată, în schimb păstrează culoarea neagră sau negricioasă, predominantă fiind însă cea cenușie. De asemenea, luciul intens, metalic, dispare și el în favoarea unei neteziri fine, foarte atente. Corpul este fie adânc și tronconic, fie scund, ovalizat. În ambele variante sunt exemplare cu sau fără umăr marcat, iar când există acesta este rotunjit sau unghiular, dar și profile fără umăr, peretele coborând înclinat sau arcuit direct de sub buză. Aceasta din urmă are la rândul ei forme variate: arcuită larg ori scurt și îngroșată, cu muchia înclinată spre picior, pâlniată sau perfect orizontală. Cu puține excepții în care este arcuită, muchia buzei este rotunjită. Dimensiunile vaselor sunt de asemenea variate, în genere de la 23cm la peste 50cm diametru la gură, cu precizarea că tendința este de micșorare; predominante sunt cele cu diametrele la gură în jurul a 25-30cm (Pl. LII/1-5, 7; Pl. LV/1-3, 5; Pl. LVI/1, 3, 4-6; Pl. LVII/1-2, 5-6; Pl. LVIII/1-5.).

²⁵⁸ Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarii*, București, 2000, p. 235-237, cu nota 250, Mircea Eliade, *Forjers et alchimistes*, Paris, 1956, J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, II, București 1995, p. 278 (*Matrice*).

Străchini. Din cele peste 100 exemplare recoltate, foarte puține au putut fi reconstituite ca formă, nici una în întregime. Luând în considerare utilitatea lor cotidiană în gospodărie, pastei și arderii li s-a acordat atenție sporită, astfel că ele sunt lucrate din pastă semifină sau fină și bine arsă. Coloritul este divers, predominante fiind cele castanii, cenușiu-negricioase sau cenușiu-gălbui. După forma corpului, ele pot fi împărțite, în mare, în trei variante principale, fiecare cu posibile subvariante: tronconice, globulare, sau cu peretele „frânt” de la nivelul umărului, partea inferioară continuând tronconic ori puțin arcuit în timp ce „gâtul” este drept (vertical) sau puțin înclinat în ambele direcții. Există exemplare care au „gâtul” arcuit scurt (Pl. LXI/10). Buza este fie perfect evazată, fie curbată ori înclinată, cu sau fără prag interior și îngroșată către vas sau către exterior. Fundul plat la majoritatea, existând însă și străchini cu o ridicătură spre centru (Pl. XLI/1-2, 5, 10).

Castroane. Diferă de străchini doar prin dimensiuni și detalii ne semnificative de formă, diametrele la gură ajungând în cazul lor la 45cm, pasta și arderea rămânând aceleași. De adăugat că pe interiorul a două vase s-au observat reziduuri organice arse (Pl. X/3-4), sugestive pentru utilizarea lor și la preparatul hranei (Pl. XLV/4, 6; Pl. XLVI/1-5).

Căni. Pentru acest tip de vas, perioada acum în discuție este una în care olarii daci folosesc două calități de pastă: una semifină, castanie, cenușiu-neagră sau cenușiu-roșietică pentru forme care continuă din secolele precedente, sau cenușie fină. Forma, deși tendința este spre zveltețe, cunoaște și exemplare cu corp globular, ușor arcuit sau tronconic (Pl. LXXIV/1-10). Buza este fără excepție cu muchia rotunjită, uneori îngroșată, fundul plat sau cu inel de sprijin scund, imitându-le pe cele lucrate la roată. Un vas are pe fața interioară a buzei o albieră mare pentru capac (Pl. LXXIV/1), semn clar al copierii unui prototip roman. Torțile, prinse de la nivelul buzei (la puține exemplare și de sub buză) și deasupra diametrului maxim sunt pline rotunde în secțiune sau ovoidale, în timp ce la celelalte, mai evolute, secțiunea acestora este elipsoidală, cu una sau două albieri longitudinale (Pl. LXXV/13, 17, 23, 27, 41-42). Baza este plată, inelară sau ridicată în arc spre centru.

Două vase au putut fi reconstituite. Exemplarul mai scund, cu profilul bitronconic, are dimensiunile: $D_g=10\text{cm}$; $D_b=7\text{cm}$; $D_{\max}=15,5\text{cm}$; $\hat{I}=15,5\text{cm}$. Cealaltă piesă este mai mare: $D_g=13,5\text{cm}$; $D_b=9,5\text{cm}$; $D_{\max}=21\text{cm}$; $\hat{I}=33,5\text{cm}$.

Sigur vasul din Pl. LXXIV/1 este replica unui prototip roman

Capace (Pl. CXVIII/1-5). Au fost descoperite puține piese, toate fragmentare. Sunt confecționate din pastă bună și au culoarea cenușie-închis sau castanie. Nu au o profilatură deosebită, cu guler individualizat. Deosebit și cu implicații culturale este exemplarul care imită un cap de pasăre.

Vase din depuneri rituale. O primă categorie o formează cele depuse individual, cum este cazul imitației de amforetă, a unei cești-opaiț și a două borcane, descoperite pe *Terasa I*. Toate au fost așezate pe pietre de calcar plate, în poziție funcțională și acoperite cu o peliculă de pământ înainte de amenajarea pavajului (Pl. XXXIV/1-3 și Fig. 69/1-2).

Tot pe *Terasa I*, depuse și acoperite cu mantale de pământ ars, peste care s-a construit pavajul, au fost depuse mai multe vase din ambele epoci ale fierului: străchini hallstattiene, un castron lucrat la roată și decorat cu 36 ștampile spiralice, precum și vase dacice lucrate cu mâna: borcane de dimensiuni „normale” (Pl. XXXV/10) și miniaturale (Pl. XXXV/1-6, 8) împreună cu o cupă-pahar (Pl. XXXV/7). Majoritatea au decor care se pretează la interpretări simbolice²⁵⁹. Împreună cu vasele se afla o piatră ovoidală semitransparentă perfect șlefuită.

²⁵⁹ Fl. Costea, în *Angustia*, 4, 1999, p. 105-119.

Despre o depunere rituală poate fi vorba și în cazul borcanului așezat cu gura în sus pe o mică piatră plată și acoperit cu pământ și de pavajul *Terasei I*, lângă bordura platformei cu mai multe șiruri de lespezi. Borcanul este decorat cu patru butoni și cu „cornul abundenței” în relief (Pl. XXXVIII/1).

Pe *Terasa a V-a*, într-o groapă săpată în roca nativă, după o umplere parțială a acesteia, au fost depuse cinci vase întregi, dintre care două borcane medii-mici databile în secolele IV-II î.Hr. și trei pahare tronconice decorate cu reliefuri verticale alveolate; paharele au aceeași capacitate interioară (Pl. XXXVII/1-5).

Pe *Terasa a VI-a*, de asemenea depuse și acoperite cu manta de lut ars și pietre de pavaj, se aflau vase din cele două epoci ale fierului: din *Hallstatt* vase de dimensiuni medii-mari, cu sau fără caneluri, iar din epoca dacică borcane, căni, strecurători, străchini, o *tesseră* și un fragment dintr-o brătară de bronz (Pl. XXXVI/1-10). Împreună cu ele se afla o piatră semitransparentă, ovoidală, perfect șlefuită, aproape identică aceleia din depunerea precedentă.

Pe platou, sub pavajul de calcar fin așternut cu ocazia construirii sanctuarului circular, pe o mică vatră au fost găsite o căniță miniaturală și un borcan tot de dimensiuni reduse, din care s-a prelevat un ciob care nu s-a aruncat, ci s-a introdus în recipient (Fig.74/1).

Depunerile sunt anterioare (cea din groapa în piatră) sau din timpul amenajării platoului și teraselor din ultima fază de locuire dacică. Vasele, luate sigur din locuințe sau din straturile deranjate tocmai cu acel prilej, se datează larg pe durata secolelor IV-I î.Hr.

Vase miniaturale. Cu excepția celor din depunerile rituale (Pl. XXXVII/1-3, Pl. XXXV/1-5. și a borcănașelor de pe Pl. XC/1-18 și Pl. XCI/1-5, în săpătură au mai apărut câteva văscioare, în repertoriul lor intrând cești-opaiți (Pl. LXXXVIII/1-9) „*phiale*” (Pl. LXXXIX/9-10), căni (Pl. LXXXIX/1-4) și pahare (Pl. LXXXIX/5-7). Tot aici încadrăm un suport mic („sfeșnic”, Pl. LXXXVIII/10).

Toate sunt lucrate cu mâna din pastă semifină și reproduc vase curent uzuale, calitate pe care tocmai miniaturile nu o au, rolul lor fiind unul de cult.

Ceramica lucrată la roată.

Fructiere. Nu cu mult mai reduse numeric decât cele lucrate cu mâna, fructierele lucrate cu roata olarului se întâlnesc pe pavaj, în toate construcțiile importante, inclusiv în locuințele acoperite de pavajul din ultima fază de locuire dacică, ceea ce asigură datarea lor după jumătatea secolului I î.Hr. Nu lipsesc nici din locuințele acoperite de pavaj. Fără excepție sunt lucrate din pastă fină, unele chiar foarte fină (Pl. LIX/1-3, 4; Pl. LXI/1; LXII/1-6; Pl. LXIII/1-6; Pl. LXIV/1-2; Pl. LXV/1-2; Pl. LXVI/1-6), calitate observată în primul rând la cele sparte intenționat și semănate pe suprafața sanctuarului cu aliniamente din plinte de calcar. Ca și în cazul celor confecționate cu mâna, corpul cunoaște două profile de bază. arcuit sau tronconic, cu precizarea că unghiul sau rotunjirea umărului au un raport echilibrat. Cupa este în ambele variante mai adâncă, în timp ce umărul este mai bine subliniat la cele cu profilul adânc și arcuit. Forma buzelor este și ea asemănătoare celor lucrate cu mâna, cu două remarci: câștigă teren cea orizontală sau arcuită și crește numărul celor cu o profilare la interior, sub forma unei nervuri, fină sau mai groasă. Unul dintre vase, cu corp adânc are pe fața superioară a buzei două caneluri circulare, pentru o mai bună etanșare. Piciorul este abia perceptibil tronconic și cu plintă arcuită, sau cilindric și cu una-două plinte frumos profilate și fin executate, unele rotunjite, altele unghiulare. Importantă în susținerea că una din funcțiile vasului era cea culturală este constatarea că un exemplar are corpul perforat în centru înainte de ardere, cupa comunicând cu piciorul.

Foarte puține picioare (Pl. LXVII/1-11) nu au inelul de sprijin profilat și sunt lipsite de plinte. Numai un exemplar are piciorul îngroșat spre jumătatea înălțimii.

Dimensiunile nu diferă de ale celor lucrate cu mâna, singura deosebire constând în inexistența pieselor foarte mari, diametrele la gură depășind în rare cazuri și ne semnificativ 33cm²⁶⁰.

Câteva exemplare ilustrative pentru cele afirmate anterior au putut fi întregite:

1. Fructieră complet roșie, descoperită în *Caseta*_I 1986. Dimensiuni: $D_g=26\text{cm}$; $D_b=13\text{cm}$; $\hat{I}=15\text{cm}$ (Pl. CXXIII/1).

2. Fructieră cenușie, descoperită în *Secțiunea*_{III} 1999. Dimensiuni: $D_g=28\text{cm}$; $D_b=13\text{cm}$; $\hat{I}=20\text{cm}$ (Pl. LXIV/1).

3. Fructieră complet roșie, sfărâmată și semănată intenționat pe pavajul sanctuarului cu aliniamente de plinte din calcar. Dimensiuni: $D_g=29\text{cm}$; $D_b=14\text{cm}$; $\hat{I}=22,5\text{cm}$ (Pl. LXIV/2).

4. Fructieră complet roșie, descoperită în construcția de pe *Terasa I*, în capătul de nord-vest, sub lipitura de perete arsă. Dimensiuni: $D_g=48\text{cm}$; $D_b=15\text{cm}$; $\hat{I}=33\text{cm}$ (Pl. LXV/1).

5. Fructieră complet roșie, picior fusiform, descoperită în aceeași construcție cu precedenta. Dimensiuni: $D_g=42\text{cm}$; $D_b=15,5\text{cm}$; $D_{\text{picior}}=7,5/10\text{cm}$; $\hat{I}=32,5\text{cm}$.

Culoarea roșie a celor patru vase are următoarea explicație: fructiera I a suferit ardere secundară cu ocazia incendiului așezării în prima jumătate a secolului I î.Hr., în timp ce toate celelalte au fost surprinse de incendiul care a pus capăt așezării de pe Tipie. Ultimele două intră în componența inventarului construcției mari din care mai făceau parte arme și pintoni.

Cupe. Au fost descoperite mai multe exemplare, dar numai șase au putut fi parțial reconstituite. Ele se deosebesc de fructiere doar prin dimensiunile mai reduse, inclusiv lățimea buzei (Pl. LXVIII/1-6). Am inclus aici și două picioare foarte îngrijit lucrate, care pot fi de cupe, dar și de *kantharoi*, ca acela din Pl. LXVIII/7-8.

Chiupuri. O primă variantă (Pl. CXII/1-2) este reprezentată de recipiente găsite în grânarul de lângă „cazarmă”. Toate au fost confecționate din pastă fină, cu degresant de nisip și mică fină au culoarea roșie, cauzată de arderea secundară. Profilul este piriform-zvelt, cu diametrul maxim în treimea superioară. Fundul are inel de sprijin, iar buza ascuțită spre interior, de tip roman. Decorul, plasat pe umăr sau pe gât până sub buză, este incizat și constă din linii orizontale ce încadrează linii vălurite (Pl. CXV/1-6).

În unul dintre chiupuri s-a găsit grâu, iar în altul mei, ambele carbonizate.

Dimensiunile pot fi apreciate ca medii: $D_g=35\text{cm}$; $D_b=23/25\text{cm}$; $D_{\text{max}}=50/57\text{cm}$; $\hat{I}=1,00\text{m}$.

A doua variantă o reprezintă chiupurile ce le continuă ca formă pe cele lucrate cu mâna, locale, inclusiv la gură și buză (Pl. CXIV/6-8), unele cu una sau două nervuri și caneluri pe gât. Acestea au profilul arcuit, iar câteva au falțuri pentru capac (Pl. CXV/7-8).

O variantă bine reprezentată, dar numai prin fragmente găsite pe pavajul din ultima fază dacică sau în pământul folosit pentru amenajarea platoului și a teraselor, o reprezintă chiupurile cu buza „în trepte” (Pl. CXIII/1-2, Pl. CXV/11, Pl. XXIV/1-4). În cadrul acestei variante există o deosebire netă în ceea ce privește pasta: unele sunt lucrate din obișnuitul amestec de lut cu nisip, mică și cioburi mărunțite în proporție „rezonabilă”, cenușii, iar altele numai cu nisip foarte fin și mică, ambele în exces, care le-au imprimat o masă deosebit de mare, greutatea lor întrecând-o cu mult pe a celorlalte. Prin acest detaliu ele nu

²⁶⁰ În desene sunt ilustrate doar o parte din piesele care au putut fi cât de cât reconstituite, în realitate numărul lor fiind foarte mare.

ies din tiparul vaselor dacice de provizii, dar, după părerea noastră și numai pentru exemplarele amintite, ele pot foarte bine să fie incluse importurilor.

De adăugat că în mai multe locuri s-au găsit fragmente din chiupuri similare ca pastă dar vopsite complet cu negru pe exterior cu finis negru, acum în parte exfoliat, lucru de asemenea neobișnuit în olăria dacică destinată păstrării rezervelor alimentare. Din păcate de la acele vase nu au fost găsite buze.

Celelalte chiupuri cu buza în trepte sunt din pastă tradițional dacică, fină, cenușie sau cenușie-închis. Deși părțile lor inferioare nu au putut fi reconstituite, credem că în ansamblu profilul lor era asemănător celor de tip roman, cu precizarea că umărul urcă mult în treimea superioară. Sunt decorate cu registre de benzi vălurite incizate, încadrate de caneluri (Pl. CXIII/1-2). Dimensiunile, în special diametrul maxim, sunt sau mai reduse, sau le întrec pe ale celor de tip roman. Spre exemplu, chiupul din Pl. CXII/2 are diametrul maxim de aproape 80cm (cel al gurii de 34cm). Toate au baza cu inel de sprijin (Pl. CXIV/5, Pl. CXVI/1-5).

Bazându-se pe descoperirile de la Grădiștea Muncelului și de la Fețele Albe, I. Glodariu datează acest tip de vas „cu precădere în a doua jumătate a secolului I e. n.”²⁶¹. Aflarea celor cu exces de mică și nisip fin în pământul de nivelare a platoului Tipiei, lucrare petrecută sigur în secolul I î.Hr., demonstrează datarea lui și în veacul anterior erei creștine, evident până la cucerirea romană, cum rezultă din fragmentele găsite pe pavaj.

O subvariantă a chiupurilor este reprezentată de exemplarul din Pl. CXV/13, cu buza orizontală și cu „trepte” pe partea inferioară.

Semnalăm în mod deosebit un chiup lucrat la roată dar care este o replică perfectă a unuia lucrat cu mâna (Pl. CXIV/11). Pasta lui este fină, obișnuită vaselor cenușii. Elementul surpriză este decorul: vasul este înzestrat cu un brâu alveolar plasat pe umăr și cu două șiruri de alveole pe muchiile buzei, și unele și celelalte fin desenate. Buza amintește de cele „în trepte”, de unde rezultă că ele pot fi contemporane. Că este vorba despre un vas de provizii se deduce în primul rând din dimensiuni, diametrul la gură al celui discutat este puțin mai mare de 40cm.

Există și piese care au un profil de forma unui butoi, cu diametrul la gură de 42cm.

Străchini (Pl. XLIII/1-14; Pl. XLIV/1-13.). Găsite aproximativ în aceeași cantitate cu cele lucrate cu mâna, și ele sunt confecționate din pastă de calitate. Culoarea dominantă este cenușiu, nelipsind alte culori și nuanțe. Profilul îl repetă în mare pe al celor dintâi, deosebiri constatându-se în privința buzei: ușor trasă spre interior, rotunjită și îngroșată și simplă, rotunjită. Toate au suport inelar. Decorul este în general sărac, doar pe câteva fiind observate câte două sau trei caneluri circulare pe partea superioară a buzei.

Castroane (Pl. XLVII/1-6). Sunt relativ puține, de unde rezultă că utilitatea lor era frecvent suplinită de străchinile mari. Raritatea lor este relevantă și în ceea ce privește modul de păstrare și servire a mesei, ele fiind destinate mai mult păstrării pentru scurt timp a alimentelor preparate.

Căni. Foarte puține posibil de reconstituit, cănila sunt cele mai reprezentative pentru ceramica dacică lucrată la roată în ultimele două decenii ce au premers cuceririi romane. Totalul vaselor din care s-au recuperat fragmente depășește cifra 500. Majoritatea au fost confecționate din pastă fină, în rare cazuri ca degresant fiind folosite și cioburi mărunțite, permanente fiind în schimb nisipul și mica. Coloritul este dominat de cenușiu, excepțiile aparținând exemplarelor care au trecut prin arderi secundare (Pl. LXXVII/2, 5-6, 9-12; Pl. LXXIX/1-3, 6-10, 12-15; Pl. LXXX/1-12; Pl. LXXXI/1-10). De asemenea au fost

²⁶¹ M. Macrea, I. Glodariu. *Arpașu de Sus*, p. 62 și 29/9-13. Pentru datarea acestui vas vezi I. Glodariu, în *Studii dacice*, tabelele.

ilustrate torți ale acestora, din pastă fină, cenușii sau roșii, cu sunt cele din Pl. LXXXIV/1-20.

După profil, cele mai multe aparțin variantei cu corp globular sau ușor arcuit, situat de obicei în treimea inferioară a vasului. Gâtul este la cele mai multe tronconic, diferită fiind doar arcuirea prelungă sau scurtă a gurii, constant spre exterior. Buza este fie perfect evazată, rotunjită simplu ori îngroșată. Toate au baza inelară cu profilatură simplă sau cu nervură circulară în zona diametrului cel mai mic (Pl. LXXXIII/1-14).

Doar două exemplare au putut fi întregite (Pl. LXXXVI/1). A fost descoperit pe *Terasa I*, sub pavajul dacic. Este lucrată din pastă fină, inițial cenușie, acum cu nuanțe gălbui-roșietice. Corp globular în treimea inferioară, gât tronconic, gura verticală iar buza orizontală și cu muchia rotunjită, prevăzută cu o nervură circulară la partea de jos. Toarta, prinsă de la nivelul buzei și deasupra umărului, este compusă din trei baghete rotunde în secțiune. Dimensiuni: $D_g=6\text{cm}$, $D_b=14\text{cm}$, $D_{\max}=27\text{cm}$, $\hat{I}=41\text{cm}$. Face parte din categoria celor medii-mari. Precizăm că, judecând în primul rând după lungimea unora dintre torți, aproape un sfert din cămile lucrate la roată sunt de dimensiuni mari, cu înălțimi ce depășesc 40cm. Sigur nu erau folosite la băut, ci la păstrarea lichidelor. Celălalt exemplar întregibil este mai mic, cu diametrul maxim tot în treimea inferioară, gât tronconic, gura pâlniată și buza retezată orizontal dar cu muchia rotunjită; pasta fină, cenușie. Dimensiuni: $D_g=10\text{cm}$; $D_b=7\text{cm}$; $D_{\max}=15\text{cm}$; $\hat{I}=19\text{cm}$.

Cămile de dimensiuni mai mici, situate sub 25cm înălțime, (Pl. CXXIV/1) au în câteva cazuri nervuri circulare pe gât sau pe corp, iar ca decor benzi de caneluri orizontale, paralele, fine (Pl. LXXI/2, 5-6, 10; Pl. LXXX/1-2, 5, 10).

Facem precizarea că și cana „de lux” folosită de multe ori ca vas-emblemă în diferite monografii (Pl. LXXVII/1) sau studii care tratează cultura materială în general, ceramica sau componenta ei artistică în special, provine tot de pe Tipia Ormenișului, aceasta fiind singura așezare dacică de pe raza comunei Augustin, cunoscută până în prezent și în care s-au efectuat săpături arheologice încă de pe la jumătatea secolului al XIX-lea (vezi *Istoricul cercetărilor*). La data publicării de către I. H. Crișan²⁶² a demult celebrei monografii asupra ceramicii daco-getice, vasul se afla în colecțiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei. Autorul descoperirii și condițiile în care acesta a ajuns în muzeul transilvan nu ne sunt cunoscute, deși bănuim că poate fi vorba despre W. Hausmann sau, mai degrabă, despre O. Balazs.

Oale. Au fost descoperite surprinzător de puține, nici una posibil de reconstituit integral. Lucrate din pastă fină, au culoarea predominant cenușie. După fragmentele neilustrate, ca și după cele prezentate, forma mai des întâlnită este cea arcuită, alături de exemplare mai zvelte. Gura este pâlniată, prelung sau scurt arcuită ori aproape dreaptă (verticală). Buza este rotunjită simplu sau îngroșată, uneori retezată orizontal (Pl. XLVIII/1-7). Un exemplar are pe umăr o bandă de incizii ușor arcuite (Pl. XLVIII/2).

Folosite la păstrarea lichidelor, ele au diametrele la gură între 17 și 37cm, celelalte dimensiuni neputând fi măsurate. Sunt recipiente de mărimi mijlocii, poate cu excepția celei cu diametrul la gură de 37cm.

Capace. Fără excepție fragmentare (Pl. CXIX/1-13) și doar unul întregibil, capacele cu guler au fost lucrate din pastă fină, unele cu exces de nisip și mică, ambele foarte fine. Cenușii inițial, majoritatea au acum culori rezultate din arderea secundară, inclusiv cel întregit care a ars înăbușit și a devenit negru, care sigur imită un original roman (Pl. CXXII/1). Două piese au forme aparte (Pl. CXIX/1, 6), celelalte având prag și guler bine marcate. Doar două capace roșii sunt decorate cu incizie vălurită (Pl. CXIX/2, 12).

²⁶² *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 174, coperta 1 și Pl. LXVI/3. La noi Pl. X/Y

Vasele pe care le acopereau aveau la gură dimensiuni medii-mici, diametrele lor înscriindu-se între 13 și 30cm.

Cele mai multe fac parte dintr-o variantă obișnuită, mai mult sau mai puțin arcuite (bombate), cu buza tăiată orizontal sau rotunjită, îngroșată sau nu, uneori puțin îndreptată spre interior (Pl. CXX/1-16). Întotdeauna gulerul și buza au fost atent și perfect modelate, pentru a se asigura etanșeitatea. Puține au pe exterior caneluri circulare și nervuri fine, abia perceptibile.

Strecurători. Sunt lucrate din pastă fină, cenușie (Pl. CXXV/1-7), Cele reconstituibile au profilul arcuit, cu gura mai largă decât diametrul maxim. Acesta este la toate bine marcat de un umăr rotunjit, deasupra căruia se văd una sau două caneluri circulare. Două fragmente au fost descoperite în depunerea rituală de pe *Terasa a VI-a* (Pl. XXXVI/1-2).

Imitații. Kantharoi (Pl. CXXX/1,3). Deși fragmente din acest tip de vas s-au descoperit în diferite zone ale Tipiei, doar două exemplare pot fi luate în discuție, fiecare reprezentând o variantă total diferită. Unul a fost găsit întreg (Pl. CXXX/1), iar celălalt fragmentar dar întregibil (Pl. CXXX/3). Amândouă sunt lucrate din pastă fină, cu nisip bine cernut în compoziție. Primul, cu picior, nu a fost ars secundar și a conservat culoarea cenușie inițială; celălalt, ars a doua oară, prezintă și nuanțe gălbui-roșietice.

Pentru amândouă datarea cea mai potrivită ni se pare a fi secolul I î.Hr., multitudinea de analogii cunoscute în Dacia scutindu-ne de exemplificări.

Cupe (Pl. CXXX/1,3). Deoarece partea inferioară a vasului prezentat lipsește, nu ne putem pronunța categoric dacă el face parte dintre cupe, deși partea păstrată poate fi un indiciu, mai ales că pe buză se observă locul de unde s-a desprins toarta. Este din pastă fină, cenușie, și decorat cu trei benzi de caneluri orizontale în care se află o incizie vălurită agitat spre stânga-sus. Aceeași datare. Este imitație după un prototip roman. Nu este mai puțin adevărat că ea poate fi imitație după un vas celtic mai vechi, de tipul celui de la Poiana²⁶³ dar tot de sorginte romană.

Din acest tip de vas dar de altă factură, în săpătură au mai apărut câteva fragmente de pereți care abia pot sugera forma arcuită a vaselor (Pl. CXXXI/13-17). Sigur este doar că ele imită vase cunoscute în lumea romană, în special în castre, după cum arată unele analogii chiar din provincia Dacia, anume vasele glazurate²⁶⁴. Ele pot fi și importuri.

Străchini. Au putut fi reconstituite parțial două (Pl. CXXXI/1-2), deși numărul fragmentelor găsite (Pl. CXXXI/3-6, 9) indică mai multe zeci de exemplare. Amândouă sunt din pastă fină, de culoare cenușie. Corpul puțin adânc, tronconic, umărul marcat, buza evazată și cu muchia rotunjită. Ambele au caneluri circulare pe fața superioară a buzei. Imită originale romane. Datare în secolele I-I.

Urcioare (Pl. LXXXII/1-8). Reprezintă unul din tipurile cu frecvență redusă, deși este sigur că numărul de guri prezentate aici este mai mic decât cel al pieselor folosite în epocă, fără să știm în ce măsură. Toate au fost lucrate din pastă fină, unele chiar foarte fină, care a și asigurat rezistența vaselor care au peretele gros de numai doi-trei milimetri. Cu gâtul cilindric ori abia perceptibil arcuit, ele nu prezintă elemente deosebite de arhitectură, putând fi considerate obiecte de folosință curentă în mediul celor înstăriți. Datarea cea mai potrivită ni se pare a fi începând din secolul al II-lea î.Hr până la anul 106.

În categoria *importurilor* se încadrează două fragmente ceramice cu simboluri, din pasta fină, roșie, bine arsă provenind de la vase romane (Pl. CXXXII/1-2).

²⁶³ I. H. Crîșan, *op. cit.*, 64.

²⁶⁴ N. Gudea *Castrul roman de la Bologa, Zalău*, 1997, din p. 30/1-2, și *Abbildung* 25/1-2.

X.2 Unelte

Unelte din fier

Topoare. Au fost descoperite două piese, dintre care una întreagă și un tăiș fragmentar, arcuit. Exemplarul întreg se încadrează în tipul I stabilit de către I. Glodariu și E. Iaroslavschi²⁶⁵. Are orificiul pentru coadă puțin oval, muchia groasă și ceafa dreptunghiulară. Orificiul este prelungit cu aripioare, corpul se subțiază treptat spre tăiș, care este arcuit. A fost descoperit pe terasele sudice în S_{V96} (inv. II/6315, Pl. CXLII/1). Dimensiuni: L=19cm; l=9,3cm. Celălalt exemplar este imposibil de încadrat din cauza deteriorării (tăișul pare că s-a desprins din vechime în urma lovirii, ceea ce presupune o călire sau o lovire incorectă).

Bardă. Un singur exemplar, descoperit în *Secțiunile*_{Gemeze} de pe Terasa a VI-a. Are analogii în alte așezări dacice, cea mai apropiată fiind semnalată la Grădiștea Muncelului²⁶⁶. Este de dimensiuni destul de reduse: I=8,5cm; l=7cm, (Pl. CXLII/2).

Compas. Un exemplar; instrument util în primul rând dulgherilor și pietrarilor, destul de larg răspândit în Dacia preromană²⁶⁷. Ambele brațe ale celui descoperit pe Tipie sunt plate, unul cu un umăr în zona de asamblare, pentru prins și manevrat. Cu el se puteau trasa cercuri cu diametrul de aproape 40cm (Pl. CXLVIII/3).

Ferăstrău. Un exemplar cu zimți spre înainte la exterior și cu tăiș la interior. Ruptă la un capăt, piesa are acum lungimea de 13cm și lățimea de numai 1cm (Pl. CXLVIII/1.). Există și un cuțit mai mare care avea dinți de ferăstrău pe muchie, întrebuințat la vânatoare și în bucătărie.

Răzuitoare. Nouă piese, dintre care doar una de dimensiuni mai mari (L=18cm). Tija unora este dreptunghiulară, în timp ce la altele este aproape lamelară; sunt și exemplare cu secțiune rotundă, dar care au tăiș liniar; la altele tăișul este concav sau rotunjit. Lungimea celorlalte descoperite pe Tipie se înscrie între 3,5 și 14cm (Pl. CXLVI/1-9).

Nicovale (Pl. CXLVIII/2, 5, 8). Au fost descoperite trei piese: una cu corp lamelat, în formă de „T”, cu partea activă ascuțită, probabil pentru batere pe ea în scopul imprimării decorului, sau pentru tăierea sârmei (L=7,5cm). Celelalte, cu corp dreptunghiular și mult mai solidă, puteau fi folosite la forjarea obiectelor de dimensiuni medii-mici (L=10cm; l=1,2cm).

Ace de cusut (Pl. CXLVII/1-3,5-11) Trei exemplare, din sârmă trefilată, rotundă în secțiune, bine finisate și ascuțite și cu urechiușe obținute prin batere și perforare sau prin replierea și sudarea sârmei. Lungimea celui întreg este de 12,5cm, mai redusă a celor cu vârful sau cu urechea ruptă. Asemănător celui întreg din fier este cel din bronz. De asemenea există 2 tuburi pentru păstrarea acelor, unul din fier și altul din bronz (Pl. CXLVII/11-12).

Croșetă. Unealtă folosită pentru împletit și pentru „tras” firele dintr-o țesătură în vederea obținerii unui motiv decorativ, ca și în prezent. Interesant este că a fost descoperită în aceeași locuință cu inventar militar, pe Terasa I. Este tot rotundă în secțiune și are lungimea de 10cm (Pl. CXLVII/4).

Amnar. Un exemplar fragmentar, asemănător părții laterale a unei verigi de lanț (Pl. CXLVIII/4).

²⁶⁵ *Civilizația fierului la daci*, 36-38.

²⁶⁶ *Idem, op. cit.* 40/8.

²⁶⁷ *Idem, op. cit.*, 47/8-12.

Cântar (?). Piesă din partea superioară a ansamblului, forjată în cruce și cu perforații la ambele capete pentru prinderea cârligului și cumpenei (L=8,3cm, Pl. CXLVIII/7).

Cuțite (Pl. CXLIII/1-36). Sunt cele mai numeroase, descoperite fiind în locuințe sau, în poziție secundară, în stratul arheologic dintre ele. Din cele peste 30 de piese, opt au muchia dreaptă sau aproape dreaptă, în timp ce majoritatea sunt diferit curbate: sau muchia și tăișul, sau numai una dintre părți. Pedunculul mânerului se înfățișează fie ca un triunghi prelung, fie dreptunghiular și cu nituri pentru plăsele; doar unul dintre mânerele ascuțite are și perforații pentru nituri. Trei piese sunt curbate aproape ca niște cosoare, fără a se putea susține că au fost unelte viticole.

Frigare. Un exemplar (Pl. CXLVIII/13), găsit în construcția cu piese specifice unui militar (pinten de bronz și vârfuri de săgeată). Cu lungimea de 25,5 cm, piesa are dinții și o parte din tijă rupte. Mânerul este plat, în timp ce bara este patrulateră și are două segmente torsionate în alternanță cu altele două plate, în scopul obținerii unei decorații des frecventă și asemănătoare pe această categorie de artefacte încât ne putem gândi la o semnificație anume. Piesa se înscrie în seria celor medii-mici și putea avea lungimea maximă de 40cm. Are bună analogie în dava de la Răcățâu²⁶⁸.

Dălți. Au fost descoperite aproximativ 20 de exemplare (Pl. CXLIV/1-11), câteva foarte oxidate și imposibil de reconstituit. Toate sunt lucrate prin forjare, procedeu în urma căruia au rezultat două variante: cu corp integral plin, sau cu tub pentru mâner. Corpul este pătrat sau rectangular, la cele din urmă lățimea fiind de 2-3 ori mai mare decât grosimea. Un singur exemplar depășește puțin 22cm în lungime, celelalte înscriindu-se între 7 și 15cm.

În ceea ce privește domeniul în care erau utilizate (piatră sau lemn), un indiciu îl reprezintă corpul plin sau nu, și finețea ascuțitului. Piesele de dimensiuni reduse puteau fi întrebuințate și la gravat în metal sau în lemn.

Dornuri (Pl. CXLIV/18-23). În general de dimensiuni medii-mici (între 5 și 11 cm lungime), toate au corpul plin și sunt fie dreptunghiulare, fie rotunde în secțiune. Faptul că nu prezintă urme de lovire presupune existența mânerului de lemn sau, mai degrabă, tot din fier, care îmbrăca piesa ca un tub. Există și o situație pentru care nu cunoaștem analogie: „mânerul” unui dorn este alt dorn identic, înțepenit în tubul lui (Pl. CXLIV/20). Cele din urmă aveau o peliculă de oxid de cupru, de unde se poate presupune că erau folosite într-un atelier de bronzieri, ca și unele dintre cele de dimensiuni mici.

Verigi de coasă și de seceră. Au fost descoperite două pentru coasă (Pl. CL/1-2) și una pentru seceră (Pl. CL/3), una foarte oxidată și deformată. Forma lor standardizată încă din vechime ne scutește de amănunte. Dimensiuni: 5 x 4,5cm; 6 x 5cm; 2,5 x 2,3cm.

X.3 Arme și piese de harnășament din fier și bronz

Vârfuri de săgeți. Fragmentare sau întregi (Pl. CLV/1-12, 5 și 6 *Ha*), acestea sunt de două tipuri: în trei muchii (foarte ruginite și de nereconstituit), foliforme sau cu două aripioare. Toate au vârful rupt sau îndoit, semn al impactului cu un corp dur. Fără excepție au manșoane conice din foiță subțire, cu marginile neunite. Pe un exemplar cu aripioare există două perechi de câte patru perforații mici, simetrice, care lasă a se înțelege că manșonul putea fi strâns cu o sârmă subțire.

A fost descoperit și un vârf de săgeată din lut ars, asemănător unui bolț de arbaletă, inclusiv cu perforație pentru fixare în tijă (Pl. CLV/16). S-a găsit în *S₁₀₄*, în locuința din faza I dacică. Dimensiuni: L=4,8; l=1,7cm. Tipul de săgeată este de tradiție veche, două

²⁶⁸ Cf. I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 120, nota 559.

dintre exemplarele publicate fiind descoperite în Basarabia la Curteni și la Dămeni, cu precizarea că acelea sunt din os. T. Arnăuț le pune în legătură cu arealul scitic, inclusiv cu enclava din Transilvania, și admite continuarea lui în secolele următoare²⁶⁹.

Lănci. Se cunosc două piese (Pl. CLV/17,19). Una a fost descoperită pe *Terasa a VI-a*. Parțial corodată pe unul din tășuri, are forma alungită și o profilatură mediană longitudinală. L=32cm. Are analogii în multe așezări dacice, cea mai apropiată la Costești, dar cu manșonul mai scurt²⁷⁰. Cealaltă piesă, îndoită, are lama asemănătoare dar nu și tub de fixare, ci peduncul lung. Tot pe terase a fost găsită și o *suliță*, romboidală, care este romană, probabil din timpul ultimei confruntări daco-romane (Pl. CLV/18). Pe platou, în zona sanctuarului circular a fost descoperită o *suliță* din fier în trei muchii (Pl. CLV/21)

Călcâie de lance (Pl. CLV/1-3). Deoarece multe erau foarte oxidate și fără miez metalic care să suporte restaurarea (s-au găsit 11 fragmente), aici prezentăm numai trei exemplare, și ele în stare avansată de corodare. Sunt confecționate din foaie de tablă modelată prin forjare; au forma relativ conică, cu precizarea că unul este mult alungit (Pl. CLV/15).

Zăbale din fier (Pl. CLVI/7-11). Au fost descoperite cinci piese fragmentare, dintre care trei cu bara dreptunghiulară în secțiune. Veriga pentru căpăstru se păstrează doar la una; sunt de tipul celor găsite la Costești²⁷¹, deosebirea constând în faptul că bara nu are umeri bine marcați ca acolo. Alte două bare sunt rotunde în secțiune și cu opritorile de la capete în formă de semicalotă. Amândouă sunt curbate din forjare și îngroșate în zona perforațiilor dinspre mijloc. Una (Pl. CLVI/7) provine din locuința dezvelită parțial prin *S_{III} 4*.

Există și o bară plată pentru legarea curelelor, ruptă la un capăt (CLVI/9).

Zăbală din bronz (Pl. CLVI/11). Bară fragmentară, cu corpul oval în secțiune, perforație și proeminență la capăt în formă de semicalotă. Posibil să fi aparținut unei căpetenii. L=4,3cm.

Pendantiv din bronz (?). Piesă insolită. A fost turnată într-un tipar cruciform, cu două brațe aduse pe direcția unuia median. Profilul brațelor este romboidal, fiecare capăt fiind lățit și perforat. Este posibil ca de cele trei perforații să fi fost agățate pendentive mai mici sau alte piese metalice. Nu credem că este vorba despre un obiect care se fixa pe suport. Dimensiuni: 4,8 x 4,5cm (Pl. CLVI/15). Piese poate fi hallstattiană.

Suporturi de paftale (Pl. CLVI/21-23). S-au descoperit trei exemplare, toate în stare fragmentară. Au corpul cuasidreptunghiular și butoni pentru închidere. La o piesă se mai păstrează o parte din bordura ce placa fața paftalei. Una este de dimensiuni mai mari, după cum rezultă din lățimea de 5,5cm, ambele margini fiind rupte din vechime. Celelalte două sunt de dimensiuni mai mici (acum cu „laturile” de câte 4,2cm). Din păcate, forma lor nu poate fi reconstituită²⁷².

Pinteni din fier (Pl. CLVI/1-3, 5-6). S-au păstrat cinci exemplare, dintre care două întregi, unul are un braț rupt, altul extremitățile și vârful spinului, în timp ce ultimul, foarte oxidat, a fost puternic deformat încă din vechime. În afara celui cu toate capetele rupte, celelalte au brațele cu semicalote și cu spin bine ascuțit.

Pinten din bronz. Piesă turnată, cu secțiunea brațelor în forma literei „D”, capetele sunt semisferice iar spinul romboidal în secțiune. Patină nobilă. Pintenul a fost descoperit în

²⁶⁹ T. Arnăuț, *Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsăru de Carpați*, Chișinău, 2003, p. 121 și 68/28, 29, datate în sec. VI î. Hr.

²⁷⁰ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului*, 70/26

²⁷¹ *Idem*, *o p. cit.*, 33/36, 37.

²⁷² M. Babeș, *Paftale Latène târzii în sud-estul Europei*, în *SCIVA*, 34, 1983, 3, p. 195-214; P. Gherghie, *Piese de port descoperite în așezarea geto-dacă de la Dobrești. jud. Dolj*, în *SCIV'A*, 50, 1999, 1-2, p. 79-82 și 1/1 etc.

construcția mare din capătul de NV al *Terasei I* împreună cu două vârfuri de săgeți și cu unul de arbaletă, situație relevantă pentru desemnarea unui militar de profesie, în cazul de față arcaș călare. L=5cm (Pl. CLVI/4). Același lucru se poate spune despre ocupanții celeilalte construcții mari de pe *Terasa I*, unde pintenul de fier a fost găsit împreună cu suportul de pafta mare.

Nasture din bronz. A fost descoperit în *S_{III} 05*. Este o piesă mai deosebită deoarece asemenea exemplare apar extrem de rar în mediul dacic. Sigur este romană și provine de la un coif sau de la un costum de luptă, poate chiar de la unul de zale²⁷³. Cu un sistem dublu de fixare (șanțuire la interior și perforație), piesa are pe *chaton* reliefată o pasăre fantastică, probabil un grifon spre stânga (Pl. CLVI/24).

Ace de pescuit (Pl. CXLVIII/11-12, Pl. CLVI/14). S-au găsit doar două piese, unul forjat, celălalt din sârmă.

X.4 Piese de îmbrăcăminte și de podoabă din fier, bronz și argint

Fibule (Pl. CLIX/1-17; Pl. CLX/18-33). Au fost descoperite aproximativ 40 de piese, în discuție fiind luate doar acelea care oferă posibilități de încadrare tipologică și de datare. Nu ne oprim asupra celor din prima epocă a fierului.

Cea mai veche este o piesă celtică de tipul Duchow (Pl. CLIX/1), publicată anterior²⁷⁴. Este lucrată din sârmă de bronz și decorată cu incizii circulare ce acoperă tot corpul. Exemplarul are analogii atât la noi²⁷⁵, în Peninsula Balcanică²⁷⁶, în Basarabia²⁷⁷ și în alte zone ale Europei.

Alte două fibule din bronz sunt importante pentru datarea momentului incendiului locuințelor din faza veche dacică și amenajarea platoului în vederea construirii sanctualelor. Prima dintre ele (Pl. CLIX/2) face parte din tipul Orlea-Maglavit și se datează din prima jumătate a secolului I î.Hr. până în primul sfert al secolului următor²⁷⁸. Piesa a fost găsită pe pavajul sanctuarului cu aliniamente de plinte din tuf vulcanic, chiar lângă plinta întregă și în apropiere de un lingou de plumb.

Cealaltă fibulă, de tip filiform *Latène târziu* (tipul 8 la A. Rustoiu), cu coarda la interior (Pl. CLIX/3), a fost găsită pe podeaua locuinței arsă din *Secțiunea₁ 04*. Se datează de la jumătatea secolului I î.Hr. până în primele trei decenii ale celui următor²⁷⁹.

În aceeași locuință se mai aflau două piese din fier, dintre care una de tip linguriță, acum deformată (Pl. CLIX/4). Tipul este foarte larg și diferit datat: fie pe durata secolelor I-I, fie numai în ultimele decenii ale secolului I î.Hr. și primele decenii ale celui următor. Aflarea ei împreună cu piesa anterior prezentată anulează în parte ultima propunere, datarea fiind mai degrabă aceea care acoperă ambele veacuri²⁸⁰.

A treia fibulă din locuință (Pl. CLIX/5) face parte din tipul *6a* stabilit de același autor, cu corp simplu și coarda la exterior. Se datează pe toată durata secolului I î.Hr.²⁸¹. Piesele sunt de port, nu de podoabă. Pe baza lor, dar și a ceramicii din locuință, sfârșitul violent al acesteia poate fi apreciat pe la jumătatea secolului I î.Hr sau puțin mai înainte.

²⁷³ Daniel Petersen, *The Roman legion recreated in colour photograph*, Londra, 1992; Markus Junkelmann, *Römische Kavalerie – Equites Alae*. Stuttgart, 1989.

²⁷⁴ Fl. Costea, în *Les Celtes et les Thraco-Daces du Bassin dea Carpathes*, Cluj-Napoca, 2000, p. 160 și Abb. I.

²⁷⁵ Vl. Zirra, în *Dacia*. N.S., XV, Abb. 3/1.

²⁷⁶ J. Bouzek, L. Doimaradzka, V. Toneva, în *Thracians and Circumpontic World*, II, Chișinău, 2004, p. 178 și 10.

²⁷⁷ Tudor Arnăuț, *Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați*. Chișinău, 2003, 72-73.

²⁷⁸ Discuția la A. Rustoiu, *Fibulele*, p. 37-38 și 25/1-8; Fl. Costea, A. Bălos, L. Savu, în *Daco-geții*, Deva, 2004, Abbildung 6

²⁷⁹ A. Rustoiu, *op. cit.*, p. 41 și 34

²⁸⁰ *Ibidem*, p. 48-50 și 52-55.

²⁸¹ *Ibidem*, p. 39-40 și 27, 28/1-10)

Datare similară au exemplarele 6, 8-16, 18 și 31. Piesele nr. 11-13 și 31 au coarda la exterior, în timp ce locul ei la celelalte nu mai poate fi stabilit din cauza deteriorării avansate. Exemplarele 11-13 se diferențiază de celelalte prin unghiul ferm (frânt) de la jumătatea lungimii piciorului. În tipul *6b* se înscriu exemplarele 7, 17 și piciorul de la fibula nr. 19. Toate au coarda la interior, pe piciorul exemplarului nr. 7, purtată mai mult ca sigur de un militar, fiind un nodul. Datarea acestui tip este propusă pentru a doua jumătate a secolului I î.Hr, pe considerente evolutive²⁸².

La fel se datează portagrafele fibulelor nr. 25, 29, 32 (prima și ultima din bronz) și piciorul fragmentar de la nr. 28. Tot în *Latène*-ul târziu credem că se încadrează piesele 18 și 33, nesiguranța explicându-se prin deformarea primei și imposibilitatea reconstituirii celeilalte din cauza absenței totale a miezului metalic.

Din bronz, în afara celei celtice, a celei de tip Orlea-Maglavit și a portagrafei (Pl. CLX/25), se păstrează un picior de fibulă rupt, decorat cu două registre de incizii circulare (Pl. CLX/30). A fost găsită în pământul de umplură de sub sanctuarul circular de pe terase. Deformarea avansată ne face să ezităm în a o data în *Latène*, ea putând fi și din *Hallstatt*.

Din argint există doar o portagrafă de la un exemplar de dimensiuni mari (Pl. CLX/26), databilă în a doua jumătate a secolului I î.Hr. și până la cucerirea romană.

Cu micile excepții semnalate, piesele sunt din fier, majoritatea din sârmă trefilată, doar câteva din foiță. În ansamblu, ele acoperă ambele secole de la cumpăna mileniilor I-I, cu excepția celei celtice. Precizarea că aproape toate sunt din fier conduce spre concluzia că nu fac parte din obiectele de podoabă, ci din cele de port, în primul rând militare. Asocierea lor uneori cu vârful de săgeți poate fi un indiciu asupra categoriei sociale a purtătorilor, foarte probabil militari, concludente fiind fibulele mari din tipul *6a* și în special *6b*.

Brățări. Toate fragmentare, acestea sunt în număr de patru, dintre care două au decor incizat (Pl. CLVII/6-7, 9). După dimensiuni ele par a fi de copii sau femei. Al patrulea exemplar este ilustrat în depunerea rituală de pe *Terasa a VI-a*.

Verigi. Găsite izolat și în poziție secundară, acestea sunt numai 12 (Pl. CL/5,7-8, 10-11,14-20). Șapte sunt de dimensiuni mici, iar patru de dimensiuni medii-mari. Cele din urmă sunt romboidale în secțiune, cele mici având secțiunea dreptunghiulară, rotundă sau romboidală. La majoritatea se păstrează patina nobilă.

Cercei. O singură piesă, destinsă din vechime (Pl. CLVII/5).

Cercel din argint. De tipul celor cu capetele petrecute, a fost descoperit în locuința dezvelită parțial prin Secțiunile *Gemene 2* de pe *Terasa a VI-a* (Pl. CLVIII/4).

Inele din argint. Unul este lucrat dintr-o bandă patruleteră în secțiune și are diametrul de 2cm. A fost găsit tot pe pavajul sanctuarului din tuf vulcanic, în apropierea fibulei și a lingoului de plumb (Pl. CLVIII/2); celălalt este din sârmă, cu capetele petrecute (Pl. CLVIII/1).

Ac de pâr (Pl. CLVIII/8). Piesa are vârful rupt.

X.5 Materiale de construcție

Piroane (Pl. CLI/1-2). Celelalte au fost descoperite în „cazarmă” sau în apropierea ei. Sunt obținute prin forjare, din foi repetat pliate. Cele de dimensiuni mari-medii au secțiunea dreptunghiulară (unele pătrată), în timp ce între cele medii-mici există și piese rotunde în secțiune. Aproximativ jumătate au floarea rotundă sau plată, celelalte conică sau tronconică. Lungimea oscilează între 11 și 33,5 cm (nu sunt incluse cele din sanctuarul de

²⁸² *Ibidem*, p. 39 și 28/11-12.

pe terase, care nu erau pentru construcții. Există și un piron cu cârlig simplu, nu dintre cele în formă de cap de lebădă, probabil tot pentru ofrande (Pl. CLI/2).

Ținte (Pl. CLI/26, 29, 31-32, 34-35). Șapte piese, cu tija dreptunghiulară și cu floarea disc sau semidisc. Au lungimile între 4,5 și 8 cm. Și ele provin în zona „cazărmi”.

Cuie (Pl. CLI/1-25, 27-28, 30, 33, 36-37). Câteva exemplare, dintre care doar unul a putut fi restaurat, celelalte neavând miez metalic. Are tija dreptunghiulară și floarea bombată, L=5cm.

Scoabe (Pl. CXLV/1-9). S-au descoperit puține exemplare, în perimetrul sau în apropierea construcțiilor importante. Trei se aflau în sanctuarul circular de pe platou (nr. 3-4,9), una în sanctuarul de calcar, între primul rând transversal de plinte dinspre est și porțiunea de ring dublu al „cazărmi” (7) și alta în locuința din *SIII04* (10), sigur de la ușa acesteia; pe pavajul sanctuarului din tuf vulcanic se afla un exemplar (8), în locuința cu două încăperi din *SGemene 1* era una (6), tot una în sanctuarul circular de pe terase (1). Celelalte două s-au găsit pe terase, sub pavajul din ultima fază dacică, cea ce înseamnă că aparțineau construcțiilor mai vechi.

Toate sunt de dimensiuni mici, de unde rezultă că nu erau folosite la asamblarea scheletelor de rezistență ale construcțiilor, ci, mai degrabă, la sistemul de închidere (ghidaj și opritor de zăvor).

X.6 Obiecte din fier cu întrebuințări diverse

Cârlige-agățători (cârlige în formă de „S”). Se cunosc patru exemplare: trei provin din cercetările recente din sanctuarul cu aliniamente de plinte din calcar (Pl. CLIV/1-3), iar unul din sanctuarul circular de pe terase (Pl. CLIV/4). Luând în considerare caracterul edificiilor în care s-au găsit, ele nu pot fi decât cuie pentru atârnat ofrande, cum dealtfel s-a subliniat când au fost prezentate sanctualele, inclusiv analogiile lor. Dimensiuni, în ordinea numerelor din planșă: L=7cm; L=6,2cm; L=9,3cm; L=6cm²⁸³.

Încuietori. În afara celei provenită din sanctuarul circular complex de pe terase (Pl. CLIV/8) a mai fost descoperită o piesă în „Z”, din platbandă subțire, ruptă exact de la perforația pentru învârtit (Pl. CLIV/6) și cui de balama (Pl. CLIV/7).

Verigi. Peste 20 de exemplare, cu diametre între 1,5 și 5cm, care puteau proveni de la diferite angrenaje, cel mai probabil de la zăbale sau alte piese de harnașament, neexcluzând lanțurile. Puteau fi folosite și pentru agățat diverse obiecte (Pl. CL/4-20).

Piese de car (Pl. CLVI/16-20). Două *cercuri din fier* care se fixau la capetele butucului roții. Una are trei, cealaltă doi dinți de prindere. Diametrele de 4, respectiv 4,3cm, par să sugereze că provin de la căruțe. De la un car a fost descoperit un manșon cu diametrul de 14cm, zimțat pe muchia dinspre interior pentru a se fixa în butuc, din păcate pierdut între timp. Curios, manșonul a fost găsit în straturile inferioare ale platoului, de unde poate rezulta că înainte de restructurarea acestuia și a teraselor, în faza dacică veche, carele și căruțele ajungeau până în punctele respective, ceea ce și explică efortul și grija pentru tăierea drumului în stâncă până sub *Terasa a VII-a*. Tot de la o piesă de car provine o *rozetă* cu patru brațe (Pl. CLVI/17).

Furculiță (Pl. CXLVIII/14). Piesă cu doi dinți arcuiți, descoperită în locuința cu două încăperi din *CasetăIII1999* împreună cu un inventar caracteristic unei familii înstărită, foarte probabil de militari. L=6,8cm (mânerul rupt).

Plăcuțe din fier (Pl. CLIII/2-10). Pe parcursul cercetărilor, în diferite puncte ale așezării au fost găsite peste 30 de plăcuțe din fier, unele în stare avansată de oxidare, care nici nu a permis conservarea. Ele pot proveni de la diverse piese de harnașament, care și

²⁸³ Pentru aceasta cf. I. Glodanu, Fl. Costea, în *Ephemeris Napocensis*, 1. 1991, 12 stânga jos.

căruțe, vase, uși etc. Unele au perforații sau urme de dorn, de unde se poate deduce că erau fixate pe suporturi din lemn, piele, sau nituite pe alt metal.

X.7 Piese din bronz, argint și plumb

Bronz. Săgeți (?). Este vorba despre trei conuri din foiță subțire pliată care pot să fie în egală măsură pentru fixarea tijelor săgeții dar și „mânere” de unelte folosite la decorat sau la împletit (Pl. CLV/1-3).

Unelte de bijutier. Șase dălțițe, dintre care trei late (Pl. CXLIV/15,17, 21), altele trei subțiri și fin ascuțite (Pl. CXLIV/13-14,16), un dorn (Pl. CXLIV/23) și un punctator (Pl. CXLIV/19). În săpătură, în diverse locuri dar mai ales în apropiere de platou, au fost găsiți bulgări mici și diformi de bronz, foarte probabil resturi din turtele propriu-zise (Pl. CLII/1-2).

Lingou de argint. De formă dreptunghiulară, ușor torsionat, cu dimensiunile de 4 x 1,2cm. A fost descoperit în S IV/1999 (Pl. CLII/5).

Lingou de plumb (Pl. CLII/6). A fost descoperit în pământul de nivelare a pavajului sanctuarului cu plinte din tuf vulcanic, în apropierea fibulei de tip Orlea-Maglavit, putând fi adus împreună cu aceasta de pe locul unde a funcționat un atelier de bijutier. Pe una dintre muchii se observă cinci impresii de la valva tiparului. L=3,5; l=1,5; gr=0,8cm. Din plumb se obțineau fie mărgelile ca acelea din mormântul 16 de la Bugeac²⁸⁴ și din necropola de la Zimnicea²⁸⁵, fie inele de tipul celor descoperite în tumulul 3 de la Berestovița (Bulgaria)²⁸⁶. Plumbul se folosea și la repararea vaselor ceramice care aveau importanță în gospodărie sau în colectivitate²⁸⁷. Importanța lui majoră constă însă în participarea la obținerea aliajului bronz, ceea ce într-adevăr confirmă existența în apropiere a unui atelier de bijutier.

Tăblițe. Șase fragmente de dimensiuni mici (Pl. CLIII/12-16) alături de altele două provenind de la vase sau cu care au fost placate alte obiecte, posibil de harnașament. Una dintre cele din urmă are un decor din două linii incizate vălurite, plasate între marginea vasului (?) și un șir liniar de impresii punctate, iar cealaltă, găsită în apropierea vetrei locuinței din C III 1999, trei incizii arcuite.

Ace de cusut. Patru piese, dintre care una întreagă și cu patină nobilă (Pl. CXLVII/1-3,5), alături de un capac de tub pentru păstrarea acelor (Pl. CXLVII/12).

Tot din bronz sunt două instrumente (un vârf și un mâner de la o unealtă) de decorat (Pl. CXLIX/4,6). Tot de la o unealtă mică provine și plăseaua din bronz din Pl. CXLIX/10.

Rozetă cu opt lobi (Pl. CLVI/13), cu capetele petrecute, descoperită în S_{XIX} din sanctuarul circular de pe terase²⁸⁸.

X.8 Unelte din lut ars

Fusaiole (Pl. CXXXVII). S-au descoperit aproximativ 40 exemplare. Grijă pentru durabilitatea acestora i-a făcut pe ceramiști să utilizeze pasta de calitate și să le ardă bine. Culorile predominante sunt cenușiu și maro. Foarte puține sunt întregi, de regulă fiind descoperite în locuințe. Forma este tronconică, bitronconică, arcuită sau discoidală. La câteva, înălțimea depășește diametrul. Perforația mică a unora, și ele de dimensiuni mai

²⁸⁴ M. Irimia, în *Pontice*, I, 1968, p. 194-196

²⁸⁵ A. D. Alexandrescu, în *Dacia*, N. S., XXIV, 1980.

²⁸⁶ Dimităr Stanuev, *Moghilni graniți ot Rusenko, Velikovo Târnovo*, 1994, p. 173.

²⁸⁷ H. Daicovicu, *Dacia*, p. 176.

²⁸⁸ I. Glodariu, Fl. Costea, în *Ephemeris Napocensis*, I, 1991, 9/1

reduse, trimit mai degrabă spre folosirea lor ca „perle” în coliere sau ca piese de cult, pe lângă faptul că eficiența la învățat ar fi fost practic nulă.

Greutăți pentru războiul de țesut. Au fost descoperite patru piese, toate în același loc, anume în S_{V1}-S_{V11/94}. Precizarea ar putea fi un indiciu pentru funcționarea în locuința de acolo a unui atelier de profil; aflarea lor laolaltă sau în apropierea altor unelte casnice poate fi și semn că acolo exista un atelier de producere a acestora, nu unul de țesători. Două sunt întregi și au forma unor trunchiuri de piramidă, decorate cu o incizie în cruce la partea de sus, iar două sunt parțial deteriorate din vechime (Pl. CXXXVIII/1-4).

Ultimele două categorii de piese sunt mărturii ale practicării în așezare a celor două meșteșuguri, ca și fragmentul de mosorel din Pl. CXL/10.

Roțițe (Pl. CXL/1-9). Este vorba de piese mici, plate și perforate, confecționate din pastă similară vaselor lucrate cu mâna dar fină. Nu știm la ce se foloseau, sigură fiind ineficiența lor ca fusaiole din cauza dimensiunilor reduse. Nici ca roți de care miniaturale nu credem că erau folosite, pasta fiind la cele mai multe dacică; mai plauzibilă ni se pare tot o destinație culturală, evocatoare tocmai a protectorului meșteșugurilor amintite, chiar sub forma de „perle”.

Majoritatea sunt lipsite de decor, doar câteva prezentând incizii sub forma unor „meridiane” sau semne unghiulare.

Există, găsite în poziție secundară, câteva piese plate sau aproape plate care ar fi putut fi folosite și ca prâsnele, decupate din pereți de vase lucrate cu mâna sau la roată.

Rondele (Pl. CXXXIX/1-31). Cu excepția unei piese (29) care este confecționată special din pastă fină, celelalte sunt decupate din pereți de vase hallstattiene sau dacice, ceea ce ar putea ușura împărțirea lor pe epoci. Cum unele dintre primele se aflau în nivelul dacic, departajarea rămâne doar ipotetică. Aproape toate dau impresia că nu s-a dorit a fi terminate, netezirea lor pe muchie lăsând de dorit. Doar două exemplare au decor incizat, preexistent însă pe vas și nu făcut intenționat pe piesă.

Creuzete (Pl. CXXXIV/1-6). Se cunosc șase exemplare, confecționate din lut, toate în stare fragmentară. Două se aseamănă unui butoiș, două unui căuș mic, celelalte unor linguri adânci. Găsirea a două dintre ele în apropierea greutăților pentru războiul de țesut pare să confirme presupunerea că acolo erau confecționate toate, deoarece nu credem că un atelier de țesut putea funcționa în aceeași încăpere cu unul de bijutier. Pe de altă parte, faptul că nr. 4 se găsea în asociere cu o fibulă hallstattiană posibil în curs de prelucrare, sugerează din nou posibilitatea unui atelier de bijutier. Facem însă precizarea că piesele se aflau pe pavajul dacic din faza ultimă, în pământul de umplutură, de unde rezultă că atelierul funcționase pe locul de unde acesta a fost adus, și nu pe acela al descoperirii²⁸⁹.

După cum s-a mai spus, luate în ansamblu creuzetele par a fi fost utilizate în ateliere de bijutieri, nu de făurari.

„Calapoade-lustruitoare” (Pl. CXXXVI/1-3). Au fost deteriorate din vechime. Începând cu V. Pârvan, aceste artefacte au fost considerate calapoade pentru modelarea vaselor ceramice sau ca instrumente pentru lustruirea oalelor. Recent, Sebastian Matei²⁹⁰ a emis o altă părere, care pare mai plauzibilă: ele sunt unelte care, împreună cu altele din lemn sau din os, se foloseau la prelucrarea pieilor. Confirmarea justetei părerii acestuia o face în primul rând „talpa” piesei. La unele este plată, în timp ce la altele este mai mult sau mai puțin bombată. Este mai mult decât evident că de la o unealtă cu suprafața activă plană nu poate rezulta un profil arcuit, indiferent dacă produsul finit este sau nu un vas. Mai mult,

²⁸⁹ Fl. Costea, I. Bauman, în *Studii de istorie antică. Omagiu Profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, 2001, p. 1-5

²⁹⁰ „Lustruitoare”, „calapoade”, „călcătoare” – o problemă controversată privind funcționalitatea unor unelte geto-dacice, comunicare la Sesiunea științifică anuală a Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva, 14-15 iunie 2006

se pare că unele „calapoade” nu aveau nici o utilitate practică, ci, mai probabil, una simbolică, culturală. Oferim exemplul unei piese descoperită în anul 1998 în fortificația dacică de la Râșnov-Cetate²⁹¹, angobată complet negru și lustruită metalic, care în mod cert nu a venit în contact cu un alt obiect, ca să nu mai spunem că de lustruit nici nu poate fi vorba. „Calapodul” este hallstattian și are exact forma celor „dacice”, detaliu care nu credem că mai trebuie subliniat.

În ceea ce privește decorarea în general sau numai lustruirea ceramicii, operațiunea se putea face mult mai bine cu instrumente simple și pretutindeni la îndemână, din lemn sau din os²⁹².

X.9 Unelte din piatră

Râșnițe. Cele dacice sunt toate din tuf vulcanic și au fost prezentate mai detaliat când s-a vorbit despre „morărit”. Reamintim doar că dacii din Defileul Oltului racoșan au utilizat ambele tipuri, grecesc și celtic, mai numeroase fiind exemplare din primul tip (Pl. CXLb/1.2).

Ascuțitori. Surprinzător de puține, în comparație cu întinderea așezării și cu bogăția celorlalte categorii de materiale, sunt ascuțitorile din gresie, rocă folosită altfel pe scară largă sub formă de plăci, mai ales în bucătărie. Credem că explicația penuriei lor constă în faptul că *pe loc* se află foarte multe alte roci și pietre de râu, unele cu clare urme de utilizare, care puteau fi folosite la ascuțit, unele chiar cu un randament mai bun. Unele exemplare de dimensiuni mici se pare că erau purtate și ca amulete. Forma lor este comună și bine cunoscută pentru a insista acum asupra ei, mai ales că descrierea nu ar fi concludentă, toate fiind fragmentare.

Tipar (Pl. CLII/3). Din rocă silicioasă, acesta păstrează o parte dintr-o valvă, cu o perforație la un colț necesară fixării și presării de perechea ei. Starea fragmentară nu permite identificarea clară a obiectului turnat, doar probabilă fiind forma lamelară. Este posibil să avem de-a face tot cu un bijutier.

X.10 Unelte din os

Și acestea sunt foarte fragmentare, reduse numeric și de dimensiuni mici (Pl. CXLa/1-5). În afară de câteva posibile ace de cusut, celelalte se puteau utiliza și ca instrumente pentru decorarea ceramicii înainte de ardere. Cornul de cerb în curs de prelucrare (Pl. CXLa/5) nu poate aduce confirmarea funcționării pe deal a unui atelier de anvergură. Este de presupus, după cum experiența a demonstrat pentru toate epocile, inclusiv pentru zilele noastre în mediul rural mai izolat, ca ustensilele de strictă necesitate să se fi confecționat în gospodărie, procesul stând la îndemâna tuturor.

²⁹¹ Cercetări inedite. Piesa se află în colecțiile Muzeului Județean de Istorie din Brașov, inv. II/6715.

²⁹² I. H. Crișan, *Spiritualitatea*, p. 263.

Capitolul XI Ocupațiile

Se vor lua în discuție principalele îndeletniciri ale locuitorilor de pe Tipie și din împrejurimile ei, așa cum acestea se oglindesc în inventarul descoperit, în atenția noastră intrând numai epoca dacică.

XI.1 Prelucrarea pietrei

În ciuda faptului că în săpătură nu au apărut uneltele specifice acestei îndeletniciri, practicarea ei este în afara oricărei îndoieli. Meșterii pietrari daci sunt autorii amenajării platoului și teraselor, a caselor modeste sau pretențioase ridicate de-a lungul timpului. Mulți dintre ei dispuneau nu doar de abilități lucrative, ci și de avansate cunoștințe matematice-inginerești, doar astfel putându-se explica, spre exemplu, finisarea în arc de cerc a blocurilor de tuf alb folosite la construcția intermediară a sanctuarului circular de pe terase. Din dalta lor au ieșit plintele tronconice din sanctuarele cu aliniamente din tuf vulcanic și din calcar, precum și rășnițele confecționate din prima rocă. Trebuie spus însă că în timp ce pietrarii în calcar își puteau lua și prelucra materia primă chiar din structura dealului sau de pe mameloanele din apropiere, cei ce prelucrau tuful vulcanic lucrau în cariere bine localizate, fie pe partea dreaptă, fie pe cea stângă a Oltului. Este sigur că toate plintele au fost lucrate în ateliere exterioare dealului, confirmarea venind din faptul că unele au fost confecționate din părți componente, pentru a se ușura transportarea lor pe pantele abrupte.

Activitatea acestora a fost într-adevăr productivă, mărturie stând difuziunea rășnițelor din tuf vulcanic racoșan în regiuni îndepărtate din Dacia preromană, și ele cizelate în cariere locale și nu în așezări; Imreh Barna, autorul monografiei Racoșului de Jos, afirmă că în una dintre cariere au fost descoperite, probabil în secolul al XIX-lea, pietre de moară de dimensiuni mici pe care localnicii (cei din vremurile recente) nu le folosesc.

Se pare că și carierele de bazalt au fost exploatare încă de pe atunci, dacă nu cumva numai exfolierile naturale adecvate unor utilizări nepretențioase (din această rocă există pe Tipie un șir de lespezi, lângă bordura de pe marginea dinspre prăpastie). În mod constant era prelucrată gresia, pentru banalele dar indispensabile ascuțitori (cute) sau utilizată sub formă de plăci ca „funduri” pentru prepararea hranei, pe unele păstrându-se urme clare de cuțit.

În piatră se sculptau negative pentru turnarea obiectelor de bronz, a bijuteriilor în general. Pe Tipie s-au utilizat pe scară largă și blocuri sumar fasonate sau lespezi naturale de ofiolit, aduse de pe mameloanele învecinate²⁹³.

Singurele unelte posibil de folosit și la prelucrarea pietrei sunt dălțile din fier, ale căror urme au fost observate în multe locuri, pe terase sau pe platou. Ele sunt însă insignifiante în raport cu miile de metri cubi de piatră utilizată în diverse scopuri pe Tipie.

XI.2 Prelucrarea lemnului

Este unul dintre meșteșugurile pentru care V. Pârvan avea o considerație deosebită, care nu credem că este mult diferită de realitate: „Arta lucrării în lemn, care se impune prin construcțiile de lemn, prin piesele de lemn, obiecte de uz practic și ornamentul creștăturii acestora, sculptarea în lemn, vor fi avut și dacii în chip neîndoielnic”²⁹⁴. În ciuda

²⁹³ Pentru prelucrarea pietrei în Dacia preromană cf. I. Glodariu, *Cariere de piatră în Dacia*, în *ActaMN*, 22-23, 1985-1986, p. 91, iar pentru epoca romană, V. Wolman, *Măritul metalifer. extragerea sării și carierele de piatră în Dacia romană* (cu versiune în limba germană), Cluj-Napoca, 1996, cu bibliografia

²⁹⁴ *Getica*, p. 624.

acestei realități, în multe domenii confirmată etnografic și în prezent, și de data aceasta cantitatea de unelte indispensabile desfășurării activității specifice sunt puține: este vorba din nou despre dălțile din fier, un topor întreg și un tăiș de la altul, o bardă și un ferăstrău mic, care putea fi folosit mai degrabă în menajul zilnic. Această penurie de unelte nu contravine activității laborioase a branșei, vizibilă la tot pasul, elevația caselor modeste sau pretențioase, sanctuarele, care uneori cereau un complicat sistem de îmbinare a materialelor de construcție din lemn, fiind în întregime rezultatul activității dulgherilor. Bârnela fațetată și amprentele în lipitura arsă ale loazbelor cu care se câpțuseau pereții construcțiilor importante confirmă nu numai preocuparea pentru o ținută estetică, ci și îndemânarea meșterilor dulgheri, și ei posesori de cunoștințe tehnice avansate. Afirmția este confirmată între altele de un compas din fier, cu care se puteau trasa cercuri cu diametre mai mici de 40cm.

Este aproape o certitudine că dulgherii daci, în speță constructorii de case, nu foloseau sau foloseau în mică măsură cuiele și piroanele din fier, acestea fiind semnalate în săpătură doar în „cazarmă” și (izolate) în alte câteva locuri. Că lucrurile stau într-adevăr așa se deduce din faptul că în sanctuarele circulare și în câteva locuințe (două pe platou, ambele din faza preburebistană) au fost găsite doar piese metalice de la încuietorile ușilor, în special limitatoare de zăvor și zăvor, nu și cuie sau piroane pentru construcție. Este limpede că aceiași meșteri confecționau și utilizau pe scară largă cuiele din lemn (cepi), așa cum se procedea și în prezent la construcțiile din zonele montane.

Anexele gospodărești, dar mai ales locuințele sezoniere, stânila, magaziile, atelierele, adăposturile simple, polatele, cofrajele unor ziduri etc. sunt deopotrivă rezultatul efortului și priceperii celor care într-un fel sau altul prelucrau lemnul.

XI.3 Reducerea și prelucrarea minereurilor din fier și aramă

Ambele meșteșuguri își găsesc o convingătoare exprimare în produse finite, nelipsind însă nici atestarea directă. Este vorba despre câteva bucăți de turtă și de zgură, găsite atât pe deal, cât și pe terase. Extragerea și prelucrarea *minerului de fier* au fost practicate, foarte probabil, în Valea lui Mihai, Valea Seacă (spre Augustin) și pe dealurile din dreapta Oltului. În primele puncte se exploatau depozite lenticulare mici, fero-ferice, spre deosebire de celelalte care erau mult mai bogate și s-au aflat în activitate până la mijlocul secolului trecut.

În ceea ce privește Valea lui Mihai, probabilitatea extragerii (și reducerii) se sprijină pe existența acolo a unor locuințe dacice sondate în primii ani de cercetări și pe minereul aflat în straturile nu prea adânci ale solului.

Făurăria nu este atestată prin ateliere sau unelte, indiciile rezumându-se la bucăți de lupă de zgură și la piesele finite, cele din urmă obținute fără excepție prin forjare. Este adevărat că în săpătură au apărut și câteva creuzete și „linguri de lut” de dimensiuni mici, dar despre ele nu se poate spune cu certitudine că au fost utilizate în metalurgia fierului, în primul rând tocmai din cauza capacităților reduse.

Situație se repetă parțial în cazul *metalurgiei și prelucrării bronzului*, cu deosebirea că indiciile asupra practicării lor în locuințe-atelier pe terasele dealului sunt mai multe și mai convingătoare. Este vorba în primul rând despre mici pastile și „lingouri” de numai câteva grame aflate întotdeauna în poziție secundară. Din rândul acestora se cuvine menționat în primul rând micul lingou de plumb, posibil de utilizat și ca atare, dar și pentru alierea cu arama. Asociate cu câteva dălțițe din fier sau din bronz și cu trei nicovale de forme și dimensiuni diferite, ele sunt suficiente argumente în susținerea că în faza dacică anterioară domniei lui Burebista au funcționat mai multe ateliere pentru producerea obiectelor de podoabă și de port din acest aliaj, poate și a unora dintre cele de harnașament.

Încheindu-și activitatea pe acropolă în timpul lui Burebista, aceste ateliere au putut continua nestingherit pe terase, poate chiar cu mai multă eficiență și cu privilegiul sporite²⁹⁵.

XI.4 Torsul, țesutul, cusutul și împletitul

Sunt ocupații mai bine ilustrate prin unelte, dar numai prin comparație cu alte indeletniciri. *Torsul*. Este documentat prin numeroase fusaiole, aflate deopotrivă în poziție secundară sau în locuințe, precizare ce ne scutește de exemplificări. Cele mai multe sunt confecționate din pastă bună, în acest scop frământată, altele sunt obținute din pereți de vase, de obicei lucrute la roată. *Țesutul*. Doar în $S_{17}-S_{171194}$ au fost descoperite la un loc patru greutăți din lut ars pentru războiul de țesut, semn că acolo sau în altă parte putea funcționa un asemenea atelier. *Cusutul* este ilustrat de câteva ace din fier și din bronz, cele din fier din sârmă trefilată, cele din bronz, turnat. Pentru *împletit* se foloseau veritabile croșete, cum este cea descoperită în construcția în care se aflau arme și, poate, o altă piesă tot din fier, curbată, care putea avea și altă utilizare (punctator etc.). Curios este faptul că nu s-au descoperit foarfeci.

XI.5 Morăritul

Practicat în mai toate gospodăriile, era firesc să fie bine ilustrat prin numeroase rășnițe, toate din tuf vulcanic aflat din belșug la îndemână. Set întâlnesc ambele tipuri: cu partea inferioară (*meta*) scundă, tip preluat din lumea greco-romană, sau cu aceeași parte mai înaltă, tip preluat în Transilvania direct de la celții cu care dacii se aflau de multă vreme în contact. Raportul este ușor favorabil celor greco-romane, deși starea fragmentară în care au fost găsite poate duce în eroare. Primele au obligatoriu o gaură laterală pentru mânerul de învârtit, în timp ce piesele cu orificiu trilobat nu au toate, ceea ce poate să însemne că în cel de deasupra se fixa mecanismul necesar.

Se pare că nu toate familiile rezolvau problema morăritului în locuință. Pe pantele nord-estice ale dealului a fost descoperit un *catillus* de dimensiuni neobișnuite pentru o gospodărie, prevăzut nu doar cu perforația treflată, ci și cu o bordură perimetrală, tot la partea de sus (Pl CXLb/2). Sigur pe aceasta se așeza un cerc de platbandă din fier, pe diametrul căreia (sau în cruce), la mijloc se afla axul pentru învârtit, prevăzut cu mâner. Pe lângă stabilitatea mai mare, angrenajul diminuea mult efortul depus de „morar”. Nici aceasta nu are perforație laterală.

Dimensiunile peste media obișnuită, la care se adaugă elementele tehnice amintite, permit concluzia că asemenea „mori” întreceau necesitățile curente ale unei familii, de unde se poate înțelege că în așezare funcționa un veritabil centru de morărit²⁹⁶ care, probabil, furniza „făină” pentru o brutărie, asemenea celei din cetatea de la Tilișca²⁹⁷.

Morăritul casnic a fost practicat în continuare în locuințele de pe terase, în care de asemenea s-au găsit rășnițe fragmentare din tuf vulcanic.

XI.6 Olăritul

Din inventarul scos la lumină, din locuințe sau din stratul de depunere, cea mai importantă cantitativ este ceramica, iar în cadrul acesteia, preponderentă cea lucrată cu mâna. În pofida faptului că în așezare nu s-au descoperit cuptoare pentru ardere sau ateliere pentru prepararea pasteii, ca la Șinca Veche²⁹⁸ sau la Grădiștea²⁹⁹, suntem convinși că

²⁹⁵ Analogii pentru piese la A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci*, București, 1996

²⁹⁶ Fl. Costea, *Dacii*, p. 103-104. Tot acolo nota 92

²⁹⁷ N. Lupu, *Tilișca*, p. 51

²⁹⁸ Fl. Costea, în *Cumidava*, 22-24, 1998-2000, p. 6-22.

²⁹⁹ V. Sirbu, *Dava getică de la Grădiștea*, p. 40-41.

ponderea olăriei, în primul rând a celei lucrată cu mâna, a fost confecționată pe loc. Concluzia nu este oferită de cele câteva „calapoade-lustruitor”, pe care nici nu le vedem ca unelte de olar, ci din analiza pastei: compoziția „de carieră” a acesteia trimite imediat spre locurile din care s-a luat lutul, anume spre Valea lui Mihai pentru cele cu nisip și paiete de mică foarte fine, la care se adaugă incluziuni feroase. Prin ardere, la vasele din această pastă s-au format pelicule stratificate în nuanțe vineții, roșii, maronii, negricioase sau albastrii. Pasta altor vase, la majoritatea grosieră, trimite spre löessul galben de pe terasele dinspre Olt. Faptul că modelarea și arderea nu s-au produs pe scară largă în ateliere și cuptoare de pe raza așezării, procesul prim reprezentând un pericol permanent de incendiere³⁰⁰, nici nu sunt sigure, de curând descoperindu-se o bucată de pastă în formă de labă de urs, aflată în curs de modelare, care a ajuns însă în cuptor. De aceea suntem convingeți că imensa cantitate și varietate a vaselor uzuale, multe cu forme greu de definit și cu un „finisaj” care lasă impresia că nu au fost terminate, nu necesitau ateliere și cuptoare de meșter autentic, modelarea și arderea putându-se face la domiciliu. Nu același este cazul veselei pretențioasă și cu rezistență crescută, care sigur se lucra în ateliere specializate sau se importa, ca și vasele „comandate”, cu vizibile însușiri artistice. Un alt argument în favoarea lucrării pe loc a vaselor de uz comun constă în detalii observate pe unele vase, în special în punctele de unire a fundului și a gurii de peretele oalelor: în ambele locuri se văd amprente de copii sau de femei (în orice caz de dimensiuni foarte mici), și aceasta nu doar pe miniaturi, ci și pe vase mari.

Un argument serios în favoarea lucrării ceramicii de calitate și în cantități mai mari în ateliere specializate, sigur în afara așezării, îl oferă descoperirea în mai multe locuri a unor adevărate „loturi” de vase din aceeași pastă sau cu același decor și la fel arse, doar dimensiunile fiind ușor diferite. Este cazul, în primul rând, al borcanelor și al vaselor din depuneri rituale.

XI.7 Creșterea animalelor, vânatul și pescuitul

Condițiile naturale ale zonei au favorizat din plin și permanent dezvoltarea acestor „ramuri” ale economiei localnicilor, constatarea fiind valabilă atât pentru perioada anterioară lui Burebista, cât și pentru cea următoare, până la cucerirea romană. Analiza unui însemnat lot de oase rezultate din săpătură a condus la concluzia că dacii de pe Tipia Ormenișului și-au asigurat resursele de carne în primul rând și în proporție copleșitoare de la animalele crescute în gospodărie, contribuția vânatului fiind secundară, complementară. Raportul de aproape 9:1 în favoarea primei categorii este mai mult decât concludent și, rămânând în sfera comparațiilor, se cuvine spus că respectivul raport este întrecut doar da analiza osteologică de la Moigrad, deși numărul subiecților cercetați acolo este mult mai mic (338 față de 2524), și poate crea nesiguranță. Oricum, Tipia Ormenișului se situează pe locul secund într-o „ierarhie” a șase așezări dacice importante din Transilvania. Fără a intra în detalii și a oferi exemple, reținem că ponderea animalelor crescute în gospodărie înainte de domnia lui Burebista o întrece pe aceea din perioada următoare. Pe primul loc se situează suinele (mai mult de o treime), urmate de bovine, ovicaprine și cabaline. Ordinea de mai sus nu este sinonimă cu cantitatea de carne, aceasta fiind asigurată în proporție covârșitoare de vite, urmate de porc și de rumegătoarele mici.

Disproporția între domestic/vânat este în măsură să explice slaba preocupare a dacilor din Defileul Oltului de la Racoș pentru îndeletnicirea din urmă, în ciuda varietății

³⁰⁰ M. Comșa, *Un cuptor getic de ars oale descoperit la Radovanu. Contribuții privind olăritul la geto-daci*, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 2, 1986, p. 143-152.

speciilor și a numărului mare de animale sălbatice. Contrar așteptărilor, unele specii cu o populație apreciabilă în prezent nu sunt deloc reprezentate (râsul, jderul)³⁰¹.

Slab ilustrat este *pescuitul*, doar de trei cârlige, situație neverosimilă dacă se ia în considerare bogăția piscicolă a Văii Racilor (păstrăv și mreană) și în special aceea a Oltului.

Unelte specifice *agriculturii* de asemenea nu s-au descoperit, singurele piese care trimit spre cosit și secerat sunt două verigi din fier pentru uneltele amintite, amănunt care pare firesc dacă se are în vedere caracterul așezării și depărtarea apreciabilă de terenurile cultivabile.

XI.8 Prelucrarea osului

Este o îndeletnicire care se poate practica în mod curent în gospodărie, iar observația că uneltele și ustensilele din os sunt puține poate avea diverse explicații. Cele câteva recuperate prin săpătură sunt ace fragmentare sau instrumente pentru decorat. Faptul că un vârf de tulpină de corn de cerb se află în curs de prelucrare este un argument firav în favoarea prelucrării osului în ateliere din așezare.

Confirmarea priceperii dacilor de a prelucra osul o fac două muștiucuri de fluier sau de flaut, piese care mai degrabă sunt importante pentru confirmarea bogatei vieți muzicale desfășurată în rândul clasei nobiliare din Dacia preromană³⁰².

³⁰¹ Toate informațiile referitoare la creșterea animalelor și vânătoare sunt luate din studiul din acest volum al colegei Georgeta El Susi, căreia îi mulțumim încă o dată pentru colaborare.

³⁰² O sinteză la I. H. Crișan, *Spiritualitatea*, p. 287 și urm.

Capitolul XII Demografia

După cum s-a văzut din descrierea cercetărilor și, în mod special, din prezentarea complexelor de locuit, Tipia Ormenișului a fost intens locuită în perioada ce a premers domniei lui Burebista. Certitudinea celor 100 de locuințe nu se referă însă la cele peste trei secole de mai înainte, ci exclusiv la momentul incendiului lor. În consecință, se poate spune că pe la jumătatea secolului I î.Hr., sau cu două-trei decenii mai devreme, pe terasele imediate și pe viitorul platou trăiau 400-500 de persoane, calculul făcându-se admitând că o familie era compusă din patru sau cinci membri. Apreciem că un număr mai mare trăia în afara dealului, practic neexistând terase pe care prin sondaje repetate să nu se demonstreze locuirea. Aceasta a fost mai intensă în dreapta pârâului Valea Racilor, în zonele numite convențional „La Comoară”, „La Tău” și pe terasele din stânga Oltului, chiar lângă râu. Indicii similare și la fel de clare există și pentru locuirea ambilor versanți ai Văii lui Mihai, bogată în resurse fero-ferice³⁰³. Locuințe dacice au existat cu siguranță și în apropierea carierelor de piatră, după cum trebuie să fi fost și în apropierea punctelor de extragere, reducere și prelucrare a minereurilor de fier și de aramă, sau pe lângă cuptoarele de olari, toate acestea desfășurându-și activitatea dincolo de limitele vetrei permanente a așezării. Din discuție credem că nu pot fi excluse persoanele care asigurau resursele de sare necesare deopotrivă pentru oameni și pentru animale.

Așadar, în funcție de diviziunea și de diversitatea preocupărilor în general, dar în special a meșteșugurilor, în afara dealului s-au stabilit minerii și făurarii, piatrarii, crescătorii de animale în stabulație sau pastoral, olarii care produceau pe scară largă și alții. În așezare, așa cum rezultă din inventarul locuințelor, au viețuit militarii de profesie cu familiile, femeile efectuând muncile complementare respectivei profesii. Constatarea relevă o dată în plus rolul strategic al Tipiei, de care nu pot fi disociate rămășițele unor construcții cu temelii groase de zid sesizate în secțiunile din anii 80 ai secolului trecut sau în S_1 și S_{III-04} , toate pe platou. Absența unei fortificații puternice de piatră anterioară secolului I î.Hr. se poate explica prin substituirea de către construcții din lemn, destinația locului fiind în primul rând aceea de veghe permanentă și de transmitere a informațiilor către așezările învecinate sau mai îndepărtate (Podișul Homoroadelor, Depresiunea Baraoltului, Țara Făgărașului etc.), misiune pentru care barăcile erau suficiente.

Reîntorcându-ne la populație și la diversitatea de ocupații amintită, apreciem că în relație directă cu așezarea, dar stabiliți definitiv în afara ei, mai trăiau peste 550 persoane, dacă nu mai multe, cifră care include toți membri familiilor. De aici rezultă că întreaga comunitate trăitoare în așezare sau în afara ei dar dependentă de vatră număra înainte de mijlocul secolului I î.Hr. minimum 1.000 persoane³⁰⁴.

Cifra celor rămași pe acropolă s-a micșorat drastic la data amintită, în cei rămași trebuind văzuți în primul rând preoții și căpeteniile militare ale locului și ale zonei, categorii în servitutea cărora cu siguranță se afla un număr însemnat de slujitori, care însă putea foarte bine trăi în barăci pe terasele din imediata apropiere, în primul rând pe cele dinspre est și din dreapta Văii Racilor.

Îndepărtarea efectivă a localnicilor de pe Tipie nu trebuie înțeleasă ca o măsură punitivă (vezi supra) și ca o alungare a lor din defileu. Este sigur că măcar o parte dintre ei, și noi credem că majoritatea, dar dispersați în „cătune” specializate pe ocupații, au continuat să trăiască pe terase și în luncile celor două ape, practicând în continuare diverse meșteșuguri sau furnizând militari bine instruiți, o parte a acestora înregimentându-se în

³⁰³ Informație dr. Cecilia Costea.

³⁰⁴ Mărturisim că estimarea este făcută nu numai cu prudență, ci și cu părerea că localnicii au fost defavorizați.

garnizoana cetății vecine, Durduia. Poate că momentul coincide, și nu fortuit, cu începutul „investirii oficiale” a fortificației de aici ca principal bastion al Tipiei.

Capitolul XIII Starea și statutul social al locuitorilor de pe Tipia Ormenișului

Ocupațiile localnicilor, de care ne-am ocupat în alt capitol, sunt ilustrative pentru modul, quantumul și poziția socială din care aceștia au participat la producerea de bunuri pentru colectivitate, la apărare și la relațiile intercomunitare, precum și la viața spirituală. S-au avut în vedere, în linii mari, perioada de dinainte și cea care a urmat domniei lui Burebista.

Măsurile organizatorice luate de Burebista pe plan intern au cuprins toate domeniile care asigurau vitalitatea și, pe cât era posibil în condițiile internaționale ale vremii, unitatea lumii dacice, de curând, greu și cu sacrificii încheagată. Acestea au fost cuprinse în faimoasa „ascultare de porunci”³⁰⁵, pe care Al. Suceveanu o traduce „prin exercițiu, cumpătare și supunere la legi”³⁰⁶, cod mai vechi, cutumiar, reconsiderat acum și impus în teritoriile locuite de daci³⁰⁷.

Cercetarea istorică nu a reușit până în prezent să răspundă întrebării dacă această „constituție” a inclus și reforma religioasă, pentru care unii istorici sunt înclinați să îndrepta laurii către Deceneu, sau aceasta s-a petrecut după ani buni de domnie a suveranului, așa cum reiese din precizarea că „Deceneu a venit la rege”, în urma convingerii asupra calităților de mare conducător ale acestuia. Reforma religioasă nu trebuie însă înțeleasă ca prima organizare și ierarhizare a castei preoțești, acestea existând *de facto* de multă vreme³⁰⁸. Momentul ales de rege în înțelegere cu marele preot, de o covârșitoare importanță pentru societatea dacică în ansamblu, a avut consecințe imediate și asupra vechii așezări de pe Tipie, ale cărei statut și componentă demografică s-au modificat fundamental. Așa cum s-a arătat când s-a vorbit despre incendierea tuturor construcțiilor anterioare, vechii locuitori au fost doar coborâți de pe deal, moment din care acesta devine adevărata acropolă în înțelesul grecesc al cuvântului. Începând de atunci, civililor stabiliți pe terase și în luncile celor două ape, de oricare condiție socială ar fi fost, li se interzice accesul după plac pe acropolă, îngăduită fiindu-le doar participarea la procesiunile religioase. De rezidență pe Muntele Sfânt s-au bucurat, cum și era firesc, doar reprezentanții părților care realizaseră reforma, respectiv preoții, vârfurile militare și administratorul civil, reprezentant al regelui; și unii și ceilalți, foarte probabil, cu un număr restrâns de slujbași și ostași din garda permanentă.

Asupra prezenței castei preoțimii nu credem că trebuie insistat, sanctuarele singure fiind în măsură să o postuleze. O problemă care poate fi luată în discuție, dar care cu greu iese din sfera probabilităților, este aceea a sediului lor de pe Tipie. Faptul că în literatura arheologică românească s-a impus denumirea de „cazarmă” („sediul al plăeșilor”) dată de către C. Daicoviciu construcției cu absidă de la Luncani-Piatra Roșie creează dificultăți în încercarea de a propune altă destinație și funcție a acesteia. Nu credem însă că prestigiul de care se bucură și în prezent savantul clujean trebuie luat ca o dogmă, motiv care ne face să credem că puținele încercări de includere a edificiului în altă categorie, sau măcar de a formula precauțiuni, se cuvin apreciate și continuate³⁰⁹.

O contribuție la lămurirea măcar parțială a problemei este oferită de monumentele de pe Tipia Ormenișului, încadrabile în două tipuri distincte: religioase și militare, și unele

³⁰⁵ Vezi o discuție asupra problemei la Fl. Costea, *Dacii*, p. 138.

³⁰⁶ Al. Suceveanu, *Unele reflecții în legătură cu regatul lui Burebista*, în *ActaMN*, XV, 1978, p. 110.

³⁰⁷ O sinteză asupra problemei și în special asupra societății dacice la H. Daicoviciu, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 23-47.

³⁰⁸ I.H. Crișan, *Spiritualitatea*, p. 396.

³⁰⁹ I. Glodariu, *Arhitectura*, p. 19-20 și fig. 6; D. Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, p. 28 și fig. 13; Fl. Costea, în *Cumidava*, 25, p. 26-41, care crede că edificiul poate fi reședința preoților (p. 34-35).

și celelalte amplasate atât pe platou cât și pe terase, fără ca zonele sacru/păgân să fie delimitate în vreun fel. Aici nu platoul sau terasele singure pot fi numite zonă sacră sau zonă militară, *dealul întreg* găzduindu-le pe amândouă iar importanța lor trebuind considerată practic egală.

Marea construcție cu două încăperi și cu ring de piatră oferă unele argumente pentru scoaterea ei din rândul celor militare, cel mai important dintre acestea fiind absența din incintă a oricăror arme, mai ales în condițiile în care pereții și acoperișul ei s-au prăbușit în întregime pe loc, situație în care ar fi trebuit să conserve un inventar caracteristic, bogat sau sărac. Lipsa acestuia apropie imaginea serios de aspectul constatat în sanctuare, asupra căruia nu revenim. Vom spune doar că singurele obiecte rămase pe loc în construcția în discuție sunt vasele de provizii dintre peretele nordic și ringul din acea parte, nu în cele două încăperi.

În schimb, argumente pentru încadrarea unor monumente în categoria celor militare au fost descoperite în alte două edificii, ambele pe *Terasa I*, aproape lipite de zid. Astfel, în marea construcție din capătul dinspre vest, *s-au găsit împreună un pinten din bronz, două vârfuri de săgeți cu aripioare și un vârf de arbaletă*. Ele erau amestecate cu restul inventarului, pe podea, neputând să ajungă acolo ca urmare a unei lupte sau din pură întâmplare. O situație identică se întâlnește în cealaltă construcție de proporții de pe aceeași terasă dar spre răsărit, practic aliniată acesteia și zidului de incintă: și aici, și tot *împreună au fost găsite un pinten și o paftă*, ambele din fier. De adăugat că a doua construcție beneficia și de dotări de „mobilier” care o deosebesc de locuințele obișnuite: în afară de vatră, dar în apropierea ei, se aflau o platformă de piatră de calcar care nu putea fi decât locul de dormit, evident podit cu scânduri peste care se așterneau blănuri sau textile, și două mici construcții circulare, din aceeași piatră, anexe ale vetrei.

În ambele cazuri și în egală măsură credem că edificiile respective nu puteau aparține decât unor militari, foarte probabil căpeteniilor locale, alte construcții contemporane neexistând. Este acesta unul dintre motivele care pledează pentru scoaterea „cazărniilor” din rândul construcțiilor militare și atribuirea ei pe seama tagmei preoțești sau a comandantului care putea avea și atribuții administrative. Un temei în plus, deși nu tranșant, poate fi situarea lui pe un platou comun cu două sanctuare cu aliniamente și cu unul circular, dar în loc distinct, în partea opusă acestora (fig.33, fig.34)³¹⁰.

Ambele categorii, căpeteniile militare-civile sau sacerdoți, aparțineau clasei privilegiate a *pileatilor (tarabostes)*.

Cât privește populația strămutată, în ea trebuie să-i vedem numai pe *capillati (comati)*, oameni liberi și principalii producători de bunuri pentru comunitatea locală sau pentru schimb. Nu poate fi exclusă existența unor persoane aflate în servitutea căpeteniilor militare sau religioase, fără să se poată face aprecieri asupra numărului și naturii serviciilor pe care le îndeplineau. Oricum, ele completează imaginea în miniatură a întregii societăți dacice din epoca regatului³¹¹.

³¹⁰ Discuția asupra preoțimii și militarilor, cu deosebire la I. H. Crișan, *Burebista*, p. 163 și urm; *Spiritualitatea*, p. 389 și urm, cu bibliografia.

³¹¹ H. Daicoviciu, *op. cit.*, loc. cit.

Capitolul XIV Cercetări interdisciplinare

XIV.1 Topografie arheologică și modele de analiză spațială

Recent, în 2006, a fost inițiat un proces de integrare digitală a informațiilor arheologice rezultate în urma a 25 de ani de cercetare a sitului localizat pe platoul Tipiei Ormenișului. Pentru aceasta, au fost efectuate mai multe sesiuni de colectare din teren a datelor topografice, în special, în perimetrul și imediata vecinătate a Tipiei Ormenișului, dar și într-un plan mai larg, în microregiunea Defileului Oltului din Munții Perșani. Cu ajutorul acestora a putut fi alcătuită o platforma cartografică gestionată printr-un sistem GIS (*Geographic Informational System*) la care au fost referențiate informațiile rezultate din cercetarea științifică. În paralel, au fost investigate relațiile complexe dintre elementele unităților de relief ce formează ansamblul microregiunii și comunitățile umane din trecut. Pentru aceasta au fost luate în considerare metode complexe de analiză spațială și de reconstituire a peisajului prezent și antic.

Rezultatele preliminare ale acestui efort sunt prezente în volum, în paginile care urmează, prin planurile generale (Fig. 33, Fig. 35), planurile de detaliu (Fig. 34), precum și într-un prim set de analize spațiale și reconstituiri virtuale, însoțite de scurte considerații teoretice³¹².

XIV.1.1 Suportul topografic

Pentru a obține analize spațiale credibile s-a pus accent pe construirea unui DEM (*Digital Elevation Model*) precis și detaliat. Având în vedere însă, suprafața considerabilă a acestei microregiuni, de peste 50 kmp, s-a impus de la bun început, necesitatea stabilirii unor strategii de colectare a datelor, diferențiate în funcție de o ierarhie a interesului arheologic³¹³.

Astfel, pentru planul general al microregiunii prezentat în Fig. 35, au fost utilizate date furnizate de misiuni satelitare. În teren au fost înregistrate principalele facilități (căi de comunicație, amplasamentul siturilor și/sau a locurilor cu descoperiri arheologice, etc.) cu ajutorul receptoarelor GPS.

Măsurătorile din interiorul sitului amplasat pe Tipia Ormenișului și din imediata lui apropiere au fost executate cu ajutorul unor echipamente geodezice dedicate: stație totală și receptor GPS cu facilități de corecție diferențială în urma postprocesării datelor.³¹⁴

În final, datele provenite din surse și de la echipamente diferite au fost corelate pentru a forma un singur ansamblu. Referențierea tuturor acestor date a fost făcută în sistemul național de referință (Sistem de proiecție Stereo 70 mapat pe un elipsoid Krasowski). Sunt deasemenea disponibile oricând conversii ale planurilor într-unul din sistemele de referință folosite la nivel global (EUREF sau WGS84).

O provocare distinctă a reprezentat-o integrarea spațială a contextelor arheologice. Deoarece acestea au fost cercetate în campanii diferite, anterior momentului realizării măsurătorilor, fiind înregistrate la data respectivă prin metodele desenului clasic arheologic, a apărut necesitatea integrării unei ample documentații în format analogic într-un ansamblu

³¹² Acest capitol se adresează în primul rând unui public fără o pregătire informatică specială. Din acest motiv detaliile tehnice furnizate vor fi menținute la un nivel tehnic minim. Vor fi totuși indicate principalele categorii de echipamente și aplicații software utilizate.

³¹³ Aceste strategii sunt focalizate pe următoarele obiective: 1. microregiune, 2. sit, 3. contexte arheologice speciale, pentru detalii Ștefan, Duțescu 2005, p. 123-125

³¹⁴ Cău ocazia sesiunilor de măsurători în teren, am primit un preșos ajutor din partea colegilor Constantin Cătălin (Universitatea București) și Mihai Florea (Muzeul Național de Istorie a României), cărora le mulțumim pe această cale.

digital, coerent din punctul de vedere al referințelor spațiale. Integrarea planurilor de detaliu ale monumentelor s-a realizat prin suprapunerea în suficiente puncte a realității din teren măsurate (au fost redezvelite părți din complexe și măsurate cu stația totală) cu cea înregistrată în format analogic. Desenele au fost vectorizate și referențiate spațial, punându-se accent pe proiecția lor tridimensională, mapată realist, în funcție de relief.

XIV.1.2 Arhive digitale

Unul dintre obiectivele stabilite a fost acela de a construi o platformă informatică destinată gestionării unei mari cantități de date, de diverse categorii, colectate în ani diferiți, de a le asambla în chip coerent și, în final, de a transforma aceste date în arhive digitale, accesibile și interoperabile.

Modelul cognitiv și tehnologic pentru care am optat este desemnat în mod generic prin acronimul GIS (*Geographic Information System*)³¹⁵. Acesta adaugă unei platforme informatice destinată achiziției, gestiunii și analizei datelor, componenta spațială, caracteristică definitorie (alături de cea temporală) pentru datele obținute din cercetarea arheologică (Ștefan, Duțescu 2005, p.120, Diagrama 1).

A fost astfel începută prelucrarea digitală a reprezentărilor grafice de secțiuni plane și verticale ale situațiilor arheologice, a înregistrărilor de nivelment și a documentației fotografice păstrată în format analogic. Acestea au fost asociate suprafețelor cercetate și completate cu descrierile arheologice de contexte și artefacte. Toate aceste unități cu conținut arheologic devin accesibile în baze de date operabile prin interfață grafică sau direct din planurile generale și de detaliu.

XIV.1.3 Landscape Archaeology și analiză spațială

Considerând gestiunea primară a datelor, doar un nivel elementar în GIS, intenția noastră va fi de a recompune spațiul geografic antic și de a-l analiza în relația intimă stabilită cu comunitățile umane din trecut. Vom dezvolta astfel, scenarii ipotetice, atât la nivel local, cât și microregional. Ne propunem prin analize spațiale specifice să investigăm particularitățile ambiantului în vederea identificării posibilelor modele comportamentale antice de percepție și construcție a unui *landscape*³¹⁶.

Landscape este mai mult decât relief, este un spațiu cognitiv la care indivizii se raportează prin sentimente și comportamente, deci un element modelator în sens cultural (Bender 1993). Se poate defini prin totalitatea elementelor naturale sau antropice care construiesc universul habitational, dar și mental al unei comunități. Se referă la relații, percepții și identități.

Analizele spațiale încearcă să recupereze pe de o parte, această componentă mentală, culturală, profund umană a peisajului, dar și să propună modele de posibile utilizări ale terenului în funcție de factori strict cuantificabili – topografie, resurse naturale, căi de comunicație etc., și deci, să identifice structuri comportamentale, eventual predictibile.

Desigur, apelul necondiționat la metode de analiză spațială în probleme definite cel mai adesea abstract, nu garantează dezlegări pentru orice situație (Tilley 1994).

³¹⁵ Noțiuni de bază GIS în Allen *et al* 1990; Sirbu *et al* 2004

³¹⁶ Disciplina care explorează și studiază în ultimii ani acest domeniu este cunoscută sub denumirea *Landscape Archaeology*. Termenul *Landscape*, în sensul în care este el utilizat în cadrul acestei direcții de cercetare, este greu traducibil din limba engleză. Sensul comun, acoperit prin noțiunea de *peisaj* este în mod evident restrictiv. Mai mult, *Landscape* se dovedește dificil de definit chiar și pentru mediul anglo-saxon (De Silva, M., Pizziolo, G. 2005; Lock 2003, p. 164). Pentru a evita utilizarea unor termeni din limba română cu semnificație diferită (de ex. *Peisaj* sau *Arheologia Peisajului*) vom menține termenii amintiți în forma în care au fost definiți în limba engleză.

Principala critică adusă metodelor analitice GIS, a fost tocmai această dificultate de a opera cu date necantitative și totodată eșecul de a reprezenta perspectivele individuale, de percepere a spațiului, prin simple hărți (Peterson 1998). Același loc poate însemna lucruri diferite în funcție de individul sau grupul de indivizi care se raportează la el. Suntem conștienți de diacronismul procesului de recuperare a percepției spațiale și mai ales recunoaștem că datele introduse în sistem, pe baza cărora se construiesc interogările, sunt selectate și definite tot de cercetători, deci în ultimă instanță create. Pentru noi însă, rămâne extrem de valoroasă extraordinara capacitate GIS de concepere și testare a scenariilor.

În cazul concret pe care îl investigăm, observăm cum platoul și terasele superioare ale Tipiei Ormenișului au fost investite cu semnificații diferite în două perioade succesive din trecut. Pentru sec. II a.Chr și prima jumătate a sec I a. Chr. întreg spațiul a fost locuit, cercetarea arheologică documentând peste 100 de locuințe de suprafață contemporane în prețioasa distrugerii lor printr-un puternic incendiu. După acest eveniment și până la cucerirea romană, locul a funcționat ca un centru religios, dovadă fiind construcțiile cu caracter cultic de pe platou și terasa a III a. De această ultimă etapă de funcționare sunt însă legate activități deosebit de intense de reorganizare a spațiului – nivelarea cu un pavaj de piatră, ridicarea zidurilor de incintă din piatră, construcția teraselor întărite cu ziduri de susținere, dispariția locuințelor. De asemenea se pot remarca reutilizări frecvente ale spațiului pentru diferite construcții de mari dimensiuni (în săpătură au fost identificate suprapuneri de structuri). Observăm în acest fel, cum același spațiu poate căpăta semnificații complet diferite, în funcție de identitatea grupului care l-a utilizat și s-a raportat la el. De semnalat ar fi că în ambele etape ale existenței sale, situl nu a fost izolat, ci din contră, integrat într-o zonă intens locuită, străbătută de căi de comunicație. Pentru perioada în care Tipia Ormenișului a funcționat ca loc sacru, în imediata sa apropiere intră în folosință fortificația din punctul Durduia – Piatra Detunată.

XIV.1.4 Analiza vizibilității

Dintre multiplele metode de analiză spațială, cea care implică cel mai mult ideea de percepție personală a spațiului, este analiza vizuală (Gaffney, Stancic 1991; Madry, Rakos 1996; van Leusen 2004). Ce vede un individ aflat pe Tipia Ormenișului? (e mai riscant de spus *ce vede...*). Calcule de elevație elimină din raza vizuală, în concepție binară, regiunile obstructionate de forme de relief mai înalte aflate pe direcția privirii. Rezultă o hartă în care se reprezintă grafic teritoriul adiacent unui sit, controlabil cu ochiul liber. Intervizibilitatea dintre puncte devine automat evidentă. De ce este acest lucru important? Elementele spațiale vizibile, naturale sau antropice, mobilează un univers uman cu semnificații și logică internă, aflate într-o posibilă relație unele cu altele. Pe de o parte, investigăm impactul vizual al muntelui Tipiei Ormenișului în zonă, iar pe de altă parte, aria aflată în perimetrul direct supravegheat.

Privitorii localizați pe platou puteau vedea Depresiunea Baraoltului, Defileul Oltului în zona Racoș – Augustin, Valea Racilor, traseul de culme spre Dealul Negru, Dealul Cornu și Tipia Racoșului (Fig. 36. a.). Singura pantă a masivului care nu se vede de sus – cea vestică, este însă complet controlabilă dinspre Piatra Detunată. Aria de vizibilitate a fortificației de la Piatra Detunată se concentrează în lungul Defileului Oltului. În plus, vizibil este și o parte a traseului de culme spre Dealul Negru (Fig. 36. b.).

Remarcăm intervizibilitatea dintre principalele situri din regiune: Tipia Ormenișului, Piatra Detunată, Dealul Cornu.

În analizele efectuate, nu s-a ținut cont de eventualele obstacole reprezentate de vegetația existentă în antichitate, de asemenea înălțimea luată în calcul pentru privitorii virtuali și țințele privite nu a ținut cont de eventualitatea amplasării lor pe structuri elevate deasupra solului – turnuri de observație, ziduri de incintă, etc.

XIV.1.5 Analiza pantelor

Modelele de reprezentare a reliefului în care sunt analizate posibilele trasee de acces între diverse puncte din relief, folosesc un alt tip particular de analiză denumit generic *analiza pantelor (Slope Analysis)*. Cu nuanțe deschise sunt descrise zonele cu o declivitate mai puțin pronunțată – văi sau culmi, iar cu nuanțe închise - pantele abrupte (Fig. 37). Se consideră că drumurile importante de acces urmăresc o minimizare a efortului depus în străbaterea reliefului, respectiv trasee caracterizate de tranziții lente între diferențele de nivel. Astfel pot fi preferate circuite mai lungi, dar mai puțin accidentate care să permită, de exemplu, circulația carelor cu provizii și mărfuri.

Analizele pantelor ce iau în calcul Tipia Ormenișului și relieful din partea stângă a Oltului, sugerează că traseele cele mai probabile pentru a accesa situl foloseau culmile ce merg către Dealul Negru și Valea Ormenișului (Fig. 37/b.). Aceste sugestii sunt susținute și de rezultatele analizei de vizibilitate în care aceste culmi sunt observabile în partea dinspre sit (Fig. 37/c.). Se poate specula existența unei alte fortificații, aflată în relație de vizibilitate cu Tipia, îndeva către Valea Ormenișului, care să supravegheze partea a doua a acestor trasee, ce coborau spre valea largă a Oltului.

XIV.1.6 Realitate virtuală

Avansul tehnologic înregistrat în ultimele decenii conduce treptat la înglobarea a numeroase procedee informatice în demersul de cercetare arheologică. Poate că nici una dintre aceste tehnologii nu are un impact atât de puternic, deopotrivă asupra cercetătorului și a publicului larg, ca tehnologia de reconstituire virtuală a realității. Desemnată în mod uzual de către acronimul VR (*Virtual Reality*), este în același timp o direcție de cercetare, dar mai ales o metodă de prezentare și de valorificare a rezultatelor cercetării (Forte, Siliotti 1997).

Utilizarea reconstituirilor virtuale implică de asemenea și un important risc, atâta timp cât datele utilizate, dar și interpretările acestora, își pot găsi o rezolvare multiplă. Acest risc este cu atât mai mare cu cât reconstituirea nu se referă la o realitate prezentă, ci la una consumată cu mult timp în urmă.

În cazul de față, metodele specifice VR au fost utilizate pentru a reconstitui grafic morfologia reliefului în microzona cercetată, cu un accent special direcționat spre Tipia Ormenișului (Fig. 38). Datele utilizate sunt cele ale reliefului actual și, în acest stadiu, nu au fost luate în considerare schimbările de relief naturale și antropice și nici amenajările de terase ce au avut loc în antichitate.

Am încercat să compensăm deficiențele GIS de a surprinde și reprezenta componenta relativă, fluidă a peisajelor cognitive (Wheatley, Gillings 2000), folosind tehnologii de modelare virtuală a realității, care implică privitorul în mediul recreat tridimensional. Asociem aceste modele tot scenariilor ipotetice. Astfel, am avut posibilitatea de a controla intensitatea luminii, claritatea atmosferei, aspectele legate de reflexie și ceață, încercând să obținem instantanee mai complete. Momente specifice din zi sau din noapte pot fi recreate prin calculul azimutal al soarelui și/sau al lunii pentru orice dată din viitor, prezent sau trecut.

O altă aplicație a tehnologiei VR a fost aceea de a reconstitui platoul și terasele superioare ale Tipiei Ormenișului, împreună cu construcțiile antice cu destinație cultică din sec. I a.Chr. - I p.Chr (Fig. 39). În acest stadiu, reconstituirea arhitectonică este doar una orientativă, dorindu-se prin aceasta, în primul rând, o punere în valoare a eforturilor de cartografiere exhaustivă a acestui sit. Rezultatul prezentat devine astfel o reconstituire de ansamblu a Tipiei Ormenișului, așa cum ar fi putut arăta în antichitate, și mai puțin o reconstituire de detaliu a fiecărei structuri arhitectonice în parte.

Pentru reconstituirea clădirilor au fost selectate puncte de vedere mai demult exprimate asupra acestui subiect. Astfel, sanctuarul circular amplasat pe Terasa a III-a a fost analizat anterior prezentei lucrări, în Glodariu, Costea 1991, p. 38, fig. 14. Pentru sanctuarele patrulate cu coloane a fost reținută versiunea de reconstituire prezentată în Antonescu 1984, p. 58-66, fig. 39-40. În sfârșit, pentru clădirea absidată ce conține în interior o altă structură cu două camere a fost selectată o versiune de reconstituire apropiată de cea prezentată în Antonescu 1984: 28-29, fig. 13 pentru edificiul asemănător dezvelit la Piatra Roșie.

Din punct de vedere tehnic, prelucrarea primară a datelor cartografice colectate a fost realizată cu aplicația software Global Mapper, iar procesarea finală a randărilor de teren a fost efectuată în Terragen. Reconstrucțiile arhitectonice au fost prelucrate cu ajutorul aplicației software Pov Ray.

XIV.1.7 Considerații finale

Forma de relief pe care este amplasat ansamblul de monumente este dominantă în regiune, un adevărat reper vizual pentru comunitatea trăitoare în regiunea Defileului Oltului din Munții Perșani. Diferența de nivel între vârf și poale este de aproape 200 m. Perceperea sa poate induce sentimente puternice. Pantele sunt abrupte, pe trei direcții pot fi considerate adevărate prăpăstii, accesul fiind foarte dificil. Acesta este special amenajat și urmărește culmea masivului, în ideea minimizării efortului de parcurgere a unui relief accidentat. Nu există resurse de apă în incintă. Cu toate acestea, nu este vorba de un masiv unicat, relieful fiind caracterizat de existența ritmică a unor martori de eroziune. Mai înalt și mai abrupt este Tipia Racoșului.

Locația oferă o rază mare de vizibilitate și control asupra defileului Oltului la Racoș, Văii Racilor și Depresiunii Baraolt. Situl este integrat într-o rețea de alte situri contemporane și căi de comunicație, aflate sub control vizual.

Relieful este puternic modelat de om – terase amenajate cu ziduri de susținere și trepte de acces. Remarcăm totodată ideea de delimitare prezentă în organizarea spațiului, prin separarea naturală a masivului de către ape – Valea Oltului și Valea Racilor, dar prezentă și în interiorul sitului – delimitarea platoului cu ziduri de incintă. Acest spațiu este investit succesiv cu atribute practice, iar mai apoi este inclus în sfera sacră. Caracterile sale, atent valorificate în prima etapă pentru a facilita traiul cotidian, sunt mai apoi remodelate în sens religios.

Modelele de analiză prezentate mai sus, sunt departe de a lămuri în totalitate aspectele intime ce privesc integrarea comunităților umane de la sfârșitul epocii fierului, în mediul ambiant. Prin exemplele evocate am urmărit în primul rând, evidențierea unui tip particular de cercetare, prin care datele obținute din studiul arheologic clasic capătă o nouă dimensiune practică, dar și simbolică.

XIV.2 Monete

XIV.2.1 Drahmă, Dyrrhachium, inv. II6314

Piesa a fost descoperită în cetate, S_{IV}/1996, m. 5, -0,31m.

AR, 16x15mm, 3,20 g. Conservare bună, uzată în circulație; flanul Rv. Desenat.

Av. ΜΕΝΙΣΚ[ΟΣ] Vacă spre dr. privind spre stg. Alăptează vițelul. Cerc perlat.

Rv. [ΔΥΡ/ΛΥ]-ΚΙΣ-ΚΟΥ. Pătrat cu chenar dublu și colțurile globulare, împărțit în două dreptunghiuri, ornate cu motiv geometric din lunii și puncte (imagine zisă cândva “Grădinile lui Alkinoos”). Cerc perlat.

Maier 278; Čeka 325.

Deși legenda Rv. este incompletă, numele magistratului se poate reconstitui. Este cu certitudine o piesă de Dyrrhachium, căci numai pe emisiunile acestui oraș apare această pereche de magistrați: (Meniskos - Lykisku).

Datarea acestor “drahme iliriene” este foarte mult discutată. În orice caz, ele au circulat intens în Dacia începând cu vremea lui Burebista, așadar abia din secolul I î.Hr.³¹⁷. Desigur, au putut rămâne în uz până la cucerirea romană deoarece erau din argint bun și aveau o greutate apropiată a denarului roman republican – moneta care domina piața Daciei preromane³¹⁸.

XIV.2.2 Monetă bronz, Mesembria, inv. II 6123

Piesa a fost descoperită pe Terasa VII, în anul 1993, Secțiunile Gemeine 2A.

AE, 23x22mm, 7,80 g.

Conservare slabă, puternic deteriorată, mai ales pe Av.

Av. Cap de femeie tânără, profil dr., cu diademă. Partea dr. a imaginii este foarte tocită.

Rv. ΜΕΣΑΜ / ΒΡΙΑΝΩ[N] (vertical pe ambele părți ale tipului). Athena în picioare stânga, cu coif, scut și lovind cu lancea; în stânga jos bufnița. Cunună de frunze împrejur – slab vizibilă.

CF. Mionet I, p. 394, nr. 214 – 215 (dar aici T în loc de Σ).

Cf. Head, p. 279 (dar aici T în loc de Σ)³¹⁹, sec. III – II î.Hr.

Execuția stanțelor este destul de bună, iar literele sunt corect, dar neîngrijite.

Prototipul acestei monete datează cu siguranță din epoca elenistică. B.V. Head a găsit în colecțiile Muzeului Britanic piese de acest fel de bronz, dar numai un exemplar realizat cu această pereche de stanțe, și cu diferențe de legendă. Așa că piesa putea părea hibridă și suberată – un hibrid produs chiar în monetăria cetății, imitând o didrahmă – ori chiar un fals monetar. Și Mionet cunoștea monete de bronz cu aceste reprezentări pe Av. și Rv, și de dimensiuni apropiate (dar cu diferență în legendă), în colecția Bibliotecii Naționale din Paris. Emisiuni de acest tip din bronz au existat, așadar, cu siguranță. Varianta cu Σ trebuie să fie doar ceva mai recentă³²⁰.

³¹⁷ N. Conovici, *Aspecte ale circulației drahmelor de Dyrrhachium și Apolonia în Peninsula Balcanică și în Dacia*, în BSNR, LXXVII-LXXIX, 1983-1985 (1986), Nr. 131-133, p.70, 75-82; C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 263.

³¹⁸ V. Mihăiescu-Bărliba, *Războaiele daco-romane și descoperirile monetare*, în *Acta MN*, 26-30, 1989-1993 (1994), I, p. 41-43.

³¹⁹ Nu ne-au fost accesibile nici cartea lui N. Mušmov (*Antičnyte monety na Balkanskaja Poluostrrov*, Sofia, 1912) nici volumul corespunzător din *BMC Greek*. Lucrarea lui I. Karayotov (*The Coinage of Mesambria I. Silver and Gold coins of Mesambria*, *Sozopol*, 1994), la fel inaccesibilă nouă, nu ne putea ajuta în cazul de față.

³²⁰ Head, p. 279.

Totuși, aspectul piesei prezentate acum este mai degrabă cel al unei imitații ulterioare. Dacă originalele datează din a doua jumătate a secolului III î.Hr și începutul celui următor, moneda noastră pare a fi confecționată mai târziu, cândva pe parcursul secolului II sau chiar mai apoi. Dar putea rămâne în circulație mai mult timp după aceea. Calitatea ei slabă sugerează producerea ei în mediul elenistic târziu, și nu în cel barbar. Va fi pătruns în Dacia, împreună ca alte piese contemporane, abia în secolele II – I î.Hr³²¹.

XIV.2.3 Drahmă (?), Abdera, nr. inv. II 6718

Descoperită în sanctuarul de calcar, lângă “cutia” de piatră.

AE cu strat superficial de bilon (dispărut pe porțiunile înalte), 14,7x14,4mm, 3,78 g., axa 12.

Conservare bună, ușor tocită în circulație (mai ales exerga Rv.), stratul de bilon păstrat parțial.

Av. [A]ΒΔ-HPI-TE-ΩN Cap Apollo, profil dr., într-un pătrat (legenda se dispune în câmpurile create împrejur).

Rv. Grifon culcat dr., cu aripile întinse, cioc închis și o labă anterioară ridicată; dedesubt măciuca lui Heracles culcată dr.. În exergă ...ΥΔΕΙ...(?)³²².

Cf. Mionet, *SupPl.* II, p. 208 sqq. Și Munzer – Strack, p. 5, 14–18, 107–110 (nr. 215-228).

Piesă suberată.

Este incontestabil o monedă abderiană³²³. Acest oraș din Tracia de sud avea ca emblemă grifonul; după ce a fost supus de Filip II, alături de acesta apare și măciuca lui Heracles, semnificând suveranitatea dinastiei macedonene, care se pretindea înrudită cu marele erou mitologic.³²⁴ Orașul a bătut monede de argint până în anul 281Hr, și piese de bronz până la cucerirea romană a Macedoniei.³²⁵ Prototipul monetei discutate acum se poate data în perioada 352 – 323î.Hr (deci în anii lui Filip și Alexandru cel Mare).

Numai că piesa noastră, fiind suberată, este cu siguranță ulterioară³²⁶. Calitatea bună a reprezentărilor și a legendei susține confecționarea ei chiar la Abdera, în atelierul oficial. Putem presupune că va fi fost emisă în vremurile tulburi dintre prăbușirea regatului macedonean și constituirea provinciei Macedonia (168–148 î.Hr), când orașul va fi putut beneficia o clipă de o aparentă libertate dar nu și de prosperitate economică - ceea ce va fi dus la emiterea unor suberate. Circulația acestei piese în Dacia trebuie să fie ulterioară, poate abia spre sfârșitul secolului II î.Hr cel mai curând³²⁷.

XIV.2.4 Denar, Roma, nr. inv. II 6313

Descoperit în cetatea dacică, S_{IV}/1996, ml 7, -0,16m.

AE argintat, 22mm, 4,00g. Marginea zimțată (serratus).

Conservare mediocră, tocit, deteriorat.

³²¹ C. Preda, *op. cit.*, p. 238

³²² Nu putem propune nici o lectură. De regulă apare aici numele, abreviat ori nu, al magistratului monetar la dativ, precedat de ΕΠΙ (Head, p. 255). Dar se cunosc și exemplare fără această prepoziție; două dintre ele, ambele de bronz, sunt chiar asemănătoare cu piesa noastră, anume Mionet, *SupPl.* II, p. 209, nr. 23 (în exergă ΘΕΥΔΕ) și p. 210, nr. 26 (în exergă ΕΥΑ...) –dar numai pe cel de-al doilea este prezentă și măciuca lui Heracles. În ambele cazuri este vorba de abrevieri, imposibil de întregit ori de interpretat.

³²³ Head, p. 254–256, (interpretări corecte dar datări depășite).

³²⁴ Munzer–Strack, p. 5, 12–13.

³²⁵ Munzer–Strack, p. 14–14.

³²⁶ Greutatea pieselor similare de argint nu se potrivește cu greutatea piesei de față (Head, p. 255). Se cunoaște și o monedă de bronz de acest tip. (Head, p. 256).

³²⁷ C. Preda, loc. cit.

Av. Cap dea Roma, profil dr., cu coif înaripat și piele pe umăr, legenda ROMA în spatele tipului, dextogradă (dar apare ca un λ).

Rv. Victoria în quadrigă în galop spre dr., ținând frâul și ramura de palmier; dedesubt X. În exergă MTLULI (dar V apare ca un A întors). Cerc perlat păstrat doar parțial.

Cf. Crauford 280/1 (Roma, a. 120 î.Hr).

Este vorba de o imitație, destul de stângace, după un denar al monetarului (altfel necunoscut) M. Tuluis³²⁸. Dar moneda noastră prezintă numeroase deosebiri. Mai întâi, este vorba de o piesă suberată. Apoi, originalul nu este *serratus*. În plus, desenul este executat neglijent, literele sunt de câteva ori greșite iar numele monetarului este redat total eronat. Fără îndoială că autorul ștanței nu știa latinește, ba chiar era analfabet. Așa că avem de-a face cu o imitație barbară, probabil produsă chiar în Dacia³²⁹.

Nu avem nici o posibilitate de a data mai strâns confecționarea acestei monete. Dar se știe că denarii republicani au fost imitați pe scară largă în Dacia preromană, pe toată durata existenței statului dac.³³⁰ Prototipuri din secolul II î.Hr au fost imitate și mult mai târziu³³¹. Așa că piesa noastră putea fi fabricată oricând, chiar în anii lui Decebal. Cu siguranță, ea a putut circula în mediul dacic până la cucerirea și distrugerea cetății de la Racoș.

XIV.3 Analiza arheobotanică a loturilor de semințe carbonizate

Analizele arheobotanice întreprinse asupra mostrelor de semințe carbonizate, recuperate în timpul săpăturilor arheologice sunt cele care oferă oportunitatea de a afla mai multe informații despre speciile de plante care au constituit sursa subzistenței civilizațiilor din trecut. Din păcate, exemplele de situații privind descoperirea unor contexte arheologice ce au oferit șansa păstrării macroresturilor vegetale sunt extrem de rarissime. De aceea, în timpul campaniilor arheologice, trebuie speculată fiecare posibilitate de prelevare a probelor ce conțin semințe carbonizate.

Contextul de descoperire

Mostrele cu semințe carbonizate, care au fost supuse analizării în vederea determinării lor provin din săpăturile arheologice realizate în așezarea dacică de la Tipia Ormenișului.

Probele 1,3,4 au fost recuperate din cuprinsul unor vase ceramice, iar proba 2 a fost prelevată de pe podeaua unei locuințe incendiate. De fapt, incendierea locuințelor a fost cea care a dus la carbonizarea semințelor, carbonizare care a oferit astfel și șansa păstrării acestora. Carbonizarea este procesul prin care semințele expuse la temperaturi înalte datorate focului pierd cantitatea de apă aflată în conținutul lor³³², totodată în urma acestui proces crescându-le și șansele conservării pe perioade îndelungate de timp.

³²⁸ Piese originale de acest tip se cunosc în Dacia preromană (Delia Moisil, G. Depeyrot, *Les trésors de deniers antérieurs à Trajan en Roumanie*, Wetteren, 2003, p. 18 (83 exemplare)).

³²⁹ Pentru criteriile de recunoaștere a imitațiilor de denari romani republicani vazi Maria Chițescu, *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto – Dacian Coins of Roman Type*, Oxford, BAR Int. Ser. 112, 1081, p. 49-51.

³³⁰ I. Glodariu, E. Iaroslavski, A. Rusu, *Die Münzstätte von Sarmizegetusa Regia*, in *EphemNap*, 2, 1992, p. 61 sqq; V. Mihăilescu – Bărliba, *op. cit.*, p. 42-43.

³³¹ I. Glodariu, E. Iaroslavski, A. Rusu, *op. cit.*, p. 67.

³³² Zohay, Hopf 1988, 3

În cazul cariopselelor recuperate dintr-un vas de tip borcan, numerotat ca Proba 1, operațiunea de determinare a relevat că acestea aparțin speciei de cereale, *Hordeum vulgare* (orz) (1).

Proba 2 a fost atribuită speciei de grâu, *Triticum aestivum*, cunoscut ca grâu de pâine, însă, datorită faptului că proba a fost recuperată de pe podeaua unei locuințe distruse prin incendiere, cariopsele sunt foarte deteriorate (2).

Cariopsele din proba 3, aparținând aceleiași specii de grâu de pâine, s-au păstrat foarte bine, acest fapt datorându-se și modului de depozitare într-un recipient. Este vorba de cariopse aparținând aceleiași specii de *Triticum aestivum*, însă de dimensiuni mai mari (3). Ar putea fi vorba de o operațiune de triere anterioară a grâmezii de grâu, care a separat semințele de dimensiuni mai mari de cele de dimensiuni mai mici, ipoteză ce ar putea fi bazată pe realitățile descoperirii: proba 3 conținând semințele mai mari și mai frumoase au fost puse spre depozitare într-un chiup, iar cele mai mici și prost păstrate (proba 2) ce au fost găsite risipite pe podea, să fi fost puse spre păstrare într-un recipient sau poate sac de pânză care odată cu incendierea locuinței a luat foc, semințele împrăștiindu-se astfel pe podea. Deși este o ipoteză oarecum relativă, deoarece nu putem ști cu certitudine în ce condiții au ajuns aceste cariopse pe podeaua casei. Însă un fapt este sigur, oricât de mare ar fi fost recolta de grâu, comunitatea nu și-ar fi permis să risipească stocul de grâu, aruncându-l pe jos.

Semințele care alcătuiesc proba 4 și care au fost recuperate dintr-un chiup, au fost atribuite speciei de leguminoase sălbatice *Vicia angustifolia* (specie de măzăriche) (4).

Analogii cu așezări contemporane

Speciile de plante mai sus menționate sunt apariții comune în cadrul așezărilor datând din perioada dacică. Amintim în acest context rezultatele similare oferite de analiza macroresturilor vegetale în așezările dacice de la Piatra Craivii³³⁴, Căpâlna, Popești, Piscu Crăsani, Grădiștea Muncelului³³⁵ etc.

Din sursele literare ale vremii știm despre daci că erau un popor al cărui mijloc principal de subsistență îl constituia agricultura. Modalitățile avansate de semănare, îngrijirea ogoarelor, cultivare cât și de stocare a recoltei, au permis conservarea, în multe așezări, a silozurilor de cereale; spre deosebire de perioadele mai timpurii când posibilitățile erau mai rudimentare și în care șansele de păstrare a macroresturilor vegetale sunt limitate. Datorită acestui fapt, avem posibilitatea de a afla mai multe despre culturile de cereale și leguminoase preferate de strămoșii noștri daci, sau chiar despre „rețetele culinare” ale acestora. Știm deja că populațiile dacice care au habitat în așezările risipite pretutindeni în țară, au avut șansa de a-și construi o civilizație avansată, date fiind și realitățile existente în perioada respectivă. O serie de factori favorizanți cum ar fi: clima propice și solurile fertile, zăcămintele miniere cât și gradul de tehnologizare cunoscut de civilizația dacică, au contribuit din plin la buna dezvoltare a acesteia. Plugul, săpăligile și secerile realizate din materiale rezistente cum ar fi fierul, sunt calitativ superioare uneltelor din epocile precedente permițând desfășurarea operațiunilor derulate în procesul de producție pe perioade îndelungate, dar și pe areale mai largi. Toate acestea concură la buna desfășurare a

³³³ Pentru operațiunea de determinare a probelor s-au folosit lucrări de specialitate enumerate în lista lucrărilor bibliografice selective, cum ar fi: manualul din 1994, a lui Körber-Grohne, volumele V și XII din *Flora României*, lucrarea *Paleoethnobotany*, a lui J. Renfrew. Pe lângă acestea a mai fost utilizată, în paralel, și colecția de referință aflată în dotarea laboratorului de arheobotanică a Institutului de Arheologie Sistemica

³³⁴ Popa 1971, p. 272; Daisa -Ciută, Plantos 2005.

³³⁵ Cărciumaru 1996, p. 69.

procesului de cultivare a cerealelor. Nu e de mirare că tot cam în această perioadă a luat naștere și diferențierea socială.

Pentru conturarea unei imagini privind speciile cultivate de populația dacică, vom încerca o scurtă trecere în revistă a acestora.

Cerealele și legumele constituiau recoltele de bază ale societății dacice, datorită faptului că erau ușor de uscat și stocat pe perioade îndelungate. Aceste indicii reies în urma unei priviri generale asupra speciilor descoperite în cadrul așezărilor contemporane perioadei. Mai mult, după cum aminteam, modul de depozitare a grăunțelor în unele așezări a făcut ca acestea să aibă șanse mari de păstrare, relevarea unor astfel de contexte permițând specialiștilor inventarierea speciilor care intrau în cadrul alimentației așezării. Grâul, orzul, meiul, secara, sunt doar câteva din cerealele utilizate de comunitățile dacice în cadrul dietei alimentare, iar lista poate continua cu exemplificarea speciilor de leguminoase care le acompaniau, cum ar fi linteaa.

Grâul este superior altor cereale în ceea ce privește valoarea lui nutritivă. Cariopsele acestuia conțin nu numai amidon (conținutul de carbohidrat al grăunțelor de grâu este de 60-80 %), ci și cantități semnificative de proteine (8-14 %). Proteinele de gluten (hidrat de carbon) prezente în endospermul seminței îi conferă aluatului de grâu acea vâscozitate, cât și proprietatea de a se înălța când dospește, cu alte cuvinte, calitățile unice ale coacerii acestuia. Grâul a fost, și încă este, produsul principal de larg consum, preferat de comunitățile tradiționale de agricultori³³⁶. Referitor la *Triticum aestivum*, se poate afirma că este specia de grâu cu proprietăți superioare celorlalte specii înrudite în ceea ce privește făina obținută pentru realizarea pâinii, dar și ca valoare nutritivă.

Despre orz se știe că a fost frecvent utilizat în cadrul procesului de realizare a berii, însă nu trebuie omisă utilizarea sa principală, anume ca furnizor de făină, mai ales că în perioada despre care vorbim orzul a cunoscut punctul culminant al utilizării sale³³⁷.

Legat de specia de mazărice descoperită, nu se pot face prea multe presupuneri. Este foarte probabil că era utilizată ca și substitut a unor specii de leguminoase în cadrul „bucătăriei” dacice, deși se știe că *Vicia sp.* necesită condiții speciale de preparare datorită proprietăților sale toxice³³⁸.

Cu siguranță că modalitățile de preparare a plantelor erau bogate și variate. Gama speciilor utilizate în alimentație era vastă. Multe se bazau pe „rețete” empirice transmise din generație în generație, însă nu este exclus ca unele dintre ele să fi fost rezultatul unor experimente și îmbunătățiri, realizate de agricultori pe parcursul vieții lor.

³³⁶ Zohary, Hopf 1988, p.12.

³³⁷ Renfrew 1973, p. 81

³³⁸ Flint-Hamilton 1999. 378

Fig. 1 Detaliu semințe *Hordeum vulgare*.

Fig. 2 Detaliu semințe *Triticum aestivum*.

Fig. 3 Detaliu semințe *Triticum aestivum*.

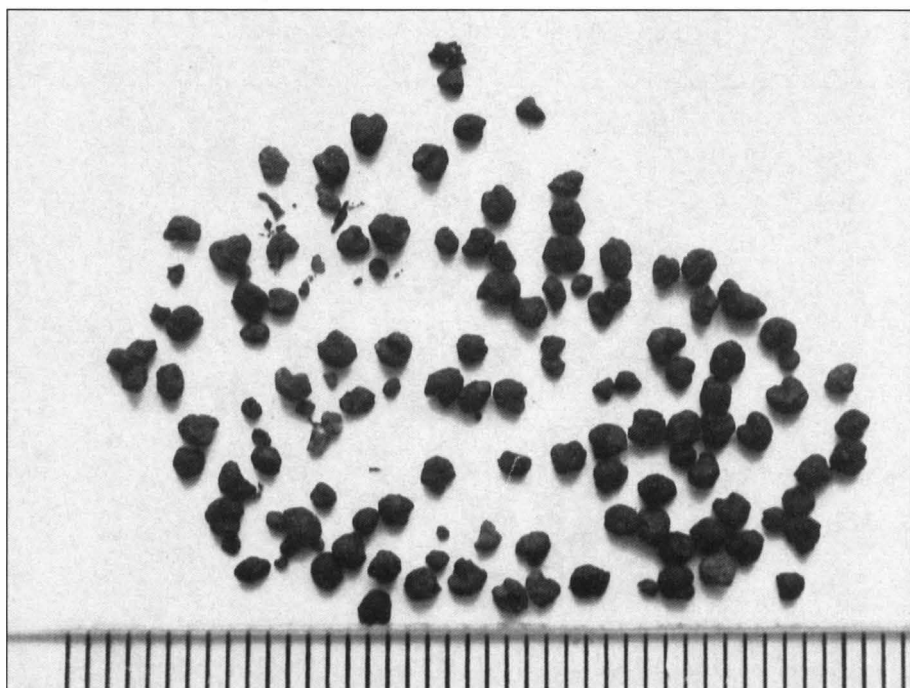

Fig. 4 Detaliu semințe *Vicia angustifolia*.

XIV.4 Studiul resturilor de faună

Pentru specialiștii arheozoologi facem câteva precizări referitoare la amplasarea sitului, o detaliere a condițiilor bio-geografice făcându-se în alt context³³⁹. „Tipia Ormenișului”, deal cu o altitudine de 755.9m, plasat în stânga Oltului este ultima ramificație a Munților Perșani; la poalele versantului de nord curge Oltul, versanții de sud și vest fiind udați de Pârâul Racilor (Tipiei). Clima și vegetația specifice unei zone înalte nu s-au modificat prea mult pe durata celor două mii de ani, de când s-a încheiat locuirea de pe „Tipie”. Doar în compoziția faunei vor fi intervenit modificări, în sensul dispariției unor specii, castorul în cazul nostru. Deși bourul este atestat în acest colț al Transilvaniei³⁴⁰, materialul de la Racoș încă nu l-a evidențiat încă.

Eșantionul faunistic ce face obiectul studiului de față provine din locuirea ultimelor două secole înaintea cuceririi romane, locuirea dacilor începând mai devreme decât urcarea pe tron a lui Burebista³⁴¹. Conform datelor și sugestiilor oferite de cercetătorii sitului³⁴² am departajat materialul faunistic pe cele două nivele arheologice, perioada ante Burebista și post Burebista. În ansamblu s-au determinat 2524 oase, dintre care 744 fragmente provin din nivelul ante Burebista și 1780 din cel datat post Burebista. Este vorba de deșeuri menajere, exceptând oasele câinelui, vulpii, bursucului, specii sacrificate pentru blană. Un lot de 200 resturi de faună au fost excluse din statistici, conținând și material hallstattian. Evident, eşantionul nostru nu epuizează, mai precis nu reflectă decât parțial cantitatea de oase rezultată din activitățile de consum ale comunităților *Latène* de pe „Tipia Ormenișului”. Lotul îl considerăm suficient pentru a oferi informații asupra faunei domestice și sălbatice exploatate, într-o regiune a Transilvaniei pentru care există, încă puține date arheologice³⁴³ pentru epoca respectivă. Vom trata speciile pe cele două nivele de depunere arheologică, urmând ca în final să tragem concluziile de rigoare.

Fauna din nivelul ante Burebista totalizează 744 fragmente dintre care, 448 oase au fost atribuite la șase mamifere domestice (porc, vită, oaie, capră, cal, câine) și trei mamifere sălbatice (cerb, mistreț și căprior) (Tabelul 1, 1). Circa 296 fragmente nu au o atribuire certă la speciile de mai sus, incluzând coaste, așchii. Precizăm că am trecut coastele separat de specii, chiar dacă pentru multe știam proveniența pentru a nu „infla statisticile”. Dacă le-am fi repartizat exact (cum marea lor parte provin de la porcine, ovicaprine), ponderea mamiferelor respective ar fi trecut de 40%.

Tabelul 1 – Distribuția speciilor în nivelele de cultură

Specii	Nivel ante Burebista				Nivel post Burebista	
	Nr. Frgm.	%	NMI	%	Nr. Frgm.	%
Bos taurus/ vită	135	30.1	20	26.3	430	32.2
Sus domesticus/ porc	151	33.7	27	35.5	527	39.5
Ovis/Capra/ oaie, capră	115	25.7	18	23.7	216	16.2
Equus caballus/ cal	20	4.5	3	3.9	52	3.9
Canis familiaris/ câine	1	0.2	1	1.4	16	1.2
Domestice	422	94.2	69	90.8	1241	93

³³⁹ Costea, 2002, p. 10-11

³⁴⁰ Bindea, 2000, p. 159

³⁴¹ Costea, 2004, p. 114

³⁴² Calde mulțumiri cercetătorilor Ion Glodariu, Florea Costea, Lucica Savu pentru materialele încredințate spre determinare și publicare

³⁴³ S-au publicat date pentru fauna de la Merești, vezi Bindea, 2000

	Nivel ante Burebista				Nivel post Burebista	
Cervus elaphus/ cerb	18	4	3	3.9	71	5.3
Sus ferrus/ mistreț	7	1.6	3	3.9	11	0.8
Capreolus c./ căprior	1	0.2	1	1.4	2	0.2
Castor fiber/ castor					2	0.2
Lepus sp./ iepure					3	0.2
Ursus arctos/ urs					1	0.07
Vulpes vulpes/ vulpe					2	0.2
Meles meles/ bursuc					1	0.07
Sălbatic	26	5.8	7	9.2	93	7
DETERMINATE	448	100	76	100	1334	100
Sus sp.	2				9	
Ovic/Sus sp.	25				66	
Bos/Cervus/Equus	10				15	
Coaste	144				181	
Așchii	115				174	
Aves/ păsări					1	
Total eșantion	744				1780	

Porcinele sunt prevalente în ambele eșantioane. În nivelul ante Burebista s-au identificat 151 fragmente faunistice (33,7%) aparținând la minimum 27 exemplare (35,5%). Elementele din craniu (resturile maxilare) prevalează în proporție mică, de 19%, cel mai bine reprezentat fiind scheletul apendicular (57%). Ne întrebăm, dacă nu cumva, porcinele erau tranșate în altă parte³⁴⁴ fiind aduse în fortificație mai ales părțile carnoase ale membrilor „jamboanele”. Evident, trebuie luată în discuție și penuria eșantionului. Parametrii metrici obținuți evidențiază o marcată variabilitate dimensională datorată dimorfismului sexual, cât și posibilei prezențe a unor oase aparținând unor exemplare metisate cu mistrețul.

Tabelul 1 - continuare

Specii	Nivel post Burebista		Total general			
	NMI	%	Nr. Frgm.	%	NMI	%
Bos taurus/ vită	50	24.9	565	31.7	70	25.3
Sus domesticus/ porc	80	39.8	678	38	107	38.6
Ovis/Capra/ oaie, capră	36	17.9	331	18.6	54	19.5
Equus caballus/ cal	9	4.5	72	4	12	4.3
Canis familiaris/ câine	4	2	17	1	5	1.8
Domestice	179	89.1	1663	93.3	248	89.5
Cervus elaphus/ cerb	11	5.4	89	5	14	5.1
Sus ferrus/ mistreț	4	2	18	1	7	2.5
Capreolus c./ căprior	1	0.5	3	0.2	2	0.7

³⁴⁴ Cercetările arheologice au evidențiat că pe cele 15-20 ha de terase ce înconjoară dealul se desfășurau activitățile economice, iar pe deal locuiau cei cu funcții politico-militare, administrative, cf FI Costea, 2002, p. 61

	Nivel post Burebista		Total general			
Castor fiber/ castor	2	1	2	0.1	2	0.7
Lepus sp./ iepure	1	0.5	3	0.2	1	0.4
Ursus arctos/ urs	1	0.5	1	0.05	1	0.4
Vulpes vulpes/ vulpe	1	0.5	2	0.1	1	0.4
Meles meles/ bursuc	1	0.5	1	0.05	1	0.4
Sălbaticie	22	10.9	119	6.7	29	10.5
DETERMINATE	201	100	1782	100	277	100
Sus sp.			11			
Ovic/Sus sp.			91			
Bos/Cervus/Equus			25			
Coaste			325			
Așchii			289			
Aves			1			
Total eșantion			2524			

Eșantionul din acest nivel nu este atât de numeros pentru a oferi mai multe date în sprijinul acestei idei. Există valori mici și mari, prevalând cele medii. În unele cazuri diferența dintre valoarea minimă-maximă este de 1 cm. Doar pe lț. distală a humerusului s-a stabilit o variație de 33-43.5mm, cu o M (medie)=37.2mm (n=7), 8. În privința taliei (Tabelul 2, 7) există o singură valoare sub 70cm, restul depășind limita. Media în ansamblu este de 72,1cm, valoare normală pentru *Latène*-ul de la noi³⁴⁵. În privința vârstelor de tăiere s-au constatat următoarele: 74% sunt tineretul și subadultii, adulții doar 18.6% iar maturii (indivizi ținuți în scop reproductiv, cca. 7.4%). Nu există o concentrare pe anumite momente de tăiere, sacrificările făcându-se pe tot parcursul anului. Trebuie precizat că radiusurile proximale și humerusurile distale ce figurează cu date metrice în anexă provin în cea mai mare parte de la exemplare tăiate între 12/14 luni și trei ani. Menționăm faptul, întrucât în puține cazuri oasele respective aveau sudate, fie epifizele distale (în cazul radiusului) fie pe cele proximale (în cazul humerusurilor).

Tabelul 2 – Taliile suinelor de la Racoș-Tipia Ormenișului

Ante Burebista		Post Burebista			
Astragal	Talie	Astragal	Talie	Astragal	Talie
39.5	70.7	39.5	70.7	37	66.2
40	71.6	40.5	72.4	38.5	68.9
Mc III		41	73.3	38.5	68.9
69	73.9	42.5	76	38.5	68.9
70	75	43.5	77.8	39	69.8
Mt III		44	78.7	Mc IV	
74.5	69.5	40	71.6	73.5	77.3
		45.5*	84.1	Radius	
		47*	81,2	126	66.2
Media	72.1	Media	71.9		

³⁴⁵ Vezi bibliografia aferentă studiului

Bovinele se plasează pe locul secund după suine totalizând 135 fragmente (30.1%) provenind de la 20 NMI (număr minim de indivizi, 26.3%). Eșantionul speciei ilustrează inegal regiunile scheletice, cele mai puține resturi provenind de la cap (cca 13%). Având în vedere că oasele ajunse în depunerile arheologice ilustrează parțial³⁴⁶ speciile cu importanță alimentară și utilitară, este normală această distribuție inegală pe regiuni corporale. Din scheletul cefalic s-au păstrat puține oase ce nu pot oferi informații asupra tipului de coarne ori asupra dentiției bovinelor exploatate în nivelul respectiv. Cele câteva dimensionări pe scheletul post cefalic indică valori metrice reduse cât și o oarecare variabilitate dimensională datorată sexului. Exemplificăm prin următoarele date: metacarp-lățime distală, 45-65mm, n=4, M=54.8mm; metatars-lățime distală, 47-53mm, n=4, M=48.8mm. Două metacarpe cu lg. de 186, 190mm și două metatarse cu lg. de 198, 210mm au permis următoarele evaluări ale taliei (Tabelul 3, 3). Pentru femele s-au estimat înălțimi la greabăn de 111.9-114.5cm și de 111.2cm pentru tauri. Am pus semnul întrebării în dreptul valorii pentru masculi întrucât piesa este gracilă (ca pentru un castrat), cu excepția diafizei și nu este foarte mare. Linia de sutură distală e abia perceptibilă,

Tabelul 3 – Valori ale taliei bovinelor și ovinelor în nivelul ante Burebista

Os	Vită				Oaie				
	Metacarpe		Metatarse		Radius			Meta-carp	Meta-tars
Lg. maximă	186	190	198	210	144	148	166	126	128.5
Lț. proximală	53	53	41	46	30	29.5	32	22.5	
Diam. proximal	32.5		41		15.5	14.5	17	15.5	
Lț. diafiză	29.5	29	26	23	16.5	15	17	13	12
Lț. distală	54.5	55.5	47.5	53	28.6	27.5	30		
Diam. distal	30		25.5	31	20.5	16	20	14.5	15.5
I Nobis	28.5	27.8	20.7	21.9					
I diaf.	15.8	15.2	13.1	10.9	11.4	10.1	10.2	10.3	9.3
Sex	F	F	M?	F	F	F	M	F	F
Talie cm	112.1	114.5	111.2	111.9	57.8	59.4	66.7	61.5	58.3

animalul respectiv a fost sacrificat spre 3,5-4 ani. Dacă ar proveni de la un castrat nu am vedea rostul castrării animalului și apoi să fie tăiat așa curând. Deci atribuirea sexului în acest caz este discutabilă. În ansamblu, media estimată pentru vitele acestui nivel este mică, de numai 112,4cm (Matolcsi). Valori ceva mai mari s-au înregistrat la Merești³⁴⁷ (116,5cm). Talii mai înalte s-au estimat pe materialul de la Șimleul Silvaniei-“Cetate”³⁴⁸ (115-117cm) și de la Sighișoara-“Wietenberg”³⁴⁹ (120-124cm). În ultimul caz nu e vorba de

³⁴⁶ O serie de factori pot fi responsabili pentru această situație: mult material osteologic n-a ajuns în depunerile arheologice fiind pur și simplu aruncat în altă parte din rațiuni igienico-sanitare, nici vegetația arborescentă nu a permis cercetarea integrală a sitului; multe oase mici s-au distrus în timp.

³⁴⁷ Bindea, 2000, p. 162

³⁴⁸ Date personale, nepublicate

³⁴⁹ El Susi, 1996, p. 515

castrați, ci de masculi. Însă valori chiar mai mici au fost notate la Piatra Șoimului³⁵⁰ (106cm).

În privința vârstelor de sacrificare (Tabelul 4), situația se prezintă astfel: din cei 20 indivizi prezumați, tineretul și subadultii reprezintă 60% iar adulții și maturii 40%. Statisticile sugerează că un procent însemnat din alimentația carnată îl acopereau vitele, fiind tăiate în bună parte înainte de atingerea maturității corporale (cca 60% din stoc), sau mult mai târziu după ce randamentul lor economic a scăzut (40%). Avem exemplare tăiate și peste 7-8 ani. Pe lângă furnizarea cărnii exploatarea speciei viza laptele și derivatele sale, așa cum o relevă procentul important de animale ținute mai mulți ani. În acest nivel nu s-au identificat oase de la animale castrate (boi), ceea ce nu exclude utilizarea vitelor la tracțiune, alături de cabaline.

Ovicaprinele sunt reprezentate prin 115 oase (25.7%) aparținând la 18 exemplare (23.7%). Cele 5 resturi de capră provin de la trei animale, un subadult și doi adulți. De la oaie s-au identificat 28 piese sugerând nouă exemplare, sacrificate astfel: unul sub 1 an, altul între 1-2 ani, trei între 2-4 ani și 4 peste această limită. Restul materialului (82 fragmente) nu s-a atribuit precis unuia din cele două genuri. Dintre cele nouă exemplare de ovine, două sunt masculi și patru female. Unul dintre masculi a fost tăiat pe la 5-6 ani. De la una dintre female s-a păstrat un frontal fără coarne. Craniile acornute sunt destul de rare, fiind bine reprezentate la Cârломănești³⁵¹. Talia ovinelor (Tabelul 3) oscila între 57.8-66.7cm, cu o medie de 60.7cm (Teichert). Valoarea de 66.7cm caracterizează un mascul. În general, valorile aparțin intervalului mediu de variație al oilor de la Sighișoara – “Wietenberg”, $M=62.4\text{cm}$ (variația este de 58.2-65.5cm)³⁵², fiind ceva mai pitice decât cele de la Șimleul Silvaniei– Cetate” (62-63cm). Doar la Pietroasele s-au identificat oase aparținând unor oi înalte pentru *Latène*-ul românesc, de 58-73cm ($M=64,7$)³⁵³. Dimensionările pe lățimile oaselor confirmă gracilitatea oilor din *Latène*-ul de la Racoș: I_g. M₃ 22-24mm, $M=22.6\text{mm}$, $n=4$; radius–lățime distală 27.5-30mm, $M=28.7\text{mm}$, $n=5$. Vârstele de tăiere la ovicaprine indică un procent de 61.2% tineret și subadultii, 33.3% adulți și doar 5.5% maturi. Este o repartiție tipică exploatării pentru carne și în subsidiar pentru lactate, lână. Cele mai multe exemplare erau tăiate toamna (spre sfârșit) și iarna, câteva la începutul primăverii și aproape deloc vara. Ne întrebăm dacă nu cumva, pe durata sezonului cald nu erau ținute în altă parte.

³⁵⁰ Haimovici, 1993, p. 170

³⁵¹ Udrescu, 1977, p. 370

³⁵² El Susi, 1996, p. 516

³⁵³ Bălășescu, 2001, p. 52

Tabelul 4 – Vârstele de sacrificare la speciile domestice (%)

Ante Burebista	Infans	Juvenil	Subadult	Adult	Matur
Suine	7.4	33.3	33.3	18.6	7.4
Bovine	10	20	30	25	15
Ovicaprine	16.7	16.7	27.8	33.3	5.5
Cabaline	0	0	33.3	33.3	33.3
Post Burebista	Infans	Juvenil	Subadult	Adult	Matur
Suine	6.3	22.5	41.2	25	5
Bovine	24	10	32	18	16
Ovicaprine	8.3	8.3	53	25	5.4
Cabaline	0	0	11.1	33.3	55.6

Cabalinele au resturi puține, e vorba de 20 oase (4.5%) provenind de la trei indivizi (3,9%). Materialul constă în multă dentiție izolată, falange și doar câteva resturi din părți cu importanță alimentară, radius, tibie. Cu siguranță specia era utilizată în consum, fiind vorba, ori de exemplare mature/senile („ieșite din uz”), ori altele ce abia au atins stadiul adult. Printre puținele oase dimensionabile amintim o falangă proximală cu lg. maximă de 89 și un indice diafizar de 43.3, valori ce sugerează apartenența piesei la un exemplar cu membre, probabil, mai lungi. Un animal a fost sacrificat sub 2 ani (tibia distală nesudată), altul pe la 3-4 ani (molarii definitivi erupți, rădăcinile incomplete și al treilea este destul de bătrân, având în vedere dinții puternic erodați). Cele două falange proximale cu lg. de 87.5 și 91.5mm, cât și cea medie cu lg. de 45.5mm, provin de la exemplare cu extremități semi gracile (indice diafizar al Ph I de 38-41), prin analogie cu material similar³⁵⁴.

Căinele este prezent printr-un singur fragment de mandibulă nedimensionabilă.

Dintre speciile vâdate, **cerbului** aparțin 18 oase (4%) provenind de la trei exemplare (3.9%), dintre care unul a fost vânat pe la 7 ani și două sunt imature corporal. De la **căprior** provine o singură ulnă epifizată sugerând un exemplar ce a atins stadiul adult. Mistrețul este notat cu 7 oase (1.6%) provenind de la trei exemplare (3.9%). Este vorba de un individ vânat în jur de 18 luni, un altul între 3-4 ani și un altul peste 4 ani.

Fauna din nivelul post Burebista este mult mai bogată totalizând 1780 fragmente, dintre care 1334 determinabile. Lista speciilor domestice este aceeași, la speciile sălbatice, pe lângă, cerb, mistreț adăugăm castorul, iepurele, ursul, vulpea și bursucul.

Porcinele sunt și în acest nivel majoritare, cu o pondere de 39.5 % pe resturi și 39.8% pe indivizi. Distribuția pe regiuni corporale indică prevalența în proporție de 48% a scheletului perpendicular și doar 27.5% a elementelor craniene, în speță maxilare. Parametrii dentiției indică următoarele date metrice: lui M³ i s-a estimat o variație a lungimii de 25-36mm, cu o medie de 30.8mm (n=15). Există și valori mici (puține), în cazul nostru o lungime a molarilor de 57mm asociată cu un M³ de 29 mm, cât și o valoare de 76/36mm pentru același element. Mărimile medii par să prevaleze. Lui M₃ i s-a estimat o variație a lungimii de 27.5-38mm, cu o medie de 32.5mm (n=18). Pentru lungimea șirului de molari există o variație de 60-76mm, cu o medie de 66.2mm (n=7). Nici o valoare nu se apropie de domeniul de variație al mistrețului (cel puțin pe resturile maxilare).

Evaluările statistice pe scheletul postcefalic indică puține date care „intră” în domeniul de variație al mistrețului. Astfel, pe lățimea distală a humerusului s-a stabilit o

³⁵⁴ El Susi, 2004, p.281 și bibliografia citată

oscilație de 37.9-44mm, $M=31.9\text{mm}$ ($n=20$). Doar două valori trec de 43 mm, ele fiind asociate cu lț. ale trohleei de 34-37mm. Cu mare probabilitate pot proveni, fie de la masculi domestici, fie de la exemplare metisate cu mistrețul. O situație incertă o oferă și două astragale (notate cu* în tabelul 2), cu lg laterală de 45.5 și 47mm ce au furnizat înălțimi ale greabănelui de 81.4 și 84.1cm. În al doilea caz ar putea fi vorba de o femelă de mistreț, dar în primul caz ar putea fi un metis. Din păcate, oasele mistrețului sunt puține și e greu de stabilit niște limite de variație între cele două specii. Și în cazul tibiei s-a constatat un set de valori destul de uniforme; lț. distală variază între 27.5-32.5mm, $M=29.2\text{mm}$ ($n=8$). În privința taliei se înregistrează o amplă variabilitate valorică, cu o oscilație de 66.2-78.7mm, cu o medie de 71.9cm. Valorile medii se racordează celor de la Sighișoara-“Wietenberg”³⁵⁵, pentru care s-a estimat o medie a taliei de 74.1cm (68.8-79.8cm). Înălțimi de 70-76.9cm s-au estimat pe oasele suinelor de la Șimleul Silvaniei “Observator” și “Uliul cel Mic”³⁵⁶. În schimb în alte situri s-au identificat puține valori ce trec de 70cm, prevalând exemplarele mici. Este cazul așezării de la Merești (județul Covasna), unde porcul crescut de comunitatea respectivă avea o conformație masivă dar o statură mică, 65.1cm (media taliei)³⁵⁷. Un porc de statură modestă a fost crescut în arealul așezărilor din Banat: Ziridava (Pecica)³⁵⁸, “Stenca”- Liubcovei ($M=66.2\text{cm}$), Divici ($M=70.5\text{cm}$)³⁵⁹, ori în sudul României³⁶⁰. În privința vârstelor de tăiere, din cei 80 indivizi, un procent de 70 % îl reprezintă tineretul și subadultii, 25% adulții și 5% maturii și senilii. Au fost identificate două exemplare (masculi) cu dentiția puternic erodată, ținuți ca reproducători. Există totuși puține animale tăiate sub un an, doar 6.3%. Marea parte a porcilor (65%) a fost sacrificată între 1.5-2.5 ani, probabil că atunci atingeau o greutate corporală optimă pentru tăiere, dat fiind vorba de o rasă primitivă cu creștere încetă³⁶¹.

Bovinele ocupă locul secund cu 42 resturi (32.2%) aparținând la 50 exemplare (24.9%). Prelucrările biometrice au evidențiat aceleași valori scăzute ca în nivelul anterior, fie că e vorba de talie ori de dimensionările pe lățimile oaselor. Din scheletul cefalic s-au prezervat două procese cornulare fragmentate, ambele de tip “brahyceros”, provenind de la doi masculi. Piesele sunt foarte curbate, poziționate în plan cu frontalul, cu vârfurile orientate în față. Dentiția este puțin masivă, cu o variație a lui M_3 de 29-37mm; $M=34.1\text{mm}$ ($n=7$). Măsurătorile pe oasele lungi relevă următoarele valori: metacarp-lățime distală 47.5-67.5mm. $M=54.8\text{mm}$ ($n=9$); metatars-lățime distală 47.5-60.5mm, $M=53.6\text{mm}$ ($n=6$); tibia-lățime distală 55.5-60mm, $M=57.3\text{mm}$ ($n=6$); astragal-lungime laterală 58-63.5 mm, $M=60.6\text{mm}$ ($n=7$). Aceleași valori mici le oferă și estimările taliei (Tabelul 5). Potrivit datelor, pentru femele s-au calculat valori de 109,1 cm și 114,1 cm pentru masculi. În mare, talia lor oscilează între 107-119cm, cu o medie de 111.2cm. Practic nu există diferențe sub raport dimensional față de nivelul anterior. Nu am identificat metapodii de la exemplare castrate; potrivit documentației arheozoologice actuale, această practică este rară în siturile dacice de la noi, fiind evidențiat doar la Grădiștea (județul Brăila)³⁶² și la Vlădiceasca (Valea Argovei)³⁶³.

³⁵⁵ El Susi, 1996, p. 514

³⁵⁶ Date personale

³⁵⁷ Bindea, 2000, p. 165-167

³⁵⁸ Haimovici, 1969, p. 405

³⁵⁹ El Susi, 1992, p. 172

³⁶⁰ Udrescu, 1984, p. 85

³⁶¹ Haimovici, 1993, p. 172

³⁶² Bălășescu, 2001, p. 52

³⁶³ Udrescu, 1988, p. 86

Tabelul 5 – Valori ale taliei bovinelor și ovinelor în nivelul post Burebista

Os	Vită							Ovis	
	Metacarpe				Metatars			Radi- us	Meta- tars
Lg. maximă	174	178	181	183	188.5	201	206	147	135
Lț. proximală		47.5	51.5	53	55	41.5		28.5	
Diam. proximal	36.5		30	35	33	42		14.5	
Lț. diafiză	34.5	27.5	28.5	29.5	32	26.5	25	15.5	12.5
Lț. distală	67.5	47.5	53.5	53.5	56.5	50	51	27.5	23.5
Diam. distal	32	26.5	31	28	28.5	29	27	19	16
I Nobis		26.6	28.4	28.9	29.1	20.6			
I diaf.	19.8	15.4	15.7	16.1	16.9	13.1	12.1	10.5	9.2
Sex	M	F	F	F	M	M	F	F	F
Talie cm	110.1	107.3	109.1	110.3	119.3	112.9	109.7	59	61.2

Dintr-o cisternă s-au colectat 38 oase de la un mascul de bovine, constând în fragmente de mandibulă, coloană (3 vertebre cervicale, 6 toracale, 6 lombare), coaste, o porțiune din membrul anterior drept (omoplat, humerus, radius, ph III), din membrul posterior (femur). Pe mandibulă M₃ se află în faza finală de erupție, vârsta animalului fiind în jur de 28-30 luni. Datele metrice sunt crescute, M₃ are o lg. de 37mm, coroborată cu o lg. a seriei jugale de 135mm. Humerusul are o lț. distală de 93mm. Epifiza distală a radiusului (nesudată) are o lț. de 80mm. Posibil ca animalul ajuns acolo să fi fost întreg. Tot din cisternă provine o pereche de mandibule de vulpe.

Conform vârstelor de tăiere la bovine, tineretul și subadultii prevalează în procent de 66%, față de adulți-maturi, cotați cu 34%. Este o situație normală ce reflectă utilizarea speciei preponderent pentru carne, cu un procent mic de animale ținute pentru lapte. Detaliind problematica, se constată că tăierile la vite se intensificau de la finele toamnei-pe durata iernii fiind mai slabe primăvara-vara. Din cei 50 indivizi, imaturii sexuali reprezentă cam 34% iar indivizii tăiați în perioada de gestație-lactație cam 50%. Judecând după aceste procentaje (ipotetice) exploatarea vitelor nu era una „cu randament”, urmărindu-se mai ales obținerea cărnii și mai puțin a produselor lactate.

Ovicaprinele se plasează și în acest nivel după porcine și bovine, cu cele 216 resturi (16.2%) provenind de la 36 animale (17.9%). Oasele de capră par ceva mai numeroase, e vorba de 16 fragmente reprezentând patru animale adulte-mature și un subadult. Cu siguranță laptele de capră era folosit în alimentația comunității respective. Sub raport dimensional caprele sunt ceva mai masive decât oile. De la ovine s-au determinat doar 25 resturi, aparținând la opt exemplare, doi subadulti, patru adulți și doi maturi. Femelele de ovine purtau și ele coarne, așa cum o relevă două fragmente de frontale cu coarne. Tipul acornut nu a mai fost identificat. Cranii cornute de femele s-au mai găsit la Sighișoara³⁶⁴ și Piatra Șoimului³⁶⁵. Cele câteva piese întregi (Tabelul 5) au furnizat valori de 59-61cm înălțime la greabăn. Și celelalte dimensionări confirmă prezența în arealul respectiv a unei populații de ovine de mărime mică-medie. Vârstele de tăiere indică un procent de 69.6% animale tăiate în stadiul de tineret și subadulti, 25% în stadiul adult și 5.4% în stadiul matur. Practic se constată un mod de exploatare identic primului nivel, cu

³⁶⁴ El Susi, 1996, p. 516

³⁶⁵ Haimovici, 1993, 173

accent pe obținerea cărnii. Și în acest caz cei mai mulți indivizi au fost tăiați în intervalul finele toamnei-începutul primăverii.

Cabalinele sunt cotate cu o pondere de 3.9% pe resturi (52 oase) și 4.5% pe indivizi. S-au găsit resturi din toate regiunile corporale, oasele lor fiind sparte întocmai ca cele ale bovinelor, porcinelor, ovicaprinelor. Cu certitudine specia era utilizată în alimentație. Un metacarp cu lg. laterală de 208mm a furnizat o talie de 133.3cm (Kiesewalter). Indicele de gracilitate cu o valoare de 15.7 probează apartenența piesei la un exemplar mic de statură, cu extremități semigroase. De la același individ provine și o falangă proximală cu lg. maximă de 82.5mm și un indice de gracilitate de 42.4, corespunzător unor extremități semigroase (10). Metacarpul și falanga provin de la un matur. Exemplarele de talie mică și relativ robuste fac parte din tipul „ordinar”, cu largă utilizare în activitățile domestice, tracțiune, călărit, alimentație. Acest tip este comun *Latène*-ului din Transilvania, fiind identificat pe baza materialelor de la Sighișoara³⁶⁶, Șimleu Silvaniei “Cetate”, Porolissum “Măgura” Moigradului³⁶⁷, Merești³⁶⁸ și în cele din sudul țării³⁶⁹. Restul măsurătorilor pe lățimile oaselor confirmă existența în zonă a unor ecvidee de mărime mică și medie. În privința vârstelor animalelor tăiate, din cei nouă cai, unul avea sub 3 ani, trei între 3-4.5 ani și cinci erau maturi. Un mascul avea, potrivit desenului incisivilor în jur de 18-23 ani. Erau animale cu utilizări multiple în activitățile cotidiene, fiind sacrificați după ieșirea din uz ori mai devreme (animalele inapte de muncă ?, sau pur și simplu o anume situație extremă intervenită în comunitate va fi determinat sacrificiul unor animale în plină maturitate corporală).

De la **câine** s-au determinat 16 oase (1.2%), aparținând la patru exemplare (2%). Materialul speciei este relativ spart, identificându-se oase din toate regiunile corporale. Un fragment de maxilar stâng prezintă clar (15) două urme de tăiere (nu prea fine) la baza arcului zigomatic, undeva sub orbită, fiind executate cu un obiect destul de dur. Posibil ca prin acțiunea respectivă să se fi încercat detașarea pielii de pe craniu³⁷⁰. Dacă se urmărea extragerea creierului, spargerea s-ar fi făcut probabil, în altă parte. Nu credem că specia a fost utilizată în alimentație; chiar dacă materialul său este fragmentat parțial, nu avem urme clare de tăiere pe oasele provenite din regiunile corporale carmate. Pe baza a două mandibule întregi cu lungimile jugale de 73.5 și 77mm s-au estimat lungimi Dahr de 169.1 și 179.3. Cele două piese, făcând parte din categoria supramedie, provin de la animale talie mare. Mandibulele aparțin la doi câini și nu la doi indivizi de lup, carnasierile fiind mai slab dezvoltate, având lg. de 22-23mm. Un radius întreg cu lg. maximă 167.5 mm, cu un indice diafizar de 7.8 provine de la un animal cu o talie de 53.9cm și cu extremități semirobuste. Așadar, în așezare existau animale de talie medie și mare cu înălțimi de 52-58cm, prin analogie cu material contemporan³⁷¹. Astfel de exemplare robuste și înalte s-au găsit la Sighișoara³⁷², într-o depunere rituală de la Șeușa „La cărarea morii” (o talie de 60.2cm)³⁷³ și peste tot în arealul dacic. Ne întrebăm dacă nu cumva au existat, în epoca dacică, anumite preocupări de ameliorare a rasei locale, prin încrucișări cu lupul. Acest câine asemănător unui ciobănesc avea multiple utilizări, la pază, vânătoare, ca să nu mai vorbim de depunerile rituale, numeroase³⁷⁴.

³⁶⁶ El Susi, 1996, p. 517

³⁶⁷ El Susi, 1999, p. 390

³⁶⁸ Bindea, 2000, p. 170-171

³⁶⁹ Udrescu, 1982, p. 142; Haimovici, 1989, p. 311.

³⁷⁰ O interpretare a acest tip de tăiere găsim la P. Meniel, 1984, p. 51

³⁷¹ Moise, 2000, p. 20-26

³⁷² El Susi, 1996, p. 517

³⁷³ El Susi, 2004a, p. 279

³⁷⁴ El Susi, 2004a, p. 279 idem, 2004b, p. 18-20; Moise, 2000, p. 20-26; Sărbu, 1993,

Resturile speciilor sălbatice sunt mult mai puține, e vorba de 93 dintre care **cerbului** aparțin 71 (5.3%). S-au găsit oase din toate regiunile corporale, prevalând totuși, cele din membre (în proporție de 75%). Un singur frontal purtător de coarne a fost găsit. El provine de la un exemplar matur vânat în sezonul rece. Alte spărturi mici de coarne (deșeuri de prelucrare) prelevate, atestă prelucrarea cornului. Cele câteva dimensionări indică exemplare de mărime medie. Din cei 11 indivizi, șase sunt imaturi corporal (unul a fost vânat pe la 18 luni, la început de iarnă) și cinci sunt maturi. Puținele date metrice prelevate indică exemplare de mărime medie. De la **căprior** provin un coxal și o mandibulă aparținând la doi indivizi adulți. **Mistrețul** are puține resturi, e vorba de 11 oase (0.8%) provenind de la patru indivizi (2%). Cele câteva date metrice par să sugereze exemplare femele. Din cei patru indivizi unul avea sub 3 ani, altul în jur de 3.5-4 ani și doi peste această limită. De la un **iepure** adult provin o mandibulă un coxal cu diametrul acetabular de 14.5mm și un femur cu lț. proximală de 18.5mm. **Bursucul** are un fragment de mandibulă iar **vulpilor** îi aparțin o pereche de mandibule. Această pereche a fost prelevată din cisterna de unde provin și oasele de la masculul de vită. De la **castor** provin două tibii stângi, una neepifizată proximal și alta recent epifizată provenite de la două exemplare, unul tânăr și celălalt adult, 14. De la un urs provine o falangă III, ajunsă cel mai probabil acolo odată cu blana animalului respectiv, mai ales că piesa provine dintr-o locuință. De **găină** provine un humerus nedimensionabil.

Concluzii

Cele două eșantioane conțin oase provenind, aproape în totalitate de la mamifere, cu excepția restului de găină recoltat din nivelul post Burebista. Cu certitudine creșterea și consumul păsărilor domestice, în special a galinaceelor se va fi făcut, însă pe scară redusă. Având în vedere compoziția spectrelor faunistice din nivele cât și ponderea diverselor specii se poate aprecia că porcinele asigurau baza alimentației locuitorilor pe toată durata așezării. În ansamblu, nu sesizăm deosebiri semnificative între cele două faze de locuire a „Tipiei”, sub raportul exploatarei animaliere, deși ponderea numerică a eșantioanelor este inegală. Cu siguranță „uniformitatea” condițiilor ambientale neschimbate pe durata câtorva secole (vizând exploatarea aceluiași resurse) vor fi contribuit, alături de alți factori, la asigurarea unei continuități și sub raport economic. În privința raporturilor interspecifice cât și a modului de gospodărire a principalelor mamifere domestice, între cele două nivele de locuire există similitudini ce merg până la identitate.

Așa cum precizam anterior, suinele domestice totalizează mai mult de o treime (cca 40% în nivelul post Burebista) din resturi și din indivizii prezumați. Având o prolificitate mai mare, un ciclu reproductiv mai scurt, reclamând eforturi mai mici pentru întreținere, pe intervale scurte de timp puteau satisface nevoile alimentare comunitare, ambientul oferind din plin condiții bune de creștere liberă și înmulțire; ne întrebăm dacă nu cumva, un oarecare excedent va fi fost utilizat în schimburi intercomunitare. Tăierea lor se făcea masiv după 16-18 luni până pe la vreo 2-2.5 ani, perioadă optimă de atingere a greutatei corporale, fiind vorba de o rasă primitivă, tardivă, cu creștere înceată³⁷⁵. Cu certitudine porcul crescut în așezare (indiferent de nivelul de locuire) era unul cu greabăn înalt, de robustețe mică-medie, mixat cu mistrețul, I1.

Pe locul secund se plasează bovinele cu o contribuție de 30-32% pe resturi și cca 25% pe indivizi în ambele eșantioane. Până la atingerea stadiului adult se tăia cel mai mare procent de vite, cca 60-66%, o altă parte a stocului fiind sacrificat după ce randamentul economic începea să scadă. Astfel, taurinele asigurau în mare măsură cantitatea de carne necesară comunității, în plan secundar fiind utilizate drept furnizoare de

³⁷⁵ Haimovici, 1989, p. 310

lapte, forță de tracțiune, chiar dacă nu s-au identificat animale castrate. În schimb, observațiile arheologice au evidențiat unele amenajări în sud estul dealului pentru circulația căruțelor³⁷⁶, bovinele putând fi utilizate la tracțiunea lor. Aceeași „rasă” de bovine de talie mică, conformație puțin robustă, cu performanțe economice modeste va fi fost comună lumii dacice³⁷⁷, inclusiv în arealul sud-est transilvănean, 9.

Rumegătoarele mici (12) au o pondere apropiată de a vitelor în primul nivel (23-25%), scăzând semnificativ la 17-18% în nivelul post Burebista. Ele erau exploatare în mare măsură pentru carne și produse lactate, lână, pieile fiind implicit obținute după tăierea indivizilor respectivi. Atât tipul cornut cât și cel acornut (%mic) de oi erau gospodărite în zonă. Erau de talie mică ce abia depășea 60cm și conformație gracilă.

Cabalinele se numără printre speciile folosite la tracțiune și în alimentație (după încheierea perioadei de exploatare utilitară) sau mai devreme (probabil indivizi cu unele afecțiuni sau inapți de muncă). Frecvența lor este mică, nedepășind 4.5% indiferent de nivel. Cu siguranță terenul accidentat cu altitudini de peste 500m din regiunea respectivă putea fi străbătut doar de astfel de exemplare, mici de statură și relativ robuste. Importanța câinelui sub raport alimentar este nesemnificativă, primând rolul său utilitar.

Aceleași similitudini între cele două nivele ocupaționale se constată și în privința ponderii speciilor vâdate. Astfel, raportul specii domestice/sălbatică este de 94.2/5.8% pe resturi în primul nivel și de 93/7% în al doilea, 2. Ca număr de indivizi, valorile sunt apropiate, respectiv 90.8/9.2% în nivelul anterior și 89.1/10.9% în ultimul. Se pare că vânatoarea se practica ocazional, conținând mai puțin sub raport alimentar, deși mediul bine împădurit era favorabil acestei îndeletniciri. Printre speciile vâdate, cerbul era o oarecare frecvență ce nu depășește 4-5%, urmat de mistreț cu 2-4%. Căpriorul, castorul, iepurele, bursucul, vulpea, ursul sunt prezențe izolate. Evident lista speciilor sălbatice nu epuizează fauna bogată din zonă (chiar și în prezent). Prezența chiar și sporadică a resturilor de urs, cerb, mistreț reflectă mediul bine împădurit de la finele mileniului I îHr. Existența de-a lungul cursurilor de apă din apropierea „Tipiei” a unei vegetații arborescente de luncă, formată din arbori de esență moale, oferea castorului, mistrețului, bune condiții de existență. Puținele resturi de căprior și iepure, specii legate de un biotop deschis, mai puțin extins completează lista faunei locale, comună acelor vremi. Existența unui singur rest de urs, specie numeroasă și azi în sud-estul Transilvaniei, uimește. Ne-am fi așteptat la material mai numeros. Practic, toate speciile sălbatice amintite, cu excepția vulpii și a bursucului, erau consumate, inclusiv castorul. În linii mari fauna și vegetația acestei zone nu s-a schimbat prea mult în ultimii 2000 ani, excepție făcând castorul, element dispărut din fauna actuală a României.

Tabelul 6 – Estimarea cantității de carne

Specia	Ante Burebista		Post Burebista	
	Kg. carne	%	Kg. carne	%
Vită	4896	49.6	11568	45.4
Porc	1875	19	5920	23.3
Oaie	660	6.7	1400	5.5
Cal	1200	12.2	3600	14.1
Domestice	8631	87.5	22488	88.4

³⁷⁶ Costea, 2002, p. 48

³⁷⁷ Haimovici, 1987, p. 144-153

Sălbatic	1231	12.5	2965	11.6
Total	9862	100	25453	100

În cele ce urmează oferim o statistică legată de cantitatea de carne furnizată per specie cât și a ponderii animalelor în alimentația carnată (Tabelul 6, 4). Deși statisticile pe oase arată prevalența netă a porcului, sub raportul cantității de carne, vitele predomină. Mai exact, carnea de vită furniza spre 45-50% din necesarul proteic al locuitorilor. Este normal, având în vedere talia mare a unei vite față de cea a unui porc sau a unei oi. Porcul este cotat cu 19-23% iar rumegătoarele mici cu 5-6%. Chiar și ponderea câinii de cal este mai mare decât a ovicaprinelor. Vânătoarea are o contribuție modestă, 11-12%, cerbul fiind furnizorul majoritar de proteine animale. Dacă considerăm că toată carnea pe care au furnizat-o cele 478 animale (de la care provin oasele analizate) însumează 25453kg, ne dăm seama că ea este insuficientă să acopere măcar parțial nevoile calorice pentru cei aproximativ 200 de ani de viațuire *Latène*. Dacă alocăm doar 0.5 kg carne pe zi de persoană (este puțin pentru nevoile unei comunități și cu rol de apărare), cantitatea ar ajunge doar un an și 4 luni pentru minimum 100 persoane. Cu cât creștem numărul acestora, cu atât perioada avută în vedere se diminuează; la 200 persoane se acoperă necesarul pe 7 luni etc. Am făcut estimarea cu totul ipotetic pentru a arăta cât de puțin cantitativ valorează eșantionul nostru pentru intervalul cronologic respectiv; evident nu-i putem nega importanța sub raport calitativ, vizând datele despre speciile exploatare, talia, conformația corporală, modul de gospodărire, tehnici de tranșare.

Tabelul 7 – Ponderea unor specii în situri *Latène* din Transilvania (% pe MNI)

Situl	Vită	Porc	Oaie capră	Cal	Cerb	Mistreț	Alte sp.	Dom.	Sălb.	Total lot
Șimleul Silvaniei "Cetate"	16.7	32.5	14.4	3.4	8.1	14.8	10	68.4	31.6	4710
Șimleul Silvaniei "Observator"	26.8	19,5	24.4	7,3	9.8	4.9	7.3	82.9	17.1	481
Moigrad	48.5	17.1	20	8.5	5.7	0	0	94.2	5.7	338
Sighișoara-"Wietenberg"	25.8	35.6	20.9	2	5.5	3.4	6.6	86	14	1450
Merești	20.3	40.6	16.9	1.6	6.7	8.4	5.5	79.6	20.3	659
Racoș "Tipia Ormenișului"	25.3	38.6	19.5	4.3	5.1	2.5	4.8	89.5	10.5	2524

În literatura arheozoologică fauna siturilor *Latène* din România este relativ bine cunoscută³⁷⁸, peste 50 de articole existând la ora actuală³⁷⁹. Desigur, într-o mare măsură, particularități locale/regionale își vor fi pus amprenta asupra "strategiilor" de exploatare a speciilor de animale, cât și asupra compoziției spectrelor faunistice înregistrate în fiecare așezare în parte. Credem că ar fi o chestiune superflua reluarea unor informații arheozoologice deja cunoscute, pentru a încerca să definim locul pe care-l ocupă economiile celor două nivele în tabloul general. De aceea, ne limităm la a preciza câteva date legate de fauna unor situri *Latène* din Transilvania, în lumina informațiilor acumulate

³⁷⁸ Ca articole de sinteză bine cunoscute amintim: Haimovici, 1987, p. 144-153; Udrescu, 1980, p. 233-237, idem 1985, p. 61-66

³⁷⁹ Bălășescu, Udrescu, Radu, Popovici, 2003, p. 223

până în prezent (Tabelul 7, 5, 6). Menționăm că, în cazul faunei de la Racoș am utilizat spre comparație valoarea cumulată a celor două nivele, deosebiri semnificative neexistând între ele. Se detașează așadar, un prim set de așezări ce le include pe cele de la Șimleul Silvaniei-“Cetate”, Sighișoara-“Wietenberg”, Merești, Racoș ce au dezvoltat economii animaliere axate, mai ales pe exploatarea porcinelor, preferate pentru aprovizionarea cu carne. În lumina datelor obținute, acestea reprezintă între 32-40.6%. Taurinele au ponderi mai mici, de 16-26%, fiind urmate de ovicaprine cu 14-21%. Calul era și el utilizat în alimentație, înregistrând procente variabile, între 1-7%. Contribuția vânătorii în plan alimentar este importantă, în unele cazuri atingând 20-30% (Șimleul Silvaniei-„Cetate” și Merești). În alte cazuri (Racoș, Sighișoara) nu depășește 15%. Nu credem că această oscilație a ratei vânătorii, chiar între situri plasate într-un ambient aproape identic (Merești, Racoș) să semnifice ceva aparte. Este desigur expresia unui comportament uman surprins într-o anume secvență cronologică, ca să nu mai vorbim de faptul că eșantioanele faunistice luate în discuție sunt inegale sub raport cantitativ.

O a doua categorie ar reprezenta-o așezările de la Șimleu-“Observator” și Porolissum-“Măgura” Moigradului³⁸⁰, cu o pondere majoritară a vitelor 26-48,5 %, pe locul secund plasându-se ovicaprinele cu 20-24% și apoi porcinele cu 17-19%. Nici vânatul nu înregistrează mai mult de 10%. Probabil, acolo unde creșterea bovinele era majoritară și și putea acoperi toate nevoile utilitare, exploatarea porcului și vânătoarea vor fi contat mai puțin în plan alimentar.

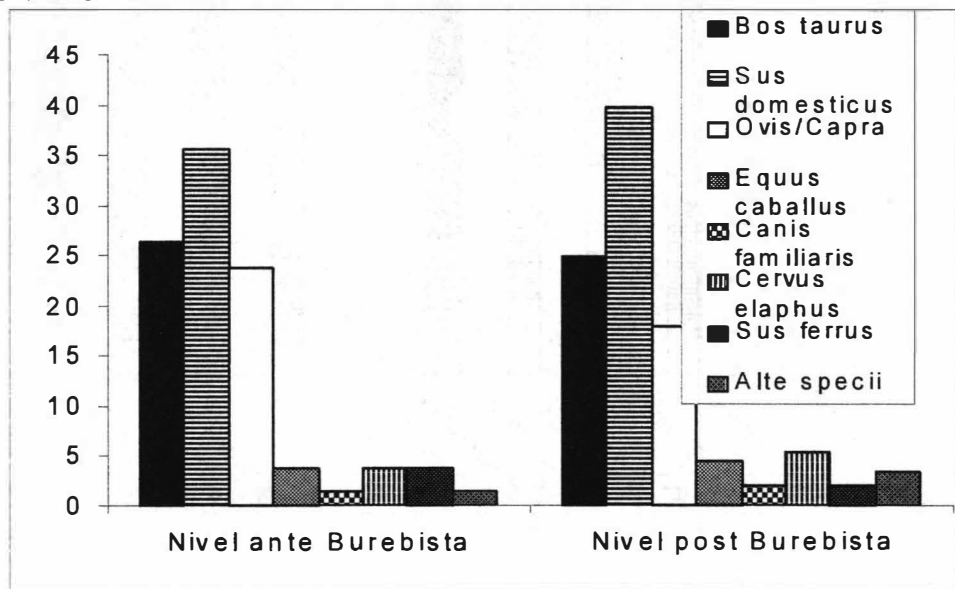

Fig. 1 Frecvențele speciilor pe nivele (pe NMI)/ The species frequencies on levels (on MNI)

³⁸⁰ El Susi, 1999, p. 388

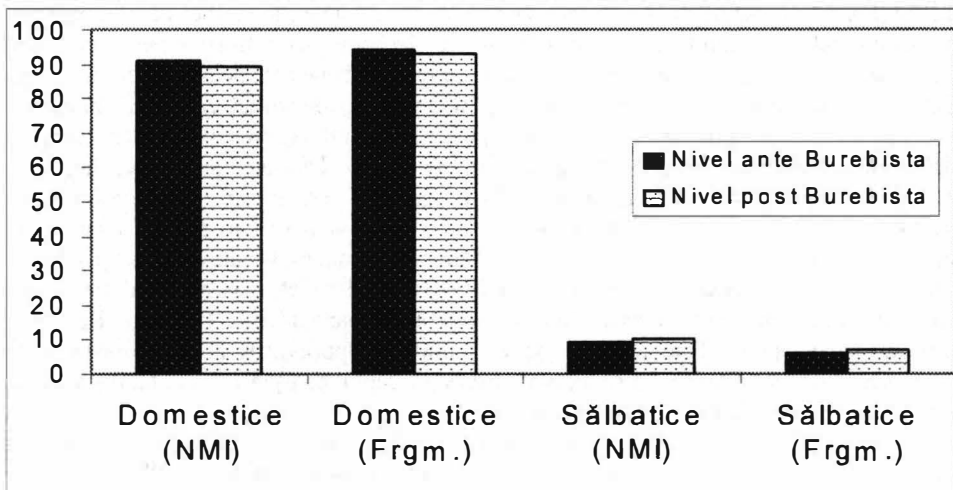

Fig. 2 Raportul sp. dom. /sălbatic pe nivele/ Domestic/wild ratio on levels

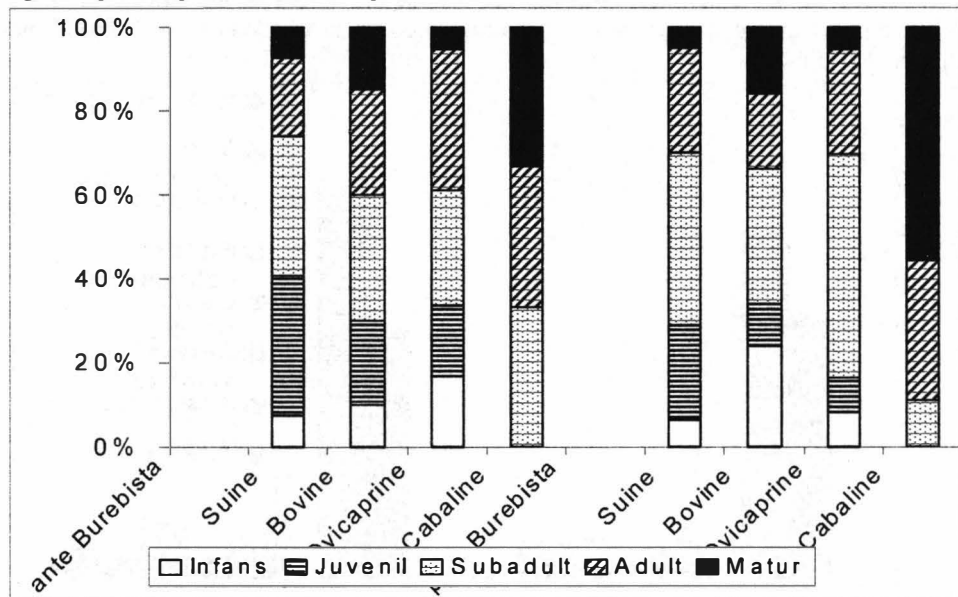

Fig. 3 Vârstele de sacrificare/ Kill-off patterns

În final oferim câteva date despre modul de tranșare a unor mamifere prin prisma informațiilor oferite de oasele cu urme de tăiere, 13. Există cca. 22 oase cu astfel de urme, provenind de la speciile domestice, exceptând calul. Nu sunt multe în contextul general al eșantionului dar par interesante. Urme de tăiere este un termen generic incluzând urmele generate de operațiunile de omorâre a animalelor, jupuire, tranșare a carcasei, capului, membrilor, scoaterea mușchilor, spargerea oaselor pentru obținerea creierului, măduvei. Evident toate aceste operațiuni s-au efectuat cu un instrumentar bine documentat sub raport

arheologic, incluzând cuțite, barde³⁸¹. Din păcate urme de tăiere pe care le-am putea lega de modul de sacrificarea al animalelor n-am depistat. Posibil ca sacrificarea să se fi făcut prin intervenție la părțile moi. Urme legate de jupuirea pieilor le avem pe maxila de câine, despre care am pomenit cât și pe un astragal de vită. Astfel pe fața dorsală a trohleei de vită există incizii paralele fine, ca rezultat al procesului de scoatere a pielii de pe membrul posterior. Urme de încercare de tranșare (spargere a carcasei) la bovine le întâlnim pe fața dorsală a unei vertebre cervicale. Sunt tăieturi verticale mai profunde. Cu mare probabilitate nu s-a reușit înjumătățirea carcasei în acest mod, intervenindu-se pe coaste. Pe coaste nu avem urme, deși toate sunt fragmentate, sub capul de articulare. De la individul de bovine cu astragalul tăiat fin provine și o tibie spartă la nivel de diafiză, cu urme de tăiere adânci pe ambele fețe, deasupra articulației cât și pe diafiză. De data aceasta credem că este vorba de o încercare de a tăia ligamentele fasciculelor musculare pentru a scoate carnea. Faptul că aproape în toate cazurile tibiele sunt sparte înspre extremitatea distală denotă că se înlătura extremitatea distală a membrilor (fără importanță alimentară), după ce animalul fusese tranșat în jumătăți, scoase membrele de pe carcasă. Numărul mare de metapodii, astragale, falange întregi o confirmă. Am întâlnit urme adânci legate de operațiunile de scoatere a membrilor posterioare din șold, prin secționarea ilionului. Se făceau probabil cu o bardă. E vorba de două coxale fragmentate de vită și unul de suin (mistreț ?). În alt caz, pe un coxal de vită se observă o tăiere adâncă, transversală pe buza acetabularului, în încercarea de a scoate femurul din articulația coxo-femurală. Pentru tranșarea membrilor anterioare avem urme pe trei omoplați de porc și unul de vită. În toate cazurile urmele de tăiere apar deasupra colului, pe una din fețe. Există și urme lăsate de manevre de spargere a membrilor în părți mai mici. Pentru membrul anterior există încercări de dezarticulare la nivel de ulnă, fie pe marginea incizurii trohleare (o ulnă de vită), fie sub olecranon (o ulnă de oaie). În alte cazuri tranșarea membrului anterior s-a făcut pe radius, imediat sub epifiza proximală (radius de porc). Urma în acest caz este nu prea superficială. Amintim că toate radiusurile de porc sunt sparte la nivel de diafiză, înspre partea distală. Există astragale, metapodii, falange întregi ce sugerează că de la membrele porcinelor se îndepărtau extremitățile distale, fără carne. Un radius întreg de porc (cel cu lg. 126 mm) are pe diafiză 3 urme de tăiere mai fine. Să fie vorba de o operațiune de scoaterea a cărnii, posibil. Legat de craniu, într-un singur caz există un axis de oaie cu urmă de tăiere la nivelul procesului transvers, datorată intenției de îndepărtare a capului animalului de corp. În general craniul ovicaprinelor este spart transversal la nivel fronto-parietal, pentru extragerea creierului. În cazul porcinelor spargerea cutiei craniene s-a făcut longitudinal, în multe cazuri oasele nesudate desfăcându-se. Să mai amintim că pe un corn de vită se observă două urme adânci oblice executate spre bază, pentru a îndepărta partea cornoasă a proceselor, ce vor fi avut o anume utilizare. Tot de la o vită provine o mandibulă cu apofiza coronoidă îndepărtată, cu urme sub fața secționată, în încercarea de a detașa mandibula de craniu și a extrage limba. Ce putem spune în încheiere: datele sunt totuși disparate și nu se referă la toate speciile și toate oasele scheletului. Putem presupune că tehnicile de tranșare difereau ușor în funcție de mărimea speciilor, ori a indivizilor respectivi. După omorârea animalului se vor fi tăiat capul, extremitățile distale ale membrilor, se spărgea carcasa în jumătăți, se detașau membrele, se scoteau mușchii etc. Chiar dacă ustensilele erau mult mai primitive, operațiunile de tranșare și scoatere a masei carnată nu păreau să difere prea mult de vremurile moderne. Posibil să fi existat unii membri ai comunității specializați în aceste operațiuni, cu toate că o serie de urme de pe oase (rateuri de tăiere) n-o confirmă, sau cel puțin așa pare.

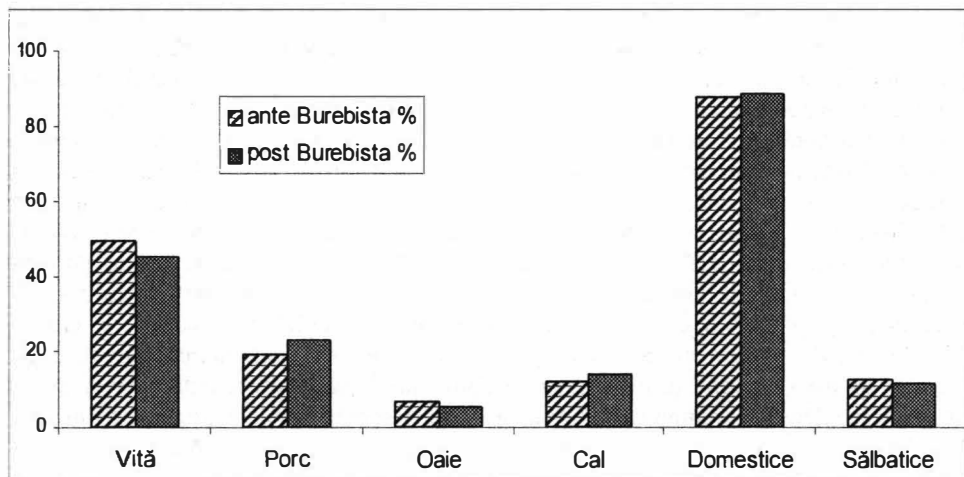

Fig. 4 Estimarea cantității de carne/ Meat mass evaluation

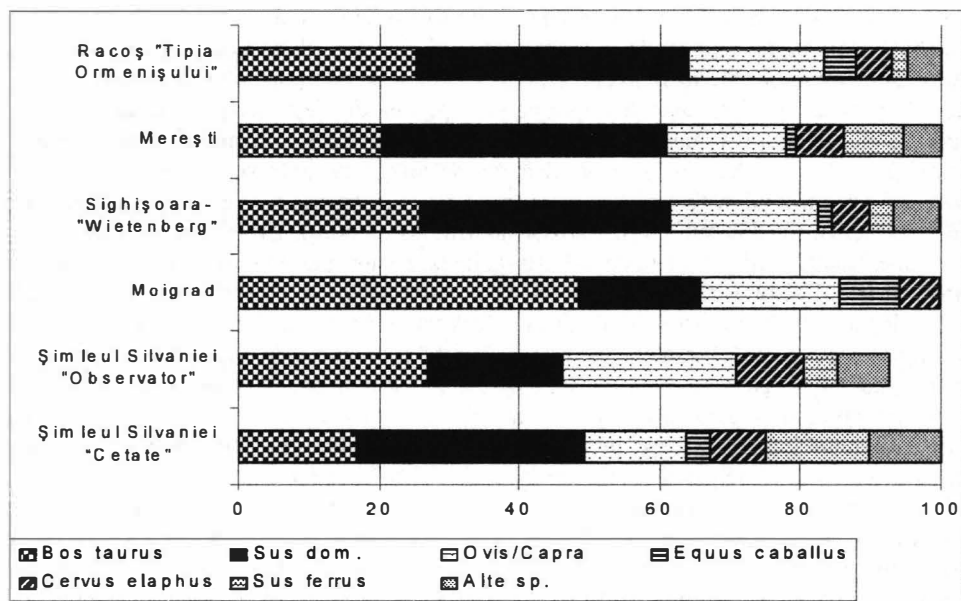

Fig. 5 Frecvența speciilor în situri Latène din Transilvania/ The species frequencies in Latène sites from Transylvania

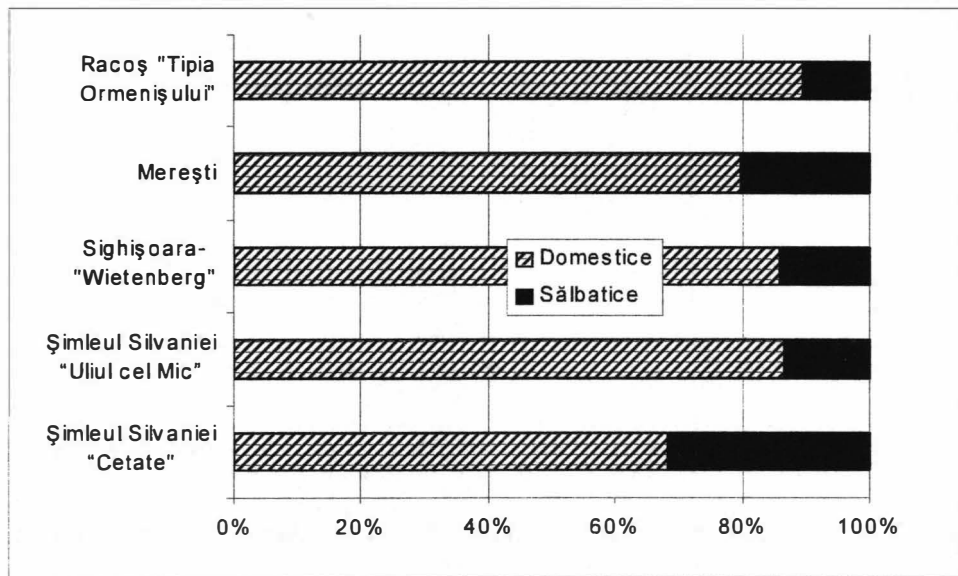

Fig. 6 Raportul speciilor domestice/sălbaticе în situri *Latène* din Transilvania / Domestic/wild ratio in *Latène* Sites from Transylvania

Paleopatologie. Am întâlnit puține cazuri de patologie osoasă la speciile identificate, frecvența lor este mică, nemanifestându-se vreo acțiune umană de tratare a lor. Amintim un metacarp de cal (cel întreg), ce prezintă deasupra extremității distale o „tuberozitate”, datorată unui proces inflamator generat de o lovitură³⁸², aplicată cel mai probabil de om. Să amintim și o mandibulă de oaie matură, cu premolarul definitiv I picat în timpul vieții, alveola fiind obturată parțial. Cazuri de uzură inegală pe molarii bovinelor, ovicaprinelor există la animalele mature.

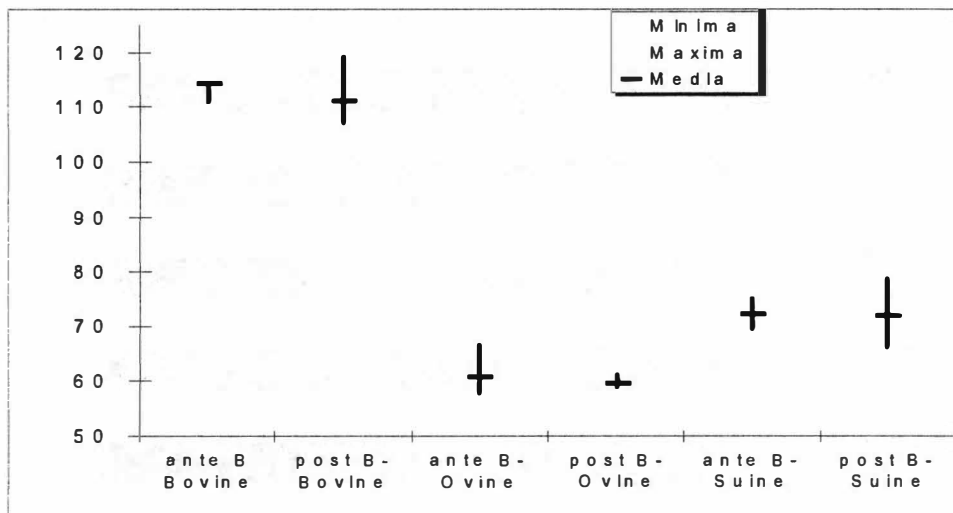

Fig. 7 Talia bovinelor, porcinelor și ovicaprinelor/ The stature of cattle, pigs and caprines

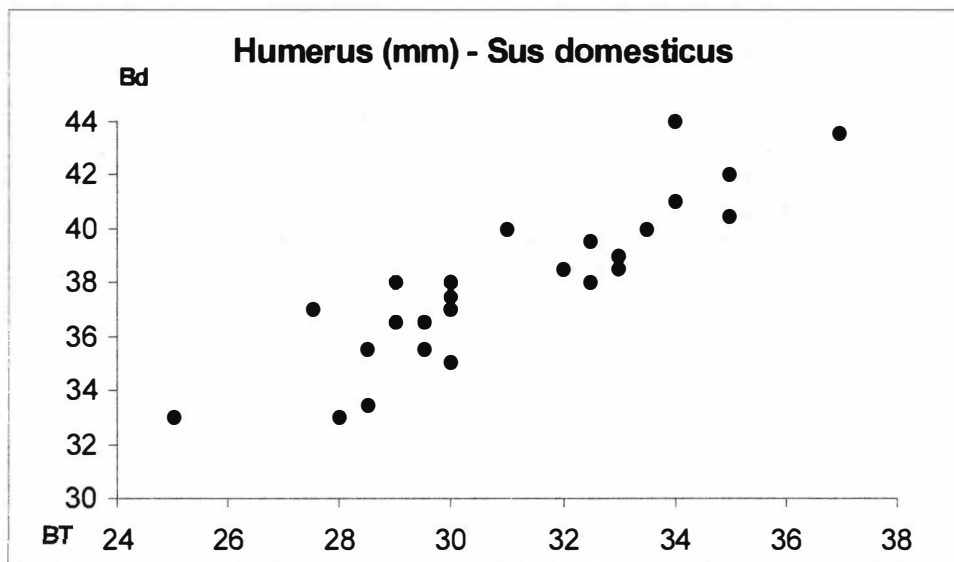

Fig. 8 Distribuția datelor metrice ale humerusului/Scatter diagram of humerus

Datele metrice (în mm) ale speciilor, cf. A. Von den Driesch, 1976

Bos taurus

Mandibula			
P2-M3	P2-P4	M1-M3	M3
77			38
94	31	63	31
97.5	35.5	62	28.5
99	36.5	62.5	30

Maxilla	
M1-M3	M3
57	29
62	26
63.5	30
76	36

38
37.5
37
37.5

36
32
35
70 35
31
29
60 27.5
36
30
29.5
70 33
32
76 36
36

34
34
35
33.5
33
32.5
31.5
31.5
31.5
32
28
28
89* 43.5

Scapula

SLC	GLP	LG
19	31.5	25.5
22	34	28
22	32.5	18.5
23	33.5	28.5
23	35	29
24.5	36	30.5
24.5		
25		
25	35	29.5
26.5		
28		
31		
31		
		45.5*

Tibia

Bd	Dd
27	21
27.5	24.5
28	24.5
28	23
28.5	24

Humerus

BT	Bd	Dd
25	33	
27.5	37	38
28	33	35
28.5	33.5	35
28.5	35.5	
29	38	37.5
29	36.5	35
29.5	35.5	34.5
30	38	39
30	35	35
30	37.5	38.5
30	37.5	37
30	37.5	38.5
30	37	37.5
31	40	40.5
31		
32	38.5	
32	38.5	
32.5	39.5	
32.5	38	39
33	38.5	40
33	39	40

29.5	24
29.5	26
30	26.5
30	25
32.5	28
36*	33
	25
	25.5
	27
	23

33.5	40	38.5
34	44	44
34	41	44.5
35	42	41.5
35	40.5	41
37	43.5	41
		40
		36.5
		42
		37

Radius

GL	Bp	Dp	Bd	Dd
126	25.5	17	28.5	21
	23.5	15		
	28.5	18.5		
	26	16		
	28	18.5		
	31.5	22		
	30	18.5		
	27	18		
	28.5	18.5		
	30.5	20.5		
	30.5	21		
	27	17		
	26.5	17.5		

Pelvis

LA
28.5
30
30
31
32

Calcaneus

GL
85
Mc III
GL
69
70

Mt III	Mc IV
GL	GL
74.5	73.5

Talus			Talus		
GLl	GLm	Bd	GLl	GLm	Bd
37	35		40.5	36	
38.5	36.5	22	41	37.5	23
38.5	35.5	28.5	42.5	37.5	23.5
38.5	35.5	22	43.5	40.5	23
39	35.5	22	44	39.5	24
39.5	36	22.5	45.5	41	28.5
39.5	36.5	22	47*	41.5	27.5
40	37.5	23			

Bos taurus

Coarne		
Gl	Gd	Sd
190(195)	60	48
235	66	

Mandibula		
P2-M3	M1-M3	M3
		31
		33.5

Maxilla
M3
27.5
29
35
35

Axis
BFcr
96

	34
	35
	36.5
135	37
	37
	37
	37
	37.5

Scapula		
SLC	GLP	LG
53		
56.5		54
	61.5	53
		56

Humerus		
BT	Bd	Dd
66	68	69
68.5	75	
69	71	70.5
72	76.5	79
81	85	88.5
84		
89	93	93
		65

Radius					Tibia	
BFp	Bp	Dp	Bd	Dd	Bd	Dd
62.5	67	35			54.5	39
65.5	70	36.5	63	39.5	55.5	
66		38	67	41	56	38
67.5	72	34	80		56.5	42
68	72.5	36	63	39.5	58	48
71		39			58	48
74	80				60	42
74.5	81.5	43				
		42				
		41				
		41				
		40				

Metacarpus					
Gl	Bp	Dp	Sd	Bd	Dd
174		36.5	34.5	67.5	33
178	47.5		27.5	47.5	26.5
181	51.5	30	28.5	53.5	31
183	53	35	29.5	53.5	28
186	53	32.5	29.5	54.5	30
188.5	55	33	32	56.5	28.5

190	53		29	55.5	
	61	37			33
					66
					50.5
					45
					33
					31
					25

Metatarsus					
GL	Bp	Dp	Sd	Bd	Dd
198	41	41	26	47.5	25.5
201	41.5	42	26.5	50	29
206			25	51	27
210	46		23	53	31
	47.5	47		59	
				48.5	27.5
	47				
	42	43			
				53.5	30.5
				47.5	26.5
				60.5	32

Calcaneus	
Gl	GB
117	47
118	47.5
120	47
121	48
136	54

Talus		
GLl	GLm	Bd
58		
58	52.5	37
58	52	38
59	53	37
59	55	37.5
59	53.5	37
63.5	58.5	43.5
63.5	58	40
63.5	57	41.5

Pelvis
LA
71

Ovis/Capra

Coarce				Axis		
Gl	Gd	Sd		LCDe	BFcr	SBV
85	23.5	18	O, Female	57.5	38	23/O, Male
106					48.5	C, Male

Maxilla		Mandibula		
M1-M3	M3	M1-M3	P2-P4	M3

43	17.5	Oc		46		22/O
	17.5	Oc		50		24/O
	18.5	Oc				22/Oc
	19	Oc			27.5	C
					26	Oc
					26	C
					25	Oc

Humerus			
BT	Bd	Dd	
26	26.5	23	O
26.5	28.5	24	O
27			Oc
27	28.5	26.5	O
27.5	28.5		Oc
28.5			Oc
29	31.5	37.5	O
29.5	31		Oc
31	32	28.5	C
31		27	C
35			C
	36		C

Radius						
GL	BFp	Bp	Dp	Sd	Bd	Dd
144	27.5	30	15.5	16.5	28.5	20.5/O
147		28.5	14.5	15.5	27.5	19/O
148	27.5	29.5	14.5	15	27.5	16/O
166	30	32	17	17	30	20/O
				23.5		C
				20.5		C
	26.5	29	14			O
					27	18/O
	32.5	33	18			C
					28	18.5/O
					29.5	19.5/O
	30	32	18.5			O
	28	29	14.5			C
	30	30.5	12.5			C
	31.5	34	17.5			O

Metacarpus						
GI	Bp	Dp	Sd	Bd	Dd	
126	22.5	15.5	13		14.5	O

21.5	15.5					O
						O
				23.5	15.5	O
				25.5	16.5	C
				25.5	17	C
				22	13.5	O
24.5	17					C
22	16					O

Metatarsus

GL	Bp	Dp	Sd	Bd	Dd	
135			12.5	23.5	16	O
	22	21.5				O
128.5			12		15.5	O
	19.5	19.5				O
	18.5	17.5				Oc

Tibia

Bd	Dd	
22	18	Oc
24.5	19.5	Oc
25.5	20	Oc
26	19.5	Oc
26	19	Oc
26.5	19.5	Oc
26.5	20	Oc
27	20	Oc
27	20	Oc
27	20	Oc
27.5	22.5	Oc
28.5	20	Oc

Talus

GLl	GLm	Bd	
27.5	26	19	O
29	27.5	19.5	O

Calcaneus

Gl	GB	
51	21.5	O

Pelvis

Gl	LA
25.5	O, Female
26.5	O, Male
27	O, Male

Equus cab.

Maxilla				Humerus		
M1-M3	M3	M2	M1	BT	Bd	Dd
93.5	37.5	28.5	27.5	71	73.5	82
	36					

Radius			Tibia		Calcaneus	
Bd	Dd		Bd	Dd	Gl	Gb
72	77.5	41.5	69		110	50
60	65.5	42	72	44.5	113	54

Metacarpus						
GL	LI	Bp	Dp	Sd	Bd	Dd
216.5	208	48		34	45	34
					46.5	36.5

PH I						
GL	BFp	Bp	Dp	Sd	BFd	Bd
82.5	49	53	36	35	42.5	45.5
87.5	51	55	33.5	33.5	44	47
91.5	52.5	55.5	36.5	37.5	47.5	49.5
	49.5	55.5	34			

PH II					
GL	BFp	Bp	Dp	Sd	Bd
45.5	50.5	55	33.5	47.5	51.5

PH III			Talus			
Ld	GB	BF	BFd	GH	GB	LmT
54	79	42.5	52	58	59.5	
			48	59	57.5	59

Canis fam.		
Atlas	Axis	
BFcr	BFcd	BFcr
32	43.5	28.5

Calcaneus	
Gl	GB
45	17

Mandibula		Radius				
P1-M3	M1	GL	Bp	Dp	Sd	Bd
73.5	22	167.5	18	11.5	13	23
77	22	Tibia	Bd	Dd		
	23		22.5	16.5		

Cerv s elaph.

Scapula		Radius			Tibia	
GLP	LG	BFp	Bp	Dp	Bd	Dd
59	48.5	62.5	66	33	55	42
63	48				58	45
	48.5					

Talus		
GLI	GLm	Bd
55	50	33

Vulpes v.	
Mandibula	
P1-M3	M1

56	51	35
57	52	35
57	51.5	35
59	54	37.5

58	14
----	----

Lista figurilor/ List of figures.

- Fig. 1 Frecvențele speciilor pe nivele (pe NMI)/ The species frequencies on levels (on MNI)
- Fig. 2 Raportul sp. dom. /sălbatică pe nivele/ Domestic/wild ratio on levels
- Fig. 3 Vârstele de sacrificare/ Kill-off patterns
- Fig. 4 Estimarea cantității de carne/ Meat mass evaluation
- Fig. 5 Frecvența speciilor în situri *Latène* din Transilvania/ The species frequencies in *Latène* sites from Transylvania
- Fig. 6 Raportul speciilor domestice/sălbatică în situri *Latène* din Transilvania / Domestic/wild ratio in *Latène* Sites from Transylvania
- Fig. 7 Talia bovinelor, porcinelor și ovicaprinelor/ The stature of cattle, pigs and caprovines
- Fig. 8 Distribuția datelor metrice ale humerusului/Scatter diagram of humerus
- Fig. 9 Oase de vită/ Cattle bones
- Fig. 10 Oase de cal/ Horse bones
- Fig. 11 Oase de porc/ Pig bones
- Fig. 12 Oase de ovicaprine/ Caprovine bones
- Fig. 13 Oase cu urme de tăiere/ Bones with cut-marks
- Fig. 14 Oase de cerb, urs, câine, castor, iepure/ Deer, brown bear, dog, beaver, hare bones
- Fig. 15 Axilă de câine cu urme de tăiere/ Dog maxilla with cut-marks.

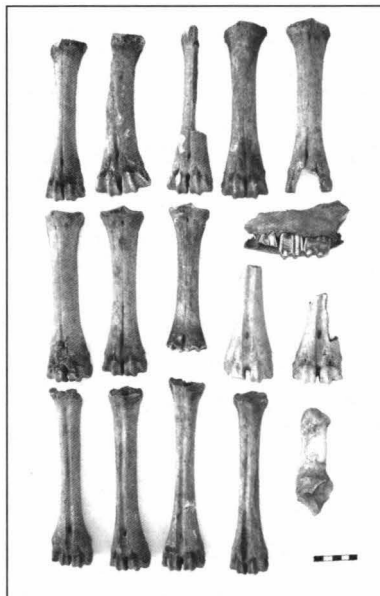

Fig. 9 Oase de vită/ Cattle bones

Fig. 10 Oase de cal/ Horse bones

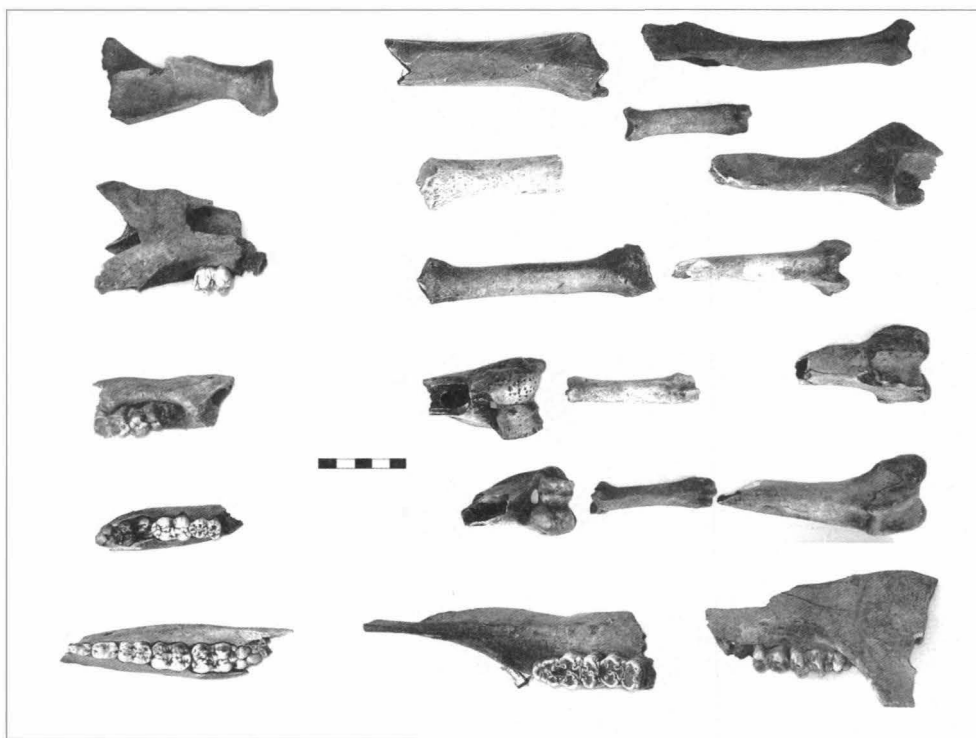

Fig. 11 Oase de porc/ Pig bones

Fig. 12 Oase de ovicaprine/ Caprovine bones

Fig. 13 Oase cu urme de tăiere/ Bones with cut-marks

Fig. 14 Oase de cerb, urs, câine, castor, iepure/ Deer, brown bear, dog, beaver, hare bones

Fig. 15 Axilă de câine cu urme de tăiere/ Dog maxilla with cut-marks.

Capitolul XV Cronologia așezării

După cum s-a precizat în descrierea cercetărilor și a materialelor, Tipia Ormenișului a fost locuită în toate epocile metalelor: bronz, *Hallstatt* și *Latène*, singurul ciob neolitic (cultura Boian) fiind insignifiant pentru argumentarea unei locuiri în epoca nouă a pietrei.

Sporadică este și locuirea tracilor vechi în bronzul mijlociu și final. Ea este dovedită de fragmentele ceramice aparținând *culturii Wietenberg*, tipologia vaselor fiind concludentă pentru acoperirea celor trei faze caracteristice culturii. Există suficiente indicii asupra prelungirii etnice și culturale a locuirii până la începutul primei epoci a fierului, în primul rând ceramică angobată negru și canelată.

După cum deja s-a spus în acest volum, este posibil ca pe acropolă să nu fi existat decât un post de observație al așezării contemporane de pe Piatra Detunată (Durduia) și, firesc, un număr redus de locuințe, cele din urmă nefiind excluse și pe terasele de la poalele dealului, unde de asemenea s-au descoperit câteva fragmente ceramice aparținând culturii amintite³⁸³.

Intens locuită este acropola Tipiei Ormenișului în *prima epocă a fierului*, răstimp în care se procedează la o amenajare corespunzătoare a teraselor, și, mai puțin, a platoului. În afara celor 75-80 de locuințe, pe deal au existat cu siguranță și elemente de fortificare, dispărute în totalitate în *Latène*. Locuirea mai intensă este dovedită pentru fazele A-B ale epocii. Ea este contemporană cu cele două fortificații din defileu: Piatra Detunată (Durduia) și Dealul Cornu (Meseș), ambele aflate în curs de cercetare.

Așezarea de pe Tipia Ormenișului cunoaște o înflorire deosebită în *Latène*. Importanța ei constă în faptul că este una dintre puținele în care locuirea dacilor este dovedită arheologic pentru toată durata epocii, și nu ca una apărută în urma așa-numitei „explozii demografice” din faza „clasică” a civilizației dacice. Mai mult, în săpătură și prin materialele rezultate din ea s-au putut descifra și data larg trei faze de evoluție.

Toate fazele sunt ilustrate în primul rând de ceramică. În secțiunile practicate s-a recoltat o cantitate apreciabilă de olărie fragmentară pentru care în mod obișnuit se folosește expresia de „ceramică de tradiție hallstattiană”.

Este vorba de vase de dimensiuni mari, de provizii sau pentru transportat și păstrat lichide. Primele sunt prezente prin fragmente de chiupuri gălbui-roșietice sau negre, toate cu angobă și prevăzute cu butoni-apucători mari de formă prismatică, deseori însoțiți de butoni mici ascuțiți și arcuiți. Alături de acestea sunt de menționat imitațiile după vase grecești (amfore, *lèkane* etc.) sau vasele-clopot, toate databile larg în secolele V-IV î.Hr.

Din nefericire, locuințele contemporane acestui inventar sunt imposibil de identificat acum pe teren, foarte probabil fiind existența uneia sub locuința din Secțiunile^{Gemenc} b L_{1/1993} = L_{1/2005}

Bogată este ceramica databilă în secolele III-II î.Hr, din repertoriul căreia menționăm din nou vasele de provizii care păstrează factura și decorul de mai înainte, dar și vasele în formă de „pepene” și cămile de dimensiuni apreciabile. Majoritatea sunt confecționate din pastă semifină sau fină, sunt angobate și puternic lustruite, cu toarta în formă de șa și supraînălțată. Acum sunt semnalate și vasele lucrate la roată, căni și fructiere în special, și ele cu evidente trăsături hallstattiene (angobă, culoare, pastă fină sau semifină). Locuirea din aceste secole întreținea strânse legături cu civilizația greco-elenistică, fapt confirmat și de descoperirea în așezare a monedelor emise de Abdera sau Mesembria Pontică, dar mai ales de importurile de amfore și de alte tipuri de vase. Este

³⁸³ Fl. Costea, în *Angustia*, 2, 1997, p. 39-76.

evidentă și comunicarea cu lumea celtică din Transilvania chiar dacă despre prezența efectivă a acestora pe Tipia Ormenișului nu sunt suficiente argumente. Fibula de bronz descoperită aici³⁸⁴, dar și vasele de clară factură celtică (vasul cu două torți, castroanele, pseudositulele) sunt edificatoare în privința influenței venită din partea acestei civilizații. Stratigrafic, această perioadă este la rândul ei greu de sesizat în săpătură.

Bogat documentată este locuirea dintre primele decenii ale secolului II (foarte probabil de pe la anul 180) și prima jumătate a secolului I î.Hr. Acestei perioade îi aparțin cele aproximativ 100 de locuințe care au fost incendiate și apoi acoperite cu pavajul care s-a extins pe terase și pe platou. Deși mai păstrează slabe trăsături din perioada anterioară, inventarul lor este caracteristic epocii „clasice” a civilizației dacice, argumentul principal și decisiv fiind adus de dispariția aproape totală a ceramicii cu angobă și lustruită, înlocuită de vasele lucrate la roată din pastă fină, cenușie.

Legăturile cu civilizația greco-romană sunt în continuare evidente, de data aceasta ilustrată cu precădere de imitațiile ceramice după prototipuri romane. Este perioada în care în așezare își desfășoară activitatea meseriași din branșe foarte diversificate: olărit, metalurgie, orfeverie, dulgherit, prelucrarea pieilor și țesutul etc. De mare importanță este creșterea animalelor domestice, după cum rezultă din ponderea pe care acestea o dețin (90%). Cu certitudine între locuitori existau mulți militari, în special luptători călare și arcași, după cum rezultă din același inventar al locuințelor.

Este verosimil ca în această perioadă pe Tipia Ormenișului să fi existat și construcții, nesemnlate în săpătură dacă nu cumva ele sunt tocmai cele semnlate prin rămășițe de ziduri sub nivelarea ultimă de pe platou, acum imposibil de reconstituit.

Cea mai bine documentată este faza ultimă de locuire dacică. Ea începe odată cu amintita incendiare și copertare a locuințelor din faza anterioară, pe la jumătatea secolului I î.Hr sau puțin mai înainte, și durează până la cucerirea romană. Expresia transformărilor petrecute atunci se concretizează în monumentele ridicate pe parcurs până la anul 106. Ea nu trebuie însă înțeleasă și judecată numai prin aspectul arhitectural al construcțiilor, ci și prin încărcătura spirituală care i-a fost conferită dealului. Acropola își pierde acum importanța civilă și devine unul din centrele religioase pandacice. Locuitorii se mută pe terasele care înconjoară dealul și viețuiesc acolo până la cucerirea romană într-o strânsă relație cu noile realități de pe Tipie.

Credem că tocmai în această strămutare a populației își găsește explicația incendiarea locuințelor mai vechi: arderea lor nu a fost doar o măsură punitivă luată de Burebista împotriva opozanților unificării ci și una de „purificare” a locului și de transformare a lui într-un „Munte Sfânt”. Argumentul cel mai puternic în această privință, printre altele, este oferit de construirea unui sanctuar circular complex *în afara incintei* pe terase care nu mai sunt locuite tocmai pentru că dealul întreg și nu doar o parte a lui a fost înobilat cu calitatea de sacru. În ceea ce privește prima măsură luată de regele unificator, cea punitivă, trebuie spus că ea este firească și explicabilă. Existența în zonă a unui „regat” anterior este sigură³⁸⁵ și nimic nu împiedică opoziția lui la unificare; este o tendință care s-a perpetuat și care a condus la dezmembrarea Daciei imediat după moartea acestuia.

Așadar, în perioada dintre mijlocul secolului I î.Hr și cucerirea romană în defileul perșan al Oltului exista o „așezare” cu un caracter particular: acropola este destinată exclusiv sacerdoților și conducătorilor militari și civili, cu edificii specifice, în timp ce

³⁸⁴ Fl. Costea, în *Les Celtes et les Thraco-Daces du Basin des Carpates*, Cluj-Napoca (coordonatori C. Gaiu și A. Rustoiu).2000,p. 160 și urm.; idem, în *Cumidava*, 22-24, p. 3-6.

³⁸⁵ Vezi *supra*.

„localitatea” civilă se extinde și se dezvoltă pe terasele de la poalele dealului sau în alte puncte din apropiere (Mateiaș).

În concluzie, locuirea dacică de pe Tipia Ormenișului se desfășoară pe o perioadă de patru-cinci secole, pe parcursul căreia arheologic pot fi „delimitate” trei faze mari. O primă fază între secolele V-II cu o populație redusă numeric, care poate fi împărțită în două sub faze: secolul V-secolul III, și secolul III-primele decenii ale secolului II î.Hr. Faza a doua, în care se datează locuințele distruse prin foc pe la jumătatea secolului I î.Hr, și faza a III-a, ultima din locuirea dacică, extinsă între domnia lui Burebista și cucerirea romană.

După anul 106 d.Hr Tipia Ormenișului nu mai este locuită efectiv, nici măcar la începutul Evului Mediu timpuriu, ca în Cetatea lui Mihai (Mihalyvar) sau în cetatea dacică de pe Tipia Racoșului.

Capitolul XVI Concluzii

Locuirea Tipiei Ormenișului se înfățișează până la un anumit punct din îndelungata ei existență ca un sit obișnuit, cu analogii în țara noastră sau în alte zone ale Europei.

Răstimpul dintre prima prezență a omului sesizabilă arheologic, respectiv perioada de trecere de la neolitic la bronz (*cultura Coșofeni*) și instalarea masivă a dacilor pe parcursul secolelor V-I î.Hr, a cunoscut o intensitate diferită: sporadică la începuturi și din ce în ce mai consistentă în mileniul următor, până la începutul primei epoci a fierului. Puținele vestigii recoltate exclud existența unei locuiri permanente a purtătorilor culturii Coșofeni. Plauzibilă, dar tot modestă, este locuirea tracilor vechi, în perioada mijlocie și finală a epocii bronzului (*cultura Wietenberg*). Începând de acum, prezența omului pe Tipie poate fi nu doar conexasă, ci condiționată istoricește de ceea ce se petrece în imediata apropiere, în defileu. Locuirea Wietenberg pe Tipia Ormenișului nu mai este una pasageră, ci perenă și cu legături interumane și strategice cu așezările civile de pe dreapta Oltului, dar în special cu fortificația de piatră, pământ și palisadă de pe Durduia³⁸⁶, este adevărat că stratigrafic nu s-au surprins locuințe sau elemente de fortificare, dar cele din urmă sunt obligatorii atâta vreme cât poziția strategică a Tipiei Ormenișului este considerabil mai favorabilă decât cea a Pietrei Detunate. Aceasta are în schimb avantajul de a acționa practic instantaneu pentru a bloca sau deschide circulația în defileu, fluvială sau terestră. De aceea este sigur că pe Tipie nu locuiau civili, ci doar militarii ce compuneau un corp de gardă permanentă, membri ai comunității de pe Durduia, detașați acolo. Importanța acestui post de veghe nu trebuie judecată însă prin numărul redus al ostașilor și prin modestia construcțiilor în care își aveau sediul, ci prin amploarea activității pe care o desfășurau căpeteniile militare din fortificația de pe Durduia, la semnalizarea primilor.

Deciziile lor influențau în diverse chipuri o zonă mult mai extinsă, primordială și permanentă rămânând importanța strategică a Văii Oltului, coloana vertebrală a comunicației intra-extracarpatică.

Rolul strategic al Tipiei Ormenișului a câștigat în importanță în *prima epocă a fierului*, când dealul a suferit primele amenajări de o anumită amploare și a fost eminentemente ocupat de locuințe, pe terase și pe viitorul platou.

Întrucât epoca respectivă beneficiază de tratare separată în acest volum³⁸⁷, în prezentul capitol subliniem doar câteva aspecte care ni se par importante pentru conturarea contextului în care ia naștere și evoluează așezarea hallstattiană.

O primă precizare vizează contemporaneitatea ei cu cele două fortificații din defileu: Durduia și Dealul Cornu. Deosebirea esențială față de acestea constă în faptul că ea este una deschisă, civilă, pe teren sau în săpătură nesemnându-se construcții defensive. Dacă acestea ar fi existat sub forma unor valuri, oricât de modeste, într-un fel sau altul tot ar fi lăsat urme arheologice; mai mult, ca și pe Durduia sau pe Dealul Cornu (sau mai îndepărtat la Roadeș³⁸⁸, jud. Brașov) ele ar fi fost măcar parțial reutilizate de către daci. De aceea este de presupus ca întreaga așezare să nu fi beneficiat decât de turnuri de supraveghere, probabil etajate, cu partea inferioară din piatră iar etajul din lemn. Oricum, dar fără a putea detalia, așezarea se naște, se dezvoltă și sfârșește concomitent cu fortificațiile. Reședința conducătorului tribului sau uniunii tribale se afla pe Durduia (circa 3ha), fortificația de pe Dealul Cornu fiind destinată adăpostirii animalelor (circa 6ha).

³⁸⁶ Cercetări în curs. Vezi Fl. Costea, în *Thracians and Circumpontic World*, Chișinău, 2004, p. 379-395

³⁸⁷ Vezi supra, cap. Cercetări anterioare epocii dacice. Prima epocă a fierului.

³⁸⁸ Fl. Costea, *Rep. Arh. Bv.*, ediția a II-a, 2004, p. 78 și urm.: idem, *Dacii*, 2002, sub voce.

Deși nu este locul cel mai potrivit, facem aici o mențiune care ni se pare importantă referitor la încetarea rolului defensiv al valurilor impresionante din cele două fortificații: în ambele situații, pe panta exterioară a valurilor, s-au amenajat locuințe și gropi databile în *HaB₂-B₃*.

Interesantă ni se pare încă o constatare: în pofida bogăției ceramicii, piesele de metal (bronz) caracteristice epocii (în afara acelor) sunt practic absente, amănunt ce lasă impresia că așezarea a fost abandonată deliberat, dată la care întreg inventarul de valoare a fost recuperat. Din păcate, din cauza distrugerii cvasitotale a nivelului corespunzător epocii, nu putem ști cu exactitate dacă locuințele au fost sau nu incendiate, în prezent neputându-se distinge care lipitură de perete le aparține. Dar, cum aceasta este practic toată înroșită de foc, este de admis că sfârșitul așezării nu a fost unul pașnic³⁸⁹.

Situl primei epoci a fierului de pe „Tipia Ormenișului”, și în principal materialul arheologic aferent acestuia constituie un reper semnificativ al acestui orizont cultural-cronologic pe cursul superior al văii Oltului.

Cantitatea mare de ceramică, din care au fost ilustrate selectiv doar ceva mai mult de 300 de fragmente, contribuie semnificativ la cunoașterea formelor concrete de manifestare a fenomenului ceramicii canelate din acest areal. O structurare evolutivă a formelor ceramice este cel puțin artificială, în absența unei coloane stratigrafice nederanjate, astfel că o integrare în diferitele secvențe ale fenomenului Mediaș-Teleac este posibilă doar prin racordarea la siturile eponime. Pe baza analogiilor propuse în analiza ceramicii am constatat că majoritatea formelor se regăsesc în nivelul Teleac III, dar sunt prezente, mult mai rar și forme mai timpurii. La acestea se adaugă fibulele de bronz ce acoperă o secvență cronologică relativ timpurie, plasată în intervalul *HaB1-B2*. Importurile ceramice sunt relevante deoarece plează viața sitului din prima vârstă a fierului într-un interval cronologic undeva la nivel *HaB2-B3*, fapt ce probează funcționarea așezării și în această perioadă. Datarea duratei de existență poate fi deci plasată pe tot intervalul *HaB* eventual și începutul *HaC*, deci sec.X-începutul sec. al VII-lea.

Din altă perspectivă prezența ceramicii de „import” reflectă relațiile cu comunități aflate la mare distanță, la răsărit și apus, conexiuni care nu fac decât să reflecte rolul esențial jucat de cursul marilor râuri în evoluția diferitelor arealuri. De asemenea, importanța sitului în epocă este confirmată și de inventarul relativ bogat al pieselor de bronz, ce se constituie într-un eșantion semnificativ. Astfel, defileul Oltului, a fost evident folosit în prima vârstă a fierului ca zonă de tranzit, importanța acestui culoar fiind dovedită de densitatea mare de locuire în acest orizont în zona Racoșului.

Cele mai multe probleme, din varii unghiuri de vedere, le ridică *Latène-ul* dacic de pe Tipia Ormenișului. O parte a acestora o alcătuiesc cele legate de materialele descoperite, altele vizând lucrările cu caracter edilitar, generate la rândul lor, de destinația construcțiilor. Ambele aspecte, separat sau însumate, au darul de a individualiza situl aflat în discuție, chiar dacă în linii generale el se încadrează perfect în sintagma civilizația dacică.

În ceea ce privește materialele, trebuie spus de la început că ele nu sunt singurele argumente pe care se sprijină datarea. Avem în vedere atât artefactele create de daci, cât și pe cele ajunse aici pe calea importului sau imitate de aceștia după prototipuri greco-romane sau celtice.

Dintre vestigii, cea mai importantă este ceramica. Cele mai vechi tipuri sunt vasele pentru păstrarea rezervelor alimentare (*chiupurile*), alături de *borcane*, *fructiere*, *străchini*, *vase în formă de clopot*. Cu excepția parțială a chiupurilor, care sunt lucrate și din pastă grosieră, celelalte sunt confecționate din pastă fină sau semifină, învelite în angobă neagră

³⁸⁹ Fl. Costea, în *Thracians and Circumpontic World*, Chișinău, 2004, p. 381-384.

și lustruite. Toate s-au descoperit în stare fragmentară și în poziție secundară. Ele sunt caracteristice pentru secolele V-IV î.Hr, de când datează începutul prezenței dacilor pe Tipie. Este perioada în care dealul nu cunoaște modificări structurale de esență în ceea ce privește sistemul de apărare sau de amenajare a teraselor, locul fiind sumar adaptat construirii locuințelor. Edificii din această vreme nu s-au surprins în săpătură.

Alături de inventarul amintit, sunt de semnalat *imitații* după prototipuri ceramice grecești (*kratere, lekane, amfore*), sau importuri din aceeași civilizație (*kratere, amfore* și o fusiolă cu firmis negru). Nu se semnalează produse celtice, în pofida faptului că aceștia erau deja prezenți în Transilvania.

Populația așezării înregistrează o creștere apreciabilă pe parcursul secolelor III-II î.Hr. Este răstimpul în care tipurile ceramice create de autohtoni se diversifică și se individualizează. Ponderea este în continuare a ceramicii lucrate cu mâna, vasele lucrate la roată fiind sesizabile abia în secolul al II-lea î.Hr și numai pentru câteva tipuri (fructiere, căni). Cele mai numeroase sunt *borcanele*, utile în primul rând pentru prepararea hranei, dar și în alte scopuri. Inutil a insista aici asupra variantelor și subvariantelor înregistrate. Pasta lor este grosieră sau semifină, la puține piese fină. Arderea, preponderent inconstantă și incompletă, a generat culori negre, cenușiu-negre, gălbui-roșietice, castanii sau cenușii. Și în această perioadă vasele sunt angobate (mai ales negru) și lucioase. Profilul este cel specific epocii: arcuit, cu peretele aproape drept, sau arcuit cu tendințe de înălțare. Decorul, amplasat în partea superioară, uneori imediat sub buză, constă din obișnuitei butoni continuați din perioada anterioară (alunghiți, ascuțiți, prismatici) și din brâu alveolar.

Din aceeași pastă și de culori similare sunt lucrate *străchinile* și *castroanele*. O notă aparte o fac *cănille* de dimensiuni mari (peste 45cm înălțime). Toate sunt confecționate manual din pastă fină sau semifină, angobate cu negru și cu luciu metalic. O variantă a lor o constituie cănille mici din pastă semifină și cu toarta supraînălțată. Ele se întâlnesc în locuințele deranjate în secolele următoare. Caracteristice epocii sunt *fructierele*, lucrate din pastă similară cănilor mari. Majoritatea lor au dimensiuni apreciabile (cu diametrul gurii de aproximativ 60cm), corp adânc sau scund și buzele de cele mai multe ori dublu și chiar triplu fațetate.

Mai numeroase sunt acum *chiupurile* și vasele cu profil *alungit*, lucrate din două feluri de pastă: fină sau poroasă, grosieră, preponderente fiind primele.

Către sfârșitul perioadei (secolele II-I î.Hr) încep să fie semnalate ceștile-opaiț și capacele ornitorfe.

Importurile din această perioadă, deși numeroase, au fost dificil de reconstituit și de încadrat tipologic din cauza stării fragmentare în care au fost descoperite. Sigură este circulația *amforelor* și a *lekthos*-ului venite din lumea greco-romană.

În schimb, mai numeroase sunt imitațiile din aceeași ceramică greco-elenistică (*lekthoi, kantharoi, boluri nedecorate*), din cea romană *situla, tipsia, străchinile, castroanele* și cănille, iar din cea celtică oalele, castroanele, vasul cu două torți, străchinile cu buza îngroșată rotund și „paharele”.

Nici în această perioadă nu se semnalează originalele celtice (cu excepția unei fibule de bronz, (Pl. CLIX/1), constatare ce poate avea o dublă explicație: existența în sud-estul Transilvaniei a unei puternice formațiuni politice capabilă a se opune stabilirii acestora și, în egală măsură, lipsa depozitelor masive de sare. O privire atentă pe harta Transilvaniei arată că la instalarea lor, celtii au evitat tocmai zonele fără multă sare, cum este și cazul arcului carpatic sud-est transilvănean, în care resursele nu lipsesc dar sunt insuficiente pentru creșterea unui număr mare de animale.

Înflorirea așezării dacice de pe Tipia Armenișului se înregistrează între secolul II î.Hr și cucerirea romană, cu apogeul în ultimele două veacuri. Acum se disting clar în

săpături și transformările de ordin constructiv, care merg mână în mână cu apogeul general al ceramicii. În ceea ce o privește pe aceasta din urmă, este de subliniat dispariția treptată a vaselor cu angobă neagră lustruită, al căror loc îl iau cele cenușii sau castanii-roșietice. Ponderea o dețin în continuare cele lucrate cu mâna, doar spre momentul cuceririi romane tinzându-se spre echilibru cu cele lucrate la roata olarului.

În ansamblu, olăria din locuințele care au fost incendiate are mai multe tangențe cu cea din secolul anterior, întrecută fiind din punct de vedere calitativ de vasele din perioada următoare. O comparație între vasele databile începând de la jumătatea secolului I î.Hr până la începutul sec. II î.Hr descoperite pe Tipia Ormenișului și alte așezări contemporane nu relevă deosebiri frapante. Deosebiri există, în schimb, prin comparație cu situația din cetățile din apropierea capitalei statului dac, observabile în primul rând prin raritatea la Augustin a ceramicii pictate, deși aceasta nu lipsește, și a cantității incomparabil mai mari în primul caz a celei „de lux”, prezente de altfel și pe Tipie. Este acesta motivul care ne determină să nu procedăm la o analiză în detaliu a tipurilor ceramice descoperite. Subliniem doar frecvența sporită a vaselor de provizii de tip roman (cu buza în interior) și a numărului mare de fructiere, chiupuri și căni din pastă foarte fină și cu ardere oxidantă. În rest, ceramica dacică înregistrează tipurile cunoscute din faza precedentă: borcane, fructiere, cești-opaiș, chiupuri, străchini, castroane, urcioare etc. Imitate în continuare sunt străchinile, chiupurile, cănille, cupele și, în măsură mai mare urcioarele, alături de *kantharoi*.

Este mai mult ca sigur că pe tot parcursul producerii ei, ceramica dacică de calitate, cu ardere bună și cu valențe artistice, specifică păturilor înstărite, a fost „fabricată” în ateliere specializate situate în afara așezării. Unele dintre acestea lucrau la comandă, după cum rezultă din descoperirea unor „serii” de recipiente care au frapante asemănări, unele până la identitate, în ceea ce privește pasta, arderea și decorul. Separarea acestor ateliere de cele „casnice” se poate face și după pasta produselor. Este o deosebire netă în ceea ce înțeleg vasele pentru care s-a folosit lutul din Valea lui Mihai și cele de uz comun, gospodăresc, pentru care s-a utilizat lutul luat de pe terasele învecinate, în care s-au adăugat ca ingrediente pietricele, nisip cu bobul mare sau cioburi sfărâmate.

Olăria cu întrebuințare menajeră se confecționa în gospodărie, după amprente rămase pe vase fiind și la îndemână copiilor. Aproape toate produsele sunt în acest caz lipsite de calitate și au arderea inegală. Numărul lor îl întrece net pe al celor lucrate de ceramiști veritabili. Pentru nici una dintre categorii nu s-au descoperit cuptoare, ceea ce poate întări afirmația că ele funcționau în afara acropolei.

O surpriză pentru care nu găsim o explicație mulțumitoare este sărăcia importurilor romane (ca și în cazul monetelor) dacă nu cumva ea se datorează tocmai „înlocuirii” lor de ceramica ieșită din amintitele ateliere specializate.

Uneltele și ustensilele descoperite în așezare și pe terasele din afara ei, dar mai cu seamă rezultatele utilizării lor, demonstrează practicarea a numeroase meșteșuguri, subordonate, după necesități, vieții cotidiene civile, militare sau spirituale. Sărăcia pieselor recoltate este însă înșelătoare, explicația constând în două precizări deja făcute: o parte dintre meșteșugarii își desfășurau activitatea integral departe de așezare (pietrarii, minierii și făurarii) iar alții parțial (olarii, dulgherii). Cealaltă explicație, repetăm, constă în recuperarea lor de către romani în scopul retopirii și refolosirii obiectelor din metal, în special din fier, aceasta în contrast cu uneltele și materia primă necesare accesoriilor de îmbrăcăminte și podoabe (dălți și dălțițe, nicovale mici, lingouri de argint, bronz și plumb). Total lipsesc, cum s-a mai spus, uneltele necesare practicării agriculturii, constatare care la rândul ei are o dublă explicație: caracterul așezării din ultimele două secole de existență și depărtarea mare de terenurile cultivabile.

În sinteză, meșteșugurile care au lăsat urme arheologice concludente și importante pot fi enumerate după cum urmează: pietrăritul, dulgheritul, olăritul, mineritul și făurăria. O subliniere aparte se cuvine artiștilor bronzieri și orfevreri, continuatori ai celor din prima epocă a fierului, a căror activitate este la fel de bine documentată în așezare.

Efortul și priceperea lucrătorilor în piatră este vizibil în tot locul, chiar dacă monumentele ridicate de ei sunt diferite: zidul de incintă, platformele construcțiilor și bordura „cruțată” lăsată pe marginile prăpăstioase ale mamelonului, zidurile de terasă, platformele de pe terase, substructura sanctuarului *extra muros*, temeliiile tuturor edificiilor laice, militare sau religioase, turnul din incintă etc. În proporție copleșitoare, pentru acestea s-a folosit roca de calcar, din tuf vulcanic cizelându-se bazele de coloană pentru două sanctuare cu aliniamente, construcția intermediară a aceluiași sanctuar de pe terase (tuf moale, alb) și sutele de mori casnice (râșnițe) pe care pietrarii localnici le difuzau pe largi spații din Dacia preromană.

În mai mică măsură s-au prelucrat granitul și bazaltul, spre deosebire de gresie din care se obțineau ascuțitori sau lespezi folosite în special la bucătărie.

Din motivele arătate, puține sunt uneltele necesare prelucrării lemnului (topoare, berzi, fierăstraie și chiar dălți) deși rezultatele activității dulgherilor și constructorilor sunt evidente la tot pasul, în special în elevația și acoperișul edificiilor. Aici se cuvine subliniat că meșterii daci foloseau pe scară largă „cuietele” din lemn, cele din fier fiind destul de rare, iar când se foloseau aveau dimensiuni apreciabile (peste 30cm lungime). Puține sunt și scoabele.

Relativ bine sunt reprezentate meșteșugurile casnice legate de confecționarea vestimentației (tors, țesut, cusut și împletit), ca și accesoriile de îmbrăcăminte (fibule, paftale etc.). Fibulele sunt aproape toate din fier, ceea ce presupune utilizarea lor în primul rând de către militari. Specifice acestora din urmă sunt armele propriu-zise (vârfuri de săgeți, lănci, sulite), cât și piesele de harnașament (zăbale, pintenii).

Aspectul tuturor obiectelor legate de viața ostășească, în special faptul că aproape toate sunt din fier (un singur pinten din bronz și o fibulă din argint), pledează pentru confecționarea lor în Dacia, poate chiar în ateliere locale, mărturie stând lingurile și ustensilele specifice.

Nici comerțul nu este bine reprezentat de monede, în decursul celor două decenii și jumătate descoperindu-se doar patru monede (în monografia satului se face referire și la alte piese fără precizări asupra emisiunilor și a numărului lor). Cele patru piese sunt totuși importante, prin ele confirmându-se existența așezării dacice între secolele III î.Hr.-începutul secolului II d.Hr.

Schimbările de produse nu au lipsit, importurile ceramice greco-elenistice cunoscând un flux permanent între secolele V-II î.Hr., rare fiind cele romane de după aceea.

Revenind la ocupațiile localnicilor, la meșteșuguri în special, se cuvine precizat că acestea au funcționat pe acropolă până în vremea lui Burebista, după care și-au continuat activitatea în numeroasele locuințe de pe terase.

Domnia lui Burebista este punctul de cotitură și în ceea ce privește caracterul așezării dacice de pe Tipia Ormenișului. Dacă până atunci toate materialele arheologice și construcțiile sunt elocvente pentru a defini așezarea drept una în care latura militară se împletește cu o economie diversificată și prosperă, alături de o viață spirituală exprimată prin sanctuare mai vechi, începând din vremea lui chipul așezării este structural altul. Evoluția firească a așezării în cadrul unei formațiuni prestatale de mai mică întindere (cu capitala la Covasna?) este brusc și violent întreruptă de măsurile luate de regele unificator. Începând de acum, acropola devine un centru exclusiv militar și religios, componenta economică fiind transferată în afara limitelor vechii așezări. Concretizarea transformărilor

se vede în construcții. Dacă până atunci arhitectura poate fi rezumată la organizarea teraselor și la cele aproximativ 100 de locuințe, în perioada care a urmat avem de-a face numai cu edificii impunătoare, fiecare cu destinație precisă, militară și religioasă.

În prima categorie se includ sigur cele două construcții de pe *Terasa I*, ambele de dimensiuni apreciabile (14-15m x 8,50-9m) și cu câte cel puțin două încăperi (Fig. 33, Fig. 34). Una dintre acestea beneficia și de amenajări interioare neîntâlnite în locuințele obișnuite, anterioare, prin comparație cu acestea putând fi considerată adevărat „palat”. Ambele au plan rectangular și înălțimi de peste 5,50m. După inventar, ele aparțineau unor militari de profesie. Și mai impunătoare este „cazarma” din interiorul platoului, la care s-au făcut dese referiri anterior (21 x 12m) și ea cu două încăperi, înconjurată pe trei părți de un ring de piatră (Fig. 34). Inventarul ei foarte sărac demonstrează că în momentul începerii confruntării cu soldații romani fusese golită, singurele obiecte surprinse de incendiu fiind două chiupuri cu cereale și altele cu rezervele de apă. Analogia perfectă cu cazarma de la Piatra Roșie pledează pentru atribuirea ei pe seama șefului militar al așezării. Nu credem însă că ea l-a adăpostit numai pe acesta, eventual și cu o garnizoană permanentă restrânsă ca număr. Verosimilă ni se pare altă posibilitate: ea era reședința sacerdoților locali, comandantul militar cumulând și funcțiile de administrare civilă a zonei înconjurătoare³⁹⁰. Faptul ni se pare cu atât mai de admis cu cât numai în defileu existau alte două cetăți și mai multe turnuri de veghe (în punctele Augustin-La Saivane, și pe Dealul Retezat³⁹¹), numeroase terase cu populație „civilă” și o așezare deschisă, chiar la ieșirea din defileu (la Mateiaș-„În Șipot”). Constatarea nu reprezintă o noutate, în Dacia fiind cunoscute și alte cazuri similare³⁹².

Construcții strict militare, cu rost efectiv de apărare nu există pe Tipia Ormenișului. Diferența de nivel dintre marginile sudice ale platoului și *Terasa I* este într-adevăr impunătoare, creând impresia de zid de cetate, dar ele nu sunt ziduri de fortificație în adevăratul sens al cuvântului. Tipia Ormenișului nu este așadar o cetate dacică, ci o acropolă cu monumente a căror substructură creează impresia de monumentalitate. Apărarea acestora, de care în vremea statului nici nu se simțea nevoie, cădea în sarcina celorlalte cetăți, turnuri și ziduri avansate din defileu, toate cu rost defensiv de la construire până la cucerirea romană. Importanța acestora nu a scăzut nici după moartea lui Burebista, regii care i-au urmat căutând să facă din Dacia intracarpatică „un adevărat reduit păzit cu strășnicie mai ales la trecerile peste munți...”³⁹³, situație în care se integrează perfect fortificațiile de pe Durduia și Tipia Racoșului, ultima aproape sigur creație a lui Decebal.

Evidentă este, în schimb, componenta spirituală a monumentelor de pe Tipia Ormenișului. Pornind de la un nucleu ce își are începuturile cândva în secolul II î.Hr, pe acropolă a funcționat fără întrerupere un loc consacrat, o „incintă sacră” situată în capătul de NV al platoului. Afirmația se întemeiază pe cele două construcții ce s-au succedat acolo, care la rândul lor pot avea un antecedent în construcția din paiantă existentă sub ele (deci cu o continuitate pe același loc), vizibilă în S_{1/1999} (Fig. 6). Începând cu domnia lui Burebista, care a trecut prin foc tot ce ținea de vechea organizare specifică „regatului” anterior lui, monumentele religioase de pe Tipia Ormenișului au crescut în număr și amploare, calități care corespundeau pe deplin imperativelor politice și spirituale abia legiferate: includerea religiei în categoria componentelor de bază ale vieții statale și câștigarea sprijinului acesteia prin o reformă dorită de ambele părți și care se impusese *de facto* cu peste un secol mai înainte în rândul populației.

³⁹⁰ Fl. Costea, în *Cumidava*, 25, p. 26 și urm.

³⁹¹ Fl. Costea, în *Thracians and Circumponic World*, II, Chișinău, 2004, p. 379 și urm.

³⁹² I. Glodariu, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 434 și urm.; Fl. Costea în *Dacia*, passim

³⁹³ I. Glodariu, V. Moga, *Căpâlna*, p. 152

Conclucrarea dintre regalitate și preotul suprem a avut și pe Tipia Ormenișului rezultate spectaculoase: locul modestelor sanctuare de lemn sau de piatră a fost luat de edificii comparabile cu cele din cetățile din zona capitalei statului. Începând din vremea lui Burebista se construiesc două sanctuare cu aliniamente de plinte din tuf vulcanic și din calcar, care vor fi de mai multe ori reparate, reclădite și chiar restructurate ca plan sub regii următori. Ultima „corectare” a planului lor se petrece în vremea lui Decebal-Diurpaneus, când sanctuarul de calcar se mărește, iar cel de tuf vulcanic se micșorează în suprafață (Fig.33, Fig. 34).

În paralel cu sanctuarele cu aliniamente funcționează cele circulare cu plan complex, „concentric”, atât pe platou cât și pe terasă, confirmare a religiei politeiste a dacilor. Terasalele sunt la rândul lor adaptate exclusiv punerii în valoare a edificiilor sacre, singurele construcții acceptate pe ele fiind cele două „palate” de pe *Terasa I*. În felul acesta, acropola își pierde total valența civilă, definitiv devenind în schimb cea militară, administrativă și religioasă. Ultima nu face altceva decât să continue sub ocrotirea regalității viața spirituală anterioară, dar cu un statut diferit, conferit de „ascultare de porunci” în domeniul spiritual. Vechiul ei statut de *centru religios pandacic* pentru sud-estul Transilvaniei și parte a Carpaților Răsăriteni este recunoscut de regalitate și augmentat cu edificii introduse după „reformă”, rămânând astfel în atenția tuturor regilor daci dintre Burebista și cucerirea romană. Căror zeități le erau închinat nu știm cu exactitate, dar se pare că printre zeii cei mai adorați se situau Marte și Zeul Soarelui, ale căror nume dacice de asemenea nu le cunoaștem³⁹⁴.

Aceste edificii conferă din plin întregii acropole a Tipiei Ormenișului atributul de Munte Sacru (incintă sacră) pentru întreaga zonă din sud-estul Transilvaniei, venerat ca atare de locuitorii din așezările civile și fortificate de aici.

³⁹⁴ Fl. Costea, în *Cumidava*, 25, p 26 și urm.

Capitolul XVII Abstract

I. The path of the Olt River in the Peșani Mountains

Location, delimitation, dimensions, designation, origin

The path of the Olt River in the Peșani Mountains is located at the limit between the northern and central sector of these mountains, which belong to the low-height mountains group in the Inner Curvature of the Eastern Carpathians (same as the Baraolt Mountains and the Bodoc Mountains located farther to the East). The social-geographic landmarks of this place are the localities Augustin (upstream) and Racoș de Jos (downstream), the railroad stations of which are located at a distance of 11 kilometers from each other. However, this Path actually does not start at Augustin, but rather at a place laying 4 kilometers away downstream this village, at the crossing between the railroad and the Olt River (here, coming from Augustin, the railroad crosses the River Olt, going then further along the right side thereof, up to the end of this Path). The downstream end of this Path corresponds to the Western extremity of the Racoș village area. In between these limits, the Path is 9 kilometers long, the first 5 kilometers featuring the characteristics of a typical narrow path, very tight and lacking any meadow whatsoever, while the last 4 kilometers feature a somewhat larger profile including a few terrace levels. Under these circumstances, some of the designations associated to this narrow path seem inappropriate, or at least inaccurate, such as: "The narrow path between Augustin and Racoș" which actually covers 4 kilometers outside the said distance, or "The Racoș narrow path", which unilaterally shows a spacing of the path given by the sole highlighting of the Western end thereof. Thus, the most pertinent designation from a scientific viewpoint seems to be "The Path of the River Olt in the Peșani Mountains", which, even if lacking in landmarks accuracy, better meets reality, bearing a pure geological meaning (besides, the detailed specifications related to the landmarks may also be provided outside the designation). Crosswise, the path extension may be considered over a 3 kilometers average depth on either side of the River Olt, totally or partially including the tributary rivulets. Hence, the Path perimeter within the considered limits (i.e. 9 kilometers in length x 6 kilometers in width) would enclose an area of about 54 square kilometers³⁹⁵.

Physical – geographical aspects

In the physical-geographical map of the Romanian territory per regions, the Peșani Mountains are included within a greater category, called the Carpathian-Transylvanian unit, into the Eastern Carpathians subunit, Curvature Mountains group, Low-Height Mountains subgroup of the Inner Curvature. The basic structure of the physical-geographical complex in the Peșani Mountains is made up of the relief featured by these mountains, which, according to the categorization of the distinctive genetic relief types in Romania, is defined as "low mountains" (the maximum altitude is 1104m in the Central Peșani Mountains), with spots of Mesozoic deposits (Triassic-Jurassic lime klipps within the Path perimeter, in the Northern sector—the Vârghiș Mountains, in the central sector), peneplained in steps (according to three leveling surfaces) and a significant karst relief (the Vârghiș Gorge in the Northern sector, the Bogata Gorge and the Dopca Gorge in the central sector). Based on the morpho-structural relief adapted to the folded tectonics, there are several morpho-structural details created by external agents, on which, however, the lithological underlayer has also had a strong impact due to its behaviour against the erosion activity. This is the geo-morphological context associated to the narrow path of the River Olt.

The most expressive morpho-structural forms are the lime klipps (witnessing the erosion), isolated remains of the sedimentary Triassic-Jurassic cover of the crystalline foundation. They are

³⁹⁵ Researchers in the 20th century have issued several hypotheses as to the origin of this narrow path. Thus, E. Behrmann (1924) and E. Jekelius (1932) started from the premise that the Dacian sinking resulted in an axial tilt of the Peșani Mountains, thus attracting the River Olt, which initially flew towards South. I. Popescu-Voitești (1942) embraced the hypothesis of successive collections of the River Olt from downstream to upstream during the recent quaternary. One of these phases covers the narrow path at Racoș; N. Orghidan (1929, 1965) was the first who primarily considered the epigeny and the antecedence of the River Olt, based on the path level analysis and the analysis of the terraces position compared to the basalt accumulations. The antecedence of the Olt valley was later on accepted by most of the geographers, who supplemented it only with chronological and dynamic details or with aspects related to the prevailing processes.

³⁹⁵ The designation of this place is Durduia and accommodates the fortresses built during the Bronze Age

prominent in profile due to their height: (Dealul Negru (the Black Hill) 823m, Tipia Racoşului (the Racoş Hillock) 820m and to the right of the river Olt, Tipia Ormenişului (the Ormeniş Hillock) 755,9m), but also due to their original "sugar loaf" shape. Sometimes a certain asymmetry may be noticed in their profile, such as, for instance with the Ormeniş Hillock, where the North-Eastern slope features a more obvious declivity (75° slope angle), while the opposite slope, the South-Western one, features two segments with different declivities—a longer lower segment, at a 65° slope angle and a shorter higher segment, at slope angle of about 15°, which is accessible to human inhabitants.

Another significant element in the path morphology is represented by terraces that are arranged in a fragmented manner according to three levels: the 5-10m width (relative altitude) terrace, distributed over a distance of about 4 kilometers on the right side of the River Olt, out of which 2.5kilometers fall within the area of the locality Racoş, a fragment of this terrace being located on the left bank of the River Olt right after it leaves the narrow sector of the Path. The 15-20m terrace is distributed over a 2kilometers distance on the right side of the River Olt, out of which 1.3kilometers fall within the Racoş village area. Also, 2 fragments are located on the left side of the River Olt, one covering a distance of 3km from the precincts of the village, and one of approximately 1 km, upstream, immediately after the river's exit from the narrow area of the path. The 25-35m terrace extends over a 2kilometers distance, to the right of the Olt river, out of which 1 kilometer in the village area, and the same occurs twice in two spots located farther towards East, up to the limestone quarry; the 65-80m terrace is present in one single rectangular fragment (500 / 500m) on the left bank of the River Olt, in the vicinity of the place where the river leaves the path flaring. Thus, referring to the terrace distribution, one can notice, an obvious difference between the narrow sector and the flaring sector of the path: while the narrow sector, cut into hard rocks (limestone, gabbro, diabase, peridotite) generally lacks terraces, in the flaring sector of the path, terraces feature a large development on both banks of the Olt River, offering significant areas adequate for human habitats, as shown by the area of the locality Racoşul de Jos, covering three terrace levels. A similar repartition is registered for the meadow level, too (the major riverbed of the River Olt or the meadow terrace); in the flaring sector of the path a continuous meadow strip accompanies the minor riverbed all over a 3kilometers distance, on both banks, being somewhat larger on the right bank where the railroad earthwork is located: in the narrow path sector the meadow level is absent. In the category of accumulative morpho-structural forms mention the dejection cones, half-cone micro-relief made up of alluvial material deposited by torrents and rivulets at their outlet in the Olt valley, should also be mentioned; they are present in both sectors of the path: 4 samples (2 bigger and 2 of a smaller size) on the left side (Southern part) of the narrow path and 3 samples on the right side of the path flaring.

The relief, as a whole, comprises a very wide range of declivities varying between extreme situations: the perfect verticality (90° slope angle) of some rocky outcrops and the perfect horizontality (0°) of the terrace bridges, and in between these extreme limits, the most various values, usually higher in the narrow sector of the path, are present. Here, among others, a high vertical wall emerges straight from the bed of the river Olt, to the North from the Ormeniş Hillock, offering the most spectacular picture for travelers who cross the Path³⁹⁶.

In the Peşani Mountains, hence in the Path perimeter, the low altitude mountain relief, its SSW–NNW orientation, square to the direction of the wet air flow coming from West circulation, the deciduous forests variety, the prevailing beech, all these elements of the subjacent active surface have an influence over the climate of this territory. This fact is described in the regional climate diagrams of the country as a "climate province with oceanic influence" type, low mountains climate region, mountain forests and grassland vegetation district. The annual average temperature is of about 6°C, the average value in the hottest month, i.e. in July, is about 18°, and in the coldest month, i.e. in January, about 6°C. The average annual precipitations quantity lies within 700–750liters /square meter.

On grounds of the above general features, one can distinguish topoclimatic differences related to the exposition of the slopes, the declivity and the nature of the lithologic under layer, that are better expressed in terms of the limestone klipps relief. Due to the higher exposure to sunshine (S, SW, SE exposure), due to the pronounced (over 45°) declivities and due to the lightly colored

³⁹⁶ The designation of this place is Durduia and accommodates the fortresses built during the Bronze Age, *Hallstatt* and *Larène*.

limestone under layer (white, whitish), they enjoy a warmer and drier topoclimate, allowing a grassland vegetation with xerophyl and mezo-xerophyl grass. On the other hand, the more shadowed slopes (N, NE, NW exposure), under the same climatic and lithologic conditions, offer a colder and wetter topoclimate nuance, also expressed in the vegetal varieties comprising beech forests. Physiognomic differences between the two expositions are thus clearly shown. A typical example to this extent is offered by the Racoş Hillock to the right of the River Olt, but also the Armeniş Hillock, where the NE slope is covered with a dense beech forest, whereas the SW slope is covered with grassland. Generally, beech is dominant on the mountain relief at the left hand side of the Olt River, while towards the right of the river, the relief featuring an overall opening to South, mainly features common oak. Under excessive the humidity conditions on the Olt River banks, willow and alder tree vegetations are prospering.

From the viewpoint of the soil nature, the skin is based on the dominant foundation of (regional) brown acid soils, interweaved by interregional rendsines related to the limestone under layer which is notably distributed in the narrow sector of the Path.

The picturesque landscape in the narrow sector of the Path, the availability of certain rock outcrops in the flaring sector that are actual monuments of nature: prismatic basalt columns, pyroclast volcanoes (bombs featuring a spindle shape and in bread crust, lapilli), greenish dacite tufa plates and so on, awkward profiles of limestone klipps with their archeological vestiges, fossil nests with traces of cretaceous non-vertebrate fauna (for instance Carhaga), all these confer to the Path of the Olt River in the Perşani Mountains the quality of a tourism micro-zone, beyond the one of a scientific interest.

Natural resources that are favorable for the living of human communities are ranked among the richest and most diversified ones, even if their distribution in the area differs. Thus, considering the actual path *in extenso*, beside rivulets and mirror-like pasturelands, game shall be taken into account, i.e. the rich fauna to which nowadays aurocchs (*Bos primigenius*) can be most probably added, too. The lack of agricultural fields in the path is compensated at both "poles" of the mountain pass by the Baraolt and the Braşov depression upstream, and by the meadow and the field opening towards Mateiaş, downstream. The great defense works in Hallstatt on the Dealul Cornu (Meszes) (Comu Hill) covering an area of approximately 6ha, that could accommodate thousands of tamed animals, is a proof that all those gifts of nature have been reasonably used by the local Traco-Dacians as early as the first iron age.

In their turn, mineral resources have supplemented in the most fruitful way the exigencies of a life without deprivations not only for the human beings, but for the livestock, as well³⁹⁷. First of all the *salt* should be mentioned. Though not present on the left side of the River Olt, it is abundant on the right side of the river, as brine. The lowest concentration is in the Borbath rivulet "basin". Around the year 1970, in the vicinity of its spring, towards the village Jimbor, Dobai János has abandoned and filled up the "Fântâna de Sare de Sus", i.e. the upper salt fountain, saying that he found another "salty water source", on the outskirts of the village. In the past, on one of the beams of the Fântâna Sărată de Jos (lower salty fountain) room, one could read 1792, i.e. the opening date thereof. This fountain is still in use nowadays. The importance of the salt sources for those living in Racoş is witnessed by the village registrations stating that fountains security has been ensured by permanent guardians all throughout the Middle Ages. Surely, the salt in the Borbath area has also been exploited in the pre-historic epoch, due to the superficial phreatic bed (1m, in average), the temperate concentration (1kg/40l) and its fineness. The region also has a wide number of mineral water springs. Three of them, known as having a higher capacity, are distributed upstream and downstream Fântâna Sărată de Sus (upper salty fountain), on the outskirts of the locality, along the same rivulet.

Another underground natural resource is represented by *ore*, which changed the condition of the antique civilizations, as soon as its processing began. Previous or relatively recent geological

³⁹⁷ Researchers in the 20th century have issued several hypotheses as to the origin of this narrow path. Thus, E. Behrmann (1924) and E. Jekelius (1932) started from the premise that the Dacian sinking resulted in an axial tilt of the Perşani Mountains, thus attracting the River Olt, which initially flew towards South: I. Popescu-Voiteşti (1942) embraced the hypothesis of successive collections of the River Olt from downstream to upstream during the recent quaternary. One of these phases covers the narrow path at Racoş, N. Orghidan (1929, 1965) was the first who primarily considered the epigeny and the antecedence of the River Olt, based on the path level analysis and the analysis of the terraces position compared to the basalt accumulations. The antecedence of the Olt valley was later on accepted by most of the geographers, who supplemented it only with chronological and dynamic details or with aspects related to the prevailing processes.

studies have highlighted its presence in several locations circumscribed or adjacent to the Path. Though available on the left side of the river (especially in Valea Cetății (fortress valley)=Valea lui Mihai (Mihai's Valley), too, richer deposits are present on the right side of this river, especially on the Kárhágó rivulet banks, at the beginning of the path. Probably exploited in the ancient times, but abandoned in the Middle Ages, ore mines in Racoșul de Jos have been "rediscovered" in 1803, to be followed soon after that by the mines registered under the designations "Ádám" and "Dénes" whose manager was dr. Francisc Herbich, during 1858 – 1859. Both mines were owned by the Kronstädter Bergan und Hittenaktionsvereinnig Company. However, Orban Balasz claims that they were in fact the propriety of the Daniel family in Várghiș. In the Kárhágó rivulet area, non-processed ore blocks are visible event today, and the inhabitants living in the two Racoș settlements easily recognize the exploitation wastes. Written proofs show that the ore mines in Racoș have ceased to be operative around the year 1960, when the last studies and analyses concerning the ore concentration with unknown test results were carried out. It is possible that the exploitation was shut down due to the lack of profitability, since it is a well known fact that iron pyrites (FeS_2 iron sulphur) available here have never featured a metal content of over 16% (while the efficiency and profitability threshold – taking into account the technical resources in the last century fifties–was of 20%)³⁹⁸.

Iron pyrite areas are deposits of other ferruginous rocks, too. Red chalk (Fe_2O_3 ferroferic oxyde), commonly known as "joiner's pencil", is extracted here. The flint exploited in the past is still available in the vicinity of the said iron deposits, as well.

Though digging has not revealed any mines or remains of reduction furnaces, nor smith workshops. contrary to the reported slag pieces, we are confident that iron exploitation and processing was a daily activity for the Dacians living in the Olt River Path.

Another mineral substance most certainly used in the ancient times is *graphite*, with a depositary concentration in Telekbükk area. It has been exploited by the Romanian State, too, immediately after the First World War, but soon abandoned due to its excessive hardness. On the other hand, during the historical epochs when ceramic was used, plenty of *graphite mud* was available in the Șomoș rivulet bed to be easily transformed into engobe, which is frequently used for whitewashing purposes even today.

A widely used graphite tablet has been discovered in the *Sections Twin A-B* in the year 1993. For construction purposes (and also for tombs, starting the Middle Ages), *limestone* has been used in all epochs since there was plenty of it to be found in the area, under various versions and tents. Rarely, *basalt* has been used for the same purposes, although its exploitation has begun in the ancient times, as well³⁹⁹. Starting Hallstatt, but not more intensely than in Latène, *volcanic tufa* has been used as an almost indispensable material in family mills, as column bases with one of the Dacian sanctuaries once located on the Ormeniș Hillock and as the foundation of some buildings, but, the *dacite tufa* enjoyed an even wider use (geologically available under the Basalt Quarry on the right side of the River Olt, but recently reported even in the Valea Tipiei (hillock valley) bed. Processing easiness is supplemented by its various and extremely pleasant colours (white, green, grey, etc.). It should, however, be noted that there are at least 3 tufa species: hard and relatively difficult to process, with limestone content (light and porous, light colours) and whitish-yellowish, easy to process, once used by the Dacians in one of the extra muros sanctuaries. The hard species, out of which mainly mill wheels have been manufactured, is to be found in a deposit which covers the distance from Racoș up to the locality Comăna de Jos. *Plaster* is also present under at least three forms: alabaster, gypsum crystals⁴⁰⁰ and gypsum pulp in thin and transparent layers known as Maria Glass. On both banks of the River Olt there are impressive deposits (rocks) of *serpentins* and fine sediments of *asbestos*; serpentinite is usually associated with 2 gabbro species: a hard one featuring a white-bluish or green colour, and the another, granular, featuring a grey colour. All along the Borbath rivulet *clay marga* has been permanently exploited, being highly demanded for the production of bricks and especially tiles. In several areas, but especially in those where marga is available, *carbon deposits* have been

³⁹⁸ The designation of this place is Durduia and accommodates the fortresses built during the Bronze Age

³⁹⁹ The two quarries located on both sides of the River Olt plus the Basalt Columns are an actual proof to this extent

⁴⁰⁰ Not long ago, a "sample" gypsum crystal kept in the Banyai Janos collection has been considered a unique piece in Eastern Europe (3x10x10cm)

found. Such carbon deposits are reported to be available in the vicinity of the boundary area with the village Jimborul Secuiesc (lignite was exploited here until the year 1956).

In addition to the items mentioned above (which form a non-exhaustive list), the following minerals are available in the Olt River Path at Augustin-Racoș: galenite, pyridotite, pyrite, porphyry and porphyrite (including the Valea Racilor area), olivine gabbro, tin, brass, lead ore, etc. Some of these are frequently used in different areas, especially in processing metals and making ornaments⁴⁰¹.

We do hope that the above description clearly shows the idea that the strategic position of the Olt River Path between Augustin and Racoș, even if having an extraordinary importance, has never been, nor can it ever be the only one, and perhaps nor a determining one in these places being chosen by humans as a living area.

V. Research description

Section_I 1989 has been set out on *Terrace no. I*.

Stratigraphy (upwards to downwards): 1. forest humus; 2. fire-red wall binding substance layer; 3. materials discovered on site; 4. lime-stone pavement. „Planking” is the last leveling in Dacian lodgings on *Terrace no. I*, since the construction is practically butt with the room wall. This Section has enabled interesting findings related to the somewhat unusual building dimensions and to the certainty that this „*extra muros*” construction has been destroyed during the Roman conquest.

Inventory. Hand-processed ceramics: small and middle size pots, earthen lamp cups (lamps), covers, cups, fruit dishes, bowls-tureens and provision vessels.

Wheel-processed ceramics: cups, fruit dishes, provision vessels, possibly imported large vessel and fragments of its matching cover, fragments of three other identical „vessels”.

Other items: glass -fragment of a vessel brim; bronze—a fibula pin, a rivet, a chain link and an item to be applied onto the wall; burnt clay—bull horn from a figurine, „idol”.

In this Section two Wietenberg ceramic fragments have occurred, too.

Section_I 1989_I has been set out on *Terrace no. III*, extending on *Terrace no. IV* as well. It has enabled important conclusions related to the manner in which this terrace was arranged. Upstream, leveling has been accomplished through the removal of the rock roughness, and the resulting material has been used for filling its cavities. Downstream, the slope was more tilted, and therefore Dacians have built an over 4meters wide platform. This features an about 1m thick external „wall face”, and the terrace is made of stone blocks and big slabs. On the platform surface no vestiges have been found in proof of the lodging subsequent to its arrangement, but as a secondary item, a bronze Celtic fibula of the Duchov type and a whetstone sharpener-amulet have been found.

Section_{III} 1989 has been set out on *Terrace no. V*. All over its surface a platform identical to the one on the immediately next superior terrace was found, only that the pebbles and stone slabs used for this purpose are smaller in size. The pavement is framed within two average size boulders deepened into the pavement and featuring a convergent direction downstream, resulting in a trapeze having its longer base towards the upper terrace. Under the pavement there have been discovered materials belonging to a lodging (*L₁₋₈₉*) in the first Dacian period.

Inventory. Hand-processed ceramics: pots, and a fragment of cup – earthen lamp as well as a fruit dish.

Wheel-processed ceramics: jars made of a fine paste, fruit dishes and a cup.

Other items: burnt clay—„last”; iron—a curved knife, a flint; a stone—a piece of a volcano tufa remains.

Section_I 1990 has been set out at the upstream end of *Terrace no. VII*. Under the pavement, the Dacian lodging level is represented by three surface lodgings that have been burned down in the same time. The rooms featured an about 20m² surface area. The walls and the roof have been made of wood.

Inventory of the lodgings. Hand-processed ceramics: pots, out of which one featuring smaller dimensions (possible dating the 4th-3rd century before Christ), provision vessels, one with much slip, a cup, earthen lamp cups, cups-pitchers, bowls, tureens, fruit dishes.

⁴⁰¹ The above data have been selected by Mihail Nemes, permanent participant in the archeological research at Racoș, from the *Monografia Racoșului de Jos (The Racoșul de Jos Monography)*, drawn up by Imreth Barna in 1968. Mihail Nemeș translated this work into Romanian, a work for which we are thankful and wish to express this hereby.

Wheel-processed ceramics: tureens-bowls, a provision vessel, a tureen, cups-pitches, fruit dishes, lids (imported).

Dating: the 2nd century—the first decades of the 1st century before Christ

Section II.1990 has been arranged on *Terrace no. I* under the vegetal layer there have been found a significant quantity of burnt and compacted wall binding material, laid out in parallel with the profile towards the plateau. Within the 6th meter, a wall base representing the Western wall line of a bigger construction with a wooden elevation have been discovered. This Section included the traces of two masts, as well. This is the first building discovered outside the plateau, which was operative at the time of the Roman conquest. Under the floor pavement there were vestiges belonging to the Dacian lodging level alongside with materials from the first Iron Epoch.

Inventory of the *L_{1,1990}* construction. *Hand-processed ceramics*: fruit dishes, bowls, pots (some of them showing traces of organic materials inside them), provision vessels, cups - earthen lamps, cups.

Wheel-processed ceramics: fruit dishes, provision vessel covers, jars-tureens (an imitation vessel), miniature vessels, bowls-pitchers (one being an imitation of a Roman vessel), a cup that might be an imitation.

Other items: bronze—a spur; iron—a spur, two arrow tips, a crossbow tip and a fragmental fibula.

Dating: the Roman conquest.

Inventory of the first Dacian level. *Hand-processed ceramics*: cups, bowls-pitchers (a Greek-Roman imitation vessel), fruit dishes, earthen lamp cups, provision vessels, pots, a *situla* (water bucket having an upper mobile ear) imitation.

Wheel-processed ceramics: cups, pitchers, a lid, bowls, fruit dishes, provision vessels.

Other items: burnt clay—two small perforated wheels, a similar part, two undetermined *tessers*, a dipper-vessel (melting pot), an animal protoma fragment, a «last» fragment, a weight; stone—a whetstone stickle, a red granite slab, three asknifeors and whetstone grinder (probably from the iron epoch).

Dating: 2nd century—beginning of the 1st century before Christ

This Section provided a vessel wall pertaining to the Coțofeni culture and a Wietenberg vessel fragment.

Section I.1990-1991 has been set out on *Terrace no. VI*. No over ground construction is present above the surface of this section. The entire area is covered by a continuous white local limestone pavement. It is made of a single layer of stones covering an older lodging level, with stone edges embedded into the pavement, which divide the platform into trapeze-shaped surfaces.

Within the meters 1-4, the foundation of a lodging or of a household annex has been noticed, featuring a 16-20m² surface area marked as *L_{1,1991}*. It has been burnt down and covered by a stone pavement in the same time as the other lodgings that are available on the terrace, but their inventory is rather scarce.

The platform covered a highly significant amount of wall binding material along with burnt girders. It was impossible to delimitate the lodgings available there before the fire, but three fire installations pertaining to a room have been identified instead. The built-in surfaces used to vary between 20-25m². Next to the fireplace within the meters 20-21, access to the upper terrace was ensured by two steps cut into the rock, „the ladder” belonging to the pavement that covered the lodging. These constructions have been marked as *L₂*, *L₃*, *L_{4,1990-1991}* and no nail or iron spike has been discovered inside. The lower level of the fireplaces coincides with the one of the lodgings floor, i.e. it is the same stone pavement. Stones are somewhat smaller than the ones in the terrace pavement, onto which boards have been placed. These lodgings overlap a first iron epoch level, which includes a fireplace directly arranged onto the native rock.

Within meter 16.40 and meter 17.35, under the lodgings floor, there was an agglomeration of Dacian vessels and vessels from the first iron epoch, the first ones being mainly restorable. Materials have been found deposited onto a thin layer of stones and have been covered with a thin layer of small limestone pebbles, crushed on purpose, which is a detail giving us a hint as to a possible religious ritual.

Reviewing the section plan jointly with the one marked as *S_{I,90}*, leads us to the conclusion that on *Terrace no. VI* there used to be six lodgings.

Inventory. *Hand-processed ceramics:* bowls, lids, a tureen, earthen lamp cups, cups (some possibly dating from the 3rd-2nd century before Christ), pots, provision vessels, fruit dishes.

Wheel-processed ceramics: cups, bowls (possibly dating from the end of the 2nd century—the beginning of the 1st century B.C.), lids, fruit dishes, provision vessels.

Imitations: two-ear vessel, bowls, a fragment of a vessel featuring a globular profile (bowl?), fragment of a *lebes* (large metallic basin-like vessel with marginal ears) or of a tureen.

Latène materials deriving from ritual deposits.

Hand-processed ceramics: pots, cups (possible dating from the 2nd century before Christ), bowls, fruit dishes, earthen lamp cups, provision vessels, a small-sized vessel.

Wheel-processed ceramics: provision vessels, strainer, *situla* (?) (water bucket having an upper mobile ear), tureens, fruit dishes, cups (a Roman, imported one or a very good imitation).

Other items: stone—semi-transparent stone, four fragmental asknifeors, a brownish-redish stone, a whetstone slab, splits of volcano tufa or stone grinders; burnt clay—a washer, a Wietenberg split piece.

Other items (from the upper level): burnt clay—three spindle adjusting disks (spinning top), a fragmental “last”, a fragmental *phalus*, a small „pearl”; iron—a small spatula, a scraper (grinder), a straight knife, a knife tip, a Roman spear; bronze—two small sheet metal slabs (out of which one is perforated), two chain links, a bracelet fragment with cut decorations, a piece of wire; glass—two color pearls; bone—a fragmental needle, an instrument, two whistle fragments; stone—fragmental grinders made of volcano tufa.

Section₁₁ 1991 has been set out on Terrace no. I.

This Section has revealed the fact that on Terrace no. I an intensive Dacian dwelling developed, being suddenly interrupted due to a fire during the 1st century before Christ. The ruins thereof have been fully revealed including a local limestone layer “bound” with ground. Onto the said arrangement a construction of an impressive size i.e. approximately 15m in length and over 10m in width has been erected.

Inventory of the second phase (construction area). *Wheel-processed ceramics:* provision vessels, cups, lids, tureens—bowls, fruit dishes.

Hand-processed ceramics: provision vessels, bowls.

Dating: the Roman conquest.

Inventory of the first Dacian level. *Hand-processed ceramics:* earthen lamp cups, cups, bowls (a Greek-Roman imitation), pots, provision vessels, fruit dishes, lids.

Imports and imitations: vessel fragments (*lebes*), three profile fragments—ears of other vessels.

Other items: iron – a spear heel, an undetermined object, a sewing needle; bronze—a chain link in fragments and a whole one; burnt clay—a „last” handle, a small wheel, a prismatic object, a small ellipsoidal slab, two small beads; bone – a polished sheep thighbone (femur) end featuring some engraving.

Section₁ 1992 has been set out in the barrack. The existence of brunt wall fragments under which the usual pavement was located, featuring only provision vessels fragments. *Other items:* an iron nail.

Section_{1V} 1992 has been set out at the site called „Șopul Pădureanului”, outside the knoll. A lodging from the 1st Iron Epoch has been revealed, too. From the Dacian epoch only fragments of atypical hand-processed ceramic vessels have been gathered.

Section₁ 1993 In the barrack. Due to this, the fire installation used for room heating towards NW was discovered, located in about the middle location thereof. It is 75 cm high and features a 1.75 x 1.50 m base diameter, which decreases 10 cm towards the upper part. Onto it and around it charcoal and pieces of burnt wall have been found.

Sections „Twins 1” On Terrace no. VI, towards the Western side of the complex circular sanctuary. Under the stone pavement, located at a 25-28cm depth, a lodging dating from the first Dacian lodging phase was partially revealed (*L₁₉₃*). Hand-processed and wheel-processed ceramics belonged to this lodging. The first category includes: fruit dishes, cups, strainers, pots, provision vessels, while the second category: fruit dishes, cups, provision vessels, tureens and a strainer. All vessels are made of a fine paste.

Dating: preceding the mid-1st century before Christ.

Imitations made of ceramics: fragment of a *lebes* (large metallic basin-like vessel with marginal ears).

Other items: a graphite tablet; two small bronze slabs; iron: a curved knife, a grinder, an arrow tip featuring two winglets, a clamp and an indented sheet metal part; burnt clay: a «pearl», a small bead and a spindle adjusting disk (spinning top); stone: three whetstone sharpeners.

Sections „Twins 2” On Terrace no. IV. Under the terrace pavement, lodging from the first Dacian phase, partially revealed (L_{2,93}). Fireplace made of clay, over a stone bed.

Inventory. *Hand-processed ceramics:* fruit dishes made of fine or semi-fine red or black paste, cups, brown or brownish-black pots, tureens and medium-small size bowls, provision vessels, earthen lamp cups (might have been lamps).

Wheel-processed ceramics: medium-small size black, grey or red cups, pitchers and tureens, provision vessels, bowls, fruit dishes. Most of them are made of a fine paste.

Imitations: a *kantharos* and a grey-black bowl.

Import: a fragmental tureen.

Dating: 2nd - 1st centuries before Christ.

Other items: burnt clay: a sharp profile spindle adjusting disk; iron: oven slag (2 kg); stone: a grinder made of volcano tufa and three whetstone sharpeners.

Sections „Twins 3”. Square to *Terraces no. V* and *VI*, towards South East off the complex circular sanctuary. No lodgings or special inventory items have been registered.

Section I₁₉₉₄ has been located to the East off the circular sanctuary on *Terrace no. IV*. Lodging *L_{1,1994}* covered with pavement has been submitted to research.

Inventory. *Hand-processed ceramics:* pots, earthen lamp cups, cups, pitchers, bowls, tureens, fruit dishes, provision vessels.

Imitations: cups, a *lebes* (large metallic basin-like vessel with marginal ears).

Wheel-processed ceramics: cups (Greek-Roman), provision vessels, bowls.

Imitations: a bowl.

Other items: burnt clay – a small spinning top wheel; stone – six whetstone asknifeors.

Dating: 2nd-1st century before Christ.

An older Dacian level and the one belonging to the first Iron Epoch have been overlapped, and from the same periods three damaged fireplaces and alongside with ceramic fragments have been preserved.

Section II₁₉₉₄ has been set out in the barracks. Secondary burnt provision vessels have been revealed.

In parallel a small size section was set out through which the North–Western corner of the barracks was revealed.

Sections III and IV₁₉₉₄ have been opened on *Terrace no. VI*. In *S_{III}* stone slabs in the wall of *Terrace no. V* and splits from the first Iron Epoch were discovered.

In these two sections a burnt down Dacian lodging (*L_{3,1994}*) was subjected to the research.

Inventory: *Hand-processed ceramics:* a jar, pots.

Wheel-processed ceramics: an ewer, tureens, bowls, undeterminable vessels.

Other items: stone – a grinder made of volcano tufa, an asknifeor made of whetstone; bronze: a chain link.

Section V₁₉₉₄ has been set out on *Terrace no. I*. Inserted in the last level pavement two edges made of huge limestone slabs have been discovered, according to angular directions, but opposite to the fortress wall. The Southeastern edge used to cross the burnt remains of a lodging (*L_{4,1994}*). Besides the said edges, no over ground construction residues have been noticed. This Section has been deepened within meters 13-14, revealing a fireplace from the first iron epoch and within meters 24-28 where there has been discovered an agglomeration of whole or restorable vessels covered by the binding material of a burnt wall, which might be the remains of a vessels deposit ritual. This location provided parts of a grinder made of volcano tufa, a fibula pin made of iron and much ceramics.

Inventory: *Hand-processed ceramics:* earthen lamp cups, cups, a lid, unidentified vessels (all dating from the 3rd-2nd century before Christ), pots, provision vessels, fruit dishes, an import vessel.

Other items: stone – eight asknifeors made of whetstone, a plain grinder made of whetstone; bronze–three fibula pins and a spur.

The collected earth included fragments of Neolithic vessels.

Sections₁₇₋₁₁₁ 1994 have been set out on Terrace no. V. Within meters 1-2 upstream, these Sections are crossed by a „foundation“ made of limestone slabs and blocks which, alongside with the pavement, cover a previous lodging.

Inventory: vessels in both ceramic categories, frequent typical items especially in the 2nd - 1st century before Christ, a big hand-made vessel featuring decorations that were characteristic for ceramics in the 5th-4th century before Christ.

Other items: burnt clay—three spindle adjusting disks (spinning tops) and three prismatic weights for the cord loom.

These Sections have enabled us to combine the drawing of the then revealed wall segments, with those discovered subsequently.

Section₁₁₁ 1994 has been located between the tower and the precipice. Within its perimeter, two stone places of the barrack ring were discovered.

Sections_{IX and X} 1994 have been opened at the North—Western end of the plateau.

The main results were: 1. confirmation of the existence at the North-Western end of the plateau, of a fortification wall; 2. revealing of seven limestone «circles» admixed with ophiolite, onto which there were fragments of processed volcano tufa blocks; 3. the existence, here, as well, of a pavement similar with that located inside and on the terraces, the only difference being the very presence of the stone rings aligned according to two rows and their greater height than the pavement.

In S_{IX} four circles aligned in a crosswise manner on the plateau were discovered, and in S_X there were three such circles. These represented the first hint as to the possibility of this very place being the location of the volcano tufa plinths which have been subsequently discovered on the Southern terraces at the base of the Hillock and in the detriused towards North as to them.

It has been proved that in the Northeastern corner of the plateau there are other stone constructions, as well.

Sections_{I and II} 1995 have been set out in parallel with S_{IX} and S_X 1994. The existence of the volcano tufa plinths sanctuary has been confirmed. From among the two constructions located between this sanctuary and the „saved“ stone edge towards the precipice, one features a circular shape, while the other is rectangle-shaped and circumscribed to the first one, so that no passage is available between them. Both have been burnt down. During the last phase, the construction had a central room with an elevation made of trelliswork and an infrastructure higher than the surrounding pavement. A carefully arranged continuous pavement had already existed between these constructions and the volcano tufa plinths sanctuary.

The red stone blocks have most probably been supports for the strengthening masts of the rectangle-shaped construction. The inventory is scarce, since in between the pebbles of the last pavement layer there have been found as much as only several fragments from the first iron epoch. From among the items dating in *Latène* mention must be done about an iron spear, two knives, two small chisels and some spindle adjusting disks (spinning tops).

Sections_{I and II} 1996 have been opened in the North-Western part of the plateau.

In S_I the front part of a well-preserved fireplace was discovered, arranged on a local stone platform higher than the floor. Towards the extremities of the constructions, the pavement shows descendent dimensions, and the fireplace is positioned in the highest possible location.

Due to the possibility to corroborate the section drawings of the last three years of research work, it has been established that the round plane building features a diameter somewhat less than 18m, and starting here, towards the terraces, there is the tufa plinths sanctuary. The entire rectangle construction has been erected on a stone platform over 1m higher than the tufa sanctuary floor.

Section_{III} 1996 has been set out in the same area. This section includes several burnt stone binding materials deriving from the same constructions, intermingled with which two small iron clamps have been discovered. The fireplace is 25cm higher than the pavement dimension.

As a prolongation towards the S_I and S_{II} 1995 terraces, a small size lodging dating before the final arrangement of the plateau was discovered.

Inventory. Hand-processed ceramics: provision vessels, pots, fruit dishes, cups.

Wheel-processed ceramics: provision vessels, jars, a bowl, a strainer

The 7m prolongation of S_{II} 1995 towards the terraces resulted in an inventory deriving from lodging L_I 1996 (hand-made or wheel-made vessels: pots, fruit dishes, provision vessels; an iron knife and two

fragmental stickles (or asknifeors), and within the 20th meter area there have been discovered vestiges giving us a hint as to yet another lodging (*L*_{2,1996}) in the first Dacian phase.

Within meters 22 and 25,15 there is a boulder and big stone slab area representing a continuation towards the edge of the room pavement, in order to provide leveling stability upstream.

*Surface*_{1,1996} has been opened at the margin of the precipice towards Northwest. A dry wall made of boulders and limestone slabs admixed with ophiolit has been revealed.

*Section*_{11,1996} has been set out on the plateau. Towards Northwest, there have been noticed some "saved" circles in the limestone or made using stones and by mechanically flattening this portion of the room. On the pavement, there have been found two grey whetstone slabs.

The **Inventory** of this portion of the section shows the existence of some lodgings:

Hand-processed ceramics: pots, a provision vessel, cups, earthen lamp cups, a lid and a fruit dish.

Wheel-processed ceramics: provision vessels, cups, bowls, fruit dishes.

Other items: burnt clay—two washers; stone—splits used for grinding; iron—two arrow tips; bronze—a chisel; silver—a Thasos coin and a Roman coin.

Inventory (meter 20 – meter 33). *Wheel-processed ceramics*: a provision vessel.

Other items: a small iron chisel in fragments.

Within meter 32 two limestone boulder rows were discovered: within meter 33 there was only one row there, i.e. the arched external one, while the other, rectilinear one, was inserted into the pavement. In order to fully reveal these wall "bases", eight dig boxes have been set up (*C*₁-*C*₈) and a section (SV). Finally, a ring has been highlighted that surrounds the barracks according to the Southern, Northwestern and Northeastern sides thereof. Towards the room, the ring is made up of two rows of stone slabs and plain boulders, with crushed volcano tufa grinder remains in between them. Corroborating the same with finding (during the previous years) of some clamps and iron hooks, there are hints that the entrance was located in the Northwestern part, since the passage between the two rooms of the barrack had been marked in the same way.

*Section*_{11/1998-1999} has been set out inside the room in order to get the room profile in the constructions area. This section included the fireplace located on the upper pavement, belonging to the circular construction. this latter being itself delimited by a stone ring. Underneath the fireplace there is the circular construction floor, over a filling layer where there have been found several ceramic fragments from both iron epochs. Between meters 8.50 and 11.20 another fireplace belonging to the construction has been sectioned, featuring this time a rectangle shape, which had been marked by a rolled local stone edge. It is noticeable that the pavement stone pieces have closely similar dimensions and are laid down in one single layer; the fireplaces show clearly delimiting edges and are bigger in size as the fireplaces in the lodgings or in the barrack. Above both floors there is more burnt wall binding material, than on the one deriving from the last phase. It might be possible that these works had been a constructor mastering this craft. Towards the Northeastern precipice, two edges in the shape of a circle arch were "preserved" in the limestone, probably for the purpose of laying some girders in between in order to support the elevation. In this area, the dislocated material has been crushed and laid down onto the neighboring floor. as a 5-7cm thick film. An identical film was covering the small ritual deposit encountered within meter 15 of this section.

Considering the rectangle base construction, the floor and the fireplace thereof were highlighted, their seating being preserved at the end towards the terraces.

The collected materials do confirm the two phases of construction.

Inventory. *Hand-processed ceramics*: provision vessels, earthen lamp cups, fruit dishes, a cup, jars?, bowls -tureens, pots; cup or tureen belonging to the Wietenberg culture.

Wheel-processed ceramics: provision vessels, jars, fruit dishes, a strainer.

Other items: iron – fibula pin, a fragmental pruning hook (knife).

*Section*_{11,1998-1999} offers alongside with the *S*₁ the cross profile of the plateau in the Northwestern direction (the width of the volcano tufa plinths sanctuary and the arrangement of the neighboring constructions).

Towards the end of the plateau, there its stability has been highlighted due to a compact «kerb» featuring an approximately 3.50m width, which is proven as follows: 1. on *Terrace no. 1* few blocks have been discovered; 2. the revealed surface of the pavement and the outer face of the plateau have not changed their ancient appearance (see the wall binding material collapsed over them and found

undamaged); 3. the resulting foundation is not higher than the pavement dimension, but rather provides a continuation thereof in the horizontal plane up to *Terrace no. I*, where its outer face is slightly tilted towards the plateau.

The room leveling is continuous and homogeneous, since the stones are directly placed onto the Hallstatt level. Within meters 1-2 they cover a fireplace, and within meters 6 and 10 a first iron epoch lodging. Materials discovered among the stones used for the plateau arrangement do mark the period during which the said works have been carried out. Objects found in the construction floor confirm the operating time of building, and include vessels from the «classical» phase, lacking however specific ritual items.

Thus one can ascertain that the arrangement of this area of the plateau took place during the 1st century before Christ, probably by the middle period thereof.

Inventory. *Hand-processed ceramics*: provision vessels, pots (possibly dating from the last four centuries before the Roman conquest), fruit dishes, a pitcher, cups, an imported cup, tureens-bowls, earthen lamp cups, unidentified vessels.

Wheel-made ceramics: provision vessels (two crushed at site), fruit dishes, cups (smaller and bigger in size).

Belonging to Section II 1999 – a bowl or a lid.

Section I_{III} 1999 (dig box no. 3/1999) has been set out inside the room.

At a 3.85m distance from the fortress wall a box (“cyst”) made of limestone slabs was revealed, lacking the Southern stone, so that the construction is now „U”-shaped, now featuring 1.15 x 0.85m in size. Within meters 4-5 towards North from the stone box and at 2.50m off the North-Western edge of the small platform where the tufa sanctuary begins, there has been found the presence of a circular-oval arrangement made of small limestone pieces, shaped and sized according to the cells where column bases have been secured with the volcano tufa sanctuary. The pavement is running horizontally up to the edge of the plateau, without any sign of room wall profile whatsoever. All over the surface there has been noticed no sign of over ground constructions, but in between the stones of the last leveling layer a rich inventory has been discovered, including a coin.

Inventory. *Hand-processed ceramics*: pots, fruit dishes, provision vessels, earthen lamp cups, bowls, tureens, jars.

Wheel-processed ceramics: tureens, fruit dishes, provision vessels, jars.

Imports: fragmental jar or pitcher;

Other items: burnt clay—two spindle adjusting disks (spinning tops); stone—a whetstone sharpener.

Sections III_I 1999 and dig boxes no. 1,2 /1999. They have been opened and initially extended over *Terrace no. I*, since *S_{VII}* is prolonged over the terraces laying underneath it, in order to check the existence or inexistence of some constructions.

Section III 1999 It has been noticed that the fortress wall now has its face tilted towards the plateau. A foundation-edge including 2 and 3 rows of limestone slabs cross the transversal Section, according to the East-West direction. The said foundation crosses dig box no. C1 and intrudes to the extent of a few centimeters into C₂, while the distance between this point and the fortress wall is of 7m.

Section IV 1999 is crossed at the downstream end by the same stone foundations.

In *Sections no. III_I 1999*, it was discovered that the blocks separated from the fortress wall are rather well faceted.

The „carpet” layout of the sections enabled us to reach interesting observations as to the role played by *Terrace no. I* during the two iron epochs, to the sequence and to the extent of the building works carried out during the *Latène* period.

On the pavement of *Terrace*, which begins at the room wall base, there were limestone blocks and slabs (rare and made of ophiolite, rather well faceted, separated from the outer perimeter. The wall has been ruined seemingly at large time intervals. From the margin of this deposit up to meter 9 downstream, the pavement is a continuation from a building viewpoint of the one found underneath the debris. Over its surface there are Dacian ceramics dating from the «classical» phase. The pavement features a unitary continuation downstream over a yet other 2-3m width, this area showing however a scarce inventory.

Within these sections there a clear profile of a foundation including 1-3 parallel rows of limestone slabs and blocks crossing Terrace no. I according to the East-West direction was undoubtedly profiled, the same foundation being crossed by *S_V 1994*, as well. In order to reveal it completely, dig boxes no. 1 and 2/1999 as well as *Section no. 17/1999* have been opened. The conclusion has been drawn that it is about the margin of a surface-platform, which is greater in size, and within 10 and 25cm higher than the pavement.

In order to reveal the presumptive downstream end, another dig box was opened, by the margin of *Terrace no. I (C₃ 1999)*. Over its surface the edge forms an angle greater than 90° with another edge, which is parallel with the terraces base. The surface area between them covers the greatest part of an older lodging, which features over 10m in length and minimum 6.5m in width. It is a room partitioned into compartments showing the intended use of each room, established in accordance with the inventory contained therein. The fireplace protrudes towards the outside and the inside of the Northern wall line, being operative within a well-determined space area, which directly communicates with the exterior. Inside, this lodging had a special space for serving meals, isolated from the one intended for keeping food. Seemingly, the lodging has been destroyed sometimes during the first half of the 1st century before Christ, if not perhaps earlier, as might be dating some vessels in the house, some Celtic or Greek-Roman items which reached the area through a Celtic provisioning line or through imitation by the local inhabitants.

Other items: iron – knives, scissors, heels, a spit having two teeth, a buckle support and other unidentified fragmental items; bronze – a small slab; clay – spindle adjusting disks, a figurine representing a wild boar, green oxide clods. It might be possible that the owner was a wealthy person having served in an important military position.

Under the wooden floor of the lodging (*L₁ 1999*) there were vessels from the first *Iron Epoch*, though bowls have been found in a greater number.

The *L₂ 1999 Inventory* is very rich. Only a few “fashionable” vessels are present, but plenty of frequently used ones (cups, tureens, pots, provision vessels, fruit dishes, lids, miniature vessels, «fireplace latches», etc.) have been found instead. The Dacian pottery might be dating from the 2nd century and the beginning of the 1st century before Christ.

Other items: iron – a spur, buckle support; bronze – a small slab and a chain link.

Within *Section 7/11* there have been identified also two levels of Dacian lodging and building works. A lodging (*L₂ 1999*) has been identified with much burnt wall binding material over or alongside with Dacian vessels crushed at site, where the fireplace has been discovered, as well. Under the fireplace, somewhat downstream, there was another fireplace, dating from the *first Iron Epoch*.

Within meters 9-10 another fireplace has been sectioned. Starting meter 14, this Section goes further on over *Terrace no. III*, where Dacian vessels crushed at site and the remains of a fireplace (*L₃ 1999*) have been discovered, while this very room is itself partially “capped” by pavement.

Alongside the *Latène* fireplace and somewhat downstream there is a surely Hallstatt fireplace.

Findings: 1. the first arrangement of Terrace no. I took place during the first iron epoch; 2. there are at least two Dacian lodging levels, the first one violently destroyed during the first half of the 1st century B.C. the second Dacian lodging phase was not materialized in over ground constructions, but rather „confine” itself to the quasi-total covering of all previous buildings, after a general burn-down; 4. starting this moment, no matter the terrace, the planimetric geometry thereof shows strong stone infrastructures delimiting the non-overlapping surfaces and those which do not coincide with the actual terraces, either anthropic or natural, nor represent bases or foundations of any constructions whatsoever.

Inventory of sections no. III-IV/1999. *Section III 1999. Hand-processed ceramics* : pots, cups.

Wheel-processed ceramics: cups (a *oinochoe* and a small jar)

Other items: iron – fragmental fibula, grinder; burnt clay - weight.

Section 7/1999. Hand-processed ceramics: pots, a provision vessel, bowls, tureens, earthen lamp cups, fruit dishes, cups.

Wheel-processed ceramics: provision vessels, fruit dishes, a cup, a lid.

Other items: iron – fibula pin, small chisel, small blade; bronze - small size «ingot», fragment of a possibly medical tool.

Section 1/1999. Hand-processed ceramics: pots, earthen lamp cups, cups, fruit dishes, provision vessels.

Imitations: bowl, *situla* (water bucket having an upper mobile ear) – or pot.

Wheel-processed ceramics: cups.

*Section*_{17 1999}. *Hand-processed ceramics*: pot-cups, fruit dishes, cups.

Wheel-processed ceramics: cups and pitchers, fruit dishes, lid?

Other items: iron – entire heel.

*Section*_{17 1999}. *Hand-processed ceramics*: pots, bowls and tureens, water drinking items, cups, cups-earthen lamps, fruit dishes, provision vessels.

Wheel-processed ceramics: fruit dishes, cups, tureens, provision vessels, tureen.

Other items: iron–sewing needle, buckle support; bronze-needle, necklce link, fragmental object; burnt clay–a spindle adjusting disk, a pearl, two whetstone sharpeners, crushed volcano tufa remains; two tessers.

A fragmental vessel belonging to the Coțofeni culture.

*Dig box no.3*₁₉₉₉ has been set out towards West as to *Section*_{17 1999}. An approximately 10 x 6.50m, rectangle-shaped lodging covered by a limestone pavement has been discovered here. Its two rooms had trellis work walls, while masts used to lean against the white stone slab or whetstone masts, spaced about 1.20m apart. According to the inventory discovered in the two rooms, it is possible that the room was partitioned inside into compartments, i.e. a room for keeping provisioned food and a special room intended for serving meals and carrying out household activities and handicrafts.

The fireplace included in the large room was operative in a recess (corner) – i.e. a covered annexure made in the Eastern wall towards the fortress and was accessible both from inside and from outside. Conclusions: 1. the fireplace was not exclusively used for preparing meals, but rather also for repairing (and maybe for making) tools and arms/ weapons; 2. it could not heat the inner space of the room, so that for this purpose other means had to be used.

Lodging no. *L*_{2 1999} has been partially covered by the edge of one of the platforms on *Terrace no. 1*.

Inventory. *Hand-processed ceramics*: pots, bowls, provision vessels, cups, asknifeors, earthen lamp cups. *Imitations*: an *unguentarium*.

Wheel-processed ceramics: cups, fruit dishes, pitcher-cups.

Imports and imitations: small vessel, unidentified vessel, bowl (Roman importation), globular body vessel, lid?, jar? (possibly Roman import), amphorae, other cups, pitchers, lids.

Other items: iron-two needles, two arrow tips, spits with two teeth, three knives, two fibulas, nail, two blades; bronze-needle; burnt clay-three spindle adjusting disks (spinning tops), a *tessera*, miniature vessels, zoomorphic figurine.

*Dig box no. 1*₂₀₀₀ has been opened on the plateau in order to check whether the wall at the end of the room, captured in the area of the volcano tufa plinths sanctuary, is continuous all over the length of the North Western plateau. During the ancient times the wall did not exceed 15m in length, and in order to be able to erect it, the rock has been made plane in an artificial manner. The width of the wall remains is of 2.10m. As a prolongation of the wall, towards the Northeastern precipice, there have been discovered an edge “preserved” in the natural rock. Once again, the fact that the pavement in the rectangle-shaped and circular-shaped constructions show a constructive progress up to a position near the wall, where it features an about 10-15cm lower dimension as compared to the actual upper part thereof was highlighted.

Inventory. *Hand-processed ceramics*: pots, bowls, fruit dishes, earthen lamp cups, provision vessels.

Wheel-processed ceramics: jar, provision vessels, a fruit dish.

Other items: iron - spike, knife sheath?

*Surface*_{1 2000} has been opened on the plateau in order to check the Southeastern part of the platform which, due to its construction, is included into the tufa plinths sanctuary. It has been discovered that no over ground constructions are available thereon, whose dating might be about the Roman conquest, but two circular stone supports have been noticed instead. Constructively, the revealed pavement is a continuation of the one which covers the rest of the room up to the Northwestern end.

Inventory. *Hand-processed ceramics*: provision vessels, pots, fruit dishes.

Wheel-processed ceramics: tureens, bowls, cups, pitchers.

Other items: iron - three knives, two nails; burnt clay – a spindle-adjusting disk (spinning top).

Surface_{II 2000} has been set out inside the room. Along the surface and approximately according to the central line thereof, noticed three limestone circles were noticed, rather higher than the pavement. .

Inventory (scarce). *Hand-processed ceramics*: pots, a fruit dish.

Wheel-processed ceramics: fruit dishes.

In 2001 checks have been performed in the area of the volcano tufa plinths sanctuary. It has been found that in the inner room of the sanctuary there is a pavement which resembles the one outside it, over which an earth layer has been laid featuring an upper dimension in excess of the plinth supports height. Three plinth supports have been sectioned, so that the following conclusions were drawn: 1. the native rock protrudes too much from the surface for imposing a special construction; 2. one of the plinths has been placed over a bed of circular small limestone pebbles embedded into the pavement and surrounded by bigger limestone pieces, also embedded into the into the pavement, featuring 20 cm higher „protrusions” than the plinth foot; 3. with another plinth the bigger boulders around the cell have been dismantled, however not in the ancient times; 4. with the third plinth, in order to be brought to the horizontal plane as the others, cells have been chiseled into the rock. This is the only place where this method has been used.

Inventory. *Hand-processed ceramics*: pots, provision vessels, fruit dishes, cups, bowls and tureens, lids.

Wheel-processed ceramics: fruit dishes, a strainer, cups, a pot.

Neither of these vessels are restorable.

Section_{I 2001-2002} has been set out so that the South-Eastern end of the volcano tufa plinths sanctuary started in *Terrace no. I*.

Within the gate and the volcano tufa plinths sanctuary there have been arranged two distinct surfaces: a platform towards *Terrace no. I*, resulting from the slope height by successively laying stones and earth layers, having about 13m in width, and another one as a prolongation thereof towards the precipice, delimited by an edge partially made using the same method, and partially by artificially flattening out the rock. As to the first surface, the “box” and a few limestone circles have been itemized, all built out, while as to the second one, only “preserved” or built out circles featuring an identical diameter have been found.

Inventory. *Hand-processed ceramics*: pots, cups, a jar, a vessel ear.

Wheel-processed ceramics: cups, bowls, fruit dishes, a provision vessel, a tureen, a strainer, a pitcher, a lid, a miniature vessel.

Seemingly, there was an older lodging within meters 22 and 31.

Inventory. *Hand-processed ceramics*: a provision vessel, pots, a cup, a tureen?

Wheel-processed ceramics: a provision vessel and a cup.

Section_{II 2001} has been set out on *Terrace no. I* in order to get the longitudinal profile thereof. Its research has been completed during the year 2004. The sophistication of the works made it necessary to open four dig boxes (*C₁-C₂, C₄-C₃*), and yet others have been opened during the subsequent years.

Starting from the Western precipice, the natural rock has been horizontally chiseled over a 6m length. Its outer margin features a 1m wide „step”. Further on, the revealed burnt wall binding material proves the existence of a construction with an estimated size of 14-15 x 8-9m, an approximately 5.50- 6m height, possibly with two rooms.

As a prolongation of the section towards Southeast the pavement covering the 1st Dacian level is free from 2nd level constructions up to meter 28. The segment between meters 28- 33.50 gives us a hint by the compact mass of burnt wall binding material, to yet another construction which is continuous up to meter 43.25. The construction had an approximately 15 m length, its width could not possibly exceed 9 m, and must have had at least 5.50- 6 m in height. Inside, two platforms included into the profile, two fireplaces and two stone “pedestals”, built above the floor have been discovered. This construction might have been divided into compartments. In this case the platforms would represent possible infrastructures of sleeping surfaces, while the “pedestals” (due to their location in the vicinity of the fireplace), a kind of kitchen furniture.

Moreover, towards South-East, up to the end of the section, the geometry of *Section_{U01}* represents a repetition of « juxtaposed » triangles, featuring *almost* identical sizes, and in all cases, the ones whose point was directed towards the plateau, had a 15-25cm lower surface. Downstream points are located on a line which is 9-10m off the fortress wall, while those located upstream are spaced at a 6-m distance from the same reference. This lack of constancy is due to their being damaged during the time. No wooden or stone construction is there present on these super elevation triangles. The terrace has been arranged subsequently to the moment of time when the older Dacian level burnt down and was almost completely upset, a fact which had an essential contribution to the mixing up of the chattels inventory, i.e. often first iron epoch ceramics are greater in number and at a higher level than the Dacian vestiges out of which only the ones under the pavement have been found undamaged or restorable and which are the oldest ones, as well (from the 5th - 6th century B.C.).

The purpose of these platforms is related to the buildings on the plateau and on the terraces. The same was the purpose of the platforms in Sections no._{IV} and _V, too, which were discovered during the same year, in front of the steps cut into the rock in order to enable access from East. These were repeated downwards to the valley (South) up to the point where they encountered the platforms located on Terrace no. I. Mention must be done that neither here have there been found any archeological traces related to stone or wooden elevations.

Inventory. The *V₂₀₀₁* complex area, meters 1-15 (2nd Dacian level, materials deriving from the burnt-down construction). *Hand-processed ceramics*: provision vessels, cups, fruit dishes, pots.

Wheel-processed ceramics: strainers, provision vessels, tureens, fruit dishes, bowls (some of them are Celtic or Greek-Roman imitations), cup?, bowl?, lids, cups, *balsamarium?*, *situla* (water bucket having an upper mobile ear).

Other items: burnt clay – a spindle-adjusting disk.

Inventory from the whitening between meters 15-17. *Hand-processed ceramics*: tureens, provision vessels, pots, cups. Some vessels show signs of having been made by the same craftsman.

Wheel-processed ceramics: cups, tureens, bowls, a provision vessel.

Imports: a *lebes?* (large metallic basin-like vessel with marginal ears).

Fragmental bowl belonging to the Wietenberg culture.

Room between the two complexes (meters 15-30). Depth: 0.10-0.25m. *Hand-processed ceramics*: pots, an earthen lamp cup, a bowl?, a cup, a provision vessel.

Wheel-processed ceramics: a provision vessel, cups (an *oinochoe* – i.e. a Greek ceramic small- size vessel with a three-lobe opening and one single ear).

Depth 0.25-0.40m. *Hand-processed ceramics*: earthen lamp cups, cups, a fruit dish, provision vessels, pots.

Wheel-processed ceramics: fruit dishes, provision vessels, cups, tureens.

The segment between meters 30-42, the Complex area_{2/2001}.

1. the segment of meters 30-36, up to a 0.45m depth (on the pavement). *Hand-processed ceramics*: bowls, tureens, fruit dishes, cups, earthen lamp cups, pots, provision vessels.

Wheel-processed ceramics: cups, fruit dishes, bowls, pitchers?, provision vessels, a lid.

Other items: burnt clay – a p „pearl”.

A Wietenberg split has been discovered, as well.

2. The segment of meters 33-40, depth up to 0.90m, under the platform and the fireplaces. This level represents the first phase of Dacian lodging, i.e. where materials are intermingled with Hallstatt ones.

Hand-processed ceramics: pots, a provision vessel, a fruit dish, a cup.

Wheel-processed ceramics: a cup and a bowl.

The segment of meters 42-53, up to and onto the pavement of Terrace no. I (0.15-0.30m in depth). *Hand-processed ceramics*: pots, cups, provision vessels, earthen lamp cups, “water-melon”-shaped vessels, bowls, fruit dishes.

Wheel-processed ceramics: provision vessels, pitchers, cups.

The segment of meters 60-96, on the pavement (0.25-0.35m in depth). *Hand-processed ceramics*: earthen lamp cups, cups, a pitcher, tureens, bowls, fruit dishes, pots.

Wheel-processed ceramics: provision vessels, a strainer, cups (o *oinochoe?*), bowls.

Imitations: a tureen or Greek crater.

Other items: burnt clay – a spindle adjusting disk; stone – a whetstone box (askknifeors)

For more details, it was within $S_{I,2001-2002}$ and the Northwestern ring of the barrack that Sections $S_{III}-S_{VII}$ arranged „as a carpet” and square to the room have been opened. These sections have not been made deeper to reach under the pavement level, their purpose being to investigate the surface between the barrack and the volcano tufa sanctuary and to identify possible constructions.

Section III, 2001 is located inside the room, square to the wall and parallel with several sections of the same campaign: S_{IV} , S_V , S_{VI} , S_{VII} and S_{VIII} , with a 50cm witness space provided in between them.

Within the plateau margin, towards the precipice, the limestone edge segment has been “preserved”. Inwards in front of the kerb, there is a row of basalt slabs set out to possibly mark a space with a certain intended use. At meters 6 and 7 there were two grey whetstone slabs, less deepened into the pavement, but with their upper face flush with the elevation thereof. Within the witness space towards $S_{IV,2001}$ there has been noticed a small “pile” made of limestone pieces. No over ground constructions have been reported.

Inventory. *Hand-processed ceramics:* pots and some unrestorable vessels.

Wheel-processed ceramics: provision vessels, fruit dishes and an import vessel.

Other items: iron—a small clamp; burnt clay—a zoomorphic idol.

Section $IV,2001$ shows the same planimetry as the previous one.

Inventory. *Wheel-processed ceramics:* provision vessels, fruit dishes, tureens, bowls, cups, lids.

Other items ($S_{II}-S_V$): iron – two “nails” in the shape of the letter S, two nail-hooks, a plate-like lock, an arrow tip, a knife handle; burnt clay—a spindle adjusting disk and an anthropomorphic idol.

The overall image of this room portion has been better contoured through Sections no. $VI-VII$ and as soon as the witness space has been dismantled.

Clear hints as to the existence of a white limestone plinths alignment sanctuary in the area has been reported as soon as the witness space located in between S_{III} and S_V has been dismantled. There has been revealed a „group” of big stones, similar to the plinth supports in the tufa sanctuary, around which a circle of smaller stones was perfectly visible. The same witness space includes another full circle inside which the first limestone plinth left in position has been found. Similar supporting circles have subsequently been revealed inside the witness space within S_{III} and S_{IV} , as well as in S_{VII} . The three supports with the almost fully preserved plinth held by them, discovered in the year 2001 have confirmed the existence, on the Ormeiş Hillock, of a second alignments sanctuary made using white local limestone plinths this time.

As far as the materials discovered in $S_{III}-S_{VIII,2001}$ are concerned, mention must be done of the following: 1. the profusion of vessels crushed on purpose and „disseminated” (over 6.000 vessel fragments) is located only over the portion within *Terrace no. 1* and the artificially smoothed rock surface; 2. S_V , S_{VII} and S_{VIII} included in addition other fragmental vessels, including hand-made ones, alongside with some burnt wall binding material.

In all Sections Wietenberg vessel fragments have occurred, as well.

Considering the entire researched surface, there have been found on the pavement no Dacian vessel crushed at site which could be related not necessarily to rituals performed in the sanctuary, but nor of a household use. In the earth and among the leveling stones in the upper layer vestiges possibly dating from the last three centuries before the Roman conquest were discovered.

Inventory of Sections no. III-VIII, 2001 *Hand-processed ceramics:* bowls, small size vessels, pots, miniature vessels, earthen lamp cups, a cup, fruit dishes, provision vessels, vessel support?, cups.

Wheel-processed ceramics: bowls, cups, *unguentarium?*, provision vessels, fruit dishes.

Other items: iron—a small oval (?), a spur, an arrow tip, two knives, two fibulas, a clamp; bronze—a chain link; stone—a whetstone asknifeor; glass—a „peacock-eye” bead; burnt clay—two spindle adjusting disks (spinning tips), fragmental zoomorphic idol, a small, flat, four-cornered idole (pendant?), an anthropomorphic idol.

Dig box no. 2, 2001 has been set out parallel with $S_{II,2001}$. The extension of the construction downstream from $S_{II,2001}$ was confirmed, one of its sides (upstream - downstream) having a minimum 6.50m diameter.

Hand-or wheel-processed ceramic vessels, broken on the spot were discovered, the provisions vessels and the fruit vessels being the most numerous.

Other items: iron – a spike; bronze – a small tube; stone – a volcano tufa grinder.

Under the pavement there are Dacian ceramic vessels fragments mixed with the ones dating since the first part of the Iron Epoch.

Dig box no. 3 2001 has been opened on *Terrace no. 1*. Along this section it could be noticed that $S_{II,83}$ crossed the Western border of the platform, which continues in the opposite direction through the section. The inventory is similar to the one in Section no. C_2 , but there are fewer Dacian vestiges, and a greater number of ceramic vessels fragments dating since the first part of the Iron Epoch (mainly bowls).

Dig box no. 4 2001 has led to the conclusion that a previous construction existed in the immediate vicinity of the site. On the long axis of the dig box there is a circle partly made of native rocks, partly calcareous rocks. Most of the surface directed towards the SE features artificially evened rocks, while in the opposite side starts the pavement extending up to *Terrace no. 1*.

Inventory. *Hand-processed ceramics*: cups, pots, provision vessels, tureens, fruit vessels, earthen lamp cups, undeterminable vessels.

Wheel-processed ceramics: cups, fruit vessels, bowls (of a Celtic origin).

Other items: iron-knife.

The following items were discovered in two of the dig boxes located at the poles support basis: iron – an arrow tube and 3 small size objects; burnt clay – 3 spindle-adjusting disks.

In $S_{VII 2001}$ an iron clamp and a chain link made of bronze were discovered.

During the 2002 campaign a surface, five sections and six dig boxes have been opened.

The Gate Surface 2002 was located on the plateau, towards the terraces, in the area where a unevenness of the ground was visible. The three dwelling stages present in other areas of the hillock are also present in $SP_{P 2002}$. In the first Iron Epoch period the stones for the building of the first dwellings on the hill was completed. A Dacian dwelling from the first Dacian dwelling period was identified, which enabled the launching of observations for the last Dacian lodging period.

A few important aspects related to the constructions on the plateau and to the access on *Terrace no. 1* have been highlighted: 1. it was noticed that the pavement on the 2m wide area, towards the North-West, is part of the calcareous sanctuary; 2. there is a level (threshold) difference at the outer fortress wall, at meter 10.50 of $SP_{P 2002}$, featuring a height of 23-30cm, and at meter 11, the opening between the two faces of the wall is of 1.50m. This is where the entrance used to be located, but no further delimitations can be made on this topic; 3. from the first Dacian level, on the same direction, a circle arc in three ascendant stages towards the interior of the plateau was discovered, having an opening of 2.25m; 4. the two profiles, although different, may be taken into account in the attempt to reconfigure the entrance in the fortress. As a whole, the arguments in favor of locating the entrance here are few, but convincing: the existence on the of the wall-bond on the pavement stands as proof of the access way being operative at that moment, the existence of the four plane-contoured stone spurs, the existence of the round way at the upper part of the two wall faces delimited two by two from the four spurs, arguments to which the above-illustrated ones may be added. These elements are not the ones characteristic for a gate. However, hinges, frames, nails and spikes stand as proof for the existence of a passage on the site, but the original cannot be reproduced.

Inventory. The ceramics is specific to the epochs identified in the above-mentioned surface; hence there is no need to list the ceramic items. For the Dacian epoch: *hand-processed ceramics* – pots, cups, earthen lamp cups and provision vessels with slips and *wheel-processed ceramics*: cups, fruit dishes.

Other items: iron-fibula needle, a lamella, three sewing needles, two knives, an axle blade, a chisel-crafer, two chain links, an arrow tip casing, a harness tool, a slag ball; bronze – a pendant holder, two iron sheets, a small chisel, an arrow tip casing; silver – a pearl; burnt clay – two spindle/adjusting disks, a protoma?, a pearl, o fragmented figurine dating since the Hallstatt period, an anthropomorphic idol ; stone – an idol-amulet made of grey whetstone; amber – a bead; glass – o bead.

From the first Iron period a needle and a Transylvania-characteristic Celt have been discovered.

The changing of the levels is “illustrated” by the discovery of an iron fork and of Turkish pipe at a 0.25-0.30m depth.

Section from the Calcareous Sanctuary = $S_C 2002$ has been opened on the fortress plateau, towards the Northwestern part of the above-mentioned “gate”. Several columns basis and support-

circles have been identified, which enabled the drawing of a sanctuary plan I by correlation with the 1998-2000 research results. It is a cult construction, featuring 8x6 plinths, with the Northwest – Southeast direction. The existence of two phases of the construction was highlighted.

The **Inventory** consists of items found on and among the pavement stones, the section stopping at this level. The fragmentary ceramics can be dated as belonging to both Iron Epochs, but there also are some fragments belonging to the Wietwnberg culture.

Hand-processed ceramics: pots, tureens

Wheel-processed ceramics: Besides the small fragments “spread” on the pavement only on the surface of the 8 x 6 column bases sanctuary, signaled in 2002, other discoveries were: a provision vessel, bowls or tureens, a fruit vessel and a tureen.

Other items: iron – a scraper, a hook-nail, an arrow tip, a spit, a knife handle, a sickle link, a pin holder, a fibula, a sewing needle; bronze - 2 needles from the first iron epoch, a plat band, a small chisel, a chain link: silver–fibula; glass–peacock-eye bead; burnt clay–four spindle adjusting disks, a washer and two beads.

Sections IV and V:2002 have been opened outside the room, in the E-SE direction off the plateau, on the only terrace that is available towards the Northern precipice. It has been found that the Dacians have proceeded to the arrangement thereof using their well-known method, the final width reaching 4.40-4.50m. In this area, too, there has been found the existence of some platforms resembling the contemporary ones discovered on Terrace no. I. Within *SV:2002*, a ladder cut into the rock to provide a connection between the two platforms and the fortress plateau has been identified.

The **Inventory** discovered in these two sections is not at all specific to a room inhabited by a human being. Except for the hand-made jug, there is nothing else here than fragmental ceramics, both hand-made and wheel-made.

Other items: iron- a nail.

During the campaign in the year 2002, yet 7 dig boxes have been opened, all of them outside the room. *Dig boxes 1, 2, 4, 5* have been located in the immediate vicinity of Section *IV:2001-2004* in order to supplement the drawings of the platforms that occurred at the last level.

Dig box no. 3 has been opened outside the plateau, towards SE and has confirmed the existence of a permanent gate and road guarding position on the level curvature up to *Terrace no. VI*.

The **Inventory** included hand-made and wheel-made ceramics, all much crushed and possibly dating from the late Dacian period.

Dig box no. 6 has been opened at the downstream margin of *Terrace no. II*. It has been found that the “terrace wall” exists and has been thoroughly built up to the Terrace end. The inventory includes a mixture of Dacian ceramics from the two phases and from the first iron epoch, all fragmental.

Dig box no. 7 has been located at the margin of *Terrace no. VI* where it has been found also the existence of a terrace-supporting wall made of limestone and earth. A lodging might have existed according to the deductions possible to be made from the ceramic fragments and the burnt wall binding materials found on the pavement stones. The **inventory** includes ceramic dating from the classical phase of the Dacians living on the hillock and is mainly made up of pots.

During the campaign of the year 2003, there have been performed archeological research works at the Northwestern end of the plateau, on *Terrace no. I* and in the area known under the “Șopul Pădureanului” designation.

Surface no. 1:2003 has been opened within the perimeter of the volcano tufa alignments sanctuary. It made possible to improve data referring to the structure and location thereof. This year the only entire volcano tufa plinth found in situ has been revealed. Its dimensions are 57/52 cm diameter up and 65cm at the base and a 38cm height, it is flat in the upper part and asknifeous at the base, in order to be able to be put into the supporting circle made of limestone and ophiolite.

Fallen over the sanctuary pavement a significant quantity of burnt wall binding material deriving from a greater construction located on Terrace no. I has been discovered. Within the perimeter of the wooden construction, no traces have there been discovered to prove the existence of an elevation or of the roof.

Inventory. Materials found on the pavement and dating from the period when the sanctuary was operative are absent. The available inventory marks the time of its construction. It is especially

about ceramics, both hand- and wheel-processed during the first Iron and in the preceding Dacian period, found admixed with the earth brought in order to accomplish the construction work. Ceramic fragments bigger in size, black in color, grooved, made of fine paste or sand, bowl fragments, fragmental cups belong to the first Iron Epoch period and a fragment of a vessel with an oblong button dates since the 5th-6th centuries before Christ.

Hand-made vessels: pots, fruit dishes, earthen lamp cups.

Wheel-made vessels: provision vessels, cups and fruit vessels.

Other items: iron – knife; bronze – a fibula; lead – an ingot.

Surface₁ 2003 has been opened within the area of the circular and “rectangular” constructions at the Northeastern end of the plateau. It has been confirmed that it about two overlapping constructions: a rectangle-shaped, previous one, and another, circular one, having a 14 m diameter inside and slightly over 15m outside. The archeological material is from the Dacian epoch and deriving from among the pavement stones, older than the constructions.

Inventory. *Hand-made vessels:* pots, earthen lamp cups, fruit dishes and a cup, all dating from the first half of the 1st century B.C.; a bell-shaped vessel fragment dating in the 5th-6th centuries B.C.

Wheel-made vessels: fruit dishes, a cup, a provision vessel, a bowl.

Other items: iron – a clamp, a fishing hook.

Dig boxes on *Terrace no. 1* (2) have been opened adjacently to *S₁₁ 2001-2004*, the purpose being to get a clear image referring to the platforms identified during the year 2002.

Dig box no. 1. Its profile included a ritual deposit of vessels under the last level. Its inventory included a bell-shaped vessel, an earthen lamp cup and an imitation of a small amphora, while in this context there have been found fragments of imported items and of imitations according to Greek-Roman vessels.

Other items: bronze—a ring; a graphite tablet

In between the pavement stones vestiges from the first Iron and the Dacian epoch were discovered.

Inventory belonging to the Dacian epoch.

Hand-made vessels: pots, a fruit dish, a tureen?, cups.

Wheel-made vessels: fruit dishes, cups or pitchers.

During the archeological research campaign in the year 2004 3 sections and 5 dig boxes have been set up.

Section₁ 2004 has been set out square to the fortress plateau, in the immediate vicinity of the plinths row towards Southeast.

Stratigraphy. The vestiges are deriving from the *Hallstatt* level and have been either covered at site or collected on purpose in „stores” covered with earth and stone as soon as the location was arranged for the first Dacian lodging phase. Dating from this latter phase is lodging (*L₁ 2004*) whose treading level is located at a 1m depth and one of the sides was of about 5m. To the same phase belongs the occurrence of lodgings *L₂* and *L₃*, all having ended up in the same way. In the second Dacian lodging phase, as soon as burnt down, the old lodgings have been covered by earth towards the precipice and with 2-3 layers alternating with earth. Above these, within meter 15-21.50 a 5-6cm thick small limestone layer has been identified. Over this, depending on the then slope of the hill, 3-6 limestone layers have been laid down alternating with layers of earth. On the upper layer there have been placed the limestone sanctuary plinths into cellular pits on small limestone pebbles which were in the middle 35cm lower than the pavement.

Inventory: 1. the first Iron Epoch: black ceramic grooved bowls, tureens and pots in the shape of double truncated cones. 2. First Dacian lodging phase. *Hand-processed ceramics:* cups, fruit dishes, an earthen lamp cup, pots, bowls and tureens.

Wheel-processed ceramics are represented by a few fragments of provision vessels and cups.

Other items: iron-4 fibulas, 2 nails, a small slab, a plat band, a chisel tip and an arrow tip; bronze-a punch, a small slab and 4 chain links. 3. The items deriving from the earth and from in between the stones used for the plateau arrangement are either contemporary or older than the ones in the lodgings destroyed on this occasion.

Hand-processed ceramics: pots, tureens, bowls, fruit dishes and cups.

Wheel-processed ceramics: a jug, a lid and cups or grey fruit vessels. 4. Materials dating from the second phase of the Dacian lodging have been discovered in the campaign during the year 2001, when the area has been revealed up to this last pavement.

Section III :2004 has been set out square to *S_I:2004*, at meter 16 of this latter. *Stratigraphy* is similar to that in the previous Section only that within meter 4 and 5 the existence of an unfaceted local limestone wall has been identified. This transversally crossed *S_{III}:2004*, had an almost 1 m thickness and was built right away from using the remains of the lodgings burnt-down during the Dacian lodging phase. In the same time this wall is overlapped by the sanctuary pavement and the supporting circles thereof, so that we can speak about an intermediate phase in addition to those two already mentioned above.

The ceramics **inventory** is also represented by the same types of vessels with the same chronologic categorization. *Other items*: iron—a spur, two fibulas, a sewing needle and a punching–piercing item; bronze—a sheet metal item and a harness part; bone - a tip.

Section II :2004 has been opened on *Terraces no. II-IV*. The area of *Terrace no. II* has proved not to show any traces of lodgings but on the lower one a limestone wall has been identified. It is about a construction of big dimensions (10m) which has been extended over to the next terrace, as well and for whose revealing *Dig boxes 1-5* in the two sides of *S_{II}:2004* have been opened.

The lack of the wall binding material and of the coal excludes the possibility of identifying this with a lodging. This latter type has been identified in Dig box no. 4, under the wall from the last Dacian lodging phase. As an overview, the vessels in the above mentioned construction show that we are “contemplating” inhabitants having lived here and who enjoyed a rather special social position.

Inventory of *S_{II}* and of dig boxes no. 1-5. From the lodging at the *first Dacian level* there have resulted pots, a cup belonging to the Hallstatt tradition and cups, possibly dating from the 2nd-1st century B.C. *Hand-processed ceramics* from the last lodging level: cups, a lid, pots, earthen lamp cups, bowls and provision vessels.

Wheel-processed ceramics: jugs, fruit dishes, cups, bowls, lids and imitations of un-ornamented bowls.

Other items: bronze—a small slab, a sewing needle, a chisel, 2 iron chisels, an arrow tip and other 2 items difficult to be established; iron—an arrow tip, 3 fibulas and a chain link; burnt clay-2 spindle adjusting disks; bone—a pearl.

Section I :2005 has been set out between the complex circular sanctuary and *Terrace no. I*, including a part of the sanctuary and of *Terraces no. I and II*. The portion towards the fortress of the sanctuary amphitheatre is abrupt, since the native rock was cut out at an approximately 60 degrees angle. From its upper elevation towards the fortress there is a 2m wide pavement made of local limestone, which is continued upstream by another, smaller size, 4m wide local limestone belt. Due to the fact that these belts are circumscribed to both round structures of the building on *Terrace no. IV*, we find ourselves in a position to consider them as being secondary components of this religious room, most probably a “deambulatorium”. It does not surround the sanctuary completely, but this latter remains permanently in visual touch with the believers, no matter the position from where one looked at it.

On this pavement no traces of constructions have there been found. The remaining part for the building up to the fortress wall belongs to *Terrace no. I*, which is 14m wide there, and its downstream edge is marked by a 30cm high threshold, either cut into the rock or built.

Inventory: On the pavement there have been found no items but only separate fragments of Dacian vessels.

Section II :2005 has been opened crosswise as to the base of *Terrace no. V*. Alongside with other sections, it has clarified the purpose of similar constructions which have been previously discovered over several terraces.

Within meters 3.10-5.20 the terrace wall is relatively well preserved, over the last meter passage from the wall to the pavement of the terrace is made gradually. All over the length of the section there were no traces of over ground constructions, the purpose of the terrace being other than holding the building.

At the terrace wall, blocks in the only seating preserved at site are thoroughly faceted and perfectly aligned as their seniority.

Inventory: *Hand-processed ceramics:* a fruit dish, a pot, a provision vessel (or oinochoe), other 2-3 hand-shaped vessels dating before the mid-1st century B.C.; on the rock there was a *Hallstatt* vessel crushed at site.

Other items: iron—a fibula; bronze—a chain link.

Section_I 2005 has been set out at Southeast from *S_{II}*. The terrace wall has a corner here, from where another one starts towards the hill, which is built out using smaller boulders and which are prolonged up to the end of the section, the resulting angle being of approximately 100 degrees. The „terrace wall” in *S_{II}* is not continuous.

The blocks in the construction corner represent the loser step of a ladder between *Terraces no. V and VI*. According to the ascending line of the wall, well-faceted blocks having made up the next steps in the ancient times are well preserved. A hypothetical replacement of some displaced limestone blocks back to their initial places would result an approximately 3m opening and a 2m high ladder.

The transversal profile of the terrace wall is slightly more than 2m in length, from here on it is continued with a foundation-edge, which changes its direction at a certain time towards Southeast at an obtuse angle. The said section covering an about 7m length and being made up of two rows of big boulders and limestone slabs, is located next to a foundation of the complex circular sanctuary, from where it merges with the terrace wall fragment discovered in sections no. III and IV of this year. The room delimited between the 3 edges-foundations and the base of *Terrace no. V* is trapezoidal with its longer base of 10m. At the line of the terrace lip its „inside room” is 25-30 cm lower than the surrounding surface.

The longitudinal profile revealed that there have been performed arrangement operations in the first Dacian lodging phase, yet another lodging (*L_I2005*) having been discovered with its entrance from North-West.

Section_{III} 2005 has its end downstream by the edge of *Terrace no. VI*. Downstream off the terrace wall, another wall made of limestone blocks starts. The wall climbing towards *Terrace no. IV* forms an open angle with the one at the margin of the terrace.

Section_{III A} 2005, parallel with the previous one. The wall discovered in between the two sections now features a 1.40-1.50m visible thickness.

Dig ox no.5 2005 has been set out between the angle formed by *S_{III A}* and *S_{XVII}*, in order to reveal the entire wall structure.

For the purpose of following the terrace wall *Section_{I7} 2005* has been made, which alongside with the open surfaces have offered an image enabling a correct interpretation both as to the constructions on *Terrace no. VI* and as to the ones on the other terraces. *S VI* confirmed the continuity of the terrace wall.

Rebuilding almost completely of the constructions palimetry on *Terrace no. V* proves that between the North-West end and m70 of *Terrace no. V* there is not building possibly dating from the last phase of Dacian presence on the Ormeniș Hillock, but rather only stone platforms featuring a modular geometric shape made up of juxtaposed successive trapezes. Such a trapeze has its longer base of almost 17m and its shorter base of 15m. With the second measured trapeze, the same coordinates are 12, and, respectively, 8.50-9m each. Their height is of approximately 10m, in an area where the terrace width varies between 12 and 15m. Along *terrace no. V*, 4 or 5 such trapeze modules are starting.

Stone steps (ladder) have been identified and we deem that such steps were available in other places, too, not only on the said terrace.

It has been confirmed that all platforms are overlapping constructions from a Dacian lodging phase that preceded the first iron epoch.

There have been noticed efforts to widen the terrace during the 1st Dacian phase, the margin of the terrace in phase I having had its contribution to the consolidation of the new terrace. Widening *Terrace no. V* has been an operation finalized with a more resistant parapet, similar results of extension works having been encountered on other terraces and in the fortress, as well.

Section_n 2005 has been placed on *Terrace no. IV*, being subsequently extended over to *Terrace no. III*. A corner of a lodging foundation has been revealed towards the hill by a step cut into the limestone rock. Inside the lodging the rock has been artificially flattened. The coal pigmentation and the burnt wall binding material suggest the existence of a wooden elevation. This space looks like

a place prepared for sheltering a construction which has not been erected ever since. Upstream, artificially flattened rocks and stone leveling are alternating, with relatively rich Dacian vestiges and a damaged lodging deriving from the first iron epoch. Within m 11 and m 15 of the segment, there is a plane pavement on which there were found Dacian vessels crushed at site on the one hand and of a burnt-down trellis work wall on the other hand. Over the wall binding, square to the section, there is a double row of boulders belonging to the construction, whose length has been measured „at sight” (21m), but it is possible to have had 38m, considering a rectilinear route. Upstream as compared to this, there is *Terrace no. III*, featuring here a width of 11-12m. Its pavement covers a 6 x 7m lodging (*L₄ 2005*) deriving from an older, also Dacian phase, whose inventory included a pot and a provision vessel, which has been hand-processed and secondarily burnt.

Dig box no. 1. 2005 has been set out on *Terrace no. V*, square to the terrace base. It has been noticed that the rock has been artificially leveled.

Dig box no. 2. 2005 has been opened on *Terrace no. VI*. On the pavement there were Hallstatt ceramic fragments and some fragmental hand-shaped Dacian vessels.

Dig box no. 3. 2005 is located on *Terrace no. IV*. A wall has been researched which consolidated the margin of a platform which is a synonym for the terrace. In front of the marginal slabs the rock shows traces of hammer processing and is horizontal, leading us to the thought that there was passenger access road (between the terraces). On the pavement there have been found fragments of hand-processed of wheel-processed Dacian vessels, dating from the “classical phase” of the Dacian ceramics.

Dig box no. 4. 2005 has been set out on *Terrace no. III*. A terrace margin partially chiseled into the native rock has been discovered and from there on the terrace was arranged in a „classical” manner. In front of it, the rock is cut horizontally. No traces of constructions have been registered.

Inventory on the pavement. *Hand-processed ceramics*: provision vessels, a pot and a vessel wall.

Wheel-processed ceramics: a cup

Dig box no. 6. 2005 has been set out on *Terrace no. III*. A 55-60cm terrace wall has occurred behind which the terrace pavement is laid down.

Inventory: ceramics—Dacian vessel fragments. *Other items*: iron – a knife; bronze – a fibula possibly dating in Hallstatt B.

Dig box no. 7. 2005 has been opened on *Terrace no. III*. The continuity of the terrace edge has been proven. It might be possible that the deambulatorium in *S_f 2005* reached this far.

Inventory: fragments of mainly hand-processed vessels alongside with fire-red wall binding materials.

Dig box no. 8. 2005 has been set out on *Terrace no. VIII*. The pavement shown no edge, which would be well marked by any level drop, thus passing to the next terrace is achieved on a 30° tilt plane. In the middle of this dig box an angular construction has been noticed which probably supported that very terrace segment or was the corner of a tower.

On the pavement there were ceramic fragments from the first Iron and the Dacian epoch, which were highly worn out and non-typical.

Dig box no. 9. 2005 has been set out on *Terrace no. VIII*. The existence of a construction has been confirmed without being able to delimit it.

Inventory. *Hand-processed ceramics*: a cup, a tureen, vessel fragments;

Wheel-processed ceramics: cups.

Dig box no. 10. 2005 has been set out between *Terrace no. VIII* and the precipice towards the Western part of the hill. A pavement made of stones greater than the ones used in the terraces has been discovered. The said pavement represented the end of the hill path, being the work of the Dacians as shown by the fragmental vessels found in the connecting earth alongside with the Hallstatt ones

VI. Research outside the acropolis

Simultaneously with the research work on the acropolis, neighbouring areas were also investigated. This means the terraces between the hill and the Valea Tipiei (Hillock Valley) (and the “La Comoară” (a the treasure) point), the terraces near the river Olt (the “Sub Tipie” (under the

hillock) point) as well as the ones located East to the hill (at the “Mormântul Fetei Orfane” (The Orphan Girl’ Tomb) and the “Între Drumuri” (Between the Roads) point). During the campaigns between 1982 and 1988, there were diggings near Cetatea lui Mihai (Mihalyvár), on the terraces to the right of the Olt River between Augustin and Racoşul de Jos, as well as on the terraces between Olt and Mateiaş, at the “În Şipot” point.

While we are still in the areas immediately near the Hillock, mention must be made of the fact that on those terraces six lodgings were discovered, dating from the first iron epoch as well as 11 Dacian lodgings. The latter ones are on the surface (just as the ones belonging to the Hallstatt culture) and are dated without any exception in the 1st century before Christ and the year 106 after Christ.

At “Cetatea lui Mihai” (“Mihalyvár”) only signs on Dacian living there were discovered, with no actual lodgings, while at Mateiaş, at “În Şipot” point, a Dacian lodging from the “classical” period was discovered, which was covered by old Romanian lodgings, from the 8th - 10th centuries after Christ.

VII. Settlements preceding the iron epoch

The oldest proven settlement on the Ormeniş Hillock dates back to the transition period from the Neolithic to the bronze epoch and is illustrated by a few ceramic fragments (Pl. I). It is a sporadic, transient presence.

However there is more evidence indicating the presence of the inhabitants in the bronze epoch, proven by ceramics and stone tools (Pl. II-VII). They belong to the middle and final bronze period and are part of the Wietenberg culture. It is highly probable that a permanent surveillance tower existed once on the Ormeniş Hillock being in permanent connection with the contemporary earthen and stone fortification located on the Durduia

IX. Buildings.

Civil engineering. Lodgings

In the areas inhabited on the acropolis plateau and on the Southern terraces there were discovered either entirely or partially 30 lodgings, out of a minimum total of 100 existing there. Most of them are rectangular in shape, two are circular-oval and only one features a polygonal apsis (on *Terrace J*). All are surface-located, with stone foundations, clay-bonded wooden elevation, and the roof made of shingle. There are lodgings with one room, with an average surface of 25 m² but there are also lodgings with two or more compartments, with areas exceeding 60m² (on *Terrace I* and on *Terrace III*).

According to the inventory discovered inside, it seems that humble lodgings belonged to different craftsmen – pot-makers, silver workers etc., while the larger lodgings with several compartments were inhabited by military or noble people, holding important offices not only in the local community but also in the central administrative system.

On *Terrace I*, near and in the south of the sanctuaries, there are *two buildings that have special dimensions*, with two rooms each, genuine palaces. Both the dimensions and their inventory indicate the existence of military and religious elite class on the Ormeniş Hillock.

There are lodgings whose design could not be thoroughly researched because of the pine forest.

Military buildings

The most important military building is the *fortification* itself. Inside it, at the southeast end, a building identical to the one at Luncani-Piatra Roşie was erected. Its foundation is made of stone slabs built in the plateau, on which clay-bonded wooden elevation was placed. Made of two unequal rooms with communication areas between them and with access from northwest, this construction was surrounded along three of its sides by a ring of plates of limestone mixed with volcano tufa. The northwest room was equipped with a heating installation, which the other room did not have. The size of the central construction is 21 x 12m, while the entire assembly is 32 x 20.45m.

One of the cereal deposits of this human settlement lay between the central construction and the stone ring, towards north – east.

At only 50cm north-west from the wall of this construction a 6.59 x 4.20m *tower* was built. Its lower part ("the ground level") was made of a wooden beam shuttering, over which the wooden floor was built. The tower had a two-fold aim: to serve as a lodging and for continuous surveillance.

On the northern slopes of the hill, in the "Șopul Pădureanului" area, a protection wall was built in order to stop any possible attackers. Its accomplishment is quite ingenious: the Dacians displaced the outer part of a natural limestone ridge, and with the blocks thus obtained, they made two paraments and the emblecton, the result being a wall that is 55 m long, 5-5.10m thick and between 3 and 14m in tall.

Judging by the technique, particularly by the way the stone blocks are placed, it can be assumed that the wall dates back to Burebista's time (82-44 before Christ) and that stone craftsmen brought by the king from the Pontus Euxinus were involved in its building (using the Hellenistic technique).

Religious buildings.

The extra muros complex circular sanctuary

This sanctuary is located on *terraces no. II. to IV* on the Southern slopes of the hill and is made up of three constructions: 1. the polygon-shaped *outer construction*, which includes a local lime-stone foundation onto which a wooden structure has been erected to support the roof perimeter for the entire building; 2. the *intermediate construction*, including a perfect circle of carefully faceted soft tufa blocks. Due to its brittleness, this was not suitable for supporting any elevation whatsoever, but it could not, however, be left uncovered. It is highly probable that the space between this circle and the outer construction was the public gallery; 3. the *inner construction*, built on a partially faceted local stone base, with wooden walls lined over both their faces using smoothed clay, with the purpose of delimitating the sacred room. This latter is arranged asymmetrically as compared to the previous ones and is made up of two rooms: (a) a 7 x 6.50m rectangle-shaped room and (b) and the apse room, having a 6.50m total width and a 2.50m apse „height”. Offerings used to be placed here, while the apse room was solely dedicated to the divinity, without any representation thereof inside the room. The same holds true for all religious locations in the pre-Roman Dacia, regardless their type. Entrances in the inner (central) construction were placed along the longer sides: one in the Eastern corner, the other in the Southern corner, both marked by huge limestone blocks. The passage from the rectangle-shaped room into the apse room was ensured through a wooden door located in the middle of the partitioning wall. All in all, five hinges and the lock pertaining to this door have been found. Above the door, there was a girder secured in place by means of spikes featuring swan heads, their purpose being that of hanging offerings for the protector god.

The archeological inventory is extremely scarce, i.e. apart from the above listed items a few nails, fragmentary ceramics (including collar vessels, too) and two late *Latène* iron fibulas (see figure) should also be mentioned, on the grounds of which it can be ascertained that this sanctuary was most certainly operative during the 1st century after Christ, before the Roman conquest.

Due to its stone foundation and trelliswork walls, the shape and the dimensions of this building have been preserved almost entirely (except for the height), which enabled the reconstruction of this monument (see figure).

Volcano tufa alignments sanctuary

This sanctuary is located on the Northwestern part of the plateau, towards Terrace no. I, on a 22 x 9m lime-tone platform. Its complete revealing expanded over a decade, starting with the year 1994. As soon as the digging work was concluded, the conclusion that its beginnings stretch back to as early as the rule of King Burebista could be drawn. It is also certain that it was operative in two phases that cannot be exactly specified. During the first phase, it included 10 x 4 rows of columns, while during the second phase 6 x 3 rows, arranged each time along the Northwestern long front.

In both phases, the column supports were made of volcano tufa, chiseled in several local quarries, located on both sides of the River Olt. All plinths are in the shape of a truncated cone featuring similar sizes as the sanctuaries in Costești, Piatra Roșie and so on): i.e. the large diameters within 65 and 80cm, the small diameters within 52 and 60cm, and the heights within 25 and 40cm. The distance between the plinths was of 2.45m on the long row and 1.80m on the short row.

Inside the sanctuary, no religious objects, god representations or archeological remains were found to witness the existence of an elevation or of a construction where it was operative. This finding is however no argument in favor of the operation of the sanctuary in the open air, since climate in this region is totally inappropriate for such use, especially in wintertime.

The first phase of the sanctuary dates back to the middle of the 1st century B.C., as it is illustrated by an iron fibula of the Orlea-Maglavit type.

This sanctuary (see figure) ceased to exist around the period of the Roman conquest, but it cannot be demonstrated that the destruction of its infrastructure is to be attributed to the conqueror. We have convincing proof though, that its dismantling took place during the 6th and 7th decades of the 20th century.

Limestone alignments sanctuary

This sanctuary was located between the gate and the volcano tufa plinth sanctuary, on a 28 x 13m white lime-stone platform and its revealing expanded over several years. As soon as the research work was over, the conclusion was drawn that the construction most probably had three phases of operation. The oldest one is represented by a few plinth supports and remains spread all over the plateau, with seemingly no signs of integration into a definite plan. This may be dated back to the beginning of Burebista's reign, as illustrated by a fibula of the Orlea-Maglavit type. The second phase is represented by a construction having six-plinths along the long front in the NE-SW direction, and four plinths in the short square row. Sometime during Decebal-Diurpaneus' reign, this sanctuary has been extended with other four rows of six plinths each, resulting in a 8 x 6 cylinder composition, with the long front arranged according to the NW-SE direction. The plinths, which are in the shape of a truncated cone, as well, feature a 80-85 diameter, and a 30-40cm height. During the last two phases, plinths were spaced at 1.90m in the short row and at 2.70m in the long row. Among all the 48 pieces, only two were discovered in place, in the first, shorter, South Eastern row, while on the other, all in all about, 10 supports, larger or smaller fragments were discovered. Other fragments were scattered outside the supports, the majority thereof being empty when revealed. On the Northwestern part of the sanctuary there is a „box“ (cyst) made of stone plates (1.15 x 0.85m) which might be related to the place where offerings were placed and served, but for which no definite proofs are available.

In the perimeter of the sanctuary, over 6,000 Dacian ceramic fragments featuring a secondary red burn have been discovered, all deriving from hand-made vessels using wheels and frequently used in households, rather than as part of a religious cult. Objects serving cultural purposes or god representations were not discovered in this location, either. Totally absent are archeological proofs to show the existence of any elevation whatsoever, although the possibility of this sanctuary having been operative in the open air is absolutely excluded.

Conclusive proofs that the destruction of the building infrastructure was not due to the Romans have however been found in this case, too.

Rectangle-shaped sanctuary on the plateau

This sanctuary is also located on the Northwestern end of the plateau, under the round sanctuary (see below). It has been erected onto a limestone platform, 1-1.20m higher than the pavement surrounding it. Only two walls, the floor and the fireplace are still left from the construction. On the fireplace, below the level of the round sanctuary, a lot of burned wall-bond was discovered showing that the elevation had once been made of clayed wood. The long wall base (11m) has a 320° orientation, while the short wall (10m) is almost perpendicular on it, forming a slightly open angle due to the slip in time. It is highly probable that both bases were longer in the ancient times, but archeological discoveries revealed sizes as shown above. It rests unknown whether there was an apse towards North West, or not, since the said area was dismantled during the 6th and 7th decades of the last century. In the very middle of the building construction there is a fire installation, i.e. a 3m diameter stone platform that is on average 20cm higher than the limestone floor, all over the surface of which soft clay has been laid in a repeatedly faceted manner. Considering its dimensions, the fireplace rather resembles a bonfire. With apse or without an apse, this construction is the oldest religious building on the Ormeniș Hillock, showing analogies with several great Dacian centers

(Popești, Brad etc.) or with the central constructions of complex circular sanctuaries, which are highly probable to be one of its forerunners.

Household or religious items to show a frequent on-site use were not discovered in this location, either. The only objects that supported the establishing of the construction beginning date are the ceramic fragments discovered among the pavement (floor) stones. Generally speaking, they belong to the 3rd-2nd century B.C., so that the construction could have been erected in the first half of this latter century.

Complex circular sanctuary on the plateau

It is located at the Northwestern end of the plateau, above the sanctuary described above.

This sanctuary is partially preserved, having been destroyed mainly during the last century. From an architectural viewpoint, it features a significant resemblance with the buildings on the terraces, including three "concentric" constructions, as well: 1. the *outer construction*, i.e. a circular pavement made of limestone admixed with ophiolite, of which two small surfaces towards the terraces are still visible. Its actual width varies between 1.25 and 1.50m (probably 1.50m in the ancient times). Its destination could not be different from that of the space between the outer construction and the intermediate construction in the sanctuary located on the terraces, i.e. to enable the access of the believers. The pavement does not follow the outer contour, because it has been made of wood, which has either been burned down or removed during the destruction of the building. Its current diameter is of approximately 14-14.50m; 2. the *intermediate construction*, i.e. a circular limestone base, still visible over a 18.50m length, towards the terraces (South). It surmounts the previous construction. This is perfectly visible at the ends of the long (11m) wall thereof. It might be possible that no fully clayed wall was erected onto it, since this is present only here and there along its contour line. On the other hand, it is highly probable that the solid wall was replaced by masts supporting the joint roof of the central room. It featured a 12-13m diameter; 3. the *central construction*, i.e. the rectangle building located inside the previous one, featuring a 6.50 x 7m size, with its long side directed towards NW-SE (330°). Most surely, this used to have solid walls made of wooden masts with interwoven rods and clay, which is proved by the significant quantity of burnt wall found collapsed over the fireplace. This construction is 25cm higher as an average than the level of the intermediate base. In its very middle there is a rectangle fireplace, higher itself than the pavement surrounding it, too, featuring 1.30 x 1.50m in size. It is marked by local and river stone edge, this latter being absent in other constructions of the kind.

We do believe that the entrance within the presented assembly was located towards the inner (Southeastern) part.

Objects or ceramic vessels that might have been used on site for household or religious purposes were not found either in the buildings, or on the fireplace. The only rather special items revealed here were those small iron clamps that might have served as a lock slider and not as an assembling element of the constructions.

As already described above, this construction resembles the sanctuary on the terraces, except for the intermediate component, which is a solid wall there and supporting masts on the plateau. Also, this sanctuary highly resembles the constructions in Meleia, Fețeale Albe, Pustiosu, Rudele and, especially, the great sanctuary in Grădiștea Muncelului.

No other objects in support of the dating have been found. This situation compels us once again to rely on the ceramic fragments discovered in between the pavement (in fact the floor) plates, on grounds of which it can be estimated that it might have been erected by the end of the 2nd century before Christ, or at the beginning of the next century, just as the Pecica sanctuary. We deem as uncertain that the Roman conquest might have ended its operation, and would rather say this happened some decades earlier. We even think that its attributions and functions might have been taken over by the sanctuary on the terraces, which has been extended thus becoming more recognized and commanding in nature.

Just as with the volcano tufa or limestone plinths alignment sanctuaries, it is quite not impossible that the construction underwent repair or restoration works that are barely perceivable by archeologists today.

Conclusions concerning the religious constructions on the Ormeniș Hillock

The archeological research works performed on the Ormeniș Hillock have revealed several religious buildings. From an architectural viewpoint, the buildings are basically of two types: 1. *circular*; 2. *with alignments*. The first type includes *complex circular sanctuaries*, while the second type is sub-divided into two versions: (a) sanctuaries with volcano tufa or limestone column base alignments, and (b) sanctuaries with stone foundations and continuous walls.

There are two *complex circular sanctuaries*: one is located on the Southern terraces of the hill, the other on the plateau. Among the differences between them the larger dimensions featured by the one located *extra muros* should be mentioned (almost 20m in diameter, being the second largest in Dacia, while the one located *on the plateau* features an approximately 15m maximum diameter) and of the fact that a trellis work wall is erected on its external ring, while the ring of the one located on the plateau is free from any wall whatsoever, featuring only here and there some masts for supporting possible perimetral eaves. Yet another difference is related to the intermediate construction: in the sanctuary located on the terraces, this is in fact a circular edge made of soft volcano tufa, without any elevation on it, while the one on the plateau is a circular foundation made of limestone plates supporting a trellis work wall or only masts for a joint roof, i.e. common with the one of the central room. It is highly probable that even the central construction on the plateau had an apse room, but this however is impossible to be established by archeologists today due to the destructions occurred in that region during the last century.

As far as dating of the two sanctuaries is concerned, there are enough hints related to the greater seniority of the sanctuary located on the plateau (end of the 2nd century B.C.—the beginning of the next century), while as concerns the sanctuary on the terraces it can be ascertained that it was operative during the entire 1st century after Christ and after that until the Roman conquest, without excluding the possibility of its being built after the former was put out of service.

A significant amount of fire-red wall binding substance collapsed at site was found within the perimeter of both sanctuaries, proving the existence of some wooden elevations onto which soft clay used to be applied. Household or religious items, ornaments or god representations have not been found in any of the two. Several swan head spikes which used to serve the purpose of hanging offerings only in the sanctuary located on the terraces have there been revealed, which lead to the conclusion that the adored god could be no one else than a homonym of Mars (Fl. Costea, in *Cumidava*, 25, page 35 and the subsequent pages).

2. Alignment sanctuaries. *Version a.* These are represented by a construction having a volcano tufa column base and another one with a limestone base, featuring an arrangement and a direction as shown above. Both are located on the plateau, within a sector intended only for sacred buildings.

As concerns both sanctuaries, it is only the infrastructure that is still visible, i.e. the plinths onto which the columns have been erected; in their turn, these latter (i.e. the columns) were part of a framework intended for supporting the roof. However, as specified whenever such constructions were presented, on their site, archeological traces illustrating the existence of the elevation were discovered, notwithstanding the fact that they could have been operative in the open air for only 6-7 months per year. This is unlike the case of solid wall constructions, where the walls were burned down and collapsed on site. The explanation for the lack of archeological traces in column alignment base sanctuaries is that Dacians dismantled their superstructure on purpose, before the hostilities with the Roman army began. The same holds true for the absence of religious items, god representations and other objects of value in the sanctuaries. Due to the fact that hostilities did not begin all of a sudden, Dacians have had enough time to rescue first of all these very symbol-items, so as to avoid their being captured by the enemy, which would have meant not less than profaning the protector god. As soon as those items were sheltered in the hope of a possible future recovery, Dacians have dismantled, for the same reasons, their own religious places. This holds true for all sacred alignment buildings in Dacia, and not only for the ones located on the Ormeniș Hillock (this idea has been suggested to us and thoroughly discussed with our colleague Mr. Valeriu Sârbu. Our older assertions related to this matter, are presented in this tome, as well, but only with reference to some artifact categories, especially ceramics). Thus we believe that this is also an explanation for the lack of any metal building materials or furniture (nails, spikes, nails, locks) plenty of which have been found in

the barracks (where solid walls are present) or in the circular sanctuary on the terraces, with the central construction.

The infrastructure of the Dacian sanctuaries, here the column bases almost entirely buried into the ground, has not been destroyed by the Romans, since plinths have been discovered by archeologists on the ancient times site, except for the ones that have been subsequently destroyed (the ones on the Ormeniș Hillock during the 6th and 7th decades of the last century).

Taking into account that both column base sanctuaries underwent at least two phases, it can be ascertained that *seven sacred constructions* were available, arranged both on terraces and on the dedicated plateau. Therefore, the Sacred Mountain designation suitably refers not only to the plateau, but also rather to the entire hill. This is supported by an archeological finding, thoroughly noticed when digging: since Burebista's time, the terraces and the plateau accommodates only three constructions which might be deemed to be secular: the barrack on the plateau, at the opposite end as to the sanctuaries and two "palaces" on terrace no. I. All previous constructions arranged on the very place of the future plateau or on the terraces, regardless of their nature (most of them being characteristic to the way of life of the military and of the craftsmen), have been set on fire and totally covered by a local or limestone pavement.

Starting the 2nd century before Christ, the Ormeniș Hillock becomes one of the great Pan-Dacian religious centers (similar to the Pan-Hellenic ones), whose spiritual authority extended over the Southeastern part of Dacia and, most probably, over a region in the Eastern part of the Carpathians. The political and administrative "capital" of this pre-Burebista „reign" might have been the Valea Zânelor (Fairy Valley) in Covasna or another important fortress in the area.

Defense for this religious center has been provided by the three Dacian fortifications in the narrow path of the Olt river between the localities Augustin and Mateiaș (in the Perșani Mountains), on a permanent basis.

X Inventory

X.1 Ceramics

This is by far the best represented of all material culture components discovered on the Ormeniș Hillock, a situation found in all Dacian settlements or necropolis. In addition, as there were no stamps, pottery trademarks or characteristic artifacts, it represents the basic document for broad dating, as well as for obtaining information about the craft itself, to the possible artistic value of the vessels, as well as about the social status of the owners. In the case of the Ormeniș Hillock, whose research might be considered as completed although it has only covered approximately one fifth of the entire area, ceramics is the main argument in demonstrating the long period during which the area was inhabited, of over five centuries. This is the reason which makes us attempt to make a synthesis based on the evolution criteria, despite the fact that the stratigraphy of the settlement only allows a partial separation whose critical period is at about the middle of the 1st century before Christ or two-three decades earlier. The reorganization of the plateau and of the terraces which took place then marked in the area the "history" of the settlement: the older layers have been practically compromised, the Hallstatt-Latène "threshold" becoming impossible to interpret stratigraphically. The advantage of this separation for the researcher is an important one, all vestiges being divided into two distinct periods: the ones present in the leveling layers or beneath them are prior to the 1st century before Christ, while the materials found on the pavement or inside the contemporary or later constructions represent a recent category, from the last century and a half of Pre-Roman Dacian history.

In spite of the fact that in the settlement the delimitation by constructions is visible and clear all over the place, the definite categorization of ceramics as belonging to one period or another is not at all easy, because of the unperceivable but permanent changes occurring in the evolution of the shapes, pastes, techniques and details of other nature and kind which become certainties after a long while.

A great help in presenting the ceramics of the Ormeniș Hillock was provided by the two famous monographs on Thracian-Dacian-Getic ceramics, as well as other studies of a lesser extent⁴⁰². As

⁴⁰² I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969; E. Moscalu, *Ceramica traco getică*, București, 1983; I. H. Crișan, *Spiritualitatea*, p. 261-263; H. Daicovicu, *Dacia*, p. 182 and above; Fl. Costea, in *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 127-145; I. Glodariu, in *Studii dacice*, p. 146-165.

far as the working method is concerned, we have chosen neither of the versions suggested by the authors of the monographs, but we have combined the typological criterion (E. Moscalu) with the developmental one (I. H. Crişan). It was important to us to bring archaeological evidence in support of the statements related to the long time during which the Dacians inhabited the Hillock.

The evidence provided by the ceramics dating long before Burebista's reign, enables us to divide it into two or even three sub-phases, but, since accurate dating is not possible for all types of ceramics, for the very reason of the above mentioned slow evolution, we tried to provide broad dating in the 5th - 4th centuries and the 4th - 3rd centuries before Christ, finally deciding on the one within the 1st - 1st centuries. Imitations and importations will be mentioned throughout this chapter.

Our approach is neither far-reaching nor detailed, since the materials have been thoroughly described when describing the diggings. To insist on them now would have meant to uselessly repeat the information given there.

X.1.1 The 5th-4th centuries

Although the quantity of the ceramics in these centuries is not insignificant, it is hardly perceivable in the digging, and when this is possible, one must be aware that it holds a secondary position, sometimes even at higher levels, in an unnatural stratigraphic context.

The most numerous types datable to the above mentioned centuries are the big vessels (for food) and *jars*.

Ewers. These are made of coarse and porous or semi-fine paste in both cases but in different proportions of degreasing sand, small pebbles and crushed fragments. Their identification and dating was made first of all by taking into account the buttons-handles, either prismatic or arched, both of a significant size (Pl. CVI/ 27-28; Pl. CVII/ 21-22; Pl. CIX/ 5). The reduced, disproportionate size of the preserved fragments as compared to the whole vessel prevents their being included in the actual form, i.e. bag, bell or slightly arched wall, although the curvature of many of them seems to indicate the latter ones, a detail which makes it possible to extend the dating up to the 3rd century before Christ. It is highly probable that on the same vessel small, round and sharp buttons were placed, as well, as suggested by certain fragments. Some items are "decorated" with huge tablets, applied in any part of the vessel, tablets which are decorated with fingerprints or imprints of the object that were pressed on them.

The great majority have on their outside a blackish or yellowish-reddish engobe, through which smoothening imperfections are visible; the rare rim traces are horizontal and have their edges rounded off.

There is no use to make assumptions as to their dimensions since reconstruction is not possible.

Jugs. All fragmentary, they can be categorized into two main types: with arched or almost straight wall: the bottom is flat, with or without embossing. The paste is semi-fine or coarse, although there are items made of good paste. The dominant colour is black, but there are also yellow, dark grey or brown ones, all without any exception engobed and negligently finished, both on the wall surface (smoothening), and on the rim, which generally is straight and rounded at the edge, but also with cut off segments, either rounded off or sharp, all on the same vessel. The decoration is placed on the upper side and consists of impressions made with a round-oval object or with the finger, arranged in one or two rows, arched, oblong, sharp or prismatic buttons, alveolar belts placed on the neck, sometimes interrupted by buttons (Pl. CVI/6, 11-12, 17-18; Pl. CVII/6, 16). The sizes can be estimated as being medium-small sized, their probable height probably seldom exceeding 35 cm.

A special case is represented by the vessel in (Pl. CVIII/1). According to its shape, the four pairs of oblong sharp buttons placed on the rim and on the neck, it could be very well included in the Hallstatt period. The paste, however, is rather Dacian: it is fine, "soft" when touched, with very fine sand degreasing agent; its colour is yellow-reddish. It has formal analogies with those at Stara Zagora, Brăiiliţa and, partially, at Hansca⁴⁰³. This item might be indicative of process of passing into the *Latène*.

⁴⁰³ E. Moscalu, *Ceramica*, Pl. 27/2, 28/5, 29/1.

Vessels made manually and provided with two ears above the shoulder can be dated to the 4th - 3rd centuries, as the one discovered in the necropolis at Hansca-Lutărie⁴⁰⁴. Most certainly this period includes jugs with almost straight walls and the ones having an arched body (Pl. XCIII/1-10; Pl. XCIV/1-4, 7). The vessels decorated with two registers including four buttons each belong to the same tradition, the small buttons being spread and located higher than the big ones. Many of them are actual miniatures, and have most probably been used as glasses, decorated with small sharp buttons directed towards the mouth. They occur in several places in fragments, but also in the ritual deposit in the stone pit.

Fruit dishes. In the digging, in the area between the stone layers, rims of fruit dishes were found, having a width of 7.5-10 cm and an opening diameter of 58-60 cm) as well as legs with thick ribs at the place where the body begins, made of fine and semi-fine paste, richly engobed with black and having a heavy black-bluish gloss. By way of analogy with the old fruit dishes at Slimnic or at Cluj-Mănăştur, it can be assumed that they also date back in the 4th century, as the other ones⁴⁰⁵.

Bell-shaped vessel. It is poorly represented and no bigger items are known, as might have been expected. The only intact item was discovered under the limestone layer which covered *Terrace I*, given as an offering. The small sizes indicate that vessel should be entered under the category of jugs (Pl. XXXIV/3), as they are called by some of the researchers.

Bowls. The great majority is made of good, but porous paste, the bowls are black, blackish or yellowish-reddish. All are heavily engobed and moderately polished; it should be mentioned that with some items the procedure is applied only to their outside or only to their inside. The dominant profile is that of a tapered cone, with well-marked shoulders and neck, transversal rim on the outside and with a rounded edge or a simple round edge, clearly reminding of the Hallstatt period (Pl. XLIV/4, 6).

One single vessel was successfully restored (Pl. XLI/2). It was made of semi-fine black paste and was polished. Its tapered profile and the remaining details correspond to the barely completed description, with the addition that the bottom displays an almost unperceivable elevation towards the center. The vessel was found in the levelling earth in the old rectangle-shaped sanctuary and has several analogies in Dacia, such as, for instance, at Poiana, dating in the 4th century before Christ, at Răcăţau⁴⁰⁶, Sf. Gheorghe-Covasna⁴⁰⁷, Valea lui Mihai⁴⁰⁸ or at Brad, at level I⁴⁰⁹.

Imitations Ceramic imitations, as well as Greek *ceramic imports* confirm the Dacian habitation on the Ormeniş Hillock. For the first category we should mention some vessel walls made of grey-yellowish fine paste, on which horizontal arched or *omega*-like (Ω) ears were applied. Three of them are bigger in size, which might mean that it is about *craters*: others, of smaller sizes, might come from other types of smaller vessels (Pl. X/10-17).

A lèkane was successfully restored (Pl. XL/1). It was shaped manually using a grey-yellowish and slightly glossy semi-fine paste; its body is arched towards the inside, its shoulder is profiled, the rim enlarged and with rounded edges. Four symmetrical lobes are applied on the rim, which are archways tilted upwards and punched before baking. The base is also slightly arched upwards and has an almost invisible supporting ring. The item has few analogies in the area, being however frequently met in the Dacian settlements in the Dunărea de Jos area, dating in the 4th - 3rd centuries before Christ. The item under discussion is very similar to the one at Brăiliţa, dating between 300-275 before Christ.⁴¹⁰, and also similar to the ones at Pietroasele-Gruiu Dării, with same dating⁴¹¹.

Small amphor. Vessel shaped manually using a black, glossy semi-fine paste. Its body has the shape of a truncated cone, its neck is cylindrical, with a "deflected" shoulder in between them, which coincides with the maximum diameter; the lower part is flat and non-profiled, the rim is

⁴⁰⁴ I. Niculiţă, in *Dalecoe proşloe Moldavu*, Chişinău, 1969, p. 134-145, 1/2; *Thraco-Getica*, Chişinău, 2004, p. 202; T. Arnăut, *Vestigi*, Pl. XXIII/3.

⁴⁰⁵ I. H. Crişan, *op. cit.*, Pl. XX/6, XXI/2.

⁴⁰⁶ V. Căpitanu, in *Carpica*, XVIII-XIX, 1986-1987, 3/3, dated in IV-III centuries.

⁴⁰⁷ I. H. Crişan, *op. cit.*, Pl. XIX/9-10.

⁴⁰⁸ *Ibidem*, Pl. XCLII/6.

⁴⁰⁹ V. Ursachi, *Zargidava*, Pl. 58

⁴¹⁰ E. Moscalu, *op. cit.*, Pl. L/2.

⁴¹¹ V. Dupoi, V. Sirbu, *Pietroasele*, I, 100.

straight (vertical) and the rim edge rounded. In the upper part of the mouth two small super elevated ears were placed. Although the vessel doubtlessly imitates a Greek original, the potter impressed on it the shape of a character (woman?) in epithalium, if it is not perhaps a pure accident. The vessel dates in the 5th - 4th centuries before Christ (Pl. XXXIV/1).

Although it is the first item of this type discovered in the area, it is contemporary with the amphora imitations at Poian and Ozun, two neighboring places⁴¹².

Imports. Only three ceramic fragments can be assigned without any doubts to this period are: a wall of a bigger vessel, made of fine red paste, provided with a big arched blank ear, probably from a *crater* (Pl. CXXV/5), a rim of a red *amphora* (Pl. CXXV/4), also made of fine paste and half of a round item, similar to a *washer* with profiles decreasing towards the center, probably a Greek spinning top (Pl. CXXV/6). The amphora and the spinning top were dated at the 4th century before Christ by association with the *crater* wall, because the items were discovered together in *Section*₁₉₈₃, immediately outside the plateau, on *Terrace I*.

A "Scythic" cup should be mentioned for this stage, made of impure paste, the thickened, "D"-section ear, profiled and slightly super elevated. This item is unique in the settlement (Pl. LXIX/1).

Concluding for this subphase (the 5th - 4th centuries before Christ) it can be stated that the Ormeniș Hillock represents one of the important Dacian settlements of the time, trading with the Dacians living outside the Carpathians, and, through them, with the Greek civilization at Pontus Euxinus.

X.1.2 The 3rd - 2nd centuries

Without getting into too many details characteristic of the Dacian pottery in this phase, well specified by I. H. Crișan⁴¹³, we shall only say that during the research work on the Ormeniș Hillock this proved to be more numerous than during the previous centuries. No intact materials were found *in situ*, but in the earth which was dug over several times during the acropolis arrangement works.

As a new type of vessel mention should be made first of all the *earthen cup lamp*, and from a technical viewpoint the occurrence of vessels worked at the wheel, which are difficult to perceive.

Hand-made ceramic. Jugs. As in the previous phase, they are the most numerous type of vessels discovered. An estimate having as a reference point the dug and undug surface leads to the conclusion that over 20.000 items were manufactured only during the Dacian period on the Ormeniș Hillock. This high number accounts for the multitude of versions and sub-versions, on which we do not consider useful to insist. We will only mention the predominant shapes, the quality of the paste, the baking and the decoration.

The paste used for making such items is divided into two categories: coarse or semi-fine. Fine paste was also used but only for very few such items. Poor baking is usually characteristic to coarse paste, while good, uniform burning is found with the ones made of semi-fine or fine paste. In its turn, colour is associated with baking: black or grey-black the ones incompletely baked, yellowish-reddish or brown and grey the others. Finishing and decorating, including the way the vessel is decorated, closely depend on the quality and the colour of the paste, more carefully used with the brown and greyones and superficially with the great majority of the black ones.

As it might have already been concluded from what has been said so far, the predominant colour of jugs is intense black or greyish-black. The shade is impressed not only by baking, but by the engobe, as well, which practically is not absent, a slightly perceivable difference being noticeable only in the insistence with which surfaces were polished, some of them very well, others worse.

The profile of the vessels, generally speaking, is of two shapes: arched and elevated. With the former, the neck is extended or slightly arched and the right rim slightly tilted outside, with the edge simply rounded or thickened. There are also items with sharp rim edge, sometimes with "burrs" which are inconvenient both aesthetically, and while using the vessel. With jugs having almost

⁴¹² I. H. Crișan, *op. cit.*, Pl. XXII/1-2. The parts belong to the collection of the Muzeul Național Secuiesc in Sf. Gheorghe. For those from Brad see V. Ursachi, *Zargidava*, p. 270.

⁴¹³ *Ceramica*, p. 100 *passim*.

straight walls, the rim is simple in most cases, with rounded edge, rarely sharpened. Mention must be made here that some of the vessels with arched profile have burnt food remains inside, which indicates that they were preferred when preparing food (Pl. XCIV/5-6, 8-10, Pl. XCV/1-10; Pl. XCVII/1-2, 7, 10; Pl. XCVII/7, 9-10; Pl. XCIX/10; Pl. C/1-2).

Interesting observations are provided when associating the decoration with the shape of the jugs: the decoration in the impressed alveoli and the one drawn with a comb occurs more frequently on those with arched profile, unlike slim vessels, which have more oblong buttons, of a slight oval shape and arched towards the rim (Pl. CVI/4-5, 7-10, 15, 18-19, 21-27, 31-33, 52, 54-56; Pl. CVII/4, 10, 23, 45). The alveolar belt is quite rare, and when present, it has wreaths that are lowered. Jugs having a rounded body ("barrel") also display rich decoration cut with a comb. On other vessels having approximately the same shape, but being more developed. Dating probably to the 2nd - 1st centuries, a waving decoration was cut, interrupted by round buttons .

Depending on their size, jugs are divided into three main categories: medium-small (under 25 cm in height), big (up to 45 cm in height) and miniatures. It is worth mentioning that remains of burnt food were found in several medium-small jugs. which means that these were preferred for cooking, the big ones being used to hold liquids or food provisions. All of them had covers.

With the risk of repeating ourselves, we believe that the profusion and the variety of this type of vessel can only be accounted for by the fact that they were manufactured in households, hence their poor quality and the indifference towards the arrangement and aesthetics of the decoration, as well as the fact they these vessels were thrown away quite easily, because they could be easily manufactured.

Although there are vessels which indicate that the manufacturer was highly interested in the accuracy of the decoration, most of them create the impression that this detail is just a secondary one, if we are not mistaken, in that we might deal with exactly the opposite situation where the decoration may carry a symbolic significance of which we are not aware.

Bowls. Continuing the forms in the preceding phase, bowls are very frequent in settlements and in necropolis, their use being known in each case. From a typology viewpoint, they are divided into vessels with upwards rim, with profile and bowl edge (having their origin in the Hallstatt vessels) and with differently widened rims. There are versions with globular body, profiled shoulder and widened rim, but also with reduced rim. The body is differently deepened, the shoulder is marked round or at an angle, some of them with a rib on the maximum diameter, short or lengthened arched neck, funnel-like mouth but narrow rim, either arched or horizontal. Numerous items have doubly faceted rims.

Irrespective of the version, the paste is in general semi-fine or fine, very few bowls being made of a paste containing many pebbles and carelessly crushed pieces (with some vessels these are black and breakable, as in the paste used for jugs, which makes us conclude that they derive from the same pottery stock, easily breakable). Without any exception whatsoever, the vessels are engobed and polished. The colour obtained after baking is predominantly black or dark grey, with a significant number of vessels displaying characteristic features: brown-black, brown, grey-black, red or reddish. Several of them include in their fracture double layers of red, reddish, violet, bluish-purple, yellowish, colours and shades resulting both from the baking process and from the initial composition of the clay (PL. XLI/3, 5, 7-11; Pl. XLII/3-4, 6-9, 11-12).

Analogs for the bowls on the Hillock are known in several Dacian settlements, and here we mention only Poiana⁴¹⁴ and Răcățâu⁴¹⁵.

The dimensions of the vessels are very different, the rim diameters being, for instance within 15 and 35 cm.

Tureens. They, too, are made of semi-fine and fine paste, with well-filtered and small -size sand grains. The majority have black engobe and metallic gloss; there are however also items that are yellowish-reddish or yellowish-grey in colour. The body preserves the tapered profile, but there appear arched vessels, with round or angular shoulder; the rim is like a funnel, sharp or twice faceted; the bottom is flat, sometimes profiled. The fracture displays the same polychromic layers

⁴¹⁴ I. H. Crișan, *Ceramica*, 42.

⁴¹⁵ V. Căpitanu, in *Carpica*, XVIII-XIX, 1986-1987, 3-4, 10 etc.

mentioned for the bowls. In general, the discovered tureens differ from the bowls first of all in size, relevant being again the diameter, which exceeds 40 cm (Pl. XLV/1-3, 4).

Cups. These are well-represented vessels with the specification that they can be divided into several versions, in terms of shape and dating: big cups, in the shape of a bi-tapered cone, with black glossy engobe, made of fine, rarely semi-fine paste; smaller cups, made of a semi-fine paste, in the shape of a tapered cone but beginning with a globular body; cups in the shape of a bi-tapered cone without ears: so-called "luxury" cups, with globular body, cylindrical neck, with or without ears. There are subclasses in each class of the mentioned variants (Pl. LXIX/1-8; Pl. LXX/1-8; Pl. LXXI/1-4; Pl. LXXII/1-3; Pl. LXXVIII/1-3).

Large size cups, with heights usually bigger than 40 cm, are made as already mentioned, of fine or semi-fine paste, using as degreasing agent both sand and crushed pieces, at different ratios. All of them have metal gloss. The profile is in the shape of a bi-tapered cone, widened rim, slightly tilted or arched, with constantly rounded edge, sometimes also thickened. A few items have a groove for the cover. The ears are wide, elliptical or taped, usually slightly super elevated and with longitudinal bedding or grooves (Pl. LXXV/1, 20, 26, 28, 31-37, 42). The bottom is usually flat and slightly profiled, but some of them mark the beginning of a holding ring; only one item made of brown impure paste, has *omphalos*.

Most certainly these cups were intended for holding liquids, being heavily engobed and polished precisely to prevent leakages. Close analogies at Poian⁴¹⁶.

The same category, that of the big *oinochoe*, also includes some brown-reddish items made of semi-fine paste, which have inside "spacer-holders" made of clay, similar to some truncated cone or sharp spigots, thrust into the soft paste. They are grouped three each (on the bottom), in rows or in no particular order on the walls, from half height downwards. A cup discovered among the ruins of the wall outside the trapeze-shaped platform on *Terrace IV* (*SIII₀₄*) must have been at least 50 cm high, judging by the ear which itself was 30 cm long and 6 cm wide.

This discovery is not the only one of the kind, since analogies are known in several important settlements in Dacia. From among them mention must be made about those at Brad and Răcățiu⁴¹⁷, with the specification that in the first *dava* jugs with such spacers were found. V. Ursachi rightly believes that such vessels were used for insulating other recipients from the wall, for boiling of heat insulation purposes, probably as religious vessels, as well.

Associated with other ceramics found at that place on the Hillock, among which many "luxury" items, it is likely that they belonged to a family or a community with a privileged social status.

The second version of cups, itself with subclasses, is represented by smaller items, under 20 cm in height (Pl. LXXV/12, 14, 16, 18, 29, 38-39, 43). Some still have a bi-truncated cone shape and super elevated ears, sometimes sharpened at the upper side. A cup was discovered which had no ear and is completely red because of secondary baking (Pl. LXXII/3). Vessels are made of semi-fine or fine paste and are covered with a thin engobe, slightly polished, yellow-reddish, grey-reddish, brown-blackish or red spotted grey in colour. The bottom, except for the one without ears which is arched upwards, is flat, and the rim is straight or slightly tilted outwards, with rounded edged rim.

All such items, either intact or restorable, were found without any exception under the arrangements in the 1st century before Christ. One of them, made of semi-fine brown-reddish paste, has (super elevated) ear provided with long and tilted alveoli, yielding the impression of a cable moulding (Pl. LXXI/1). It is categorized by I. H. Crișan as type III and dating to the 3rd - 2nd centuries before Christ. It shows analogies in extended areas in Dacia, only the ones at Popești⁴¹⁸ being mentioned here.

Some items, out of which only one is restorable have only their lower part in the shape of a tapered cone, from where the profile arches upwards, as the neck of the vessel; the ear is super elevated. The paste is very fine and the vessel is covered with intensely polished black engobe.

⁴¹⁶ I. H. Crișan, *op. cit.*, Pl. CXXXVIII/3-4

⁴¹⁷ V. Ursachi, *op. cit.*, p. 166 și nota 572.

⁴¹⁸ I. H. Crișan, *op. cit.*, 17.

Vessels surely date to the 3rd - 2nd centuries before Christ and show several analogies in Dacia, which makes exemplifying redundant.

The same dating applies to a cup that does not have super elevated ear, with body and neck in the shape of a tapered cone. It is also made of fine paste and is covered with glossy black engobe (Pl. LXXI/2). An item with globular body and truncated cone-shaped neck (partly broken) is decorated with four cuts in the shape of an incomplete omega (Pl. LXXI/4). One version is visible in items with globular body, taper and cylindrical shoulder, without ears, rim with bedding for the cover an with circularly thickened edge. They have analogies in the pits at Ciolăneștii din Deal, Grădiștea etc.

Fruit dishes. The common feature of these types of vessels is given by the details referring to the paste, baking, shape and the fact that most of them are covered in black engobe, intensely or very intensely polished. The paste is fine or semi-fine, few items having as degreasing material pebbles and crushed fragments which distort the engobe surface. Thin polychromic layers are also visible in the fracture. There are items with yellowish engobe, but very few in number. The body is short or deepened, with "broken" or arched shoulder. The leg is almost cylindrical, slightly tapered or thickened at the mid height, with flat or profiled bottom. In the joining point of the body – leg there resulted thick circular ribs, just as some on the inside portion of the rim. This latter ones are in most cases 5-10cm wide and have a tilted, horizontal, extensively arched position or, in many cases are faceted twice or three times.

Generally, their dimensions are "normal", but there are also items with a 58-60 cm diameter. Such items were found everywhere in the settlement, but more in the north-western sector, where items with faceted rims were also found. The Hallstatt tradition and the one in the 5th – 4th centuries before Christ is obvious, as well as the dating to the 3rd - 2nd centuries, these vessels being followed by subclasses with narrower and arched rim versions.

A first version is represented by items with black engobe and metallic gloss (Pl. L/1-6; Pl. LII/1-6; Pl. LV/4, 6; Pl. LVIII/6; Pl. LVII/3-4, 7; Pl. LIII/1-8). Another version is represented by the ones with faceted rim. The profile is arched or tapered: the wall starts straight from the lower side of the rim or after marking an angular or rounded shoulder. In general the cup is not deep and it is bedded: there are few exceptions of deep cups with curved or oblique walls. A few items, irrespective of their configuration, have an inside profile. The rim is tilted, extensively arched and sometimes thickened towards the vessel, horizontal and with the edge slightly sharpened, more or less curved and only the edge being tilted towards the leg. The dimensions are generally big, but smaller when compared with the previous phase, the diameters at the mouth being within 20 cm and 55 cm.

A subclass of the same shape is represented by fruit dishes that are also black, but not intensely polished, however more reduced in number.

The legs are tapered or almost cylindrical (Pl. LIX/1-3, 5-7). some have ribs at the joining point with the cup (Pl. LIX/1-2), flat foot, either simple or profiled.

Starting with the 2nd century before Christ the number of vessels worked on wheel increased. The black engobe gradually disappears, to give place – at about the beginning of the 1st century after Christ to grey-blackish and then to grey fruit dishes. A small sized item (with a mouth diameter of only 16.5 cm., discovered in *Sj199*, has on its interior face traces of white paint.

Most of the above mentioned items, manufactured at the potter's wheel, were discovered in the lodgings fully covered by pavement on the terraces and in the levelling earth on the plateau, which indicates that they should be dated to the 2nd century before Christ, but to the first decades of the next one, too, accurate dating being obviously impossible.

The statement that at least a part of the fruit dishes were used as religious objects is confirmed by the perforation in the lower, side part of a black vessel made of semi-fine paste, engobed and polished. This fruit dish belongs to the category of the bigger sized ones. Another vessel has two perforations made after baking, in the rim, without any need to repair the fruit dish in that area.

Ewers. Items belonging to this type of vessel were found as fragments and in a secondary position (with one exception. This exception is an ewer broken on site under the Dacian lodging and the wall of *Terrace III*. It was made of impure, porous, brown-reddish paste. The profile is arched, the neck is obliquely curved and the rim has a simply rounded edge. It was decorated with prismatic

buttons. Unfortunately, it could not be recovered, since it broke when touched. Its height could have been of 75-80 cm.

Another ewer that could be restored (Pl. CVIII/2) was made of semi-fine paste and covered in black engobe, glossy on the outside, similar to the fruit dishes and the big cups of the same period. Its body is curved, the bottom is flat and the mouth arched outwards, the rim has rounded edge. Dimensions: $D_g=32.5\text{cm}$, $D_b=13\text{cm}$, $D_{\max}=37\text{cm}$, $H=45\text{cm}$.

Several vessels belong to the same period, out of which upper parts with arched mouth and rounded rim edge are preserved, decorated with wide and high alveolar belt, placed immediately under the rim. Item no. 5 might be even older, from the 4th century.

There are ewers made of coarse paste, but of semi-fine paste, too with sand and finely crushed fragments as degreasing material. The profile is elongated or slightly arched, the mouth is funnel-like or curved, the rim has rounded edge. All have a flat, straight or slightly profiled bottom (Pl. CIX/1-2, 4; Pl. CX/1-3, 5). Surely their height was not bigger than 1m. The decoration continues the tradition of the previous phase: big prismatic or curved buttons, or huge tablets randomly applied and provided with a multitude of superficial, non-contoured "alveoli". On other vessels, however, the buttons are carefully applied, have unusually big dimensions (almost 10 cm in diameter) and carefully impressed alveoli (Pl. CVI/13-14, 20, 53, 57-60; Pl. CVII/2-3, 5, 24).

Mention must be made that some ewer walls are made of semi-fine yellowish paste, similar to that used for big *oinochoe* and are decorated with prismatic or arched buttons.

Cups-earthen lamps. Although they appear in this period, i.e. the 2nd century before Christ, it is impossible to establish which of them belong to this period and which to the following one, except for the ones found in the places that are datable to the last Dacian phase. Since some of them display no essential differences from the others, we shall present them in the discussion of the 1st century before Christ and the year 106.

Vessels with elongated profile. It is about a type vessel with several items, identified almost entirely by means of fragments. Their paste was without any exception fine or semi-fine, black, yellow-reddish or yellowish-greyish in colour, all with polished engobe in the above mentioned colours. The items generally lack decorations, and the ones that have decorations, display small sharp buttons located above the maximum diameter (Pl. XLIX/1-2). Their base is flat, the lip is simple and has rounded edge, and the height is under 45 cm. There were discovered fragments from about 30 items.

Analogies in the middle phase of Dacian ceramics⁴¹⁹.

A series of *pots* and *vases with globular body* or generally arched belongs to the same period. Without any exception they are made of fine engobed paste, black or yellow-reddish or yellowish-greyish. They have no decoration.

Bird-like "cover". This is the only item of this kind, discovered on the floor of the Dacian lodging in the 1st Dacian phase, on *Terrace III*, in sections *Gemene I* (Pl. CXXI/1). It is made of black semi-fine paste. Since the item has numerous analogies and was amply describe in literature⁴²⁰, we consider it redundant to insist on its symbol. The most probable dating, in the case of the one discussed here, seems to us the final part of the 2nd century before Christ, maybe the beginning of the following one.

There are few other covers made manually and they do not display special characteristics. They are made of a semi-fine, blackish paste.

Imitations. The repertoire of Greek-Hellenistic pottery provides models for further imitations for grey vessels which have blank ears applied on their bodies or profiles in the shape of a horseshoe or the letter *omega*, their fragmentary condition making it impossible to specify the type of vessel (Pl. CXXIX/10-17). The decoration is also encountered on some smaller jugs, found separately or in ritual places.

It is possible that some manually made tureen fragments had as a model the *lekkythos* or the *lagynos*. The same holds true for bowls and tureens.

⁴¹⁹ V. Ursachi, *op. cit.*, Pl. 60/6-7; I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 111 etc.

⁴²⁰ M. Babeş, *Cărlomăneşti*, in *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 332 and passim and 7: 9/1; C. Preda, *Sprâncenata*. Pl. XXII/3-6. The one at Mărgăreşti (Pl. LXV/2) is associated with vessels datable to the 4th - 3rd centuries (p. 105); V. Sirbu, Fl. Atanasiu, in *Materiale*, Tulcea, 1980, Pl. III/6 (settlement dating to the 2nd century before Christ); *Grădıştea*, 93-94 etc.

Trays. Discovered in *S_IB₁*, it is made of a reddish paste which feels slightly coarse, it has flat base and an almost vertical wall, rim sharpened inwards. D=16.5 cm; H=4.5 cm (Pl. CXXX/4).

The *situla* made of fine, grey paste is a tentative imitation of Roman prototypes (Pl. CXXXI/7) while the undecorated *bowls* imitate Greek-Hellenistic vessels (Pl. CXVII/1-2). Two of them were found in the "noble" lodging in the III dig box. one with a simple rim, and the other with rounded and thickened rim. Both are made of fine paste, the former grey, the others greyish-blackish in colour. The item with simple rim is bigger in size, which suggests its use as a recipient for holding liquids ($D_g=22$ cm), while the one with the thickened rim is smaller ($D_g=16.5$ cm).

Certain types datable to the same period, maybe only to the 2nd century before Christ imitate Celtic pottery. It is a *tureen* discovered in a ritual deposit on *Terrace I*⁴²¹. It is made on a wheel using fine paste, with sand and mica spangle as degreasing material. Initially grey, the paste became red with big black spots because of the secondary baking, while the core remained black. Its body is globular, has a supporting ring, the mouth is arched outwards and the rim has rounded edge. It has been decorated with 36 spiral stamps applied on the neck. It does not have analogies in the Pre-Roman Dacian pottery⁴²², although the tureen is frequently imitated by Dacians⁴²³, the shape may have been transmitted by Celtic people from the Roman repertoire of ceramics. The item is technically so well made that it might be considered as import (Pl. XXXV/9).

As other vessels with which it was found, it can be dated to the end of the 2nd century before Christ, although the type it belongs to covered a period which precedes and follows this century.

Frequently imitated on wheel, and in the fortress at Durduia, is the Celtic type *kantharos*, made of fine grey paste, sometimes in miniature replica (Pl. CXXIX/1-2, 4-6). The vessel is date to the 3rd - 2nd centuries before Christ and has analogies over the entire Pre-Roman Dacia. The paternity of the vessel is thus indisputably Greek.

Pot. It is made of fine paste, grey-blackish with red tints, slightly polished. Ovoid profile. with marked shoulder and neck, flat base and rim arched outwards, with rounded edge. Two fine ribs above the shoulder. It was found on *Terrace I*, under the pavement of the last Dacian phase. Dimensions: $D_g=25$ cm; $D_b=13$ cm; $D_{max}=27$ cm; H=16.5cm (Pl. XXXIX/1).

Other types of vessels have their origin in Celtic pottery: bowls, simple pots. All are made of fine grey paste. We believe that their dating could not go beyond the beginning of the 1st century before Christ (Pl. CXXI/3-6, 9).

Celtic bowls were imitated by other items, all made of fine grey paste.

Cup-glass. It was discovered with the tureen. It is manually made using yellowish – reddish fine paste. Sinuous profile, with maximum diameter in mid area, base with *omphalos*, simple rim with rounded edge, decorated on the inside with a zigzag cutting. We do not know of any analogies in the Dacian ceramics.

Wheel-made ceramics.

Cups. The items included into this category are in fact version of the vessels that had long existed in Dacian pottery but made by means of the new technique. These are some cups with tapered bodies cylinder neck (Pl. LXXVIII/1, 3-4, 7-8; Pl. LXXIX/4-5, 11). They are made of fine paste, probably initially grey but now red with different shades. Two of them are decorated with lines arranged in the form of a "lattice", with one only on the neck, with the other on its entire body. Analogies datable to the 3rd - 2nd centuries before Christ, from among which mention must be made of the ones at Ciolăneștii din Deal⁴²⁴, Poiana, Popești, Zimnicea⁴²⁵ or Grădiștea⁴²⁶, with the specification that those were hand made. The reconstructed item has the following dimensions: $D_g=12$ cm; $D_b=9.5$ cm; $D_{max}=16$ cm; $D_{neck}=7.5$ cm; H=30 cm.

⁴²¹ Fl. Costea, in *Angustia*, 4, 1999, p. 106, 3/2, 7/1; *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Covasna, 2003, p. 24, no. 12.

⁴²² I. H. Crișan, op. cit., p. 137 and above and passim.

⁴²³ Fl. Costea, in *Studii dacice*, p. 127-145.

⁴²⁴ M. P. Dămbovița, in *IMCD*, p. 285 and 4/6.

⁴²⁵ I. H. Crișan, op. cit., p. 122 and above, type III.

⁴²⁶ V. Sirbu, *Grădiștea*, 36/2, 61/17; 7/1 etc. For other items in the Dunărea de Jos area see the same *et alii*, *Așezări din zona Căscioarele-Greaca-Prundu*, 114/3, 6.

We believe that other broken cups made at the potter's wheel and using similar paste and then slightly polished belong to the same period. The discovered fragments include both globular and tapered bodies which are, however, insufficient reconstruction and accurate dating.

Imports. Several fragments of imported Greek *amphoras*, unfortunately impossible to reconstruct were collected from different places on the acropolis. They were made of brown-reddish semi-fine paste, most of them baked twice. The best preserved are ear fragments quasi-rectangle or with one or two longitudinal grooves, 4-5.5 cm wide and 1.5-2.5 cm thick, which start horizontally, arched or at an angle from under the rim (Pl. CXXVIII/1-3). According to the ear dimension, amphorae were medium size. As there were no stamps or clues to help dating them, a broad dating i.e. within the 3rd - 2nd centuries before Christ was suggested taking into account the environment where they were discovered.

Lekythos. This is the only imported vessel which could be restored (Pl. CXXVII/1). It was made of fine paste "hardened" after subsequent baking, which gave it a brick-like – bluish colour. Its body is taper, the neck is cylindrical with a circular rib, the rim has rounded edge. The era is missing. Typologically, the item broadly belongs to the 4th - 2nd centuries before Christ.⁴²⁷

Partly restorable are other vessels, i.e. four amphorae (Pl. CXXV/1-3; Pl. CXXVI/3) and two smaller vessel mouths, probably still *lekythos* as might be assumed according to the 7.5 cm mouth diameter of one of them (with the other it is missing Pl. CXXVI/1-2). All are made of good quality paste, having a brick-like-brown colour. The amphorae seem to have medium-small dimensions, as indicated by the mouth diameter within 11 and 19cm. One of the items could be the mouth of another *lekythos*, as suggested by the shoulder and the small dimensions: neck diameter -7.6 cm, and the maximum one, at shoulder -18cm. The other vessel mouth may have belonged to a *lekythos*.

The discovery of two "X"-shaped vessel ears cannot be interpreted as indicative of Bastarnic presence in the settlement, otherwise symbolical both at Brad and other important places in Moldova, where we could have expected more significant traces (Pl. LXXV/29).

On the basis of the brief analysis of the ceramics in the 3rd-2nd centuries before Christ, it can be concluded that the Ormeniș Hillock was more intensely inhabited than in the previous centuries. That there was a demographic increase in the former half of the 2nd century before Christ. The connections of the local people with the Dacians in the areas outside the Carpathians and with the Greek-Hellenistic civilization are continued. The echo of Celtic civilization is still present, as we do not believe that this civilization had completely disappeared at the time in other Transylvanian areas.

X.1.3 The 1st century before Christ-106 after Christ

The ceramics discovered in the constructions on *Terrace I*, in the "barrack", on the pavement of the limestone plinths sanctuary, as well as the fragments of vessels found on the pavement of the terraces or of the plateau were dated to this period; to the same period were also dated those blocks which included cups-earthen lamps, although these had occurred a century before in the Dacian ceramics stock.

Hand-made ceramics.

Cups-earthen lamps (Pl. LXXXVI/1-9, LXXXV/1-10, PL. LXXXVII/1-9). Inside the settlement fragments of hundreds of items were discovered, few of them being however intact or restorable. Generally, they are made of raw or semi-fine paste, few items of high quality paste, which are also well baked.. The predominant colour is brown-reddish, but also gray, red or black. sometimes on both sides. The profile is either tapered or arched, but never on the outside; flat base, cut-off or rounded rim, very seldom thickened. Only one item has a triple circular extension on its outside and near the base. The ear is either full or sometimes "drawn" from paste, or has a lug and is attached at the bottom level or a little above it, seldom elevated up to the base of the vessel. Surprisingly, most of them are not decorated, except for an item discovered on *Terrace VI* in the lodging in Sections *Gemene* 2. Two items which were found on the volcano tufa alignment sanctuary pavement, highly probable having arrived there from the big construction on *Terrace I* at the same time with the Terrace I wall, had a highly pronounced circular profile on their base, allowing to place the vessel on a plate, a

⁴²⁷ Mihai Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*. Constanța, 1976, p. 127.

further confirmation of their use in lighting or religious ceremonies. Approximately a third of them were smoked on the inside.

The dimensions of those that could be restored are not big, mouth diameters rarely exceeding 23 cm, the maximum height being 14 cm. There are however ears of items which were much bigger but which cannot be restored (Pl. LXXV/15, 19, 22, 24-25, 30).

Jugs. They are the most represented type during this period, which confirms that they were used in everyday life, particularly in the kitchen. The paste is the material frequently used for household vessels, indicating with a slightly perceivable progress in terms of quality and baking. The dominant colour is brown with different shades, but also grey, reddish, or even red. The body is slim or indicating such tendencies, including the ones in certain ritual deposits. With all of them the base is flat, straight or differently profiled, only in one case with *omphalos* (Pl. CIV/8), provided that it could have belonged to a cup, too), almost vertical mouth, funnel-shaped or differently arched, rim with rounded edge (rarely thickened), cut horizontally or at angles. Careless finishing traces, characteristic of the previous periods are no longer visible. The predominant decoration is raised and includes higher or lower cylindrical buttons, undecorated or with one – three alveoli each, spread in an alveoli belt or independent (Pl. CVI/36-50, 55-56, 61; Pl. CVII/1, 7-9, 11-15, 17-20, 25-44, 46). Items without decoration were also found. Some display traces of burnt food on their inside. In several cases the dimensions of the jugs are similar to the ones of ewers, indicating that at least some of them were used for holding food or liquids.

This is the period where we included the items Pl. XCVII/3-5, 8-9; Pl. XCVIII/1-6, 8; Pl. XCIX/1-9; Pl. XCII/1-3; Pl. XCVI/1-7; Pl. CI/1-4; Pl. C/3-4 in these latter ones being restorable. We also believe that the jugs in belong to the same period, with the remark that several were also manufactured in the 2nd century before Christ (Pl. CIII/1-10).

Mention must be made here of two jugs decorated with the same instrument but whose dating is entirely different. It is about the vessel-barrel in which displays all the characteristics of the paste in the 3rd - 2nd centuries before Christ, and about the one next to it, characteristic in terms of shape and paste of “classical” Dacian pottery.

We conclude the discussion about the jugs in the last two centuries of Pre-Roman Dacia with the specification that the number of the slim ones, made of good paste and well baked, decorated with simple round buttons, with alveoli or cuts in the shape of a cross or line, carefully finished belts located in the area of the vessel shoulder is significantly higher in the settlement as compared to the illustrated one.

We would like to mention an item found in lodging 4 (*SIII 04*) on the plateau, under the substructure of the limestone sanctuary (Pl. XCVI/7). The vessel (without the lower part when discovered) might have had over 50 cm in height, the mouth diameter being of 32 cm. It is decorated with four big buttons with six alveoli out of which one is centrally located, and other four smaller buttons spread among the first ones. On the wall, above the button band, it has a sophisticated cut drawing, unfortunately impossible to recover entirely: a “horseshoe” (?) including another vertical ovoid cut which is not united at the lower side. 12 cuts in the shape of elongated commas start towards the vessel mouth from the upper part of the “horseshoe”, above which a bird is depicted flying vertically. To the left, there are five other long, horizontal cuts most definitely made with the same sharp instrument. The base of the vase is missing.

Being aware that this is an ideogram difficult to understand and interpret we only suggest that it might refer to a symbol in which references are made to hearth – sacred fire, the passing time or, even more likely, to the rich symbols of fecundity-fertility, in a way which to us does not seem exclusively maternal, but rather androgenic. We do not exclude the possibility of references to the symbols of the vulva and, particularly, the uterus.

The vessel certainly had also (or only?) cultural use.

Ewers. Present in each household, the hand-made ones are still in use, but to a lesser extent than in the previous period and at an almost equal rate as those made on the potter’s wheel. Their paste does not differ from the one of the jugs, just as the colours and the decoration, this latter consisting of round buttons, simple or alveolate, or of an alveolate belt, circularly arranged or in the shape of a wreath, interrupted in all cases by four buttons (Pl. CX/4). Some items found in sections II-IV in 1982-1983 have a belt located on the neck, reminding us of the preceding phase. Only one

vessel was restored, found broken at site on *Terrace I* and containing carbonized wheat. It is made of paste with small sand pebbles and crushed fragments as degreasing material, partially covered in slip (Pl. CXI/1). Initially of a slim shape, the vessel was distorted after a secondary airtight baking, which made black in some places. Its mouth is arched and it has a rounded edge rim, being decorated with four round buttons, rather low and small as compared to the ones in the previous centuries, placed above the maximum diameter. It is included in the category of small recipients: $D_g=34$ cm, $D_b=18$ cm, $D_{max}=39$ cm, $H=61.5$ cm.

There are items made of brown-grey semi-fine paste, which have their rims significantly thickened inwards, similar to a threshold for the cover, as well as others with a mouth slightly tilted outwards and simple rounded edge rim.

Generally, like the ones made on the potter's wheel, these vessels were grouped or placed individually in a special place, outside or inside, being the granary of the household.

Fruit dishes. Used, highly probably, during the prehistoric period as a religious vessel, fruit dishes were widespread in several civilizations, including the Thracian-Dacian one, where it preserved its primary intended use. On the Ormeniș Hillock it can be traced as early as the Hallstatt period, up to the late Dacian epoch when it acquired genuinely artistic qualities.

A remark referring to fruit dishes which must be made here is that even after the potter's wheel was widely used there are still more numerous hand-made vessels. The lack of decoration on the visible side, as well as their good condition can be explained by the secondary role they played as a household vessel, their main role being the religious one.

Items produced now are still made of fine or very fine paste and preserve almost entirely the architecture of the previous ones. However, they no longer have double or triple faceted rims, but still preserve the black or blackish colour, predominant being however the grey one. Also, the intense, metallic gloss disappears too, in favor of a fine, very thorough smoothing. The body is either deep and in a taper shape, or short and oval. In both versions there are items with or without marked shoulder, but when present, the shoulder is rounded or angular; they also have profiles without shoulder, so that the wall descends crosswise or arched straight from beneath the rim. This latter has, in its turn, varied shapes: widely arched or short and thickened, with the edge tilted towards the base, funnel-like or perfectly horizontal. With few exceptions when arched, the rim edge is rounded. The dimensions of the vessels are also varied, generally within 23 cm to over 50 cm in diameter at the mouth, with the specification that the tendency is a decreasing one; the ones with a mouth diameter about 25-30 cm are predominant (Pl. LIII/1-5, 7; Pl. LV/1-3, 5; Pl. LVI/1, 3, 4-6; Pl. LVII/1-2, 5-6; Pl. LVIII/1-5).

Bowls. From among the over 100 collected items, only very few could be restored as far as their shape is concerned, and none entirely. Taking into account their everyday use in households, attention was paid to the paste and to the baking process, so that they are made of semi-fine or fine paste and are properly baked. The colours are diverse, predominant being the brown, grey-blackish or grey-yellowish ones. According to the shape of the body, they can be coarsely divided, into three main versions, each with possible sub-variants: taper, globular, or with "broken" wall from the level of the shoulder, the lower side continuing in a taper or somewhat arched shape, while the "neck" is straight (vertical) or slightly tilted in both directions. There are items which have arched short "neck" (Pl. LXI/10). The rim is either perfectly widened, or curved or tilted, with or without inner threshold and thickened towards the vessel or towards the inside. Most of them have a flat base but there are however bowls with an elevation towards the center (Pl. XLI/1-2, 5, 10).

Tureens. Differ from bowls only in terms of their dimensions and insignificant details in terms of shape, rim diameters reaching in their case 45 cm, the paste and the baking being the same. It should be added, that on the inside of two vessels burnt organic residues were noticed (Pl. X/3-4; Pl. XLV/4, 6; Pl. XLVI/1-5).

Cups. For this type of vessel, the period under discussion now is one when Dacian potters use two qualities of paste: one brown, grey-blackish or grey-reddish semi-fine one for shapes which existed in the previous centuries, or a fine grey type of paste. The shape, although the tendency is for it to be slim, is also globular as noticed with such items that are slightly arched or taper (Pl. LXXIV/1-10). Rims are without exception with rounded edges, sometimes thick, the base is flat or with a short holding ring, imitating the ones worked on the wheel. One vessel has on the inner side of its rim big bedding for the cover, which is a clear sign that it copied a Roman prototype (Pl.

LXXIV/1). The ears, attached at the rim level (with few items under the rim too) and above the maximum diameter are full, with a round or oval cross-section, while with the other, more developed ones, have an spheroid section, with one or two longitudinal beddings (Pl. LXXV/13, 17, 23, 27, 41-42). The base is flat, ring-shaped or elevated as an arch towards the center.

Two vessels were restored (Pl. LXXIII/1, 3). The shorter item, with its taper profile has the following dimensions: $D_g=10$ cm; $D_b=7$ cm; $D_{max}=15.5$ cm; $H=15.5$ cm. The other item is bigger: $D_g=13.5$ cm; $D_b=9.5$ cm; $D_{max}=21$ cm; $H=33.5$ cm.

Covers (Pl. CXVIII/1-5). Few items, all broken were discovered. They are made of good paste and are dark grey or brown in colour. They do not have a special profile individualized with a collar. The item imitating the head of a bird is special and carries religious significance (Pl. CXXI).

Vessels in ritual deposits

A first category is made up of the ones deposited individually, as is the case of the small amphora imitation, of a cup-earth lamp and of two jugs, discovered in *Terrace I*. All were laid on flat lime stone slabs, in a functional position and were covered with an earth layer before arranging the pavement (Pl. XXXIV/1-3 și Fig. 69).

Several vessels from both iron epochs were also laid on *Terrace I*, deposited and covered with burnt earth layers, over which the pavement was built: Hallstatt bowls, a wheel-made tureen, decorated with 36 spiral stamps, as well as hand-made Dacian vessel: "regular" size (Pl. XXXV/10) and miniature jugs (Pl. XXXIV/1-6, 8) alongside with a cup-glass (Pl. XXXV/7). Most of them have a decoration that can be symbolically interpreted⁴²⁸. A perfectly polished semi-transparent ovoid stone was found together with these vessels.

One can assume religious offering in the case of the jug placed with its mouth upwards on a small flat stone and covered with earth and the pavement of *Terrace I*, near the border of the platform with several rows of slabs. The jug is decorated with four buttons and with the "horn of abundance" which is raised (Pl. XXXVIII/1).

On *Terrace V*, in a pit dug in the original rock, after its being partly filled, five intact vessels were deposited, out of which two medium-small size jugs datable to the 4th - 2nd centuries before Christ, and three taper glasses decorated with alveolate vertical relief; the glasses all have the same holding capacity (Pl. XXXVII/1-5).

On *Terrace VI*, also deposited and covered with a burnt clay layer and by pavement slabs, there were vessels from the two iron epochs: from the *Hallstatt* period medium-large size vessels, with or without grooves, and from the Dacian epoch jugs, cups, meshes, bowls, a *tesser* and a fragment from a bronze bracelet (Pl. XXXVI/1-10). Together with them there was a semi-transparent, oval, perfectly polished stone, almost identical with the one in the previous deposit.

On the plateau, under the limestone pavement, smoothly laid when the circular sanctuary was built, there were found on a small hearth a miniature cup and a small size jug, from which a piece had been taken and not thrown away but introduced into the recipient (Fig. 74/1).

Deposits date back before (the one in the stone pit) or during the period when the plateau and the terraces in the last Dacian phase of habitation were arranged. The vessels, certainly taken from lodgings or from the layers that were moved on that occasion, are roughly dated to the 4th - 1st centuries before Christ.

Miniature vessels. Except the ones in the ritual deposits (Pl. XXXVII/1-3; Pl. XXXV/1-5), which are in most cases of reduced dimensions (Pl. XC/1-18; Pl. XCI/1-5), a few smaller vessels were found while digging, including cups-earth lamps (Pl. LXXXVIII/1-9), "phiale" (Pl. LXXXIX/9-10) cups (Pl. LXXXIX/1-4) and glasses (Pl. LXXXIX/5-7). We also include here also a small holder ("candlestick", Pl. LXXXVIII/10).

All are hand-made, of semi-fine paste and imitate frequently used vessels, unlike miniatures, their role being a religious one.

Ceramics made on wheel.

Fruit dishes. The fruit-dishes made on the potter's wheel are similar in number with the hand-made ones and were discovered on the pavement, in all important constructions, including the lodgings covered by the pavement in the last Dacian habitation phase, which dates them to the latter

⁴²⁸ Fl. Costea, in *Augustia*, 4, 1999, p. 105-119

half of the 1st century before Christ. Neither are they not absent from the lodgings covered by pavement. Without exception, they are made of fine paste, some of them even very fine (Pl. LIX/1-3, 4; Pl. LXI/1; Pl. LXII/1-6; Pl. LXIII/1-6; Pl. LXIV/1-2; Pl. LXV/1-2; Pl. LXVI/1-6), a quality noticed first of all with the ones crushed on purpose and spread over the surface of the limestone plinth alignments sanctuary. As in the case of the hand-made ones, the body displays two basic profiles, arched or taper, with the specification that the angle or the rounding of the shoulder have a balanced ratio. The cup is in both versions deeper, while the shoulder is better marked with the ones with deep and arched profile. The form of the rims is similar to the hand-made ones, with two remarks to be added here: the horizontal or arched one becomes more popular, and the number of those featuring an inside profile, in the form of a fine or coarser rib, increases. One of the vessels, with a deep body has on the upper side of its rim two circular grooves, ensuring better tightening. The leg is slightly tapered with an arched plinth, or cylindrical and with one-two plinths finely profiled and manufactured. some rounded, others angular. The religious function of the vessel is supported by the fact an item had a punch in the central part of the body made before being baked, the cup being linked with its leg. Very few legs lack the profiled holding ring and have no plinths (Pl. LXVII/1-11). Only one item has its leg thickened towards mid height.

The dimensions do not differ from those of the hand-made ones, the only difference being that there are no very big items and that the mouth diameters rarely exceed 33cm⁴²⁹.

Some illustrative items for what was said above could be restored:

1. Fruit dish, completely red, discovered in *Box I 1986*. Dimensions: $D_g=26\text{cm}$; $D_b=13\text{cm}$; $H=15\text{cm}$ (Pl. CXXIII/1).

2. Grey fruit dish, discovered in *Section 1999*. Dimensions: $D_g=28\text{cm}$; $D_b=13\text{cm}$; $H=20\text{cm}$ (Pl. LXIV/1).

3. Completely red fruit dish, crushed and spread on purpose on the limestone plinths alignment sanctuary pavement. Dimensions: $D_g=29\text{cm}$; $D_b=14\text{cm}$; $H=22.5\text{cm}$ (Pl. LXIV/2).

4. Completely red fruit dish, discovered in the construction on Terrace I, in the north-western end, under the burnt wall binding. Dimensions: $D_g=48\text{cm}$; $D_b=15\text{cm}$; $H=33\text{cm}$ (Pl. LXV/1).

5. Completely red fruit dish, spindle-shaped leg, discovered in the same construction as the previous one. Dimensions: $D_g=42\text{cm}$; $D_b=15.5\text{cm}$; $D_{leg}=7.5/10\text{cm}$; $H=32.5\text{cm}$.

The red colour of the four vessels has the following explanation: fruit dish 1 underwent secondary baking when the settlement was set on fire during the first half of the 1st century before Christ, while all the others burnt in the fire which destroyed the settlement on the Hillock. The last two are part of the inventory of the big construction which also included weapons and spurs.

Cups. Several items were discovered, but only six of them could be partly restored. They differ from fruit dishes only in that they are smaller in size, including the rim width (Pl. LXVIII/1-6). We included here two legs very carefully worked, which could belong to a cup, but also to a kantharoi (Pl. LXVII/7-8).

Ewers. A first version (Pl. CXII/1-2) is represented by recipients found near the granary next to the "barrack". All were made of fine paste, with sand and fine mica as degreasing material, and are red because of the secondary baking. The profile is pyrophoric and slim, with the maximum diameter in the upper third. The base has a holding ring, and the mouth is sharpened inwardly, in a typically Roman manner. The decoration, placed on the shoulder of on the neck under the rim, is cut and consists of horizontal lines that frame waving lines (Pl. CXV/1-6).

In one of the ewers wheat was found, and in another, millet, both carbonized.

Dimensions can be assessed as being medium: $D_g=35\text{cm}$; $D_b=23/25\text{cm}$; $D_{max}=50/57\text{cm}$; $H=1.00\text{m}$.

The second version is represented by ewers which, maintain the same shape as the locally hand-made ones, including the mouth and rim (Pl. CXIV/6-8), some of them with one or two ribs and neck grooves. These have an arched profile and some of them have grooves for the cover (Pl. CXV/7-8).

A well represented version, but only by fragments found on the pavement of the last Dacian phase or in the earth used for arranging the plateau and the terraces, is represented by the ewers with

⁴²⁹ Drawings illustrate only a part of the items which were more or less restored, actually their number being very high.

"gradual" rims (Pl. CXIII/1-2; Pl. CXV/11; Pl. XXIV/1-4). Within this version, there is a distinct difference in the paste: some of them are made of the usual mixture of clay and sand, mica and crushed pieces in a "reasonable" proportion, being grey, and others only with very fine sand and mica, both in excess, which made them particularly heavy, far heavier than the others. This detail does not mean that there are no longer standard Dacian food vessels, but, in our opinion and only for the mentioned items, they can be very well classified as imports. We must add here that in several places fragments of ewers were found, which were similar in terms of paste but fully painted in black on the outside, with a black oil varnish, now partially exfoliated, which is also unusual for Dacian pottery intended for storing food. Unfortunately no rims belonging to these vessels were found.

The other ewers with gradual rims are made of traditionally fine Dacian paste, grey or dark grey. Although their lower parts could not be restored, we believe that on the whole their profile was similar to the Roman type ones, with the specification that the shoulder reaches far higher in the upper third portion. They are decorated with cut waving band registers, framed by grooves (Pl. CXIII/1-2). The dimensions, especially the maximum diameter, are either smaller or exceed the typical Roman ones. For example, one ewer (Pl. CXII/2) has a maximum diameter of almost 80 cm (the diameter of the mouth is 34 cm).

All have bases with holding ring (Pl. CXIV/5; Pl. CXVI/1-5).

On the basis of the discoveries at Grădiștea Muncelului and at Fețeale Albe, I. Glodariu dates this type of vessel, "mainly to the second half of the 1st century after Christ"⁴⁰. The fact that those with mica and fine sand were found in the levelling earth of the Hillock plateau, the levelling works having surely taken place during the 1st century before Christ, indicates that it could be also dated pre-Christian period, of course before the Roman conquest, as shown by the fragments found on the pavement.

A subclass of ewers is represented by the item with a horizontal rim and "steps" on the lower side (Pl. CXV/13).

We draw special attention on an ewer made on the potter's wheel which is a perfect replica of a hand-made one (Pl. CXIV/11). Its paste is fine, as usual for grey vessels. What is surprising is the decoration of the item: the vessel has an alveolate belt placed on the shoulder and two rows of alveoli on the rim edges, both finely drawn. The rim reminds us of the ones in "steps", and thus we can conclude that they might be contemporary. The fact that it is a food vessel is indicated first of all by the dimensions, the mouth diameter of the one under discussion being slightly bigger than 40cm.

There are also items which have a barrel-shaped profile, with the mouth diameter of 42 cm.

Bowls (Pl. XLIII/1-14; Pl. XLIV/1-13). Found approximately in the same quantity as the hand-made ones they are, too, made of quality paste. The dominant colour is grey, but there are also other colours and shades. Its profile broadly repeats that of the first ones, differences being noticeable in terms of the rim: slightly drawn inwards, rounded and thickened and simple and rounded. All have a ring-shaped holder. The decoration is generally poor, two or three circular grooves each on the upper portion of the lip being present on only few of them.

Tureens (Pl. XLVII/1-6). They are relatively low in number, from where it results that big bowls were used instead of tureens. Their scarce number is also indicative of the way food was kept and served, such items being intended more for short-time preservation of the prepared food.

Cup. Very few could be restored, but cups are the most representative items for the wheel made Dacian ceramics during the last two decades before the Roman Conquest. The total number of vessels from which fragments were found exceeds 500. Most of them were made of fine paste; rare are the situations when crushed fragments were used as degreasing materials, the frequently used ones being sand and mica. As to colours, grey predominates the exceptions being those items which underwent secondary baking processes (Pl. LXXVII/2, 5-6, 9-12; Pl. LXXIX/1-3, 6-10, 12-15; Pl. LXXX/1-12; Pl. LXXXI/1-10).

According to the profile, most of them belong to the version with globular or slightly arched body, usually located on the lower third of the vessel. Most of them have taper neck, the only difference being shown by the extended or short arching of the rim always outwardly oriented. The rim is perfectly widened, (and with other items which are not illustrated), simply rounded or

⁴⁰ M. Macrea, I. Glodariu, *Arpașu de Sus*, p. 62 și 29/9-13. For the dating of this vessel see I. Glodariu, in *Studii dacice*, tables.

thickened. All have a ring-shaped base with simple profile or a circular rib in the area of the smaller diameter (Pl. LXXXIII/1-14).

Only two such items could be restored (Pl. LXXVI/1). They were discovered on *Terrace I*, under the Dacian pavement. They are made of fine paste, initially gray, now with yellowish-reddish shades. Globular body in the lower third section, taper neck, vertical mouth and horizontal rim, with rounded edge, with a circular rib in the lower part. The ear, attached from the rim level and above the shoulder, is made up of three bars with round cross-section. Dimensions: $D_g=6$ cm, $D_b=14$ cm. $D_{max}=27$ cm, $H=41$ cm. They belong to the medium-great size items category. Mention must be made that, considering first of all the length of some of the ears, almost a quarter of the cups made on the potter wheel are big, with heights exceeding 40 cm. They were definitely not used for drinking purposes, but for storing liquids. The other restored item is smaller, with the maximum diameter also in the lower third part, a taper neck, funnel-like mouth and horizontally cut rim but with rounded edges; fine grey paste. Dimensions: $D_g=10$ cm; $D_b=7$ cm; $D_{max}=15$ cm; $H=19$ cm.

Smaller size, with a height smaller than 25 cm (Pl. CXXIV/1) sometimes have circular ribs on the neck or body, and as a decoration, parallel, fine horizontal groove bands (Pl. LXXI/2, 5-6, 10; Pl. LXXX/1-2, 5, 10).

We would like to mention that the "luxury" cup, frequently used as a logo vessel in various monographs or studies on material culture in general (Pl. LXXVII/1), ceramics or especially its artistic component, also comes from the Ormeniș Hillock, this being the only Dacian settlement in the area of the village of Augustin that is known so far and where archaeological diggings were made as early as mid 19th century (see *Research history*). When I. H. Crișan⁴³¹ published the long famous monograph on Dacian-Getic ceramics, this vessel was part of the collection of the Transylvanian History Museum. The author of the discovery and the conditions under which it reached the Transylvanian Museum are not known to us, although we suspect that W. Hausmann or, rather, O. Balazs might be involved.

Pots. Surprisingly few were discovered, and none could be fully restored. Made of fine paste, their colour is predominantly gray. According to the non-illustrated fragments, as well as to the illustrated ones, the more frequent shape is the arched one along with slimmer items. The mouth is funnel-like, extended or slightly arched or almost straight (vertical). The rim is simply rounded or thickened, sometimes horizontally cut (Pl. XLVIII/1-7). One item has a band of slightly arched cuts on its shoulder (Pl. XLVIII/2). Used for storing liquids, their mouth diameters are within 17 and 37 cm, with the other dimensions impossible to measure. They are medium-size recipients, maybe with the exception of the one having a 37 cm mouth diameter.

Covers. Without any exception they are fragmentary and only one could be restored (Pl. CXIX/1-13), the collared covers were made of fine paste, some of them with excessive quantities of sand and mica, both very fine. Initially grey, most of them have now colours derived from the second baking, including the restored one which was slowly baked and became black, definitely imitating a Roman original (Pl. CXXII/1). Two items have a peculiar shape (Pl. CXIX/1, 6), the others having well marked threshold and collar. Only two red covers are decorated with cut waves (Pl. CXIX/2, 12). The vessels covered by them were medium-small sized mouths, their diameters ranging between 13 and 30 cm.

Most of them belong to a usual version, more or less arched (cambered), with horizontally cut or rounded rims, thickened or not, sometimes slightly inwardly directed (Pl. CXX/1-16). The collar and the mouth were carefully and perfectly shaped, so that they be tightened. Few have outside circular grooves and fine, almost unperceivable ribs (Pl. CXX/1, 7, 9-10).

Strainers. Are made of fine paste, grey in colour (Pl. CXXV/1-7). The restorable ones display an arched profile, with the mouth wider than the maximum diameter. This is well marked with all of them by a rounded shoulder, above which one or two circular grooves can be seen. Two fragments were discovered in the ritual deposit on *Terrace VI* (Pl. XXXVI/1-2).

Kantharoi imitations (Pl. CXXX/1, 3). Although fragments of this type of vessel were discovered in different areas of the Hillock, only two such items can be considered, each representing a totally different version. One was found intact (Pl. CXXX/1), and the other is a fragment which can

⁴³¹ *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, Bucharest, 1969, p. 174, cover 1 and Pl. LXVI/3.

be restored (Pl. CXXX/3). Both are made of fine paste, having a well-filtered sand in their composition. The first one, with leg, did undergo any secondary baking and preserved its initial grey colour; the other, baked for the second time, displays yellowish-reddish shades.

Both of them can be probably dated to the 1st century before Christ, and the many analogies known in Dacia make further exemplification redundant.

Cups (Pl. CXXX/1, 3). Since the lower part of this vessel is missing, we cannot be sure whether it belongs to the cups, although the preserved part might indicate it, especially because the place from where the ear was detached can be noticed on the rim. It is made of fine, grey paste, and decorated with three bands of horizontal grooves which include unevenly waving cut on the top left side. The dating is the same. It is an imitation of a Roman prototype. The same holds true for the fact that it might be an imitation of an older Celtic vessel, of the type found at Poiana⁴³² also of Roman origin.

Some wall fragments of this type of vessel but of a different nature were dug, which can be suggestive of the arched form of the vessels (Pl. CXXXI/13-17). They are certainly imitations of vessels known by the Roman world, especially in Roman camps, as indicated by certain analogies from the Dacia province, namely glazed vessels⁴³³. They might also be imports.

Bowls. Two of them could be partly restored (Pl. CXXXI/1-2), although the number of found fragments indicates several tens of such items (Pl. CXXXI/3-6, 9). Both are made of fine paste, of grey colour. Their body is not very deep, they have a taper shape, a marked shoulder, a widened rim and a rounded edge. Both have circular grooves on the upper side of the rim. They imitate Roman originals. Dated to the 1st - 1st centuries.

Pitchers (Pl. LXXXII/1-8). They represent one of the less frequent types, although it is a fact that the number of mouths described here is smaller than the one of the items used in the epoch, without knowing exactly to what extent. All were made of fine paste, some of them even of very fine paste, which ensured the high resistance of the vessels that had only 2-3 mm thick wall. The neck is cylindrical or slightly arched. They do not show special architectural elements, and can be considered as every-day use objects for wealthy people. The most suitable dating seems to us the beginning of the 2nd century before Christ up to the year 106.

X.2 Tools. Iron tools

Hatchets. Two items were discovered, out of which one is complete and one is a bow-shaped cutting edge fragment. The complete one belongs to the 1st type category as established by I. Glodariu and E. Iaroslavski⁴³⁴. It has a slightly oval handling ear, a edge thick and a rectangular head. The ear is prolonged with winglets; the body gradually becomes thinner towards the cutting edge, which is bow-shaped. It was discovered on the southern terraces in *S₉₆* (inv. II/6315, Pl. CXLII/1). Dimensions: L=19cm; l=9.3cm. The other item cannot be categorized due to the fact that it is damaged (the cutting edge probably came loose a long time ago after a blow, which implies either improper quenching or improper use).

Axe. A single item discovered in sections *Gemene* 2 on Terrace VI. It has counterparts in other Dacian settlements, the closest being reported at Grădiștea Muncelului⁴³⁵. Its size is quite small: l=8.5cm; l=7cm (Pl. CXLII/2).

Compasses. One item; a useful instrument first of all for timber and stone workers, fairly well-spread in Pre-Roman Dacia⁴³⁶. Both arms of the item discovered on the Hillock are flat, one having a shoulder in the assembling area, for holding and handling. It could be used to draw circles having a diameter of almost 40 cm (Pl. CXLVIII/3).

Saw. An item with forward serrations on the outer side and cutting edge on the inside. Broken at one end, this piece is now 13 cm long and only 1 cm wide (Pl. CXLVIII/1). There is a bigger knife, too, with saw-teeth on the edge, which was used for hunting and household purposes.

⁴³² I. H. Crișan, *op. cit.*, 64.

⁴³³ N. Gudea *Castrul roman de la Bologa, Zalău*, 1997, from p. 30/1-2, and *Abbildung* 25/1-2.

⁴³⁴ *Civilizația fierului la daci*, 36-38.

⁴³⁵ *Ibidem*, 40/8.

⁴³⁶ *Ibidem*, 47/8-12.

Scrapers. Nine items, out of which only one with bigger dimensions (L=18 cm). Some have a rectangular rod, while others have an almost lamellar one: there are also round section items, with a linear cutting edge; and others with hollow or rounded cutting edge. The length of the other ones discovered on the Hillock ranges between 3.5 and 14 cm (Pl. CXLVI/1-9).

Anvils (Pl. CXLVIII/2, 5, 8). Three items were discovered: one with lamellar body, "T"-shaped, with a sharp side, probably to be used for hitting on it in order to impress decorations, or for cutting wires (L=7.5 cm). The others, having a rectangular body and much more solid, might have been used for forging smaller size objects (L=10 cm; l=1.2 cm).

Sewing needles (Pl. CXLVII/1-3, 5-11). Three items, made of drawn wire, with a circular cross-section, well finished and sharpened and with ears obtained by hitting and perforation or by looping and welding the wire. The length of the intact one is 12.5 cm, the ones with broken tips or ears being shorter. The one made of bronze is similar to the intact one. Made of iron (Pl. CXLVII/11-12).

Crochet. Tool used for weaving and "drawing" fibres out of a fabric in order to obtain a decoration pattern, as nowadays. What is interesting is that it was discovered in the same lodging with military inventory, on Terrace I. It has a round cross section too and is 10 cm long (Pl. CXLVII/4).

Flint steel. A broken item, similar to the lateral part of a chain link (Pl. CXLVIII/4).

Weighing scales (?). A piece from the upper part of the assembly, cross forged and punched at both ends to attach the hook and the balance (L=8,3 cm, Pl. CXLVIII/7).

Knives (Pl. CXLIII/1-36). These are the most numerous, being discovered in lodgings or, as a secondary position, in the archaeological layer between them. From among the over 30 items, eight have straight or almost straight edges, while the great majority are differently curved: the edge and cutting edge or only one side. The handle peduncle is either an oblong triangle, or a rectangle one with rivets for hilts; only one of the sharp handles is punched for the rivets. Three items are curved almost as pruning knives, but it cannot be claimed that that were wine yard tools.

Spits. An item (Pl. CXLVIII/13), found in the construction with items specific of a military person (bronze spur and arrow tips). Its length is 25.5 cm, the item has teeth and part of its rod is broken. The handle is flat, while the bar is square and has two twisted segments alternating with two flat ones, a decoration frequently used for this kind of artefacts, which makes use consider its having a particular meaning. This item belongs to the medium-small series and could have had a maximum length of 40 cm. It has good correspondence in the *dava* at Răcățiu⁴³⁷.

Chisels. Approximately 20 items were discovered (Pl. CXLIV/1-11), some of them highly oxidised and impossible to be reconstituted. All were obtained by means of forging, a technique that yielded two versions: with completely filled body, or hollow for the handle. The body is square or rectangular with the latter ones being 2-3 times wider than thick. A single item exceeds the length of 22 cm, the others being within 7 and 15 cm.

As concerns their intended use (stone or for wood), a clue is given by their body which is full or not, and the fineness of their cutting edge. Smaller size items could also be used for engraving patterns on metal or wood.

Mandrels (Pl. CXLIV/18-23). Generally medium-small sized (within 5 and 11 cm in length), all have full bodies with rectangular or round section. The fact that they display no impact traces indicates the existence of a handle made of wood or rather of iron, which covered the item like a tube. There is an unrecorded situation for which no analogy is known: i.e. the "handle" of a mandrel is another identical mandrel, stuck in its tube (Pl. CXLIV/20). These latter ones had a copper oxide film, which indicates that they were used in a bronze workshop, just as some of the small size items.

Scythe and sickle links. Two for scythe and one sickle were discovered (Pl. CL/1-2), a highly oxidised and distorted one (Pl. CL/3). Their shape standardized as early as the ancient times spare us the details. Dimensions: 5 x 4.5 cm; 6 x 5 cm; 2.5 x 2.3 cm.

X.3 Weapons and harness items made of iron and bronze

Arrow tips. Either fragmentary or complete (Pl. CLV/1-12, 5 and 6 *Hallstatt*), they are of two types: in three edges (highly rusted and beyond reconstruction), foil-shaped or with two winglets.

⁴³⁷ Cf. I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 120, nota 559.

All have broken or bent tips, which indicates that they hit a hard body. Without exceptions they have tapering sleeves made of thin sheet, with unjoined margins. On an item with winglets there are two pairs of four small symmetrical perforations, which leads us to the conclusion that the sleeve could have been tightened with a thin wire.

A burnt clay arrow tip was also discovered, resembling a crossbow, with perforations for tightening in the rod (Pl. CLV/16). It was found in *S₁₀₄*, in the first Dacian phase lodging. Its dimensions are: L=4.8; l=1.7 cm. The type of the arrow is of the old tradition, two of the published items being discovered in Basarabia at Curteni and at Dămeni, with the specification that those are made of bone. T. Arnăuț relates them to the specific Scythian area for species, including the enclave in Transylvania, and believes in its continuation in the next centuries⁴³⁸.

Lances. Two items are known (Pl. CLV/17, 19). One was discovered on *Terrace VI*. It is partially corroded on one of its cutting edges; it has an oblong shape and a longitudinal median profile. L=32 cm. It has analogies in several Dacian settlements, the closest at Costești, but with shorter sleeve⁴³⁹. The other item, the bent one, has a similar blade with no tightening tube, but a long peduncle. A spear was also found on the terraces, rhomboid in shape, which is a Roman item, probably dating back to the last Dacian - Roman confrontation (Pl. CLV/18). On the plateau, in the area of the circular sanctuary an iron spear with three edges was discovered (Pl. CLV/21).

Lance elbows (Pl. CLV/1-3). Since several such items were oxidized and had no metallic core to support restoration (11 fragments were found), we present here only three items, which are themselves in an advanced stage of corrosion. They are made of forged metal sheet; they are of a relatively taper shape, with the specification that one of them is rather oblong (Pl. CLV/15).

Iron curb bits (Pl. CLVI/7-11). Five such fragments were discovered, out of which three with rectangle bar in section. The link for the bridle is preserved only with one of them; they are of the type found at Costești⁴⁴⁰, the difference being that the bar has no well-marked shoulders as the other one. Two other bars have a round section and have stops of a semi-calotte shape at the ends. Both are curved by forging and thickened in the area of the perforations towards the center. One item was found in the lodging partially revealed by *S_{III.04}* (Pl. CLVI/7).

There is also a plate band for binding belts, which is broken at one end (Pl. CLVI/9).

Bronze curb bits (Pl. CLVI/11). Fragmentary bar, with an oval section of the body, perforation and semi-calotte shaped prominence at the end. It may have belonged to a military ruler. L=4.3 cm.

Bronze pendant (?). Unusual item. It was cast in a cross-shaped die, with two arms brought onto the direction of a median one. The profile of the arms is rhomboid, each end being enlarged and punched. The three perforations may have been used for hanging smaller pendants or other metallic parts. We do not believe that it is an object to be attached on a holder. Dimensions: 4.8 x 4.5cm. This item can belong to the Hallstatt period (Pl. CLVI/15).

Buckle supports (Pl. CLVI/21-23). Three such items were discovered, all in a fragmentary condition. They have a quasi-rectangle shaped body and buttons for locking. One item still displays a part of the border plating the buckle upper side. One is of larger dimensions, as indicated by the 5.5 cm width, both margins having been broken long ago. The other two are smaller in size (now having "sides" of 4.2 cm each). Unfortunately, their shape cannot be reconstructed⁴⁴¹.

Iron spurs (Pl. CLVI/1-3, 5-6). Five such items were preserved, out of which two are intact, one has a broken arm, another the ends and the spin tip broken, while the last one highly oxidised, was distorted to a large extent a long time ago. Besides the one with all ends broken, the others have arms with semi-calottes and well-sharpened spin.

Bronze spur. Cast part, with "D"-shaped cross section, half round ends and a rhomboid cross-section spin. Noble patina. The spur was discovered in the big construction at the north - west end of *Terrace I* together with two spear tips and a crossbow tip, which indicate a military

⁴³⁸ T. Arnăuț, *Vestigi ale sec. VII-II a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați*, Chișinău, 2003, p. 121 and 68/28, 29 dated in the 6th century B.C.

⁴³⁹ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului*, 70/26

⁴⁴⁰ *Ibidem*, 33/36, 37.

⁴⁴¹ M. Babeș, *Paftale Latene târzii în sud-estul Europei*, în *SCIVA*, 34, 1983, 3, p. 195-214; P. Gherghe, *Piese de port descoperite în așezarea geto-dacă de la Dobrești, jud. Dolj*, în *SCIVA*, 50, 1999, 1-2, p. 79-82 și 1/1 etc.

professional, in this case an archer on horseback. L=5 cm (Pl. CLVI/4). The same thing can be said about the inhabitants of the other big constructions on *Terrace I*, where the iron spur was found together with the big buckle support.

Bronze button. It was discovered in *SIII-05*. It is a special item since such items occur very seldom in the Dacian environment. It is probably Roman and comes from a helmet or from a fighting armour, maybe even one made of links⁴⁴². Having a double attachment system, (inside grooves and perforations), this item displays on the chaton the shape of a fantastic bird, probably a gryphon towards the left-hand side (Pl. CLVI/24).

Fishing needles (Pl. CXLVIII/11-12; Pl. CLVI/14). Only three such items were found, a forged one and the other made of wire.

X.4 Dressing and garment items made of iron, bronze and silver

Fibulas (Pl. CLIX/1-17; Pl. CLX/18-33). About 40 such items were discovered, but only the ones which offer typological and dating categorization clues are discussed. We will not comment on the ones belonging to the first iron epoch.

The oldest one is a Celtic item of the Duchow type (Pl. CLIX/1), as published before⁴⁴³. It is made of bronze wire and decorated with circular cuts covering the entire body. This item has analogies both with the ones here, in our area⁴⁴⁴, in the Balkans Peninsula⁴⁴⁵, in Basarabia⁴⁴⁶ and in other areas in Europe.

Two other fibulas made of bronze are important for dating the time when the lodgings were set on fire in the old Dacian phase and when the plateau was arranged in order to build sanctuaries. The first (Pl. CLIX/2) belongs to the Orlea-Maglavit type and dates back to the first half of the 1st century before Christ up to the first quarter of the next century⁴⁴⁷. This item was found on the pavement of sanctuary with the volcano tufa plinth alignment, immediately near the entire plinth and near a lead ingot.

The other fibula, of a filiform, late Latène type (type 8 according to A. Rustoiu), with an inside chord (Pl. CLIX/3), was found on the floor of the burnt lodging in *SectionII04*. It dates from the middle of the 1st century before Christ up to the first three decades of the next century⁴⁴⁸.

In the same lodging there were two more iron items, out of which a spoon type, now distorted (Pl. CLIX/4). This type is widespread and differently dated: either during the 1st century, or only during the last decades of the 1st century before Christ and the first decades of the next century. The fact that it was found together with the previously described item runs counter the latter assumption, the dating being rather the one that covers both centuries⁴⁴⁹.

The third fibula in the lodging (Pl. CLIX/5) is a typical *6a* item according to the same author, with a simple body and an outside chord. It dates during the entire period of the 1st century before Christ⁴⁵⁰. The items were meant to be worn, and not for adornment. On this basis, but also on the evidence provided by the pottery in the lodging, it can be assumed that the lodging was violently destroyed around the end of the 1st century before Christ or a little earlier.

Items 6, 8-16, 18 and 31 were similarly dated. Items no. 11-13 and 31 have an outside chord while the place of the chord can no longer be established for the other items because of their damaged condition. Items 11-13 differ from the others because of the firm angle (deflected) at half distance of the leg length. Type 6b includes items 7, 17 and the leg of fibula no. 19. All have an inside chord,

⁴⁴² Daniel Petersen, *The Roman legion recreated in colour photograph*. London, 1992, Markus Junkelmann, *Römische Kavalerie – Equites Alae*, Stuttgart, 1989

⁴⁴³ Fl Costea, in *Les Celtes et les Thracos-Daces du Bassin des Carpates*. Cluj-Napoca, 2000, p. 160 and Abb. 1.

⁴⁴⁴ Vl. Zirra, in *Dacia*, N.S., XV, Abb. 3/1.

⁴⁴⁵ J. Bouzek, L. Domaradzka, V. Toneva, in *Thracians and Circumpontic World*, II, Chişinău, 2004, p. 178 și 10.

⁴⁴⁶ Tudor Amăut, *Vestigi ale sec. VI-III a. Chr. în spațiul de la răsarit de Carpați*, Chişinău, 2003, 72/IB

⁴⁴⁷ Discussion concerning A. Rustoiu, *Fibulele*, p. 37-38 and 25/1-8; Fl. Costea, A. Bălos, L. Savu, in *Daco-geții*. Deva, 2004, *Abbildung* 6.

⁴⁴⁸ A. Rustoiu, *op. cit.*, p. 41 and 34

⁴⁴⁹ *Ibidem*, p. 48-50 and 52-55.

⁴⁵⁰ *Ibidem*, p. 39-40 and 27, 28/1-10).

with a nodule on the leg of item no. 7, probably worn by a military person. It has been suggested that this type be dated at the second half of the 1st century before Christ, on evolutionary basis⁴⁵¹.

The fibula pin supports no. 25, 29, 32 (the first and the last made of bronze) and the broken leg at no. 28 were assigned the same dating. We believe that items 18 and 33 belong to the late Latène period, too; The uncertainty is due to the distortion of the first one and the impossibility to restore the other as it has no metallic core.

Besides the Celtic one, the one of Orlea-Maglavit type and the pin support (Pl. CLX/25), a broken fibula foot made of bronze was also preserved, decorated with two series of circular cuts (Pl. CLX/30). It was found in the filling earth under the circular sanctuary on the terraces. The advanced distorted condition does not allow accurate timing, it could belong either to Latène or the Hallstatt period.

Silver was discovered only in a large size pin support (Pl. CLX/26), dating in the second half of the 1st century before Christ and up to the Roman conquest.

Except for the insignificant reported exceptions, the items are made of iron, most of drawn wire, with only a few made of thin sheet. As a whole, they cover both centuries at the turn point of the two I-I millennia, except for the Celtic one. The specification that almost all of them are made of iron leads us to the conclusion that they are not meant as decorative items but rather items to be worn, particularly military ones. Their being sometimes associated with arrow tips may indicate the social status of the people wearing it, most probably military people, a proof being the big fibulas of the 6a and, especially of the 6b type.

Bracelets. Only fragments were found, four in number, out of which two display a cut decoration (Pl. CLVII/6-7, 9). According to their dimensions they seem to be for women or children. The fourth item is illustrated in the ritual offering on *Terrace VI*.

Links. Found scarcely and in secondary positions, these are only 12 in number (Pl. CL/5, 7-8, 10-11, 14-20). Seven of them are smaller and four are medium-large in size. These latter ones have a rhomboid section, the small ones having rectangle-shaped, round and rhomboid sections. Most of them preserve the noble patina.

Earrings. A single item, released a long time ago (Pl. CLVII/5).

Silver earring. This is of the type with overlapping ends and was discovered in the lodging partially revealed in the *Sections Twins 2* on *Terrace VI* (Pl. CLVIII/4).

Silver rings. One is made of a square section band and has a 2 cm diameter. It was found on the volcano tufa pavement near the fibula and the lead ingot (Pl. CLVII/2); the other one is made of wire and has overlapping ends (Pl. CLVII/1).

Hair needle. The tip of this item is broken (Pl. CLVIII/8).

X.5 Building materials

Spikes (Pl. CLI/1-2) The others were discovered in the "barrack" or close to it. They were forged using repeatedly folded sheets. The large-medium sized ones have a rectangle-shaped (sometimes square) section, while among the medium-small sized ones there are also round section items, as well. About half of them have a round or flat bit, others are conical or in the shape of a truncated cone. Their length varies within 11 and 33.5 cm (the ones from the sanctuary on the terraces are not included here, as they were not intended for building purposes). There is also a spike with a simple hook, not with a swan-head like the others, probably for offerings, as well (Pl. CLI/2).

Pegs (Pl. CLI/26, 29, 31-32, 34-35). Seven items having a rectangular section rod and disc or semi disc bits. Their length varies within 4.5 and 8cm. They all come from the "barrack" area.

Nails (Pl. CLI/1-25, 27-28, 30, 33, 36-37). A few items, out of which only one could be restored, as the others had no metallic core. The rod has a rectangular section and a cambered bit, L=5 cm.

Clamps (Pl. CXLV/1-9). Just a few such items were discovered within the perimeter or near the main constructions. Three of them were in the circular sanctuary on the plateau (Pl. CXLV/3-4, 9), one in the limestone sanctuary, between the first transversal plinths row towards east and the double ring portion of the "barrack" (Pl. CXLV/7) and another one in the lodging in *SIII-04* (Pl.

⁴⁵¹ *Ibidem*, p. 39 and 28/11-12.

CXLV/10), most probably having been a part of it door; on the floor of the volcano tufa sanctuary there was one item (Pl. CXLV/8), in the two-room lodging in *S_{Gemene}* there was one item (Pl. CXLV/6), another one in the circular sanctuary on the terraces (Pl. CXLV/1). The other two were found on the terraces, under the pavement in the last Dacian phase, which means that they belonged to the old constructions.

All are small in size, and this leads us to the conclusion that they were not used for assembling construction scaffolds, but rather for the closing system (guide and stop).

X.6 Iron items intended for miscellaneous uses

Hooks-hangers ("S"-shaped hooks). Four items are known: three come from the recent research work in the limestone plinths alignment sanctuary (Pl. CLIV/1-3), and one from the circular sanctuary on the terraces (Pl. CLIV/4). Taking into account the environment where they were found, they can be but nails for hanging offerings, as highlighted in the description of the sanctuaries, including their analogies. The sizes, according to the sequence of the drawings: L=7 cm; L=6.2 cm; L=9.3 cm; L=6 cm⁴⁵².

Locks. Beside the one from the sophisticated circular sanctuary on the terraces (Pl. CLIV/8), a "Z"-shaped item made of thin flat band was discovered, broken from the turning perforation (Pl. CLIV/6).

Links (Pl. CL/4-20). Over 20 items having diameters within 1.5 and 5 cm, which could have belonged to different gearings, most probably from curb bits or other harness items, without excluding chains. They might have also been used for hanging different objects.

Carriage parts (Pl. CLVI/16-20). Two iron circles to be attached to the wheel hub ends. One has three, the other two attachment teeth. The 4 cm and the 4.3 cm diameter respectively, seem to indicate that they once belonged to a carriage. A 14 cm diameter sleeve was discovered from one carriage, which was serrated on the inner edge in order to be fixed into the hub, which unfortunately was lost a long time ago. Interestingly, the sleeve was found in the lower layers of the plateau, which shows that before its restoration that of the, in the old Dacian phase, carriages and carts reached as far as those places, which accounts for the effort and the care with which the road was cut in rock up to beneath *Terrace VII*. A rosette with four arms is another part coming from a carriage (Pl. CLVI/17).

Fork (Pl. CXLVIII/14). Item with two arched teeth, discovered in the two-room lodging in cassette¹⁹⁹⁹ together with an inventory characteristic of a wealthy family, probably military people. L=6.8cm (broken handle).

Small iron plates (Pl. CLIII/2-10). During the research works, in different places of the settlement, over 30 iron plates were found, some in an advanced oxidation condition, which did not allow preservation. They could have belonged to different harness items, carriages and carts, vessels, doors etc. Some of them have punches or mandrel imprints, which indicates that they were fastened on wooden supports, leather, or riveted on metal.

X.7 Bronze, silver and lead items

Bronze. Arrows (?). These are three cones made of thin folded sheet which might have been used for securing the arrow rods but also as tool "handles" for decoration or weaving purposes (Pl. CLV/1-3).

Jeweler tools. Six chisels, out of which three broad ones (Pl. CXLIV/15, 17, 21) three thin and finely sharpened ones (Pl. CXLIV/13-14, 16) a mandrel (Pl. CXLIV/23) and a centre punch (Pl. CXLIV/19). Diggings in several places but particularly near the plateau, revealed small distorted bronze balls, highly probable remains of the actual cakes.

Silver ingot. With a rectangle shaped cross section, slightly twisted, having 4 x 1.2cm in size. It was discovered in *S_{II}*¹⁹⁹⁹ (Pl. CLII/5).

Lead ingot (Pl. CLII/6). It was discovered in the levelling earth of the pavement in the volcano tufa plinths sanctuary, near the Orlea-Maglavit type fibula, and it may have been brought together with it from the place where a jeweler's workshop used to be. On one of the edges five impressions made by the template valve can be noticed. L=3.5; l=1.5; gr=0.8cm. Lead was used for

⁴⁵² According to I. Glodanu, Fl. Costea, in *Ephemeris Napocensis*, 1, 1991, 12 bottom left.

making beads as the ones found in tomb 16 at Bugeac⁴⁵³ and in the necropolis at Zimnicea⁴⁵⁴, or for rings as those discovered in tomb no. 3 at Berestovița (Bulgaria)⁴⁵⁵. Lead was used for repairing ceramic vessels which were important in households or in the community⁴⁵⁶. Its major importance is that it was used in bronze alloys, which actually confirms the existence of a jeweler's workshop nearby.

Small boards (Pl. CLII/12-16). Six small-size fragments as well as two others from vessels or which were used for plating other objects, possibly belonging to a harness. One of the latter ones has decoration made of two cut waving lines, at the side of the vessel (?) and a linear row of point imprints, while the other, found near the hearth of the lodging in the C_{3/1999}, has three arched cuts.

Sewing needles. Four items, out of which one is intact and shows a noble patina (Pl. CXLVII/1-3, 5) together with a case cover used to keep needles (Pl. CXLVII/12).

Bronze is also the material of which two instruments (a tip and a handle of a tool, Pl. CXLIX/4, 6) are made of; they were used for decorating purposes. The bronze knife handle in belonged to a small tool too (Pl. CXLIX/10).

Rosette with eight lobes (Pl. CLVI/13), with overlapping ends, discovered in S_{UX} in the circular sanctuary on the terraces⁴⁵⁷.

X.8 Burnt-clay items

Spin tips (Pl. CXXXVII). About 40 such items were discovered. Ceramic The potters' care for the long life of these objects is indicated by the high quality paste they used and the fact that the pots were baked for a very long time. The predominant colours are grey and brown. Few of them are still intact, and they were usually found in lodgings. The shape is that of a truncated cone, bi-truncated cone, arched or discoid. With some of them, the height exceeds the diameter. The small perforation in some of them, which, themselves are smaller in size, indicate that they were used more as "pearls" in necklaces or as religious items, not to mention that they probably had no spinning efficiency.

Most of them are without any decoration, only some of them displaying cuts as "meridian" or angular signs.

There are some items found in a secondary position that are flat or almost flat, which might have been used as spinning tops, cut out from vessel walls worked manually or using a wheel.

Loom weights. Four items were discovered, all in the same place, namely in S_{17-S₁₇₁ 94}. This may indicate that there was a workshop in the lodging; the fact they were found together or near other household tools might indicate that there was a workshop to produce such items, and not a weaving one. Two are intact and have the shape of a truncated pyramid, decorated with a cross-shaped cut at the upper side, while two were partly damaged a long time ago (Pl. CXXXVIII/1-4).

Only two items have a cut decoration, which however existed on the vessel before and was not cut on the item on purpose (Pl. CXL/10).

Small wheels (Pl. CXL/1-9). They are small, flat, punched pieces, made of a paste that is similar to the hand-made vessels, but fine. We do not know what were they used for: the only think which is sure is that they were useless as spinning tips because of their small size. Nor could they be used as miniature carriage wheels, since the paste was with most of them Dacian; a more plausible hypothesis in our opinion is that they had a cultural destination, evoking the protector of the said crafts, even as "pearls".

Washers (Pl. CXXXIX/1-31). Except for an item (29) which is specially made of fine paste, the others are cut from *Hallstatt* or Dacian vessel walls, which could be helpful in dating them. Since some of the first ones were at the Dacian level, this separation remains only hypothetical. Almost all give the impression that they were not completed on purpose, since smoothing of their edges is rather poor.

⁴⁵³ M. Irimia, in *Pontuce*, I, 1968, p. 194-196.

⁴⁵⁴ A. D. Alexandrescu, in *Dacia*, N. S., XXIV, 1980.

⁴⁵⁵ Dimităr Stanuev, *Moghilni graniti ot Rusenko, Velikovo Târnovo*, 1994, p. 173.

⁴⁵⁶ H. Daicovicu, *Dacia*, p. 176.

⁴⁵⁷ I. Glodariu, Fl. Costea, in *Ephemeris Napocensis*, I, 1991, 9/1

Melting pots (Pl. CXXXIV/1-6). Six such items are known, made of clay, all in a fragmentary condition. Two look like a small barrel, two like a small dipper, the others like some big spoons. The discovery of two of them close to the loom weights seem to confirm the assumption that all of them were manufactured there, since we do not think that a weaving workshop could co-existed in the same room with a jeweler's workshop. On the other hand, the fact that no. 4 was found together with a Hallstatt fibula indicates again the possibility of a jeweler's workshop. Mention must however be made that these items were lying on the Dacian pavement in the last phase, in the filling earth, which shows that the workshop was operating on the place where this had been brought, and not where it had been discovered. Our earlier supposition related to existence of a jeweler's workshop in the Hallstatt period A2-B1⁴⁵⁸ on the Hillock was confirmed. As already mentioned, generally, melting pots seem to have been used in jeweler's, and not in smiths' workshops.

"Last and polishing devices" (Pl. CXXXVI/1-3) lasts for modeling ceramic vessels or as instruments for polishing pots. Recently, Sebastian Matei⁴⁵⁹ expressed another opinion, which seems to be more plausible: these are tools which, used with other ones made of wood or bone, were used for processing skins. His opinion is proven to be right by the, bottom of the item. With some items, it is flat, while with others it is more or less spherical. It is more than obvious, that a tool having a flat active surface cannot produce a spherical profile, no matter whether the finite product is a vessel or not. Moreover, it seems that some "lasts" were of no practical use, but probably rather of a symbolic, cultural one. We can offer here the example of an item discovered in the year 1998 in the Dacian fortification at Râșnov-Cetate⁴⁶⁰, fully engobed in black and metal polished, which surely had not come in contact with another object, not to mention that polishing is out of the question. The "last" is from the Hallstatt period and it has the same shape as the "Dacian" ones, a detail which does not need further emphasis.

As concerns the decoration in general or only the polishing of the pottery, these operations could have been better performed using simple, handy instruments, made of wood or bone⁴⁶¹.

X.9 Stone tools

Grinders. All the Dacian ones are made of volcano tufa and were presented in more detail when milling was discussed. We only mention here that Dacians in the Racoș Olt Pass used both types, the Greek and the Celtic one, the items of the former type being higher in number (Pl. CXLb/1-2).

Sharpeners. Surprisingly few in number as compared to the size of the settlement and the richness of the other categories of materials, are the sharpeners made of sand stone, a rock widely used as slabs particularly in kitchens. We believe that they were scarce because at site there were very many other rocks and river stones, some of them displaying traces of having been used for sharpening purposes, some being even highly efficient. Certain items of a smaller size seem to have been worn as amulets. Their shape is too common and well known to insist upon it now, particularly because such a description would not be conclusive, all being broken.

Template (Pl. CLII/3). Made of granite rock, this preserves a part of a valve, with a hole in a corner, probably to be tightened and pressed to its counterpart. The pieces prevent the definite identification of the cast object, the lamellar shape being only a possibility. It might have belonged to a jeweler.

X. 10 Bone tools

These are also highly fragmented, in a small quantity and of small dimensions (Pl. CXLa/1-5). Besides some possible sewing needles, the others could be also used as instruments for decorating pots before baking them. The stag antler under processing (Pl. CXLa/5) cannot be considered as confirming the existence of a big workshop on the hill. It can only be assumed, as demonstrated by

⁴⁵⁸ Fl. Costea, I. Bauman, in *Studii de istorie antică. Omagiu Profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, 2001, p. 1-5

⁴⁵⁹ „Lustruitoare”, „calapoade”, „călcătoare” – o problemă controversată privind funcționalitatea unor unelte geto-dacice, communication to the Annual scientific session of the Museum of Dacian and Roman Civilisation, Deva, June 14-15, 2006

⁴⁶⁰ Genuine research. This item is included in the collections of the Brașov County History Museum, inv. no. II/6715.

⁴⁶¹ I. H. Crișan, *Spiritualitatea*, p. 263.

experience in all periods, including our present one in a more isolated rural environment that tools of every day use tools were manufactured in the households, the process being familiar to everyone.

XI. Occupations

Stone hewing. This is one of the most extensively used skills in all the three Dacian fortifications in OLT straight at Racoş. The Dacian stone hewers in the area processed two kinds of rocks namely volcano tufa and limestone, as well as other kind of stones for less important works.

In terms of use, limestone came first. It was used to obtain all the raw materials for making terraces, the plateau, and the outer construction of the complex circular construction of the sanctuary on the terraces and for several other buildings, irrespective of their size and importance. By repeatedly heating up and cooling down locally available rocks, hewers displaced and shaped as necessary almost 12,000 cubic meters of rocks. Chiselling was used to smoothen the blocks and to flatten the place that was left. The entire quantity of limestone was exploited in situ or from the nearest hills. Ofiolit rocks available in a hill located nearby were used in a percentage of 10%. The 96 plinths (column bases) of the plateau sanctuaries were also hewed in limestone.

Second place in terms of use, but not importance was held by volcano tufa. Due to its hard essence and grey porous features, this material was used to build the 76 sanctuary plinths located at the Northwestern end of the grinders that were dug up. Mention must be made that most of the grinders discovered in pre-Roman Dacia were made of Racoş volcano tufa.

A soft white species of volcano tufa was used to build the intermediate construction of the complex circular construction of the sanctuary on the terraces.

All the above-mentioned items were made in workshops located outside the human settlement. In quarries located either on the left or on the right bank of the River Olt, but never within the settlement. Bigger items such as the column bases in the sanctuaries were designed and finished in two parts in the quarry, so that they could be transported more easily up the steep slopes of the hill.

It is highly probable that the Dacian hewers had professional Greek masters from the Pontus Euxinus invited by the Dacian kings, starting with Burebista.

The hewers also had sharpening tools and moulds for casting bronze and silver objects to wear or for adornment.

It is obvious that these craftsmen had advanced technical - engineering knowledge.

Wood processing. Although diggings revealed only two hatchets and an axe, Dacian carpenters were very active. They built all the constructions on the Ormeniş Hillock (everyday lodgings, palaces, military and religious buildings). Their workshops may have been placed outside the human settlement, where they probably lived with their families, just as the hewers. The same craftsmen supplied the wood parts for the constructions in the neighbouring Dacian fortress (Durduia).

Pottery. The diggings revealed that the pottery workshops where vessels were made for the inhabitants living on the Ormeniş Hillock are divided into two categories: specialized workshops where precious „luxury” vessels used by the wealthy classes (nobles, military-priests, including religious vessels) were manufactured and humble, household workshops producing everyday use vessels. The former carried out their activity outside the settlement, near to the sites from where raw material could be obtained (Mihai's Valley or the terraces beside the Olt River). The „batches” of pot, their paste, the way in which they were baked and decorated indicate that those workshops operated when they received orders and their products were tailor-made. All the parts manufactured in these workshops feature an absolutely higher quality as compared to the other ones.

Everyday-use vessels, particularly the ones used for preparing food, were frequently in-house produced. They are in fact the most widespread ones, displaying no special characteristics in terms of paste, baking and finishing.

An estimate relying on the ceramics fragments discovered while digging leads us to the conclusion that the Dacians on the Ormeniş Hillock used over 200,000 vessels, most of them being in-house manufactured.

Reducing ores and processing metals. The wealth of iron ore resources, in alluviation or in significant deposits, turned their extraction, reduction and processing into a main activity of local Dacians. The information collected by specialists analyzing iron metallurgy in Romania indicate that

on the left side of the River Olt craftsmen used lenticular ore deposited very near the surface (Valea Seacă, Valea lui Mihai), while on the right side of the River Olt the raw material was extracted from large deposits starting from the place where the river enters the straight and ending near Racoş. Unfortunately, no iron ore reduction ovens, similar to the ones found in Doboşeni, Şercaia or other localities were discovered in the area, all of them having been destroyed in the Middle Ages or in the modern epoch. The mines located were no longer exploited as late as the sixth decade of the 20th century.

All parts discovered in diggings were forged (nails, spikes almost 40 centimeter long, hooks etc.), unlike the „yarns” used for making fibulas. The small workshops, probably only for repairing tools and weapons, were on the acropolis unlike the large ones, which were located outside it.

The scarcity of the discovered iron items is mainly due to the fact that they were recovered by the Romans. In the settlement, especially before the former half of the 1st century before Christ, bronze and gold workers were extremely active, as shown by the small bronze „cakes”, tools specific of jewelers, and especially finite parts and ingots made of silver and lead.

Animal breeding. This has always been one of the basic occupation of the inhabitants living on the Ormeniş Hillock, the ratio between the domestic animals and the hunted ones being of 9/1. Numerically, suina (swine) came first, followed by bovine and small horned animals (sheep - goats). Quantitatively, however, the first place is held by bovines, followed by suina and small horned animals.

Weaving, spinning, sewing and knitting. All these four trades are illustrated by the tools discovered during the research work: weights for the vertical loom, spindle adjusting disks, sewing needles made of iron and bronze as well as crochets. The tools for the first two occupations were made by ceramic workers, the others by those who processed iron and bronze.

Milling. The great number of grinders discovered here indicates that most families made their own „flour” needed for their household, such tools actually existing in any lodging. However, there are signs indicating there was a milling workshop in the settlement, the proof offered a grinder of a bigger size whose capacity exceeded the necessities of a family.

Wheat, barley, barley and millet were ground there.

Agriculture is not indicated by any tool, a fact which can be explained because of the location of the settlement which was quite remote from the terrains which could be cultivated. The two scythe links and the other two sickle links are remains of tools used for making hay rather than from seeding.

XII Demography

As seen in the description of the research works and, particularly in the presentation of the buildings, the Ormeniş Hillock was intensely inhabited during the period preceding Burebista's reign. The certainty of the 100 lodgings does not refer however to the over three preceding centuries, but exclusively to the moment when they set on fire. Therefore, it can be said that around the middle of the 1st century before Christ, or with two-three decades earlier, about 400-500 persons were living on the immediate terraces and on the future plateau, this calculation assuming that a family consisted of four or five persons. We estimate that a higher number of people lived outside the hill, practically there being no terraces where the repeated diggings did not indicate habitation. This was more intensive to the right of the rivulet Valea Racilor, in the areas conventionally named „La Comoară”, „La Tău” and on the terraces to the left of the River Olt, immediately near the river. There are similar and obvious indications that both slopes of the Valea lui Mihai, rich in ferro-ferric resources⁴⁶² were inhabited. There were Dacian lodgings in the close vicinity of the stone quarries, as well as near the iron and brass ore extraction, reduction and processing sites, or near the pottery ovens, all these carrying out their activities outside the limits of the permanent hearth of the settlement. It logically follows that the area was also inhabited by people who provided the salt resources necessary both for people and animals.

⁴⁶² Information dr. Cecilia Costea

Thus, depending on the division and diversity of the preoccupations in general, but especially of the crafts, miners and smiths, stone workers, animal breeders in sheds or pastoral, potters manufacturing their products on a large scale as well as other craftsmen settled outside the hill. As indicated by the inventory of the lodgings, there were military people living with their families in the settlement, women being in charge of the works complementing the specific trade. This finding reveals once again the strategic role of the Hillock, from which one cannot dissociate the remains of certain constructions with thick wall bases revealed in the sections during the 80s of the last century or in S₁ and S_{III/04}, all on the plateau. The absence of a strong stone fortification earlier than the 1st century before Christ can be accounted for by the substitute wooden constructions, the main purpose of this place being to serve as a permanent surveillance point and to send information to the neighbouring or more remote localities (Podișul Homoroadelor, Depresiunea Baraoltului, Țara Făgărașului etc.), a mission for which barracks were suitable.

Returning to the population and to the diversity of the occupations mentioned above, we estimate that over 550 persons, if not more, number including all family members, were in direct contact with the settlement but living outside it. It can be concluded that the entire community living inside or outside the settlement, but depending on the hearth consisted of a minimum number of 1,000 persons⁴⁶³ by the middle of the 1st century before Christ.

The number of people remaining on the acropolis drastically decreased at the above mentioned date and those who remained there included first of all priests as well as local and regional military rulers, a category that most certainly was attended by a significant number of servants, who were probably living in barracks on the terraces near the place, mainly the ones to the east and to the right of the Valea Racilor.

The fact that the local people from the Hillock were removed must not be understood as a punitive measure (see above) or as their being moved out of the pass. It is certain that at least some of them, and we believe that most, scattered in "hamlets" specialized according to their trades continued to live on the terraces and in the meadows of the two rivers, practicing their different crafts or supplying well trained military people, some of them enrolling in the garrison of the neighbouring fortress, Durduia. Maybe it is not by chance that this moment coincides with the beginning of the "official investment" of the fortification here as the main bastion of the Hillock.

No ethnical intrusions are reported in the settlement, the two X shaped items being no evidence of a bastarnic presence.

XIII Situation and social status of the inhabitants

The occupations of the local inhabitants which we dealt with in an other chapter, are illustrative of the way, share and social position with which these people participated in manufacturing goods for the collectivity, in defending and intercommunity relations, as well as the spiritual life. Broadly, the period before and after Burebista's reign were taken into consideration.

The organizational steps taken by Burebista internally included all the areas ensuring the continuity and, as far as possible under the international conditions of those times, the unity of the Dacian world, that was recently united with much difficulty and many sacrifices. All these aspects were included in the famous "obeying commands"⁴⁶⁴, which was translated by Al. Suceveanu by exercise, moderation and observance of laws⁴⁶⁵, an older, customary code, now reconsidered and imposed in the territories inhabited by Dacians⁴⁶⁶.

So far, historical research has not provided an answer to the question whether this constitution" included the religious reform as well, which certain historians are prone to attribute to Deceneu, or whether this happened after many years of the sovereign' reign, as indicated by the specification that "Deceneu came to the king", after being fully convinced of his qualities of a great leader. The religious reform should not be understood as the first organization and hierarchy of the priests' castes, since these had existed de facto for a very long time⁴⁶⁷. The time chosen by the king in

⁴⁶³ We admit that the estimation is not only very cautiously given but also relies on our opinion that the local people were wronged.

⁴⁶⁴ See a discussion of the issue in Fl. Costea, *Dacii*, p. 138.

⁴⁶⁵ Al. Suceveanu, *Unele reflectii în legătură cu regalul lui Burebista*, in *ActaMN*, XV, 1978, p. 110

⁴⁶⁶ A synthesis on the issue and especially on Dacian society ta H. Daicovicu, in *Studii dacice*. Cluj-Napoca, 1981, p. 23-47.

⁴⁶⁷ I.H. Crișan. *Spiritualitatea*, p. 396.

agreement with the great priest, of an overwhelming importance for the Dacian society as a whole, had immediate consequences on the old settlement on the Hill, whose statute and demographic composition changed significantly. As shown when describing the setting on fire of all the previous constructions and the transformation of the place into a Pan-Dacian religious center, the old inhabitants were just move lower, and this is the moment when it became a real acropolis according to the Greek meaning of the word. Since then, the civilians living on the terraces and in the meadows of the two rivers, irrespective of their social status, were forbidden access to the acropolis, being allowed only to participate in religious processions. Residency on the Holly Mountain was granted, as expected, only to the representatives of the parties who carried out this reform, i.e. the priests and military leaders, both classes probably being allowed a small number of servants and soldiers for permanent service.

We do not believe that emphasis should be laid on the presence of the priests' caste, as sanctuaries can postulate it. An issue which can be argued but is difficult to prove is that of their headquarters on the Hillock. The fact that in Romanian archaeological literature the term "barrack" ("headquarters of the frontier guards") used by C. Daicoviciu for the apse construction at Lunca-Piatra Roşie makes it difficult to suggest a different purpose and function for it. We do not believe, however, that the prestige currently enjoyed by the Cluj scientist should be interpreted as a dogma, which makes us believe that it is worth suggesting and considering the few attempts made to include the building in other category, or at least to express caution⁴⁶⁸.

A contribution to the partly explaining of the problem is offered by the monuments on the Ormeniş Hillock, which can be divided into two distinct types: religious and military, both located on the plateau and on the terraces, as well, without any delimitation between the sacred / pagan areas. Here not only the plateau or the terraces can be considered as sacred or military area, but the entire hill including both of them and their importance must be deemed as practically equal.

The big construction with two rooms and a stone ring provides some arguments in favor of not considering it as a military construction, the most important of the arguments being the absence of any weapon in the rooms, the more so since the walls and the roof broke down, and under this circumstance they should have preserved a characteristic inventory, rich or poor. The absence of evidence brings much closer the image to the one of sanctuaries, an aspect which we will not return. We will only say that the only objects which remained at the site of the construction under discussion are the food vessels between the northern wall and the ring on that side, and not in the two rooms.

On the other hand, arguments for entering certain monuments under military ones were revealed by other two buildings, both on Terrace I, almost stuck to the wall. Thus, in the big construction at the western end, there were found together a bronze spur, two arrow tips with winglets and a crossbow tip. They were mixed with the rest of the inventory, on the floor, and could not have got there during a fight or by accident. The same situation is encountered in the other big construction on the same terrace but towards east, practically aligned to the inner wall: here, too, there were found together a spur and a buckle, both made of iron. It should be added that the second construction had "furniture" which made the building different from the common lodgings: outside the hearth, but close to it, there was a limestone platform which could only be the place to sleep, of course covered with timber wood planks over which fur or textile materials were laid, and two small circular constructions, made of the same stone, and added to the hearth.

In both cases we equally think that those buildings must have belonged to some military people, highly probably local rulers, since there were no other contemporary buildings there. Is this one of the reasons in favor of removing the "barrack" from the category of military constructions and entering it under the religious one? One additional reason, although not decisive, might be its location on a plateau with two sanctuaries with alignments and a circular one, but in a distinct place, in a location opposite them⁴⁶⁹.

Both categories, military rulers and priests, belonged to the privileged class of pileates (Geto-Dacian aristocracy).

⁴⁶⁸ I. Glodariu, *Arhitectura*, p. 19-20 și fig 6; D. Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, p. 28 and fig. 13; Fl Costea, in *Cumidava*, 25, p. 26-41, who is of the opinion that the building might have been the residence of the priests (p. 34-35).

⁴⁶⁹ Discussion concerning priests and military, with differences in I. H. Crișan, *Burebista*, p. 163 and above; *Spiritualitate*, p. 389 and above, with the bibliography.

As concerns the displaced population, we must only consider the *capillati* (*comati*, i.e. Common Dacians), who were free people and the main manufacturers of goods for the local community or for trade. One cannot exclude the possible existence of certain people in the service of the religious or military rulers, without making assumption about the number and the nature of services delivered. Anyhow, they complement the miniature image of the entire Dacian society during the kingdom period⁴⁷⁰.

XIV Interdisciplinary research

XIV.1 Coins

1. Drachma, Dyrrhachium, inventory no. II6314

This item has been discovered in the fortress, *Sf. 1996*, m. 5, -0.31m, AR, 16 x 15mm, 3.20g.

It has been properly preserved, used in circulation, Rv. drawn

Av. ΜΕΝΙΣΚ[Ο]Σ Cow to the right looking towards left, suckling the calf. Pearled circle.

Rv. [ΔΥΡ/ΔΥ]-ΚΙΣ-ΚΟΥ. Square with double frame and globular corners, divided into two rectangles, decorated with geometric pattern made up of lines and points (image once called Alkinoos' gardens). Pearled circle.

Maier 278; Čeka 325

Although the Rv. legend is incomplete, the magistrate's name can be rebuilt. It most certainly is a Dyrrhachium item, since the Meniskos-Lykisku magistrates pair only appears in this town's area. The dating of these "Illyrian drachmas" is a controversial matter. However, they intensely circulated in Dacia, starting Burebista's time, hence, as early as the 1st century B.C.⁴⁷¹. Certainly, it was possible to keep such coins in use until the Roman conquest, since they were made of good quality silver and had about the same weight as the republican Roman denarius – the coin that dominated the pre-Roman Dacian market.⁴⁷².

2. Bronze coin, Mesembria, inventory no. II6123

This item was discovered in 1993, on *Terrace no. 7*, -*Sections Twins 2A*

AE, 23 x 22mm. 7.80g.

Poorly preserved, strongly damaged, especially on the Av.

Av. A young woman's head, right profile, with tiara. The right side of the image is highly worn.

Rv. ΜΕΣΑΜ / ΒΡΙΑΝΘ[Ν] vertical on both sides of the type). Athena standing left, with helmet, shield and throwing the lance; an owl on the lower left side. Surrounding leaves wreath - poorly visible.

CF. Mionet I, page 394, no. 214–215 (but here T instead of □).

Cf. Head, page 279 (but here T instead of □)⁴⁷³, 3rd - 2nd century B.C.

The dies are well realized and the letters are correct, but feature a neglected aspect.

This coin's prototype most certainly dates since the Hellenistic epoch. B. V. Head has found in the collections of the British Museum such bronze items, but only one was made using this pair of dies, and with differences in the legend. Thus, the item might seem to be a hybrid and under aged – a hybrid produced in the very mint of the fortress, imitating a drachma – or even a false coin. Even Mionet knew bronze coins featuring such representations on the Av. and Rv., having similar dimensions (but with differences in the legend), in the collection kept at the National Library in Paris. So, there were, most certainly, bronze issues of this kind. The Σ version must, however, be somewhat more recent⁴⁷⁴.

⁴⁷⁰ H. Daicovicu, *op. cit.*, loc. cit.

⁴⁷¹ N. Conovici, *Aspecte ale circulației drachmelor de Dyrrhachium și Apolonia în Peninsula Balcanică și în Dacia*, (*Aspects of Dyrrhachium and Apolonia drachma circulation in the Balkans Half-Isle and in Dacia*) in BSNR, 127–129, 1983 - 1985 (1986), No. 131 – 133, page 70, 75–82, C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană (The History of Coins in Pre-Roman Dacia)*, Bucharest, 1998, page 263.

⁴⁷² V. Mihășescu-Bărliba, *Războaiele daco-romane și descoperirile monetare (The Dacian -Roman Wars and the Monetary Discoveries)*, in Acta MN, 26–30, 1989 – 1993 (1994), I, pages 41 – 43.

⁴⁷³ Neither N. Mušmov's book (*Antičnye monety na Balkanskaja Poluostrrov*, Sofia, 1912), nor the relevant volume of *BMC Greek* has been available to us. I. Karayotov's work (*The Coinage of Mesambria I. Silver and Gold coins of Mesambria. Sozopol, 1994*), also unavailable to us, could not be used as a support in this case.

⁴⁷⁴ Head, page 279.

However, the aspect of the item described here is rather the one of a subsequent imitation. If the original ones date back to as early as the second half of the 3rd century B.C. and the beginning of the next century, our coin seems to have been made later, sometime during the 2nd century or even later. But it could have been kept in circulation long after. Its poor quality suggests that it has been manufactured in the late Hellenistic environment, not in the barbarian one. It might have been introduced in Dacia alongside with other contemporary items, only in the 2nd-1st century B.C.⁴⁷⁵.

3. Drachma, Abdera, inventory no. II 6718

Discovered in the lime sanctuary near the rock "box".

AE with superficial billon layer (worn-off on higher portions), 14.7 x 14.4mm, 3.78 g, axis 12.

Proper preservation, slightly worn in circulation (especially the Rv. exergue), the billon layer being partially preserved

Av. [A]BΔ-HPI-TE-ΩN Apollo Head, right profile, inside a square (the legend is shown in the fields thus created all around).

Rv. Gryphon laid down to the right, with stretched wings, closed beak and a lifted front paw, underneath Heracles' bludgeon laid down to the right. In the exergue ...ΥΔCI...(?)⁴⁷⁶.

Cf. Mionet, *SupPl.* 2, page 208 sqq. and Munzer-Strack, page 5, 14-18. 107-110 (no. 215-228). Under aged item.

This undoubtedly is an Abderian coin⁴⁷⁷. The emblem of this South Thracian town was the gryphon; after being subdued by Philip the 2nd, beside this, there also is Heracles' bludgeon, suggesting the sovereignty of the Macedonian dynasty, whose members pretended to be related to the great mythological hero⁴⁷⁸. This town made silver coins until the year 281 B.C., and bronze items before Macedonia was conquered by the Romans⁴⁷⁹. The prototype of the coin described herein may be traced back to the period within 352-323 B.C. (that is during Philip and Alexander the Great's time).

It is only that our item, being under aged, is most certainly subsequent to that period⁴⁸⁰. The good quality of the representations and of the legend supports the idea that it has been made in the official workshop of the Abdera town. We can suppose that it has been issued during the restless period when the Macedonian kingdom collapsed, and the province of Macedonia was created (168-148 B.C.), when the town could have enjoyed an instance of apparent freedom – but not of economic prosperity, though – which resulted in the issuance of some under aged items. This item must have circulated in Dacia, subsequently, maybe only as soon as by the end of the 2nd century B.C.⁴⁸¹

4. Denarius, Rome, inventory no. II 6313

Discovered in the Dacian fortress, *S_{II}* 1996. m.17,- 0.16 m.

AE silver coated, 22mm, 4.00g. Serrated edges (serratus).

Medium quality preservation, worn, damaged.

Av. Roma dea head, right profile, with winged helmet and leather on the shoulder, the ROME legend behind the type, right-handed (but it has the aspect of a λ).

Rv. Victoria in quadriga galloping to the right, holding the reins and the palm tree branch, X underneath. In the exergue MTLULI (but V appears as an inverted A). Pearled circle preserved just partially.

Cf. Crauford 280/1 (Rome, year 120 B.C.).

It is a rather awkward imitation of a mint denarius (otherwise known) M. Tulius⁴⁸².

⁴⁷⁵ C. Preda, *op. cit.*, page 238

⁴⁷⁶ We cannot suggest any reading. Usually the name is shown here, either abbreviated or not, of the monetary magistrate in dative, preceded by EIII (Head, page 255). But samples lacking this proposition are also known. Two of them, both made of bronze, are even similar to our item, i.e. Monet, *SupPl.* II, page 209, no. 23 (in exergue ΘEYΔE) and page 210 no. 26 (in exergue EYA...) ... but only on the second is Heracles' bludgeon present. In both cases it is about abbreviations that are impossible to be completed or interpreted

⁴⁷⁷ Head, page 254-256 (proper interpretation but obsolete dating)

⁴⁷⁸ Munzer-Strack, pages 5, 12-13

⁴⁷⁹ Munzer-Strack, pages 14-14.

⁴⁸⁰ The weight of similar silver items does not match the weight of the item described herein (Head, page 255). A bronze coin of this type is known, as well (Head, page 256).

⁴⁸¹ C. Preda, *loc. cit.*

⁴⁸² Original items of this type are known in the pre-Roman Dacia (Delia Moisil, G. Depeyrot, *Les trésors de deniers antérieurs à Trajan en Roumanie*, Wetteren, 2003, page 18 (83 samples))

But our coin features several differences. First, it is about an under aged item. Then, the original is not a serratus. In addition, the drawing is neglectfully made, the letters are sometimes wrong and the mint designation is shown in a completely erroneous manner. It is certain that the author of the die could not speak Latin, and, what is more, he was illiterate. This means that we are dealing with a barbarian imitation produced right here, in Dacia⁴⁸³.

We have no possibility to date the making of this coin more strictly. It is, however, known that republican denarius coins have been imitated on a large scale in the pre-Roman Dacia, throughout the existence of the Dacian state⁴⁸⁴. Prototypes from the 2nd century B.C. have been imitated much later⁴⁸⁵. Therefore, our item might have been coined at any time whatsoever, even during Decebal's time. It could most certainly be circulated in Dacian environment before the Racoş fortress was conquered and destroyed.

XIV.2 Archeobotanical review of the carbonized seed batches deriving from the Ormeniş hillock site.

The archeobotanical reviews carried out on carbonized seeds samples recovered during archeological diggings are the ones to offer us the opportunity to find out more information about the plant species representing the subsistence source for past civilizations. Unfortunately, examples of situations related to the discovery of some archeological contexts that offered the chance for the preservation of vegetal macrostructures are extremely rare. Therefore, during archeological campaigns, each possibility of taking samples that contain carbonized seeds has to be speculated.

Discovery context. The carbonized seeds samples that have been tested for determination derive from the archeological diggings carried out in the Dacian settlement called Tipia Ormenişului (the Ormeniş Hillock).

Test pieces no. 1, 3, 4 have been recovered from the contents found inside some ceramic vessels, whereas test piece no. 2 has been taken from the floor of a lodging which had been set on fire. Actually, it was setting on fire of lodgings that lead to the seeds carbonization, thus offering a chance for their preservation, as well. Carbonization is the procedure according to which seeds exposed to high temperatures due to incendiary fire, loose the water quantity contained therein⁴⁸⁶. Due to this process, their preservation chances over extended periods of time are also enhanced.

Determining test pieces⁴⁸⁷. Considering the caryopses recovered from a typical jar vessel labeled as test piece no. 1, the determination operation has revealed that they belong to the cereals species, *Hordeum vulgare* (barley) (Figure 1).

Test piece no. 2 has been allotted to the *Triticum aestivum* wheat species, also known as bread wheat. However, since the test piece has been recovered from the floor of a lodging destroyed by incendiary fire, caryopses are highly damaged (Figure 2).

Caryopses in test piece no. 3 belonging to the same species of bread wheat have been very well preserved. This is also due to their being deposited inside a container. These are caryopses belonging to the same *Triticum aestivum* species, featuring however a somewhat greater size (Figure 3). It is possible for a prior sorting operation of the wheat heaps to have taken place, operation through which the larger seeds have been separated from the smaller ones. This hypotheses may rely on the realities of the discovery: test piece no. 3 contained bigger and nicer seeds placed in a jug for preservation purposes, while the smaller and not so well preserved ones (test piece no. 2) that were found scattered on the floor, may have been kept in a container, or, possibly in a linen sack, which ignited as soon as the lodging was set on fire, so that the seeds were scattered on the floor. However,

⁴⁸³ For the criteria serving to recognize Roman republican denarius imitations see Maria Chipescu, Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. *The Roman Republican Coinage in Dacia and Geta-Dacian Coins of Roman Type*, Oxford, BAR Int. Ser. 112, 1081, page 49-51).

⁴⁸⁴ I. Glodariu, E. Iaroslavchi, A. Rusu, *Die Münzstätte von Sarmizegetusa Regia*, in *EphemNap*, 2, 1992, page 61 sqq.; V. Mihăilescu – Bărliba, *op. cit.*, pages 42-43.

⁴⁸⁵ I. Glodariu, E. Iaroslavchi, A. Rusu, *op. cit.*, page 67.

⁴⁸⁶ Zohay, Hopf 1988, 3

⁴⁸⁷ For the test piece determination operation, specialized works, mentioned in the list of selective bibliographic works have been used, such as Körber – Grohne's Manual issued in 1994, volumes 5 and 12 from Romania's Flora, J. Renfrew's work called Paleoethnobotany. Apart from these these, the reference collection kept in the archeobotanical laboratory of the Systemic Archeology Institute, has also been used

this is a somewhat relative hypothesis, since we cannot know for sure under what circumstance these caryopses have reached the floor. It is nonetheless a certain fact that regardless of how great the wheat crop was; the community wouldn't have afforded to waste its wheat stock, spreading it on the floor.

The seeds representing test piece no. 4, which have been recovered from a jug, belonged to the *Vicia angustifolia* wild leguminous (vetch) species (Figure 4).

Analogies with contemporary settlements. The above plant species are a common occurrence among the settlements dating back in the Dacian period. Similar results offered by the review of vegetal macrostructures in the Dacian settlements at Piatra Craivii⁴⁸⁸, Căpâlna, Popești, Piscu Crăsani, Grădiștea Muncelului⁴⁸⁹, etc, should also be mentioned in this context.

From the literary sources of the time we know that the Dacians were a people whose main means of subsistence was agriculture. The advanced seeding, field care and cultivation techniques, as well as crop storing procedures allowed for the preservation of cereal silos in several settlements, unlike the earlier periods when possibilities were rather rudimentary and thus chances to preserve vegetal macrostructures were highly limited. Due to this fact, we have the possibility of finding out more about cereal and leguminous cultures preferred by our Dacian ancestors, or even about "culinary recipes" thereof. It is already known that Dacian populations living in settlements scattered throughout the country had a chance to build up an advanced civilization, also due to the realities prevailing in those times. Several favoring factors such as the propitious climate and fertile soils, ore deposits as well as the tooling degree reached by the Dacian civilization, have fully contributed to the proper development thereof. Ploughs, weed hooks and sickles made of strong materials such as iron, are of a higher quality as compared to the tools used in the preceding periods, allowing for the operations in the manufacturing process to be carried out over extended periods of time and on wider areas of species. All these converge to a proper accomplishment of the cereals cultivation process. It should not come as a surprise that social differentiation arose in the same period.

In order to create an image concerning the species cultivated by the Dacian population, we shall attempt a short review thereof.

The cereals and the vegetables represented the main crops of the Dacian society, due to the fact that they could be dried and stored over large periods of time. These clues are the result of an overview on the species discovered within the settlements of the time. Moreover, as it has already been mentioned, the manner in which grains were stored in certain settlements increased their chances for preservation; the outlining of such contexts allowing for our specialists to draw up an inventory of the species which used to be present in the nourishment of the settlement. Wheat, barley, millet, rye are only some of the cereals used by the Dacian communities in their nourishing diet, and this list can be continued by exemplifying the leguminous species accompanying them, such as lentils.

Wheat is superior to other cereals in terms of its nutritive value. The caryopses thereof contain not only starch (the carbonic hydrate content of the wheat grains is of 60-80%), but also significant quantities of proteins (8-14%). Gluten (carbon hydrate) proteins that are present in the seed endosperm, confers to the wheat dough the proper viscosity, as well as the property of increasing its height during fermentation, in other words its unique baking characteristics. Wheat has always been the main mass consumption product, preferred by the traditional farmer communities⁴⁹⁰. Referring to the *Triticum aestivum*, it may be stated that it is a wheat species featuring higher qualities as compared to other species of the kind in terms of the flour obtained for making bread, but also in terms of its nutritive value.

Barely is known as having been frequently used in the beer making process, however we should not omit its main, i.e. flour supplying, use, especially since in the discussed period, barley has reached the peak of its utilization⁴⁹¹.

As far as the discovered vetch species is concerned, not too many assumptions can be made. It is highly probable for it to have been used as a substitute for certain leguminous species in the Dacian "cuisine", although it is well known that the *Vicia* sp. requires special preparation conditions due to its toxic properties⁴⁹².

⁴⁸⁸ Popa 1971, page 272, Daisa-Ciută, Plantos 2005

⁴⁸⁹ Cărciumaru 1996, page 69

⁴⁹⁰ Zohary, Hopf 1982, page 12

⁴⁹¹ Renfrew 1973, page 81

⁴⁹² Flint-Hamilton 1999. 378

Most certainly plant preparation modes were rich and varied. The range of species used in nourishment was wide. Many of them were based on empiric "recipes" passed on from generation to generation, however one should not exclude the possibility for some of them to have been the result of certain experiments and improvements, carried out by farmers during their lives.

XIV.3 The analysis of the faunal remains

The systematic excavations started with 1981 in the site brought to light important assemblages of faunal remains, dated in the last two centuries before the roman conquest. „Tipia Ormenișului” is a hill 755.9m in altitude, located on the left side of the river Olt. The faunal remains from the Dacian fortification at Racoș belong to two cultural layers: the first assemblage totals no more than 744 bones and is dated before the Burebista epoch; the second one counts 1,780 bones and is dated after the Burebista epoch until the roman conquest (Table 1. 1).

The pig bones (11) are the most numerous in the two samples. Just 151 remains (33.7%) were identified in the first layer and 527 bones (39.5%) in the second one. The cranial elements are well represented in the pig sample allowing important statistics evaluations. According to metrical data, few animals have had fine teeth rows, prevailing medium-high values. The post-cranial measurements strengthen either increased values or dimensional variability as well. The mean values are closed to those recorded at Sighișoara-“Wietenberg” and Merești. A mean withers' height of 72cm (Table 2, 7) was estimated for the pig population in the region. We suppose the existence of two pig populations: one was including small-medium sized animals, with withers' heights of 63-70cm. and another one with big-sized exemplars, exceeding 70cm. The first group refers to females and males with a slender skeleton; the second group to bulky domestic males and mixed pig individuals. Increased values were also recorded at Sighișoara – “Wietenberg” (68.9-79.8cm, M=74.1cm). Few values exceeding 70cm were emphasized in other contemporary sites, those to smaller animals thrive. So, at Merești (Harghita county), the pig had a massive conformation despite its small stature, ca 65.1cm (mean). The kill-off patterns for pig, at Racoș (Table 4, 3) suggest that, the juveniles and sub-adults total 74% versus 26% adult-matures in the first level and 70/30% in the second one. On the whole, two “killing peaks” are noted, around 18-24 and 24-30 months. Most likely the percent of killed animals increased after they reached sexual maturity, especially after the first farrowing. The percent of animals kept for reproduction is small (5-7%), although they were not hold in reserve over 5 years. One senile exemplar was identified. According to statistics, without fail the pig exploitation was adjusted toward meat and fat production all year around.

Cattle summarize 135 fragments (30.1%) in the first layer and 430 bones (32.2%) in the second one. As MNI similar frequencies are quoted, 26.3% and 24.9%. A little massive dentition, with a 31-37.5 mm variation of M_3 characterizes the skull; two fragmented horn-cores of “brahyceros” type belonging to males were preserved. They are small-sized, positioned in the frontal plan, with their tips twisted forward, the pedicle well designed. The measurements taken on long bones emphasize the next values of the tall (Tables 3, 5): 107-119 cm variation, mean of 111.2 cm in ante Burebista habitation and 107.3-119.3 cm variation, mean 111.2 cm in the latest level. They are smaller values as compare to similar material from Sighișoara – “Wietenberg” (120-124 cm) or Merești (116.5 cm). According to archaeozoological information, the castration is little documented in Dacian settlements from Romania; metapodii of oxen were found only at Grădiștea (Brăila County) and at Vlădiceasca (Valea Argovei). The same fairly small cattle were emphasized at Șimleul Silvaniei “Cetate” and everywhere in the Dacian area. Envisaging the cattle management, the juveniles and sub-adults sum up 60-66 % and the adult-matures 40-34 % in both periods. The mature animals (mostly cows) were kept in use up to an advanced stage, over 7-8 years.

Sheep and goat rank the third with 115 bones (25.7%) in the earlier habitation and 216 fragments (16.2%) in the later one. The majority of ewes bore horn cores; some of them had hornless skulls. The post-cranial skeleton offered some complete bones appropriate to estimate the size of the sheep. Statures of 57-66 cm (mean-60.7) in the first level and 59-61 cm (mean-59.6) were approximated (Tables 3, 5). The measurements on breath of bones confirm the small sized-animals bred at the site neighboring. No information about goat stature exists. Concerning the kill-off patterns, 61.2% are juveniles and sub-adults versus 38.8% adults and matures in the first level. A similar picture offers the second level, 69.6% juveniles and sub-adults to 30.4% adults and matures. This

suggests the using of small ruminants chiefly for meat, the secondary products being insufficiently exploited. Mostly goat was kept to an advanced stage for dairy products. In case of caprines the killing intensified in winter- beginning of spring, during warm season the killing was sporadically practiced. In this context, we do not rule out a seasonally movement of small ruminant flocks.

The horse totalizes 20 bones (4.5%) and 52 remains (3.9%), in both cases it ranks the fourth among mammals. Remains of all skeleton parts were identified, inclusively from meaty regions. The horse remains are broken-up (excepting distal parts of limbs) and scattered alike other mammal fragments. Certainly the species was occasionally used in supplying. A metacarpus, 216mm in long was found in the second level. A size of 128-136cm (Witt) and 133.3cm (Kiesewalter) was estimated. The slender index (15.7) includes the pieces in the semi-massive legs class (Brauner). The small-sized animal with semi-massive extremities belongs to „ordinary” type, used everywhere in domestic activities. This type is commonly to Iron Age sites from Transylvania, e.g. Sighișoara. Porolissum “Măgura” Moigradului, Merești, Șimleu “Cetate” and to those from southeast Romania. The measurements taken on the breath of bones attest the existence of small-medium-sized animal in the area. Definitely, the neighboring of Racoș with a hilly landscape, rather abruptly favored the rising of a local “breed” with a small stature, bulky, with thick legs, used ubiquitously. 11-33% is the quota of sub-adult exemplars, the adults and matures prevailing.

The dog sample adds up one bone (0.2%) in the first habitation and 16 bones (1.2%) later. The dog bones are broken but cutting marks were found in one case. It is a maxilla with deep cutting marks placed below orbit, very possible to skin the animal. Robust animals with 52- 58cm statures were presumed. Dogs of small size were not found.

18 bones of red deer (4%) were identified in the earlier habitation and 11 (0.8%) in the second one. The skulls elements are fewer (only frontal bearing antlers), most part of the sample exemplify the limb regions. Several dimensions represent medium-sized animals. Wild boar ranks the second among hunted animals. It totalizes just 7-11 bones (1.6-0.8%). The measurements correspond with medium size exemplars, the females prevailing. The roe deer, bear, beaver, hare, fox and badger are animals occasionally hunted, for fur and meat (excepting the fox and badger). One remain of a hen was also found in the second level.

As for domestic mammal exploitation, similarities between two levels were identified. So the pig breeding was favored by propitious environmental conditions: maybe the plus of stock was used in inter-community changes. Cattle were bred chiefly for meat than secondary products. The meat weight estimation (Table 6) emphasizes that 45-50% of the total was furnished by beef. 19-23% by pig and 5-7% by mutton. In the adulthood the males were preferentially killed: some part of the stock was sacrificed after the output diminished. The small ruminants were exploited in a little proportion for dairy products: meat and hide were implicitly obtained after their killing. About the role of horse in diet we talked before, that not excludes its using in household activities. As for the domestic/ wild ratio no differences between the two levels exist. 2. This is 94.2/5.8% (on fragments) in the first sample and 93/7% in the second one. As MNI similar values were obtained, 90.8/9.2% and 89.1/10.9%. The hunting had a lesser role in the communities’ sustenance, the faunal spectra reflecting in some measure the bio-geographical diversity of the region. The region was well forested like to present days, taking into account the presence of red deer, boar. Along the river and streams typical vegetation developed, propitiously for beaver, wild boar. Roe deer and hare, characteristic to an open landscape are fewer in remains. Aurochs was not attested.

The fauna from Latène sites of Romania have been relatively well known in archaeozoological bibliography up to now. Definitely it would be a superfluous question to insist on well-known archaeozoological data. In the next rows we try to sort the data offered by La Tène faunal analyses in Transylvania hitherto (Table 7. 5, 6). From the very beginning it would be specified that the local/regional features influenced in a great measure “the strategies” of species exploitation and the composition of faunal spectra of each site.

One group of settlements includes those from Șimleu - “Cetate”, Sighișoara “Wietenberg”, Merești, Racoș with an economy adjusted towards pig exploitation, the species totaling 32-40.6%. Big and small ruminants quote, 16-26%, used for meat and secondary products. The horse quoted with 1-7 % was used in diet. The contribution of the hunting in meat supplying is significant, about 20-30 % at Merești and Șimleu - “Cetate” and just 15% at Racoș, Sighișoara “Wietenberg”. Another

set of sites includes those from Şimleu – “Observator” and Porolissum-“Măgura” Moigradului, with a majority of cattle, 27-48.5% (MNI); the small ruminants rank the second with 20-24 %, followed by pig quoted with 17-19%. The hunted mammals total no more than 10%. Perhaps, all over the cattle breeding were practiced to a large extent, capably to sustain the community needs, the game was little exploited. In the final part of the article some remarks about bones with cut-marks were done, 13, 15).

XV Chronology of the settlement

As already specified in the description of the research work and of the materials, the Ormeniş Hillock was inhabited during all metal epochs: bronze, Hallstatt and Latène, the only Neolithic (Boian culture) fragment being insufficient to argue in favor of the place being inhabited during the new stone epoch.

The settling of the old Thracians in the middle and final Bronze Age is also documented. It is indicated by the ceramic fragments belonging to the Wietenberg culture, the typology of the vessels pointing to the area being inhabited during the three stages characteristic of the culture. There is enough evidence indicating that the area was ethnically and culturally inhabited until the beginning of the first iron epoch, first of all grooved, black engobed ceramics.

As already stated in this volume, it is possible that the contemporary settlement on Piatra Detunată (Durduia) had only one surveillance place on the acropolis and, consequently a small number of lodgings, the existence of lodgings being not excluded from the terraces located at the foot of the hill, where ceramic fragments belonging to the mentioned culture were also discovered⁴⁹³.

The Ormeniş Hillock was a densely inhabited area in the first iron epoch, during which the terraces and, to a lesser extent the plateau were properly arranged. Besides the 75-80 lodgings, fortification elements were definitely present on the hill, which completely disappeared in the Latène. The higher number of inhabitants is indicated for phases A-B of the epoch; however the Basarabi culture is also present, which demonstrates that the area was inhabited without interruptions during the epoch. It is contemporary with the two fortifications in the pass: the Piatra Detunată (Durduia) and the Dealul Cornu (Meseş), both under research currently.

The settlement on the Ormeniş Hillock flourished particularly during the Latène. Its importance is given by the fact that it is one of the few settlements where Dacian inhabitation is archeologically documented throughout the entire period, unlike one which occurred as a result of a so-called „demographic explosion” in the „classical” phase of the Dacian civilization. Moreover, the diggings and the materials thus discovered indicated and enabled the broad dating of the three evolution stages.

All phases are illustrated first of all by ceramics. In the areas investigated a significant quantity of pottery fragments commonly designated as “Hallstatt tradition ceramics” was found.

These are vessels that are bigger in size, used for storing food or for transporting and storing liquids. The first ones are indicated by the presence of fragments of yellow/reddish or black ewers, all with engobe and equipped with big buttons-holders having a prismatic shape, frequently accompanied by small, sharp, arched buttons. Besides this, mention must be made of the Greek vessel imitations (amphores, lèkanes etc.) or the bell-shaped vessels, all dating broadly to the 5th / 6th centuries before Christ.

Unfortunately, lodgings contemporary with this inventory are impossible to be identified now at site. It is highly likely that one such item is under the lodging in *Sections_{Twins 1}*, $L_1 1993 = L_1 2005$

Ceramics dating back to the 3rd-2nd centuries before Christ is very numerous, and mention must be made again of food preserving vessels that keep the imprint of the kind and decoration discussed above, as well as of the vessels in the shape of a “water-mellon” and cups of a significant size. Most of them are made of semi-fine or fine paste, are engobed and highly polished, and have saddle-shaped, super elevated ears. The vessels made on a wheel, particularly jugs and fruit plated belong to the same period and they have marked Hallstatt features (engobe, colour, fine and semi-fine paste). Habitation in these centuries meant close connections with the Greek-Hellenistic civilization, which is confirmed by the fact that in the settlement coins issued by the Pontic Abdera or Mesembria were found and by the imported amphorae and other types of vessels. It is evident that there was

⁴⁹³ Fl. Costea, in *Angustia*, 2, 1997, p. 39-76; same, in

communication with the Celtic world in Transylvania even though there is not enough evidence of their actual presence on the Ormeniș Hillock. The bronze fibula discovered here⁴⁹⁴, as well as the vessels having a marked Celtic character (the two-eared vessel, bowls, pseudo-situlas) are conclusive evidence of the influence this civilization had. It is difficult to detect this period in the layers while digging.

The habitation between the first decades of the 2nd century (highly probable around the year 180) and the former half of the 1st century before Christ is amply documented. The approximately 100 lodgings belong to this period; they were set on fire and then covered by the pavement which covered the terraces and the plateau. Although faint traces from the former period are still visible, their inventory is characteristic of the „classical” epoch of the Dacian civilization, the main and decisive argument being provided by the almost complete absence of ceramics with engobe and gloss, replaced by vessels worked on the wheel and made of a fine, grey paste.

The connections with the Greek-Roman civilization are still obvious, illustrated this time mainly by ceramic imitations of Roman prototypes. This is the period when craftsmen of all trades (pottery, metallurgy, goldsmith, joinery, skin processing and weaving etc.) worked in the settlement. The breeding of domestic animals played an important part, as indicated by the share it has (90%). Definitely there were many military persons among the inhabitants, especially horseback fighters and bowmen, as indicated by the same inventory of the lodgings.

There may have been defensive constructions on the Ormeniș Hillock during this period but they were not found while digging; maybe they are the very ones under the wall remains under the last level of the plateau, which is now impossible to be remade.

The best documented is the last phase of the Dacian habitation. It starts with the above-mentioned fire and covering of the lodgings in the previous phase around the middle of the 1st century before Christ or at a time before that, and lasts till the Roman Conquest. The expression of the transformations accomplished then is illustrated by the monuments erected during all that period up to the year 106. This should not be understood and judged according to the architectural aspect of the buildings, but by taking into account the spiritual value acquired by the hill. The acropolis loses now its civilian importance and becomes one of the Pan-Dacian religious centers. The inhabitants move onto the terraces surrounding the hill and live there until the Roman Conquest in a close relationship with the new realities on the Hillock.

We believe that this very displacement of the population is explained by the fire which destroyed the older houses: the houses were set on fire was not a punitive measure taken by Burebista against certain possible opponents of the unification but rather a measure aimed at the “purification” of the place in order to turn it into a „Holly Mountain”. The strongest argument in support of this statement is, among others, the building of a complex circular sanctuary outside the premises on the terraces which were no longer inhabited by then for the very reason that the entire hill and not only a part of it has become sacred.

Thus, between the middle of the 1st century before Christ and the Roman Conquest in the Perșan Pass of the Olt River there was a „human settlement” with a particular characteristic: the acropolis was intended exclusively for priests and military leaders, with specific buildings, while the civilian „locality” extended and developed on the terraces at the foot of the hill.

In conclusion, the Dacian habitation on the Ormeniș Hillock took place over a period of four – five centuries, during which three main phases can be archeologically “identified”. A first phase between the 5th and the 7th centuries with few inhabitants populating the area, which can be divided into two sub-phases: the 5th century – the 3rd century, and the 3rd century – the first decades of the 2nd century before Christ. The second phase when the houses were set on fire, is about the middle of the 1st century before Christ, and the 3rd phase, the last of the Dacian habitation, between Burebista’ reign and the Roman Conquest.

After the year 106 after Christ the Ormeniș Hillock is actually no longer inhabited, not even at the beginning of the early Middle Ages, as are Cetatea lui Mihai (Mihalyvar) or the Dacian fortress on the Racoș Hillock.

⁴⁹⁴ Fl. Costea, in *Les Celtes et les Thraco-Daces du Bassin des Carpates*, Cluj Napoca (coordinators C. Gaiu and A. Rustoiu), 2000, p. 160 and above; idem, in *Cumidava*, 22-24, p. 3-6.

XVI Conclusions

As described by the research works and the resulting archaeological material, the habitation of the Ormeniș Hillock seems to be one up to a certain time of its long existence that of a common site, with analogies in our country or in any other European region. The period between the first human presence, archaeologically demonstrated, namely the transition period from the Neolithic to the bronze period (the Coțofeni culture) and the high number of Dacians settlers during the 5th – 1st centuries before Christ, underwent various degrees: sporadically, in the beginning, then more and more consistent during the following millennium, up to the start of the first iron epoch. The few vestiges that were collected exclude the possibility of permanent habitation of the Coțofeni culture people. Plausible, but still uncertain, is the idea of the old Thracians habitation during the middle and final period of the bronze epoch (the Wittenberg culture). Starting with this moment, the human presence on the Hillock can be not only connected, but even historically conditioned by what is happening in its immediate neighborhood in the pass. The Wittenberg habitation on the Ormeniș Hillock is no longer transitory but permanent, with inter-human and strategic relations with the civilian settlements on the right hand side of the River Olt, and particularly with the stone and earth fortification and stockade on Durduia⁴⁹⁵; it is true that stratigraphically no lodgings or fortification elements were discovered, but the latter ones are compulsory as long as the strategic position of the Ormeniș Hillock is significantly more favorable than that of Piatra Detunată. This has in exchange the advantage of acting practically instantaneously in order to block or open the traffic in the pass, on water or land. Therefore, it is sure that no civilians lived on the Hillock but only military people forming a permanent guard, namely the members of the Durduia community, assigned to serve there. The importance of this surveillance station should not be judged according to the reduced number of soldiers and to the humble constructions accommodating their headquarters, but rather by the scope of the activities carried out by the military rulers in the fortification at Durduia, once they received signals from the Hillock.

Their decisions influenced in several ways an even more extended area, the Olt valley, the vertebral column of the communication inside and outside the Carpathians, which had a vital and permanent strategic importance.

The strategic role of the Ormeniș Hillock acquired more importance in the first iron epoch, when the hill underwent the first arrangements of a certain extent and was pre-eminently occupied by lodgings, on the terraces and on the future plateau.

Since that epoch was separately treated in this volume⁴⁹⁶, in this chapter we only want to emphasise some aspects which seem important to us in order to understand the context in which the Hallstatt settlement was created and developed.

A first remark refers to its being contemporary with the two fortifications in the pass: Durduia and Dealul Cornu. An essential difference as compared to these is the fact that it is an open, civilian one, no defensive buildings having been discovered in the area or in the diggings. Should such defensive constructions have existed as walls, however modest, they must have left archaeological traces; moreover, like on the Durduia or on Dealul Cornu (or at a bigger distance at Rodeș⁴⁹⁷, Brașov county) they would have been at least partially re-utilized by the Dacians. Therefore one can assume that the entire settlement only had surveillance towers, which probably had several storeys, with the lower part made of stone and the floor made of wood. Without entering into details, the settlement was created, developed and ceased to exist at the same time with the fortifications. The ruler of the tribe or of the tribal union lived on Durduia (about 3 ha), the fortification on the Dealul Cornu being intended for sheltering animals (about 6 ha).

Although this is not the best time to go into details on this subject, we want to mention here an important fact related to disappearance of the defensive of the impressive walls in the

⁴⁹⁵ Research in progress. See Fl. Costea, in *Thracians and Circumpontic World*, Chișinău, 2004, p. 379-395.

⁴⁹⁶ See above, chapter Cercetări anterioare epocii dacice. Prima epocă a fierului.

⁴⁹⁷ Fl. Costea, *Rep. Arh. Bv.*, 2nd issue, 2004, p. 78 and above; idem, *Dacii*, 2002, *sub voce*.

two fortifications: in both situations, on the external slope of the walls lodgings and pits datable to HaB₂-B₃, were built.

Another interesting remark is worth making: though the place is rich in ceramics, metal (bronze) items characteristic of the epoch (besides needles) are actually lacking, a detail that gives the impression that the settlement was abandoned on purpose, time when the entire valuable inventory was recovered. Unfortunately, due to the quasi-total destruction of the level corresponding to the epoch, we cannot know for sure whether the lodgings were set on fire or not, since now we cannot distinguish which wall adherence belonged to them. But, since this actually entirely reddened by fire it can be conclude that the end of the settlement was not a peaceful one⁴⁹⁸.

The site of the first iron epoch on the Ormeniș Hillock, and mainly the pertaining archaeological material constitute a significant landmark for this cultural-chronological horizon along the upper course of the Olt valley.

The large quantity of ceramics, out of which only over 300 fragments were selectively illustrated, significantly contributes to a better understanding of the actual forms of expression of the grooved ceramics phenomena in this area. A developmental structuring of the ceramic forms is at least artificial in the absence of undisturbed stratigraphy column, so that a distribution into the various sequences of the Mediaș-Teleac phenomena is possible only by being connected to the eponymic sites. On the basis of the analogies suggested for the ceramics analysis we found that most phenomena can be found at the Teleac III level. but they are present, more rarely, in earlier forms, as well. These are supplemented by the bronze fibulas covering a relatively early chronological sequence, dated to the HaB1-B2 period. Ceramic imports are relevant since they date the life of the site in the first iron age to a chronological interval of the HaB2-B3 level, a fact which demonstrates the habitation of the settlement in this period too. The duration of existence can thus be dated to the entire HaB interval and possibly the beginning of HaC, i.e. therefore the 10th century and the beginning of the 7th century.

From another perspective, the presence of the „imported” ceramics reflects the relations with remote communities to the east and west, connections which reflect the essential role played by the course of the great rivers during the evolution of different areas. The importance of the site in the epoch is also confirmed by the relatively rich inventory of bronze items, which constitute a significant sample. Thus, the Olt pass was obviously used in the first Iron Age as a transit area, its importance being demonstrated by the high number of inhabitants over this horizon of the Racoș area.

Most difficulties, from several viewpoints, are generated by the Dacian Latène on the Ormeniș Hillock. Some of them are related to the discovered materials, while others refer to the building works, caused in their turn, by the destination of the constructions. Both aspects, taken separately or together, individualize the site under discussion, even if in broad lines it perfectly fits the syntagm of Dacian civilization.

As far as materials are concerned, it must be said from the very beginning that they are not the only arguments in support of the dating. We take into account both the artefacts created by Dacians, as well as the ones imported or imitated by them from Greek-Roman or Celtic prototypes.

Ceramics is the most important vestige. The oldest types are the vessels for preserving food (ewers), together with pots, fruit dishes, bowls, bell-shaped vessels. With the partial exception of ewers, which are made of coarse paste, the other ones are made of fine or semi-fine paste, covered in black engobe and polished. All of them were discovered in a fragmentary condition and in a secondary position. They are characteristic of the 5th - 4th centuries before Christ, since Dacians had come on the Hillock. This is the period when the hill did not undergo any essential structural modification in terms of defense system or terrace arrangements, the place being broadly adapted to building lodgings. The digging did not reveal any buildings dating from this period.

⁴⁹⁸ Fl. Costea, in *Thracians and Circumpontic World*, Chișinău, 2004, p. 381-384.

Besides the above-mentioned inventory, mention must be made of the imitations of Greek ceramics (kraters, lèkanes, amphorae), or of imports from the same civilization (kraters, amphorae and a black oil varnish spinning top). No Celtic items were reported although such products were already available in Transylvania.

The population of the settlement increases significantly during the 3rd - 2nd centuries before Christ. This is the period when the types of ceramics created by local craftsmen become diversified and individualized. The predominant share still belongs to hand-made ceramics, while wheel-processed ones become noticeable only as early as the 2nd century before Christ and only for a few types (fruit dishes, cups). The pots are the most numerous, useful first of all to prepare food, but for other purposes, as well. It is useless to insist on the recorded variants and sub-variants. Their paste is coarse or semi-fine, and fine in only a few items. The baking, which was mainly inconsistent and incomplete, yielded black, grey-black, yellow-reddish, brown or grey colours. In this period, too, vessels are engobed (especially in black) and glossy. The profile is specific of the epoch: arched, with almost straight wall, or arched with slightly rising tendencies. The decoration, located on the upper side, sometimes immediately below the rim, consists of the usual buttons taken over from the previous period (elongated, sharp, prismatic) and alveolate belt.

The same paste and similar colours are present in bowls and tureens. The cups that are bigger in size (over 45 cm in height) have a special characteristic. All are hand made, using fine or semi-fine paste, engobed in black and having a metallic gloss. One of their versions is represented by small cups made of semi-fine paste having an over-elevated ear. They were found in the lodgings that were damaged in the following centuries. The characteristics of the epoch are fruit dishes, made of a paste similar to that of the big cups. Most of them are significant in size (about 60 cm opening diameter), a deep or short body and the rims mainly twice or even thrice faceted.

Ewers and the elongated profile vessels are more frequent; they are made of two kinds of paste: fine or porous, coarse, the first two being predominant.

By the end of this period (the 2nd - 1st centuries before Christ) ewer-jugs and bird-like covers started to appear.

Imports in this period, although numerous, were difficult to restore and categorize depending on their types because of the condition of the discovered fragments. It is a fact that the amphorae and the lekythos coming from the Greek-Roman world were highly circulated.

On the other hand, the imitations of the same Greek-Hellenistic ceramics (lekythoi, kantharoi, undecorated bowls), of the Roman one (situlas, trays, basins, tureens and cups), and of the Celtic one (dishes, tureens, two-eared vessels, thick round lip bowls and „cups”) are more and more numerous.

Neither in this period are any Celtic originals reported (except for a bronze fibula). This is a fact which might have a double explanation: the existence in south eastern Transylvania of a strong political formation capable of opposing the Celts settlement and, to an equal extent, the lack of massive salt deposits. Looking carefully at the map of Transylvania, one can see that Celtic people had willingly avoided settling in locations without much salt in Transylvania, such as the south-eastern curvature of the Carpathians, where salt resources exist but not in sufficient quantity for breeding a high number of animals.

The Dacian settlement on the Ormeniş Hillock is reported to have been flourishing between the 2nd century before Christ and the Roman Conquest, reaching its highest point during the last two centuries. Now traces of buildings can be clearly seen in the diggings, which mark the highest point in the ceramics development. We should emphasize the gradual disappearance of the vessels having black engobe gloss. Their place was taken by grey or brown-reddish ceramics. The hand made ones are still predominant, which reach a balance with the ones manufactured with the wheel only towards the Roman Conquest.

Generally speaking, pottery in the burnt-down lodgings has many common features with the pottery in the previous century, being exceeded from a qualitative viewpoint by the vessels in the following period. A comparison between the vessels datable starting with the first half of the 1st century before Christ and up to the 2nd century before Christ discovered on the

Ormeniș Hillock and other contemporary settlements does not reveal striking differences. There are differences, of course, as compared to the situation in the fortresses near the Dacian state capital, marked first of all by the absence of painted ceramics at Augustin, although this is not missing, and of the incomparably higher quantity in the first case of the „luxury” category, otherwise available on the Hillock. This is the reason why we do not proceed to a thorough review of the discovered ceramics types. We just emphasize the higher frequency of Roman food dishes (with rims on the inside) and of the higher number of fruit dishes, ewers and cups made of very fine paste and using oxidising baking. Otherwise, Dacian ceramics indicates the types known from the previous phases: pots, fruit dishes, cups-earthen lamps, ewers, bowls, tureens, pitchers etc. Bowls continue to be, as well as ewers, jars, cups and, to a greater extent pitchers and kantharoi.

It is more than certain that throughout the time quality Dacian ceramics was manufactured, properly baked and having artistic value, specific of the wealthy class, it was produced in specialized workshops located outside the settlement. Some of them were working when they had orders, as indicated by discovered „series” of recipients which indicate striking similarities, some even identical in terms of paste, baking and decoration. These workshops can be differentiated from the „household” ones by considering the paste. There is a distinct difference in the fineness of the vessels for which clay from Valea lui Mihai was used and the common, every day household use ones, for which clay taken from the neighbouring terraces was used, with pebbles, coarse grain sand or crushed pieces added as ingredients.

The pottery for household use was manufactured in house, as indicated by the fingerprints on the vessels, which children could also reach. Almost all products are of poor quality and are unevenly baked. They exceed in number the vessels made by genuine potters. No ovens were discovered for either category, which supports the statement that they operated outside the acropolis.

A fact which cannot be satisfyingly explained is the reduced number of Roman important (like the case of the coins) unless this is due to the fact that they were „replaced” by the ceramics produced in the above mentioned specialized workshops.

The tools and instruments discovered in the settlement and on the terraces outside it, but especially the results of their use, demonstrate that several crafts were practiced, depending on the necessities of the civilian, military, religious or everyday life. The scarcity of the collected items is however deceiving, since the explanation has already been given: some of the craftsmen (stoneworkers, miners and smiths) carried out their entire activity outside the settlement, while others (potters, carpenters) only partly outside the settlement. The other explanation, we repeat, is that metal items, especially those made of iron, were recovered by the Romans, to remelt and reuse, unlike the tools and the raw materials required for clothing and ornaments (big and small chisels, small anvils, silver, bronze and lead ingots). As mentioned before, the tools required for practicing agriculture are completely missing, a conclusion which in its turn has a double explanation: the character of the settlement during the last two centuries of its existence and its being quite far from farming lands.

As a synthesis, crafts that left conclusive and important archaeological traces can be enumerated as follows: quarry, carpentry, pottery, mining and metalworking. Special emphasis should be given to bronze artists and jewelers, who continued the activity of their peers from the first iron epoch, and whose activity is well documented in the settlement.

The effort and the skill of the stone workers is visible everywhere, even if the monuments erected by them are different: the room wall, the construction platforms and the „saved” border left on the precipice-like edges of the knoll, the terrace walls, the platforms on the terraces, the substructure of the extra muros sanctuary, the grounds of all secular, military or religious buildings, the tower in the room etc. Limestone was used in large quantity for these construction, while volcanic tufa was used for chiselling the column bases for two alignment sanctuaries, the intermediate construction of the same sanctuary on the terraces (soft, white tufa) and hundreds of household mills (grinders) distributed by the local people on extended areas in the Pre-Roman Dacia.

Granite and basalt were processed to a lesser extent, unlike sandstone that was used for making sharpeners or slabs especially for kitchen use.

Because of the reasons shown above, there are a few tools needed for wood processing (hatches, axes, saws and even chisels) although the results of the activity of carpenters and builders can be seen everywhere, especially in the elevation and the roof of the constructions. It should be emphasized here that Dacian craftsmen widely used wooden "nails", those made of iron being quite rare; when utilized, their sizes were significant (over 30 cm in length). Clamps are also few.

The household crafts related to making cloths (spinning, weaving, sewing and knitting) are quite well represented, as well as the accessories (fibulas, buckles etc.). Almost all fibulas are made of iron, which first of all involves its being used by military people. T weapons proper (arrow tips, lances, spears) are specific of them, as well as harness items (curb bits, spurs).

The aspect of all the objects related to the military life, particularly the fact that almost all are made of iron (one spur is made of bronze and one fibula of silver), indicate that they were manufactured in Dacia, maybe even in local workshops, ingots and specific tools proving it.

Neither is trade properly represented by coins, since during the two and a half decades only four coins were discovered (in the monograph of the village reference is made to other items without any specification as to their issue and quantity). The four items are still important, since they confirm the existence of the Dacian settlement from the 3rd century before Christ to the beginning of the 2nd century after Christ.

Products were traded, Greek-Hellenistic imports being permanent between the 5th and the 2nd centuries before Christ; after that there were few trading exchanges with the Romans.

Returning to the local people's occupations, especially to craftsmen, mention must be made that they worked on the acropolis until Burebista's reign, after which they continued their activity in the many lodgings available on the terraces.

Burebista's reign is the turning point in terms of the character of the Dacian settlement on the Ormeniș Hillcock. If till then all archaeological materials and building are eloquent for defining the settlement as one where the military combines with the a diversified and prosperous economy, alongside a spiritual life expressed by older sanctuaries, starting with Burebista' reign the image of the settlement is structurally different. The natural evolution of the settlement within a pre-state system of a small extent (having its capital at Covasna?) is suddenly and violently interrupted by the steps taken by the king who was unifying the country. From that time on, the acropolis becomes an exclusively military and religious center, the economic component being transferred outside the boundaries of the settlement. The transformations are indicated by the constructions. If till then architecture was confined to organizing the terraces and to the approximately 100 lodgings, in the following period we come across imposing constructions, each with its well-defined use, either military or religious.

The first category involves of course the two constructions on Terrace I, both of significant dimensions (14-15m x 8.50-9m) and with at least two rooms each. One of them also had interior decorations which were not present in common lodgings; compared to them it can be considered as a real „palace”. Both have a rectangular ground and a height of over 5.50m. According to the inventory, they belonged to professional military people. Even more imposing are the „barracks” from inside the plateau, to which several references were made earlier (21 x 12m). This has also two rooms, is surrounded on three sides by a stone ring. Its inventory which is very poor suggests that it had been emptied before the confrontation with the Roman soldiers, the only objects that were burnt being two ewers with cereals and others with water reserves. The perfect analogy with the barracks at Piatra Roșie plead in favor of its being assigned to the military ruler of the settlement. We do not believe however that it accommodated only him, but rather a permanent garrison with a limited number of soldiers. Another possibility is worth considering namely that it was the residence of local priests, the military commander being in charge with the civilian administration of the surrounding area too⁴⁹⁹. This seems possible since only in the pass there were two other fortresses and several surveillance towers (at Augustin - La

⁴⁹⁹ Fl. Costea, in *Cumidava*, 25, p. 26 and above

Saivane, and on the Dealul Retezat⁵⁰⁰), several terraces with „civilian” population and an open settlement, at the way out of the pass (at Mateiaș - „În Șipot”). This finding is not new, since in Dacia other similar cases are also known⁵⁰¹. The lodging of the commander might have been exclusively the stone and wood tower near the „barracks”.

There are no military constructions. with actual defence role on the Ormeniș Hillock. The level difference between the southern margins of the plateau and Terrace I is imposing indeed, making it look like a fortress wall, but they are not genuine fortification walls. Thus the Ormeniș Hillock is not a Dacian fortress. but an acropolis with monuments whose substructure creates the impression of monumentality. Their defence, which was not an actual necessity during the time of the state. was the responsibility of the other fortresses, towers and walls advancing in the pass, all having a defensive purpose from the moment they were built till the Roman Conquest. However, their importance did not decrease after Burebista's death, the kings who followed him trying to turn intra-Carpathians Dacia into “an actual fortress strictly guarded especially at mountain passes...”⁵⁰², a situation that perfectly accounts for the fortifications at Durduia and the Racoș Hillock, the latter one almost surely established by Decebal.

On the other hand, the spiritual part of the monuments on the Ormeniș Hillock is obvious. Starting from a nucleus which has its beginnings somewhere in the 2nd -1st centuries before Christ, a sacred room located at the northwestern end of the plateau continued to exist on the acropolis. The statement is supported by the two constructions which succeeded each other there. which, in their turn, might have antecedents in the trellis work construction which was beneath them (thus indicating continuity on the same place), as shown in *S_I 1999*. Starting with Burebista's reign, who set on fire everything that belonged to the old organization specific of the „kingdom” before his rule, the religious monuments on the Ormeniș Hillock increased in number and importance, qualities that fully met the political and spiritual imperatives recently turned into laws: religion becoming a basic component of the state life and obtaining its support through a reform desired by both parties and which was de facto imposed on the population a century before.

The cooperation between the king and the supreme priest had spectacular results on the Ormeniș Hillock too: the place of humble wooden or stone sanctuaries was taken by buildings comparable to the ones in the fortresses located in the area of the capital city of the state. Starting with Burebista's rule, two sanctuaries with volcano tufa and with limestone plinth alignments are built, which subsequently underwent several repair works. being re-built and even restructured in terms of their base plan by the kings to come. The last „correction” of their base plan took place during Decebal-Diurpaneus's reign, when the limestone sanctuary was extended, and the volcano tufa one was reduced in surface.

In parallel with the alignment sanctuaries, there existed circular ones with a sophisticated, „concentrical” base plan, both on the plateau and on the terrace confirming the Dacians' polytheistic religion. Terraces are in their turn adapted exclusively to highlighting sacred edifices, the only constructions accepted on them being the two „palaces” on Terrace I. In this way, the acropolis totally lost its civilian value, giving place to the ultimate military, administrative and religious one. This later does nothing else but continue under the king's protection the previous spiritual life, having a different status, conferred by „obeying orders” in the spiritual field. Its old status of Pan-Dacian religious center for southeastern Transylvania and part of the Eastern Carpathians is acknowledged by the king and augmented with buildings erected after the „reform”, thus being under the focus of all Dacian kings between Burebista and the Roman Conquest. We do not know to which gods exactly such places were dedicated, but it seems that among the most adored gods there was Mars and the God of the Sun, whose Dacian names are unknown to us⁵⁰³.

⁵⁰⁰ Fl. Costea, in *Thracians and Circumpontic World*, II, Chișinău, 2004, p.379 and above

⁵⁰¹ I. Glodariu, in *ActaMN*, 17, 1980, p. 434 and above ; Fl. Costea in *Dacia*, passim

⁵⁰² I. Glodariu, V. Moga, *Căpâlna*, p. 152

⁵⁰³ Fl. Costea, in *Cumidava*, 25, p.26 and above

These buildings fully confer to the entire acropolis on the Ormeniș Hillock the attribute of Sacred Mountain (sacred room) for the entire area of south-eastern Transylvania, venerated as such by the inhabitants living in the civilian and fortified settlements located there.

Bibliografie selectivă

- Dinu Antonescu,..... *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984.
- Tudor Arnăuț,..... *Vestigii getice din cea de a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistrean*, Iași, 1996.
- Orban Balázs,..... *A Szekegyföld leirása*, I, Pesta, 1863.
- Mihai Bărbulescu, *Das Legionslager von Potaissa* (Turda), Zalău, 1997.
- Dumitru Berciu,..... *Arta traco-getică*, București, 1969.
- Dumitru Berciu,..... *Lumea celților*, București, 1970.
- Dumitru Berciu,..... *Buridava dacică*, București, 1981.
- Bruno Brizzi,..... *The model of Rome and the Column of Trajan*, Roma, 1988.
- M. Bucovală,..... *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța. 1967.
- Ioana Bogdan Cătănciu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman, sec. I-III p. Chr.* Alexandria, 1997.
- Emil Cernea, Emil Molcuț, *Istoria statului și dreptului românesc*, București, 1992.
- J. Chevalier. A. Gheerbrant. *Dicționar de simboluri*, București, 1994.
- V. Christescu,..... *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937.
- Florea Costea,..... *Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane*, Brașov, 2002.
- Florea Costea,..... *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, 2004.
- I. H. Crișan,..... *Ceramica daco-getică*, București, 1968.
- I. H. Crișan,..... *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.
- I. H. Crișan,..... *Burebista și epoca sa*, București, 1975.
- I. H. Crișan,..... *Ziridava*, Arad, 1978.
- I. H. Crișan,..... *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986.
- Viorica Crișan,..... *Dacii din estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 2.000.
- C. Daicoviciu,..... *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945.
- C. Daicoviciu,..... *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954.
- C. Daicoviciu,..... *Dacica*, Cluj, 1970.
- C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, București, 1960.
- C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, București, 1966.
- H. Daicoviciu,..... *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj. 1972.
- H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi. I. Glodariu, *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1989.
- H. Daicoviciu,..... *Dacii*. Chișinău, 1991.
- M. Petresacu-Dâmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978.
- Vi. Dumitrescu, Alex. Vulpe, *Dacia înainte de Dromichete*, București, 1988.
- V. Dupoi, V. Sirbu, *Pietroasele-Gruui Dării. Incinta dacică fortificată (I)*, Buzău, 2001.
- Mircea Eliade,..... *De la Zalmoxis la Genghis-Han*. București, 1980.
- Mircea Eliade,..... *Istoria credințelor și ideilor religioase*, București, 1986.
- Gelu Florea,..... *Ceramica pictată. Artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I a.Chr.-I p.Chr.)*, Cluj-Napoca. 1998.
- Radu Florescu,..... *Arta dacilor*, București.
- Radu Florescu, (I. Miclea), *Daco-romanii; Decebal și Traian*, București, 1980.
- Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupea, *Comana de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Cluj, 1980.
- I. Glodariu,..... *Arhitectura dacilor. Militară și civilă (sec. II î.e.n.-I.e.n.)*, Cluj-Napoca, 1983.
- I. Glodariu,..... *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974.
- I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n.-I.e.n.)*, Cluj-Napoca, 1979.
- I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1979.
- Carl Gooss,..... *Chronik der archäppgischen Funde Siebenbürgens*, în *AVSL*, I, Sibiu, 1876.
- N. Gostar,..... *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969.
- N. Gostar, V.Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iași, 1984.

- N. Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman*, Zalău, 1989.
- M. Grigore, *Defileuri, chei și văi de tip canion în România*, București, 1989.
- M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-estul României*, București, 1993.
- Gisela und Sven Gustavs, *Das Urnengräberfeld der Spätlatènezeit von Gräfenhainichen, Kreis Gräfenhainichen, Halle/Saale*, 1975.
- K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958.
- E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997.
- I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Iași, 1982.
- V. Kotigorško, *Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n.-IV e.n. (perioadele La Tène și romană)*, București, 1995.
- N. Lupu, *Tilișca. Așezările de pe Cățanaș*, București, 1989.
- M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969.
- M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976.
- M. Macrea, I. Berciu, N. Lupu, *Cetăți dacice din sud-vestul Transilvaniei*, București 1969.
- L. Marghitan, *Tezaure de argint dacice*, București, 1976.
- L. Marghitan, *Fortificații dacice și romane*, București.
- L. Marghitan, *Civilizația geto-dacilor*, București, 1981.
- Iulian Marțian, *Urme din războaiele romanilor cu dacii*, Cluj, 1941.
- Iulian Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1944.
- P. Medovič, *Kalakača. Naselje ranog gnoydenog doba*, Novi Sad.
- Emil Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983.
- Ion Niculiță, *Thracico-getica. Studii și materiale*, Chișinău, 2004.
- M. Oppermann, *Tracii între arcul carpatic și Marea Egee*, București, 1988.
- V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1982 (ed. R. Florescu).
- V. Pârvan, *Dacia. Civilizații străvechi în regiunile carpato-danubiene*, București, 1957 (ed. Radu Vulpe).
- A. Rusu-Pescaru, *Sanctuaarele Daciei*, Deva, 2005.
- D. Popescu, *Celții în Transilvania. Starea cercetărilor arheologice*, în *Transilvania*, 75, Sibiu, 1044.
- C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
- D. Protase, *Rituri funerare la daci și daco-romani*, București, 1971.
- Aurel Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, București, 1996.
- Aurel Rustoiu, *Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, București, 1997.
- I. I. Russu, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase*, în *AISC*, V, 1944-1948, Cluj.
- I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967.
- I. I. Rusu, *Illirii*, București, 1969.
- Fl. Salvan, Fl. Costea, *Civilizație și continuitate românească în Țara Bârsei, din cele mai vechi timpuri până spre amurgul Evului Mediu timpuriu*, Brașov, 1999.
- Silviu Sanie, *Din istoria culturii și religiei geto-dace*, Iași, 1995.
- Valeriu Sîrbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993.
- Valeriu Sîrbu, *Dava getică de la Grădiștea, jud. Brăila, I*, Brăila, 1996.
- Valeriu Sîrbu, *Les Thraces entre les Carpates, les Balkans et la Mer Noire (Ve s.av. J.-C. – Ier s.apr. J.-C.)*, Brăila, 2004.
- Valeriu Sîrbu, *Arheologia funerară și sacrificiile: o terminologie unitară*, Brăila, 2003.
- V. Sîrbu et alii, *Așezări din zona Căscioarele-Greaca-Prundu – milenii I î.Hr – I d.Hr.*, Brăila, 1996.
- Valeriu Sîrbu, Gelu Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Brăila, 1997.
- Zoltan Szekely, *Așezări din prima vârstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Brașov, 1966.
- Rodica Tanțău, *Meșșugurile la geto-daci*, București, 1972.
- Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880.

- Mioara Turcu,..... *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979.
- Mioara Turcu,..... *Dicționarul cetăților și așezărilor fortificate geto-dace*, București, 2002.
- Vasile Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995.
- A. Ursuțiu..... *Etapa mijlocie a primei vârste a fierului în Transilvania (cercetările de la Bernadea, com. Bahnea, jud. Mureș)*, Cluj Napoca, 2002.
- Valentin Vasiliev,..... *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj, 1980.
- Valentin Vasiliev,..... *Fortifications de refuge et établissement fortifiés du premier Age du fer en Transilvanie*, Bucarest, 1995.
- Valentin Vasiliev,
I. Aldea,
H. Ciugudean..... *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României*, Cluj Napoca, 1991.
- Alexandru Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, București, 1967.
- Alexandru Vulpe, Mihai Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice*, București 1987.
- Radu Vulpe,..... *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966.
- Radu Vulpe,..... *Columna lui Traian. Monument al etnogenezei românilor*, București, 1988.
- Volker Wolman,..... *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1996.
- Vlad Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1967.

Cadrul natural și resurse:

- ***..... *Geografia României (tratat)*, vol. I *Geografia fizică*, vol. II *Carpații României și Depresiunea Transilvaniei*, Editura Academiei, București, 1983, 1987.
- N. Oncescu..... *Geografia României*, Editura Tehnică, București, 196
- I. Băncilă, *Geologia Carpaților Orientali*, Editura Științifică, București, 1958. M. Iancu, și colab., *Județul Brașov*, Editura Academiei, București, 1971.
- ***,..... *Județul Brașov*, Editura Sport-Turism, București, 1981.
- S. Pauliuc,..... *Studii geologice la Perșani centrali cu privire specială la Cretacicul Superior*, în *Studii Tehn. Econ.* Comitetul de Stat al Geologiei, 1968.
- N. Orghidan..... *Observații morfologice în regiunea Brașovului—Defileul de la Racoșul de Jos. în Țara Bârsei*, I, 3, 1929.
- M. Albotă, S. Fesei, ... *Munții Perșani. Ghid turistic* (cu hartă 1:100.000), Editura Sport-Turism, București, 1980.
- G. Pârvu,..... *Carierele din România*, Editura Tehnică, București, 1964.
- ***,..... *Harta geologică*, scara 1:200.000, foaia 20, Comitetul de Stat al Geologiei, Institutul Geologic.
- N. Orghidan, *Munții Perșani. Observații geomorfologice cu privire specială asupra văii Oltului*, în *Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie*, seria Geografie, vol. XII, nr. 1, 1965.
- M. Grigore..... *Defileuri, chei și văi de tip canion în România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.

Abrevieri monete

- ActaMN*..... *Acta Musei Napocensis*, Cluj Napoca.
- BSNR*..... *Buletinul Societății Numismatice Române*, București.
- BMC Greek*..... R. S. Poole et alii, *A Catalogue of Greek Coins in the British Museum*, London.
- Čeka H. Čeka, *Questions de numismatique ilyrienne*, Tirana, 1972.
- Crawford M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1989.
- EphemNap*..... *Ephemeris Napocensis*, Cluj Napoca.
- Head B. V. Head, *Historia Numorum*, Oxford, 1911.
- Maier..... A. Maier, *Die Siberprägung von Apollonia und Dyrrhachion*, în *Numismatische Zeitschrift*, Wien, 1, 1908, p. 1-33.

Mionet..... T. E. Mionet, *Description des médailles antiques grecques et romaines*, Paris, I-IV, 1806-1813 și SupPl. I-VII, 1820 – 1833.

Munzer – Strak..... Fr. Munzer, M. L. Strak, *Die antiken Münzen von Thrakien*, Berlin, 1912.

Landscape archaeology

- Allen, K. M. S. Green, S. W., Zubrow, E. B. W. 1990. (eds.). *Interpreting Space: GIS and Archaeology*, New York.
- Bender, B. 1993. *Landscape – Meaning and Action*, p. 1-17, în B. Bender (ed.), 1993, *Landscape – Politics and Perspectives*, Provedance.
- De Silva, M., Pizziolo, G. 2005. *Signs, place, continuity and changes: investigating the "Landscape Perception" through the integration of chronological and typological sources in the Tuscan plains*. p. 193-203, Forte, M. (ed.) 2005, *The Reconstruction of Archaeological Landscapes through Digital Technologies*. BAR 1379, Oxford.
- Forte, M., Siliotti, A. 1997. (eds.). *Virtual Archaeology. Great Discoveries Brought to Life through Virtual Reality*. London.
- Gaffney, V., Stancic, Z. 1991. *GIS approaches to regional analysis: A case study of the island of Hvar*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, University of Ljubljana, Yugoslavia.
- Lock, G. 2003. *Using Computers in Archaeology. Towards virtual pasts*. London & New York.
- Madry, S. L. H., Rakos, L. 1996. *Line-of-sight and cost-surface techniques for regional research in the Arroux River Valley*, p. 1-23, în H. D. G. Maschner (ed.), 1996, *New Methods, Old Problems: GIS in Modern Archaeological Research*, Illinois.
- Peterson, J. 1998. (ed.). *The Use of Geographic Informational Systems in the Study of Ancient Landscapes and Feature related to Ancient Land Use*. Luxembourg
- Sîrbu, V., Ștefan, D., Garganciu, C., Matei, S., 2004. *A Dacian Sacred Enclosure in the Carpathian Mountains (Romania)*, Proceedings of the 31th Conference of CAA 2003, BAR 1127, Oxford.
- Ștefan D., Duțescu M. 2005. *Abordări teoretice și cercetări interdisciplinare*, în V. Sîrbu, S. Matei, V. Dupoi 2005, *Incinta dacică fortificată de la Pietroasa Mică - Gruiu Dării*, Buzău.
- Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*, Oxford.
- van Leusen, P. M. 2004. *Visibility and the Landscape: an exploration of GIS modeling techniques*, Proceedings of the 31th Conference of CAA 2003, BAR 1127, Oxford.

Analiza arheobotanică a loturilor de semințe carbonizate

- Cârciumaru 1996. M. Cârciumaru, *Paleoetnobotanica*. Iași, 1996.
- Daisa-Ciută, Plantos 2005. Daisa-Ciută, C. Plantos. *Analiza arheobotanică a unui lot de semințe provenit din „silozurile” descoperite la Piatra Craivii*, Apulum XLII, 2005 (în curs de apariție).
- Flint-Hamilt. K.B.Flint-Hamilton, *Legumes in Ancient Greece and Rome: Food, Medicine or Poison?*, Hesperia, vol.68, 3, Atena, 1999, 371-385.
- Körber-Grohne. U. Körber-Grohne, *Nutzpflanzen in Deutschland. Kulturgeschichte und Biologie*, Stuttgart 1994.
- Popa 1971. Al. Popa, *Nivelul dezvoltării economiei dacice în lumina descoperirilor de la Piatra Craivii și Căpâlna*, în Apulum IX, 971, 271-280.
- Renfrew 1973. J.M. Renfrew, *Paleoethnobotany*, Londra, 1973.
- Săvulescu și colab. 1957. T. Săvulescu, I. Grințescu, M. Gușuleac, I. Morariu, A Nyarady, E.I.

Nyarady, I. Todor, Em. Țopa, *Flora României*, V, București, 1957.
 Al. Beldie, I. Morariu, A. Nyárády E.I. Nyárády, *Flora României*, XII, București, 1972.
 D. Zohary, M. Hopf, *Domestication of plants in the Old World*, Oxford, 1988.

Beldie și colab. 1972

Zohary, Hopf 1988

Wheatley. D., Gillings, M. 2000.

Vision, perception and GIS: developing enriched approaches to the study of archaeological visibility, p.1-27, în G. Lock (ed.), 2000, *Beyond the map: Archaeology and Spatial Technologies*, Amsterdam.

Studiul resturilor de faună

- Audoin-Rouzeau, 1991 Audoin-Rouzeau Frédérique La taille du mouton en Europe de l'Antiquité aux temps modernes, *Fiches d'osteologie animale pour l'archéologie. Serie B: Mammifères*. 3. Centre de Recherches Archéologiques du CNRS, p. 3-36
- Bălășescu, 2001 Bălășescu Adrian, Materialul paleofaunistic, în V. Dupoi, V. Sârbu, „Pietrosasele-Gruul Dării. Incinta dacică fortificată (I)”. *Monografii Arheologice*, I, Biblioteca Mousaios. Buzău, p. 51-60
- Bălășescu, Udrescu, Radu, Popovici, 2003 Bălășescu Adrian, Udrescu Mircea Ștefan, Valentin Radu, Popovici Dragomir, *Archéozoologie en Roumanie. Corpus de données*. V, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște
- Bindea, 2000 Bindea Diana, Studiu arheozoologic asupra așezării dacice de la Merești (Jud. Harghita), *Dacii din estul Transilvaniei*, Editura Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, p. 159-179
- Costea, 2002 Florea Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane*, Edit. C2 Design, Brașov
- Costea, 2004 Florea Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Edit. C2 Design. Brașov
- El Susi, 1992 El Susi Georgeta, Studiu preliminar al materialului faunistic din cetatea dacică de la Divici, com. Pojejena, jud. Caraș-Severin, *Thraco-Dacica*, XIII. 1-2, p. 169-177
- El Susi, 1996 El Susi Georgeta. Fauna din așezarea dacică de la Sighișoara “Wietenberg” (Județul Mureș). *Acta Musei Napocensis*, 33/I, p.511-524
- El Susi, 1999 El Susi Georgeta, Archaeozoological Report on the Animal Bones at Porolissum – “Măgura Moigradului”. A Dacian Settlement in NW of Transilvania, *Thraco-Dacica*, T. XX, 1-2, p. 387-396
- El Susi, 2004a El Susi Georgeta, Expertise ostéologique sur deux squelettes de cheval et de chien de l'époque la Tène de Seușa – „La Cărarea „Morii” (Dép. Alba). *Festschrift für Forin Medeleț, Editura Mirton, Timișoara*, p. 273-285
- El Susi, 2004b El Susi Georgeta, Resturi de animale din gropi rituale și menajere de epoca fierului de la Ostrovul Corbului (Jud. Mehedinți), *Drobeta*, 14, p. 17-25
- Haimovici. 1969 Haimovici Sergiu, Date cu privire la fauna descoperită într-o așezare dacică (“Oppidum Ziridava?”), *Analele Științifice ale Univ. “Al. I. Cuza” Iași*, S.II, a. Biologie, T. XV, F. 2, p. 403-409
- Haimovici, Hrisanidi, 1969 Haimovici Sergiu. Hrisanidi Stefan, Studiul unor afecțiuni osteodontare ale resturilor subfosile de mamifere descoperite prin săpături pe teritoriul României. în stațiuni aparținând unor culturi și civilizații din epoca metalelor, *Analele Științifice ale Univ. „Al. I. Cuza” Iași*, s. II, T., 15, f. 1, p. 215-224
- Haimovici, 1987 Haimovici Sergiu, Creșterea animalelor la geto-dacii (sec.IV i.e.n. – sec.I e.n.) în Moldova și Muntenia, *Thraco-Dacica*, T.8, 1-2, p. 144-

- Haimovici, 1989 Haimovici Sergiu, Materialul faunistic de la Răcătău, *Carpica*, XX, p. 309-314
- Haimovici, 1993 Haimovici Sergiu, Materialul provenit din dava de la Piatra Șoimului, Studiu arheozoologic, *Thraco-Dacica*, T. 14, 1-2, p. 169-177
- Meniel, 1985 Patrice Meniel, Contribution à l'histoire de l'élevage en Picardie du néolithique à la fin de l'Age du Fer, *Revue Archéologique de Picardie*, 50, p. 1-56
- Moise. 2000 Moise Dragoș, Analiza osteometrică a scheletelor de câine descoperite în așezarea geto-dacică de la Brănești – Vadu Anei (Județul Ilfov), *Ialomița*, III, p. 20-26
- Sârbu, 1993 Sârbu Valeriu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Biblioteca Istros, 3, 1993, Brăila
- Udrescu, 1977 Udrescu Mircea Ștefan, Fauna descoperită în așezarea geto-dacă de la Cărlominești, *SCIVA*, T 28, 3, p. 365-374
- Udrescu, 1980 Udrescu Mircea Ștefan, Quelques données ayant trait à la chasse et à l'élevage des animaux chez les Géo-Daces et les Daco-Romains de la Plaine Roumaine, *Actes du I^{ème} Congrès International de Thracologie (Bucharest, 4-10 sept. 1976)*, T. 2, p. 233-237
- Udrescu, 1982 Udrescu Mircea Ștefan, Date despre creșterea animalelor și vânătoria la geto-dacii de la Radovanu. Studiu arheozoologic, *Thraco-Dacica*, T. III, p. 139-143
- Udrescu, 1984 Udrescu Mircea Ștefan, Problemes d'archéozoologie concernant les périodes géto-daces et daco-romaines en Roumanie, *B.A.R.*, I.S. 227, p. 81-91
- Udrescu, 1985 Udrescu Mircea Ștefan, Considerații arheozoologice privind creșterea animalelor și vânătoria la geto-dacii din Câmpia Română, *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, I, p. 61-66
- Udrescu, 1988 Udrescu Mircea Ștefan, Materialul osteologic din așezarea geto-dacă de la Vlădiceasca (Valea Argovei); Date zooarheologice, *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, IV, p. 83-88

Abrevieri

- ActaMŃ*, *Acta Musei Napocensis*, anuarul Muzeului de Istorie al Transilvaniei.
- ActaMP* *Musei Porolissensis*, Acta, Zalău.
- Aluta*, *Aluta*, anuarul Muzeului din Sf. Gheorghe.
- Angustia*, *Angustia*, anuarul Muzeului Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe.
- Apulum*, *Apulum*, anuarul Muzeului Unirii, Alba Iulia.
- ArhMold*, *Arheologia moldovei*, Iași.
- ArhMos*, *Arheologia Mosellana*, 1, 1989.
- AVSL*, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu-Brașov.
- BMI*, *Buletinul Monumentelor Istorice*, București.
- BSN*®, *Buletinul Societății Numismatice (Române)*, București.
- Carpica*, *Carpica*, anuarul Muzeului Iulian Antonescu, Bacău.
- CICSA*, *Buletinul Centrului de Istorie Comparată a Societăților Antice*, București.
- Crisia*, *Crisia*, anuarul Muzeului Țării Crișurilor, Oradea.
- Cumidava*, *Cumidva*, anuarul Muzeului Județean de Istorie din Brașov.
- Dacia*, *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, București.
- DIVR*, *Dicționar de istorie veche a României*. București, 1976.
- EphNap*, *Ephemeris Napocensis*, Cluj-Napoca.
- FontHist*, *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița–Cluj-Napoca, 006.
- IMCD*, *In memoriam Constantini Daicovicu*, Cluj.
- IstRom*, *Istoria Românie*, I, 1960.
- Istros*, *Istros*, anuarul Muzeului Brăilei.

<i>Materiale,</i>	<i>Materiale și cercetări arheologice, București.</i>
<i>OmCD,</i>	<i>Omagiu lui Constantin Daicoviciu la 60 de ani, Cluj.</i>
<i>Pontica,</i>	<i>Pontica, anuarul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța.</i>
<i>Potaissa,</i>	<i>Potaissa, anuarul Muzeului de Istorie din Turda.</i>
<i>SCIV(A),</i>	<i>Studii de istorie veche (și arheologie), București.</i>
<i>SCN,</i>	<i>Studii și cercetări numismatice, București.</i>
<i>StudAnt,</i>	<i>Studia antiqua et arhaeologica, Iași.</i>
<i>StudCom,</i>	<i>Studii și comunicări, anuarul Muzeului Brukenthal.</i>
<i>StudDac,</i>	<i>Studii dacice, Cluj, 1981.</i>
<i>StudIst,</i>	<i>Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu, Deva, 2001.</i>
<i>Thracians.</i>	<i>Thracians and Circumpontic World, Chișinău, 2004.</i>
<i>ThracoDac,</i>	<i>Thraco-Dacica, București.</i>
<i>TIR L34,</i>	<i>Tabula Imperii Romani, Budapest, 1964.</i>
<i>TIR L35,</i>	<i>Tabula Imperii Romani, București, 1965.</i>
<i>TrierZeit,</i>	<i>Trierer Zeitschrift, 43/44. Jahrgang, 1980/1981.</i>

Index

- Allen 254.
Antonescu D. 195, 198.
Arnăuț T. 95.
Bălășescu A. 269, 271, 276.
Balász Orban 14, 19, 21.
Bálos A. 24, 125, 155, 184, 188, 237, 353.
Barna Imreh 22, 23.
Bender 254.
Berciu I. 186.
Bindea 263, 268, 271, 273.
Bucovață M. 254.
Cărciumaru M. 255.
Ceka 258, 259.
Ciugudean H. 156.
Ciută B. D. 261.
Costea Fl. 4, 10, 24, 32, 43, 59, 66, 85, 86, 87, 88, 117, 125, 127, 141, 143, 154, 155, 161, 167, 174, 175, 181, 186, 187, 194, 196, 198, 199, 203, 204, 207, 208, 210, 215, 223, 228, 237, 239, 240, 241, 245, 251, 266, 295, 296, 299, 300, 361, 368-371, 374, 375.
Crawford 261.
Crișan I. H. 76, 119, 180, 183, 185, 186, 189, 191-193, 195, 198-200, 202, 207, 215, 218, 221, 232, 339, 337, 339, 349.
Crișan V. 24, 43, 59, 85, 88, 204, 210, 212, 217.
Daicoviciu C. 66, 251.
Daicoviciu H. 24, 137.
De Silva 254.
Dupoi V. 208.
Duțescu M. 253.
El Susi G. 247, 268-273.
Eliade M. 191, 227.
Ferenczi Șt. 59.
Florea G. 88.
Florescu R. 99.
Forte 256.
Gaffney 255.
Glodariu I. 10, 24, 43, 231, 234, 252, 253.
Gooss C. 21.
Gostar N. 24, 182.
Green 254.
Gudea N. 233.
Gumă M. 158.
Haimovici 271-276.
Head B. V. 258.
Hopf 262.
Horedt K. 198.
Iaroslavschi E. 14, 234.
Ioniță I. 24.
Korber-Grohne U. 261.
Lica V. 207.
Lock 254.
Lupu N. 155.
Macrea M. 23, 79.
Madry 255.
Maier 258, 259.
Marțian I. 21, 22.
Matei Al. V. 186, 208.
Matei S. 241, 357.
Meniel 282.
Mionet 258, 259.
Moga V. 79.
Moscalu E. 215.
Munzer-Stark 259.
Orghidan N. 11.
Pârvan V. 119, 241.
Peterson 255.
Petrescu Dâmbovița M. 192.
Pizziollo 254.
Plantos C. 261.
Popovici R. 276.
Preda C. 206.
Rakos 255.
Renfrew J. 261.
Rustoiu A. 53, 187.
Sanie S. 186.
Savu L. 24, 184, 237, 353.
Sirbu V. 60, 88, 204, 205, 207, 208, 217, 333.
Stancic 256.
Ștefan D. 253.
Tilley 254.
Udrescu 269, 271, 273, 276.
Ursachi V. 180, 220.
Ursuțiu A. 158.
van Lensen 255.
Vasiliev V. 155.
Vulpe Al. 23.
Vulpe R. 99.
Wheatlez 256.
Wolman V. 243.
Zahariade M. 23.
Zirra Vl. 237.
Zohary 262.
Zubrow 254.

Editura C2DESIGN
ISBN-10 973-8424-45-3
ISBN-13 978-973-8424-45-6

